

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és
Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

MOLNÁR LEHEL

AZ UNITÁRIUS PÜSPÖKI VIZITÁCIÓ RENDSZERE

A KORA ÚJKORBAN

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Témavezető: Dr. Latzkovits Miklós egyetemi docens

Kolozsvár–Szeged 2020

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
Bevezetés	3
I. Egyházi vizitáció	5
I. 1. <i>Canonica visitatio</i> kutatástörténeti áttekintés	5
I. 2. A magyarországi és erdélyi vizitációk kutatástörténete.....	6
I. 2. 1. A magyarországi katolikus vizitációk kutatástörténete.....	6
I. 2. 2. A magyarországi protestáns vizitációk kutatástörténete	8
I. 2. 3. Az erdélyi katolikus és református vizitációk kutatástörténete.....	9
I. 2. 4. A Magyar Unitárius Egyház vizitációinak kutatástörténete.....	10
I. 2. 4. 1. Unitárius vizitációs jegyzőkönyvek	11
II. Vizitáció a konfesszionalizmus korában	14
II. 1. A tridentinai zsinat vizitációs rendelkezései és azok magyarországi végrehajtása	14
II. 1. 1. A hódoltsági katolikus vizitáció	16
II. 1. 2. A vizitáció fajtái	17
II. 2. Konfesszionalizmus és a protestáns vizitáció.....	20
II. 2. 1. A lutheri egyház vizitálása.....	22
II. 2. 2. A kálvini egyház vizitálása.....	24
II. 2. 2. 1. A magyar protestáns egyházak vizitációja.....	28
III. Az erdélyi protestánsok intézményesülése	32
III. 1. Az unitárius egyházszerkezet kiépítése és a felekezeti korai vizitációi	34
III. 2. Az unitáriusok és a szombatosok	41
III. 3. Az 1614-es első unitárius püspöki vizitációs szabályzat.....	44
III. 3. 1. A vizitációs szabályzat forrása.....	48
IV. A háromszéki unitáriusokat a református püspök vizitálja	51
IV. 1. A vizitáció előzményei	51
IV. 2. Keserői Dajka János református püspök fellépése az unitáriusok ellen.....	58
IV. 3. A 16–17. századi háromszéki unitárius gyülekezetek.....	62
IV. 4. Háromszéki tanúkihallgatások Keserői Dajka János megcirkálásáról	65
V. Az unitárius <i>Disciplina Ecclesiastica</i> megalkotásának előzményei.....	80
V. 1. A <i>Disciplina Ecclesiastica</i> és annak vizitációs artikulusa.....	82
VI. A dési komplanáció és annak következményei	86
VI. 1. Az 1642-es Beke Dániel püspököt generális vizitációra feljogosító oklevele	97
VII. Az unitáriusok komplanáció utáni sérelmei	100
VIII. A <i>Diploma Leopoldinum</i> utáni konszolidálódó unitárius egyház	105
VIII. 1. Háromszék újból visszakerül az unitárius püspök joghatósága alá.....	105
VIII. 2. Az első átfogó unitárius püspöki vizitáció	111
VIII. 2. 1. A jegyzőkönyvről.....	111
VIII. 2. 1. 1. Az 1692-es vizitációs rendelkezés.....	113
IX. Unitárius demográfiai adatok.....	119
IX. 1. I. Kolozsi Egyházkör	133
IX. 2. II. Torda-Aranyosi Egyházkör	135

IX. 3. III. Marosi Egyházkör	136
IX. 4. IV. Küküllői Egyházkör	139
IX. 5. V. Keresztúri Egyházkör.....	141
IX. 6. VI. Udvarhelyi Egyházkör	145
IX. 7. VII. Alsó-Fehéri Egyházkör.....	148
IX. 8. VIII. Háromszéki Egyházkör	150
X. Fegyelmezés a tordai unitárius iskolában	158
Összefoglalás.....	168
Források és irodalomjegyzék	171
Kéziratos források a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában (MUEKvGyLt.).	171
Unitárius kéziratok a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárában	172
Szakirodalom.....	173

Bevezetés

1995-ben unitárius teológiai tanulmányaim befejezése után, a segédlelkészi kinevezésem mellett a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának a vezetését is rám bízta az akkori püspök, dr. Erdő János. Korábban csak kutatóként jártam ebbe a levéltárba, miután azonban elkezdtem a rendezési és feldolgozó levéltárosi munkát, szembesültem azzal a ténnyel, hogy az évszázadok történelmi viharainak pusztításai, valamint a 20. századi kommunista diktatúra államosító önkénye ellenére is milyen rendkívül gazdag és értékes anyagot őrzött meg ez a kis intézmény a 16. századtól kezdve napjainkig.

Az unitárius egyház utolsó szakképzett levéltárosa 1908-tól 1918-ig Kelemen Lajos volt, de ő nem annyira a levéltár rendezéséről, mint inkább a források összegyűjtéséről, elemzéséről és közzétételéről volt híres. Ezért is mondta Jakó Zsigmond professzor Kelemen Lajosról, nagy elődjéről, hogy az ő egyetlen rendező elve a hihetetlen memóriája volt.

Kelemen Lajos még az első világháború előtt meghatározta az unitárius egyháztörténet-írás irányát és célul tűzte ki a kezelése alatt álló unitárius források közzétételét is, de aztán személyes sértődöttség miatt felhagyott ezzel a tervével, később pedig a cenzúrázó román hatalom nem tette lehetővé a nagyobb munkák megjelentetését. Ennélfogva az unitárius levéltárban őrzött dokumentumok jórészt ismeretlenek maradtak a kutatók előtt, és a szakirodalomban mindegyre visszatérnek még a 21. század első évtizedében is azok a sztereotip megfogalmazások, miszerint az unitáriusoknak jelenleg a kolozsvári Akadémia Könyvtárban őrzött kéziratok kívül nemigen vannak régi dokumentumai, a vizitációt sem gyakorolták, tehát ilyen jellegű jegyzőkönyvek sincsenek stb.

Ezt a hiátust volt hivatott pótolni és a Kelemen Lajos-i örökséget továbbvinni a 2001-ben Kovács Sándorral együtt útjára indított *A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai* című sorozat, amelynek keretében 2018-ig kilenc kötetet jelentettünk meg, köztük a Kénosi–Uzoni–Kozma-féle, *Az erdélyi unitárius egyház története* háromkötetes monumentális művet.

Mindemellett személyes elköteleződésem is az volt, hogy az unitárius levéltárat bekapcsoljam a tudományos kutatás vérkeringésébe, élővé tegyem azt, és ne csupán rendezem a levéltári anyagot, hanem e felekezet egyháztörténetének eddig ismeretlen részleteit is feltárjam, publikáljam, feltárhatóvá, publikálhatóvá tegyem. Ezzel párhuzamosan szeretném az unitárius identitástudatban mélyen gyökerező mitizált vagy topikusvá vált megállapításokat újabb forrásokra támaszkodva felülvizsgálni, hogy árnyaltabb és objektívebb képet kapjunk az egész egyház intézményrendszeréről, valamint történetéről.

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán működő Irodalomtudományi Doktori Iskola nagyszerű lehetőséget biztosított arra, hogy kutatásaim

középpontjába a szakma előtt szintén kevésbé ismert unitárius egyház kora újkori püspöki vizitációs rendszerét állítsam. Tettem mindezt azért, mert a levéltárban az 1990-es évek közepétől megkezdett folyamatos rendezési munka során előkerültek azok a korábban eltűntnek vélt püspöki és esperesi egyházlátogatási, más néven vizitációs jegyzőkönyvek, amelyeknek feldolgozása betekintést nyújt a 17. század második felétől kezdődően az egyház anyagi, erkölcsi életébe, bíraskodási rendszerébe és gyakorlatába.

Az évszázadokat átfogó több kötetet kitevő unitárius vizitációs jegyzőkönyvek közül az első, amelyik felöleli egy adott kor valamennyi egyházközségének a meglátogatását, Homoródmási Gergely Mihály püspök nevéhez fűződik. Az egyházfő 1692–1725 között végigjárta a Háromszéki Egyházkör gyülekezeteit is, amelyek Bethlen Gábor fejedelem óta több mint 70 éven keresztül a református szuperintendens joghatósága alá tartoztak és csak az Erdélyi Fejedelemség megszűnése után kerültek vissza az unitáriusok felügyelete alá. Almási püspök vizitációja során keletkezett terjedelmes jegyzőkönyvet a dolgozat függelékeként teszem közzé.

Értekezésemben elsősorban ennek a több évtizedig tartó egyházlátogatásnak a történeti hátterét próbáltam feltárni. Kíváncsi voltam arra, hogy mik voltak azok az egyházpolitikai mozgatórugók, amelyek lehetővé tették, hogy Keserői Dajka János református püspök a háromszéki unitáriusokat a saját joghatósága alá hajtsa. Megvizsgáltam azt a topikussá vált hagyományt is, miszerint az erdélyi reformációt követően a 17. század elejéig a háromszéki protestáns gyülekezetek tulajdonképpen mind unitáriusok voltak és csak Keserői 1619-es térítő fellépésének köszönhetően váltak reformátusokká.

Kutatásaim során és a dolgozat megírásának legnagyobb részében a kvalitatív módszert alkalmaztam, de ezt kiegészítettem kvantitatív vizsgálattal is. A püspöki vizitáció apostoli korig visszanyúló hagyományait a nemzetközi és hazai, magyarországi és erdélyi szakirodalom felhasználásával kvalitatív módszerrel vizsgáltam meg, hogy mélységében és árnyaltabban megértsem a katolikus és a protestáns, ezen belül az unitárius egyházlátogatás közti hasonlóságokat, valamint különbségeket.

Kvantitatív módszerrel vizsgáltam a dolgozat függelékeként közölt vizitációs jegyzőkönyv jelentéktelennek tűnő, de annál fontosabb népesedési adatait, összevetve több hasonló jellegű korabeli demográfiai forrással, amelyek közül kiemelt helyet foglal el az egész unitárius egyházra kiterjedő családfők és özvegyek szerinti 1766-os összeírás.

I. Egyházi vizitáció

I. 1. *Canonica visitatio* kutatástörténeti áttekintés

Az egyházlátogatási vagy vizitációs jegyzőkönyvek azon forrástípushoz tartoznak, amelyek sem a magyarországi, sem pedig az erdélyi történetírásban nem kapták meg azt a figyelmet, amelyet joggal megérdemelnének, holott ezek a kora újkori és újkori művelődés-, egyház-, iskola-, helytörténeti, valamint néprajzi kutatásokban számos új eredményt hozhatnának, új összefüggésekre világíthatnának rá.¹ Azoknak, akik jelenleg alapkutatásokat végeznek, a levél- és kéziratári források feltárás mellett a nemzetközi szakirodalom modern kérdésfeltevései szerint is értékelniük kell a kútfőket.

A *canonica visitatio* kutatása Európában nagy múltra tekint vissza. Angliában William Palmer például a primitív liturgiáról írott disszertációjában 1845-ben már egy egész fejezetet szentelt a vizitáció rendszerének és a parciális szinódus leírásának,² Cheney Christopher Robert pedig a 13. századi angol monostorok püspöki vizitációinak anyagát kutatta.³

Német nyelvterületen fontos műnek számít August Franzen munkája, amelyben a kölni érsekség tridentin követő első vizitációit dolgozta fel.⁴ Ez a hatalmas mű – akár a Stuttgartban, 1976-ban szervezett konferencia is⁵ – a vizitációk forrásértékének kiemelt szerepét hangsúlyozta.

Az egyházlátogatások első átfogó kritikái, forrástipológiai elemzését a francia Noël Coulet végezte el.⁶ Művében részletesen tárgyalta a vizitáció fogalmi meghatározását és szerepét, a gyakorlati fejlődését és módját, emellett kritikai vizsgálat tárgyává tette a jegyzőkönyveket, azok szerzőségét, információs értékét, végül bibliográfiai keresztmetszetét adta az európai vizitációkutatásának.

Nemzetközi összefogás eredménye az a kötet, amely a kora újkori európai vizitációk francia, olasz, lengyel, német, angol hagyományait vizsgálta.⁷ Jörg Oberste volt az, aki a modern kommunikációtörténeti kutatásokba bevonta a szerzetesrendi vizitációs dokumentumokat.⁸ Olle Larsson a kora újkori svéd Växjö egyházmegye lutheránus püspöki vizitációs jegyzőkönyveit használta fel a szociális interakció és a vallásos kultúra tanulmányozására.⁹ Megállapítása szerint a vizitáció nem más, mint egy olyan színtér, ahol a művelt elit kultúra találkozik a populáris kultúrával:

---

¹ KOVÁCS–KOVÁCS 2002. 5–19.

² Chapter XVI. *Forms of Visitation and Diocesan Synod*, in PALMER 1845. 323.

³ CHENEY 1931.

⁴ FRANZEN 1960.

⁵ A konferencia címe: *A kanonika vizitáció, mint a dunai svábok kultúrtörténetének forrásai*, lásd: BEKE 1994. 19.

⁶ COULET 1977. A szerző ehhez a kötethez egy kiegészítő füzetet is szerkesztett, lásd: COULET 1985.

⁷ ZEEDEN–LANG 1984.

⁸ OBERSTE 1996.; OBERSTE 1999.

⁹ LARSSON 1999.

egyik oldalt a püspök és az egyházi tanács képviseli, másikat pedig a hívők. A gyülekezetek lelkészeiről pedig úgy beszélt, mint akik mindkét kultúra részesei, hisz egyfelől rendelkeznek valamilyen fokú végzettséggel, műveltséggel, másfelől azonban életük a hívek közt zajlik.

I. 2. A magyarországi és erdélyi vizitációk kutatástörténete

A vázlatos nemzetközi kitekintés után a továbbiakban a teljesség igénye nélkül bemutatjuk a magyarországi és az erdélyi egyházlátogatási jegyzőkönyvek rövid kutatástörténetét. A szakirodalom áttanulmányozása után megállapíthatjuk, hogy ezen forrástípus feltárása és elemzése felekezetenként eltérő intenzitást mutat, és különbözőképpen is hasznosították ezeket.¹⁰

Nem véletlen, hogy a magyarországi római katolikus *canonica visitatio*s dokumentumok nagyobb mennyiséget tesznek ki, mint a protestánsoké, hiszen a reformáció új felekezetei, a korai időszakban legalábbis, a hatalom által gyakran akadályoztatva voltak a rendszeres vizitálás megtartásában. Így érthető, hogy protestáns részről kevesebb ilyen típusú dokumentum jött létre.¹¹

I. 2. 1. A magyarországi katolikus vizitációk kutatástörténete

A katolikus egyházban az egyik első vizitációval foglalkozó publikáció a *Magyar Sion* egyháztörténeti folyóiratban jelent meg 1869-ben,¹² majd a 19. század végén ezen források egyházzjogi értékelését Timon Ákos végezte el.¹³ Különböző feldolgozások és néhány jegyzőkönyv egészében is kiadásra kerültek. A vizitációs protokollumok kutatása Szekfű Gyula 1927-es cikke¹⁴ után vett nagyobb lendületet.¹⁵ Elsősorban a pannonhalmi bencés egyháztörténeti iskola tagjai, mindenekelőtt Vanyó Tihamér és Csóka Lajos¹⁶ igyekeztek népszerűsíteni ezt a forrástípust. Vanyó volt az, aki a modern francia egyháztörténet-írás módszertanát megismertette a magyar kutatókkal, így munkásságán keresztül az egyháztörténet, mint tudományos diszciplína, közelebb került a társadalom- és gazdaságtörténethez.¹⁷ Írásaiban részletesen kitért a vizitációk rendszerére és a dokumentumok hasznosításának lehetőségeire is.¹⁸

---

¹⁰ Hasznosíthatóságát épp a vizitációk tartalmi különbözősége magyarázza. A protestáns vizitációk lényeges különbsége a katolikusokéval szembe az, hogy többnyire magyar nyelven írták. Emellett sok esetben egyházi fegyelmezést és bíráskodást is tartalmaznak hisz a protestáns vizitációnak ilyen jellegű funkciója is volt, lásd: ZOVÁNYI 1906.

¹¹ Magyarországon a katolikus püspöki és érseki levéltárakban külön állagokban őrzik a *canonica visitatio*s iratokat, amelyek összesen 47,33 iratfolyómétert tesznek ki. Ezen irattípus a reformátusoknál 32,15; az evangélikusoknál pedig 5,24 iratfolyómétert tartalmaz. Lásd: VARGA–KISS–KÖVY 1993. 71., 75–77.

¹² EBENHÖCH 1869.

¹³ TIMON 1884. Ugyanő részletesen ír az egyházlátogatásról *A párbér Magyarországon* című kötetében is. TIMON 1908. 16–33.

¹⁴ SZEKFŰ 1927. 699.

¹⁵ HUSZÁR 1909 1910.; KOLLÁNYI 1901.; BUCKÓ 1939.; MERÉNYI 1939.; MESZLÉNYI 1941.; PFEIFFER 1947.

¹⁶ CSÓKA 1929.

¹⁷ GERGELY 1999.

¹⁸ VANYÓ 1928. 1–2.; VANYÓ 1933.; VANYÓ 1941. 32–37.

Az a katolikus egyháztörténeti kutatómunka, amely a két világháború között megindult, de 1948 után – az új állami berendezkedést követően – megszakadt, csak az 1989-es rendszerváltással kapott ismételten erőre. A kutatóműhelyek újjászervezését is az ateista, kommunista rezsim bukása tette lehetővé. A nehézségek ellenére, a vizitációs források használata nem szorult teljesen háttérbe. Holl Béla az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején végzett könyvtörténeti kutatásai során, a Váci Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveiből is merített, sőt ezekből a kötetekből a protestánsokra vonatkozó bejegyzéseket is kigyűjtötte. Igaz, hogy ezeket az írásait csak 2000 után rendezték sajtó alá.¹⁹ Terjedelmében jelentős forrásanyag került kiadásra 1958 és 1982 között a Győri Egyházmegyének azon területeiről, amelyek ma az ausztriai Burgenlandhoz tartoznak.²⁰ Monok István szerint a vizitációk jegyzőkönyvei szórványosan „*múzeumi évkönyvekben, vagy külföldön továbbra is megjelentek, de majd csak a hetvenes évek végétől kerültek ezek a források aktívabban hasznosításra a művelődéstörténet számos területén*”²¹.

Amint fentebb említettem, a rendszerváltás döntő szerepet játszott abban, hogy az egyháztörténeti kutatások új lendületet kaphattak. 1989-ben Dóka Klára számolt be arról, hogy az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Osztálya az egyházlátogatási jegyzőkönyvek számbavételét tervezi, azzal a céllal, hogy egy országos áttekintést nyújtó segédletet készítsenek a kutatók számára.²² A kötet néhány évvel később meg is jelent.²³

1991-ben Esztergomban került sor arra az egyháztörténeti konferenciára, amely többek között a vizitációs dokumentumok kutatására is kitért.²⁴ Még abban az évben Ördög Ferenc megjelentette három kötetesre tervezett *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1745–1771*²⁵ című műve első kötetét, az utolsó, harmadik opus pedig 1993-ban látott napvilágot. Ehhez társult 1998-ban negyedikként a különféle mutatókat tartalmazó kötet. A három vaskos korpuszban a szerző 306 Zala megyei és 3 Somogy megyei település lakóinak név szerinti felsorolását, valamint a jegyzőkönyvek egyházi vonatkozású szövegeit dolgozta fel, és ahogy a kötetek egyik méltatója, Fehértói Katalin írta „*Nemcsak a történeti demográfusok, a néprajz és településtörténet kérdéseivel foglalkozók, hanem főleg a nyelvészek, névtanósok számára kincsesbánya a négy kötetes mű.*”²⁶

---

¹⁹ A VÁCI EGYHÁZMEGYE 2000. 172–364.; Holl 2004.

²⁰ HÁZI 1958.; HÁZI 1961.; BUZÁS 1966–1969.; BUZÁS 1980.; BUZÁS 1982.

²¹ Ennek a korszaknak részletes bibliográfiai áttekintését lásd: MONOK 1998. 204.

²² DÓKA 1989. 99.

²³ VARGA–KISS–KÖVY 1993.

²⁴ *Egyházak a változó világban: Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia, Esztergom, 1991. május 29–31.* A konferenciakötetben két előadás jelent meg az egyházlátogatással kapcsolatban, TAKÁCS 1992.; VETŐ 1992. 403–405.

²⁵ ÖRDÖG I–IV.

²⁶ FEHÉRTÓI 2000. 107.

Szántó Konrád és Zombori István szerkesztésében 1994 és 2000 között adták ki a katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek egyházmegyéenkénti katalógusait.²⁷ Emellett a 2000. év első évtizedében több publikáció született ezeknek a forrásoknak a feldolgozásából, kiadásából.²⁸

Nemcsak az egyháztörténet, hanem a néprajztudomány (elsősorban a történeti néprajz és a népi vallásosság) kutatói is egyre gyakrabban tették vizsgálgódásuk tárgyává a vizitációs jegyzőkönyveket. A kutatás népszerűségét mindenekelőtt az 1990-es évek teljes szövegkiadásainak is köszönhetjük. Ezen a téren kiemelhetjük Tomisa Ilona²⁹, valamint Bárh Dániel kutatásait, akik az egyházi irányítás és a népi kultúra kapcsolatának elemzése során, a kora újkori egyházi források rendjén a vizitációs dokumentumokat is hasznosították.³⁰

I. 2. 2. A magyarországi protestáns vizitációk kutatástörténete

Magyarországon a katolikus vizitációk mellett a református és az evangélikus egyházlátogatások kutatásának is megvannak a maguk hagyományai, de jóval kevesebb feldolgozás, szövegkiadás látott napvilágot. Már a 19. század végén 20. század elején mindkét protestáns felekezettől ismerünk megjelentetett vizitációs anyagot³¹, ellenben ezt követően szinte teljesen elmaradtak az ilyen jellegű feldolgozások³², és csak az 1990-es évektől kaptak újabb lendületet a kutatások.³³ Érdemes kiemelnünk Nagy Zsombor³⁴ tanulmányát, aki a református *canonica visitatio* jegyzőkönyvei felhasználásával a vallásosság viszonyrendszerét és a vallásos szándékkal végrehajtott cselekedeteket, intenciókat vizsgálta, vagy Pocsainé Eperjesi Eszter munkáját³⁵, aki néprajzi szempontból hasznosította ezeket a dokumentumokat. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, valamint a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye az utóbbi évtizedekben több jegyzőkönyvet is kiadott. Dienes Dénes emellett a gyülekezetekben megalakult presbitériumok nyomait is feltárta ezeknek a forrásoknak a segítségével.³⁶

---

²⁷ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa*. Sorozatszerkesztő: Szántó Konrád és Zombori István. 1. DÓKA 1994.; 2. PATKÓNÉ KÉRINGER 1997.; 3. DÓKA 1997a.; 4. DÓKA 1997b.; 5. DÓKA 1998a.; 6. DÓKA 1998b.; 7. PATKÓNÉ KÉRINGER 1999.; 8. DÓKA 1999.; 9. HEGEDŰS-TÓTH 2000.

²⁸ TÓTH K. 2000a.; TÓTH K. 2000b.; TÓTH K. 2001.; TÓTH K. 2002.; TÓTH K. 2004.; SILL 2000. 21–25.; FÜLÖP 2000. 45–59.

²⁹ TOMISA 1989.; TOMISA 1992.; TOMISA 1994.; TOMISA 1997a.; TOMISA 1997b.; TOMISA 2003.; KATOLIKUS EGYHÁZ-LÁTOGATÁS. 2002.

³⁰ BÁRTH 2005. 32–35.

³¹ KRUCPEZ 1886.; BÁTHORI GÁBOR DUNAMELLÉKI SUPERINTENDENS 1885.; SZUHAY 1900.; ZOVÁNYI 1906.; THURY 1907.

³² Közvetlen a rendszerváltás előttről ismert Hudi József tanulmánya. HUDI 1986.

³³ KONCSOL 1996. 56–65.; Egy hasonmás kiadás jelent meg SIMONIDES 1994. (Eredeti kiadás Nagy-Szécsény 1899.)

³⁴ NAGY ZS. 1999.

³⁵ POCSAINÉ EPERJESI 2007.

³⁶ DIENES 2000. 321–326.; DIENES 2001a.; DIENES 2001b.; DIENES–MISÁK–PÁL 2003.; DIENES 2008.; SZABADI 2001.; SZABADI 2006.; PROCESSUS VISITATIONIS 2011.

I. 2. 3. Az erdélyi katolikus és református vizitációk kutatástörténete

Erdélyben a magyar történelmi egyházak vizitációs jegyzőkönyveinek feltárása, publikálása a magyarországi hasonló kutatásokhoz képest alig számottevő. Nem föltétlen azért, mert nincsenek ilyen dokumentumok a megmaradt egyházi gyűjteményekben, levéltárakban, hanem elsősorban azért, mert a román cenzúrázó hatalom nem tette lehetővé azok megjelentetését. Ennek ellenére az ilyen jellegű források felhasználásával számos tanulmány látott napvilágot.³⁷ A tulajdonképpeni fordulatot az erdélyi művelődés- és egyháztörténeti forrásainak feltárása, nyilvántartása és kiadása terén is, mint egész Közép-Kelet Európában, a rendszerváltás jelentette. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány égisze alatt működő különböző kutatóműhelyek, a Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai bizonyítják a lemaradást pótlandó alapkutatások beindulását.

Csáki Árpád és Szőcsné Gazda Enikő 2001-ben teljes terjedelmében kiadta az Orbai Református Egyházmegye esperesi vizitációs jegyzőkönyveit.³⁸ Szőcsné e források alapján az Orbai szék 17–19. századi „*kisemberek*” erkölcsiségének néprajzi szempontú elemzését végezte el, megvizsgálva hétköznapijaik változásait, valamint azt, hogy miképpen irányította az egyház és a faluközösség az ottlakók életét.³⁹ Kovács András és Kovács Zsolt az erdélyi római katolikus püspöki és maroszeleki főesperesi vizitációs jegyzőkönyveket jelentetett meg. A 2001-ben indított Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok sorozatban Buzogány Dezső és Ósz Sándor Előd a hunyadzarándi, Kolumbán Vilmos József pedig a Sepsi Református Egyházmegye espereseinek egyházlátogatási anyagát, valamint a Nagysajói Káptalan vizitációs jegyzőkönyvét rendezte sajtó alá.⁴⁰ Újabban a Református Tanárképző Kar munkaközössége kiadta a Küküllői Református Egyházmegye esperesi vizitációjának anyagát.⁴¹ Itt meg kell jegyeznünk, hogy ennek az egyházmegyének, amelyik a 17–18. században egyik legnagyobbnak számított az Erdélyi Református Egyházban, a 17. század közepétől folyamatosan meglévő vizitációs és bíraskodási jegyzőkönyveire a magyarországi néprajzosok már az 1990-es évek közepén felfigyeltek.⁴² Ezt követően indult meg ezeknek a forrásoknak mentalitástörténeti, történeti néprajzi elemzése is.⁴³

³⁷ A megjelent tanulmányok bő összefoglalóját közölte KOVÁCS–KOVÁCS 2002. 5–6.

³⁸ CSÁKI–SZŐCSNÉ GAZDA 2001.

³⁹ SZŐCSNÉ GAZDA 2001.

⁴⁰ BUZOGÁNY–ÓSZ 2003.; BUZOGÁNY–ÓSZ 2005.; BUZOGÁNY–ÓSZ 2007.; KOLUMBÁN 2005.; KOLUMBÁN 2007.; ÓSZ 2017. 55–62.

⁴¹ A TÖRTÉNELMI KÜKÜLLŐI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE I., II. 2008., 2009.

⁴² MOLNÁR AM. 1995. 7–9.

⁴³ KISS R. 1999.; KISS R. 2001.; KISS R. 2004.; KISS R. 2011.

I. 2. 4. A Magyar Unitárius Egyház vizitációinak kutatástörténete

Kelemen Lajos, az unitárius egyház levéltárosaként 1910-ben bevezetőt írt ifjú Biás István *Unitárius egyháztörténeti adatok*⁴⁴ című kötetéhez. Ebben megfogalmazta kritikáját, miszerint az unitáriusok igen kevés kiadott egyháztörténeti forrással rendelkeznek. Az akkor még kéziratos Kénosi Tózsér János–Uzoni Fosztó István–Kozma Mihály és Kozma János *Az Erdélyi Unitárius Egyház története* több kötetből álló latin korpusz kapcsán pedig megjegyezte, hogy el kell kerülnünk annak az egyoldalúságát, „*hogymindent ebből a különben derék műből akarjunk megírni.*”⁴⁵ Kelemen sürgető feladatként éppen ezért azt jelölte meg, hogy a nyilvános levéltárak mellett az egyházköri⁴⁶, egyházközségi levéltárakat is fel kell térképezni, -dolgozni, hisz azok szinte teljes mértékben ismeretlenek, és az ott található anyag kutatása nélkül nem lehet az egyház történetét megírni. Az egyházköri levéltárak feltárásához Kelemen Lajos már a század elején hozzáfogott, alapkutatásait a Marosi Unitárius Egyházkörrel kezdte és az ott található dokumentumok közül elsősorban az 1620-ig visszamenő matrikulát, valamint az 1658-tól kezdődő esperesi vizitációs jegyzőkönyveket hasznosította.⁴⁷ Kelemen forrásfeltáró munkája, ezen belül is a vizitációk kutatása, beleilleszkedett abba a magyarországi vonulatba, amelyet katolikus részről Timon Ákos, Vanyó Tihamér és Csóka Lajos, evangélikus, valamint református részről pedig Krupecz István, Szuhay Benedek, Zoványi Jenő és Thury Etele képviselt. Kelemen egyházköri feltáró munkája félbemaradt, ugyanis az unitárius egyház tervbe vette egyházközségi monográfiák kiadását is, de nagy levéltárosát csak a szerkesztésre kérte fel. Kelemen szerint az egyház a „*sakképzetlen papságra*” bízta a monográfiák elkészítését, holott neki „*becsvágya*” lett volna azok megírása.⁴⁸ Így a 115 egyházközségből beérkezett 70 monográfiából alig volt olyan, amit meg lehetett volna jelentetni. Kelemen kutatómunkája során a kezelése alatt álló unitárius levéltárban található püspöki vizitációs jegyzőkönyvekből is merített. Ennek eredményeképpen öt templomerődről publikált, művészettörténeti értékű klenódiумok leírását adta, továbbá az unitárius templomokról szóló legrégebbi adatokat is kigyűjtötte.⁴⁹

Hosszú időre megszakadt ezeknek a forrásoknak a feldolgozása. Simén Domokos, valamint Molnár István az 1980–90-es években, helytörténeti kutatásaik során, néhány egyházközségi levéltárban fennmaradt püspöki vagy esperesi vizitációs jegyzőkönyvet is felhasználtak.⁵⁰ Adorjáni

---

⁴⁴ Lásd: BIÁS 1910. IX.

⁴⁵ Uo. X.

⁴⁶ A katolikus és a többi protestáns felekezetenél az egyházkör egyházmegyének felel meg.

⁴⁷ KELEMEN 1901.; KELEMEN 1908.; KELEMEN 1907. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Kelemen Lajos a Maroskörben nem csak az unitárius, hanem a Marosi Református Egyházmegye régi matrikuláját is feldolgozta. A dokumentum többek közt értékes adatokat tartalmaz a 16–17. századi református püspöki vizitációkról. Lásd: KELEMEN 1900.

⁴⁸ MOLNÁR B. 1997. 234.

⁴⁹ KELEMEN 1916.; KELEMEN 1922.; KELEMEN 1927.; KELEMEN 1946.

⁵⁰ MOLNÁR I. 1988.; MOLNÁR I. 1994.; MOLNÁR I. 1995, 1996.; SIMÉN 1984.; SIMÉN 1990.

Rudolf a Székelykeresztúri Egyházkör 1779-ben tartott parciális vizitáció vagyonelejtárát, Sándor Attila pedig Lázár István püspök 1803-as magyarsárosi vizitációját tette közzé.⁵¹

A fenti irodalmi áttekintés fényében megállapíthatjuk, hogy az unitárius vizitációkutatás más felekezetekkel szemben meglehetősen nagy lemaradást mutat. Ennek elsődleges oka talán az lehet, hogy az unitárius levéltárnak nincs még nyomtatott fondjegyzéke, így a kutatók a helyszíni vizsgálódás nélkül nem szerezhettek tudomást a levéltárban őrzött dokumentumokról. A tudományos köztudatba nem került be az sem, hogy az erdélyi unitáriusok püspöki és esperesi vizitációit dokumentáló jegyzőkönyvek a 17. század közepéig nyúlnak vissza. Így aztán teljesen természetes módon Monok István még 2000-ben is leírhatta azt a téves megállapítást, hogy „Az unitárius egyházban volt látogatásoknak mindeddig nem ismerünk 1750 előtti dokumentumát, bár biztos voltak vizitációk.”⁵² Galcsik Zsolt pedig egyszerűen kijelentette, hogy „az unitáriusoknál nem volt szokásban a canonica visitatio.”⁵³

A fenti két példa már önmagában elegendő ahhoz, hogy vizsgálódásunk középpontjába állítsuk az unitárius vizitáció rendszerét és a következőkben számba vegyük azokat a jegyzőkönyveket, amelyek a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában megtalálhatóak.

I. 2. 4. 1. Unitárius vizitációs jegyzőkönyvek

A püspöki vizitációs jegyzőkönyvek külön állagot képeznek az unitárius levéltárban, és a korabeli rendszerező Benczédi Gergely a legrégebbieket római számmal jelölte meg. Ennek a számozásnak a mentén haladva, Lázár István püspök 18–19. század fordulóján végzett vizitációjának több kötetből álló korpuszáig ismertetjük a jegyzőkönyveket. Ez nem jelenti azt, hogy ekkor megszakadt volna az egyházlátogatások sora az unitárius egyházban, hiszen a levéltárban őrzött utolsó vizitációs jegyzőkönyv 1927-ből való.

I. *Püspöki vizsgálati jegyzőkönyv 1674 és 1684, 1685-ről.* Mérete 17x24 cm, 60 oldalt tartalmaz, fekete félbőrötésben.⁵⁴ A vizitáció Koncz Boldizsár (1663–1684) és Szentiványi Márkos Dániel (1684–1689) püspökök nevéhez fűződik. Az 1674-es rész csak egy töredéket ölel fel az Udvarhelyi Egyházkör 14 egyházközségéről. 1684–85-ből pedig Aranyos, Maros és Kolozs–Doboka Egyházkörökben végzett látogatást tartalmazza a kidei egyházközség kivételével.

II. *Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatoria usque Anno 1725 29 July* Mérete 19x32 cm, 170 oldal. Egykorú sárga bőrötés. A kötet magában foglalja az akkori összes unitárius

⁵¹ ADORJÁNI 1990., 1991., SÁNDOR 1999. 43–50.

⁵² MONOK 2000. 664.

⁵³ GALCSIK–TÓTH 2004. 19.

⁵⁴ Bekötötte Benczédi Gergely 1878-ban.

egyházközséget. Az 1703, 1711, 1719, 1725, 1735 évekről is vannak utólagos vizsgálati bejegyzések. Almási Gergely Mihály (1692–1724) és Pálfi Zsigmond (1724–1737) püspökök idejéből való a jegyzőkönyv.

III. *Az Udvarhelykőri unitár ekklák javainak conscriptioja 1715. dec 10-én.*⁵⁵ Mérete 21,5x17,5 cm, 84 oldal, pergamenbe borított füzet. Az összeírás Almási Gergely Mihály püspök és Vargyasi Máthé István köri esperes idejében a vargyasi egyházközségben zajlott le. A jegyzőkönyv röviden leírja, hogy a templomok, tornyok miből épültek és mivel fedték azokat, sok esetben a harangok feliratát is feljegyezték, ezenkívül pedig az egyházközség lélekszámát is felsorolják.

IV. *Generális vizitációk jegyzőkönyve 1715–1752.* Mérete 16,5x20 cm, 242 oldalas, préselt mintás, sárga marhabőrötésben. Almási Gergely Mihály, Pálfi Zsigmond és Szentábrahámi Lombárd Mihály (1737–1758) püspökök idejére esik ennek a kötetnek az anyaga. Ebből a legnagyobb részt, 203 oldalt, az 1726. és 1732. évi Pálfi püspök vizitációja tesz ki. Szentábrahámi visszamenőleg is több történeti megjegyzéssel egészítette ki a jegyzőkönyvet.

V. *Protocollon Generalis Visitationis Anno 1741–1758.* Mérete 16x20,5 cm 229 oldal, barna disznóbőrötésben. A jegyzőkönyv elején található a vizitációs rend szabályai és azok a kérdések, amelyeket a vizitátornak fel kell tennie. Szentábrahámi püspök 1758-ig 17 év alatt meglátogatta egyházának szinte mindegyik egyházközségét.

VI. *Generális vizitációs jegyzőkönyv 1746–1761.* Mérete 22x35 cm, félbőrbe kötve⁵⁶, amely egyrészt ív, másrészt negyedréteg alakú töredékeket, fogalmazványokat tartalmaz Szentábrahámi és Agh István (1758–1786) püspökök egyházlátogatásáról. Ebben a jegyzőkönyvben találunk először feljegyzést a kolozsvári lengyel unitárius eklézsia vizitációjáról az 1758. és az 1759. évekből.

VII. *In Anno 1731. Mense Iunii lött Generális Visitationának alkalmatosságával Abrugybányi, Tordavármegyei s Aranyosszéki unit. Eccláknak külső s belső bonuminak ecclesiánként való inventátiója.* Mérete 16x20 cm, 90 oldal préselt mintás, sárga marhabőrötésben. Szentábrahámi Lombárd Mihály püspök idejében írták össze ezen egyházkör 16 egyházközségének javait, valamint a papok és rektorok fizetését. A jegyzőkönyvbe helyenként 1742-ből és 1761-ből is találunk betoldásokat.

VIII. *Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1788–1789, 1800–1801, 1803.* A három kötetes nagy ívrét (24,5x37 cm) félbőrötéses jegyzőkönyv 1548 oldalt tartalmaz. Lázár István püspök (1786–1811) a Kolozs-Dobokai kivételével mindegyik egyházkört meglátogatta. A Torda-Aranyosi, Felsőfehéri, Háromszéki, Udvarhelyi és Keresztúri Egyházkörökben 1788–1789 között, 1800–1801-ben újból a Keresztúriban, majd 1803-ban a Marosi és a Küküllői Egyházkörökben vizitált. Ez a nagy

---

⁵⁵ Megjelent: MOLNÁR B. 1999.

⁵⁶ Benczédi Gergely köttette be 1888-ban.

kézírtos korpusz részletekbe menő leírást ad a türelmi rendelet utáni időszak egyházközségeknek erkölcsi, szellemi állapotáról, ingó és ingatlan vagyonáról.

Meg kell említenünk, hogy a püspöki vizitációs jegyzőkönyvek mellett, nemrég került elő 3 jegyzőkönyv a Marosi Egyházkör esperesi vizitációjáról és parciális zsinatairól. Kelemen Lajos a múlt század fordulóján, marosvásárhelyi kutatásainak eredményeképpen részleteket közölt ezekből protokollumokból⁵⁷, de a közelmúltig nem tudtuk, hogy hol lappangnak a kötetek.

Az első közülük: *A Marosi Egyházkör parciális és vizitációs jegyzőkönyve 1656–1715*. A kötet negyedréte alakú rongált bőrkötésben, az eleje és a vége csonka, 455 oldalt tartalmaz.

A második: *Protocolon Diaeceseos Unitariae Marusiensis et Vetere Renovatur per neo senioresem Michaelem Kozma de T[otkó] Sz[ent] G[yörgy]. manu et expensa propriis. 1780. (1620–1819)* A negyedréte alakú 439 oldalas, barna bőrkötéses kéziratot Kozma Mihály állította össze régebbi jegyzőkönyvek alapján. A kötet értékét növeli az, hogy az egyházköri látogatások mellett olyan generális vizitációkról is találunk feljegyzéseket 1620-ból és az 1640-es évekből, amelyeknek nyomai máshol, eddigi ismereteink alapján sehol sem maradtak fenn.

A harmadik: *Protocolum Fratrum Unitariorum in Sede Siculica Marus Dispensorum Anno MDCCXVIII consensus*. (1717–1763). Ez a kézirat a Marosi Egyházkör parciális zsinatának törvénykezési jegyzőkönyve, negyedréte alakú, bőrkötéses és 469 oldalt tartalmaz. A kötetből szépen kirajzolódik az egyházi bírászkodás jogrendje, azoknak a törvényeknek az alkalmazása, amelyeket a zsinati, főtanácsai üléseken, valamint generális vizitációk idején alkottak.

---

⁵⁷ Lásd: KELEMEN 1901. 39–42, 152–158.

II. Vízitáció a konfesszionális korában

A *canonica visitatio* nem más, mint kánoni, azaz az egyház törvényei által előírt látogatás. Magyarul egyházlátogatásnak, az erről készült iratot egyházlátogatási jegyzőkönyvnek nevezzük.⁵⁸ Az egyházlátogatás nem a korai újkor fejleménye az európai kereszténység történetében, hanem a katolikus egyház püspöki kormányzatának már a VI. században kialakult ellenőrző formája, melynek gyökereit az apostoli korban kereshetjük⁵⁹, azonban ennek részletezése messzire vezetne.

A külföldi szakirodalom is egyetért abban, hogy a 16. század derekával új korszak kezdődött, melynek lényege a konfesszionálisizálásban ragadható meg. Ekkor alakulnak ki a protestáns felekezetek, és a katolikus világban a tridenti zsinattal kezdetét veszi az egyház megújulása, szervezeti kereteinek az újragondolása.

II. 1. A tridenti zsinat vízitációs rendelkezései és azok magyarországi végrehajtása

A protestantizmus térhódítása és a belső bomlás évtizedei után a 16. század második felében, a tridenti zsinat (1545–1563) határozatai nyomán megújult a katolikus egyház. A zsinat utáni évtizedekben a katolikus egyházban alsóbb szinten is végbement változásokat joggal nevezhetjük tridenti reformnak. A papság fegyelmének helyreállítása érdekében több mint 100 kánont fogadtak el, nagyobb részüket az utolsó három ülésen 1563-ban. A zsinat továbbá az egyházmegyék fegyelmezésének és rendszabályozásának eszközeit a püspökök kezébe adta.⁶⁰ Így lett a zsinati reformok végrehajtásának leghatékonyabb intézménye a püspöki vízitáció, amit éppen ezért részletesen szabályoztak és szigorúan meghatározták a menetét.

---

⁵⁸ Lásd: VARGA I. 1977. 104.

⁵⁹ Az apostoli kor jogfejlődéséről megállapítható, hogy a szokásjog és a hagyományokat hitelesen őrző, magyarázó püspökök határozatai Jézus tanításában gyökereztek. Így az egyházi jogrend szakrális, teokratikus jellegű ugyan, de már korán és hangsúlyosabb mértékben feltűnt a római jog racionális módszereinek az alkalmazása is. Lásd: AZ ÓKERESZTÉNY KOR 1983. 19–21., 32.

A szokásjog mentén végzett püspöki vízitációnak törvényes keretet a különböző zsinati határozatok biztosítottak. Az újabb magyar szakirodalomban Varga Imre nyomán tévesen alakult ki az az általános vélemény, hogy a vízitáció elrendelésének első zsinati nyomai a VIII. századra tehető. Lásd: VARGA I. 1977. 104; VARGA I. 1989. 337. Jóllehet Timon Ákos, Szuhay Benedek, Húszár Elemér már a 19–20 század fordulóján arról értekeztek, hogy a püspöki látogatás intézménye még korábbi időkre megy vissza. TIMON 1884. 1–2.; TIMON 1908. 18–19.; SZUHAY 1900. 19–20.; HUSZÁR 1909 1910. 460–461.

A nemzetközi szakirodalom Noël Coulet máig alapvető műve is rávilágít arra, hogy a VI. században a Hispániában 516-ban tartott tarragonai zsinat volt az, amelyik első alkalommal a régi szokásokra hivatkozva elrendelte az évenkénti püspöki vízitációt. Lásd: COULET 1977. 21.

Ebben az összefüggésben a régi szokások alatt elsősorban a 370. évi laudiceai tartományi és a 451. évi chalcedoni egyetemes zsinati határozatok értendők. Itt már vizitáló presbiterekről is említést tesznek, ami azt jelenti, hogy a püspök nem csak személyesen, hanem helyettesei által is gyakorolta a látogatást. Lásd: TIMON 1884. 1.

A későbbi zsinatok továbbra is elrendelték az évenkénti vizitálást, ugyanakkor részletesen meghatározták a látogatások célját. A lugoi zsinat 569-ben azért döntött újabb egyházmegyék létrehozásáról, mert a püspökök, a joghatóságuk alá tartozó területek nagysága miatt, képtelenek voltak évenként eljutni az összes egyházközségbe. Lásd: DAVID 1947. 19.

⁶⁰ GÁRDONYI 2009. 46.

A kánon értelmében a pátriárkák, primások, érsekek és püspökök nem mulaszthatták el saját egyházmegyéjük meglátogatását. A látogatást személyesen kellett elvégezniük és csak törvényes akadályoztatásuk esetén látogathattak helyettük az általános helynök vagy egy megbízott vizitátor. Az egyházmegye nagy kiterjedése esetén is annak legnagyobb részét évente meg kellett látogatniuk, hogy majd a következő évben vagy személyesen vagy a vizitátorok által végül mindegyik parókiára eljussanak. A zsinat továbbra is meghagyta a főesperesi és az esperesi vizitálást, de ettől kezdve már nem a saját hatáskörükönél fogva, hanem csak püspöki engedéllyel, illetve megbízás alapján végezheték ezt a munkát, amiről egy hónapon belül írásos jelentést kellett tenniük előljárójuknak.⁶¹

Magyarországon a főesperesi látogatás azért is kapott külön jelentőséget, mert a Szent István király által alapított egyházszerzetben a főesperes a világi közigazgatás várispáni hivatalának egyházi megfelelője volt, és hatásköre a várhoz tartozó falvakra terjedt ki. Az ispán volt az ispánság katonai, közigazgatási, bírói vezetője, az egyházban pedig a főesperes gyakorolt hasonló hatalmat. Ilyen értelemben a főesperes nemcsak mint a püspök megbízottja, hanem mint államhatalmi kiküldött is szerepelt.⁶²

A kánoni látogatás tridentin előírása nem jelentett újdonságot, hisz az a korábbi (ókori, középkori) zsinati határozatok megisméltése volt, ellenben mégis a konkrét ellenreformációs törekvésekhez, szükségletekhez igazodott. Nevezetesen megszervezésének célja az volt, hogy felmérjék és írásba foglalják az egyház plébániáinak, plébánosainak a jövedelmét és a bevételeit, ezzel mintegy fedezetet is adva a lelkészeknek megélhetésük biztosításához. Másrészt hivatott volt a híveket megvédeni az egyházi túlkapásokkal szemben, és az egyre terjedő eretnecség, azaz a protestantizmus feltérképezése, ellenőrzése és pontos leírása is feladataik közé tartozott. Továbbá a vizitáló főpap vagy helyettese kérdéseket tett fel a templom épületére, az oltárra, az oltárképre, a szent edényekre, ruhákra, a templom könyveire, irataira, a papok és tanítók életkorára, műveltségére, képzettségükre, nemzetiségükre, erkölcsükre vonatkozóan. Emellett a hívek szokásairól, erkölcsi magatartásukról, az egyházi fegyelem betartásáról is adatokat gyűjtött.⁶³

A tridentin zsinat határozatainak végrehajtása egész Európában nehézségekbe ütközött, ezért a katolikus megújulás fénykora tulajdonképpen a 17. század elejére tehető.⁶⁴ Magyarország ebből a szempontból nem különbözött a katolikus Európa más államaitól, a külpolitikai helyzete, a kettős királyválasztás, az ország három részre szakadása, a török terjeszkedés megállításának prioritása, továbbá a reformáció gyors térhódítása következtében a magyar katolikus egyház csak a 16. század második felében fogott hozzá sorainak rendezéséhez.

---

⁶¹ A tridentin zsinat idevonatkozó határozatait lásd: THE COUNCIL OF TRENT.

⁶² VARGA I. 1977. 104.; VARGA I. 1971. 177.

⁶³ KATOLIKUS EGYHÁZ-LÁTOGATÁS. 2002. 14.

⁶⁴ GÁRDONYI 1999. 338.

A Tridenti zsinat dekrétumait ugyan 1579-ben a győri egyházmegyében ünnepélyesen kihirdették, de mint Hermann Egyed megállapítja, „a zsinat határozatai formális kihirdetés nélkül mentek át nálunk a gyakorlatba”.⁶⁵ Eltekintve ettől, a tridenti zsinattal párhuzamosan a 16. századi magyar országgyűlések ismételten elrendelték, hogy a püspököket és főespereseket küldjék ki vizitálásra és munkájukban a földesurak ne akadályozzák, hanem sokkal inkább segítsék.⁶⁶

A protestánsokat továbbra is a katolikus joghatóság alatt állóknak tekintették. Oláh Miklós érsek a birtokáról például, már 1559-ben közel 300 protestáns papot üldözött el, de miután felismerte, hogy ezzel a módszerrel nem lehet megnyerni, visszahódítani a híveket, a Tridentinum szellemében a megoldást inkább a papok hitének és hivatásukhoz való hűségük megerősítésére fektette. Ettől kezdve a klérus lelkeségének megújítását további egyházmegyei vizitációk és zsinatok segítségével próbálták helyreállítani. Az 1611. az 1629. és az 1638. évi nagyszombati tartományi zsinatok a főespereseket hivatalvesztés terhe mellett kötelezték az évenkénti vizitálásra. Pontosan meghatározták a vizitálás menetét és azokat a kérdéseket, amelyekre a vizitátoroknak választ kellett kapniuk. A főespereseknek az egyházlátogatás eredményéről húsvét előtt jelentést kellett benyújtaniuk a megbízójuknak és a gyülekezetekben tapasztalt hibákat, visszaéléseket már a helyszínen orvosolniuk kellett. A látogatási előírások három fő kérdéskörre szorítkoztak, nevezetesen a templomra, ezen belül a felszerelésekre, a liturgikus kellékekre, az oltáriszentségre, misék megtartására, az anyakönyvek vezetésére, olajok őrzésére stb. Kitértek a papok életmódjára, miképpen viselik gondját a híveiknek, végül a hívek lelki életére, járnak-e misére, húsvétkor gyónnak-e. Továbbá a főespereseknek gondoskodniuk kellett arról is, hogy a tanítók letegyék a hitvallást és a gyerekeket a keresztyéni életre oktassák.⁶⁷

II. 1. 1. A hódoltsági katolikus vizitáció

Az európai török hódoltság területén, ahol nem voltak püspökök, vagy pedig azok nem laktak az egyházmegyéjükben, a tridenti zsinat végzéseit apostoli (azaz közvetlenül a pápa által kiküldött) vizitátorok ismertették az alsópapsággal.⁶⁸ A vizitátorok és a misszionáriusok dél felől, Boszniából vagy Raguzából érkeztek a hódolt Magyarországra, ugyanis a belgrádi missziós püspökök alá rendelték ezt a területet, hisz a királyi országrész katolikus egyháza a megszállt területekre még nem tudott kellőképpen odafigyelni. Az első ilyen apostoli vizitátor a ferences püspök Ragusai Bonifác (Bonifacije Drakolica) volt 1581–1582 között, aki Szlavóniában, Pécssett és Temesvárott látogatta meg az egyházközségeket. 1587 és 1612 között a ragusai bencések, a ferences Bernardino da Ragusa

---

⁶⁵ HERMANN 1973. 221.

⁶⁶ TIMON 1908. 20.

⁶⁷ Lásd bővebben: TIMON 1884. 9–11.; BEKE 1994. 22–23.; SZÁNTÓ 1985. 165.

⁶⁸ TÓTH I. 1999. 347.

és egy domonkos szerzetes vizitált Pozsega és Temesvár környékén, akik eljutottak közel száz településre. Jelentéseikben informálták az Apostoli Szentszékét az ott élő katolikusok vallási helyzetéről, spirituális igényeiről.⁶⁹

Magyarországon 1612-től egészen a török hódoltság végéig a ferencesek mellett a legjelentősebb missziós, vizitáló munka – főleg a Dél-Dunántúlon Baranyában, Somogyban és Kalocsa környékén, ezenkívül Gyöngyösön és Temesváron – a jezsuitákhoz köthető. Ezek a szerzetesek az általuk alapított kollégiumaikból és missziós állomáshelyeikről rendszeresen látogatták az ország falvait, városait, azzal az elsődleges céllal, hogy a prédikációikkal erősítsék az egyház tagjainak hitét, a nem katolikusokat pedig visszatérítsék az egyházba.⁷⁰

II. 1. 2. A vizitáció fajtái

A katolikus kánoni látogatásokat három csoportba sorolhatjuk. Első helyen a generálissima vizitációt emeljük ki, amely a legáltalánosabb és az egész egyházmegyére kiterjed. A második az általános vagy generális vizitáció, amely a főesperességek területére vonatkozik, a harmadik pedig a részleges vagy parciális vizitáció, amely az esperességek területére terjed ki.

Magyarországon a Tridentinum utáni korszakban a személyesen elvégzett püspöki látogatásra csak ritkán került sor, helyette a főesperes vizitált.⁷¹ Az ilyen generális vizitációnak elengedhetetlen feltételét képezte – a püspöki mellett – a királyi megbízás is, az úgynevezett *mandatum visitatorium, literae visitoriae*. A király mint az egyház legfőbb kegyura jogait tetszés szerinti formában, azaz a katolikus egyház intézményei útján is gyakorolhatta, ő döntötte el, hogy szükséges-e a vizitálás vagy sem, hisz a látogatók ellátása a papságra és a népre nehezedett. A vizitációs megbízásért a püspök folyamodott a királyhoz, de magát a mandátumot annak a főesperesnek a nevére állították ki, aki a látogatást végezte. (A későbbiekben látni fogjuk, hogy az erdélyi protestánsok esetében is hasonló fejedelmi mandátummal lehetett csak vizitálni.)

A királyi mandátum az illető terület minden rendű és rangú lakójához szólt, utasítva őket, hogy támogassák a vizitátorokat, nyissák ki a templomaikat, mutassák be a felszereléseket és kegyzsereket, valamint számoljanak el az egyházi jövedelemmel, és persze a pap legyen velük szemben jóindulatú.⁷² A főesperes a királyi megbízás birtokában nem tett különbséget a felekezetek között, a vizitálást megpróbálta kiterjeszteni a más vallásúakra is. Mindezt azon jogcímen tette, hogy a protestáns gyülekezetek jórészt katolikus parókiákból alakultak ki, tehát a katolikus egyház saját

---

⁶⁹ Lásd bővebben: MOLNÁR AN. 2003. 14–16.; TUSOR 2008a. 32–33.

⁷⁰ SZÁNTÓ 1985. 166.

⁷¹ VANYÓ 1941. 32–33.

⁷² TIMON 1908. 22–23.

jogát gyakorolja, amikor mindent számonkér az új birtokostól, jelezve, hogy az elvett javakra igényét igyekszik továbbra is fenntartani.

A protestáns egyházközségek azonban nem akarták befogadni a vizitáló főespereseket, nem voltak hajlandók megnyitni templomaikat, jövedelmeikről felvilágosítást adni. Az országgyűlések biztosította szabad vallásgyakorlatra hivatkozva tagadták, hogy a katolikus püspök vagy főesperes joghatósága alá tartoznának.

I. Lipót által kiadott megbízólevelekben például explicite is benne volt, hogy a látogatási jog a protestánsokra is kiterjedt.⁷³ Ez nem volt véletlen, hisz a császár abszolutisztikus kormányzási rendszerét vallási téren úgy érvényesítette, hogy a magyar király főkegyúri jogára hivatkozva az országgyűlések vallásügyi határozatait önkényesen saját politikai érdekei mentén értelmezte. Ennek eredményeképpen jött létre a királyi *explanatiok* és *resolutiok* rendszere.

Az 1681-ben Sopronban tartott országgyűlésnek a szabad vallásgyakorlatról szóló határozatát 1691-ben kiadott *Explanatio Leopoldinum* úgy alakította át, hogy különbséget tettek magán és nyilvános vallásgyakorlat között. Ez utóbbit a protestánsok csak az artikuláris helyeken gyakorolhatták, azaz olyan településeken, ahol a törvény biztosította számukra, hogy templomot építsenek és lelkészt tartsanak. A nem artikuláris helyeken protestáns papok nem működhettek, de e falvak lakói elmehettek az artikuláris helyeken levő istentiszteletre, igénybe vehették az ottani szolgáltatásokat, ha a lakhelyük szerinti illetékes katolikus papnak előre megfizették a stóla pénzt. Az artikuláris helyeken kívül élő protestánsok a katolikus papnak kötelező módon csak stólát fizettek, de az 1701. április 9-én kelt királyi pátens értelmében a plébánia minden teherviselésében a katolikusokéval egyenlő mértékben kellett részt vállalniuk. Ezenkívül a töröktől visszaszerzett úgynevezett újszerzeményi területekre (*neoaquisita*) a vallási engedmények nem vonatkoztak, azokon egyedül a római katolikus egyháznak volt létjoga. A fentiek alapján érthető, hogy a vizitáló főesperesek miért is fordítottak olyan nagy hangsúlyt a plébániai ingatlanok, ingóságok felmérésére, leltározására, hisz az általuk elkészített jegyzőkönyvekbe felvett adatok a jövőbeni intézkedések alapjául szolgáltak. Ennek tudható be, hogy a protestánsok sok helyen ellenszenvvel fogadták a vizitátort, olykor megalázó és életveszélyes helyzetbe hozva őket.⁷⁴

Ezek a rendeletek adták meg a jogi alapot a további templomfoglalásokra, erőszakosságokra. Erdélyben a Habsburg berendezkedés kezdetén jobb volt a protestánsok helyzete, mert rájuk nem vonatkoztak az említett rendeletek. Lipót a négy bevett vallás szabadságának megtartását ígérte az úgynevezett *Diploma Leopoldinum*-ban, de az ellenreformációs túlkapasoknak köszönhetően a 18. század elejére már csak formálisan tartották fent a recepta religió elvét.

---

⁷³ I. Lipót 1672. augusztus 31-én kelt mandátumában Bársony György nagyváradai püspököt felhatalmazza, hogy meglátogasson minden parókiát, az akatolikusokét is. Lásd: VARGA I. 1989. 345.

⁷⁴ VARGA I. 1971. 178.

A 18. század elejére a katolikus egyház visszaszerezte hatalmi túlsúlyát a Habsburg birodalomban, a protestánsok pedig főleg Európa északi és nyugati államaiban. Az abszolutisztikus uralkodók valláspolitikájának elsődleges szempontjai az államvallás szervezetének kiépítése, annak anyagi eszközökkel és kiváltságokkal való támogatása volt, valamint az elnyomott egyházakat meg akarták győzni, hogy helyzetükben az elkövetkezendő időben nem remélhető változás. A Habsburgok protestánsellenes magatartása is ezt az európai mintát követte.

Bár a magyarországi protestánsokat érintő rendeletek elviekben tettek némi engedményt: az 1731. évi *I. Carolina Resolutio* többek közt kimondta, hogy a reformátusok és evangélikusok a királyhoz felterjesztett kérelem alapján választhatnak szuperintendenseket, majd az 1734-es *II. Resolutio* négy-négy szuperintendens választását engedélyezte. Ez a két rendelkezés a katolikus egyház eddigi tejhatalmú vizitálási jogát némileg korlátozta, hisz mindkét *Resolutio* leszögezte, hogy ettől kezdve az artikuláris helyeken a protestáns papok felett fegyelmi és felügyeleti jogot csak a szuperintendensek gyakorolhatnak. A főesperesek vizitálási jogköre ezeken a helyeken mindössze a keresztség szentségének kiszolgáltatására nézve maradt fenn, a nem artikuláris helyeken azonban továbbra is korlátlan hatalommal bírtak. Ez a jogi helyzet egészen II. József *Tűrelmi Rendeletéig* tartott.⁷⁵

A gyakorlatban azonban nem a két *Carolina Resolutio*ban foglaltak szerint jártak el. Nem vált magától értetődővé az, hogy az artikuláris helyeken a szuperintendensek vizitálási jogkörüket minden további nélkül gyakorolhatták volna. Próbálkoztak ugyan, de az 1748. május 6-i királyi leirat szigorúan megtiltotta nekik a látogatást előírva, hogy generális vizitációt csak katolikus püspök vagy helyettese végezheti előzetes kérelemre adott királyi mandátum alapján. A vizitáció továbbra is az uralkodó katolikus egyház előjoga maradt.

III. Károly nagy gondot fordított a katolikus egyház parókiális szervezeti életének helyreállítására és a papok fizetésének rendszabályozására. 1732-ben a királyi kamara előterjesztése alapján a nélkülöző parókiák megsegítésére a III. Ferdinánd által 1650-ben tett alapítvány évi dotációját 6000 forintról 16000 forintra emelte. A következő évben, 1733. március 7-én kelt leiratában pedig a támogatás kezelésére felállította a *Plébánosok Kasszáját* (*Cassa Parochorum*) Pozsonyban. Ennek értelmében a papoknak járó évi fizetés minimumát 150 forintban állapították meg, és ahol ezt az összeget helyi forrásból nem tudták biztosítani, ott a hiányt a fentnevezett kasszából folyósították. A rendelet végrehajtásának legfőbb eszközéül a vizitációt tették, hiszen a látogatások alkalmával mérték fel, hogy kiknek kell segélyt adniuk, és hol kell új parókiákat szervezniük. Továbbá a földesúr-patrónusoknak kötelességévé tették, hogy az egyházi ingatlanok felépítésére, a plébános és a tanító ellátására szükséges földeket a közösből kiszakítsák és

---

⁷⁵ TIMON 1884. 18–19.

rendelkezésre bocsássák. A földeket a híveknek kellett megművelniük, de az ő indokolatlan és igazságtalan megterhelésüket kerülniük kellett.⁷⁶ A rendeletnek kiemelkedő hozadéka az, hogy a királyi hatalom jóllehet a *mandatum visitatorium*mal már a korábbi századokban is befolyást gyakorolt az egyházlátogatásra, most ez a befolyás azáltal nyert még nagyobb jelentőséget, hogy a vizitációknál már nem elegendő az egyházi képviselő a főesperes személyében, hanem előírták a világi hatóság részvételét, a megyékben egy megyei, a városokban egy városi tisztviselő által, sőt később a Helytartótanács a földesúr jelenlétét is kötelezővé tette. Ettől kezdve a kánoni vizitáció fokozatosan elveszítette szigorúan vett egyházas jellegét és mivel a világi hatóság jelenlétében készültek a jegyzőkönyvek azok hiteles köziratokká váltak.⁷⁷

II. 2. Konfesszionalizmus és a protestáns vizitáció

A 16–17. század felekezeti küzdelmeit a 19. század második felében a reformáció és ellenreformáció fogalom-párral definiálták, amely elsősorban Leopold von Ranke hatására vált kizárólagossá a protestáns, valamint a világi történetírásban. Azonban az elmúlt több mint 50 év kutatásai, elsősorban ugyancsak a német történetírásban zajló diskurzus, gyökeres szakítást jelentett a felekezet-definícióhoz tapadt ezen korábbi reformáció–ellenreformáció ellentéppárral, sőt a Hubert Jedin által bevezetett és használt reformáció – katolikus reform – ellenreformáció fogalmakkal is.⁷⁸ Ezek helyét, az 1980-as években Wolfgang Reinhard és Heinz Schilling által kidolgozott koncepció szerint, a *Konfessionsbildung* felekezetépítés és a *Konfessionalisierung* és a konfesszionalizálódás, vagyis felekezetszerveződés foglalta el. A két szerző által összetett elméletté formált konfesszionalizációs modell kiindulópontja nagyon leegyszerűsítetten az a felismerés volt, hogy mind a három nagy németországi felekezetben (katolikus, evangélikus, református) párhuzamba állítható folyamatok figyelhetők meg. Az egyes felekezetek, miközben egymással szemben határozták meg önmagukat, messzemenően azonos paradigma szerint szervezték belső életüket.⁷⁹ Ez a teória azonban még évtizedek után is alig váltott ki visszhangot a magyarországi kutatásban. Ennek okait és ezen német konfesszionalizációs modell alkalmazásának dilemmáit Balázs Mihály egy 2014-ben megjelent tanulmányban járta körül.⁸⁰ A fogalmi tisztázás rendjén Balázs felhívta a figyelmet arra, hogy az itthoni fejekben olykor összekeveredik a *Konfessionsbildung* a *Konfessionalisierung*gal, az előbbi a felekezetépítést, a dogmatikai tanrendszer és hitvallások kialakulását jelenti, azaz egy egyháztörténeti

---

⁷⁶ VARGA I. 1989. 347.

⁷⁷ TIMON 1908. 26–28.

⁷⁸ Leopold von Ranke Németország újkori történetének periodizációs kiindulópontjává tette a reformáció–ellenreformáció fogalompárt, miszerint a reformációt követi az ellenreformáció. Ennek és a Hubert Jedin reform kulcsszavai köré rendeződő értelmezés részletes kifejtését lásd: GÁRDONYI 2009. 35–36.

⁷⁹ A német történetírás a konfesszionalizációs modell 10 kategóriáját különbözteti meg. Ennek bővebb áttekintését lásd: TUSOR 2008b.

⁸⁰ BALÁZS 2014. 5–26.

esemény, míg az utóbbin azt értjük, „*ahogyan e hitvallások hatására és szellemében átformálódik a gazdaság, a társadalom, az államiság, a politika, a kultúra, a családok és az erkölcsök egészének világa*”⁸¹, vagyis egy egyetemes társadalomtörténeti folyamattal állunk szembe. Balázs továbbá részletesen tárgyalja Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard koncepcióját görcső alá vevő kritikai reflexiókat is, amelyek legerőteljesebben az egyháztörténeti műhelyekből érkeztek. Itt csak az evangélikus Thomas Kaufmann nevét említjük, aki többek közt az elmélet legproblematisabb részét, a konfesszionizáció és a modernizációs törekvések összekapcsolását bírálta, vagyis azt, hogy a modern világ előzményének tekintik mindazt, amit a nagy egyházak a konfesszionizáció jegyében létrehoztak. Kaufmann szerint nem feltétlen a nagy felekezetek, a megingathatatlan vallási, politikai és társadalmi erők voltak a modernizáció előmozdítói, hanem a rajongók, spiritualisták, sociniánusok, disszidensek, a radikális reformáció képviselői, ezeknek kisebb csoportjai vagy éppen magányos, marginális szereplői.⁸² Balázs szerint Kaufmann ezen nézetének is szerepe lehetett abban, hogy a német kutatás utóbbi évtizedében markánsan jelen van a felekezetekből kilógó, a konfessziók határait átlépő jelenségek kutatásában.⁸³

A konfesszionizmus modelljének Erdélyre való alkalmazását Harm Klueting, Krista Zach eredményeire támaszkodva kísérte meg. A kutató összegzőképpen megállapította, hogy a kialakulóban lévő állam etnikai és vallási sokszínűsége, földrajzi és politikai határhelyzete, a fejedelmi hatalom és a rendek erejének ingadozása, a katolikus hierarchia korai felszámolása, valamint a török politika keresztényekkel szembeni közömbössége miatt az általa *Staatskonfessionalisierung*nek nevezett etatista németországi tartományi modell nem jutott érvényre az erdélyi fejedelemségben, még a kisebb területeken, a nemesség birtokain sem zajlott le az alattvalók felekezeti egyneműsítése. Sokkal inkább *Gruppenkonfessionalisierung*ot, vagyis társadalmi csoportok mentén kialakuló felekezetesedést észlelt.⁸⁴ Klueting szerint tehát, mindenütt a vallási egységesülés irányában ható folyamat nyelvi határok mentén valósult meg, és ezért a felekezet cseréjét nyelvváltásnak is kellett követnie. Vele szemben Balázs Mihály Pirnát Antalra támaszkodva, Jakab Eleket is cáfolva kifejti, hogy Erdélyben nem beszélhetünk a felekezetiesedés nyelvi meghatározottságáról, és sem Kolozsvárott, sem máshol a református vagy az antitrinitárius hit felvétele nem jelentette sem a nyelvet, sem az etnikai identitás elvesztését. Ennek elokvens példája, hogy az 1570-es évek végére a majdnem teljesen unitáriussá lett Kolozsváron megalakult egy szász unitárius gyülekezet is, amelyik egyre gyengülve ugyan, de fennmaradt egészen a 18. század elejéig.⁸⁵ Végül Balázs sommásan megállapítja, hogy „*A német kutatók tipológiai rendszerében tehát akkor*

---

⁸¹ Uo.: 6.

⁸² Uo.: 11–12.

⁸³ Uo.: 12.

⁸⁴ Uo.: 14–16.

⁸⁵ Uo.: 17.

találhatják meg igazi helyüket az erdélyi jelenségek, ha szembenézünk a vallási élet formáloinak s egyes településeknek az átöröklött középkori szisztémából eredeztethető bonyolultságával.”⁸⁶

Amint a fentiekből láthatjuk, ha a konfesszionizmus elméleti rendszerét nem is lehet teljességében alkalmazni a felekezeti képződés leírására, mégis olyan kapaszkodókat biztosít, amelyek mentén megragadhatjuk az országok, régiók szerinti sajátosságait. A kor kihívásaira érkező felekezeti válaszok között hasonló törekvések mutathatók ki, nincs alapvető különbség katolikus és protestáns tudomány, irodalom, oktatás, propaganda között. Maga a katolikus egyház is a 16. század végére olyan jelentős szervezeti és intézményes átalakuláson ment keresztül, a dogmatikáit leszámítva, hogy bizonyos jellemzőit figyelembe véve jobban hasonlított a reformált egyházakhoz, mint középkori önmagához. Ez azt is jelenti, állapítja meg Molnár Antal, „*hogy a három nagy felekezet egyenlő mértékben örököse a középkori kereszténységnek: a katolikus elsősorban a szervezet, az evangélikus a tanítás, a református pedig a gyakorlat folyamatosságának hangsúlyozásával vitte tovább a középkori egyház tradícióit.*”⁸⁷ Témánkhoz közelítve: ennek tudható be, hogy a protestáns egyházak a középkori egyház vizitációs intézményét is átvették, nyilván hangsúlyeltolódásokkal, de alapjában véve ugyan azt a funkciót betöltve.

II. 2. 1. A lutheri egyház vizitálása

Luther a hit szempontjából közönyösnek, adiaphoronnak tartotta az egyházkormányzást, nem fektetett olyan nagy hangsúlyt arra, hogy egy megreformált egyházszervezetet alakítson ki. Ez a passzivitása vezetett oda – állapítja meg Bucsay –, hogy a német fejedelmi felsőség szükségét érezte a beavatkozásnak, annak, hogy átvegye a kezdeményezést és magához ragadja az egyházkormányzást. Természetesen ehhez hozzájárult az is, hogy a világi felsőbbség a kegyúri hatalmát ki akarta terjeszteni a volt katolikus birtokokra.⁸⁸ Tehát a világi felsőbbség miután áttért a protestáns hitre, az egész általa vezetett területet (városok, fejedelemségek, örgrófságok) evangélikusnak hirdette ki. Támogatta az egyházat és az egyháziakkal együtt abban vezető funkciót töltött be. Az egyház működésének jogi alapját az egyházalkotmány jelentette. A disciplina megalkotására az 1526-os speyeri birodalmi gyűlés után került sor, amikor az államok szabad kezet kaptak vallási kérdésekben intézkedni. Abból az elvből indultak ki, hogy ha a világi uralkodó felelősséget vállal az egyházért, akkor saját birodalma lakóinak lelki fejlődéséért is felelős. Ez azért vált szükségessé, mert egyfelől a korábbi püspöki kompetenciák megszűntek, amelynek következtében az egyházi működésben új keletkezett, másfelől azért, mert a reformációt esetleg elutasító püspökök szerepét másra kellett átruházniuk. Világosan kellett artikulálni tehát, hogy ki

---

⁸⁶ Ua.

⁸⁷ MOLNÁR AN. 2005. 13.

⁸⁸ BUCSAY 1964. 196.

veszi át ezt a szerepkört, kinek mire van joga, kinek mi a kötelessége, illetve mi az a norma, amelyhez az egyház tanbelileg és szervezetenként igazodik. Ezen túl a rendet, az alkotmányosságot a gyülekezetekben is érvénybe kellett léptetni, sőt ezt a folyamatot is ellenőrizni kellett.⁸⁹ Az ellenőrzés leghatékonyabb formája a vizitáció volt. Nikolaus Hausmann evangélikus prédikátor 1524-ben javasolta a vizitációk elindítását, amit Luther kezdetben ellenezett. 1525–1527 között azonban már ő maga több levelet is írt⁹⁰ Állhatatos János (Johann Der Beständige) Weimar szász választófejedeleméhez, s ezekben sürgette, hogy rendeljen el négy személyből álló közös világi és egyházi vizitációt, mint a gyülekezeteknek szeretetszolgálatként nyújtandó külső segítséget.⁹¹ A reformáció tanait átvevő gyülekezetek működését segíteni és irányítani kellett, lelki és hitbeli megerősödésüket felkarolni. Meg kellett akadályozni a tanbeli romlásokat, elferdüléseket. Ellenőrizni kellett a lelkészek személyét, hithűségét, munkáját, a nép és az ifjúság nevelését, meg kellett határozni az istentisztelet formáját, rendjét stb. A katolikusoknál eredetileg a püspökök vagy a főesperesek hatáskörébe tartozó vizitáció, – amely időközben deformálódott, a visszaélések táptalaja lett – most megújult formájában alkalmassá vált a gyülekezet ellenőrzésére, a nevelésére és az ott folyó munka koordinálására. A vizitáció az egyház önkontrolljává vált, melynek segítségével folyamatosan lehet korrigálni annak életét, miközben az új tan terjesztésének egyik elengedhetetlen eszközévé is vált.⁹²

Az uralkodó 1527. februárjában négy személyt – köztük Melanchthont – bízott meg a vizitálással, akik azonban részletes útmutató hiányában nem tudtak elég hatékony munkát végezni. Az addigi egyházlátogatási tapasztalatok alapján Melanchthon a szász választófejedeleméknél először 1527-ben latinul, majd a következő évben Luther revideálásával és előszavával német nyelven is megjelentette a vizitátorok számára a lelkészek tanításáról szóló könyvet, amely egyúttal az evangélikusok első jelentős és mindmáig legnagyobb hatású egyházrendje lett.⁹³

Luther a kötet előszavában az apostolok példáján keresztül világított rá a püspöki hivatal elsődleges céljaként a vizitálás fontosságára. Felrótta, hogy a püspökök, ahelyett, hogy az egyház felügyelőjeként működnenek, elvilágiasodtak és elhanyagolták spirituális kötelességüket. Luther úgy gondolta, hogy a „*tiszta evangéliumhoz*” való visszatérés a valódi püspöki méltóság visszaállítását is megköveteli. Mivel nem talált megfelelő embert, – akinek meglelt volna az autoritása vagy istentől származó parancsa – a választófejedelemet, mint istentől rendelt vezetőt (Róm 13.) kérte föl, hogy gyakorolja az evangélium védelmét.⁹⁴

---

⁸⁹ GÖRÖZDI 2008. 46.

⁹⁰ SCHAFF 2002. 357.

⁹¹ WOLLENBURG 1985. 90.

⁹² GÖRÖZDI 2006. 22.

⁹³ A latin mű címe: Melanchthon, Philipp, *Articuli de quibus egerunt per Visitatores in regione Saxoniae*, (Wittembergae: 1527); a német kiadás címe: *Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn im Kurfürstentum zu Sachsen*, (Margburg: 1528).

⁹⁴ SCHAFF 2002. 357.

Melanchthon műve kettős céllal készült. Egyfelől a későbbi vizitátorok számára zsinórmértékül kívánta állítani a gyülekezetszervezést és építést illetően, ebbe beleértve a reformátori tanrendszerbe való bevezetést. Másfelől a gyülekezetek számára egyházrendként kellett szolgálnia. Ezzel párhuzamosan a mű arra is vállalkozott, hogy a konfesszionalizálódás időszakában, a fentebb említett püspöki struktúra elutasításával keletkezett ekkleziológiai vákuumot betöltse.⁹⁵ Az 1528–29. évi egyházlátogatások után, – amelyeken már Luther is részt vett – vált általánossá az egyházrendtartás szerinti szuperintendensi tisztség megszervezése. A tisztség betöltésével a fejedelem rendelkezett és egy-egy szuperintendensi terület pontosan megfelelt a politikai közigazgatás körzeteinek. A létrejött új fejedelmi egyházkormányzás, legfontosabb szerve a konzisztórium lett, melynek tagjai a vizitáló küldöttséggel voltak azonosak.⁹⁶

A szuperintendensek feladatává vált a vizitálás, miután a lelkészek fölé helyezték őket, munkájuk ellenőrzésére. Felügyelniük kellett a lelki munka menetére, a tiszta evangélium hirdetésére. Hivatalukhoz tartozott a leendő papok vizsgáztatása is, hiszen az ő munkájukat ettől kezdve a legfontosabbnak ítélték az egyházban. Ha a szükség úgy kívánta, akkor beszámoltak a választófejedelemnek a problémákról, hogy orvosolni lehessen azokat, de ahogy Luther megfogalmazta, az uralkodó nem azért rendeltetett, hogy a tanításba beleszóljon, hanem hogy visszaállítsa a békességet és a rendet.⁹⁷ A szuperintendensek a világi felsőséggel együtt a korábbi püspökök jogkörét gyakorolták. A világi urak kezébe a korábbi püspöki kompetenciához tartozó organizációs feladatok kerültek, a szakrális és kultikus teendők pedig a szuperintendens jogkörében maradtak.

II. 2. 2. A kálvini egyház vizitálása

A kálvini reformált egyházban a vizitáció fontosságával és annak rendszabályozásával csak az 1540-es évek közepétől kezdtek foglalkozni. Kálvin 1541-ben született genfi egyházrendje sok református egyház, valamint gyülekezet számára szolgált etalonként, és gyakorlatilag a mai napig hivatkozási alap a református teológiában. Olyan artikulusokat tartalmaz, amelyek a város és a környék lelkészei közti egységet és fegyelmet szabályozzák, ugyanis előírja, hogy kötelesek időről időre összegyűlni, elsősorban azért, hogy értékeljék, bírálják egymás munkáját. Az 1544-es májusi genfi tanácsi jegyzőkönyvekből azonban világosan látszik, hogy ennek ellenére hiányoztak a falusi gyülekezetek megszervezésének alapjai. A rendeletek csaknem egészen mellőzték a városon kívül fekvő falusi egyházakat, nem tartalmaztak törvényeket a hívek házassági ügyeire nézve, a világi és egyházi hatalom jogköre pedig nem vált el világosan, így az összeütközések elkerülhetetlenek voltak. Kálvin

---

⁹⁵ GÖRÖZDI 2006. 22.

⁹⁶ BUCSAY 1964. 197.

⁹⁷ Ahogy Nagy Konstantin is ezt tette a niceai zsinat összehívásakor az arianus vita kapcsán. Lásd: SCHAFF 2002. 357.

éppen ezért látta szükségét egy olyan tervezet kidolgozásának, amely a falusi gyülekezetek rendszeres vizitálását szabályozta. Ez a szabályozás volt hivatott biztosítani a jó rend megőrzését, ennek alapján kívánták ellenőrizni a lelkészek munkáját és azt, hogy az egyházközségek megfelelnek-e vallási kötelezettségeiknek. A reformátor a tervezetet 1546. január 25-én nyújtotta be a genfi tanács elé, és annak elfogadása után határozatba iktatták, hogy ezután a Genfi Egyház mindegyik egyházközségében évente egyszer vizitációt tartsanak. A tervezet alapján az ülésen jelenlévők egyetértve rendelték el, hogy a hatóság a maga kebeléből két tanácsurat, a genfi lelkészi kar hasonlóképpen két tagot kiküldvén, általuk minden egyes egyháznak állapotát megvizsgálta. Ez a határozat a Genfi egyházrend 1561-es kiadásába is bekerült.⁹⁸

Kálvin a vizitátor feladatát öt pontban fogalmazta meg, melynek célja az volt, hogy a Genfi Egyházban, azaz a városban és a falusi gyülekezetekben megtartsák a dogmatikai egységet. A négytagú küldöttség tagjai közül a lelkészek a klérust, a tanácsurak pedig a nemeseket, valamint földesurakat vizsgálták meg.

A vizitáló bizottság feladatkörébe tartozott, hogy megfigyelje azokat a tényezőket, amelyek az adott egyház felvirágzását elősegíthették, illetve hanyatlását előidézhették. Felügyelniük kellett, hogy az illető gyülekezet papja, milyen doktrínát hirdetett, hogy volt-e a tanításában olyan elem, amelyet összeegyeztethetetlennek tartottak az evangélium tisztaságával. Meg kellett vizsgálniuk, hogy a lelkész építő módon prédikált-e és találtak-e valami felhőborítót, zavarost, feleslegest vagy túl szigorút abban, ahogy a híveit pásztorolta.

A vizitátoroknak egyfelől feladatául szabták, hogy az istentiszteletek látogatására buzdítsák a híveket, akik a keresztyéni életben való gazdagodással lelkiekben is növekedhettek; másfelől a hívek számára oly módon kellett elmagyarázniuk, érthetővé tenniük a papi hivatal lényegét, hogy képesek legyenek támaszai lenni a lelkészeknek. Meg kellett arról is győződniük, hogy a lelkész a prédikálás mellett mennyiben teljesítette kötelességeit a templomon kívül: látogatta-e szorgalmasan a betegeket, felelősségre vonta-e azokat a híveket, akik valamiben vétkeztek, ugyanakkor megakadályozta-e azon cselekedeteket, amelyeket Isten elleni vétségnek tartottak. Végezetül a vizitátoroknak fel kellett tárniuk, hogy a lelkész tisztas erkölcsi életet élt-e, követendő példával járt-e elől, jól bánt-e a híveivel és saját családjával, vagy esetleg aljas módon kicsapongó és frivol volt-e.

Kálvin a vizitálás menetét illetően a katolikus hagyománnyal ellentétben az egyszerűséget és hatékonyságot hangsúlyozta. Amikor a vizitáló bizottság megérkezett a községbe, először tartottak egy istentiszteletet, ahol a megbízott lelkész prédikációjában a keresztyéni életre intette a híveket. Ezt követően a gondnokokhoz, a patrónusokhoz fordultak, és Isten nevére hivatkozva felszólították őket, hogy őszintén válaszoljanak a lelkészüket életére, hithűségére, szorgalmára, tanítási módszereire

---

⁹⁸ CALVIN 1954. 73.

vonatkozó kérdésekre, azaz, hogy Isten nevében imádkozik-e és tanításával az istentiszteletet, valamint Isten igéjének terjedését, a hívek jólétét szolgálja-e. Nem hallgat-e el valamit, ami az Isten országának megerősödését akadályozná.⁹⁹

A tapasztaltakról nyilvánosan tájékoztatták a gyülekezetet, amelynek során azt a vétkest, aki nagyobb fenyítést érdemelt az Ige általi megintésnél, a szokásjog alapján kellett megfeddni. Ha tolerálhatatlan vétség miatt súlyosabb büntetést kellett kiszabni, akkor azt a vizitáló bizottság az elfogadott törvények szerint köteles volt végrehajtani és jelenteniük kellett az ügyet a tanácsnak.

A kálvini egyházlátogatási törvény nyomatékkaal leszögezte, hogy a vizitáció nem azt a célt szolgálja, hogy minden egyes vétséget kivizsgáljon és igazságot statuáljon. Mindössze azért állították föl, hogy a botrányokat elhárítsák és meggyőződjenek arról, hogy a papok nem váltak-e romlottá vagy korrupttá. A vizitáció továbbá nem akadályozta meg az igazságszolgáltatás menetét sem, és nem mentette fel azokat a lelkészeket, akiknek esetleg civil ügyekben a törvény előtt számot kellett adniuk tettükért. Gyilkosságokról sem kérdezték ki a papokat és arról sem, hogy miért nem kaptak büntetést, amikor vétkeztek. Kálvin sommásan fejezte be vizitációs rendszabályát miszerint: *„Ez volt mindig a rend az ősegyházban az apostolok korától kezdve, és az evangélium tiszta tanításának megfelelően ma ez figyelhető meg a reformált egyházakban.”*¹⁰⁰

Kálvin realista volt, aki tudta, hogy a kormányzás bármennyire is spirituális valóság, az egyházban és a polgári életben egyfajta hatalomgyakorlást is jelent. Ez tűnik ki vizitációs rendeletéből is. Bár ő is megkülönböztette a polgári és az egyházi irányítást és felelősségre vonást, az igazi határt a belső és a külső törvény, vagyis a belső és a külső kormányzás között húzta meg. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy annak ellenére, hogy a keresztyén ember elsősorban a belső törvény (azaz Jézus, Ige, Lélek, lelkiismeret) vezetése alatt áll, amíg azonban a földi léte tart, az egyházban és a világban is szüksége van egy külső rendre és kormányzásra, ellenőrzésre és felügyeletre. Azt mondhatjuk, hogy Kálvin ezzel az elvvel túllépte a Luther-féle *„kétféle kormányzási sémát”*, miszerint Isten a világban a törvény, az egyházban pedig az Ige által kormányoz. Kálvin az egyházat sem tekintette a törvény (Tízparancsolat) szerinti kormányzás alól kivételnek. A fentebb említett 1541-es genfi egyházrendje is ezt példázza. Abból az elgondolásból indult ki, hogy miután az emberek kezében minden hatalom korrumpálódhat, ezért nem engedhető meg, hogy egy ember, vagy egy csoport kezében összpontosuljon, hanem helyesebb, ha megosztják.¹⁰¹ Így alakult ki az a rendszer, hogy a gyülekezetben folyó legfontosabb munkákat az egyszemélyes vezetés helyett négy hivatal képviselőire osztotta: a lelkészekre, a tanítókra (doktorok), a vénekre (presbiterek) és a diakónusokra.

---

⁹⁹ PRUZSINSZKY 1912. 401–402.

¹⁰⁰ CALVIN 1954. 74–75.

¹⁰¹ SZÜCS 2007. 13.

Ennek következményeképpen a hangsúly eltolódott a püspök személyéről – mint az egyház látható fejről – az egyház helyes irányú cselekvése felé. A püspöki kompetenciákat és feladatkört kollektív szervek, nagy részben világiak (laikusok) vették át. Az egyházlátogatási rendeletből is megfigyelhetjük, hogy a lelkészek és a gyülekezetek ellenőrzését, vizitálását egy lelkészekből és részben világiakból, tehát nem magasabb tisztséget betöltő személyekből álló testület végezte. Az egyházi szervezetből eltűnt a felettes szerv, amely nagyobb jogokkal bírt volna, mint a gyülekezet. A gyülekezet maga választotta meg a vezető testületet, a konzisztóriumot, amelynek tagjai döntő részben világiak voltak. Ez a testület vált jogosulttá arra, hogy döntést hozzon a közösséget érintő minden kérdésben, gyakorolja az egyházfegyelmet, a diakóniát és ellenőrizze a híveket két vizitálás között.

Genfben akkor még nem jött létre az a kormányzási forma, amely később a református egyháznak jellegzetessége lett, nevezetesen a zsinati-presbiteri rendszer. Ezt csak az 1571-es Emdeni egyházrend dolgozta ki. A zsinati-presbiteri rendszer lényege, hogy a gyülekezeteket a nép által választott presbitérium (konzisztórium) irányítja, amelynek tagjai a lelkész, a presbiterek, a diakónusok. Ők döntenek a saját ügyeiről. A korábbi római katolikus gyakorlattal ellentétben, ahol a döntés és a tanítói jog kizárólag a klérus kezében összpontosult, a református egyházakban ez a világiakat is megilleti, így a gyülekezetekre vonatkozó határozatok úgy születnek meg, hogy a választott egyháztagok végeredményben a saját ügyeiket oldják meg. A lutheri egyházakban – ahol korábban említett fejedelmi egyházkormányzást gyakorolták – nem egyházmegyéről (dioecesis), sokkal inkább politikai egységekről beszélünk. Maga a világi uralkodó határozta meg az egész territórium felekezetét a *cuius regio, eius religio* (akié az ország, azé a vallás) elv alapján. Ugyanő gondoskodott (koordináló módon, anyagilag, nem pedig azzal az igénnyel, hogy az egyház lelki jellegén változtasson) a lelkészi hivatalokról, az iskolákról, az egyházi vagyonról. Itt még nem beszélhetünk a gyülekezetek fölé rendelt zsinatról.¹⁰² Melancthon egyházlátogatási rendeletében már láttuk, hogy a korábbi püspökök által gyakorolt lelki funkciók egy részét a papok fölé helyezett vizitátorok és szuperintendensek vették át.

Az evangélikus egyházrendek a 16. században még nem javasolták a gyülekezetet vezető testület létrehozását, sőt jelentős szabadságot biztosítottak a meglévő gyülekezeti szokásjognak. Az ő felügyeletüket elsősorban felülről koordinálták és a vizitátorok látták el.

Az egyházlátogatási joggyakorlat a különbségek és hangsúlyeltolódások ellenére mindkét felekezetnél ugyanazt a célt szolgálta, nevezetesen, hogy ellenőrizték a lelkészek munkáját a tanbeli egység megőrzése érdekében, hogy feltárják az esetleges hiányosságokat, ezek orvoslásában vagy a vitás esetekben tanácsot adjanak, megfedjenek minden olyan cselekedetet, amely az evangélium

---

¹⁰² GÖRÖZDI 2008. 50–51.

szellemétől idegen, ellenőrizték a sákramentumok helyes kiszolgáltatását, a lelki munka progresszivitását, az iskolákat, a nép és az ifjúság nevelését, valamint az anyagi, infrastrukturális feltételeket. Ezen a téren is adódnak közös középkori előzmények, de a hangsúly a kora újkorban a vizitálás rendszerességére, az írásban felvett jegyzőkönyvek vezetésére tevődött. A protokollumokból lehetett nyomon követni a változásokat, a megvalósításokat, hiányokat. Természetesen mindezt úgy tették, hogy a reformációhoz igazították az egyházi élet egészét.

II. 2. 2. 1. A magyar protestáns egyházak vizitációja

A 16. századi magyar református egyházszervezet sajátossága abban állt, hogy nem állították fel a gyülekezeti presbitériumokat, és a középső, valamint a legfelsőbb szinten megtartották a középkori egyházi hierarchikus struktúrából származó esperesi és püspöki funkciókat. Ez nem jelentette azt, hogy ez a szervezeti forma kívül esett volna a kálvini reformált egyházak keretein. Kálvin maga ajánlotta például a lengyel egyháznak, hogy tartsák meg az érseki és a püspöki elnevezést. Azt állította, hogy nem a név a lényeges, hanem maga a tartalom, azaz: a reformált egyház püspökei ne legyenek teljhatalmú uralkodók az egyházban, mint katolikus elődeik, hanem ők legyenek a legnagyobb tekintélyű tanácsadók és felügyelők, ők legyenek az egyházkormányzó gyűlések elnökei, és úgy forgolódjanak a papok között, mint a konzulok a szenátorok között. Martin Bucernek¹⁰³ is az volt a véleménye, hogy a püspöki tisztség megmaradhat, csak az a fontos, hogy lelkészek válasszák meg őket, és ahhoz a gyülekezeteknek lehetőségük legyen a maguk jóváhagyását megadni vagy megtagadni.¹⁰⁴ A magyar reformátusok is viszonylag korán, a 17. század elején belátták, hogy szükség van a presbitériumok felállítására, de ennek teljes körű megvalósítása csak a 19. század első felében történt meg.¹⁰⁵

A magyarországi reformátusok helvét irányú, de sajátos episzkopális rendszere, amelyben egyaránt érvényesült a fölé- és alárendeltség, a vizitáció intézményében is tetten érhető. A gyülekezetek egyházmegyékbe, azok egyházkerületekbe szerveződtek és a lelkészeknek a püspök és az esperesek voltak az előljárói. „*E hierarchia tette lehetővé az egyházlátogatás intézményét, mivel a püspök s az esperes ellenőrizhette a gyülekezet s a lelkész vallásosságát.*”¹⁰⁶ A magyarországi református egyház igazgatása egyházkerületenként külön-külön (nem is mindig azonos rendszer alapján) hozott szabályrendeletekkel működött egészen az 1881-es alkotmányozó zsinatig, amikor létrehozták az egységes igazgatású, az erdélyi egyházkerület csatlakozásával immár öt egyházkerületből álló Evangélium Szerint Reformált Magyarországi Keresztény Egyházat.¹⁰⁷

¹⁰³ Martin Bucer német reformátor, 1531-től a reformáció svájci ágának irányítója.

¹⁰⁴ BUCSAY 1964. 197–198.

¹⁰⁵ Bővebben lásd a *Confessio* 2007. 3. sz., a presbitériumokról szóló tematikus kiadványt.

¹⁰⁶ MOLNÁR AT. 1994. 121.

¹⁰⁷ MAGYARORSZÁG A XX. SZÁZADBAN II. 1997. 309.

A Trencsén megyei Zsolnán 1610-ben Thurzó György gróf, nádor vezetésével evangélikus egyházi zsinatot tartottak, ahová meghívták Felső-Magyarország evangélikus főurait, nemeseit, prédikátorait, valamint a szabad királyi városok képviselőit, hogy az 1608. évi pozsonyi országgyűlés által biztosított vallásgyakorlási jog értelmében az evangélikus egyház szervezeti kereteit kialakítsák, vezetőit megválasszák. Itt tíz megye lutheránus híveit három egyházkerületbe szervezték, s élükre szuperintendenseket neveztek ki. Ezen a zsinaton határozatot hoztak arról, hogy a szuperintendens teendői közé tartozik az is, hogy évente személyesen látogassa meg az egyházközségeket, akadályoztatása esetén pedig ezt a feladatot az esperes végezze el. A négy évvel később tartott szepesváraljai zsinat az egyházlátogatás kapcsán azt a kiegészítést tette, hogy a vizitátor vegyen maga mellé valakit a vármegyei nemesek közül. Az evangélikusoknál a vizitátorok mindig a püspökök voltak, az esperesek csak mint felvigyázók jelentek meg.¹⁰⁸

A magyar protestáns egyházlátogatásról a legkorábbi adat az 1550-es tornai zsinat végzéseiben maradt fenn, amikor a püspök feladatai között felsorolták a vizitálást is. Ezt követően az 1562-es és 1567-es debreceni zsinat is foglalkozott a kérdéssel.¹⁰⁹ A református püspöki, azaz generális vizitálásról a korai hercegszöllősi,¹¹⁰ majd később a komjáti kánonok¹¹¹ rendelkeztek. A főpásztor azonban az egyházkerület nagysága vagy a politikai-katonai viszonyok miatt gyakran nem tudott eleget tenni kötelességének, ezért a látogatást az esperesek és egy bizottság feladatává tették.

A 17. század közepén a puritanizmus és ortodoxia vitájában felértékelődött a vizitáció szerepe, ugyanis a püspökök és esperesek gyakran éltek ezzel a lehetőséggel, hogy a lelkészek és a hívek vallásosságát ellenőrizzék. „*A vizitáló a prédikátortól s a gyülekezet tagjaitól próbálta megtudni a gyülekezet helyzetét. Természetesen »bejárta« a templomot, iskolát, temetőt s rögzítette a hibákat s a tennivalókat. Ezen túl azonban főleg a gyülekezet hitbeli, erkölcsi állapota érdekelte a vizitálót.*”¹¹² Ebben a kontextusban egyáltalán nem véletlen, hogy az 1646-os szatmárnémeti nemzeti zsinat, a puritánok ellen fellépő erdélyi református püspök Geleji Katona Istvánra bízta az egyház törvénykönyvének összeállítását, amely Geleji-féle kánonok néven vonult be a köztudatba. A gyűjteménynek az esperesi egyházlátogatásra vonatkozó 88. kánonja¹¹³ – tulajdonképpen a korábban említett 1881-es alkotmányozó zsinatig – az egész országban meghatározta a vizitáció rendszerét és

---

¹⁰⁸ SZUHAY 1900. 22.

¹⁰⁹ Uo. 23.

¹¹⁰ „27. Hogy az Anyaszentegyház mindenütt keresztyéni fenitékben és jó rendtartásban maradhasson, végezésünk az, hogy minden esztendőben etszer az Ecclesiák meglátogatassanak, és mind az tanítóknak, mind az hallgatóknak tudományokról és erkölcsökről való tudakozás legyen, de úgy, hogy az látogató embereknek mindenütt eledelt adgyanak azok, a kikhez menendenek.” Lásd: Hercegszöllősi zsinat 1576. 27. kánon, in KISS Á. 1881. 682.

¹¹¹ 1623. szeptember 13-án a komjáti zsinaton hozott határozatok 10. kánonja írja elő a „*A püspöknek kiváltképpen való teendői*”-t, többek közt azt, hogy az egyházközségeket néha soron kívül személyesen is meglátogassa, az espereseket évenkénti vizitációra kötelezze. THURY 1998. 456.

¹¹² MOLNÁR AT. 1994. 121.

¹¹³ A 88. kánont lásd: GELEJI KATONA 1875. 51–53.

egyben formáját is. Kezdetben csak a három keleti,¹¹⁴ majd később valamennyi egyházkerületben érvényre lépett ez a törvény.¹¹⁵ A kánon szerint az esperes tisztje volt, hogy az igazgatására bízott egyházakat két vagy három jelesebb társával együtt évente látogassa meg. A püspök számára is kötelezővé tették az úgynevezett „*vizitatio generalist*” vagyis az általános egyházlátogatást. Eszerint az egyházmegyéket minden harmadik évben kellett vizitálni – a már bevett szokás szerint felváltva ti. a magyarokat az egyik, a székelyföldieket pedig a másik évben –, oly módon, hogy a püspök maga mellé vett két-három esperest, akik képviselték az egész egyházat s velük együtt látogatta meg az esperesi székhelyeket.¹¹⁶ Az esperesi vizitálás előírásaiban megfigyelhetjük azt a hármas felosztást, amelynek mentén a szenioroknak teljesíteniük kellett feladataikat. Mindenekelőtt ki kellett kérdezniük a híveket lelkészüik valláserkölcsei életéről majd a lelkészt a hívekről. Ezt követően az iskolai oktatás és nevelés színvonaláról, a tanító képzettségéről kellett meggyőződnie. Kötelességeik közé tartozott az is, hogy meghallgassák – elsősorban a gyülekezetben újnak számító – lelkész vagy tanító szónoklatát, illetve iskolai vizsgáját. Végezetül pedig az egyház javait, anyagi ügyeit kellett számba venniük. Ha összehasonlítjuk az európai protestáns vizitációs gyakorlattal, a gazdasági ügyek számbavétele újnak számított az egyházlátogatás gyakorlatában. A hitbeli, lelki, erkölcsi, szellemi és anyagi kérdésekre kitérő komplex rendelkezés a protestantizmusnak azon elvét érvényesítette, hogy a hívő ember életének teljességét felügyelet alatt kell tartani. Ez maga a hatalomgyakorlás, hiszen a fegyelmi ügyek kapcsán az egyház a világi hatóságra támaszkodva érvényesítette akaratát, ahogy a kánon fogalmaz „*felhasználva, ahol kell és lehet, még a polgári hatóság hatalomkarát is*”.¹¹⁷

A Magyar Királyságban a katolikus megújulás lendülete a Tridentinum végrehajtásában – erőteljes ellenreformációs törekvésekkel párosulva – egészen a török alóli felszabadító háborúig (1683–1699) kitartott és diadalra jutott. A katolikusok mindenekelőtt az egykori hódoltsági területek egyházi életének újjászervezésével folytatták expanziójukat. A katolikus egyház megerősödését egyfelől a protestánsok ellen folytatott perek – amelyekkel az egyházi elitet kívánták megtörni –, másfelől a Thököly-felkelés kudarca, a szuverén hatalmi entitás elvesztése – az Erdélyi Fejedelemség Habsburg kézre kerülésével – segítette elő. Mindeközben a protestáns felekezetek a nemzetközi szerződésekként értelmezett békére és rendi szabadságokra hivatkozva próbálták védeni jogaikat és autonómiájukat.

A Habsburg abszolutizmus nemcsak az egyházak működését szabályozta, hanem beavatkozott a tartalmi kérdésekbe is. A korábban már említett *Explanatio Leopoldina* (1691), majd az első és második *Carolina Resolutio* (1731, 1734) értelmében többek között az artikuláris helyekre

---

¹¹⁴ Szabadi István megállapítása szerint a Tiszántúlon ez a törvény csak 1734-ben jutott érvényre. Lásd: SZABADI 2006. 5.

¹¹⁵ BUCSAY 1985. 130. továbbá SZUHAY 1900. 31.

¹¹⁶ GELEJI KATONA 1875. 92. kánon 57–60.

¹¹⁷ Uo. 88. kánon 52.

korlátozta a protestánsok nyilvános vallásgyakorlását. A magánkultusz, azaz a vallásos könyvekből való felolvasás helyét pedig a legszorosabban vett családi körre szűkítette. Mindezeket túl korlátozta a vizitációt, a nem artikuláris helyeken azt csak az illetékes katolikus főesperes gyakorolhatta. Az evangélikus és a református egyházat – az erdélyi kivétellel – négy-négy egyházkerületre osztották, s azok élére szuperintendenseket neveztek ki. Ez az új működési elv – amely, jóllehet egy korábban kialakult hagyományra épült – valójában hierarchizáltságánál és centralizáltságánál fogva a Habsburg kormányzat számára biztosította az egyházszerkezet könnyebb ellenőrzését.¹¹⁸ A protestánsok teljes körű vizitációs jogukat csak a türelmi rendelettel nyerték vissza.

---

¹¹⁸ NAGY Zs. 1999. 126.

III. Az erdélyi protestánsok intézményesülése

Az eddigiekben az európai és magyarországi katolikus, valamint protestáns, evangélikus, református egyházlátogatás hagyományait vázoltuk fel. A következőkben ezeket a formákat párhuzamba állítjuk az erdélyi unitáriusok vizitációs rendszerével és azt kívánjuk vizsgálni, hogy milyen egyházépítő és egyházpolitikai stratégia mentén vált fontossá az ő számukra is ennek az intézménynek a felállítása. Ezt megelőzően vázlatosan szólnunk kell az erdélyi protestánsok intézményesülési rendszeréről is.

A 16. században Erdélynek – Magyarországtól való elválása után – külön országgyűlése lett, ez tette lehetővé, hogy a három nemzet részesedjen a törvényhozó hatalomban. Erdélyben a belpolitika felelősségteljes irányítói az országgyűlés ítéletére bocsátottak minden jelentős kérdést. A reformáció gyors terjedése pedig azt eredményezte, hogy alapvető vallásügyi törvényeket alkottak, ezzel biztosítva az állam rendjét, nyugalmát. Tulajdonképpen ez volt az újonnan létrejött politikai alakulat megmaradásának egyetlen lehetősége, hiszen a két nagyhatalom közé ékelt – etnikailag és politikailag amúgy is heterogén – fejedelemség nem engedhette meg magának, hogy egymás megsemmisítésével fenyegető felekezeti küzdelmek harcterévé válják.

Nem feladatunk az erdélyi vallásügyi törvények hatását vizsgálni, sem a felekezeti tolerancia és együttélés mozgórugóit elemezni, csupán arra reflektálunk, hogy a korábbi toposzokkal ellentétben, nem beszélhetünk arról, hogy Erdély megkérdőjelezhetetlenül a felekezeti béke szigete volt, és 1571-re intézményesült a protestantizmus.¹¹⁹ Elég arra utalnunk, hogy 1556-ban az országgyűlés szekularizációs rendelete megfosztotta a katolikusokat püspöktől és javaiktól, nemkülönben az ortodoxokat és tulajdonképpen csak megtúrt státuszú felekezetekként működhetek tovább. 1566 márciusában már a „*pápista*” papokat ki is utasították a fejedelemség területéről. Mindemellett a 16. század második harmadáig végleges formájukban kialakult protestáns – evangélikus, református, unitárius – egyházakról is anakronizmus beszélnünk. Ebben a korszakban még nem léteztek a letisztult dogmatika mentén kialakult felekezetek. Kétségtelen azonban, hogy a korábbi törvényekben szebeni egyházként definiált erdélyi szász evangélikusok már igen közel álltak a szervezeti és hitelvi kiforrottsághoz. Ezzel szemben a későbbi reformátusoknál és unitáriusoknál az egyházi struktúra kiépítése és a felekezeti elkülönülés még képlékenyebb volt. Az ő esetükben – ebben az időszakban még – csak arról beszélhetünk, hogy Erdély zömmel magyar lakta területei a Kolozsváron székelő püspök, Dávid Ferenc alá tartoztak és 1564-től elfogadtak egy helvét típusú úrvacsorát. Emellett működött az Erdélyhez tartozó Partiumban – Debrecen székhellyel – a középkori váradi püspökség örökösöként egy másik püspökség is, ez azonban az ottani protestánsok mellett a török hódoltsági és a Habsburg Miksa uralma alatt álló megreformált gyülekezeteknek is az egyházi

---

¹¹⁹ Balázs Mihály nagyívű tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy ennél sokkal árnyaltabb a kérdés. Lásd erre vonatkozóan az újabb összefoglalásokat: BALÁZS 2006a. 11–36.; PÁSZTORI-KUPÁN 2009.

felügyeleti szerve volt.¹²⁰ Azt mégis elmondhatjuk, hogy Erdély János Zsigmond uralkodásának utolsó éveiben, intézményesült felekezetek nélkül ugyan, de csaknem teljességgel protestánsná vált. (A felekezetek név szerinti felsorolásával csak jóval később, az 1595. áprilisi országgyűlésen találkozunk.)

A század utolsó harmada azonban már egyértelműen a külön egyházzá alakulás időszakára volt. Míg korábban a reformáció megjelenése szabadabb gondolkodást, egyfajta szellemi frissességet hozott, addig az 1570-es évek végétől erőteljesen megindul az intézményesülés folyamata. Európai viszonylatban Philipp Melanchthon igyekezett a maga tevékenységével hidat verni a két nagy reformátor, Luther és Kálvin tanai között. A 16. század közepén peregrináló magyar diákság jó része őt hallgatta, így természetesen hozták magukkal ezt a nyitottságot, szabad szellemet. Melanchthon halálával azonban német földön is megszűnt az átjárhatóság a lutheri és kálvini elvek – és születő egyházak – között, a hangsúly egyre erőteljesebben tevődött a hittételek, dogmák pontos kidolgozására, az új egyházak öndefiníálására.

Ezzel szinte párhuzamosan, kis időeltolódással ugyan, de az erdélyi reformáció is hasonló vonásokat kezdett felmutatni. Egyre sürgetőbb feladattá vált, hogy az egyházak artikulálják önmagukat, hogy képesek legyenek mindenki számára világosan elhatárolódniuk a „*másik*”-tól. Az 1566-tól folyamatosan zajló unitárius-református hitviták nem pusztán dogmatikai útkeresésről tanúskodnak, hanem egy olyan egyházszerkezet létrehozásáról is, amely az Apostoli Hitvallásra épül. Balázs Mihály elsőként világított rá arra, hogy az antitrinitáriusok Erdély lakosságának megnyerésén túl arra is törekedtek, hogy maguk mellé állítsák a nemzetközi protestantizmus vezető teológusait, valamint politikusait, és ezzel egész Európában érvényt szerezzenek az unitarizmus tanainak és a lutheri reformációt betetőző hatalmas vízióknak. Az alakulóban lévő unitárius közösségek és azok ideológusai „*szinte a fejedelemség küldetésének tekintették a protestantizmus egységének létrehozását*”.¹²¹

János Zsigmond fejedelem halála után az őt követő katolikus Báthory István az ország stabilitására figyelve akkurátusan betartotta a korábbi törvényeket, de emellett határozott lépéseket tett az örökölt vallási viszonyok átalakítására. Végző fokon azt mondhatjuk, hogy az unitárius egyház intézményesülését paradox módon éppen azok az országgyűlési határozatok segítették elő, amelyek egyébként a püspök jogkörét korlátozták. Báthory István Dávid Ferencet menesztette udvari állásából, cenzúrát rendelt el, 1572-ben az országgyűlés innovációs törvényt léptetett életbe, azaz megtiltotta a további vallási újításokat. Intézkedéseinek legfontosabb következménye az lett, hogy a történeti Erdély területén lakó magyarok közös egyháza szétvált, s létrejött az önálló református és az unitárius felekezet. Az 1576 januárjában tartott országgyűlési végzés engedélyezte, hogy Dávid

---

¹²⁰ BALÁZS 2006a. 20.

¹²¹ Uo. 21.

Ferenc legyen mindazoknak a püspöke, akik az ő vallásán vannak, és jogot adott a későbbiekben is az egyházfőválasztásra.¹²² Azonban néhány hónapra rá, a rendek májusi határozata értelmében Dávid Ferenc zsinattartási jogkörét Kolozsvárra és Tordára korlátozták, valamint felügyelete alól fokozatosan kivonták a nem unitárius közösségeket.¹²³ Ha az európai konfesszionalizálódási trendhez hasonlítjuk, ezt természetes folyamatnak is tekinthetnénk, de a következő év októberében hozott országgyűlési határozat már egyértelműen a Báthory-korszak erővonalainak uralkodó tendenciáját mutatja, amikor az unitáriusokat kiszolgáltatta a reformátusok térítő buzgalmának. Thorday Sándor András, a volt dévai plébános, immár a református püspöki székben olyan messzemenő felhatalmazást kapott az országgyűléstől – ahogy Pokoly fogalmaz –, *„amely egyenesen az unitárius egyház megtámadására utasította őt.”*¹²⁴ *„Thorday Andrásnak – mondja a törvény – mindenütt authoritása legyen ez országban járni, minden helyeket vizitálni és mindenütt az ő vallásin való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, reprehendálni és zsinatot tenni, sőt a másféle valláson való papokat is hortando, monendo, docendo ‘öszönözve, figyelmeztetve, tanítva’, aki lehetséges, az ő sentenciájára vonni, de ne erőszakkal, a más félnek pedig, Dávid Ferencnek, mint ennek előtte is, most is, csak Kolozsvárott és Tordán legyen szabad zsinatot tenni és a más confesión való egyházi személyeken semmi jurisdictiója ne legyen, hanem csak az övéin.”*¹²⁵

Nincs tudomásunk arról, hogy Dávid Ferenc ténylegesen vizitálta-e az övéit vagy sem, de ez a törvény szolgáltatott jogalapot arra, hogy néhány évtizeddel később a háromszéki unitáriusokat a református püspök, Keserői Dajka János joghatósága alá helyezték. Ennek a törvénynek nemcsak a tartalma fontos, hanem létrejöttének körülményei is. Azt látnunk kell, hogy Báthory Kristóf fejedelem, akinek református felesége volt,¹²⁶ nem pusztán előterjesztette, hanem diktálta is a törvényeket, és azokat a rendek minden további nélkül el is fogadták. Azt megelőzően a fejedelmek javaslatai csak a rendek többségének egyetértésével emelkedhettek törvényerőre. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fent idézett törvény az unitáriusok folyamatos térvesztéséről is beszélt, és ezzel párhuzamosan előrevetítette a reformátusok expanzióját is.

III. 1. Az unitárius egyházszerkezet kiépítése és a felekezet korai vizitációi

Az unitáriusok visszaszorítása, valamint első püspökük halála az egyház öndefiníálásának és intézményesülésének a kezdetét jelentette. Dávid Ferenc sohasem foglalkozott az egyház szervezeti

---

¹²² *„Továbbá könyörgöttek azok az atyánkfiai, kik Dávid Ferenc vallásán vagynak; hogy Dávid Ferenc superintendensek legyen, és ha ő meghal, vagy pedig betegségek, vagy mi egyéb okból mutálni kelletnék, mutálhassák és mást substituálhassanak, eadem autoritate; csak hogy az religió dolgában semmit ne innoválhasson, hanem az miben találatott, azon állapotban maradjon.”* in EOE II. 577.

¹²³ EOE III. 108.

¹²⁴ POKOLY 1904a. 260.

¹²⁵ EOE III. 6. pont. 122–123.

¹²⁶ Bocskai István későbbi fejedelem egyik lánytestvére, Erzsébet, Báthory Kristóf második felesége volt. Lásd: SZABÓ 2008. 173.

felépítésével, mindössze csak egy művében, az 1567-ben megjelent *Rövid magyarzatban* beszélt érintőlegesen a kérdésről, de ez sem ad különösebb eligazítást.¹²⁷ Boros György unitárius püspök megállapítása szerint Dávid Ferenc „*a szervezetre az egyház-tagok életének szabályozására nem gondolt. ... Sajátságosképpen, a külföldön alakult gyülekezetek is mindig a belső erőben*» *a hit isten adományában*» keresték és találták meg azt az alapot, amelyre építettek. Tehát Dávid Ferenc nem azért nem készített egyházszervezeti és szertartási szabályokat, mintha arra ideje vagy tehetsége ne lett volna, hanem azért, mert fölöslegesnek tartotta.”¹²⁸ A lutheri egyházak – vele ellentétben – a korábban említett fejedelmi egyházkormányzást honosították meg, amelynek során a fejedelem a konzisztórium útján gyakorolta az egyházzal kapcsolatos jogokat. A helvét egyházak a zsinat-presbiteri elv alapján állottak, amely Magyarországon csak jóval később vált általánossá.

A különböző egyházszervezeti kánonok – akár az 1540. évi *Kirchenordnungra*, vagy az 1547-ben Württembergben keletkezett *Synodalordnungra*, akár a francia és angol minták alapján keletkezett 1563-as pfalzi és az 1566. évi hesseni *Kirchenordnungra*, vagy Kálvin *Institúciójára*, sőt a nagy hitvitázó ellenfél, Melius 1567-es debreceni egyházszervezeti törvényére, az úgynevezett *Articuli Maioresre* gondolunk is – mintát jelenthetett volna Dávid Ferencnek,¹²⁹ aki azonban nem alkotott kánonokat. Helyette Biandrata, az erdélyi fejedelmek orvosa gondoskodott az egyházi szervezet kiépítéséről. Ő – mint a lengyel és az erdélyi antitrinitarizmus fő ideológusa – nem kívánt egyszer s mindenkorra lezárni és befejezni a dogmarendszert alkotni. Hitelvi szkepticizmusa ugyanakkor nagyon határozott társadalmi, politikai és egyházszervezési elvekkel párosult, és főképp ez utóbbi kérdésben nem ismert kompromisszumot. „*Mivel senki kortársai közül – írta Pirnát Antal – nem ismerte olyan jól, mint ő a kelet-közép-európai politikai és társadalmi erőviszonyokat, mint egyházszervező valóban maradandót alkotott, annak ellenére, hogy elképzelései megvalósítása érdekében legtehetségesebb és legodaadóbb munkatársával is szakítania kellett.*”¹³⁰ Az történt ugyanis, hogy Dávid Ferenc az 1570-es évek közepén Johannes Sommer és főleg Jacobus Paleologus nyomán olyan nonadorantista (Krisztus imádását és segítségül hívását egyaránt tagadó) krisztológiát fogalmazott meg és vitt a zsinat elé, amelyről Biandrata úgy vélte, hogy végveszélybe sodorja az unitarizmus addigi egységét. Ezért az olasz orvos az innovációs törvény megsértésével Dávid Ferencet bevádolta a fejedelemnél és az 1579. június 1–3-i országgyűlés a püspököt vallásújításért börtönre ítélte. Déva várába zárták,

---

¹²⁷ KOVÁCS 2010. 276. A szerző idézi Dávid Ferencet: „*Mert legelőször Luther és Philep Melancthon írását adta nekünk, melyek csak az bűnnek bocsánatja ellen való praktikát rontották meg és ezeket megtanulván úgy ragaszkodánk osztán a Saxonia-beli tanítókhöz. Ennekutána nem sok idő múlva a csehekhez hajlánk, de nem a tudományok tisztaságában, hanem csak az anyaszentegyháznak igazgatásában. Hogy pedig ezeknek utána a Helvetiabelieknek írásokat kezdők olvasni, kik mind a Saxoniabelieknek s mind a cseheknek tévelygéseket kárhoztatják vala, látván azoknak tisztább tudományokat, mi es öszvetársalkodánk velek.*” DÁVID 1910. 32–33.

¹²⁸ BOROS GY. 1910. 139.

¹²⁹ TÓTH GY. 1933. 26–27.

¹³⁰ PIRNÁT 1987. 19.

ahol néhány hónap múlva meg is halt.¹³¹ A feloldhatatlan elvi ellentétek így „megoldódtak”. Ezt követően pedig Biandrata mindazon tevékenysége, amelyet az egyházi szervezet kiépítése érdekében kifejtett, teljesen összhangba került a püspöki székben Dávid Ferencet követő Hunyadi Demeterével.

Biandrata még ugyanabban az évben július 1-ére Kolozsvárra összehívta a zsinatot, amelyen Hunyadival együtt elfogadtattak a papsággal egy olyan hitvallást, amely visszakanyarodott az 1568-as mérsékelt antitrinitarizmushoz, azaz Jézus istenségének megvallásához, imádásához és segítségül hívásához.¹³² (Az unitáriusok ezt a hitvallást terjesztették az 1638-as dési országgyűlés elé, amikor őket zsidózással vádolták.) Ezzel egyidőben az egyházi ügyek intézésére és kormányzására felállítottak egy 24 személyből álló Konzisztóriumot, elnöki tanácsot, amely elfogadott néhány rendtartási törvényt is. A 4. pont többek közt kimondta, hogy „*Egy pap is helyét elcserélni, vagy más helyet választani a superintendens és consistorium híre nélkül ne merészeljen. A consistorium ígéri, hogy az egyház reformját (Disciplina Ecclesiastica) rövid időn elkészíti, és zsinat elé terjeszti.*”¹³³ Ez a konzisztórium csak a zsinat által rábízott feladatokat intézte, ebből adódott elnöki tanács-jellege is, de 1580. január 6-án a Kolozsvárott tartott zsinati határozat értelmében, már csak 12 taggal ülésezhetett. A korabeli jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezen elnöki tanács jogalapul szolgált 1709-ben¹³⁴ és 1729-ben¹³⁵ az unitárius egyház központi adminisztratív testületének, valamint az Egyházi Képviselő Tanácsnak a megszervezéséhez.

Hunyadi Demeter püspökségétől Valentinus Radeciusnak 1626-ban szerkesztett *Disciplina Ecclesiastica* megjelenéséig nem készült egy mindent átfogó egyházi rendtartás. Ez idő alatt zsinati végzésekkel kormányozták az egyházat és a hozott döntésekkel elsősorban a felekezeten belüli fegyelmet akarták megerősíteni. Az 1592. június 3-án Tordán tartott zsinaton arra köteleztek minden lelkészt, valamint iskolamestert, hogy ettől kezdve hiánytalanul vegyenek részt a zsinatokon, és azt a lelkészt, aki ezt háromszor elmulasztotta, megfoszthatták papi hivatalától is. A távolság és a körülményekre való tekintettel csak a Sepsi Egyházkörre¹³⁶ vonatkozólag tettek olyan engedményt, miszerint megelégednek, ha az esperest három vagy négy lelkész elkíséri a zsinatokra. A fent említett zsinaton hozott határozatok 9. pontja először bízott meg (négy) lelkészt a vizitálással: „*Rendelt az zsinat az uraim közül négy atyafiakot, kik Déva felé alá menjenek és az ekléziákat, patrónusokat az igaz religióban tanításokkal megkonfirmálják.*”¹³⁷ A négy kiküldött között ott volt Várfalvi Kósa János főjegyző, kolozsvári magyar prédikátor, Gyarmati Gáspár kolozsi pap a hasonló nevű

¹³¹ KOVÁCS 2009. 24.

¹³² KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 327–328.

¹³³ TÓTH GY. 1922. X. Az egyházi reformmal kapcsolatosan megjegyezzük, hogyha egyáltalán volt is, annak semmilyen írott nyoma nem maradt fenn.

¹³⁴ MOLNÁR B. 2009a. in KOVÁCS 2009. 165–173.

¹³⁵ PROT. GEN. CONS. I. 1629–1737. 341–342. MUEKvGyLt

¹³⁶ Katolikus, református és evangélikus szóhasználatban az egyházkörnek egyházmegye felel meg.

¹³⁷ PROT. GEN. PART. CONS. I. 1587–1606. 261–262. MUEKvGyLt.

egyházkör esperese, Vajdakamarási Lőrinc gyerővásárhelyi prédikátor és kalotaszegi esperes, valamint Dicsőszentmártoni Bálint bágyoni lelkész konzisztóriumai ülnök.¹³⁸ Önkéntes alapon még elkísérte őket Szentmihályi Nagy Gáspár is, akiről nem sikerült megállapítanunk, hogy milyen funkciót töltött be az egyházban. Láthatjuk, hogy az egyházlátogatás célja a Déva környékén lakó unitáriusok hitbeli meggyőződésének megvizsgálása volt. Úgy véljük, hogy nem véletlen ez a folyamat, amelyről feltételezhetjük, hogy az unitárius konfesszionizálódás irányába is mutatott. Korábban ugyanis – amint fentebb említettük – Thorday Sándor András dévai református pap, a későbbi püspök az országgyűléstől teljes körű felhatalmazást kapott arra, hogy mindenütt vizitálhasson, sőt arra is, hogy a saját vallására térítse a híveket. Báthory Kristóf 1578. szeptember 19-én kibocsátott rendeletéből tudjuk, hogy Thorday Sándor András ténylegesen végigvizitálva Erdély megyéit azt is vizsgálta, hogy a „*lelkipásztorok és igehirdetők, valamint más egyházi személyek, világi nemesek és nem nemesek, bármilyen hivatalban levők, tanítottak-e, gondoltak-e vagy mondottak-e valamely káromlást a keresztyén hit legfőbb cikkei ellen, hasonlóképpen káromolták-e az Isten fia által szerzett sákramentumokat, elvetettek-e azokból valamit is, káromolták-e Isten Fiát és a Szentlelket, kétségbe vonták-e Isten Fia közbenjárói érdemét, vagy más formában megszejtelenítették-e az igazhitű egyház tanítását, a keresztség kiszolgáltatását és a házasulandók esketése tekintetében túllépték-e illetékességük határát, ellene cselekedvén az egyház törvényeinek.*”¹³⁹ A rendelet értelmében pedig mindazoknak, akiket valamilyen eretnokséggel lehetett megbélyegezni, Koppáni Orbán nagyenyedi lelkész és esperes előtt vallomást kellett tenniük. Arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy a református püspök vizitációja, milyen eredménnyel járt, és hogy kiket idéztek az esperes elé. Az tény azonban, hogy az unitáriusok hitbeli labilitása a délnyugati megyékben Hunyad-Zarándban nagy lehetett, ha jó pár évvel a református vizitálás után unitárius vizitátorokat küldtek arra a vidékre. Mindebből az is látható, hogy az első unitárius egyházlátogatást nem az akkori püspök¹⁴⁰ végezte, így nyugodtan állíthatjuk, hogy ebben az esetben esperesi vizitációról beszélhetünk, amelynek menetéről azonban források hiányában semmi közelebbit sem tudunk mondani. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a vizitálásra vonatkozó ezen 1592-es zsinati határozat célja a korábbi országgyűlési végzésekkel ellentétben állt, hiszen e szerint már az európai trendeknek megfelelően itt is a hitbeli tisztaság megvizsgálására fektették a hangsúlyt.

Ugyanis az 1568-as tordai és az 1571-es marosvásárhelyi országgyűlési rendelkezések „*feszesebb*” olvasatát elhanyagoló kutatók elsősorban az erdélyi vallásszabadság páratlan voltát hangsúlyozták, azt azonban kevésbé nyomatékosították, hogy a két törvény európai viszonylatban is kivételes módon intézkedett a gyülekezetek és az irányításukra rendelt püspökök viszonyáról. Tordán

¹³⁸ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 260.

¹³⁹ ŐSZ 2004. 208.

¹⁴⁰ Hunyadi Demeter unitárius püspök 1592. július 6-án meghalt és helyébe Enyedi Györgyöt választották. Tehát a vizitálás minden valószínűség szerint már Enyedi püspökségére esik.

egyértelműen megtiltották, hogy a püspökök ítélkezzenek a joghatóságuk alá tartozó lelkészek teológiai nézeteiről.¹⁴¹ A Marosvásárhelyen hozott döntés pedig „*éppen a fordítottját mondja annak, ami a középkori hagyományból vagy akár a reformáció fellépte következtében kialakult áramlatok szerveződési tapasztalataiból következne.*”¹⁴² Eszerint a püspöknek nem a hívek és a papok hitbéli meggyőződésének tisztaságára, hanem erkölcsre kellett felügyelnie. A köztörvényes bűnököt elkövető lelkészeket neki kellett elítélnie, valamint állásuktól megfosztania, vagy legvégső esetben olyan ítéletet hoznia, amellyel elűzhették az illetőket az ország területéről.¹⁴³

Figyelembe véve a korábban említett katolikus, később a Melancthon és Kálvin által megfogalmazott vizitációs törvénykezéseket, – amelyek elsősorban a hívek tanbeli tisztaságának ellenőrzését szolgálták –, megállapíthatjuk, hogy Erdélyben, egészen sajátos módon, az alakulóban levő felekezetek püspökeinek nem volt beleszólásuk papjaik hitébe. Az ország törvényeinek értelmében már 1564-ben megfogalmazták, hogy a települések maguk határozzák meg, hogy melyik egyház tanítását fogadják el, s aki a választással nem értett egyet, elköltözhet. Azt sem nehéz megállapítani, hogy ezen rendelkezés az 1555. évi augsburgi vallásbéke hatását tükrözi, amelynek az volt a lényege, hogy egy településen csak egy felekezet alkosson közösséget. Ezen túlmenően Erdélyben megadták a választás szabadságát a paraszti mezővárosoknak és a falvaknak is, és a fejedelem vallása nem vált privilegizált államvallássá.

Mindezek következményeképpen az erdélyi unitáriusok a 16. század utolsó két évtizedében ténylegesen a hitbéli öndefiníció útjára léptek. Ellenben nem szabad figyelmen kívül hagynunk Keserű Gizella újabb kutatásokra támaszkodó azon megállapítását sem, miszerint az 1580-as évektől egészen az 1638-as dési egyezségig földrajzilag is sok kisebb központot magába foglaló csoportok, alcsoportok, irányzatok „*tarka együtteseként lehet elképzelnünk az erdélyi unitarizmust.*”¹⁴⁴ A nemzetközi szakirodalom ezekből az irányzatokból szinte már toposzként kezelve, a szombatos mozgalmat regisztrálta,¹⁴⁵ annak ellenére, hogy a Hunyadi Demeter püspököt követő Enyedi György, majd Toroczkai Máté működése jól mutatja, hogy a 16. század fordulóján újból vezető áramlatként jelentkezett a nonadorantizmus. S ha nem is folytatták egészében Jacobus Paleologus és Christian Francken életművét, teológiájukat „*összegyúrva*” és továbbfejlesztve mégis következetesen

---

¹⁴¹ „*senki a superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébi cionstitutiók szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senki fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegejön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lézőn, mely hallás Isten igéje által vagyon*” Az 1568. évi januári tordai országgyűlés határozatából, in EOE II. 343.

¹⁴² BALÁZS 2006a. 23.

¹⁴³ „*az Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgató, de ha valamely minister criminalis excessusba találtatik, azt a superintendens megítélhesse, minden funkciójától priválhassa, az után ez országból ki özetessék.*” Az 1671. évi januári marosvásárhelyi országgyűlés határozatából, in EOE II. 374.

¹⁴⁴ KESERŰ 2007. 430.

¹⁴⁵ A szombatos mozgalom feltárásában és irodalmában jó tájékozódást nyújt Dán Róbert munkássága: DÁN 1982.; DÁN 1987.

képviselték azt. Emellett jelentős csoport volt a kifelé hivatalosnak mondott és a János Zsigmond alatt szentesített unitárius hitvallást követők tábora.¹⁴⁶

Ezért van nehéz dolgunk, ha értelmezni akarjuk a már korábban említett 1592-es zsinati végzés azon kitételét, miszerint: az „*igaz religióban tanításokkal megkonfirmálják*”. A vizitátorok vajon milyen hitvallási irat alapján hajtották végre a „*megkonfirmáltatást*”? Véleményünk szerint két válasz lehetséges: vagy a Dávid Ferenc elítélése után megfogalmazott és a papokkal aláíratott *Consensus ministrorum* elnevezésű – előbb említett – hitvallás alapján, vagy – Balázs Mihály¹⁴⁷ feltevését is alátámasztva – egy akkor már létező kátét használhattak, annál is inkább, mert ebből az időszakból nincs az unitáriusok vizitálását artikulusokba foglaló rendelkezés.

Az 1598-ból, 1601-ből és 1606-ból származó zsinati törvények továbbra is csak egyházfegyelmi kérdésekkel foglalkoztak. A lelkészek felelősségre vonását és megbüntetését az esperesek hatáskörébe vonták, a nagyobb, kriminális vétkek megbüntetésére pedig a püspök tisztévé vált.¹⁴⁸ Ezek a rendelkezések egybecsengtek az 1571. marosvásárhelyi országgyűlés végzésével. A püspök hatáskörébe utalták a papok és mesterek kinevezését, valamint áthelyezését is. Ezenkívül megtiltották, hogy a katolikusok bármilyen jogorvoslatot keressenek az unitárius törvényszék előtt, hacsak nem az unitárius vallás kapcsán fogták őket perbe.¹⁴⁹

Kénosi–Uzoni szerint a fenti fegyelmi törvények a Gönci György debreceni református lelkész által szerkesztett és 1577-ben Nagyváradon elfogadott *Canones Minorest*, azaz a később könyv formában kiadott *De Disciplina Ecclesiasticá*t követte.¹⁵⁰ Ezzel szemben Tóth György azt állította, hogy nincs nyoma annak, hogy az unitáriusok akár az 1567. évi debreceni református zsinat által elfogadott Melius-féle *Canones Majorest*, vagy a későbbi Gönci-féle *Disciplinát* ténylegesen használták, vagy abból akár inspirálódtak volna. Azt azonban ő is elfogadta, hogy valamilyen rendtartáshoz nyilván igazodniuk kellett az unitáriusoknak is, és ez szerinte sem lehetett más, mint a Gönci-kánonok.¹⁵¹ Ha összehasonlítjuk a *Canones Majorest* és – ennek tulajdonképpeni kivonatát – a Gönci-féle *Canones Minorest* vagy *Disciplinát* az 1626-ig zsinatilag megfogalmazott unitárius fegyelmi törvényekkel¹⁵² megállapíthatjuk, hogy mindössze néhány esetben találunk némi hasonlóságot, és ezek sem szó szerinti egyezések, hanem különböző kisebb gondolati egységeknek a kompilációja.

---

¹⁴⁶ KESERŐ 2007. 431–432.

¹⁴⁷ BALÁZS 2006b. 54

¹⁴⁸ TÓTH GY. 1922. XIII–XIV.

¹⁴⁹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 480.

¹⁵⁰ Uo. 496.

¹⁵¹ TÓTH GY. 1922. XIV–XV.

¹⁵² A fennmaradt dokumentumok tükrében 1592-ből 9, 1598-ból 2, 1601-ből 5, 1606-ból 6 unitárius törvény ismeretes, összesen 22. Lásd: TÓTH GY. 1922. XII–XIV., valamint KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 481.

Az iskolamesterek ruházkodására vonatkozóan például az 1592. évi tordai unitárius zsinat úgy határozott, hogy „*tisztességes öltözetben járjanak. A katona hegyes gallért letegyék és hajokat is katona módra ne vétessék, hanem a fülüknek közepire érjen a hajok.*”¹⁵³ Ebben a kérdésben hasonló döntést hozott az 1606. július 2-án Kolozsváron tartott zsinat is, ami azt jelenti, hogy 14 év elteltével sem sikerült az iskolamestereket ruházkodási szokásaikban megregulázni.¹⁵⁴ Mindezek egybeesnek a meliusi törvények 15. és a *Kánon a tanulókról és tanítókról* szóló cikkelyekkel, miszerint a katonai rendhez illő öltözetet tiltották, a szakáll, valamint a haj katonás megnyírásáról pedig úgy gondolkodtak, hogy az a Szentírás ellen szól. Ezt a tiltást a Gönci-féle kánon 7. törvényében találjuk meg.¹⁵⁵

A tordai zsinaton született határozatok között találunk olyat is, amelyik előírta az unitárius hívek számára, hogy legyenek engedelmesek tanítóiknak és lelkészeiknek. Ehhez hasonlót Meliusnál a 40., Göncinél pedig a 24. cikkben fedezhetünk fel.¹⁵⁶ A *Canones Majores* szerint az engedetlen és a zsinatokról igazolatlanul távolmaradó papokat állásukból fel lehetett függeszteni.¹⁵⁷ Ez a kihágás Göncinél már csak pénzbírságot vont maga után, s ezt azzal indokolta, hogy „*az ártatlan hallgatók ne fosztassanak meg az Isten ígésétől.*”¹⁵⁸ Az unitáriusoknál csak kétszeri megintés után lehetett egy papot megfosztani az állásától.

Az 1601. július 15-én ugyancsak Tordán tartott zsinati végzés 2. és 3. pontja¹⁵⁹ szintén hasonlít a református kánonokéhoz, miszerint a papoknak tilos a gyülekezeteiket törvényes utód nélkül ott hagyniuk, valamint nem foglalhatnak el egyszerre több olyan ekléziát, amely maga is képes papot eltartani. Ez utóbbi passzus egyértelműen a papok nyereszkedését akarta kivédeni.¹⁶⁰

Ebből az összehasonlításból látszik, hogy a *Canones Majores* 74 cikkéből hat, a *Canones Minores* 26 cikkéből pedig öt esetben találunk némi egyezést azzal a fennmaradt 22 fegyelmi törvénnyel, amelyet az unitáriusok 1626-ig megalkottak. Tehát a törvényeknek valamivel kevesebb, mint egynegyede hozható kapcsolatba a református rendszabályokkal, ami csupán annyit jelent, hogy a Melius- és Gönci-féle kánonoknak az unitáriusok körében volt valamiféle recepciója, de döntő befolyást nem gyakoroltak az egyház szervezeti életére.

---

¹⁵³ PROT. GEN. PART. CONS. I. 1587–1606. 262. MUEKvGyLt.

¹⁵⁴ „*Az iskolamesterek és diákok kerüljék a katonás és illetlen viseletet mind ruházatban, mind hajviseletben, a kocsmázástól és a zeneszerszámoktól komolyan tartózkodjanak, tanulmányaikban szorgalmasak legyenek, papjaik iránt kötelees engedelmisséget tanúsítsanak.*” Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 481.

¹⁵⁵ KISS Á. 1881. 573., 602–603., 691.

¹⁵⁶ Uo. 582., 694.

¹⁵⁷ Uo. 578. *Canones Majores* 28. cikk.

¹⁵⁸ Uo. 693. *Canones Minores*. 16. cikk.

¹⁵⁹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 480.

¹⁶⁰ KISS Á. 1881. 578–579., 693. *Canones Majores*. 29., 31. cikk. *Canones Minores* 17., 19. cikk.

III. 2. Az unitáriusok és a szombatosok

A 17. század elején, a még mindig csak formálódó félben lévő unitárius egyház helyzetét az erdélyi reformáció legradikálisabb ágaként aposztrofált szombatos vagy zsidózó mozgalom nehezítette meg. Ennek előzményeképpen szólnunk kell arról, hogy már a 16. század hetvenes éveiben az erdélyi társadalomban jól kitapintható módon megjelent a szektásodás veszélye, és nem véletlenül, hiszen 1578-ban Kolozsváron tartózkodott az a Matthias Vehe-Glirius is, aki Jacobus Palaeologus nonadorantista koncepcióját¹⁶¹ „továbbfejlesztve ótestamentumi törvények kizárólagosságát kezdte hangsúlyozni, s ráadásul megnyitotta az utat a zsidó rítusok felelevenítése felé”¹⁶². A felekezeti történetírás a szombatoságot összefüggésbe hozta Dávid Ferencsel, és az tény, hogy a püspök az 1578–1579-ban megírt utolsó értekezéseiben merített Matthias Vehe-Gliriusnak a *Mattanjah* (Istenismeret) című, a zsidózók alapforrásának számító munkájából, de az is tény, hogy a püspök ekkor írt szövegeiben nem tükröződik, hogy akár egy lépést is tett volna az ótestamentumi szokásrend felelevenítésének irányába.¹⁶³ Dán Róbert kutatásai is világossá tették, hogy Dávid Ferencnek a nonadorantizmuson kívül aligha volt azonos felfogása Matthias Vehe-Gliriuséval.¹⁶⁴ A *Mattanjah*-ban a szerző kifejti, hogy Jézus nem módosította az ótestamentumi törvényt, ezért Isten törvényeit megismerni és helyesen értelmezni egyedül az Ószövetség alapján lehet. Éppen ezért a híveknek nem áll jogában, hogy önkényesen válogassanak a törvények között, így – a körülméltelkedés kivételével – az Ótestamentum rituális törvényeit is be kell tartaniuk.¹⁶⁵ Glirius érvelésében egy középkori zsidó rabbinak, Josef Albonak a fő művére, az *Ikkarim* (Alapok vagy Gyökerek) című apologetikus filozófiai könyvére támaszkodik.¹⁶⁶ Balázs Mihály felhívta a figyelmet arra, hogy Gilbert Genebrard bencés szerzetesnek a lengyel szentháromság-tagadók ellen írott művei, valamint Meliusz Péternek Bézához küldött levelei alapján egyértelmű, hogy nem Matthias Vehe-Glirius az első antitrinitárius, aki az egyházakkal szembeni küzdelem során Albo érveire alapozott. De abban igenis ő volt az első,

---

¹⁶¹ Palaeologus nagy szerepet játszott az erdélyi antitrinitáriusok dogmatikai fejlődésében és teológiája egy radikálisan új krisztológiát hirdetett. Eszerint Jézus Máriától született, és az ember Jézust Isten nem azért küldte el, hogy megváltsa bűneitől az emberiséget, mert eredendő bűn nem létezik. Jézus eredeti küldetése az volt, hogy itt a földön a zsidók királya legyen és hatalmát a világ minden népére kiterjessze. A zsidók azonban nem fogadták el királyuknak és megölték. Mindezt Isten választott népévé tette a pogányokat és azok leszármazottait, akik hittek Jézus messiási voltában. Palaeologus szerint Jézus csak a mennyben uralkodik, a földiek fölött nem, ezért nincs értelme segítségül hívni, imádni nem szabad, mert ő nem Isten. Isten a maga méltóságát nem osztja meg senkivel. Ennek a teológiának mentén alakult ki az antitrinitarizmusnak egy sajátos, a socinianizmusnál radikálisabb, nonadorantizmusnak nevezett ága, amely egészen a 17. század közepéig fenn tudott maradni. Lásd: BALÁZS 2016b. 175.

¹⁶² BALÁZS 2016a. 112.

¹⁶³ Uo. 113.

¹⁶⁴ DÁN 1980. 204.

¹⁶⁵ MATTHIAS VEHE-GLIRIUS 1984.

¹⁶⁶ Josef Albo de Daraco (kb. 1380–1444) spanyol rabbi 1425-ben fejezte be fő művét, az *Ikkarim*-ot. A négy könyvből álló szövegekpusz az utolsó, Tortosában megrendezett zsidó-keresztény hitvita nyomán született. Ez a mű azonban nem pusztán a hitvita összefoglalása akart lenni, hanem a zsidó hit alapjait kívánta tisztázni. Ugyanakkor a szerző, hittársainak filozófiailag megalapozott érveket próbált adni, hogy általuk megvédhessék magukat más hitrendszerekkel szemben. Matthias Vehe-Glirius készítette el az *Ikkarim* első teljes latin nyelvű fordítását. Bővebben lásd: ÚJLAKI-NAGY 2010. 7–31.; BALÁZS 2005. 93–106.

hogy nem pusztán ismételte Albonak szentháromság-ellenes érveit, hanem megpróbálta saját teológiai koncepcióját összhangba hozni a spanyol rabbi teljes vallásfilozófiai rendszerével.¹⁶⁷

Erdélyben a sokszínű antitrinitarizmuson belül először Gerendi János, később Eössi András környezetében alakult ki olyan csoport, amelyik elfogadta Matthias Vehe-Glirius dogmatikáját. Ezt az Újtestamentumot degradáló – elsősorban az apostoli iratokat, az evangéliumokat és az apostolok leveleit pusztán történeti szövegeknek tartó, csak a Jelenések könyvének ihletettséget elismerő – teológiai alapvetést magyarul az 1580-as években keletkezett prózai vitairatokban, majd ezt követően született szombatos énekekben találjuk meg.¹⁶⁸ A zsidók rituális előírásainak és szokásainak bevezetése hosszabb folyamatot vett igénybe, a szombatos liturgikus irodalom is csak Péchi Simonnal vette kezdetét, de ezt a közösséget már a 16. század végén kárhoztatták a diétán.

Az elődeinél türelmetlenebb Báthory Zsigmond 1595. április 16-án a gyulafehérvári országgyűlésen megújította a négy „*recepta religionis*” kívül állóknak, az úgynevezett innovátoroknak a kivizsgálását¹⁶⁹, ennek éle a nonadorantisták mellett már a szombatosok ellen is irányult, még akkor is, ha explicite nem nevezték meg őket. Az intézkedés a kis elszigetelt székelyföldi és kolozsvári csoportokkal együtt Marosvásárhely legtekintélyesebb polgárcsaládjait is érintette. Így nem véletlen, hogy épp egy gazdag szombatos, Borsos Tamás marosvásárhelyi főbíró, későbbi portai követ tollán maradt fenn a törvény nyomán megindult üldözés emléke: „...*végzének articulust az szegény sabbatariusok ellen, hogy persequalják őket. Azkinék persecutióját Mindszenti Benedek, ki akkor udvarhelyi főkapitán vala, el is kezdé Udvarhelyszékben és Marosszéékben, de az isten nem bocsátá őtet abban elő, hogy azoknak vérében kedve teljék...*”¹⁷⁰

Erdély első nagy uralmi válságakor (1598–1604), a trónról többször lemondó Báthory Zsigmond és utóda, Báthory András és Rudolf császár megbízottjai – Mihai Viteazul havaselvi vajda és Giorgio Basta generális – között folyó harcok idején nem annyira a vallásgyakorlás, mint inkább maga az emberi élet volt veszélyben. Ezekben a zavaros századfordulós években a szombatoság akadálytalanul terjeszkedett, erősödött az udvarhelyszéki, marosszéki, aranyossszéki parasztok és kismesek között olyannyira, hogy az udvarhelyi reformátusoknak a haragját is magukra vonták. Emiatt a kálvinista Rákóczi Zsigmond – akkor még gubernátor – 1606. március 6-án kelt és Petki Jánoshoz, a székelyek főkapitányához intézett levelében tiltó rendelkezést adott ki ellenük. Ahogy levelében fogalmazott: „*Adják értésünkre, az udvarhelyszéki keresztyén tanítók, hogy az arrianusok és sabbatariusok Udvarhelyt, kezdettenek gyűlést és törvényt tartani, mely annak előtte nem volt. Így lévén az dolog, hagyjuk és parancsoljuk ő felsége nevével, hogy kegyelmetek, az régi szokás ellen afféle valláson való papoknak se gyűlést a megnevezett helyett, s egyébbütt is ne engedjen lenni, se*

¹⁶⁷ BALÁZS 2005. 105.

¹⁶⁸ BALÁZS 2009. 434.

¹⁶⁹ EOE III. 17. határozat. 472.

¹⁷⁰ BORSOS 1972. 42–43.

törvényt tenni...”.¹⁷¹ Itt találkozunk először rendeletben azzal, hogy az unitáriusokat és a szombatosokat nem választották külön, egy kalap alá vették őket, és talán ez nem véletlen, ugyanis egy-egy pap felekezeti hovatartozása akkor még nem volt egyértelmű, ráadásul a szombatosok gyakran az unitáriusok között próbáltak meghúzódni, észrevétlenül maradni. A szombatosok az országos egyházpolitikában jóllehet csak ilyen közvetett módon hallatták hangjukat, de a rendelet jól mutatja, hogy mégis jelentős tényezőként számoltak a szektával. Emellett azonban az unitáriusok számára veszélyt jelentett, ha együtt emlegették vagy kapcsolatba hozták őket a szombatosággal. Éppen ezért egyáltalán nem indokolatlan, hogy Toroczkai Máté püspök idejében – néhány hónappal a Rákóczi tiltó határozatát követően – 1606. július 2-án az unitáriusok zsinati végzésben határozták el magukat a szombatosoktól.¹⁷²

A zsidózó felekezet tagjainak száma és tevékenysége egyre nagyobb mértékben erősödött, ezért Báthory Gábor fejedelem 1610. március 25. és április 3. között a Besztercén tartott országgyűlésen kénytelen volt explicite fellépni ellenük, hiszen „...az *innovatiótól nem szűnnek, hanem sidó hitet és sidó ritusokat követvén, Isten ellen való káromlásokat szólnak.*” Rendelet született arról, hogy „*efféle religión valókat az jövőendő gyűlésre citáltassa felséged, holott, ha ad meliorem mentem nem redeálnak, törvény szerént büntetessenek. Interim az papok, kik káromlásokat szólottanak, tisztességes custodia alatt tartassanak.*”¹⁷³ Borsos Tamás naplójában feljegyezte, hogy a rendelet háttérében a fejedelem két tanácsosa, Imrefi János és Foktői Máté református lelkész állt.¹⁷⁴ Borsos a szombatosokat ugyan nem említette, csak az egyistenhívőket és a pópásokat, de úgy gondoljuk, hogy az unitáriusok közé őket is beleértette, hiszen maga is ahhoz a közösséghez tartozott. Így, bár latens módon, de nála is egy felekezetként jelentek meg az unitáriusok és zsidózók.

Azt is meg kell állapítanunk, hogy a fenti országgyűlési törvény a hatalom számára antipatikus nonadorantizmus ellen is fellépett, és őket nevezték „*káromlásokat szólók*”-nak. Ezzel egy időben a jezsuitákat ismételtelen kitiltották az országból és megerősítették az 1588-ban ellenük hozott végzéseket.

A diéta egyébiránt rendhagyó körülmények között ült össze, ugyanis az ország katolikus rendjeinek vezetői éppen ekkor készítettek elő Széken egy merényletet a fejedelem ellen. Bár a merénylet megghiúsult, ez a helyzet olyan bizonytalan állapotot idézett elő, amelynek következményeképpen a határozatokat két változatban készítették el, és az egyik verzióból – ez volt

---

¹⁷¹ EOE V. 401.

¹⁷² „2. *Judaizantes ecclesia nostra e suo gremio et consortio exclusit.*” ‘A zsidózókat egyházunk kebeléből és közösségéből kizárja.’ Az eredeti szöveget lásd: PROT. GEN. CONS. I. 1629–1737. I. Kézirat: MUEKvGyLt. A fordítása, in KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 481.

¹⁷³ 6. artikulus, in EOE VI. 170.

¹⁷⁴ „...*amaz hosszú nyakú, megfonnyadt Imrefi János és Foktői Máté pap nevű lator, az kiknek Magyarországon legelső tanácsok is az lón, hogy Erdélyben az pópás és egyisten-valláson való religiót teljességgel kitöröljék...*”, in BORSOS 1972. 58.

az, amelyet kihirdettek – kihagyták az adóra, valamint a szombatosokra vonatkozó rendeleteket. Dán Róbert szerint ez azzal magyarázható, hogy a fejedelem – a merénylet után, a katolikus párt elvesztésével párhuzamosan – egyfelől minden bizonnyal tartózkodott attól, hogy a szombatosok üldözésével az ellenségek számát növelje. Másfelől nagy szüksége volt a politikai életben fontos szerepet játszó szombatosokra, valamint elvbarátaikra: többek között Péchi Simonra, Balássi Ferencre, Borsos Tamásra, Mikó Ferencre.¹⁷⁵

Ezek a befolyásos személyek Bethlen Gábor 1613-ban kezdődő konszolidációra törekvő uralkodása alatt is megtartották pozíciójukat. Ebből következett az a megosztottság, miszerint a szombatosokat sújtó újabb országgyűlési végzések nem a felsőbb körökben hódító elméleti, filozófiai, teológiai – elvi – szombatosság, hanem a gyülekezetek szintjén terjedő, kimondottan zsidózó vallásgyakorlat ellen irányultak.

III. 3. Az 1614-es első unitárius püspöki vizitációs szabályzat

Még mielőtt a szombatosok tényleges felszámolását előíró törvényeket és azoknak az unitáriusokra gyakorolt messzemenő hatását ismertetnénk, témánkhoz szorosan kapcsolódva beszélnünk kell az unitáriusok 1614-ben készített első vizitációs rendelkezéséről.

A szabályzat létrejöttének előzményeként meg kell említenünk, hogy Bethlen Gábor trónra lépésekor esküvel fogadta, hogy „*minden nemzetségeket, rendeket, státusokat religiókban... szabadságokban, törvényekben, és approbata consuetudójokban* ‘jóváhagyott szokásukban’ megtartok...”¹⁷⁶ Bethlen viszonylag türelmes valláspolitikája elvi és gyakorlati alapon állt, és fogadalmát igyekezett megtartani, így ahol lehetett, enyhített a korábbi rendelkezéseken. Kormányzó hatalmának megszilárdítása érdekében meg akarta erősíteni a nemzeti egységet és a protestáns egyházak (evangélikus, református) egymáshoz való közelítésével egy az ellenreformáció erőivel szembeni védvonalat is szeretett volna létrehozni. Ugyanakkor tudatosan támogatta a kálvinista egyház államegyházi státusának kiépítését. Reálpolitikusként azt is belátta, hogy az ellenreformáció előrenyomulását lehet ugyan lassítani, de nem lehet megállítani, ezért az, aki a magyar királyi trónra aspirál, nem szállhat szembe a katolicizmussal.¹⁷⁷ Így aztán engedélyezte a jezsuiták Kolozsmonostorra való visszatérését, az erdélyi katolikusok vezetésére pedig Fejérdi Mártont főesperessé és vikáriussá nevezte ki.

A fent elmondottak perspektívájából nézve az eseményeket nem meglepő, hogy Bethlen fejedelemségének első országgyűlésén – Medgyesén, 1614. február 23-a és március 16-a között – fontos, a püspöki és az esperesi vizitációra vonatkozó vallásügyi határozatot is alkottak. A vizitáció

---

¹⁷⁵ Lásd: DÁN 1987. 104–105.

¹⁷⁶ BOJTI VERES 1980. 54.

¹⁷⁷ Lásd: BARCZA 1987. 166.

folyamatos szabad gyakorlásának előírásával tulajdonképpen az egyházi fegyelem és közerkölcs megerősítését akarta elősegíteni. A törvény szerint: „(3) *Az ecclesiasticus ordo minthogy jobb példaadással, nemcsak tanítással oktatja jóságos cselekedetekre az hallgatókat, gyakor visitatiókkal az püspekek, seniorok, kiki mind az ő szokott vallásában recepta religióján valókat mindenütt ez országban szabadon visitálhassák, fogvatkozásokat reformálhassák, és jókat is jobbítani és az vétkeket érdemek szerint való büntetéssel, minden erejekkel, hasznos, jóságos és dicséretes cselekedetekre indítsák.*”¹⁷⁸ Ez a törvény teremtette meg a jogalapját az evangélikus püspök, Weyrauh Zakariás 1615-ben, valamint a katolikus esperes, vikárius Fejérdi Márton 1618-ban végzett egyházlátogatásának.¹⁷⁹

A határozat megszületése után még két éven keresztül az az eruditus Toroczkai Máté volt az unitáriusok püspöke, aki magyarra fordította Enyedi György *Explicationes*ét, énekeskönyvet, kátét szerkesztett és a Giorgio Basta rémuralmát követően a Bocskai által visszaadott kolozsvári templomban újjászervezte az egyházi életet és az iskolában az oktatást. Toroczkait a püspöki székében megerősítő 1601. január 25-én kelt oklevele Bethlen Gábor 1613. november 6-i átiratában maradt fenn. A diplomában az egyházfőt felhatalmazták arra, hogy „*Erdélyben a maga vallását hirdethesse, espereseket választhasson, jámbor erkölcsű papokat nevezhessen ki, azok fizetését megkívánhassa, az elromlott templomokat és papi házakat újra építtethesse, s minden egyházi kötelességeit teljesíthesse; a házassági és egyházi törvényszék körében tartozó más ügyekbe nyomozást vitethessen végbe, azok felett ítélhessen, s döntő határozatokat hozhasson, a papok botrányos cselekedeteit és hibáit megfenyíthesse, az engedetleneket megbüntethesse; a világiaknak papok elleni ügyében a törvényt és igazságot kiszolgáltassa, eklézsiáit jó és illő rendben igazgassa, s mindazt ami tisztében áll, kellő módon és helyen végrehajthassa és elintézhesse.*”¹⁸⁰ Az oklevél megfogalmazása természetesen nem tér ki explicite az egyházlátogatásra, de azok a jogosítványok, amelyekkel felruházták Toroczkait, a vizitáció gyakorlatát is kimerítették. A látogatás praxisának megfelelően a püspöknek szüksége volt egy külön vizitatoriára is, amelyet a fejedelem tulajdonképpen a medgyesi országgyűlési határozatban mindegyik felekezetnek megadott.

A Toroczkai idejében 1614-ben készült vizitációs szabályzatot – az unitárius szakirodalom – nem kapcsolta össze ezzel a medgyesi országgyűlési határozattal, holott minden bizonnyal ennek hatására keletkezett. Tóth György *Az Unitárius egyház rendszabályai 1626–1850* című munkájának függelékében¹⁸¹ csupán közzétette a dokumentumot, de keletkezéstörténeti magyarázatot nem adott. Kénosi–Uzoni egyháztörténete második kötetében Toroczkairól értekezve megemlíti, hogy 1693-ban az Almási Gergely Mihály püspök joghatósága alá visszakerült háromszéki unitáriusok vizitálását

¹⁷⁸ EOE VI. 413.

¹⁷⁹ BARCZA 1987. 190., 196.

¹⁸⁰ JAKAB 1892. 83.

¹⁸¹ TÓTH GY. 1922. 28–30.

ezen 1614-es rendelkezés alapján végezte.¹⁸² A most ismertetésre kerülő rendelet egészen 1741-ig szolgált zsinórmértékül, amikor is Szentábrahámi Lombárd Mihály püspök idejében új vizitációs szabályzatot alkottak.¹⁸³

Toroczkai és munkatársai 16 pontban foglalták össze azokat az alapelveket, amelyeket a vizitátoroknak követniük kellett. Ez is bizonyítja, hogy milyen fontosnak tartotta az egyház szervezeti életének a megszilárdítását és ugyanakkor sokat elárul a püspök gondolkodásáról.

Az 1-es pont a vizitátorok elszállásolásának formai követelményeiről szól. Fungens pap esetén a vizsgálószéket eszerint a parókia épületében, ellenkező esetben pedig az egyházfi házában kellett elszállásolni. Szerepelt egy olyan kikötés is, miszerint az adott körülményeket tekintetbe véve a vizitátorok mérlegelhették, hogy minden községet megvizsgálják-e, vagy csupán azokat, melyeknek élén kinevezett pap állt.

A 2. pont előírta, hogy miután a pap üdvözölte a vizitátorokat, az illető község falusbírája az esküdt polgárokkal és egyházfiakkal együtt a papi házhoz menjenek, ott a vizsgálók meghagyták nekik, hogy másnap, vagy ha az idő megengedte, még aznap meghatározott órában a hívekkel együtt a templomba egybegyűljenek, hogy ott őket üdvözöljék.

A 3. és az 5. pont a gyülekezet és a pap kikérdezéséről szól. Először az egyházközséget kellett megkérdezni, hogy vajon a papjuk elég szorgalmas-e a tanításban, az előírt ünnep- és mívesnapokon, valamint egész héten át tart-e, és ha igen, hányszor tart istentiszteletet. Főképpen vasárnapokon tart-e vallásos kikérdezést (katekézist), továbbá tisztességesen forgolódik-e az ő nyája között, józan életű-e, oszt-e úrvacsorát, keresztel-e? A pap tisztének megfelelően készséggel látogatja-e a betegeket? Továbbá a birtokokat hűségesen műveli-e? Otthonülő-e, vagy faluszerte, avagy kocsmákban „bódorog”? Azután illendőképpen ruházkodik-e? Általában jó példával jár-e hívei előtt vagy nem? Egyszerre több eklézsiát gondoz-e és milyen buzgalommal? Azonfelül miképpen igazgatja saját családját? A gyülekezet kikérdezésekor az egybegyűltek bölcs belátására bízták, hogy az illető helység papja jelen lehetett-e vagy sem.

A papnak be kellett számolnia az egyházközség törvényszerű vezetéséről és rendben tartásáról, valamint be kellett mutatnia az erre vonatkozó írásbeli bizonyítékokat és kimutatásokat. Ezt követően kikérdezték őt a tanítása felől, melyről a gyülekezet színe előtt hitvallást kellett tennie. Ezután magának a gyülekezetnek is igazolnia kellett, hogy papja állítása szerint tanította őket. Majd a papot kérdezték a hívek templomba járási szokásairól, és arról, hogy hányan vesznek részt az istentiszteleteken, valamint figyelmesen hallgatják-e az Úrnak igéjét, megbecsülik-e papjukat? Megvizsgálták, hogy a papnak a köteles terményeket hiánytalanul és becsületesen fizették-e? Továbbá, hogy a papi hivatal részére átengedett birtokokat nem idegenítették-e el? Ezeket ha a

¹⁸² KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 481.

¹⁸³ Az 1741-es vizitációs szabályzat latin nyelvű kéziratát lásd: PROT. GEN. VISIT. 1741–1758. 1–8. MUEKvGyLt.

helység polgárai, patrónusai, vagy bárki más jogtalanul használta, elegendő volt a királyi adománylevélre hivatkozni, de az elidegenítőkkal szembeni számonkérés és büntetés kiszabása a vizitátorok feladata volt.

A rendelkezés 4. pontja előírta, hogy a gyülekezet és a pap kikérdezésének ideje alatt egy hívőt a szomszéd faluba kellett küldeni, hogy ott a papot, a bírót vagy az egyházfit előre értesítse a vizsgálók fogadására.

A 6., 7., 10. és 11. pont a pap és a hívek mulasztásainak, erkölcsi kihágásainak büntetését szabályozta. Ha a pap feladata teljesítésében kelleténél hanyagabb vagy feslett erkölcsű, dorbézoló, vagy civakodó természetű volt, a nép előtt kellett megfeddni. Ha ennek ellenére sem javult meg, akkor meghatározott napra az esperesi szék elé (*in sedem senioris*) idézték és azt a büntetést kapták, amely jog szerint járt az engedetleneknek. Ha ellenben a hívek nem adták meg papjuknak a kötelező jövedelmet, kényszerítették őket a beszolgáltatására, melynek napját előre ki kellett tűzni. Ha a beszolgáltatást a kitűzött dátumig sem teljesítették, a pap mindaddig szüneteltette szolgálatát, míg megkapta járandóságát.

Azt a papot, aki nem volt engedelmes, illetve nem gyakorolta a vendégszeretetet, a zsinat által megszabott pénzbírsággal sújtották. Ha nem akart fizetni, bútoraiból zálogot vehettek, amelynek kiváltására a hivatalától való megfosztás büntetésének terhe alatt a vizsgálószék által megszabott napra az egyházi fórum elé kellett járulnia.

A feslett erkölcsű, civakodó, türelmetlen, zavargó, részegeskedő házastársakat, az egész egyházközség előtt saját törvényes papjuk, valamint a vizitátorok által szigorúan meg kellett inteni, azokat pedig, akik nem tértek jó útra, a papi szék elé idézték. Ha így sem javultak meg, kiközösítették őket.

A hívek közül mindazokat, akik nem voltak jelen a vizitáción, 3–3 forintra büntették, ez alól való felmentést csak komoly okkal lehetett nyerni.

A 8. pont röviden szólt az egyházközség anyagi gyarapodásáról, az adományokról, a hagyatékokról, a pénz, az ezüstkészletek és kegyeszek számbavételéről.

A 9. pont alatt 12 forint büntetés terhe alatt kényszeríteni kellett a híveket a templom, a papi épületek és az iskola körül való rongálások kijavítására.

A 12., 13. és 14. pont az egyházközségi iskolákra és mesterekre vonatkozott. Az iskolamestereket aszerint kellett megvizsgálni, hogy az egyházi rendszabályban előírt kötelességeiknek eleget tettek-e, és ha kellett, megbüntették őket. Az iskolamesterek kötelessége volt az alamiznából három vagy legkevesebb két gyermeket etetni és nevelni azért, hogy vele a templomban énekelhessenek. Akik ezt elmulasztották, és az alamiznát mégis begyűjtötték, azok büntetést érdemeltek. Az iskolák karbantartásáért és a mesterek fizetéséért – 12 forint büntetés terhe

alatt – az egyházközség volt a felelős. Azt a papot, aki a mester járandóságát magának szerezte meg, 12 forintra büntették.

A 15. és 16. pont a vizsgálószék bezárását írta elő. A vizitátoroknak eltávozásukkor buzdítaniuk kellett a papot, hogy híven öröködjék a gyülekezete felett, józan életű legyen és szorgalmasan prédikáljon. A híveket is figyelmeztetniük kellett, hogy el ne feledjenek élni az örök élet ígéjével, a papi hivatal fönntartásában pedig buzgólkodjanak. Az egyházlátogatásról jegyzőkönyvet kellett készíteni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a szabályzat igen részletesen foglalkozik a technikai kérdésekkel: hogyan értesítsék a gyülekezetet az érkezéskor, hol szálljanak meg, miképpen találkozzanak az egyházközség tagjaival stb. Részletesen kidolgoztak a gyülekezet anyagi helyzetére vonatkozó kérdések is. A harmadik nagyobb kérdés csoport a pap és a hívek erkölcsére vonatkozik, és figyelmet fordít arra, hogy a pap és a hívek kölcsönösen nyilatkozhassanak egymásról. A dogmatikai kérdések is napirenden vannak – a lelkészt ki kell kérdezni doktrínája felől, ezt követően a gyülekezet füle hallatára hitvallást kell tennie, a népnek pedig nyilatkoznia kell arról, hogy mindig így tanított-e. Ebben az összefüggésben Balázs Mihály említésre méltónak találja azt is, „*hogy a rendtartás nem szól arról, minek alapján döntenek a vizitátorok a lelkész igazhitű voltáról, nincs szó arról, melyik hitvallás vagy káté szolgál zsinórmérték gyanánt. A rendtartás összeállítói tehát mintha legalábbis megbarátkoznának azzal, hogy nem mindenütt ugyanazt tanítják az unitárius gyülekezetekben*”¹⁸⁴ Talán ez nem véletlen, mert az elhúzódó konfesszionalizálódás jegyében az unitarizmuson belül is több irányzat élt egymás mellett.

III. 3. 1. A vizitációs szabályzat forrása

A vizitációs rendelkezés összeállításakor Toroczkai és munkatársai valószínűleg inspirálódtak más felekezetek hasonló jellegű szabályzataiból, amit aztán saját egyházuk viszonyaihoz alkalmaztak. Előttük állhatott – a korábban már említett – Melanchthon műve, amelyben a vizitátoroknak ad utasításokat a lelkészek tanításával kapcsolatban, illetve Kálvin genfi egyházrendje, esetleg az erdélyi református Ruberiánus Kánonok, amely még csak esperesi vizsgálatról tett említést.¹⁸⁵ Azonban úgy véljük, hogy legnagyobb mértékben Wilhelm Zepper herborni református teológus, prédikátor, egyházjogász akkoriban főleg a református peregrinusok által forgatott munkáját, a *De politia ecclesiastica*¹⁸⁶ használták fel. Zepper volt ugyanis az első protestáns teológus – állapítja meg róla Herman Hanko –, aki az említett művében igen nagy erudícióval írt az egyházkormányzásról,¹⁸⁷

---

¹⁸⁴ BALÁZS 2016c. 229.

¹⁸⁵ POKOLY 1905. 101.

¹⁸⁶ ZEPPER 1595.

¹⁸⁷ HANKO Oldalszám nélkül.

nevezetesen arról, hogy kora gyülekezeteinek rossz állapotáért a papképző intézeteket lehet felelőssé tenni. A lelkészjelöltek ezekben a papneveldekben csupán teológiai-elméleti képzést kaptak és a praxis, valamint az egyházvezetés tudománya teljesen háttérbe szorult.¹⁸⁸ Zepper egyaránt rávilágított az egyházkormányzás gyakorlati követelményeire és az egyházfegyelem szükségességére. Úgy gondolta, hogy az egyház közössége és az egyes tagok nem lehetnek fékek nélkül. A külső törvényi keretek és a keresztény szabadság köteléke nem elég. Az egyháznak a disziplína olyan, mint a testnek az életerő. Ha nincs rend, Isten országa az ördög országává változik. Nemcsak az kell, hogy a magisztrátus a külső törvénnyel munkálkodjék, kell a lelki fegyver is. Bűnt követnek el tehát az egyház és az előljárók, ha nem büntetnek. A gyengék (ezekből van a legtöbb az egyházban) megrontatnak a rossz példától. Kis élesztőtől megkel a tészta. Kis bűnöktől is megromolhat az egész.¹⁸⁹ Zepper szerint az egyház irányításáért és működéséért felelős intézményeknek, a fogaskerekéhez hasonló harmóniában kellene dolgozniuk. Kiemelte a két legfontosabb intézmény, a zsinat és a vizitáció szerepét. Zepper a vizitáció lényegét tárgyalva olyan elvi alapokra helyezte annak létjogosultságát, amely visszaköszönt Toroczkaiék konkrét egyházlátogatási rendeletében. Zepper a vizitációval megóvhatónak látta az egyházi tanítást a tévedésektől, biztosíthatónak a külső kultusz egyszerűségét az emberi találmányok, okoskodások ellenében és megőrizhetőnek vélte az élet tisztaságát. A vizitációval vált biztosíthatóvá, hogy minden intézmény betölthesse rendeltetését: az egyházak, az iskolák, a papok, a magisztrátus, a család. Az egyház gazdálkodásáért, vagyonáért felelős személyek lehető legalaposabb átvizsgálása is megkerülhetlenné vált.¹⁹⁰

Az egyházlátogatás célja az ellenőrzés általi hatalomgyakorlás volt, ezen keresztül kívántak képet kapni arról, hogy élnek a hívek és hogy tanítanak az egyház különböző szintű vezetői: a papok, az iskolamesterek, valamint hogy viselik gondját a rájuk bízott ingatlanoknak, ingóságoknak és pénznek. Így a vizsgálat egyfelől részleges, másfelől teljes, mert az egyes személyek és a hívek általános kikérdezésétől az egymásról való kölcsönös referálásig felölelte az egész egyházközség életét.¹⁹¹ Zepper a vizitáció lebonyolításának menetét apró részletességgel kidolgozta. Az egyes kérdések szinte szó szerint egyeznek a Toroczkai-féle rendelkezésben találhatóakkal.¹⁹²

---

¹⁸⁸ BOROSS G. 1995. 28–29.

¹⁸⁹ Lásd: ZEPPER 1595. 125–127. A fordításért Balázs Mihálynak mondok köszönetet.

¹⁹⁰ ZEPPER 1595. 507–508.

¹⁹¹ Uo. 528.

¹⁹² A vizitátoroknak egy nappal korábban kell megérkezniük, és össze kell gyűjteniük a falu előljáróit; (lásd Toroczkainál a 2. pont, Zeppernél 529. oldal). A hívek kikérdezése a papjukról: felkészült-e, tanítja-e őket, tart-e katekizációt, oszt-e úrvacsorát, látogatja-e a betegeket, milyen a családi élete, az erkölce, kocsmázik-e. A pap kikérdezése: törvényszerűen vezeti-e az egyházközséget, erről írott anyag van-e. Az iskola ellenőrzése. A vizitációról jegyzőkönyvet kell szerkeszteni stb.; (Toroczkainál a 3., 5., 12. pont, Zeppernél 532–534., 542–543. oldal).

Zepper magyar recepciója még nincs alaposan feltárva.¹⁹³ Köteteiből kolozsvári,¹⁹⁴ nagyenyedi,¹⁹⁵ nagybányai¹⁹⁶ könyvtárakban és magángyűjteményben¹⁹⁷ is maradtak fenn példányok. Ugyanakkor Szenczi Molnár Albert a *Lexicon Latino–Graeco–Ungaricum* művének negyedik részében, az iskolák tanulmányi és nevelési rendjéről egybegyűjtött hét didaktikai dolgozat közül a másodikat a *De scholis vernaculit* Zepper egyházrendtartásából vette át. Geleji Katona István kánongyűjteményének összeállításakor – ahogy művének előszavában írja – forrásai közt Zepper is szerepel.¹⁹⁸ Mindez megerősíti azt a feltételezést, hogy Zepper *De politia ecclesiastica*ja ténylegesen népszerű és sokat forgatott mű volt és annak ellenére, hogy református talajon született, az unitáriusok is felhasználták.

Meg kell említenünk, hogy Toroczkaiék vizitációs rendelkezésének 12. pontja az iskolamesterek kapcsán kimondta, hogy az egyházi szabályzatban előírtak szerint kell őket megvizsgálni. Jelen tudásunk szerint ebből az időszakból nem maradt fenn unitárius egyházi rendszabályzat, éppen ezért úgy gondoljuk, hogy Toroczkaiék minden valószínűség szerint a korábban már említett zsinati végzésekből lefektetett idevonatkozó törvényekre gondoltak. Persze nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ebben a szövegben egy elveszett egyházi disziplína nyomainak maradtak fenn. Arról is keveset tudunk, hogy Toroczkai a rendelkezés megfogalmazása után tartott-e generális vizitációt vagy sem. Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet egy fekete spanyolviasz-pecsétes dokumentumra hivatkozva megemlíti, hogy 1614. szeptember 25-én Toroczkai püspök Bordoson vizitált, ahol többek közt a papi fizetésekről határoztak,¹⁹⁹ de arról nem maradt fenn írásos emlék, hogy más települést is meglátogatott volna.

---

¹⁹³ Újabbán Lukács Olga említi Zeppernek hatását a magyar puritanizmus folytán erősödő népiskolai törekvésekre. Lásd: LUKÁCS 2009. 111.; Kecskeméti Gábor 2003-ban megjelent egyik tanulmányában Zepper homiletika elméletéről is értekezik. Lásd: KECSKEMÉTI 2003. 382.; Nagy Géza 2008-ban megjelent posztumusz művében, *A református egyház története 1608–1715*, többször hivatkozik Zepperre, és megállapítja, hogy az ő művei a magyar református presbitériumok megalakítására és a népoktatás megszervezésére is hatással voltak. NAGY G. 2008.

¹⁹⁴ Román Akadémia Kolozsvári Könyvtár (Biblioteca Academiei Române–Filiala Cluj-Napoca.) Jelzet: R83604.

¹⁹⁵ MONOK–NÉMETH 1992. 262.

http://efolyoirat.oszk.hu/00000/00021/00350/pdf/MKSZ_EPA00021_1992_108_03_256-284.pdf (Utolsó letöltés 2020. július 27.)

¹⁹⁶ MORVAY 1896. 30.

¹⁹⁷ Kaposi Sámuel református tanár orientalista könyvtárában is megtalálható volt Zepper, *De politia ecclesiastica* kötete. Lásd: ERDÉLYI KÖNYVESHÁZAK 1994. 229.

¹⁹⁸ GELEJI KATONA 1875. VII.

¹⁹⁹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 443., 463., 481.

IV. A háromszéki unitáriusokat a református püspök vizitálja

VI. 1. A vizitáció előzményei

A fent említett 1614-es medgyesi országgyűlést követően még azon év augusztusában a háromszéki református és unitárius papok közösen benyújtottak egy jogorvoslati kérvényt Bethlen Gáborhoz.²⁰⁰ A fejedelem privilégiumlevélbe foglalta és erősítette meg a két felekezet papjainak és iskolamestereinek öt pontos kérését. Az első két pont szerint házaikat, ősi örökségüket, kiváltságaikat, jogos és törvényes úton szerzett vagy nyert javaikat felmentette az adófizetéstől, őket pedig a hadiszolgálat terhe alól. A kiváltságlevél többi pontja az egyházigazgatásra vonatkozott, ezekből a negyedik kiemelte az esperesi vizitáció fontosságát: *„Igen gyakran vehettük észre, hogy gondatlanság és hanyagság következtében a legerősebben megalapozott épületek is összeomlanak és romba dőlnek. Ezt el akarván kerülni, az esperesek évenként egyszer a maguk egyházkörében az ekléziákat vizsgálják meg, melyen, ha a szükség úgy kívánja, a fejedelem rendelete és jóváhagyása mellett világi karhatalmat is lehet alkalmazni.”*²⁰¹ Az ötödik pont pedig az egyházi törvényszékek szabadságát biztosította. Megelőzőleg már a harmadik pont megerősítette az ortodoxus, azaz a református és az unitárius egyház papságának hitbeli különbözősége ellenére is fennálló egységét: *„Maguk a papok és mesterek pedig, bár különböző vallást követtek, mégis az egyetértés bámulatos kapcsával egyesülve, mindkettő csak a saját püspökétől és esperesétől függött, úgy azonban, hogy azért egyesülésük mindig épségben maradt.”*²⁰² Gál Kelemen szerint a „bámulatos” egyetértésnek hátterében az állt, hogy a Mihai Viteazul vajda és Basta uralmi ideje alatt Kolozsvártól mint központtól távol eső Székelyföldön, elsősorban Háromszéken, valamint Erdővidéken levő egyházközségek felügyelet, vizsgálat és ellenőrzés nélkül maradtak. Ez az egymásrautaltság hozta létre a fennmaradás közös platformját.²⁰³ Demeter Samu zágoni református lelkész szerint *„...a reformátio kezdetében a Rikán belőli református és unitárius papok kíméletlen és terhes üldöztetéseknek lévén kitéve, – hogy erősebbek legyenek – kölcsönös védelmeztetés és védelmezés végett, egyesültek, úgy az is, hogy az akkori időben az erdők s különösen a Rika nevű nagy erdő is rablókkal telve lévén, s e miatt a Rikán belőli papok egyházi főbbjeikhez és a kormányzókhoz bátorságban nem utazhatván, személyes sérelmeik orvoslására s egyszersmind egyházi közügyeik igazítása végett, közgyűléseket tartottak.”*²⁰⁴

Később majd látni fogjuk a Brandenburgi Katalin által 1630-ban elrendelt háromszékiek tanúkihallgatásából, hogy az ottani gyülekezetek valóban szabadon választhattak maguknak papot és mestert. Előfordult olyan eset is, hogy ahol unitárius volt a pap ott református volt a mester és fordítva,

²⁰⁰ Bővebben lásd: RUGONFALVI KISS 1936. 283–301.

²⁰¹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 400.

²⁰² Uo. 400.

²⁰³ GÁL I. 1935. 53.

²⁰⁴ DEMETER 1858. 343.

így aztán felekezeti hovatartozástól függetlenül, látszólag békeességben éltek egymással a hívek. Úgy véljük, hogy ezt az idilli állapotot és a privilégiumlevél azon határozatát, miszerint a két felekezet a saját püspökétől és esperesétől függött, némiképp árnyaltabbá teszi Bod Péternek az erdélyi unitáriusok történetéről írott művében idézett egyik dokumentum. Ebből az derül ki, hogy Háromszéken unitárius pap a református püspök bizonyítványa nélkül még saját felekezetének sem lehetett a pásztora. Tasnádi Ruber Mihály a Szentháromságot valló egyházak püspöke ugyanis 1614. június 16-án Kézdivásárhelyt kiállított Márkosfalvi Jakabnak – az árkosi unitárius egyházközség papjának – egy olyan bizonyítványt, amelyből kiderül, hogy tudományában, erkölceiben megvizsgálta és ezek után felvette őt „a törvényt és az evangéliumot tanítók, valamint az üdvözítőől szerzett szentségeket kiszolgáltatók közé”.²⁰⁵ A kiváltságlevél kiadása utáni időszakból több hasonló jellegű adatunk nincs, de ebből az egyből is azt a megállapítást tehetjük, hogy bár a privilégium a *status quot* fenntartotta mégsem beszélhetünk arról, hogy minden unitárius pap a saját püspökétől és esperesétől függött.

Mindezek ellenére úgy gondoljuk, hogy az a kiváltságlevél, amelyet Bethlen országlásának elején kiadott, vallási elfogulatlanságának a bizonyítéka. Pokoly úgy fogalmaz, hogy a fejedelem „a két vallás hívei között eddig is fennállott és az okmányban különös dicsérettel kiemelt egyetértést s barátságot még szorosabbá tette és egy oly szerves kapcsolatot létesített, mely »communitas« néven századokon keresztül fennmaradt”²⁰⁶. Juhász István szerint nem véletlen, hogy a két felekezet együtt fordult a fejedelemhez, hiszen abban az időben Háromszék még átfogó protestáns, református és unitárius közösségként működött²⁰⁷. Abból a tényből, hogy a kérvényt három esperes Székely Péter, Koppáni István és Leérde János²⁰⁸ írta alá, Juhász arra következtetett, hogy a széki szervezet alapján már abban az időben három egyházkör létezett. Ő mind a három esperest reformátusnak gondolta²⁰⁹, Kénosi–Uzoni szerint azonban Koppáni unitárius volt²¹⁰. Az itt élő protestánsoknak egyházkörökre való tagolódása után, Keserői Dajka János református püspök keménykezű fellépésének következményeképpen, megkezdődött a felekezetek elkülönítése is.²¹¹

---

²⁰⁵ Lásd: BOD 1776. 182–183. Ebben a művében Bod a Márkosfalviról szóló adatot az árkosi eklézsia levéltárából vette. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy egy 10 évvel korábban írt művében a *Smirnai Szent Polikárpus...* címűben már idézi (BOD 1766. 30–31.) a Márkosfalvi Jakabról szóló dokumentumot, de abban körösi unitárius papnak emlegeti. A két egymásnak ellentmondó forrás alapján nem tudjuk megállapítani, hogy Márkosfalvi hol is volt valójában lelkész, de mivel Bod későbbi könyvében az árkosi eklézsia levéltárára hivatkozik, valószínűbbnek tartjuk, hogy Márkosfalvi Jakab ott szolgált.

²⁰⁶ POKOLY 1904b. 59–60.

²⁰⁷ JUHÁSZ 1947. 48.

²⁰⁸ Rungonfalvi említett művében Lekredi Jánosnak olvasta az esperes nevét. RUGONFALVI KISS 1936. 289.

²⁰⁹ JUHÁSZ 1947. 48–49.

²¹⁰ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 426.

²¹¹ A privilégiumlevelet I. és II. Rákóczi György is megerősítette ugyan, de az unitáriusokat érintő megszorításokkal „A három székely székben lakó, úgynevezett unitárius papok az országgyűlés közös határozata értelmében, úgy amint eddig, az ezután elkövetkezendő időkben is erkölcsi és külső fegyelmi tekintetben mindig az ortodox püspöktől függenek, és csupán csak neki, ne pedig az ő unitárius püspöküknek legyen megengedve a vizsgálat lehetősége, ha pedig az ő vallásuk tekintetében vele valami ügyük támad, őt az ő helyén keressék meg.” Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 401.

Toposzként rögzült, hogy Bethlen Gábornak külpolitikai szempontból volt aggályos az unitáriusok vallásszabadságának az elismerése. Mivel a nyugati államokban is üldözték az antitrinitáriusokat, ezért olyan vádak érték a fejedelmet, hogy míg a katolikusok kiűzéséért fegyvert fogott, addig az ariánusok vallását terjeszteni akarja, és el akarja fogadtatni.²¹² Az Erdélyi Fejedelemség Bethlen regnálása idején – ha csak az uralkodó megválasztására vagy Lippa átadására gondolunk – politikailag a Magas Portához közeledett, amit a nemzetközi politikatörténeti szakirodalom *calvinoturcista* irányultságnak is nevez.²¹³ Érthető tehát, hogy ez a közeledés elsősorban a Habsburg birodalomban a katolikusoknak adott muníciót a kezébe, és meg is vádolták törökpártisággal a fejedelmet, melynek eredményeképpen egy nagyon erős Bethlen-ellenes propaganda bontakozott ki. Az adott korban csak a német nyelvű Bethlenre vonatkozó röplapok száma elérte a 90-et és ezekben a 16. századi retorikai tradícióra alapozó keresztény humanista diskurzus könnyedén ráaggatta a fejedelemre az állhatatlanság, hitszegőség, törökösség vádjait.²¹⁴ Például a röplapok egyikén Bethlent úgy ábrázolták, mint aki a kereszténység fáját turbános vérebként szablyával próbálja kivágni.²¹⁵ A fejedelmet természetesen sértették az ilyen és hasonló dehonesztáló szövegek és rajzok, ezért megpróbált fellépni az őt sújtó negatív propaganda ellen.²¹⁶ A diplomáciai kapcsolatfelvételei, tárgyalásai és szövetségkötései során ezért többször nyomatékosította, hogy Szentháromság-hívő és országa az egyetemes kereszténység szerves részét képezi, fejedelemségében pedig, ahogy megesküdött, a nemzetségeket, a rendeket és a vallásokat megtartja szabadságában.²¹⁷ Azt is tudjuk, hogy Bethlen II. Ferdinánddal folytatott béketárgyalásain a sérelmes pontok egyikét éppen az őt kipellengérező képek alkották. A fejedelem annyira neheztelt emiatt, hogy Ferdinánd megígérte, amennyiben elfogják a lapok készítőit, példásan megbüntetik őket.²¹⁸

Bethlen valláspolitikai tevékenységét górcső alá véve, a látszólag türelmes fejedelmi imázst Balázs Mihály újabb irodalmi forrásokra támaszkodó kutatásai árnyaltabbá teszik. A jeles kutató rávilágított arra, hogy Bethlen Gábor egy konszolidáltabb technikával ugyan, de végeredményben elődje Báthory Gábor valláspolitikáját követte.²¹⁹ Báthory céltudatosan törekedett arra, hogy a szinte teljesen unitárius Kolozsvárra betelepítse a reformátusokat és templomot is adományozzon nekik, így őt tekinthetjük az ottani kálvinista eklézsia megalapítójának.²²⁰ Kolozsvár kezdeti hűsége a

---

²¹² BARCZA 1987. 198–199.

²¹³ MOLNÁR D. 2013. 42.

²¹⁴ Lásd bővebben: ALMÁSI 2013. 314.

²¹⁵ MOLNÁR D. 2013. 42.

²¹⁶ VARSÁNYI 2012. 94.

²¹⁷ BARCZA 1987. 199.

²¹⁸ VARSÁNYI 2012. 94–95.

²¹⁹ BALÁZS 2016d. 255–256.

²²⁰ Báthory Gábor 1609. március 20-án adományozta a reformátusoknak a kolozsvári óvári kispiacon álló, egykori domonkos puszta templomot, de a tulajdonképpeni birtokba iktatást az 1612. április 20-án kelt oklevele szentesítette. Lásd: KISS A. 2009. 297–298.

fejedelemhez töretlen volt, de a város – ekkor még nyugodtan mondhatjuk, hogy az unitáriusok – és a Báthory közti viszony megromlását Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánynak a fejedelem elleni 1611-es hadjárata váltotta ki. Azt történt ugyanis, hogy miután Báthory visszafoglalta Kolozsvárt, vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére, hogy a város miképpen adta fel magát, a vallomástevőknek pedig kötelezővé tette, hogy felesküdjenek a Szentháromságra. Ezután tulajdonképpen egymást követték a Kolozsvár törvényeit sértő önkényes fejedelmi intézkedések, nótáztatások, a hűtlenséggel gyanúsítottak javainak a lefoglalása stb.²²¹ Az unitáriusok rettegésben éltek és ez a félelem Bethlen Gábor fejedelemmé választásával sem enyhült. Ennek egyik beszédes példája az unitárius ifjú, Varsolczi János tollán fennmaradt és az 1613-as esztendő eseményeihez fűzött, politikailag sokatmondó megjegyzéseiben reflektálódik. Eszerint Varsolczit – minden bizonnyal a közhangulatnak megfelelően – rémület töltötte el Bethlen Gábor Kolozsvárhoz közeledtének a híre. Talán nem véletlen, hiszen az újonnan választott fejedelem valláspolitikájának egyik formálója, mint udvari pap, az a Rettegi János lett, aki Báthory Gábort is szolgálta, és aki a *„kolozsvári reformátusokat a templomhoz jutás útján elindító fejedelmi intézkedésekkel párhuzamosan 1608-ban előkészületeket tett az unitáriusok elleni dogmatikai küzdelemre is.”*²²² Rettegiben a két fejedelem közti valláspolitikai irányultság folytonosságának biztosítékát kell látnunk, és ez arról tanúskodik – állapítja meg Balázs Mihály –, *„hogy a szombatosok elleni keményebb fellépés mellett ez az unitarizmus egészére vonatkozó korlátozó és visszaszorító igyekezet Bethlen Gábor környezetében is jelen volt már jóval Keserűi Dajka fellépése előtt.”*²²³

Ezzel együtt Bethlen kormányzása során soha nem lépte át a politikai észszerűség határát, olykor alkukra kényszerült, ám kitartó munkával mégis sikerült elérnie, hogy a reformátusok minden addiginál közelebb kerüljenek az államegyházi státuszhoz.²²⁴ A fejedelemnek az unitáriusokkal szembeni ellenszenvét Gál Péter követ 1623-ban tett jelentése örökítette meg: *„Én megesküdtém arra ide bejövetelemben a fejedelemségre, hogy minden rendnek szabad religiója legyen. Én az ariánusokat felette gyűlölöm, és ha mit cselekedném fogadásom ellen, tehát legörömeztben őket űzném ki ez országbul, de maradjon helyén fogadásom.”*²²⁵ Bethlent nyilvánvalóan esküje kötelezte arra, hogy a törvények értelmében biztosítsa a bevett vallások szabad gyakorlását, de ahol lehetett megnyirbálta az unitáriusok jogait, valamint a szombatosokkal, az innovációs dekrétumokat megsértőkkel szemben is határozottan fellépett. A politikai szándékot – Keserű Bálint megfogalmazása szerint – végigkísérte a *„kálvinista irodalmi támadás”*, amelynek az volt a célja, hogy elméleti szinten is leszámoljanak az

---

²²¹ Uo., 299.

²²² BALÁZS 2016d. 256.

²²³ Uo.

²²⁴ SZABÓ 2003. 35.

²²⁵ BARCZA 1987. 167.

unitáriusokkal.²²⁶ Ennek megvalósításába Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi fejedelem is a református egyház és főiskola vezető tisztségviselőit vonta be.

Alig telt el négy év a háromszéki protestáns papoknak szóló nevezetes privilégiumlevél kiadásától, amikor 1618 augusztusában vagy szeptemberében a gyulafehérvári piaci kistemplomban sor került Geleji Katona István református rektor és Csanádi Pál, a kolozsvári unitárius iskola igazgatója közötti hitvitára, amelyen Bethlen Gábor és udvartartása is jelen volt.²²⁷ A reformátusok itt azzal vádolták az unitáriusokat, hogy eltávolodtak az 1579-es *Consensus ministrorum*²²⁸ alapelveitől. A jezsuita Vásárhelyi Gergelynek a rendfőnökéhez írt egyik leveléből az is kiderült, hogy készültek Enyedi György *Explicationes*ének megcáfolására, valamint arra is találunk utalást, hogy a fejedelem szívesen látott volna ezen az eseményen – polgári öltözetben – jezsuitákat is.²²⁹

Redmeczi T. János református prédikátor 1622-ben megjelentetett egy könyvet, amely ugyan töredékesen maradt fenn, de tudjuk, hogy az utolsó, az 5. fejezet tárgya: „*Bethlen Gábornak az Ariánusok és sabbathariusok ellen parancsolt disputatiója volt.*”²³⁰ Azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy a szerző melyik disputációra is gondolt, de úgy véljük, nem elképzelhetetlen, hogy éppen a gyulafehérvári hitvitára, és ebben az esetben megint az unitáriusok és a szombatosok szándékos összemosásáról beszélhetünk. Annál is inkább gondolhatjuk így, mert a gyulafehérvári vita hevében Csanádi Krisztust „*tétetett Istennek*” (deus factitius) nevezte, ami – ugyan „*nem feltétlen méltosította ki a nonadorantizmus fogalmát – nem Sozzini, hanem Dávid Ferenc terminológiájára utalt*”.²³¹ Csanádi kijelentése annyira felháborította a fejedelmet, hogy a rektort csak az előre kiállított oltalomlevél mentette meg a büntetéstől.²³²

A gyulafehérvári vita teljes mértékben meghatározta a soron következő 1618. évi október 4–21. között Kolozsváron üléselő országgyűlés hangulatát, amelyen a szombatosok ellen újból határozottan léptek fel és amelynek eredménye messzemenően kihatott az unitáriusokra is. Bethlen az országgyűlésen elmondott hosszú előterjesztésének bevezetőjében leszögezte, hogy: „*Az mindenható úristen lévén minden birodalmoknak fő authora, a kiket ő felsége jó voltából fejedelmi méltóságra emel, és egyéb emberek közül maga nevezet is nekik adja, istennek nevezvén őket, mindazok valamennyivel méltóságosbakká tétetnek egyéb embereknél, annyival nagyobb zelussal háladatossággal tartoznak istennek szolgálni az ő nagy áldásáért.*” Éppen ezért a fejedelmek Isten iránti hálóját nem fejezhetik ki másképpen, mint hogy az Ő szent igaz tiszteletét és törvényét

²²⁶ SZENTPÉTERI–VSKOLCZ 2005. 95.

²²⁷ Pap Balázs legújabb kutatásai rávilágítottak arra, hogy a hitvita időpontját meghatározni lehetetlen. Lásd: PAP B. 2002. 202.

²²⁸ A *Consensus ministrorum*ról bővebben lásd: BOROS GY. 1885. 339–340.

²²⁹ ERDÉLYI ÉS HÓDOLTSÁGI JEZSUITA MISSZIÓK I/2. 1990. 326, 329, 340, 354.

²³⁰ Lásd: REDMECZI T. 1622. 340–341.

²³¹ MOLNÁR D. 2013. 42.

²³² POKOLY 1904b. 69.

oltalmazzák. Ahol ez megvalósult, ott az Isten boldoggá és békességessé tette a birodalmakat, máshol pedig zűrzavar és az életeknek is gyakrabban „*tragicus exitusa*” következett be. „*Mi is azért fejedelmi állapotunkat istennek nagy áldásának ismervén és vallván lenni, minden gondjaink közt főbb, elsőbb és legszükségesebbnek tartjuk birodalmunkban az istennek tiszteletinek igazán való oltalmazását és az recepta religiókon kívül való hamis isteni tiszteletnek és sectáknak extirpálását. Támodtanak és igen kezdettenek szaporodni bizonyos részeiben birodalmunknak az recepta religiókon kívül való secták, úgymint az Judaismus, és ahhoz hasonló káromkodások, kiknek ily könnyen való elhallgatásáért istennek rettenetes büntetését várhatjuk fejünkre mindnyájan, az mint ennek bizonyos jeleit szemeinkkel látjuk.*” A fejedelem ezért kérte a rendeket, hogy a végzésük legyen „*perpetuum decretum, hogy az felséges istennek így méltán felgerjedett haragját mitigálhassuk; külső országokban is felőlünk az sokféle vallások miatt költ gyalázatos hírünk, nevünk aboleáltassék.*” Az országgyűlési határozatban pontosan megjelölték – büntetés terhe mellett – annak az időpontját is, ameddig a tévelygőknek módjukban állt valamely recepta religióba visszatérni. „*Végeztük azért országul..., hogy valakik ez országban akár tanító, akár minémű renden való emberek legyenek, kik az recepta religiókon kívül való haeresiseket követnének, hogyha azok ez jövőendő karácson napjáig a die promulgationis praesentium articulorum arra az religióra, az melyből exorbitáltak, avagy akármelyikre az recepta religiók közzől nem convertálnak, az olyanokat urunk ő nagysága directora által citáltatván... minden kedvezés nélkül megbüntettesse ő nagysága mind magokat, mind pediglen azoknak patronusit, promotorit és fautorit.*”²³³ Bethlen a judaizmus és hasonló káromlások elleni artikulussal – ahogy fentebb láttuk – egyrészt a „*külső országokban... költ gyalázatos*” hírnevének akart enyhíteni, másrészt az ország belső egységét kívánta megerősíteni. Ezenkívül néhány hónappal korábban 1618. július 1-én II. Ferdinánd magyar királlyá való koronázását követően Pázmány Péter érseknek az eretnekek, azaz protestánsok kiirtásáról szóló súlyos kijelentésére is válaszul akart szolgálni.²³⁴

A reformátusok ezen országgyűlés tizedik napján (1618. október 14-én), – de már a Geleji–Csanádi hitvitán is – nyilvánosan megvádolták az unitáriusokat azzal, hogy előttük a Krisztus nem több mint a törökök előtt, és inkább ragaszkodnak a török, mint a keresztény valláshoz, akadályozzák Jézus Krisztus megismerését és tiszteletét. Ennek a polémiaának tudható be, hogy az elhangzott vádak másnapján – az országgyűlés tizenegyedik napján –, október 15-én Valentinus Radecius, aki már két éve volt az unitáriusok püspöke, a fejedelemnek átadott egy *Apologiát*²³⁵, azok ellen, akik azt

²³³ EOE VII. 488–489.

²³⁴ Lásd: DÁN 1987. 107. Dán tulajdonképpen Alvinczi Péter *Magyarország panasza* röpiratában Pázmány Péter szájába adott szavakra utal miszerint „*Jobb, hogy az egész országot vadak lakják, hogy sem mint az eretnekeknek benne való maradást engedjenek.*” in PÁZMÁNY PÉTER 1904. 19.

²³⁵ Az *Apologiából* három latin nyelvű kéziratot példány a Román Akadémiai Kolozsvári Könyvtárban (továbbiakban: RoAkadKvKvt.) maradt fenn: MsU 323, MsU 878/B, MsU 935. Az Országos Széchényi Könyvtárban pedig szintén egy latin és ugyanakkor egy magyar nyelvű fordítás is fennmaradt: Quart. Lat. 1171. ff. 6v 9.; Quart. Lat. 1171. ff. 1014.

állították, hogy az unitárius vallás török vallás lenne.²³⁶ A püspök a hat cikkelyből álló művében úgy állította szembe a törökök vallását az unitáriusokéval, hogy az unitáriusok nézetét elhomályosította, azért, hogy ne lehessen az iszlám és az unitarizmus közötti egyező vonásokat kitapintani. Ennek eredményeképp az *Apológiában* megfogalmazódó krisztológia már-már elveszítette unitárius jellegét is, állapította meg Molnár Dávid, aki ezen Radecius-mű részletes irodalom- és eszmetörténeti elemzését az ItK hasábjain jelentette meg.²³⁷

Itt nem térünk ki Molnár dolgozatának az ismertetésére, csupán kiemeljük még a szerző azon megállapításait, miszerint az unitáriusok, ha meg is rettentek a Bethlen előtt elhangzó vádaktól, bizonyára nem lepődtek meg azon, hisz az antitrinitáriusok elleni vitairódalomban topikussá vált, hogy ezen vallási rendszer különös párhuzamokat mutat az iszlámmal. Jóllehet az iszlamizáló törekvések már a 16. század végére kiszorultak az unitáriusok teológiájából, ennek ellenére a reformátusok továbbra is párhuzamot vontak az unitáriusok és muszlimok között. Molnár szerint, Radecius *Apológiája* sem hozott szemléletváltást a reformátusok népszerű teológiai diskurzusában.²³⁸ Ennek egyik ékes bizonyítéka az, amikor Keserői Dajka János újonnan megválasztott református püspök az 1619-es háromszéki generális vizitációja alkalmával, az unitárius híveket a Szentháromság doktrínájáról faggatva így szólt: „...mond utánnam az esketésnek formáját, akár micsoda török hiten légy...”²³⁹ A vizitációról bővebben később szólnunk.

Az előbb idézett országgyűlési törvény természetesen az egész fejedelemség területére érvényes volt, ellenben annak végrehajtásáról alig tudunk valamit, kevés adat maradt fenn, és ezek sem a világi hatóságok intézkedéseiről, hanem az egyházak lépéseiről tanúskodnak. Az unitáriusok veszélyeztetve érezték legalitásukat egyfelől a szombatosokkal való azonosításuk miatt, másfelől pedig azért, mert a szekta tagjai fenyegetettség esetén többnyire köztük rejtőztek el. Éppen ezért Radecius püspök a fejedelem parancsára még azon év november 11-én Erdőszentgyörgyön zsinatot tartott, amelynek elsődleges célja az volt, hogy elrendeljék a szombatosok felkutatását és deklarálják a tőlük való elhatárolódást. Radecius, ahogy meghívólevelében fogalmazott „*hogyha ez minél hamarabb meg nem történik, egész egyházunk a legnagyobb veszedelemben forog.*”²⁴⁰ A zsinaton a fejedelem képviselőjében az új református püspök Keserői Dajka János elnökölt. A határozatok nem

---

Címük: *Apologia adversus criminationem eorum, qui religionem ecclesiarum in Transylvania de Uno Deo Patre et Filio ejus Unigenito Jesu Christo consentientium Turcicam esse affirmant ad illustrissimum dominum, dominum Gabrielem Bethlem, Dei gratia principem Transylvaniae, partium regni Hungariae dominum et Siculorum comitem etc. scripta anno MDCXVIII die 15. mensis octobris a Valentino Radecio ecclesiarum Transylvania Unitario-apostolicarum superintendente.* ‘Védőirat azoknak kárhóztatása ellen, akik az erdélyieknek az egy Atyaistenről és az ő egyszülött fiáról, a Jézus Krisztusról egyértelműleg hirdetett vallását török vallásnak állítják. Íratott Bethlen Gáborhoz, Erdély fejedelméhez, a magyarországi Részek urához és a székelyek ispánjához 1618. október 15-én Valentinus Radecius, az erdélyi unitárius-apostoli eklézsiák püspöke által.’

²³⁶ POKOLY 1904b. 70.

²³⁷ MOLNÁR D. 2013. 43.

²³⁸ Uo. 40–41., 46.

²³⁹ MOLNÁR B. 2014. 53.

²⁴⁰ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 109.

maradtak fenn, csupán az a 6 pontból álló feltételrendszer, amelynek mindegyikét be kellett tartaniuk a szombatosoknak ahhoz, hogy az egyház újból befogadja őket.²⁴¹

IV. 2. Keserői Dajka János református püspök fellépése az unitáriusok ellen

Az unitáriusok közötti belső feszültségek, a szombatosságra hajló közösségek megléte, s a velük folytatott polémiák jó lehetőséget biztosítottak a reformátusoknak a beavatkozásra. Keserői Dajka János engedélyt kapott a fejedelemtől, hogy az unitáriusok helyett ő mint a református szuperintendens keresse fel a szombatosokat és kényszerítse őket az áttérésre. Ezzel párhuzamosan azonban megkezdhette támadását a szentháromság-tagadó egyház ellen is. Keserői azt is elérte a fejedelemnél, hogy az 1614-ben a háromszéki reformátusoknak és unitáriusoknak adott kiváltságlevél egy részét érvénytelenítse, majd 1619-ben a generális vizitációra indult. Geleji így ír erről: „*Ezt a rút confusiót [az 1614-es kiváltságra utalva] megboldogult kegyelmes urunk [Bethlen Gábor] tollálni akarván, az egész székelységet, kiváltképpen Háromszéket, üdvözült Keserői János akkori ortodoxus püspök, és melléje adatott brachium által, az ellenkezőknek nagy méreg bosszúságokra megcirkáltatá és feltalálá, hogy sok szép rakott eklézsiák, és bő népü roppant helyek, amelyeket a Krisztus istenségét tagadó hitetők elfoglaltak volt, a mi igaz keresztyén vallásunkon voltak, és azok, mint ólálkodva járó farkasok, közülök kiűzetvén, közikbe Keresztyén Lelki Pásztorok rendeltetének, és ismét az ő lelki annyoknak, az igaz Eklézsiának, kebelébe visszatérének. Ez istenes úton, módon számtalan sok lelkek a kárhozatból kiragadtatának, és az Eklézsiák igen megsaporodának, s a tévelygőknek pedig gyülekezetik meghiúsodának.*”²⁴²

Az unitárius egyháztörténet-írásban Szentábrahámi Mihálytól, azaz az 18. századtól kezdve Kénosi–Uzonin, Körmöczy Jánoson, Székely Sándoron, Kanyaró Ferencen és másokon keresztül egészen Erdő Jánosig, az 1990-es évekig toposzként tért vissza az a megállapítás, hogy a „*megcirkáltatás*” eredményeképpen Keserői Háromszéken több mint 62–70 unitárius ekléziát térített át református hitre.²⁴³ Pokoly József már 1904-ben *Az erdélyi református egyház története* című hatalmas művében megjegyezte, hogy „*Ezen háromszéki generális visitációról rémesnél rémesebb*

---

²⁴¹ A hat pontból álló feltételrendszer: „1. A szombatnak és más zsidó ünnepeknek megülését, valamint az egyéb zsidó rendszabályokat hagyják el, aminthogy ezt parancsolják az apostolok is az ő írásaikban; kiváltképpen látható ez a Galatákhöz és kolossébeliékhöz írott levelekben. 2. Vasárnaponként, amiként szokták volt cselekedni maguk az apostolok is, mondjanak egyházi beszédeket, és pedig a templomban. A beszéd előtt és után pedig mondják el az úri imádságot. 3. Krisztus urunkról és idvezítőnkéről, az ő országáról és az Újszövetségről, melyet ő a maga drága vérével pecsételt meg, semmi olyat ne mondjanak, ami a bevett vallással ellenkezik, sőt inkább a szerint tanítsanak. 4. Kereszteljenek s vegyenek úrvacsorát. 5. Javadalmukat zsidó szokás szerint ne az első zsengeből és egyéb megajánlásokból, hanem egyházunk papjainak szokása szerint kapják. 6. Mindenben vessék alá magukat a mi egyházi fegyelmiüknek.” Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 110.

²⁴² GELEJI KATONA 1645. Oldalszám nélkül.

²⁴³ Lásd: MsU 977/A. 476., MsU 1663, 563. RoAkadKvKvt.; KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 204., 807.; KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 197., 393, 397.; KÖRMÖCZI 2. 1. MUEKvGyLt.; AR. RÁKOSI SZÉKELY 1840. 132.; NAGY J. 1875. 39.; KANYARÓ 1891. 219.; CSIFÓ 1896. 163–164.; ERDŐ 1992. 257.

dolgokat mesélnék a modern unitárius írók. De még arra a gondolatra nem jöttek, hogy valamely egykorú okmánnyal igazolnák a 62 eklézsia »elrablását« vagy Keserői Dajka »300 puskás apostolának« a létezését stb. Vannak zsinati s főconsistoriumi protocollumai vagy gen. levéltárak, ismerjük az országgyűlési tárgyalásokat, talán valahol csak akad egy okmány, amellyel a mesét egy kis történelmi fundamentumra építenék.»²⁴⁴ Amúgy a neves egyháztörténész szerint Háromszéken mindössze 8–10 unitárius gyülekezet volt, és ezek mindegyike a „privilegium erejével, de azért mégis kellő indok nélkül, mintegy bekebelezetett a református egyházba.»²⁴⁵

Valóban hosszú időnek kellett elteltie ahhoz, hogy a „rémesnél rémesebb” mesék világából megérkezzünk a levéltár mélyén rejtőzködő és a közelmúltban felszínre került dokumentumok talajára. Ezek segítségével immár az unitárius egyháztörténet-írás mítoszromboló tárgyilagosságával új perspektívába helyezhetjük annak a problematikáját, hogy mire is vezethető vissza a 62–70 háromszéki unitárius gyülekezetről szóló toposz, és voltaképpen hány unitárius egyházközség volt a 17. század első felében azon a vidéken.

Szentábrahámi Lombárd Mihály eredetileg latinul írt és Uzoni Fosztó István által magyarra fordított kéziratos egyháztörténetében olvashatjuk, hogy: „*Enyedi György püspök idejében ugyan az unitáriusoknak Erdélyben több ministeri és eklézsiai voltak mintsem négyszázhuszonöt (425). (Háromszéken) A három székely székben hatvankettőknél (62) többek, amint írva vagyon az Enyedi György 1595 esztendőben, ama helyről: Luk 12,32 elmondott prédikációjában.*”²⁴⁶ Ebből az idézetből egyértelmű, hogy Enyedinek egyik beszédében kell keresnünk a megoldás kulcsát.

Kanyaró Ferenc már a 19. század végén arról értekezett, hogy a 16. század utolsó évtizedében megválasztott unitárius püspök, Enyedi több mint háromszáz prédikációt írt²⁴⁷, amelyek nagy része kéziratos kódexekben maradtak fenn.²⁴⁸ A tudós püspöknek nyomtatásban megjelent kötetei is voltak/vannak, közülük az *Explicationes* európai sikertörténetnek számított, mégis az Enyedi-életmű szélesebb körű kutatása csak a 20. század második felében indult meg. Ennek a munkának – az 1990-es években – Balázs Mihály és Káldos János adott lendületet,²⁴⁹ és az ő nyomdokain haladva nem régiben Lovas Borbálának köszönhetően immár kézbe vehetjük az Enyedi prédikációt tartalmazó

---

²⁴⁴ POKOLY 1904b. 32.

²⁴⁵ Uo.: 72.

²⁴⁶ MsU 977/A. 476–477. RoAkadKvKvt.

²⁴⁷ Lásd: KANYARÓ 1898. 22.

²⁴⁸ A prédikációk számbavételét, Káldos János munkájára támaszkodva Lovas Borbála egészítette ki. Lásd: KÁLDOS 2013. 88–120.; LOVAS 2016. 9–10. 72–73. A kéziratos kódexek közül hat kötet a Román Akadémiai Kolozsvári Könyvtárban: MsU 262, MsU 737/A I–IV., MsU 1228; egy kötet a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban: MS 1777, két kötet a marosvásárhelyi Telei-Bolyai Könyvtárban: Ms 0439, Ms 0636; és egy kötet a sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárban: Kt. 7. maradt fenn.

²⁴⁹ KÁLDOS–BALÁZS 1993.; ENYEDI 1997.; BALÁZS–KESERŐ 2000.

hatalmas korpusz első három kötetét.²⁵⁰ Ki kell még emelnünk Simon József kutatásait is, aki Enyedinek a radikális protestantizmus szellemében fogant életművét elemezte.²⁵¹

A Szentábrahámi által hivatkozott textus alapján Enyedi prédikációs köteteiben két változatban is sikerült beazonosítanunk a számunkra releváns beszédet.²⁵² Az egyik a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtár Enyedi-kódexben található 94. beszéd, amelynek minket érdeklő része így hangzik: „*De mindazonáltal nem oly kevesen vagyunk az mint ők ítélik és mondják. Ez mi országunk egy kis szegelet föld, dicsírtessék az Úr Istennek neve, itt is nem csak huszonötön vagyunk, hanem még huszonöttnél is többen csak tanító renden is. És egy az egész gyülekezet előtt, kinek szava még hihető, és mindeneknél tisztességes híre vagyon, azt mondá, hogy vadnak egy részecskéjében országunknak, kik itt jelen nem voltak mostan, 62 prédikátorok, kik az egy élő Istennek és az ő Szent Fiának vallásában mindenben velünk egyeznek, és velünk azon egy Istent vallják és prédikálják, kik hogy itt nem voltak, az üdőnek veszedelmes volta és az messze való hely nem engedte. Hát, hol vadnak az sok Nicodemusok, [1/312:] kik közül egynéhányat tudunk, sokakat nem ismerünk, kik az Istennek igazságát kötve, fogva tartják? Kik csak alkalmatosságot várnak, és az Úrnak meglátogatásának napját várják? Nem olyan kevesen vagyunk tehát, az mint az mi ellenközöink hirdetik. De ha szintén kevesen volnánk is, nem elég ok hozzá, hogy hamis vallásunk. Mert itt is azt mondá Krisztus Urunk [Lk 12,32]: Ne félj, kicsin nyáj.*”²⁵³

A másik szöveg a kolozsvári kódex 27. prédikációja, amelyben a következő szövegvariáns maradt ránk: „*De mindazáltal nem oly kevesen vagyunk, az mint ők ítélik és mondják. Ez mi országunk egy kis szegelet föld, dicsírtessék az Úrnak neve, hogy itt is nem 250n vagyunk, hanem többen csak tanító rendben. Nem olyan kevesen vagyunk hát, az mint ők ítélik. De ha szintén kevesen volnánk is, nem elég ok hozzá, hogy hamis vallásunk, mert itt is azt mondá Krisztus Urunk [Lk 12,32]: Ne félj, kicsin nyáj.*”²⁵⁴

A szövegvariánsok általunk kiemelt részéről, valamint a két prédikáció egészének összehasonlításából és egy megbeszélés során Káldos Jánossal arra a megállapításra jutottunk, hogy a kolozsvári variáns a régebbi, amit egy későbbi másoló helyenként egy-egy szóval, sőt hosszabb részekkel is kiegészített.²⁵⁵ Ezen betoldások egyike volt például a háromszéki papok létszámáról szóló rész is, amely azután fennmaradt a sárospataki vagy az annak is forrásául szolgáló szövegben.

²⁵⁰ ENYEDI 2016. 450.; ENYEDI 2017. 279.; ENYEDI 2018.

²⁵¹ SIMON 2016.

²⁵² Dolgozatom írásának ebben a szakaszában még a kéziratos kódexeket használtam, és a beszédek beazonosításában nyújtott segítségért Káldos Jánosnak mondok köszönetet. Időközben Lovas Borbála kiadta Enyedi prédikációinak az első három kötetét, amelyek tartalmazzák a beazonosított beszéd különböző változatait. Ezért a kéziratos korpuszok mellett a Lovas kötetre is hivatkozom.

²⁵³ Enyedi György, *Conciones*. 311–312. Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára. Kt. 7. sz.; KANYARÓ 1898. 27–28.; ENYEDI 2016. 292–293.

²⁵⁴ MsU 737/A I–IV. 284. RoAkadKvKvt.

²⁵⁵ Ezt követően Káldos János egy dolgozatában külön is foglalkozott a két szövegvariánssal. Bővebben lásd: KÁLDOS 2013. 101–103.

Ahogy láttuk Szentábrahámi Enyedi prédikációját 1595-re datálta²⁵⁶ és 425 unitárius gyülekezeetről beszélt, amelyből 62 Háromszéken található. Ezt az adatot, amint említettük a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet is átvette,²⁵⁷ holott tudjuk azt, hogy Uzoni tulajdonát képezte a Sárospatakra került Enyedi-kódex, és abban természetesen olvasta, hogy a püspök mindössze 25-nél több gyülekezeetről beszélt. Uzoniék a prédikációra támaszkodva hivatkoztak is arra a tényre, miszerint 1595-ben Enyedi mentegetőzött amiatt, hogy a konzisztóriumon kevés számú pap jelent meg. Ebből is láthatjuk, hogy Uzoniék a megmaradt forrásokat önkényesen használták, azokat az adatokat vették át innen-onnan, amelyekkel a legmarkánsabban tudták bizonyítani a gyülekezetek magas létszámát és azzal együtt az egyház létjogosultságát. Kérdés az is, hogy Szentábrahámi honnan vette a 450 gyülekezetet, Enyedin kívül még milyen dokumentumokra támaszkodhatott, hisz a meglévő két prédikáció 25 illetve 250 gyülekezetet említett. Elképzelhető, hogy létezett a Lk 12,32 textusú prédikációnak egy olyan variánsa is, amelyet csak ő ismert és a két meglévő, valamint ezen eltűnt forrásoknak az összegyűrásából alakította ki évszázadokon átívelő, topikussá lett „történelmi” megállapítását.

Szentábrahámival ellentétben Kanyaró Ferenc szerint Enyedi idézett beszéde az 1596–97-ben tartott zsinatok valamelyikén hangzott el.²⁵⁸ A prédikáció tartalma alapján azonban arra következtethetünk, hogy azt Enyedi püspökké választásakor vagy közvetlenül utána, valamikor 1592. júliusában mondhatta el.²⁵⁹ Feltételezhetjük azt is, hogy ez a szónoklat még Hunyadi Demeter közvetlen halála előtt, 1592. június 3-án a tordai zsinaton hangzott el. E verzió szerint Enyedi mentegetőzése, miszerint „*itt is nem csak huszonötön vagyunk, hanem még huszonötnél is többen csak tanító renden is*” visszaköszön a szinódus egyik szigorú határozatában, miszerint valamennyi lelkészt és iskolamestert arra köteleztek, hogy attól kezdve hiánytalanul részt vegyenek a zsinatokon, és azt a lelkészt, aki háromszor elmulasztja a megjelenést a gyűléseken, papi hivatalától is megfoszthassák.²⁶⁰

Az Enyedi-prédikációban a 62 háromszéki unitárius gyülekezetre való utalás, amint említettük, természetesen későbbi betoldás és a Keserői általi „*megcirkálás*” tényleges veszteségeinek visszavetítéséről és felnagyításáról van szó.

---

²⁵⁶ Káldos sajnálatát fejezi ki, hogy Kénosi nem írja meg mi alapján datálja az elhangzott prédikációt 1595-re. Lásd: KÁLDOS 2013. 103. Egészen biztos, hogy Kénosi Szentábrahámi kéziratát használta.

²⁵⁷ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 204.

²⁵⁸ KANYARÓ 1898. 28.

²⁵⁹ Itt elsősorban Káldos Jánosnak a véleményére hagyatkozunk.

²⁶⁰ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 330.

IV. 3. A 16–17. századi háromszéki unitárius gyülekezetek

A következőkben arra is megpróbálunk választ adni, hogy hány unitárius gyülekezet lehetett Háromszéken.

Bethlen Gábor uralkodása kezdetén – 1614. február 17–23. között – a székelyek hadi létszámának felmérésére mindegyik székelyszékben általános összeírást rendelt el. E lustrum szerint Háromszéken, azaz Sepsiszéken és Erdővidéken 44, Kézdiszéken 32 és Orbaiszéken 18, összesen 94 település található.²⁶¹ Erdővidék tulajdonképpen Miklósvárszékkel esik egybe, és ezért mondja Benkő József, hogy az egész tájegységet helyesebb volna „Négy szék névvel illetni”.²⁶² Benkő az 1778-ban megjelent *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae...* művében Háromszék leírásakor 93 helységet említ, kihagyta az egykor Zabola és Tamásfalva közt fekvő Domokosfalvát, hisz azt 1658-ban a tatárok teljesen elpusztították.²⁶³

Háromszék történetében az első protestáns lelkészek nevei az 1560-as évekből maradtak fenn, de egészen 1580-ig még számos katolikus pap működött olyan községekben, amelyek a század végére mind a reformáció követőivé váltak.²⁶⁴ Erre utalva írja Veszely, hogy a hitújítás következtében Székelyföldnek a belső székei közül a háromszéki katolikusokat érte a legnagyobb veszteség. Erdővidéken egy gyülekezet, Barót, Sepsiszékben egy sem, Kézdi- és Orbaiszékben pedig csak a határfalvak maradtak meg katolikusnak,²⁶⁵ körülbelül 23–24 plébánia,²⁶⁶ ebből valószínűsíthető, hogy Háromszék többi 70–71 települése protestánsná lett.

Juhász István alaposan feltárta ennek a térségnek katolikus és protestáns felekezeti szétválását,²⁶⁷ de a református és unitárius gyülekezetek elkülönülésének folyamatát már nehezebb volt dokumentálni. A többször említett 1592. évi tordai unitárius zsinat 7. pontja arról határozott, hogy „*ha a sepsi diocesisből hárman vagy négyen lesznek a senior mellett, megelégszik vele a synat.*”²⁶⁸ Egyértelmű, hogy a háborús körülmények miatt a távoli Háromszékről az ottani papok és mesterek nehezen tudtak közlekedni és ezért őket felmentették a zsinatokon való kötelező részvétel alól. Képviseleti alapon csupán néhányuknak kellett megjelennie.²⁶⁹ A határozatból arra is következtethetünk, hogy Háromszéken volt legalább egy unitárius esperes. Juhász szerint egyetlen

²⁶¹ Lásd: SZÉKELY OKLEVÉLTÁR IV. 1997.

²⁶² BENKŐ II. 1999. 90.

²⁶³ POZSONY 2002.

²⁶⁴ PÉTERFFY 2010. oldalszám nélkül.

²⁶⁵ VESZELY 1860. 373.

²⁶⁶ LESTYÁN 2000 kötetéből számoltuk össze név szerint a reformációt követő időszakban katolikusnak megmaradt háromszéki településeket.

²⁶⁷ JUHÁSZ 1947. 45–47.

²⁶⁸ TÓTH GY. 1922. XIII.

²⁶⁹ 1620-ban az Enyeden tartott református zsinat hasonló intézkedést hozott a háromszéki lelkészei számára, miszerint a nyári zsinatra a sepsi esperesnek tizenharmadmagával, a kézdinek ötödmagával, az orbainak negyedmagával kell megjelennie, télen pedig csak néhány küldöttel. Lásd: SZILÁGYI I. 1872. 8. Újabbán: BOD 1999. 38.

unitárius esperes nevét sem ismerjük a 16–17. század fordulójáról. Mindössze a református Torjai Székely Péterről tudunk, aki 1603-ban egyedül vizitálta az ottani nem katolikus gyülekezeteket, 1606-ban pedig egyedül képviselte Háromszéket a Tasnádi Veres Mihály református püspök vezetése alatt tartott székelyudvarhelyi zsinaton.²⁷⁰ Kénosi–Uzoni egyháztörténete ellenben 1587-ből megemlíti, mint az első háromszéki unitárius esperesnek, Bessenyei Jakabnak a nevét. Emellett az 1614-es kiváltságlevélben szereplő három esperes, az imént említett Torjai Székely Péter mellett Leérde János és Koppáni István közül ez utóbbit, hiteles dokumentumra hivatkozva, szintén unitáriusnak mondja.²⁷¹ Juhással ellentétben úgy gondoljuk, hogy a nagy kiterjedésű protestáns Háromszéken 1603–1614 között minden valószínűség szerint szolgált egy unitárius esperes is. A széki szervezet alapján így nemcsak a három református egyházmegyének, hanem egy unitárius egyházkörnek is akkor már kellett léteznie, amelynek működéséről azonban semmi konkrétum nem tudunk egészen az 1630-as évekig. Az kétségtelen, hogy a területileg szétvált egyházkörökben, az odatartozó 70–71 településsel, továbbra is fennállott az egységes protestáns egyházszerkezet, amelynek a felszámolását és felekezeti elkülönítését Keserői Dajka János református püspök 1619-es vizitációja vitte véghez.

A legnehezebb probléma annak megállapítása, hogy e települések közül ténylegesen hány olyan lehetett, amelyikben többségben voltak az unitáriusok. Abból a premisszából kiindulva, hogy egy-egy gyülekezetben, ahol a pap unitárius volt ott a mester református és fordítva, nem tudunk a felekezeti megoszlásra következtetni. Ezekben a falvakban olyan együttélési forma alakult ki, amelyről Szentábrahámi megállapította, hogy a „háromszékiek nem voltak eléggé (forgottak) gyakoroltattak a keresztényi vallásnak ágazatiban az unitáriusok szerint”.²⁷² Ez természetesen igaz volt a reformátusokra nézve is, és tulajdonképpen a hívők számára mindegy is volt, hogy az adott gyülekezetben milyen felekezetű pap vagy mester szolgált. Teljesen abszurd, a topikussá vált nézet szerint azt gondolnunk, hogy mindegyik protestáns gyülekezet unitárius lett volna és csak Keserői beavatkozása révén váltak reformátusokká.

Keserői természetesen érzékelte ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát és a fejedelem támogatásával hatalmát kihasználva és azzal visszaélve „*cirkálta meg*” Háromszéket. Érvényt akart szerezni a Bethlen Gábor valláspolitikáját is meghatározó 1581-ben Kolozsvárott törvénybe iktatott ún. maior pars elvének, amely szerint a vegyes vallású helyeken, ha csak egy templom van, az a többségé legyen.²⁷³ Figyelmen kívül hagyta a törvény azon kikötését, amelyet az 1615. szeptember-októberi országgyűlésen rögzítettek, nevezetesen: „*Ahol melyik fél többen vagyon, az olyané legyen*

---

²⁷⁰ JUHÁSZ 1947. 48.

²⁷¹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 426

²⁷² MsU 977/A. 476–477. RoAkadKvKvt.

²⁷³ EOE III. 157. Kimondottam a jezsuitákat letelepítő Báthory Kristóf törekvései ellen hozott országgyűlési határozatot, a már megerősödő gyülekezetek általánosan alkalmazták, minden új eklézsiát alapító szándékkal szemben, ez az úgynevezett „*maior pars*” elve. Lásd: KISS A. 2009. 296.

*az templum ... de addig bele ne szállhassanak, hanem elsőben egyenlőképpen és egy költséggel az két religión valók építsenek auditoriumokat...*²⁷⁴

Keserői püspök Háromszéken – Bod Péter megfogalmazása szerint –, csak „*megválasztotta a gabonát a konkolytól*”.²⁷⁵ Az egyházfő vizitációjáról nem maradt fenn jegyzőkönyv, ellenben az ottani unitárius papok felléptek az akciója ellen és az 1620-ban Enyeden tartott református zsinathoz fordultak jogorvoslatért. A kérelemlevelet a ráadott felelettel együtt Bod Péter a következőképpen örökítette meg: „*Kívánjuk – írják a háromszéki unitárius papok –, hogy aminémű Uniónk minékünk Háromszéken volt, az in omnibus punctis et clausulis ‘minden pontjában és záradékában’ megtartassék. Ac proinde liberum ‘ennek megfelelően szabad’ légyen ezután is trinitária ekklesiában transmigrálnunk, mikor vocatiónk vagyon, aminthogy a trinitárius atyánkfiainak is antitrinitárius ekklesiába, amint ekkéig volt.*” A reformátusok generális zsinat erre így felelt: „*Az Unió igen megtartassék, de salvis manentibus Ecclesiis utrinque. Azaz: se antitrinitárius minister trinitária ekklesiába ne transmigráljon, bátor hivatala légyen is a tudatlan községtől; hanemha teljességgel religiójokat mutálni akarnák, se vice versa a trinitárius antitrinitária ekklesiába ne transmigráljon*” Az unitáriusok ezen felül még azt is kérték, hogy papjaik felszentelésére Kolozsvárra mehessenek, de a zsinat ezt is megtagadta tőlük.²⁷⁶

Az unitáriusok felterjesztését elemezve megállapíthatjuk, hogy ők a hat évvel korábban Bethlen Gábortól kapott kiváltságlevélben foglaltakra utaltak. Ebben az is szerepelt, hogy mindkét felekezet a maga püspökétől és esperesétől függjön. Kérésük pedig elsősorban arra irányult, hogy az évenkénti papmarasztalás intézményének értelmében továbbra is szabadon mozoghassanak Háromszéken, és ahová megválasztanak egy papot az ott zavartalanul dolgozhasson. A zsinat végzéséből láthatjuk, hogy Keserői fellépéséig a privilégium leple alatt felekezetiileg összekeveredve élő híveket szolgáló papok ettől kezdve csak saját konfessziójukhoz tartozókat pásztorolhatták.

A püspök karhatalommal vizitált és időnként erőszakot is alkalmazott olyan vallomás kikényszerítésére, amelynek alapján a maga számára kedvező döntést tudott hozni abban, hogy melyik az unitárius illetve a református gyülekezet. Megtehetette ezt minden további nélkül nemcsak azért, mert Bethlen Gábor teljhatalmú támogatását élvezte, hanem azért is, mert maga a fejedelem éppen 1619-ben indult Magyarországra, hogy a protestánsok oldalán bekapcsolódjon a harmincéves háborúba, így Erdélytől, főleg Háromszéktől távol nem foglalkozott az ottani vallásügyi kérdésekkel.

---

²⁷⁴ EOE VII. 286.

²⁷⁵ BOD 1766. 66.

²⁷⁶ Uo. 67.

IV. 4. Háromszéki tanúkihallgatások Keserői Dajka János megcirkálásáról

Keserői vizitálását követően megmaradt unitárius egyházközségeknek egészen 1630-ig biztosan nem volt külön eszerese. Valentinus Radecius unitárius püspök és papjai Bethlen halálát követően az örökébe lépő Brandenburgi Katalin fejedelemszonyhoz panaszt nyújtottak be, mert *„igen zokon esik nekik az, hogy a háromszéki székely székekben lévő unitárius eklézsiák a református vallású püspök joghatóságának legyenek alávetve”*.²⁷⁷ Az unitáriusokat az is sértette, hogy ebben a kérdésben a reformátusok a folytonos joggyakorlatukra hivatkoztak. Az ügy kivizsgálására a fejedelemszony tanúkihallgatást rendelt el, amelyet Kilyénben 1630. március 20-án Szentiványi Henter András²⁷⁸ sepsiszéki, Köröspataki Kálnoki István²⁷⁹ miklósvárszéki alkirálybírók és Kilyéni Székely Boldizsár nemes jelenlétében tartottak meg. Az 59 tanú²⁸⁰ vallatásáról készült jegyzőkönyvet, amelyet részletesen fogunk ismertetni, felterjesztették Brandenburgi Katalinhoz. Az 1630. április 7–29. között Kolozsváron tartott országgyűlés tanácsurainak, valamint a királyi ítélőtábla ülnökeinek egyhangú véleménye alapján egy pátenslevelet adtak ki, miszerint: *„Azokban a székely székekben lévő unitárius eklézsiáknak jövőben legyenek meg saját vallású eszereseik. Ezek azonban az ortodox református vallású püspök felsőbbbségét, amint eddig, ezután is ismerjék el. Amikor pedig a református vallású püspök azon a helyen az eklézsiák megvizsgálását jónak látja, az unitárius vallású esperes ilyenkor álljon oldala mellett. Vallási tekintetben a saját felekezetű papjainak megvizsgálása ennek az esperesnek áll tisztében és a református vallású püspök őket a vallásra vonatkozó ügyekben nem vizsgálhatja meg. Másodszor: Az unitárius papok kinevezése is nem a református vallású, hanem saját püspökük útján történik. Ha pedig unitárius hívők közt vallási és lelki dolgok ügyében valami perpatvar támad, annak föllebbvitele az unitárius vallású vagy hitű püspök elé tartozik. Az eklézsiák igazgatására vonatkozó minden más esetben intézkedési jogát a református vallású püspök megtartja.”*²⁸¹

A két felekezet merőben ellentétesen értelmezte ezt a törvényt. Az unitáriusok természetesnek vették, hogy háromszéki lelkészeik és iskolamestereik is részt vehetnek saját zsinataikon, annál is inkább, mert azokon lelki dolgokról szoktak értekezni, valamint a papi ordinálást is ezeken a gyűléseken tartják. Ezzel szemben a református püspök, Keserői, már a következő évi Nagyenyedre meghirdetett zsinatukon való részvételre kötelezte a háromszéki egyistenhívőket, ugyanakkor azt is megparancsolta nekik, hogy magukkal vigyék a kirótt adót is.

²⁷⁷ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 409.

²⁷⁸ KÁLLAY 1829. 251.

²⁷⁹ Uo. 254.

²⁸⁰ A vallatási jegyzőkönyvben a tanúk sorszámozása téves. Az utolsó tanút 58-as számmal regisztrálták, de két 6-os számú tanú volt. Értelemszerűen így 59 és nem 58 tanút hallgattak ki.

²⁸¹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 409.

Erre Valentinus Radecius tiltakozó levélben fordult a rendekhez, valamint I. Rákóczi Györgyhez, az újonnan megválasztott fejedelemhez. A felterjesztésnek több fogalmazványa is fennmaradt, az egyikben többek között a püspök arról is beszámolt, hogy „*tegnap ő kegyelmét [Keserői püspököt] maga házánál megtalálván személyem szerint, hogy ez szép egyességről közönségesképpen concludált dolgot őkegyelme ne impediálja püspökségem alatt levő unitárius szeniort és minisztereket, az végezés ellen gyűlésben való hivattal, annyival inkább examinálással, ordinálással, taxával és egyéb illetlen dolgokkal ne terhelje. De őkegyelme magát ellenem opponálván, és szeretettel való intésemmel semmit nem gondolván elszánt akarójátul supersedeálni ‘elállni’ nem akar.*”²⁸² Radeciusnak nem sikerült személyesen meggyőznie püspöktársát, hogy a Katalin fejedelemasszony pátensének megfelelően cselekedjen. Ezért volt kénytelen hívei együttérző pátoszával jogorvoslatért folyamodnia: „*Nekünk mindnyájunknak lelünk ismeretinek nagy fájdalomával, és kimondhatatlan szomorúságunknak és szübbeli keserűségünknek nehéz terhével Nagyságotoknak azért és kegyelmeteknek fejenként alázatosan könyörgök...*”²⁸³ Az unitáriusok kérték a fejedelmet, hogy az ország uniója szerint magyarázatot és felvilágosítást kapjanak arról is, hogy „*Keserői püspök uramtól hirdettetett papi gyűlésiben kellessék-e az mi religiönkon való prédikátor atyánkfiainak elmenniek, és ha illendő-é, hogy ezzel conscienciájok ellen többire terheltsenek.*” Rákóczi 1631. június 27-én rövid tömörséggel csak annyit válaszolt, hogy „*Az mint Kolozsvárott elrendeltetett és eligazított az terminuson, mind az két fél ahhoz tartsa magát sub poena calumniae.*”²⁸⁴ A tiltakozás ellenére a református püspök főhatósága a vizitációban, fegyelmezésben, egyházi perekben továbbra is megmaradt.

Nem véletlen, hogy Rákóczi ilyen módon oldotta meg a problémát, hisz ő a „*bibliás őrálló fejedelem*”²⁸⁵ elődjénél is erőteljesebben védte a református egyházat, és tovább folytatta, majd kiteljesítette Bethlen valláspolitikáját. Ez a Rákóczi-féle egysoros rendelet – amellyel úgymond megerősítette a Brandenburgi Katalin pátensét – hozta létre a háromszéki egyházszervezetből negyedikként kiszakadó unitárius egyházkört, amely a 17. század folyamán, 1692-ig tulajdonképpen az erdélyi református egyház része volt. Ezt támasztják alá az 1637. évi dési és az 1640. évi gyulafehérvári református zsinatnak azon határozatai is,²⁸⁶ amelyek a háromszéki unitáriusok egyes egyházi ügyeit szabályozták.

---

²⁸² RegA [95] G. 3. MUEKvGyLt.

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ BENCZÉDI 1884b. 353.

²⁸⁵ Nagy László ilyen címen írt könyvet: „A »bibliás őrálló« fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben” (NAGY L. 1984.) A fejedelem vallásosságáról lásd: KRAUS 1994. 142.

²⁸⁶ A dési zsinat végzése értelmében szokásban volt, hogy Háromszéken, ha valaki az egyházközségből felperese elől egy másik háromszéki egyházmegyébe szökött, akkor az ottani esperes elé kellett idézni az illető személyt. Ezt a gyakorlatot megerősítették mind az „*ortodoxus seniorok, s mind pedig az unitárius senior inspectiója alatt levő ecclesiákban*” vallásra való tekintet nélkül, „*mivel efféle külső törvényekben*” az unitáriusok a reformátusokkal „*egyenlő igazsággal élnek.*” Továbbá, ha unitárius személy református egyházközségbe szökött, annak a református esperes a református kánon szerint kellett igazságot szolgáltatnia. Abban az esetben, ha református személy szökött unitárius

Rákóczi György a szombatosok ellen korábban hozott törvénycikkeket nemcsak megerősítette, hanem azokat végre is hajtotta, és a régi jól bevált „*zsidózó-kártyát pedig újfent felhasználta*”²⁸⁷ az unitáriusok visszaszorításában.

Most kanyarodjunk vissza az 1630. március 20-án tartott háromszéki tanúkihallgatásokhoz.

A hat ívrét jegyzőkönyv²⁸⁸ a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában maradt fenn. Kelemen Lajos, mint egyházi levéltáros annak idején másolatot készített róla és elküldte Budapestre Botár Imrének, aki 1949-ben az *Unitárius Élet* hasábjain e szöveg alapján megjelentetett egy rövid cikket. Botárnak – a lap terjedelmi korlátai miatt – nem volt lehetősége arra, hogy alapos elemzést tegyen közzé a jegyzőkönyvről. Az 59 tanú vallomása közül mindössze háromra hivatkozott, továbbá Juhász Istvánnak két évvel korábban, 1947-ben megjelent *A székelyföldi református egyházmegyék* című, többször idézett kötetére reflektált. Mintegy végkonklúzióként Botár leszögezte, hogy nem lehet megállapítani hány unitárius papot távolítottak el Háromszéken, és így azt sem, hogy hány község lett reformátussá, „*tehát számokat e tekintetben ne emlegessünk*”.²⁸⁹

Botárral szemben, mi alaposan elemzés tárgyává tehetjük a fennmaradt tanúkihallgatási jegyzőkönyvet, – amelyet a függelékben közlünk is – és ennek eredményeképpen a következő megállapításokat tehetjük.

Háromszéken a Keserői Dajka János református püspök általi „*megcirkálás*”, azaz vizitálás ügyében kihallgatott tanúkat két csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe tartoztak a klerikusok, hat református²⁹⁰ és öt unitárius²⁹¹ pappal, a másodikba pedig a laikusok, akik egyben a többséget alkották. A laikusok társadalmi tagozódása a következő volt: két nobilis (nemes), harminckét primipilus (lófő), kilenc pixidárius (gyalog katona), egy libertinus (szabados) és két colonus (jobbágy). Két személynek nem tudjuk a jogállását. Területi megoszlás szerint Háromszék 14 településéről²⁹² hallgattak ki embereket. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a vallatási jegyzőkönyvet

---

eklézsiába, az unitárius esperesnek református törvények szerint kellett eljárnia, azzal a kikötéssel, hogy ez a gyakorlat „*az egy unitárius esperesten kívül kiljebb nem terjed, annál inkább nem pápastákra és más székekben lévő unitáriusokra, akikkel minékünk ilyen conjunctiónk [kapcsolatunk] nincsen.*”

A gyulafehérvári zsinat a háromszéki unitárius és református egyházközségekben történő esketési rendtartást is szabályozta. A kiindulási alap az volt, hogy amilyen vallású a vőlegény olyan pap esketheti. Ellenben, ha az ifjú pár református faluban lakott és a vőlegény unitárius volt, akkor ebben az esetben megtiltották neki, hogy unitárius eskető papot vigyen a református gyülekezetbe. Nekik kellett elmenniük máshol megesküdniük, persze, ha a vőlegény mátkája is úgy akarta. Lásd: BOD 1999. 45., 48.

²⁸⁷ SZABÓ 2003. 39.

²⁸⁸ RegA [95] G. 1. MUEKvGyLt. A jegyzőkönyv teljes ártírt szövegét a függelékben közöljük.

²⁸⁹ BOTÁR 1949. 3–4.

²⁹⁰ Vallomást tevő református papok névsora: Baróthi János, Sepsiszentgyörgy (2. tanú); Köpeczi György, Oltszem (6. tanú); Patakfalvi György, Középpajta (5. tanú); Saxopolitanus Bertalan, Kálnok (3. tanú), Szamosközi Péter, Gidófalva (6a. tanú); Zaláni Bálint, Uzon (1. tanú).

²⁹¹ Vallomást tevő unitárius papok névsora: Gelei Benedek, Köröspatak, előtte Réty (41. tanú); Kökösi János, Szentiván (48. tanú); Szentiváni Gergely, Kökösi előtte, Kilyén (8. tanú); Szentgyörgyi András, Kilyén (47. tanú); Szemerjai Bora István, Sepsiszentkirály (9. tanú).

²⁹² A 14 település felsorolása és az illető településről kihallgatott tanúk száma: Bikfalva 16 tanú, Gidófalva 2 tanú, Illyefalva 1 tanú, Kálnok 1 tanú, Kilyén 14 tanú, Kökösi 1 tanú, Köröspatak 1 tanú, Középpajta 1 tanú, Laborfalva 3 tanú, Oltszem 1 tanú, Réty 3 tanú, Sepsiszentgyörgy 2 tanú, Szentiván 8 tanú, Uzon 5 tanú.

nem tekinthetjük egyoldalúnak, a két felekezet valamennyi társadalmi rétegét meghallgatták, így felekezeti elfogultság nélkül tárgyilagos képet alkothatunk az akkori eseményekről.

A tanúk vallomásából rekonstruálni tudjuk az egyházlátogatás lefolyását. Betekintést nyerünk a püspök kíséretébe, vizitációs módszerébe. Keserői a vizitáció során – Bethlen Gábor fejedelem által a háromszéki reformátusoknak és unitáriusoknak 1614-ben kiadott privilégiumlevele harmadik pontja értelmében – világi és katonai karhatalmat is igénybe vett.²⁹³

Patakfalvi György (5. tanú) középpajtai református lelkész név szerint említi azt a három református papot, Batzoni András,²⁹⁴ Göngyösi András és Kállai Mózes, akik Keserűt elkísérték a vizitálásra. Ezt megerősíti Szentiváni Gergely (8. tanú) kilyéni, majd kökösi unitárius pap is, hozzátéve, hogy a püspökkel a világi karhatalom részéről Szentivánban Mikó György²⁹⁵ főkirálybíró, Kilyénben pedig Béli Kelemen²⁹⁶ főkapitány is jelen volt. Szentiváni vallomásából azt is megtudhatjuk, hogy Keserűt vizitációja során nem kísérhette el sem egyházi, sem világi unitárius, jóllehet ahogy mondja „*az Sepsi communitas engemet vizitátornak választta, nem engedi Petrus Torjai akkori sepsi szenior, hogy kimenjek, azt mondá, hogy püspök uram nem engedi*”. Szemerjai Bora István (9. tanú) kihallgatásakor visszaemlékezett arra, hogy amikor Sepsiszentkirályon volt unitárius lelkész, Keserői püspök Daczó László²⁹⁷ nemes emberrel vizitálta meg a gyülekezetét. Baróthi János (2. tanú) sepsiszentgyörgyi református pap szerint Keserűt mindenhová elkísérte Mikó György. Zajzon Péter²⁹⁸ (4. tanú) 78 éves öregember pedig így vallott: „*Tudom azt is, hogy Keserű uram bejőve vizitálni Brachiumot kére, akkor kapitán Allia Farkastól²⁹⁹ s úgy tőn választást az religiók állapattya között.*” Kispál Péter (11. tanú) szentiváni pixidárius azt is elmondta, hogy a püspök megbízásából a sepsi egyházmegye esperese, Torjai Péter is vizitált Daczó László kíséretében.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy Keserői egyházi és világi vizitátorokkal, valamint katonai karhatalom igénybevételével erősítette tekintélyét. A püspök tisztában volt céljaival és úgy ítélte meg, hogy erődemonstráció nélkül nem tudna sikert elérni. Azzal, hogy a sepsi communitás választását megvétózva kizárta az unitárius papot a vizitátorok sorából, azt is jelenti, hogy érdekképviselő nélkül akarta hagyni őket, hogy könnyebben szét tudja választani a gyülekezeteket. Látni fogjuk, hogy nem

---

²⁹³ Itt emlékeztetőül újból hivatkozunk arra, hogy a kiváltságlevél szerint, ha a szükség úgy kívánta, csakis akkor a fejedelem vizitációs rendelete és jóváhagyása mellett lehetett világi karhatalmat alkalmazni.

²⁹⁴ Minden valószínűség szerint arról a Baczoni Andrásról van szó, aki zetelaki majd 1610–1613 között udvarhelyi lelkész és az udvarhelyi egyházmegye esperese volt. Lásd: JUHÁSZ 1947. 34.

²⁹⁵ Mikó György Háromszék főkirálybírája. Lásd: KÁLLAY 1829. 269.

²⁹⁶ Béli Kelemen Háromszék főkapitánya. Lásd uo. 232.

²⁹⁷ Daczó László a háromszéki nemesi társadalom elitjéhez tartozott, 1614-ben 36 jobbágya volt. Lásd: BALOGH 2005. 203.

²⁹⁸ Az ő társadalmi státusát nem ismerjük, elképzelhető, hogy korára való tekintettel egy nem fungens pap lehetett, annál is inkább, mert az első hat tanú mindegyike református pap és Zajzont negyedeknek ékelték be közéjük.

²⁹⁹ Alia Farkas Bethlen Gábor alatt tanácsos, főispán, Háromszék főkapitánya és főudvarmester volt. Lásd: BÓNIS–VALENTINY 1947. 18.

válogattak az eszközökben sem, amikor megfenyegették azokat az unitáriusokat, akik kitartottak meggyőződésük mellett.

A tanúként meghallgatott hat református papból hárman, Zaláni Bálint (1. tanú, Uzon), Baróthi János (2. tanú, Sepsiszentgyörgy) és Saxopolitanus Bertalan (3. tanú, Kálnok) egyformán úgy vallottak: *„Tudom, hogy az egész Háromszéken válogatás nélkül az unitárius és háromságos papokat és deákokot megfogattak akármely faluba. Tudom azt is, hogy némely faluban az deák trinitárius volt, az pap pedig unitárius, elegyesen laktak, valahova hitták, szabadon elmentenek, senkitől bántások nem volt.”* A másik három pap közül Szamosközi Péter (6a. tanú) gidófalvi papról a jegyzőkönyv vezetője csak annyit regisztrált, hogy a vallomása mindenben megegyezett a 60 éves Patakfalvi György (5. tanú) középpajtai pap vallomásával, aki azt mondta *„az én időmben 6 püspök volt, azoknak püspökségek alá tartoznak az egész háromszéki papok, azok az püspökök háromságosok valának. Tudom azt is, hogyha egy faluban unitárius pap volt egy esztendőben, ugyanazon faluban másik esztendőben trinitárius pap volt. ... Tudom azt is, hogyha egy faluban az pap unitárius volt, az deák trinitárius volt.”* Félreértésekre adhatnak okot Patakfalvi szavai, ugyanis nem arról beszélt, hogy Erélyben hat püspök lett volna az ő idejében, vagyis egy időben, hanem hogy az addigi papi szolgálatának folyamán a református egyházban hat püspök követte egymást. Ez azt jelenti, hogy Patakfalvi már Göcsi Máté³⁰⁰ püspök (1579–1585) idejében lelkész volt. Persze Patakfalvi, ahogy vallotta, ha 1630-ban 60 éves volt, akkor 1570-ben kellett születnie, és Göcsi Máté halálakor (1585) is mindössze 15 éves lévén kérdés, hogy egyáltalán lehetett-e lelkész. Valószínű, hogy nem mindenre emlékezett pontosan, de ez nem változtat semmit azon a tényen, hogy az ő tudása szerint is az 1580-as évek második felétől a háromszéki unitáriusok a református püspök fennhatósága alá tartoztak. Érdemes idéznünk Patakfalvi vallomásából még egy mondatot *„Tudom azt is, mikor egy unitárius religión való deákot ordinála papságra, Franciscus Dálnokit Basilius Ketzikeméti akkor püspök, ilyen formán ordinálá: Atya, Fiú, Szentlélek egy bizony Isten, de az háromságot nem említette az esketésbe, akkor is unitárius volt, most is unitárius pap.”* Kecskeméti Búzás Balázs 1601–1603 között volt a reformátusok püspöke, tehát a századforduló elején szentelte fel azt a Dálnoki Ferencet,³⁰¹ aki később tordai unitárius lelkész és aranyosköri esperes lett. Korábban már említést tettünk arról is, hogy Tasnádi Mihály, szintén református püspök Kézdivásárhelyen 1614-ben hasonló módon Márkosfalvi Jakab árkosi unitárius papot, miután tudományában és erkölceiben megvizsgálta, lelkésszé szentelte. Mindez valóban azt támasztja alá, hogy a háromszéki unitárius deákok és papok, már a 16–17. századfordulón a református püspöktől függtek.

Az oltszemi református pap, Köpeczi György (6. tanú) is úgy nyilatkozott, hogy: *„Huszonnyolc esztendőttől fogva tudom, hogy itt Háromszéken levő mind unitárius, mind pedig*

---

³⁰⁰ Lásd bővebben: KONCZ 1905.

³⁰¹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 338.

trinitárius papok az Háromságos püspökség alá tartott(!) válogatás nélkül. Tudom azt is, hogy az falukra trinitárius és unitárius papokat és déákokot fogattanak válogatás nélkül.” Az 1602-ben Háromszékre kerülő Köpeczi vallomásából is az derült ki, hogy az ottani unitáriusok már ide érkezésekor a református püspök joghatósága alá tartoztak.

Az öt unitárius pap is vallomásában szintén egybehangozóan azt állította, hogy Keserői vizitálása előtt *„Háromszéken elegyeslek tartottak háromságos és unitárius papokat az faluk”*. A két rangidős tanú, a 85 éves Illyefalvi Demeter (7. tanú) és a 78 éves Zajzon Péter (4. tanú) pedig azt vallotta, hogy *„mikor Dávid Ferenc püspöke vala az unitáriusoknak, az egész Háromszék is az ő püspöksége alá tart vala. Annak utána Demetrius Hunyadi lőn püspöke az unitáriusoknak, annak is püspöksége alá tart vala az egész Háromszék.”* Hunyadi Demeter halálakor 1592-ben Illyefalvi 47, Zajzon pedig 40 éves érett férfiak voltak, akik átérték az erdélyi konfesszionalizálódás évtizedeit és minden bizonnyal élénken élt az emlékezetükben, hogy Háromszék felekezeti hovatartozás nélkül mindig is egy püspök hatásköre alá tartozott. Eszerint 1592-ig unitárius, azt követően református szuperintendensek váltották egymást. Keserői vizitálásának, a felekezeti szétválasztás mellett, az is tulajdonképpeni célja volt, hogy Háromszéken állandósítsa a református hegemoniát, amely 1692-ig sikeresen működött.

Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi diéta már 1577-ben felhatalmazta Tordai Sándor András akkori református püspököt arra, hogy mindenütt *„authoritása”* legyen ez országban járni, vizitálni, sőt a más vallásúakat az ő *„sententiájára”* téríteni, ugyanakkor Dávid Ferenc továbbra is csak Kolozsváron és Tordán tarthatott zsinatot, joghatóságot pedig kizárólag az övéi felett gyakorolhatott.³⁰² Úgy véljük, hogyha az előbbi két idős tanú (Illyefalvi Demeter és Zajzon Péter) emlékezete nem csalt, miszerint a háromszéki hívek még Hunyadi Demeter idejében is az ő fennhatósága alá tartoztak, akkor ebből arra kellene következtetnünk, hogy az ottani protestánsok mind unitáriusok voltak, hisz az országgyűlési határozat értelmében az unitárius püspök csak az unitáriusok felett gyakorolhatott joghatóságot. Ennek azonban ellentmondanak a tanúvallomások és Bethlen 1614-es privilégiumlevele is. Ezek szerint ugyanis Háromszéket trinitáriusok és unitáriusok lakták, őket pedig hol az egyik, hol a másik felekezet papjai és deákjai szolgálták. Tehát nem beszélhetünk csak egy felekezetről. Az elmondottak alapján úgy véljük, annak ellenére, hogy a reformátusok az 1577-es diéta végzésétől számítják a háromszékiek feletti teljes református szupremáciát,³⁰³ valójában arról van szó – akár sok más törvény esetében is –, hogy a kihirdetés után vagy nem hajtották végre azokat (lásd több szombatos törvény), vagy csak lassan szinte észrevétlenül léptek életbe. A tanúkihallgatásokból is ez utóbbi látszik körvonalazódni, nevezetesen, hogy egy átmeneti időszak után – még az unitárius Hunyadi Demeter püspöksége idején – Göcsi Máté, majd

---

³⁰² EOE III. 6. pont. 122–123.

³⁰³ Lásd Sándor András református püspök életéről szóló részt, in BOD 1766. 30.

utóda, Toronyai Máté református szuperintendensek alatt megtörtént a váltás, és a háromszéki protestánsok fokozatosan a reformátusok adminisztrációja alá kerültek. Az eddigi kutatások alapján ennek egyértelmű bizonyítéka azonban csak abban a korábban már említett tanúvallomásban maradt fenn, amely szerint 1601 és 1603 között a református püspök, Ketskeméti Búzás Balázs szentelte háromszéki unitárius pappá Dálnoki Ferenc unitárius deákot.

Ennek fényében újból elmondhatjuk, hogy Bethlen Gábornak 1614-ben a háromszéki reformátusoknak és unitáriusoknak kiállított privilégiumlevelében szereplő „*bámulatos egyetértés*” nem volt mindenben tetten érhető, és azt a kivátságlevelbeli megfogalmazást is óvatossággal kell kezelni, miszerint a két felekezet csak a saját esperesétől, valamint püspökétől függött.

Keserői háromszéki vizitálásának legfőbb célja tehát a korábban már a széki szervezet alapján létrejött, de egységesen protestáns, református és unitárius, három egyházmegye híveinek felekezeti elkülönítése volt. A tanúk vallomásaiból jól körvonalazható ennek a szétválasztásnak a menete. A törvényes keretet ehhez természetesen a major pars elve biztosította. Zaláni Bálint (1. tanú) uzoni református pap vallomása vázolja a vizitálás előtti és utáni állapotot: „*Tudom azt is, hogy némely faluban az deák trinitárius volt, az pap pedig unitárius, elegendesen laktak, valahova hitták, szabadon elmentenek, senkitől bántások nem volt, de ezután, hogy Keserű püspök uram békéje vizitálni, őkegyelme tőn választást az religiók között, hogy nem jó úgy lenni.*” A püspök karhatalommal jelent meg a falvakban és a híveknek feltett kérdésekre adott felelet alapján tett „*választást*” köztük. A református papok mindegyike emlékezett a kérdések valamilyen változatára. Az első és legfontosabb, amit tudni akart a püspök, Boróthi János (2. tanú) sepsiszentgyörgyi református pap vallomása szerint, hogy „*hiszik-e az Krisztusnak és az Szentléleknek istenségét*”. Patakfalvi György (5. tanú) középajtai református pap kis hangsúlyeltolódással, de ugyanúgy vallott: „*Mikor az vizitálás vala, Keserű uram azt kérdezte az emberektől, hogyha az Atyát, Fiát és Szentlelket hiszik-e örök Istennek lenni az emberek.*” Zajzon Péter (4. tanú) pedig így nyilatkozott: „*Azt is tudom, hogy mikor vizitált püspök uram, azt kérdezte az emberektől, ha vallják-e az Szentháromság Istent.*”

A vallomást tevő unitárius papok a vizitálás menetéről sokkal részletesebben beszéltek, mint református társaik. Ezt nem tekinthetjük véletlennek, hiszen az unitáriusokat sérelem érte és nyilatkozataikat a méltányos jogorvoslat reményében tették.

Szentiváni Gergely (8. tanú) kökösi unitárius pap vallomásából többek között az is kiderült, hogy Keserői nem engedte meg neki, hogy a gyülekezetébe maradjon. „*Az vizitációkor én kilyéni pap valék, engemet Kilyénből másuvala küldöttek vala, nem engedék meg, hogy itthon legyek. Az Generális gyűlésben mű, az kik unitárius papok voltunk, Marosvásárhelyt elé állánk, s azt kívánók őkegyelmétől, hogy münköt az régi úzusban megtartson, s böcsülettel legyen hozzánk, s őkegyelme azt mondá, hogy azt nem fogadta. Valentinus Claudiopolitanus felállá, s ezt mondá, kegyelmedet püspök uram arra eskettem meg, hogy kegyelmed, hogy kegyelmed (sic!) megtartsa őket és ugyan az*

formáját is megmutathatom, hogy arra esküdt meg kegyelmed.” A vallomás második része megörökítette egy Marosvásárhelyen tartott református generális gyűlésnek a részletét. Ebből is láthatjuk, hogy a háromszéki unitárius papoknak kötelező volt megjelenniük a református gyűléseken. Keserői a papok kérését, hogy tartsa meg őket régi szokásaikban, határozottan visszautasította arra hivatkozván, hogy erre ő nem tett fogadalmat. A vallomásban Kolozsvári Bálint³⁰⁴ szájába adott szavak, miszerint ő Keserűit megeskette, nem tudjuk pontosan mire vonatkozott. Minden valószínűség szerint Kolozsvári Keserűinek püspökké választásakor elmondott esküszövegére utalt, figyelmeztetve az egyházfőt, hogy nem mond igazat, és kész akár szembesíteni is hamis állításával.

Keserői megpróbálta az emberekre ráerőszakolni saját esketési formáját, és azokat, akik ezt elutasították megfenyegette. Kilyén és Szentiván volt az a két unitárius gyülekezet, amelyek mindennek dacára ellenállt. Jankó Mihály (10. tanú) 42 éves szentiváni nemes ember így vallott: *„Tudom azt, hogy sok faluban itt Háromszéken, az melyikben most trinitárius papok vadnak, hogy unitárius papok laktanak ott. Tudom azt is, mikor püspök urammal Béldi uram Kilyénbe jöve vizitálni, hogy az háromságra meg nem esküvének, némelyikét pirongatta. Béldi uram citáltatta is vala Szentgyörgyre érte, mü, az kik religiójokon voltunk az kilyénieknek, hogy látta, hogy beszélgetünk velek, elkülde onnan, másodnap házához hivata s pirongata, hogy mi attunk nekik tanácsot, hogy meg nem esküdtek az háromságra.*” Ugyanakkor Kilyénből négy primipilus, négy pixidárius és egy jobbágy, összesen kilencen³⁰⁵ szintén egybehangzóan vallották: *„Tudjuk, hogy elegyeslek tartottak az faluk itt Háromszéken háromságos és unitárius papokat. Tudjuk azt is, hogy püspök urammal Béldi uram itt Kilyénben lévén, az egész falut igen fenyegette kardjával és botjával, hogy az háromságra meg nem eskettenek. Püspök uram mondá Béldi uramnak, hiszem kegyelmed volna itt az patrónus, kegyelmednek kellene mindenképpen inteni és kényszeríteni, Béldi uram, hogy látá, hogy nem gondolnak semmi fenyegetéssel, az fejedelem parancsolatjával ugyan citalá az falut az székre.”* Keserői püspök a vizitálás során a patrónust tette felelőssé azért, hogy a kilyéniak nem esküdtek meg a Szentháromságra. Béldi ezt úgy próbálta jóvátenni, hogy az embereket külön Sepsiszek központjába, Sepsiszentgyörgyre rendelte, hogy megfenyegetse és rábírra őket arra, hogy tegyenek esküt a Háromságra. Ennek ellenére Kilyén mindvégig megmaradt unitáriusnak. A kihallgatott tanúk közül az utolsó, a 35 éves „*kisebbik*” Zsigmond György (58. tanú) Kilyénből szintén emlékezett arra,

---

³⁰⁴ Nem tudjuk pontosan, hogy ez a Kolozsvári Bálint azonos-e azzal, aki 1571 és 1580 között a kolozsvári százak tanácsának a tagja volt, valamint 1582-ben és 1583-ban a város esküdpolgára, és akit 1579-ben, amikor Dávid Ferencet a fejedelem házi őrizetbe helyezte, Herteli Gergellyel a fejedelemhez küldték, hogy a püspök szabadon bocsátását kérjék. Lásd: JAKAB 1879. 232. Továbbá: ASZTALOS–DEMETER–LÖWY 1996. 50.; ASZTALOS 2010. Oldalszám nélkül.

³⁰⁵ A kilenc kilyéni 49., 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 57. tanú vallomását összevonva jegyezték le. A tanúk nevei: Márthon Imre 40 éves, Kádas György 40 éves, Márthon András 50 éves, Benkő Máté 35 éves primipilusok; Sigmund Benedek 40 éves, Imreh János 40 éves, Benkő István 30 éves, Sigmund Bálint 34 éves pixidáriusok; Kis Bálint 40 éves, aki Domokos Ferenc jobbágya.

hogy: „*mikor püspök urammal Béldi uram ide Kilyénbe jöve vizitálni, hogy az püspök esketésére az háromságra meg nem esküvének, igen fenyegeté és szidá.*”

Szentivánból Kispál Péter (11. tanú) 60 éves pixidárius is átélte Keserüi megcirkálását, amelyről így vallott: „*Tudom azt is, mikor püspök uram Mikó György urammal bejöve vizitálni Szentivánba, elsőbe azt kérdé püspök uram, hogy micsoda vallásban vagyon kegyelmetek, szólni akarának az fő uraimék, s monda Mikó György uram, nem kegyelmeteket kérdik, azonban az papunkot béhivatá püspök uram, nem engedé, hogy velünk beszéljen, s mondá neki: micsoda vallásban vagy, azt mondá az pap én megelégszem, az micsoda vallásom vagyon avval, hogy Krisztus urunk azt mondja: Atyám ez az örök élet, hogy megismerjenek tégedet igaz Istennek lenni és az kit elbocsátottál, az Krisztust. Mondá Mózes³⁰⁶ pap, hazudsz abban az papunknak.*” Sebestyén János (44. tanú) 60 éves szentiváni primipilus vallomásában a nevét is megörökítette az akkori szentiváni unitárius papnak, Aeneasnak, és ő is emlékezett arra, hogy Keserüi „*Szentivánba nem engedé az deákos tudós ott való embereket, hogy bent legyenek az kérdezkedésben.*” Bartha Tamás (19. tanú) 80 éves és Berde János (17. tanú) 45 éves szentiváni primipilusok, valamint Bodor Péter (18. tanú) 40 éves laborfalvi pixidárius is hallották, amint a püspök „*pirongatá az szentiváni papot.*” De nemcsak pirongatta, hanem gúnyolódott is vele, amint ez kiderül Bartha Ferenc (20. tanú) 40 éves laborfalvi pixidárius vallomásából: „*Hallám püspök uramtól, hogy mondá, mikor Szentivánba jöve vizitálni, az papnak, megismerszik arról is, rossz köntösöd vagyon, hogy az juhokot mételyes helyeken hordoztad.*” A kihallgatott öt unitárius pap vallomásából az is kiderült, hogy a református püspök mindegyiküket sértegette, becsmérelte valamilyen formában. Kökösi János (48. tanú), aki a vallatás idején Szentivánban volt unitárius pap, így nyilatkozott erről: „*Én, Johannes Kökösi tudom azt, hogy engemet nem ordinála püspök uram meg, azt mondá, hogy az ordinandusok közibe is nem fogattalak volna bé, ha tudtam volna, hogy ilyen dögleletes tudományod volt.*” Ebből az is kiderül, hogy Keserüi a felszentelendő papok sorába úgy vette fel Kökösit, hogy nem tudott felekezeti hovatartozásáról, ezért szégyenkezve öngazolásképpen megvető gúnnyal beszélt a papjelölt hitbeli meggyőződéséről. A törvények értelmében a püspöknek amúgy is csak a saját felekezetéhez tartozó jelöltet lett volna szabad ordinálnia. Minden valószínűség szerint Kökösit később unitárius püspök szentelte fel a papságra.

Gelei Benedek (41. tanú) rétyi, majd köröspataki unitárius pap is megemlítette, hogy egyik paptársát „*Szentiváni János papot nem ordinála püspök uram, azt mondá neki, quod peccatum originis negabat, ecce manifestum haereticum* ‘hogy az eredendő bűnt tagadja, így nyilvánul meg az eretneksége’. *Dögleletes tudománnak is emlékszem, hogy püspök uram mondta az mü religióinkot.*”

---

³⁰⁶ Kállai Mózes református papról van szó.

Kivételesnek tekinthetjük azt az esetet, amikor Keserői vizitációja során nemcsak a híveket kérdezte ki, hanem a gyülekezet unitárius papjával is elbeszélgetett. Ugyanis a „*deákos tudós*” embereknek és papoknak általában nem engedte meg, hogy beleszóljanak a beszélgetésbe. A kilyéni lelkészt például el is küldte a faluból. Nyilván mindezt azzal a szándékkal tette, hogy kikérdezéskor, valamint hitvallástételkor a tanulatlan hívek válaszát, senki ne befolyásolhassa, és így könnyen meglegyen a református major pars. Amikor a püspök a papokkal is szóba állt, nem pusztán a Szentháromság doktrínája érdekelte, hanem gúnyos megjegyzések kíséretében feltett más jellegű teológiai kérdéseket is. Erre Szemerjai Bora István (9. tanú) szentkirályi unitárius pap így emlékezett vissza: „*Szentkirályban az embereket esketni kezdette püspök uram ilyen formán, hogy hiszed-e az Atyát, az Fiát, az Szentlelket. Mondanak az emberek, hisszük, de az háromságra nem eskeszünk meg. Monda püspök uram, mond utánam az esketésnek formáját, akármicsoda török hiten légy, mert én így szoktam esketni. Szentkirályi prédikátorságomban Daczó László urammal jöve püspök uram oda vizitálni, s velem de aeternitate Christi ‘Krisztus örökkévalóságáról’ beszélgete, hogy én nem fatealam ‘vallom’ azt, őkegyelme azt mondá, hogy disznópasztornak jó volnék.*”

Szentivánban is megfenyegették az embereket, ez derül ki a 80 éves Kispál Jakab (14. tanú) pixidárius szavaiból „*Tudom, hogy Daczó László uram fenyegetett münköt az papokkal, hogy az kert közü szorítanak.*” A fentebb idézett Kispál Péter is megemlíti, hogy „*Torjai Péter esperest püspök uram akaratóból Daczó László urammal vizitál vala, s hogy nem az őkegyelmek vallások szerint mondtuk az krédót az kalodába, s az kén közü akartak vetni bennünket.*”

Ezen a helyen érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy Háromszék vizitálásával kapcsolatban és elsősorban Szentivánra vonatkozóan a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténetben a következőket olvashatjuk: „*Amikor azonban Szentiván és Laborfalva eklézsiákba akartak behatolni, ezek hírneves kegyura, az összes szentiváni és laborfalvi fölfegyverzett férfival és asszonnyal, a nyílt mezőn eléje álltak Keserűinek, ki az áruló Sikót vitte, s nem engedték be ekléziájukba. Hasonlóképpen jártak el a körülfekvő ekléziák is.*”³⁰⁷ Néhány oldallal később pedig ez áll: „*Szentiván és Laborfalva a maga kegyurának, Henternek vezetésével úzte volt vissza Keserűit, az áruló Sikóval egyetemben 1622-ben.*”³⁰⁸ A kihallgatásokban azonban senki sem utalt rá, hogy a felfegyverzett hívek a falu előtt megállították volna Keserői bevonulását. Márpedig, ha így történt volna, akkor a három laborfalvi³⁰⁹ és a nyolc szentiváni³¹⁰ tanú közül valamelyiküknek csak emlékeznie kellett volna a nevezetes ellenállásra. A kikérdezettek ezzel szemben pontosan arról beszéltek, hogy a falu népe mind együtt

³⁰⁷ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 396.

³⁰⁸ Uo. 421.

³⁰⁹ Laborfalváról a 15. tanú: Zoltán Péter 50 éves primipilus, 18. tanú: Bodor Péter 40 éves, 20. tanú: Bartha Ferenc 40 éves, mindkettő pixidárius.

³¹⁰ Szentivánból a 10. tanú: Jankó Mihály nemes 42 éves, 11. tanú: Kispál Péter pixidárius 60 éves, 14. tanú: Kispál Jakab pixidárius 80 éves, 16. tanú: Kispál Benedek pixidárius 60 éves, 17. tanú: Berde János primipilus 45 éves, 19. tanú: Bartha Tamás primipilus 80 éves, 44. tanú: Sebestyén János primipilus 60 éves, 48. tanú: Kökösi János unitárius pap 72 éves.

volt a főurakkal, azaz a patrónusokkal, de nem a határban, hanem a parókián. A patrónusok szerettek volna beszélni, de őket nem hallgatták meg, Keserűi a gyülekezet papját, Aeneast pedig nem engedte a hívek közé. Megpirongatta őt, Mikó György pedig megfenyegette az embereket. A tanúk arról sem tettek említést, hogy a bölöni származású Sikó István, Sepsiszentgyörgy unitárius, majd reformátussá lett lelkésze, elkísérte volna Keserűit a vizitálásra abból a célból, hogy az unitáriusokat a trinitáriusok kezére játssza, és ennek fejében elnyerje a sepsiszéki református esperesi tisztséget.³¹¹ Az egész Sikó-féle história eredetével kapcsolatban Kozma Mihály, aki másolta és kiegészítette a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténetet, megjegyezte, hogy Szentábrahámi Lombárd Mihály is hasonló módon írta le az eseményeket, majd feltette a kérdést, hogy vajon hagyományon alapszik-e mindkét elbeszélés vagy csak az egyik, a másik pedig esetleg valamilyen írott forráson. Kozma nem tudta, hogy Uzoniék a mű összeszerkesztésében nagyon sok tekintetben Szentábrahámi kéziratos egyháztörténetére támaszkodtak. Tehát nem arról van szó, hogy Uzoniék a hitehagyott Sikóról szóló eseményeket egy eredeti dokumentum alapján írták le, hanem sokkal inkább arról, hogy Szentábrahámitól vették át a történetet és így hagyományozták tovább. Ezt a textológiai összehasonlítások is alátámasztják éppúgy, ahogy korábban kimutattuk, hogy a 62–70 háromszéki unitárius egyházközség toposza is Szentábrahámitól kezdődően vált az unitárius egyháztörténet-írás megkérdőjelezhetetlen részévé. Arra vonatkozóan azonban, hogy Szentábrahámi ebben a kérdésben milyen forrásra támaszkodhatott, semmilyen adatunk sincs.

Visszakanyarodva a tanúkihallgatásokhoz, azokból is kiderül, hogy csak a rétyi és bikfalvi gyülekezetekben szolgáló unitárius papokat küldték el a major pars értelmében. Az ötvenkilenc tanúból tizenheten tettek említést a rétyi papról, köztük volt mind a hat református lelkész, akik egybehangzóan és röviden nyilatkoztak az elbocsátásról. Az ő vallomásuk sommás összefoglalásaképpen csak az uzoni református papot, Zaláni Bálintot (1. tanú) idézzük: „*Tudom azt is, mikor Rétyet megvizitálá püspök uram, többnek találá az háromságos religiön valókot az unitária religiön valóknál. Ezért nem engedé az ott való akkori prédikátornak, Benedek papnak, hogy kitöltse ideit s el kellett onnat menni.*” Ebben a kérdésben megnyilatkozó többi tizenegy tanú között volt két unitárius pap,³¹² négy primipilus,³¹³ három pixidárius,³¹⁴ egy jobbágy³¹⁵ és az a Zajzon Péter (4. tanú), akinek a társadalmi jogállását nem jegyezték fel. Az egyik unitárius pap éppen a Rétyről elbocsátott Gelei Benedek (41. tanú) volt, akire a tanúk csak Benedek papként hivatkoztak, és aki a kihallgatás

³¹¹ Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 395–396. Sikó István 1634-ben már valóban úgy szerepel, mint a Sepsiszék református esperese. Lásd: JUHÁSZ 1947. 48.

³¹² 8. tanú: Szentiváni Gergely kökösi unitárius pap 54 éves, 41. tanú: Gelei Benedek körispataki unitárius pap.

³¹³ 15. tanú: Zoltán Péter Laborfalváról 50 éves, 17. tanú: Berde János Szentivánból 45 éves, 42. tanú: Halal András Rétyről 39 éves, 43. tanú: Simon Benedek Rétyről 32 éves.

³¹⁴ 11. tanú: Kispál Péter Szentivánból 60 éves, 16. tanú: Kispál Benedek Szentivánból 60 éves, 18. tanú: Bodor Péter Laborfalváról 40 éves.

³¹⁵ 40. tanú: Sándor Miklós Rétyről 40 éves, Dálnoki Hadnagy Jakab jobbágya.

idején, azaz 1630-ban már Köröspatakon végezte lelkészi szolgálatát. Az ő vallomásából megtudhatjuk, hogy milyen büntetés várt volna rá, ha nem hagyja el gyülekezetét. *„Tudom, hogy itt Háromszéken elegendő tartottak háromságos és unitárius papokat az faluk. Azt is tudom, hogy püspök uram Rétyre jöve vizitálni Mikó György urammal, engemet 200 forint bírság alatt kitilta az faluból, hogy ott ne lakjam, 15 napra költözzem ki az pap házából, hogy superálák az trinitáriusok az unitáriusokat. Az kérdés az vala: hiszed-e az Atyát, Fiát és az Szentlelket, s az ki azt vallotta, mindjárt trinitáriusnak írta püspök uram.”* Ennek a bírságnak az értékét akkor tudjuk igazán megbecsülni, ha összehasonlítjuk azzal, hogy I. Rákóczi György idején például két tehen ára körülbelül 12,50 forint³¹⁶ volt, ami azt jelenti, hogy 200 forinton 32 tehenet lehetett volna vásárolni.

Bikfalvával kapcsolatban a kökösi unitárius pap, Szentiváni Gergely (8. tanú), Jankó Mihály (10. tanú) szentiváni nemes, ugyanakkor tizenhat bikfalvi primipilus³¹⁷ és Kispál Péter (10. tanú) szentiváni pixidárius kollektív vallomásából kiderül, hogy Keserői nem engedte meg az ottani unitárius papnak, Lapáthi Péternek, hogy szolgálati idejét kitöltse és kizárta őt a gyülekezetből. Négy primipilus³¹⁸ konkrétan beszámolt arról is, hogy a faluban megtörtént a hívek hitvallás szerinti elkülönítése: *„püspök uram mikor békjőve vizitálni, az mü falunkot megesketé s többet talála nálunk háromságos vallásúnak, hogy nem mint unitáriust, Lapáthi Péter papot ideje kitöltése előtt excludálá Bikfalváról püspök uram.”* Így a major pars elve alapján reformátussá lett a falu.

Összefoglalásképpen a tanúvallomások alapján megállapíthatjuk, hogy Keserői vizitációját nem tekinthetjük klasszikus értelemben vett egyházlátogatásnak. A református püspök nem azért kereste fel a háromszéki gyülekezeteket, hogy azoknak vallási és erkölcsi életét, valamint anyagi javait megvizsgálja, hanem kizárólag az addig fennálló felekezeti összekeveredést akarta megszüntetni és ezzel párhuzamosan minél homogénebb református gyülekezeteket kívánt létrehozni. Céljának elérése érdekében minden hivatalos eszközt bevetett, katonai karhatalommal, világi előljárókkal jelent meg a településeken és fenyegetve, megfélemlítve akarta rávenni a másként gondolkodókat a trinitárius krédóra. Számára elegendő volt, ha valaki hitet tett pusztán az Atya, a Fiú és a Szentlélek mellett, máris trinitáriusnak nyilvánította. Rétyről és Bikfalváról a major pars értelmében elküldte az ott szolgáló unitárius papokat és így az egyistenhívők gyakorlatilag beolvadtak, reformátussá lettek. Az is egyértelművé vált, hogy két gyülekezetet Kilyént, valamint Szentivánt nem lehetett megtörni, és a hívek továbbra is megmaradtak unitáriusoknak. Arra a kérdésre, hogy Háromszéken a 70–71 protestáns gyülekezetből, amelyek közül sok felváltva

³¹⁶ Lásd: DIENES 1999. 77.

³¹⁷ A tizenhat bikfalvi primipilus neve: 24. tanú: Koré György 50 éves, 25. tanú: Marhalt Mihály 60 éves, 26. tanú: Nagy Christiano 50 éves, 27. tanú: Tölgyes Imre 40 éves, 28. tanú: Szabó Péter 50 éves, 29. tanú: Török Simon 50 éves, 30. tanú: Markos Bálint 45 éves, 31. tanú: Simon Antal 45 éves, 32. tanú: Simon Miklós 50 éves, 33. tanú: Bene János 60 éves, 34. tanú: Marhalt Lukács 50 éves, 35. tanú: Török Bálint 45 éves, 36. tanú: Szarándok István 50 éves, 37. tanú: Páljános János 40 éves, 38. tanú: Tölgyes Ferenc 40 éves, 39. tanú: Daner György 40 éves.

³¹⁸ 24., 25., 26., 27. tanú.

alkalmazott unitárius és trinitárius papot, illetve iskolamestert, valójában hány is lett Keserői vizitációja után teljesen reformátussá, a tanúvallatások alapján továbbra sem tudunk egyértelmű választ adni.

A kihallgatásokat a sepsiszéki Kilyénben tartották és az 59 tanú mindegyike ehhez a székhez tartozó településről³¹⁹ származott. Feltehetjük a kérdést, hogy a szomszédos kézdi- és az orbaiszéki falvakból miért nem citáltak embereket a vallatásra. Források hiányában csak feltételezésekre hagyatkozhatunk. Úgy gondoljuk, hogy ez utóbbi két Székben, ha egyáltalán fennállott valamilyen szintű református, unitárius felekezeti keveredés, az olyan jelentéktelen volt a reformátusok szempontjából, hogy az ottani falvakban valójában sosem alkalmaztak unitárius prédikátorokat. Okfejtésünk alapján minden valószínűség szerint Keserői nem is vizitált a Kézdi- és Orbaiszékben, mert nem volt tétje a felekezeti szétválasztásnak. A vallatóknak Szentiványi Henter András sepsiszéki, Köröspataki Kálnoki István miklósvárszéki alkirálybíráknak, valamint Kilyéni Székely Boldizsárnak 1630-ban nyilván biztos tudása volt arról, hogy néhány évvel korábban mi is történt Keserői látogatása alkalmával, és ennek a háttérinformációnak a birtokában csak az érintett Sepsiszék falvaiból idézték tanúságtételre az embereket. Ha feltevésünk helytálló, akkor elmondhatjuk, hogy a reformáció utáni konfesszionalizálódás időszakában tulajdonképpen csak Sepsiszéken alakultak ki unitárius többségű gyülekezetek, és ezzel nem mondunk ellent annak sem, hogy kezdetben egész Háromszék Dávid Ferenc, valamint Hunyadi Demeter szuperintendensek alá tartozott. A 14 faluból összegyűlt tanúk vallomásai azt is jól reprezentálják, hogy a vizitálás során, amúgy a Sepsiszéket és Erdővidéket alkotó 44 településből mindössze négyben adódott konfliktus és a major pars elve alapján két gyülekezet lett reformátussá, kettő pedig megmaradt unitáriusnak. Kénosi–Uzoni Szentábrahámira támaszkodva azt is megemlíti, hogy Illyefalva is unitárius volt és az ottani papot, Uzoni Fosztó Mártont Keserői szekérhez kötöztetve Gyulafehérvárig hurcoltatta, a gyülekezetbe pedig kálvinista papot és őrséget hagyott.³²⁰ A tanúk erről sem tettek említést, pedig a kollektív emlékezetből egy ilyen meghurcoltatás néhány év alatt nem tűnt volna el nyomtalanul.

Végkövetkeztetésképpen elmondhatjuk, hogy a protestáns Háromszék 70–71 gyülekezetéből Keserői idejében Árkos, Bölön, Hídvég (Fejér megye), Kálnok, Kilyén, Kökös, Nagyajta, Sepsiköröspatak, Sepsiszentkirály, Szentivánlaborfalva egyértelműen unitárius többségű volt. Azonban, ha hozzávesszük még Bikfalvát, valamint Rétyt, ahol a megcirkálás idején pont unitárius papok szolgáltak, de a két településen kisebbségben volt ez a felekezet, továbbá Sepsiszentgyörgyöt az áttért Sikóval, akkor is csak 14 gyülekezetről lehet azt állítani, hogy volt vagy van unitárius múltja.

---

³¹⁹ Tizennégy településről van szó: Bikfalva, Gidófalva, Illyefalva, Kálnok, Kilyén, Kökös, Köröspatak, Középpajta, Laborfalva, Oltszem, Réty, Sepsiszentgyörgy, Szentiván, Uzon.

³²⁰ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 396.

Molnár Dávid újabb kutatásai azonban rávilágítottak arra, hogy a fenn említett 14 unitárius egyházközség mellé még hozzá kell vennünk Papolcot is. Nos, lássuk akkor, hogyan kerül képbe ez a település. Molnár kutatásait megelőzően a szakma előtt ismeretlen volt, hogy a Keserői-féle megcirkáltatásról és Háromszék helyzetéről 1619-ben az akkori árkosi unitárius pap, Bükfalvi Nagy Imre több alkalommal is tájékoztatta püspökét, Valentinus Radeciust. A beszámolóban Bükfalvi többek közt arról referált, hogy református „*superattendense*” bizonyos visszaélések elhárítása végett közel három hetet bolyongott Háromszéken.³²¹ Jó lenne pontosan tudnunk, hogy milyen „*visszaélések*” szolgáltak ürügyül a kálvinista püspök fellépéséhez. Bükfalvi Nagy más levelei alapján – állapítja meg Molnár – csak arra gondolhatunk, hogy az árkosi pap, már három évvel Keserői Dajka generális vizitációja előtt, Radecius tudtával és engedélyével szervezkedett azért, hogy a háromszéki unitáriusokat felekezetiileg ő válassza szét a velük sajátos szimbiózisban élő reformátusoktól. Ezzel magyarázható az is, hogy Bükfalvi Nagy az unitáriusok számára végső fokon előnyösnek értékelte Keserői Dajka vizitációját, szerinte ugyanis ez tette lehetővé köztük és a trinitáriusok közti elkülönülést, ami immár alapul szolgálhatott a területi kiszakadáshoz is, saját megfogalmazása szerint „*vagyonunk feláldozása nélkül átmehetünk gyülekezeteinkkel együtt hozzátok, azaz az erdélyi unitárius egyházba.*” Ennek érdekében 1619. derekán még Péchi Simon kancellárt is felkeresték, hogy kipuhatolják, miként szakadhatnának ki véglegesen a reformátusokkal való együttélésből.³²²

Az esetleges intézkedésnek nincs nyoma. Azonban Bükfalvi Nagy, amint ténylegesen megtapasztalta Keserői eszközökben nem válogató cirkálását, 1620 végén kelt levelében már kénytelen volt elismerni Radecius előtt, hogy hatalmas aggodalom kezdte kínozni. Azt látta ugyanis, hogy a kálvinista püspök „*minden erejével azon fáradozik, hogy valami módon teljesen eltüntesse a testvéreinket erről a vidékről; s ha a Mennyei Atya, a mi Istenünk nem nyújtja felénk segítő jobbát, rövidesen befellegzett nekünk. Nekünk, mondom, mégpedig (attól tartok) mindannyiunknak. Mert az egyszerű népet olyan kérdésekkel gyötri, hogy vajon az apostoli hitvalláshoz tartozik-e, vagyis hogy vallja-e az Atyát, a Fiút és a Szentlelket – s ha ilyen hitvallást hall, azonnal beírja az illetőt a háromsághívők, vagyis a háromszemélyű Isten tisztelői közé. Ilyen jogon a háromsághívők közé számíthatná be még Nagyságos Uraságot is az övéivel együtt, vagy engem és a testvéreimet. Ha ugyanis az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek a megvallása azt jelenti, hogy valaki háromsághívő (ahogy ez az ember arcátlanságában állítja), és mi is ugyanúgy valljuk ezt, akkor hamar kieszközli majd a fenséges fejedelemmel, aki amúgy is az ő pártjára hajlik, hogy az egész országban*

---

³²¹ MOLNÁR D. 2015a. 30., 94. Bükfalvi Nagy Imrének 1619. július 1-én Árkoson kelt levele Valentinus Radecius püspökhöz.

³²² Uo. 94.

*mindnyájunkat (amitől Isten mentsen!) a saját püspöksége alá soroljon.*³²³ Leveléből azt is kiolvashatjuk, hogy Keserői 1620 végén újból Háromszékre készült, de ennek ellenére Bükfalvi Nagy árkosi gyülekezetét egyáltalán nem féltette, mert ismerte annak bátor lelkét, és meg volt győződve arról, hogy Szentiván és Papolc is teljes következetességgel kitart unitárius hite mellett.³²⁴

Papolc unitárius voltáról semmilyen más forrásunk nincs. Ennek a gyülekezetnek a léte nem épült be az unitárius köztudatba. Nem tudjuk, hogy mi lett vele, de végkövetkeztetésünk szempontjából nincs is relevanciája. Eszerint Papolccal vagy nélküle immár végérvényesen le kell számolnunk azzal a toposszal, hogy egész Háromszék unitárius lett volna, és hogy a hírhedt Keserői Dajka János püspök térítette az ottani gyülekezeteket református hitre.

Amint korábban már említettük, a vallatások nyomán Brandenburgi Katalin által kiadott pátenstlevél, amelyet I. Rákóczi is megerősített, többek között leszögezte, hogy a háromszéki unitáriusoknak ettől kezdve (1630. áprilisától) legyenek saját esperesei, akik azonban továbbra is az ortodoxus, azaz a református püspököt ismerjék el. Ennek a rendezésnek köszönhetően a háromszéki három egyházmegyéből negyedikként kivált a háromszéki unitárius egyházkör, melynek első esperese az a Szentiváni Gergelyt lett, aki a tanúkihallgatások idején (8. tanú) Kökösbén, előtte pedig Kilyénben volt pap, és akit Keserői 1631. május 18-án kelt Marosvásárhelyre meghirdetett református zsinati meghívó levelében „*Sepsi székely székben lévő unitárius testvérek nagy éberségű esperesének*”³²⁵ nevezett.

---

³²³ Uo. 103. Bükfalvi Nagy Imrének 1620. november 10-én Árkoson kelt levele Valentinus Radecius püspökhöz. A latin nyelvű levél teljes magyar fordításáért Molnár Dávidnak mondok köszönetet.

³²⁴ Ua.

³²⁵ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 411.

V. Az unitárius *Disciplina Ecclesiastica* megalkotásának előzményei

Molnár Dávid felhívta a figyelmet arra is, hogy az elhúzódó konfesszionizálódás jegyében Háromszéken is irányzatok együttéléseként kell elképzelnünk az unitarizmust. A többször emlegetett Bükfalvi Nagy Imre, talán nem véletlenül ment 1616-ben Balázsfalváról épp Árkosra szolgálni, hisz tudta, hogy e falu körül terülnek el azok a háromszéki gyülekezetek, amelyek egyértelműen unitárius többségűek voltak. Tehát geopolitikai szempontból fontos települést választott magának.³²⁶

Bükfalvinak fennmaradt epigrammájáról Balázs Mihály megállapította, hogy benne „*Paleologus igaz tana minden előzmény nélkül ragyok fel*”,³²⁷ tehát nonadorantista fogantatású. Az a tény, hogy Bükfalvi már 1616-ban kelt egyik levelében arról értesítette Valentinus Radeciust, hogy a hívek az Árkos körüli falvakból „*odarepülnek*” hozzá hallgatni őt, arra enged következtetni, hogy egy nagyon erős nonadorantista irányzattal kell számolnunk. Hevesi Andrea ugyanakkor a Bölöni-kódexnek 1619-ig keletkezett énekeiről kimutatta, hogy azok adorantista, azaz szociniánus szövegváltozatokat tartalmaznak, vagyis bennük imádják és segítségül hívják Jézust. A kutató még azt a konklúziót is levonta, hogy a Háromszéken is regisztrált adorantista unitarizmus a reformátusok és az unitáriusok sajátos összekeveredésére, szimbiózisára vezethető vissza.³²⁸

Tehát elmondhatjuk, hogy Háromszéken a szociniánus unitarizmus mellett a nonadorantista irányzat mainstreamnek számított, és erre vonatkozott Keserői Dajka vádja is, amikor blaszfémiával gyanúsította meg Bükfalvi Nagyt.³²⁹

A Háromszéken kívüli felekezeti együttélésnek izgalmas példáját mutatja Aranyosszék is, ahol Réthi János kövendi unitárius pap, zsinati jegyző, majd esperes 1615-ben másolatot készített egy szombatos traktátusról, amelyről Újlaki-Nagy Réka kimutatta, hogy a judaizáns *Árkosi-kódex* részét képezi. Szerinte elgondolkodtató, hogy egy tekintélyes pozíciókat betöltő unitárius pap szombatos szöveget másol le, majd megállapítja, hogy a szombatos központoktól (Maros- és Udvarhelyszéktől) távoli másolat, minden bizonnyal a 17. század eleji unitarizmus sokszínűségének a bizonyítéka.³³⁰ Molnár ezt kiegészítette azzal a megjegyzéssel és argumentummal, hogy a másolat arra is utalhat, hogy még az 1610-es években is beszélhetünk aranyosszéki szombatosokról, annál is inkább, „*mert ugyanebben a székben 1624-ben az egyik rektor már azt sem átallotta esperese szeme közé vágni, hogy ő tiszta szombatos, és hogy ha mindnyájan ott is hagynák ezt a hitet, ő megmaradna benne, miként Illés.*”³³¹

³²⁶ MOLNÁR D. 2015b. 160–161.

³²⁷ BALÁZS 2006b. 57.

³²⁸ HEVESI 2015. 247.

³²⁹ MOLNÁR D. 2015b. 161.

³³⁰ ÚJLAKI-NAGY 2010. 24.

³³¹ MOLNÁR D. 2015a. 23.

Radecius püspök természetesen nem tudott fellépni a zsidók ellen, de mindenképpen meg kell említenünk, hogy 1617. elején Kövenden az ő jelenlétében vizsgálták át a fent említett szombatos gyanús Réthi János javait. Ennek eredményeképpen valószínű, hogy botrány alakult ki, mert a püspök megüzente Járai János unitárius esperesnek, hogy meg szeretné látogatni Aranyosszék ezen sajátos társadalmi és vallási összetételű egyházközségeit.³³² Egyetlen forrás sem maradt arról, hogy a vizitálás megtörtént-e vagy sem. Radecius azonban 1617. májusára – talán nem véletlenül – Tordára zsinatot hívott össze, „nehogy az egyházat »a tévelygések tövise ... elnyomja«”,³³³ annál is inkább, mert Bágyonban is felbolydulást idézett elő az a tény, hogy egy Nagy Ferenc nevű református nemes ember támogatásával, a háromságosok magánházaknál istentiszteleteket kezdtek tartani.³³⁴

Mindeközben a fejedelmi hatalmát megszilárdító Bethlen Gábor is adott munkát Radecius püspöknek, hiszen 1617 tavaszán kálvinista híveinek lelki üdvére is összpontosítva, megteremtette a kolozsvári református gimnázium alapításának anyagi feltételeit.³³⁵ Az 1617–1618 között fejedelmi asszisztenciával megtartott református-unitárius disputák, valamint a háromságosok hittérítésének egyre nagyobb sikerei mind gyengítették az unitáriusok kohéziós erejét. Ráadásul pestis söpört végig Kolozsváron, többek közt Göcs Pál, Johann Broser és Lisznyai Gyárfás unitárius prédikátorok is áldozatul estek. Több unitárius zsinat összehívását is megakadályozták, ami gyakorlatilag az egyházkormányzást teljesen ellehetetlenítette. Radecius így ír erről paptársainak: „Már gyakran tapasztaltuk, tisztelendő férfiak, mennyire nem kedveznek a mostani idők az összejövetelek megtartásának. Hiszen alighogy az úgynevezett összehívólevelet nektek megírtam, máris halasztó levelet vagyok kénytelen írni stb.”³³⁶ Ezzel párhuzamosan 1618-ban a szombatosokat országgyűlési végzésekkel büntették, ha a négy bevett felekezet valamelyikébe be nem tértek. Az 1622. évi besztercei diéta egyik határozata szintén a „Judaizálásban megáltalkodott emberek ellen”³³⁷ irányult. Dán Róbert megállapította, hogy ezeken az országgyűléseken alkotott törvényeknek nem voltak messzemenő következményei a szombatosokra nézve, és Bethlen tulajdonképpen a rendek, valamint a papok előtt csak megszellőztette az ügyet.³³⁸ Azt azonban látnunk kell, ahogy fentebb már vázoltuk, hogy Keserői Dajka János református püspök a fejedelmi fegyverek védőernyője alatt, a szekta elleni fellépés ürügyén, a szentháromság-tagadókra is kivetette hálóját. Ez előrevetítette az unitáriusok elleni üldözést, ami I. Rákóczi György idején az 1638-as dési egyezségben kulminálódott.³³⁹

---

³³² Uo. 23.; 83.

³³³ Uo. 24.

³³⁴ MOLNÁR D. 2015b.162–163.

³³⁵ KESERŐ 2007. 433.

³³⁶ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 394.

³³⁷ EOE VIII. 108.

³³⁸ DÁN 1987. 114.

³³⁹ A dési egyezség utáni szombatos üldözés. Lásd: BALÁZS–KESERŐ 2009. 17–29.; SZALÁRDI 1980. 192–194.

Radeciusnak tehát ezen belső, de elsősorban külső nyomás terhe alatt kellett rendet vágnia és mindezt csak úgy valósíthatta meg – írja Molnár Dávid –, ha „felerősítette nyitott, toleráns egyházpolitikáját, elcsitította a belső vitákat, és megpróbálta közös nevezőre hozni az unitarizmus különböző irányzatait”.³⁴⁰ A közös nevező irodalmi munkásságában érhető tetten, amely végső fokon a sociniánus tanok mérsékelt, de folyamatos adagolását jelentette. Egymással egybekötve kátét és énekeskönyvet adott ki, később egy graduált is összeállított,³⁴¹ ugyanakkor az egyház újjászervezésének alapjait is letette.

Korábban kimutattuk, hogy az unitáriusok 1626-ig zsinati végzésekkel kormányozták egyházukat és a hozott döntésekkel tulajdonképpen a felekezeten belüli fegyelmet akarták megerősíteni. Az elhúzódó konfesszionalizálódás időszakában egészen a 17. század első két évtizedéig az unitárius egyház legfőbb fóruma és törvényhozó testülete a kizárólag lelkészekből és iskolamesterekből álló zsinat, azaz a *Sancta Synodus Generalis* volt. Természetesen a világiak nem vettek részt az egyházkormányzásban, ellenben a patronátusi jogukat fenntartották. Az egyházkormányzás a konzisztóriumban és a zsinaton elnöklő püspök, s az őt segítő esperesek feladata volt.

V. 1. A *Disciplina Ecclesiastica* és annak vizitációs artikulusa

Ilyen előzmények után és körülmények közt a hagyomány szerint 1626-ban³⁴² Radecius püspök és konzisztor társai – Járai Sámuel, Makai István, Szörös Mátyás, Illir György, Dálnoki Ferenc, Szentmiklósi Máté, Besenyei Péter, Szentmihályfalvi Mihály, Somosdi István és Szopos György – a fennmaradás és az egyházkormányzás legbiztosabb eszközét egy *Disciplina Ecclesiastica* megszövegezésében és annak szigorú betartatásában látta. Ahogy a bevezetőben fogalmaztak: „Minthogy pedig manapság a legtöbb egyházban semmit vagy csak édes keveset törődnek az emberek a jó renddel és fegyelemmel, hanem inkább ki-ki szabadon hirdet és terjeszt a nép közt bármit, amit ő talált ki, s ebből a lelkeknek nagy kára származik, hogy tehát ez a dögleletes méreg a mi gyülekezetünkben is el ne harapódzék, s ártalmas ragályával mindenfelé mindent elöntvén, sok vigyázatlan embert is meg ne fertőzzön, Isten segítségével bízva elhatároztuk, hogy az egyház megreformálásáról s néhány tőlünk telhető épületes dolgot közrebocsátunk.”³⁴³ Keserű Gizella eszmetörténeti keretbe helyezve részletesen ismertette a *Disciplina* három részből álló tartalmát és

³⁴⁰ MOLNÁR D. 2015b. 168.

³⁴¹ Radecius irodalmi tevékenységének elemzését lásd: MOLNÁR D. 2015b. 172–189.

³⁴² KESERŰ 2007. 434–435. lapjain Tóth Györgyre, valamint az Uzoni–Kozma-féle egyháztörténet III. kéziratos kötete (tévesen VII., helyesen) VIII. fejezetének függelékére hivatkozva megállapítja, hogy az 1626-ban szerkesztett *Disciplinának* egy jóval korábbi, valamint két későbbi kéziratos változata is fennmaradt, és egyetért Tóth Györggyel, miszerint nem tartja valószínűnek az egyházfegyelem 1626-os kinyomtatását. Időközben az Uzoni–Kozma-féle egyháztörténet III. kötete is megjelent és a VIII. fejezet függelékében olvashatjuk Radecius *Disciplináját*. Lásd: UZONI FOSZTÓ–KOZMA–KOZMA 2018. 761–795.

³⁴³ UZONI FOSZTÓ–KOZMA–KOZMA 2018. 763.

leszögezte, hogy ezen fegyelmi törvény megalkotásának „fő célja lezárt dogmarendszer és egységes kultusz általános elfogadtatása az egyházon belül, legelőször a lelkészek körében, vagy talán még inkább ilyen szándék nyilvános manifesztálása.”³⁴⁴

A *Disciplina* első és legterjedelmesebb része a püspöknek, a konzisztóriumnak, az espereseknek, a diakónusoknak, a papjelölteknek és általában a papi hivatal viselőinek kötelességeit írta elő. A püspöknek mindenekelőtt szent, józan és büntetlen életet kell élnie. Ugyanakkor a *Disciplina* azt is előírta, hogy a püspöknek és a konzisztórium tagjainak „...legyen gondjuk arra, hogy a nyilvános hitvallást és kátét az isteni kijelentés tiszta forrásaiból állítsák össze és adják ki. Nehogy tudniillik egyik vagy másik akár félrevezetett ítélettel, vagy valamely ösztön sugallatából a dicsőség keresésétől elragadtatva olyan valamit hozzon elő, amit azután csak nehezen, az egyháznak nagy kárával, vagy éppen sérelmével lehet elaltatni és helyrehozni.”³⁴⁵ Ezen törvény megfogalmazása abból az igényből fakadt, hogy akkor még nem volt egy egységesen elfogadott hitvallás és káté. Annak ellenére, hogy Radecius püspök idejében legalább három ilyen mű volt használatban, Koncz Boldizsár püspök kátéjának megszületéséig³⁴⁶ aligha beszélhetünk egy egységes unitárius katekizmusról.³⁴⁷ A *Disciplinában* előírtak értelmében a dogmarendszer lezárásának követelménye természetesen szorosan összefügg a kultusz gyakorlatának az egységesítésére vonatkozó törvényekkel.

Itt elsősorban az istentisztelet előtti és utáni Miatyánk elmondásának kötelező bevezetését említjük meg. Ugyanis korábban ennek elhagyásával – ahogy Uzoni–Kozma fogalmaz – a „székely atyánkfiai nem egy botránynak lettek okozóivá, azonfelül ellenfeleink alá is lovat adtak, hogy vallásunkat még inkább gyalázzák. Sőt ez eljárásukkal nagy mértékben megbotránkoztatták legkegyelmesebb fejedelmünket is, kinek oltalma alatt élünk.”³⁴⁸ Könnyen beláthatjuk, hogy ennek a törvénynek a megformulázása elsősorban a szombatosok gyakorlatától való elhatárolódásra utal. Ezzel párhuzamosan azt is észre kell vennünk, hogy Heltai Gáspár imádságos könyvében az imádság hasznáról értekezve már 1570–1571-ben a Miatyánk elmondása mellett kardoskodott azok ellenében,³⁴⁹ akik – Balázs Mihály szerint – az örökölt intézményes keretekbe beilleszkedni nem tudó anabaptisztikus-spiritualista csoporthoz tartoztak, és akik a kötött imaszövegeket, alkalomhoz, időhöz, helyhez kötött formulákat lelketlennek minősítettek ezért elutasítottak.³⁵⁰ Balázs Mihály arra is felhívta a figyelmet, hogy az imádságos könyv megjelenését követő pár évre rá, négy székely

³⁴⁴ KESERŰ 2007. 435.

³⁴⁵ TÓTH GY. 1922. 98.

³⁴⁶ A Koncz-féle káté kezdetben kéziratban terjedt, aztán 1698-tól 1854-ig öt kiadást ért meg nyomtatásban. Ebből is látszik, hogy a Koncz-féle káté valószínűleg általánosan bevett volt az unitáriusok között, viszont azt sem hallgathatjuk el, hogy más káték is használatban voltak.

³⁴⁷ Lásd: KOVÁCS 2010. 280.

³⁴⁸ UZONI FOSZTÓ–KOZMA–KOZMA 2018. 451.

³⁴⁹ HELTAI 2006. 72.

³⁵⁰ Uo. 47.

prédikátort a százszázgyulafehérvári zsinatán felelősségre vontak, amiért nem használtak kötött imaszöveget.³⁵¹ Mindebből az is kiderül, hogy évtizedeken keresztül a *Disciplina* megformulázásáig szívesen tovább élt a Miatyánk nélküli istentisztelet gyakorlata.

Az úrvacsora és a keresztelés visszaállításának fontosságát a *Disciplina* öt pontban összegezte. A negyedik, legnyomatékosabb argumentum szerint erre azért volt szükség, hogy: „*Nehogy e szentségek fokozatos elhanyagolása következtében az eszeveszett istentelenség úgy fölburjánazzék, hogy a napnál világosabb igazság ellenére afféléket tanítsanak és állítsanak, mintha az újszövetségi iratoknak, e szentségekkel együtt, csupán az apostolok idejében, vagy utánuk egy század leforgásáig kellett volna érvényben lenniük.*”³⁵² Keserű Gizella szerint a *Disciplina* szerkesztői itt a szombatosság ily módon való továbbterjedésének veszélyére utalnak.³⁵³ Ugyanakkor ahogy az ötödik pontban fogalmaztak, ezekre a szentségekre azért volt szükségük, mert általuk - mint biztos jegyekkel - megkülönböztetik magukat a pogányoktól, ahogy a zsidók is elkülönültek más népektől a körülmetélés gyakorlatával.

A második és harmadik rész középpontjában elsősorban az egyház tanításától eltérő tévelygések és a „*magánúton*” elkövetett hitvány dolgok állanak. Ezen világi bűnök büntetését is előírja, megtorlásuk széles skálán mozog, a négy szemközti megintésétől a tanács és püspök általi megfeddésén át a kiközösítésig. Végül a *Disciplina* kimondja, hogy „*akikben a komoly megbánás gyümölcsei nyilván láthatók*”, azt az egyház fogadja vissza az „*atyafiak társaságába és közösségébe*”.³⁵⁴

A *Disciplina* rövid ismertetése rendjén ki kell térnünk arra is, hogy a törvénykönyv mit ír az egyházlátogatásról. A püspök kötelességeinek felsorolása rendjén a hatodik, egyben utolsó pontban leszögezi: „*Mivel a ravasz sátán, a hazugság amaz atyja a Jézus Krisztuson alapult egyházat ellenséges törekvéseivel ostromolni soha meg nem szűnik, hanem állandóan garázdálkodik, s az Úr vezetésébe és termésébe konkolyt hintve, Isten igéje mellett s azon kívül veszedelmes szektákat támaszt, úgyhogy eszközei által nemcsak a józan tudományt rongja meg, hanem a tanítókon és hallgatókon is sebet üt, s így kölcsönös gyűlölséget és pusztulást támaszt. Ezért a püspök (hacsak akadályozva nincs), köteles évenként legalább kétszer komoly vizsgálatot tartani, s maguktól a hitelt érdemlő hallgatóktól szorgalmasan megkérdezni és megtudni, hogy a helybeli pap hogy él, magát hogy viseli, a tanításban szorgalmasan vagy hanyagul jár-e el. Viszont az eklézsia papjától, mesterétől nem kisebb gonddal és szorgalommal tudakozódik a hallgatók felől.*”³⁵⁵

---

³⁵¹ Uo. 48.

³⁵² UZONI FOSZTÓ–KOZMA–KOZMA 2018. 789.

³⁵³ KESERŰ 2007. 438.

³⁵⁴ UZONI FOSZTÓ–KOZMA–KOZMA 2018. 794.

³⁵⁵ Uo. 766–767.; TÓTH GY. 1922. 10.

Láthatjuk, hogy az egész *Disciplinán* végigvonul a tanfegyelem, a tanbeli egységesítés igénye, és a szövegből egyértelműen kitűnik, hogy Radecius püspök kezében most már egy olyan hatásos fegyver került, amellyel megpróbálhat minden teológiai útkeresés végére pontot tenni. Ez a cél természetesen tükröződik a püspöki vizitáció előírásában is, melyhez hasonló tulajdonképpen mindegyik felekezet egyházlátogatási gyakorlatában megtalálható. Azonban az teljesen szokatlan, hogy a *Disciplina* a püspöknek évenként minimum kétszeri látogatást írt elő. A *Disciplina* kiadását követő évtizedekből fennmaradt töredékes vizitációs anyag alapján, úgy véljük, hogy az előírás eszményi követelményként került megfogalmazásra, hisz a gyakorlatban egyáltalán nem volt arra mód és lehetőség, hogy az egyház főpásztora évente kétszer meglátogassa a gyülekezeteit, sőt az is ritkán fordult elő, hogy egyáltalán vizitált. Ennek tudható be az, hogy a *Disciplina* 1694-es revideált kiadásában a püspök teendői közt már csak az évenkénti egyszeri vizitáció szerepelt.³⁵⁶

---

³⁵⁶ TÓTH GY. 1922. 96.

VI. A dési komplanáció és annak következményei

Fentebb láttuk, hogy Bethlen Gábor idején a szombatosok ellen hozott két országgyűlési törvényt (1618, 1622) tulajdonképpen nem léptették életbe. Miután azonban I. Rákóczi György a fejedelmi székbe ült, nemcsak megerősítette ezeket a törvényeket, hanem határozottan végre is hajtotta. A református egyház eszmei és politikai befolyás alatt tartotta a fejedelmet, illetve tanácsosait, és az ő döntésüknek háttérében gyakran egy-egy prédikátor vagy maga a püspök állt,³⁵⁷ kezdetben Keserői Dajka János, majd Geleji Katona István. Az erdélyi ortodoxus, azaz református státus már 1631 kora nyarán beadvánnyal fordult Rákóczihoz, hogy akadályozza meg a hosszú hallgatás után megújult erővel fellépő szombatosokat hitük és tanításaik terjesztésében. Nevén nevezték a szombatos térítés fő ideológusát, a politikai pályát elhagyó, kegyvesztetté és fogollyá lett, majd szenterzsébeti birtokára visszavonult Péchi Simont. *„Nagy szűbbeli fájdalommal halljuk és látjuk ... a sabbataria sectának újabban való propagálását, mely ugyan fene módjára mind az egész Udvarhelyszéket inficiálja. Ennek praecipuus promotora és fautora Simon Pechi uram, ki az országnak egy néhány rendbeli articulusi ellen is azt az ártalmas sectát nemcsak propagálja maga, de sőt másokkal is azont cselekedtetni. És az mi legnagyobb Scholát fundált Szenterzsébeten maga lakó helyében, sok ifjakat tanított...”* Azt is tudni vélik a reformátusok, hogy jó néhányan körülméltették magukat és abba behaltak. *„Pünköszt napját is pénteken és szombaton celebrálták; annyira vagy on immár az dolog, félő, lábra ne kapjon az veszedelmes tévelygés.”*³⁵⁸

Rákóczi alighogy átvette a török szultántól a neki küldött athnamét, a reformátusok részéről érkezett kérés teljesítését nem látta időszerűnek és még nem akart a közismerten portabarát Péchivel leszámolni. Eközben Péchi keze alatt folyamatosan készültek a szombatos nézeteket rögzítő alkotások és a rituális életet szabályozó művek.³⁵⁹ Így a szekta Udvarhelyszék mellett Marosszéken, Marosvásárhely központtal és Kolozsváron is egyre nagyobb körben terjedt.

Időközben Geleji Katona István személyében 1633-ban a szombatosok és az unitáriusok kérlelhetetlen ellensége került a református egyház élére, aki korábban, mint udvari pap, ettől kezdve, mint püspök még nagyobb befolyást gyakorolt Rákóczira. A fejedelemnek lépnie kellett a judaizálókkal szemben és Szabó András Péter megállapítása szerint *„Nem lehet kétséges, hogy az 1635-ös országgyűlés szombatosok ellen hozott határozata is jelentős részben a türelmetlen püspök javaslatára született meg.”*³⁶⁰

Az 1635. május 13-a és június 10-e között Gyulafehérváron tartott országgyűlés első artikulusa tárgyalta a szombatosok ügyét. Ebben hivatkoznak Bethlen Gábor 1618-as, valamint 1622-

³⁵⁷ SZABÓ 2003. 39.

³⁵⁸ KONCZ 1882a.107. A kérelemre írt válasz: *„Inquirálni kell ez dolog felől serio.”* ‘Komolyan kell vizsgálni a dolgot.’

³⁵⁹ DÁN 1987. 226.

³⁶⁰ SZABÓ 2003. 41.

es törvénycikkelyeire és tulajdonképpen annak mentén hasonló perbeidézést írtak elő, ugyanakkor a következő év karácsonyáig terjedő türelmi idővel, vallásváltásra kötelezték a szombatosokat. Akik ezt elmulasztják, azokra fej- és vagyonvesztés várt. A Bethlen-féle törvényekhez képest új elemként beiktatták az artikulusba, hogy a leendő tárgyalásokon „*légyen jelen az kolosvári unitarius püspök is valahány papokkal, az mind illendő lészen pro informatione, ha egyez-é vélek az vallásban avagy nem.*”³⁶¹ Ebben a mondatban nem a vádlottak iránti méltányosság jelét kell látnunk, hanem sokkal inkább a *Consensus Ministrorum*ot elvető radikális unitárius csoport elleni támadást.³⁶² A szombatosokkal együtt perbe fogott és egy kalap alá vett nonadadorantista unitáriusoknak magukat kellett védeniük.

A terítékre került és megszavazott törvényrendeletet azonban aktuálpolitikai események miatt most sem hajtották azonnal végre. Rákóczi Györgyöt még a jelentős szombatos birtokok megszerzésének lehetősége sem motiválta az azonnali fellépésre, hisz a Bethlen István és közte kibontakozó hatalmi harc idején a tekintélyes erőt képviselő szombatosokat megtorlásaival nem akarta a trónkövetelő főúr mellé állítani.

1636 végén kisebb erődemonstráció után végül létrejött Rákóczi, valamint Bethlen István és az őt támogató török porta közti békemegállapodás. Ettől kezdve a fejedelmi székben pozícióját megerősítő Rákóczi komolyan gondolhatott a szombatoság felszámolására. A magas politikai játszmákban világosan eligazodó ex-kancellár, Péchi is tisztában volt Rákóczi szándékával és már 1634-ben elkezdte maradék birtokainak jogvédelmét. Aztán az 1635-ös szombatos törvény megjelenése idején lányai javára végrendeletet készített, amit a következő évben hivatalosan is bejegyeztek,³⁶³ végül 1637 áprilisában átíratva birtokait a vejeire.³⁶⁴ Amint látni fogjuk, ezek az óvintézkedések azonban nem jártak sikerrel.

Rákóczi a szombatoság üldözése ürügyén az unitáriusok erejét is meg akarta törni, ami az 1635-ös határozatból is világosan látszik. A fejedelem csak az alkalmat várta a beavatkozására, melyre az unitárius egyházon belüli nézetkülönbség tisztázása szolgáltatott alapot.

A hagyományos unitárius egyháztörténet-írás szerint Matthias Rhaw, magyarított nevén Szőrös Mátyás, kolozsvári szász unitárius pap és Beke Dániel püspök között áthidalhatatlan ellentét bontakozott ki, amelynek elvi alapja az 1632. püspökválasztó zsinatra vezethető vissza.

Azonban a többször idézett Molnár Dávid – hatalmas forráskiadványában Keserű Gizella³⁶⁵ nyomdokain haladva – Júdás hálátlan szerepébe öltöztetett Szőrös Mátyásról lehámozta azokat a túlzó negatív toposzokat, amelyeket a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet, a kortárs Segesvári Bálint és

---

³⁶¹ EOE IX. 415.

³⁶² SZABÓ 2003. 41.

³⁶³ DÁN 1987. 293–294.

³⁶⁴ KONCZ 1883. 42–43.

³⁶⁵ KESERŰ 2007. 439–449.

Régeni János krónikások feljegyzéseivel megspékelve ráaggatott.³⁶⁶ Anélkül, hogy ezeket részletesen ismertetnénk, csak röviden utalunk arra, hogy Szörös elődeinél határozottabb lépéseket tett azért, hogy Erdélyben is meghonosítsa a lengyel sociniánus unitarizmust. Radecius püspök 1632-ben bekövetkezett halálával a radikális Csanádi Pált, Enyedi György tanítványát választották püspökké és ezzel egyidejűleg olyan törvényt is alkottak, amely szerint a püspöki hivatalt is, a plébánosválasztás mintájára, paritásos alapon szászok és magyarok felváltva viseljék. Ha tényleg hoztak egy ilyen törvényt – melyről Molnár nincs meggyőződve maradéktalanul – az a sociniánusok és nonadorantisták közötti erőviszonyok megváltozását demonstrálja az előbbiek javára. Szörös tehát joggal remélhette, hogy Csanádi után ő lehet a püspök, annál is inkább, mert ő volt az egyetlen szász pap Kolozsváron.³⁶⁷ 1633-ban nem is átalott szokatlan liturgiát gyakorolni, ezért összeütközésbe került az egyházközséggel, ami az eltiltásához vezetett és csak 1638 derekán helyezték vissza szolgálatába. Felfüggesztésével végső fokon aligha aspirálhatott az 1636-ban meghalt Csanádi püspök helyébe. Szörös talán ebbe bele is nyugodhatott volna, azonban 1636 végén nemcsak megváltoztatták a paritási határozatot és feloldották a magyarok korlátozását,³⁶⁸ hanem a szokásjogot felülíró olyan döntést hoztak, amely szerint nem a kolozsvári lelkészek közül választottak püspököt, hanem Beke Dániel bordosi³⁶⁹ papot, Udvarhelyszék esperesét emelték a főpásztori székbe. Szörös ezen végképp felháborodhatott, hisz jól ismerte Beke korábbi tevékenységét nevezetesen, hogy 1626-ban még Szenterszében, a szombatos Péchi Simonnak volt udvari papja, aki 1630 előtt valamikor a szintén bordosi ekléziába készülő Dicsőszentmártoni Istvánt kiütötte a nyeregből.³⁷⁰ Szörösnek sértette a szemét vagy inkább az elméjét, hogy a megválasztott szuperintendens Beke judaizáns környezetből emelkedett fel, ennek alapján pedig joggal feltételezhette, hogy az új püspöke szombatos.

Molnár továbbá azt is kimutatta, hogy amikor Kénosi Tőzsérék rekonstruálták a dési komplanáció előtörténetét, akkor tulajdonképpen eltüntették vagy meghamisították a rendelkezésükre álló forrásokat, és ennek eredményeképpen olyan toposzok keletkeztek, amelyek az 1636-os püspökválasztás nyerteseit igazolta, ezzel voltaképpen elfedték Beke szombatos múltját.³⁷¹ Talán Molnár nem hangsúlyozta eléggé azt a tényt, hogy az adott időszak forráshiánya nem pusztán az elődök koncepciózus történelemhamisító magatartására, hanem a komplanáció egyik előírására

---

³⁶⁶ MOLNÁR D. 2015a. 44–53.

³⁶⁷ MOLNÁR D. 2015a. 45.

³⁶⁸ Itt meg kell jegyeznünk, hogy a kolozsvári unitárius szászok egyházon belüli pozícióvesztését azzal is magyarázhatjuk, hogy Adam Gitschner unitárius lektor 1626-ban áttért reformátusnak és az ő vezetésével megalakult egy kis szász református gyülekezet, amely 1628-ban Bethlen Gábortól megkapta az unitárius kollégium Appellatium néven ismert 30 ablakos nagytermét, és ezért a püspökválasztás rendjén gyakorlatilag fel sem merült, hogy a szász nációból válasszanak egyházfőt. SIPOS 2001. 113.

³⁶⁹ A Szentdemeterhez tartozó Bordos a szombatos Balássy Ferenc birtoka volt. Lásd: BALOGH 2005. 74–75. Beke Dániel Szentdemeteren többször is prédikált, de ekkor már az örökös ifj. Balássy Ferenc volt a patrónus.

³⁷⁰ MOLNÁR D. 2015a. 46.

³⁷¹ Uo. 47., 50.

vezethető vissza. Eszerint: „*Akárminémű injuriák ‘jogsértések’ és bántódások lettenek volt ultrocitroque ‘a többször idézett’ Szőrös Mátyás és mellette lévők közt, és az püspök Daniel Beke és hozzá tartozó ministerek, kolozsvári bírák és polgárok és communitás, és több Unitaria recepta religión lévő státusok között, azok mindenestől örök feledékenységekben és amnestiában mennek, és azokért sem most, sem ennek utána is egyik felől is sem titkon, sem nyilván semminémű úton és praetextus alatt bosszúállás ne lehessen, ne is légyen egymás ellen. Ha káptalanokban, avagy akárhol protocolumokban protestációk ‘jegyzőkönyvekben tiltakozások’, és jövőendő bosszúállásra való írások lettenek volna, utrinque cassáltassanak és annihiláltassanak in perpetuum ‘örök érvénytel szüntettessenek meg és töröltessenek’.*”³⁷² És valóban az 1629–1736 között vezetett Zsinati és Főtanácsi jegyzőkönyv 11. oldaltól kezdődő két lapját (négy oldalát 12–15.), amelyek az 1630-as évek végére vonatkozhattak, kivágták.³⁷³ Ugyanakkor az unitárius levéltárban a legrégebbi dokumentumok magában foglaló kétkötetes leltárkönyv, a Regestrum A és B is nagy hiátust mutat erről a korról.

Ennek köszönhető tehát, hogy csak egy korabeli releváns forrás maradt fenn, nevezetesen Szőrös kérésére, I. Rákóczi György által 1637. június 1-én az unitáriusok védelmében kiállított oltalomlevele, amelyről megállapítható, hogy az kérelmezőjének és körének kedvezett.³⁷⁴ A védlevélből kihámozható, hogy a beadvány megrendítő momentumot örökített meg, és ennek következtében fordult Szőrös a fejedelemhez elpanaszolva négy évvel korábbi sérelmét, hogy sociniánus hitének „*konfessziójáért*” vagyis megvallásáért tisztjében megháborgatták, öccsétől, Andrástól pedig ugyanezért száz forint zálogot vettek. Rákóczi az unió és a négy recepta religió törvényének betartására hivatkozva megparancsolta a radikális unitáriusoknak, hogy a sociniánusokat sem szóval való fenyegetéssel, ígérettel, adománnyal való elhajtással, sem zálogolással megbántani, háborítani, sem károsítani ne merészeljék.³⁷⁵

Szőrös kirohanásának tudható be az is, hogy a protekcionális levél kiállítása utáni hónapban, a fejedelem felszólította az unitáriusokat, hogy írják le mit is vallanak Jézus Krisztusról. Ennek beszédes dokumentuma az 1637. július 29-i tordai zsinat iratai közt maradt fenn: „*Mivel Rákóczi György erdélyi fejedelem meghagyása sürgetett bennünket a minél hamarabbi összejövetelre, hogy Jézus Krisztus Urunkról való vallásunkat leírjuk, és azt Őfelsége elé terjesszük, összejöttünk és a mondott ügyben ezt határoztuk: boldog emlékü Enyedi György könyvében vallásunk szabatosan és teljesen benne foglaltatik, ezért ezt terjesszük Őfelsége elé. Miután azonban ezzel a határozattal átmentünk Kolozsvárra, ott a konzisztóriumban némely kolozsvári férfiak, papok és tanácsosok a zsinat véleménye ellen fölszóltak, s így az a határozat született, hogy másoljanak ki atyánkfiainak a*

³⁷² KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 504.

³⁷³ PROT. GEN. CONS. I. 1629–1736. MUEKvGyLt.

³⁷⁴ Az oltalomlevél teljes szövegét lásd: MOLNÁR D. 2015a. 209–211.

³⁷⁵ Uo., 210.

II. János király idejében nyomtatott könyvéből egy olyan vallástételt, mely hitünket teljesen magában foglalja, s azt terjesszék Ófelsége elé.”³⁷⁶ Tehát az unitáriusok nem Enyedi egyik művét (valószínű, hogy az *Explicationes*-re gondoltak), hanem az 1579-es *Consensus Ministrorum*-ot nyújtották be a soron következő 1638. április 23. – május 16. közötti gyulafehérvári országgyűlésre.

Itt egy kicsit meg kell állnunk, hogy reflektáljunk arra, amit Keserű Gizella a fenti idézet kapcsán megállapított, nevezetesen, hogy az egyház legfőbb kormányzó testületének, a zsinatnak a döntését bírálta felül a kolozsvári konzisztórium.³⁷⁷ Molnár Dávid feltette a kérdést, hogy vajon miért? A konzisztórium más hagyományt képviselt volna? A feltételes feleletében Molnár nyitva is hagyta a kérdést, mondván, talán nem arról van szó, hogy más hagyományt képviselt volna, de tanulmányának csak egy jóval távolabbi pontján fejtette ki, véleményét.³⁷⁸ Szerintünk sem beszélhetünk arról, hogy más hagyományt képviselt a kolozsvári konzisztórium (nonadorantista), hisz pár évvel korábban Szőrössel szemben a szokatlan liturgiai gyakorlata miatt fel tudott lépni, hanem sokkal inkább a külső nyomás és az egyházat szétfeszítő belső konfliktus terhe alatt cselekedtek. Az egyházon belüli ellentét nem pusztán Szőrös és hívei, valamint Beke és paptársai között, hanem a kolozsvári bírák és polgárok és a különböző unitárius státusok között is kibontakozott. Szőröst tulajdonképpen olyanok is támogatták, akik hitelvileg nem értettek egyet vele, tehát nem az volt a lényeg, hogy milyen dogmatikai színezetűek. Beke Dániel püspökké választása pedig a vidéki papság felemelkedésének a lehetőségét növelte.³⁷⁹ Emellett az unitárius konzisztóriumban ott ültek a világiak, a városi tanács tagjai is, akiknek fel kellett mérniük az egyházban uralkodó feszült hangulat közepette a pragmatikus cselekvés irányát.³⁸⁰ Ezek a világiak tartották fenn a kollégiumot és annak ellenére, hogy 1629-től a városi tanácstól a máter-eklézsia vagyonkezelése átment az egyházközség kezébe,³⁸¹ a konzisztóriumban ülő százférfiak tekintélye megkerülhetetlen volt. Az unitárius táboron belüli ellentétek orvoslására a kolozsvári városi tanács még Jonas Schlichtingius lengyel unitárius papot is meghívta, aki óvatosságra intette azokat, akik Dávid Ferenc követőit drákói szigorral akarták

---

³⁷⁶ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 500.

³⁷⁷ KESERŰ 2007. 445.

³⁷⁸ MOLNÁR D. 2015a. 48.

³⁷⁹ Uo. 53.

³⁸⁰ Az *Explicationes* benyújtásával nem akarták még inkább feszülté tenni a helyzetüket, hisz Enyedi György főműve amúgy is a református, sőt a katolikus támadások keresztútjében állt. A református Milotai Nyilas István már 1622-ben *Speculum Trinitatis* kötetében szembe szállt a rég halott Enyedivel, ezt tette később 1645-ben Geleji Katona István is a *Titkok Titka* művében. Lásd: KERNÁCS 2005. Oldalszám nélkül.

Bitskei István írta, hogy a katolikus Káldi György az 1631-es hitvita jellegű beszédeiben sokszor Enyedivel perel. Lásd: BITSKEY 1979. 24. Az unitáriusokat körül vevő felekezetek valláspolitikai nyomása alatt nem volt célszerű olajat önteni a tűzre, mert a belső konszenzus megteremtésével a túlélésre és fennmaradásra kellett összpontosítaniuk.

³⁸¹ A kolozsvári unitárius egyházközségnek 1629-től vannak külön vezetett számadáskönyvei. Előtte a városi tanács kezében volt az eklézsia vagyonkezelése. A zsinati és főtanácsí jegyzőkönyvek is ettől az évtől kezdődnek. Úgy gondoljuk, hogy 1629 mindenképpen egy választóvonal, és igaza lehet Tóth Györgynek, hogy a *Disciplina Ecclesiastica* életbeléptetésével, ez az időszak az egyház belső rendjének a kiépítését reprezentálja. Lásd: TÓTH GY. 1922. 113–114.

elnémítani. Ugyanakkor Martinus Ruarius Szőröshöz és pártjához írt levelében szintén próbálta lebeszélni őket arról, hogy a „szemijudaizánsok”, azaz a nonadorantisták ellen fellépjenek.³⁸²

Az unitáriusokon lévő külső politikai nyomást erősítette, hogy I. Rákóczi amúgy is neheztelt rájuk, főleg mert a többszöri felszólítása ellenére, a gyülekezettel rendelkező kolozsvári reformátusok még mindig nem kaptak helyet a városi tanácsban. Ezt a kérdést a fejedelem szintén az 1638. áprilisi – májusi országgyűlésen akarta megoldani. Azonban az időközben főbírónak megválasztott Rózsás István és a királybírónak újraválasztott Szöcs Gáspár³⁸³ jobbnak látták, hogy Rákóczival kiegyezzenek, de mindezt úgy tették – ami Jakab Elek szerint az unitáriusok tekintélyét és erkölcsi bátorságát mutatja –, hogy előbb biztosítékot kértek a fejedelemtől, hogy őket jogaikban, valamint birtokaikban nem bántják, és csak azt követően teljesítették a kolozsvári reformátusok egyenjogúsítását.³⁸⁴ Ennek eredményeképpen 1638-tól a reformátusok 25-en kaptak helyet a felső tanácsban, azaz a százférfiak közt, az alsó tanácsban pedig 3-an. A főbírói tisztség négyévente szintén őket illette meg.³⁸⁵

Végül az 1638. áprilisi–májusi országgyűlésen az unitáriusok által benyújtott konfessziót, a *Consensus Ministrorum*ot csupán hivatalos formában kodifikálták, a leendő vizsgálatok elveit és az ügy érdemi tárgyalását az 1638. július 1-re kiírt dési részgyűlés hatáskörébe utalták.³⁸⁶

Ennek értelmében az unitárius egyház ugyanazon év június 14-én az ádámosi zsinaton úgy határozott, hogy: „Mivel a fejedelem Őnagysága (áprilisban a fehérvári országgyűlésen) egyházunk fölötté nagy ügyét, alaposabb megfontolásra, július 1-jére Désre tette át, a zsinat az eklézsiák espereseit és más kiválóbb atyafitait kiküldötte, hogy Désen a kitűzött napra felkészülten gyűljenek egybe.”³⁸⁷

Időközben Szőrös azzal vádolta meg Beke Dánielt, hogy az új püspök eltért az 1579-ben hivatalosan lefektetett hitcikkelyektől és a nonadorantista unitárius szárnyhoz tartozik. A Szőrös és Beke közt kialakult pengeváltásnak a fejedelem vetett végett. A püspöknek kénytelen volt engednie és „elfogadta a megegyezésnek csak bajosan nevezhető dési *complanatiót*”.³⁸⁸ Az 1579-es Biandrata–Hunyadi-féle *Confessio* értelmében hitet tettek Jézus istensége, imádása és segítségül hívása mellett. „Az miképpen Dávid Ferenc condemnálása után Demetrius Hunyadi püspöknek idejében az Unitária religión lévő ministerek ezen megegyeztenek, hogy az Úr Jézus Christusnak az Atya Istentől adatott Istenségét vallani, Igaz Istennek hirdetni kell, és imádni, és segítségül hívni, segítséget tőle kérni. Ez ellen pedig senki se titkon, se nyilván ne tanítson, ne szóljon, sőt az szerént tanítson, prédikáljon,

³⁸² Lásd: WALLACE 1850. 41–42.

³⁸³ KOLOZSVÁRI EMLÉKÍRÓK 1990.171.

³⁸⁴ JAKAB 1888. 606.

³⁸⁵ SZILÁGYI S. 1874.

³⁸⁶ Lásd részletesen: GÁL 1912. 129–142.; valamint EOE X. 136–137.

³⁸⁷ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 501.

³⁸⁸ SZABÓ 2003. 45.

énekeljen. *Úgy az Jézus Christust igaz Isteni tisztelettel imádják és directe segítségül hívják, úgymint kinek hatalma vagyon idvezíteni és el is kárhóztatni az embereket.*³⁸⁹ Ezt a hitvallást a *Disciplina Ecclesiasticá*ba be kellett másolni. Mindamellet, hogy a komplanáció szigorúan beavatkozott az unitáriusok hitelveibe, a liturgia terén is megszorításokat írt elő, és a Szentháromság elvetésén nyugvó egyház papjainak ezután az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében kellett keresztelniük. Továbbá folytatták a Kolozsváron megkezdett „istenkáromló” könyvek elkobzását, bevezették a cenzúrát és csak fejedelmi engedéllyel nyomtathattak könyveket. Ezzel tulajdonképpen Rákóczi elérte célkitűzését, hisz olyan keretek közé szorította az unitáriusokat, amely hosszú évtizedekre megbénította az egyház szellemi fejlődését.³⁹⁰

A szombatosok elleni perek már korábban elkezdődtek, 1638 elején Egrestői Angyalosi János özvegyét, Szigethi Erzsébetet és fiúkat Angyalosi Istvánt a szombatoság vádjával idézték vizsgálóbizottság elé. A súlyosan beteg asszony levélben, fia pedig személyesen kért kegyelmet a fejedelemtől. *„Könyörgünk Nagyságodnak igen alázatosan, ellenünk való causáját méltóztassék kegyelmed remittáln, holott mi nem judaizáltunk”* Rákóczi a kérelem hátára csak annyit írt, hogy: *„A törvénhez tartsák magokat.”*³⁹¹

Az áprilisi országgyűlést követően folytatódtak a vizsgálatok és a fejedelem az unitárius Pókai Sárosi János fiskális direktort bízta meg a perek felügyeletével. A szombatosok eleve vád alá kerültek, az unitáriusoknak pedig, akiket a recepta religió törvénye védett, hitvallástétel alapján lehetőséget biztosítottak a megmenekülésre, de a perbeidezés rendjén mégsem tettek különbséget judaizánsok és radikális antitrinitárius között. Erről tanúskodik Rákóczinak 1638. június 30-án Tolnay István sárospataki paphoz írt levele: *„Ezen az terminuson (azaz július 1-én) de vera religione unitarii sint ne vel non, nem leszen semmi disputatio, hanem csak azt keressük ki, kicsodák azok a szombatosok, kik az recepta unitaria religióról exorbitattanak az judeizmusra, mert csak azok a recepta unitariusok, kik az úr Jézus Krisztust invocálják, adorálják, mint Istent ... 1579 az mint Dávid Ferencet condemnálták volt, azok mind megvadnak nekünk, s csak arra a rámára fogjuk most vonni őket.”*³⁹² Az is világosan látszik, hogy Rákóczi az 1579-es Dávid-per „rámája”, azaz mintája alapján kívánt eljárni és elvben egy kalap alá vette a szombatosokat, valamint nonadorantistákat.

Georg Kraus a neves erdélyi szász történétíró rövid tömörséggel így örökítette meg a dési gyűlést: *„Júliusban Désen országgyűlést tartottak, ahová sok előkelő egyházi és világi rendű férfi*

³⁸⁹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 503.

³⁹⁰ GÁL 1912. 138–142.

³⁹¹ KONCZ 1880. 90.

³⁹² SZILÁGYI S. 1874. 155. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Szabó András Péter szerint a fejedelem Medgyesi Pál udvari papjához írta a levelet. Lásd: SZABÓ 2003. 45.

gyűlt össze. Megvitatták és megbeszélték a hittel kapcsolatos cikkelyt, majd ítéletet hoztak a fogságra vetett szombatosok ügyében.”³⁹³

A dési terminuson az unitáriusok után a megidézett szombatosok ügyét tárgyalták. A perbe idézett vagy elfogott szombatosok száma ezrekre rúgott. Elítélésükkel kapcsolatban Szalárdi a következőket jegyezte fel: „*egynehány százan, ha nem ezeren, azon director által evocáltattak vala, megtartatván a törvény folyásában való út és mód az hozzájuk való feleletekben, a kik azon sectán lenni tanáltattak volna, megbizonyosodván, a directornak actiója, keresesti: mindnyájan fejök, jószágok elvesztésén maradtak vala; kik a megsententiázás után, az kamaraház előtt levén egy szép öreg puszta egyház (mellyet azután fejedelem nagy szép cserepes héjjázat alá vétetett vala), naponkint abba reggettetnek vala, míg annyira szaporodnának, hogy a várakba együvé is, máshová is, százon-, másfélszázonkint jó gondviselés alatt küldöztetnének, úgyhogy Váradon, Székelyhídon, Jenőben, Déván, Fogarasban, Szamosújvárbán, Kővárban vasakat is alig győznének kovácsolni nékiek, és amíg kik jó észre nem térnének, mindenütt a sok építések körül naponkint elég dolog adatnék elejökbe.*”³⁹⁴ Arról is értesülünk Szalárdi útján, hogy az elítélt zsidózók közül azok, akik valamely recepta religióra tértek „*állhatatosságáru hitlevél vétetvén tőlök, békével bocsátatnak vala.*”³⁹⁵ Ide kívánczok az is, hogy egy 1639-ből fennmaradt áttérési reverzális szerint a megfélemlített judaizánsok „*az igaz üdvözüllendő helvetica vallásra*” tértek át, meg kellett keresztelkedniük és kötelező volt megesküdniük a „*teljes szentháromság egy bizony örök istenre*”.³⁹⁶ A fejedelem udvari papja, Medgyesi Pál Váradon harmincöt szombatosot keresztelt meg.³⁹⁷ Dán Róbert szerint azonban a szombatosok nemcsak azért választották többnyire a református vallást, mert a hivatalos hatalom egyházának számított, hanem azért is, mert már nem érezték biztonságban magukat a korábban védőpajzsként használt unitárius egyházban.³⁹⁸ Egy halálos ítélet végrehajtásáról is tudomásunk van, az unitárius Toroczkai János³⁹⁹ kolozsvári ötvöst a két Szamos összefolyásánál lévő szigeten, Désen megkövezték, feleségét pedig elűzték a városukból. Geleji Katona István református püspök meglepéssel számolt be erről az eseményről miszerint Rákóczi fejedelem: „*másoknak is rémülésekre Krisztus urunk ellen való iszonyatos káromkodásáért, igaz törvény szerént kövekkel agyon verette* – majd ezt fűzi még hozzá Geleji – *És így Isten kegyelmességéből azok is Nagyságod által Krisztus ellenségeiből ő híveivé lőnek.*”⁴⁰⁰

³⁹³ KRAUS 1994. 156.

³⁹⁴ SZALÁRDI 1980. 192–193.

³⁹⁵ Uo. 193.

³⁹⁶ Lásd: KONCZ 1882d. 223.

³⁹⁷ SZALÁRDI 1980. 193.

³⁹⁸ DÁN 1987. 307.

³⁹⁹ Toroczkai Máté unitárius püspök fiáról van szó.

⁴⁰⁰ GELEJI KATONA 1645. Oldalszám nélkül.

Dést követően tovább folytatódott a zsidózók elleni országos üldözés és a székelyföldi szombatosok népi bázisának felszámolásával párhuzamosan perbe fogták azok nemesi képviselőit, így Péchi Simont is szinte egész rokonságával együtt. Az ex-kancellár azonban betegsége miatt nem jelent meg a tárgyaláson, de a tanúkihallgatások alapján bizonyítást nyert, hogy szombatos és Kővárba zárták. Ezt követően 1638. novemberében székely nemesek egy része kezesség vállalása mellett tárgyalást kezdett az ő kiszabadítására. Annak ellenére, hogy Péchi birtokait már korábban vejeire íratta, szabadságát 1639-tavaszaán olyan reverzális aláírásával nyerte vissza, melyben a maga és az örökösei nevében mindenéről lemondott.⁴⁰¹

Dán Róbert megállapítása szerint az 1638–1639. évi szombatos üldözések és a 17. század közepétől egészen a 19. század második feléig lefolytatott szombatos perek ellenére a mozgalom gerince nem tört meg. A zsidózók mély illegalitásban tovább éltek, és ritkán ugyan, de hallani lehetett róluk.⁴⁰²

A dési részgyűléssel Rákóczi teljes sikert ért el. Leszámolt politikai ellenfeleivel, elsősorban a szombatos-gyanús Székely Mózessel, Udvarhelyszék egykori kapitányával, aki Bethlen Istvánhoz hasonlóan a porta segítségével szeretett volna Erdély trónjára ülni, és akinek a környezetében több zsidózó is működött. A fejedelem birtokszerzési vágyát is legális alapra helyezte, például a Péchitől elkobzott birtokokat feleségének, Lorántffy Zsuzsannának⁴⁰³ és Kemény Jánosnak⁴⁰⁴ adományozta. Vallási téren a nonadorantizmus és a szombatosság szándékos elegyítésével sikeresen beavatkozhatott az unitárius egyház belügyeibe is, hisz meggyőződésből fakadó célkitűzése az igaz hit terjesztése volt. Pokoly szerint Rákóczy György „*annak a vallásos eszmének a szolgálatában állott, hogy Isten országa itt e földön megszilárdíttassék. Ez az istenországa pedig nem más, mint az ő egyháza, a helvét hitvalláson felépülő orthodoxus egyház.*”⁴⁰⁵

A szombatosok felszámolásával párhuzamosan 1638 végén az unitáriusok székelyföldi visszaszorítása is elkezdődött, majd a következő év elején a kiküldött komisszáriusok helyszíni vizsgálataival folytatódott, akik felmérték a falvak felekezeti összetételét és a többségnek ítélték oda a templomot.⁴⁰⁶ A biztosok hatalmukkal sokszor visszaélve megfélemlítették az embereket és úgy operáltak a számokkal, hogy a templom és a parókiális ház a reformátusok tulajdonába kerüljön. Például Kissolymosban két vizsgálatot is tartottak annak érdekében, hogy elérjék a kívánt eredményt.

⁴⁰¹ A kezeslevelet és a reverzalist lásd: KÖVÁRI 1867. 255–260.

⁴⁰² DÁN 1987. 312.; 1652-es *Approbatæ Constitutiones* is megerősítette a zsidózók ellen korábban hozott törvényeket. Lásd: MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1900. 17.; Apafi Mihály fejedelemsége idején 1662-ben a szenterzsébeti, kissolymosi, böződi, böződújfalvi szombatosok leszármazottai ellen zsidózásért vizsgálatot indítottak és az „*igaz helvetica vallásra*” áttérítették. Lásd: KONCZ 1882e. 224–226.

⁴⁰³ JAKAB–SZÁDECZKY 1901. 377.

⁴⁰⁴ JAKAB 1896. 78–80., 86–88. Ugyanitt olvashatjuk II. Rákóczi Györgynek 1650. július 26-án Bethlen Jánosnak tett birtokadományát, mely birtokokat a szombatos Kornis Borbárától kobozták el. JAKAB 1896. 80–81., 88–90.

⁴⁰⁵ POKOLY 1904b. 200–201.

⁴⁰⁶ A kérdés bővebb tárgyalását lásd: MOLNÁR D. 2014.

Első alkalommal 1639. márciusában, a komisszáriusok megállapították: „*Mivel itt az unitáriusok sokkal többen vadnak az ortodoxusoknál az templom és parochia az unitáriusoknak marad.*”⁴⁰⁷ Egy évre rá azonban a fejedelem megbízásából Daniel János⁴⁰⁸ Udvarhelyszék alkapitánya negyedmagával kiszállt „*az Kis Solymosi Ecclesianak revideálására, hogy tudniilik mellik religiön levők lennének potiorb parsok*”. Daniel János jelentésében hangsúlyozta, hogy jóllehet a dési egyezség után „*...bizonyos commissariusokat bocsátván ő Nagysága (Rákóczi) ugyanide Kis Solymosra, az holott akkor potior pars lévén az Unitaria religiön levő atyafiak az templom is adjudicáltak volt parochialis házakkal együtt azon religiön lévő atyafiaknak, azután sokan közülök megismervén tévelygéseket, sokan ugyanezen esztendőben spontanea voluntate nemine cogente megtértek és az igaz helvetica confessiot amplectáltak...*” majd az újbóli összeszámlálás után „*találtuk – folytatja Daniel – az orthodoxa religiön levőket potior és major parsnak lenni, az melyre nézve az a mi kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes parancsolatjából s mind az országnak deliberatuma, constitutioja s articulussa szerint az templomot, harangot, parochiális domust minden ahhoz tartozandó reditusokkal az orthodoxa religiön levőknek ugymint major és potior parsnak assignálók és kezekbe adok az jelenvaló 1640. esztendőben die 30 mentis Martii.*”⁴⁰⁹

Az, hogy „*spontanea voluntate nemine cogente*”, azaz spontán önként senki által sem kényszerítve tértek volna át az unitáriusok, némiképp ellent mond az unitárius egyháznak az országgyűléshez való többszöri felterjesztésével. Az unitáriusok sérelmezték többek közt, hogy Daniel János és társai azokat is háborgatják, akiknek korábban a „*commissariusok pecsétek alatt az religiönak szabados exercitumára való levelet adtak*” melyben a fejedelmi törvény szerint az állt, hogy „*az mit a commissariusok találtak, mindkét fél ahhoz tartsa magát.*” Továbbá azt is elpanaszolták, hogy Daniel János darabontokat küldött egynéhány ekklezsiákba és a „*szegény unitárius embereket, akik egy óráig is soha judaizánsok nem voltak captiváltak, erős fogságba vettetett, addig el nem bocsátatott, míg conscientiajok ellen más religióra nem eskette őket.*” Arról is tudomásuk van, hogy Daniellel együtt a református prédikátorok is hasonlóképpen fenyegették a „*szegénységet*”, akiket összegyűjtöttek és két nap haladékot adtak a gondolkodásra, miszerint „*hogyha religiójokat el nem hagyják, mind egyik Fogarasban fogságra küldik.*” Az emberek „*elijedvén az fogságnak kemény és súlyos voltától, kezeket beadták ugyan de conscientiajokban való keserves bánatokban esedeznek abból való megszabadulásra.*” Marosszéken Erdőszentgyörgyön Rédey János, mint patrónus szintén fenyegetéssel és erőszakkal foglalta el a templomot. Kálban nem adtak templomhelyet. Küküllővármegyében Nagyteremiben templomhelyet ugyan kaptak, de építési

---

⁴⁰⁷ KONCZ 1882c. 220.

⁴⁰⁸ Daniel János Háromszék főkirálybírója és fejedelmi követ is volt. Lásd bővebben: DANIEL 1908. 10–20.

⁴⁰⁹ KONCZ 1882b. 107–110.

költséget nem. Fejérvármegyében Olthévízen, Alsórákoson, Ürmösön és Hídvégen a patrónusok az unitárius prédikátorok bérét lefoglalták.

Végkövetkeztetésképpen a sérelemlevél megállapítja, hogy ilyen fenyegetéssel *„megtöbbitvén az őkegyelmek számát illegitime templomunkat elvevén, prédikátorunkat exturbálták”* és kérték az öreg Rákóczit, hogy *„instállyon mellettünk a mi kegyelmes urunk Fejedelmünk ő Nagysága méltóságos személye előtt, efféle bántódásokat és Nagysága ne engedje Ecclesiánkon senkinek cselekedni; az unitárius embereket ne fogdossák, ne fenyegetessék, vesztegessék ...ő Nagysága az articulus szerint méltóztassék oly Commissáriusokat rendelni, az kik az szegény embereket, az ő lelkek esmerete szerint való szabados confessiojokra hadják, ne erőltessék külső világi félelemmel és fenyegetéssel conscienciájok ellen való confessiora.”*⁴¹⁰

Az is előfordult, hogy egyházközségeket vontak össze azért, hogy meglegyen a református többség. Bözödújfalú a térítés után teljesen reformátussá lett és a települést azért csatolták az unitárius többségű Bözödhöz, hogy így az ortodoxusok elérjék major parst.⁴¹¹

Ahogy korábban már említettük a fejedelem nemcsak Udvarhely- és Marosszéken, Küküllő- és Fejér vármegyében, hanem az unitárius Kolozsváron is komoly pozíciókat szerzett, és több évig tartó nyomásgyakorlás után 1638-ban elérte, hogy a kincses városban a reformátusok is helyet kapjanak a százférfiak (*centumpátterek*) tanácsában, valamint a felső tanácsban, ezzel párhuzamosan pedig minden negyedik évben közülük válasszák a főbíró. Rákóczinak határozott szándéka volt az is, hogy patrónusi tevékenységével Kolozsváron az akkor még kisebbségben élő hitfeleit anyagilag, a fejedelmi támogatást megfelelően reprezentáló szintre hozza. Ennek egyik kézzelfogható eredménye a Farkas utcai romos templom 1638–47 közötti igényes felújítása volt.⁴¹²

Rákóczi valláspolitikájának részét képező fejedelmi cenzúra az unitárius egyház szellemi életét is jóllehet hosszú időre ellehetetlenítette, ez azonban nem jelentette a dogmatikai vizsgálódás megszűnését. A kéziratban maradt unitárius művek (prédikációk, káték, imádságos könyvek) újabb kutatásai élénk teológiai útkeresésről tanúskodnak, de a dávidferenci radikális hagyomány a 17. század végére teljesen elhalványult.⁴¹³

A dési egyezség következtében az unitárius egyház fokozatos háttérbe szorítása és több gyülekezet elvesztése mind arra utal, hogy a recepta religió intézményét formálisan ugyan fenntartották, de Trócsányi szavait idézve *„az unitáriusok helyzete I. Rákóczi György idejétől fogva nem sokkal jobb a toleráltságnál.”*⁴¹⁴

---

⁴¹⁰ BENCZÉDI 1884a. 90–93.

⁴¹¹ KONCZ 1882c. 220.

⁴¹² SIPOS 2001. 113., 115.

⁴¹³ KOVÁCS 2009. 29.

⁴¹⁴ TRÓCSÁNYI 1976. 42.

Beke Dániel, akinek a püspöki tevékenysége összefonódott a komplanáció utáni közel negyedszázaddal, a korabeli szokásnak megfelelően Rákóczihoz fordult engedélyért, hogy a meggyérült gyülekezeteit végiglátogatva felmérje egyházának állapotát.

Rákóczi György 1642. április 14-i keltezéssel ki is bocsátotta a *mandatum visitatorium*ot vagy más szóhasználattal *literae visitatorieat*, de érdekes módon mindezt úgy tette, hogy főpásztori székében Beke Dánielt csak néhány hónapra rá, július 26-án erősítette meg, holott ő már 1636 óta vezette egyházát. Ez teljesen szokatlan joggyakorlatnak számított, hogy a funkcióban való megerősítést, ami önmagában is éveket késett, megelőzte egy a hivatallal járó feladat elvégzésének jóváhagyása. Az évekig elhúzódó püspöki megerősítésre sem találunk kielégítő magyarázatot. Ha azonban az unitárius egyházon belül kialakult vita és annak a dési részgyűlésen való végleges megoldásának perspektívájából nézzük az eseményeket, elképzelhető, hogy Rákóczi tudatosan kivárt a megerősítéssel. Így az egyházon belüli erőviszonyok kialakulása után a komplanáció betartására való felszólítást is beleszőhették az oklevélbe, amit meg is tettek. Eszerint a püspök „*hallgatóit és híveit az unitárius vallásnak az ország közelebbi, 1638-ki, deézi gyűlésben meghatározott hitszabályzata értelmében oktatja és igazgatja s attól a zsidózásra vagy más téves hitrendszerre térni vagy eltántorodni nem engedi.*”⁴¹⁵ A megerősítés arra is kitért, hogy a püspöki látogatás dolgában nem követelhet magának több jogot, mint amit korábban meghatároztak, és itt utalás történt Háromszékre, azaz Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék unitárius eklézsiáira, amelyeknek felügyeletét Keserői Dajka János idejében Brandnburgi Katalin a mindenkor református püspök joghatósága alá helyezte. Ugyanakkor azt is előírták, hogy az unitárius püspök a „*fejedelem orthodox vallású püspökének tekintélyi és kötelességei kiváltságos előnyeibe*”⁴¹⁶ soha ne avatkozzon bele. Ez az egyetlen olyan unitárius püspöki megerősítő oklevél, amely az egyházfő jogkörének korlátozását is törvényesítette.

VI. 1. Az 1642-es Beke Dániel püspököt generális vizitációra feljogosító oklevele

Az 1642. áprilisában kiadott *mandatum visitatorium*, eddigi ismereteink szerint az első ilyen jellegű unitárius dokumentum.⁴¹⁷ Az oklevelet a 19. század végén Jakab Elek találta meg és mint értékes forrást, tette közzé.⁴¹⁸ Az alábbiakban röviden ismertetjük ennek a tartalmát, amely tulajdonképpen a

---

⁴¹⁵ JAKAB 1896. 75.

⁴¹⁶ Uo. 82–84. az oklevelek ártírt formája.

⁴¹⁷ Pokoly József szerint Torockai Máté unitárius püspök 1613-ban már kapott *mandatum visitatorium*-ot, így ez lehetett volna az első ilyen jellegű unitárius dokumentum, de a jeles történész a püspöki megerősítő diplomáról gondolta, hogy az az egyházlátogatásra feljogosító oklevél. Tehát Pokoly minden bizonnyal nem látta az oklevelet, jöllehet Jakab Elek már 1892-ben közzétette Torockai 1613-as superintendensi konfirmációját. Lásd: POKOLY 1905. 69., valamint JAKAB 1892. 81–89.

⁴¹⁸ Lásd: JAKAB 1896. 76–77., 84–85. Jakab Elek ezt a dokumentumot a Magyar Országos Levéltár 20. számú Királykönyvéből közölte, nem tudott arról, hogy a Rákóczi aláírásával, fejedelmi pecsétjével, valamint Szalárdy János udvari titkár kézjegyével ellátott eredeti okirat meg van a MUEKvGyLt-ban, jelzete: RegA [48] II. 14., fotóreprodukciója,

királyi mandátumhoz hasonlóan a meglátogatandó terület minden rendű és rangú lakójához szólt, utasítva őket, hogy a vizitátorokat támogassák, templomaikat kinyissák, a felszereléseket, kegyzereket megmutassák, az egyházi jövedelemmel elszámoljanak, a pap velük szemben jóindulatú legyen, a korábban tapasztalt visszasságokat megszüntessék és a hit tisztaságát megőrizték.

A Beke Dániel püspök részére kiállított mandátum általános bevezetőjében kifejezésre jutott, hogy a fejedelem egyforma igazsággal mindig arra törekedett, hogy a bevett vallások előjáróinak és tisztségviselőinek tekintélye híveik előtt folyamatosan megmaradjon. Ezt követően az oklevél a gyülekezetekben tapasztalt fogyatkozásokat sorolja fel, amelyek elsősorban a tanítók *„szabályellenes élete, hivatalbeli hanyagsága vagy a hit megállított(!) formáitól és a Szentírástól eltérésök, az isteni tisztelettartásnak elhalasztásából és megvetéséből, a hívek és egyház javainak a maguk világi céljaira fordításából, hálátlanságból vagy vakmerő ellenszegülésből következnek”*.⁴¹⁹ Ezért a fejedelem felhatalmazta Beke püspököt, hogy Erdélyben mindenütt, – *„kivéven a Sepsi, Kézdi és Orbai székely székeket, ahol eddig is az unitárius eklézsiáknak meglátogatása és megvizsgálása bizonyos korábbi egyezés következtében az orthodox vallású püspök kötelessége volt és most is azé”*⁴²⁰ – meglátogassa az ő ekléziáit, a papoknak, az iskolaigazgatóknak és a híveknek vallásosságát, valamint erkölcsösségét megvizsgálja, hibáikat megfeddje, és ha joga van rá, azokat meg is büntesse. A rendelkezés azt is előírta, hogy a püspök vizitációja során az egyes egyházközségeknek ajándékozott és időközben elvesztett birtokait a papok jövedelmével együtt számba vegye és azokat visszaszerezze. Helyezzen vissza mindent törvényes állapotába és gyakorlatába. Munkájának akadályoztatása estén, ha a körülmények úgy kívánták, világi karhatalmat is igénybe vehetett, és abban az esetben, ha valaki az eklézsia javait nem akarta visszaadni, jogában állt azt a személyt az illetékes bírói hatóság vagy akár a fejedelem elé idézni. A püspöknek kötelessége a templomokat és az ekléziák más épületeit, amelyek bármilyen okból tönkrementek, felépíteni vagy kijavítani. Továbbá a hamis tudományt valló és tanító papok, valamint mesterek helyébe alkalmas, jámbor és a szent szolgálat teljesítésében hű és buzgó papokat kellett kineveznie. Az oklevél záró része az ország közhatóságaihoz és tisztségviselőihez szólt, miszerint, ha Beke Dániel hozzájuk fordult, akkor nekik mindenben segíteniük kellett a püspököt, hogy zavartalanul végezhesse munkáját. Abban is támogatniuk kellett az egyházfőt, hogy a saját, valamint papjai törvényes járandóságait és az elidegenített egyházi javakat visszaszerezze. Az egyes helységek tisztjeinek is jóakaratot kellett tanúsítaniuk a vizitátorokkal szemben és gondoskodniuk számukra megfelelő szállásról, étkezésről, fuvarról, lovakról, valamint kellő létszámú bátor kíséretéről.⁴²¹

---

in KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 809. A püspöki megerősítő oklevél eredetije is a MUEKvGyLt-ban található, jelzete: RegA [49] II. 15.

⁴¹⁹ JAKAB 1896. 76.

⁴²⁰ Ua.

⁴²¹ Uo. 76–77.

Beke Dániel vizitálásáról nem maradt fenn jegyzőkönyv. A Kénosi–Uzoni-féle *Egyháztörténet* azonban említést tesz arról, hogy a püspök számtalan esetben meglátogatta ekléziáit és főleg a kövári kerületben, valamint a Tiszán inneni egyházközségekbe a havasokon és az erdős szakadékokon átkelve nagyon veszélyes volt az utazás. A szerzőpáros mindössze két egyházlátogatást tartott említésre érdemesnek, az egyik 1648. július 27-én volt – fejedelmi kiküldetésre – Abrudbányán, a másik 1651-ben Nagybányán és annak környékén. Ez utóbbi alkalommal rablók támadták meg az egyházfőt, de egy szemtanú beszámolója szerint Isten csodálatos gondviselése folytán megszabadult. A rablók megjuhászkodtak, sőt még egy kövér bárányt is ajándékoztak a püspöknek.⁴²² Ebből a szórványos adatból világosan látszik, hogy akkor még Nagybányán is volt unitárius gyülekezet.

---

⁴²² KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 288., 515.

VII. Az unitáriusok komplánáció utáni sérelmei

Dolgozatunk szempontjából újból kiemeljük, hogy a fentebb ismertetett két Rákóczi-oklevél is hangsúlyozza és tulajdonképpen törvényesíti, hogy a háromszéki unitáriusok felett az unitárius püspök nem gyakorolhatja hivatali kötelességét, nem látogathatja meg őket. Az unitáriusok ezen jogfosztottságukért, mindegyik fejedelem trónrálépésekor, újból és újból tiltakozó panaszlevelet, azaz gravaminát terjesztettek fel az uralkodóhoz. Érdemes megjegyeznünk, hogy az egyes gravaminákban az unitáriusok mindig visszatértek azokra a korábbi kérdésekre, amelyeket a mindenkori fejedelmek nem orvosoltak. Az ismétlések rendjén azonban egy-egy sérelmet újabb információval láttak el, és ha időközben az adott kérdésben más jogtalanságra is fény derült, azt is beleszöttek a felterjesztésbe. Így még árnyaltabb képet kaphattunk az eseményekről. Eddigi kutatásaink alapján, az utolsó és legteljesebb ilyen gravaminát 1659 elején juttatták el Barcsay Ákosnak, aki alig néhány hónappal korábban 1658. őszén fogadta el a török nagyvezír fejedelmi kinevezését és októberben a rendek is megerősítették Erdély trónján.⁴²³

Ez a gravamina öt pontban foglalta össze az unitárius egyházat ért jogtalanságokat, és ugyanakkor próbálta megnyerni a fejedelem jóindulatát sérelmeik orvoslására.

A gravamina első pontjában az unitáriusok elpanaszolták Barcsaynak, hogy „*religióknak oppressiójára lőn az az contractus, az melyet tétete az néhai Keserűi Dajka János püspök Katarina fejedelemasszony által, akkorbeli Colosvári terminuson, hogy az háromszéki unitáriusok az református püspöknek directiója alatt legyenek, mely miatt az unitárius püspök őket soha in negotio religionis – is nem visitálhatta, mert arról arceálták.*”⁴²⁴

A dési egyezés azon pontját is sérelmezik, amely szerint az ország „*supremus magistratusa*” megtiltja az unitárius püspöknek és a konzisztóriumnak, hogy a komplánációban lefektetett konfesszió ellen vétő híveiket maguk büntethessék meg, „*abbéli autoritást az unitárius püspöktől elvette, holott nem külső ember, hanem az püspök, és az consistorium igazgathatja az eklézsiákat.*”⁴²⁵

Arról is tudósították a fejedelmet, hogy Hídvégen a reformátusok hogyan vették el azt a templomot, amit Mikó Ferenc az iskolával együtt az unitáriusok részére építtetett. Keserűi Háromszéken való „*cirkálásakor*”, jóllehet eljutott Hídvégig, de Mikónak, mint Bethlen Gábor főudvarmesterének és kincstartójának, olyan tekintélye volt, hogy a református püspök az ő birtokára nem ment be.⁴²⁶ Molnár Dávid az unitárius templomfoglalásokról írott dolgozatában kimutatta, hogy miután Mikó Ferenc 1635-ben meghalt, és egy évre rá egyetlen fia, Mikó József is elhunyt, kihalt a Hídvégi Mikó család ezen ága. Így minden további nélkül lehetővé vált, hogy még abban az évben,

⁴²³ EOE XII. 4–5.

⁴²⁴ RegA [96] G. 15. MUEKvGyLt.

⁴²⁵ Uo.

⁴²⁶ GÁL I. 1935. 133.

1636-ban Nemes Tamás, Háromszék főkapitánya elfoglalja a hídvégi unitáriusok templomát.⁴²⁷ A gravamina szerint: „Az néhai Nemes Tamás uram, mikor Hídvégin az unitárius pap egy vasárnap az prédikációra harangoztatott volna, maga szolgálait fegyveres kézzel az templomunknak ajtajára állatta, az unitáriusokat templumba be nem bocsátotta, hanem maga religióján lévő papot bevívén az templumba prédikáltatta, és így templumunkat elfoglalván”⁴²⁸. Az ottani unitáriusok komisszáriusokat is kértek igazságszolgáltatásra, név szerint: Haller István, Szalánczi István, Forgácz Bálint és Farkas Ferenc jelent meg, „de ökegyelme – Nemes Tamás – azoknak directiójaknak is nem cedála, hanem re insecta ‘kigúnyolva’ kelle el jünniek.”⁴²⁹ Ezt követően a korábban már többször említett és bevált forgatókönyv szerint Nemes Tamás is fogsággal félemlítette meg és kényszerítette áttérésre az unitáriusokat, így „annyira megszorította az ökegyelme parsát, hogy osztán onnét papunkat is exturbáltata, és az bodog emlékezetű Mikó Ferencről unitáriusoknak építettett templumát elfoglalá, mely miatt most is az hídvégiekben conscientiajokban keseregnek, kívánván szabadulást”.⁴³⁰ Mindennek ellenére elképzelhető, hogy egy időre az unitáriusok mégis visszakapták a hídvégi templomukat, mert Nagy János Mikó Ferencről írt életrajzában ugyan nem tudja, hogy a hídvégi templom meddig maradt az unitáriusok tulajdonába, de azt határozottan állítja, hogy ott 1657-ben már volt a reformátusoknak egy kis temploma. Sőt arról is beszámolt, hogy amikor a református Nemes János cselédei a meghalt két gyermeküket 1657-ben a nagy templomban el akarták temetni, Mikó Miklós, Ferenc rokona és örököse kiüzte onnan őket.⁴³¹

A gravaminából azt is megtudhatjuk, hogy Bölönben az ottani unitáriusokat azzal próbálták református hitre téríteni, hogy „hadi expeditiótól immunisra teszik”,⁴³² azaz felmentik a hadi kötelezettség alól. Sokan éltek is ezzel a lehetőséggel, „beadták kezeiket, contractust csinálván felőle”⁴³³, de később lelkiismeretükre hallgatva megbánták tettüket és újból az unitárius templomba mentek istentiszteletre. Ezeket az embereket, mint szerződészegőket Görgény várába zárták, név szerint pedig Bodosi Bartalyus ifjú hadnagyot említik, akit megkötöztek és addig nem engedték el, ameddig meg nem fogadta, hogy ezután a református pap prédikációját hallgatja. Az is kiderül, hogy a sérelemlevél megfogalmazása előtt nem sokkal Béli Pál Háromszék főkapitánya⁴³⁴ fejedelmi parancsra Árapatakára rendelte a bölönieket. Közülük azokat, akik úgymond megtagadták hitüket és így a hadkötelezettség alól felmentést kaptak, de végül mégis fegyvert fogtak, mert rájöttek, hogy

⁴²⁷ MOLNÁR D. 2014. 12.

⁴²⁸ RegA [96] G. 15. MUEKvGyLt.

⁴²⁹ Uo.

⁴³⁰ Uo.

⁴³¹ NAGY J. 1875. 42–43.

⁴³² RegA [96] G. 15. MUEKvGyLt.

⁴³³ Uo.

⁴³⁴ DEÁK 1887. Oldalszám nélkül.

nem tudnak meglenni unitárius istentisztelet nélkül, mind letartóztatta és csak kezesek jóállása mellett engedte szabadon őket.

Barcsay fejedelemnek újból elpanaszolták azt is, hogy a kissolymosi unitáriusokat Daniel János megfélemlítette és Fogaras várába záratta, valamint említést tettek arról is, hogy Szenterzsébetről huszonkét unitárius embert szintén fogarasi fogságra vitetett. Drámai lehetett a helyzet, hiszen sokan csak félelmükben, lelkiismeretük ellenére hagyták el hitüket, „*de conscienciájok ez mai napig is meg nem nyugodván rajta, ilyen erős kötés alól kívánnak kiszabadulni*”.⁴³⁵

A fejedelmet arról is értesítették, hogy a dési komplanációnak a cenzúrára vonatkozó rendelkezése is az unitáriusok „*oppressióját*” segítette elő, és hiába kérték a fejedelemtől, az öreg Rákóczitól katekizmusuk kinyomtatását, „*ő nagysága meg nem engedte*”. Az előterjesztésben egy másik műről is említést tettek, miszerint a „*de Coena Domini religiónk szerént való tractátust kinyomtatván*”, abból a püspök a fejedelemnek három példányt átnyújtott, kérve őt, hogy engedélyezze a kötet „*kibocsátását*”. Azonban „*nemhogya megengedte volna ő nagysága, de inkább az fejérvári káptalanokat hivatván sub poena nota infidelitatis megtiltatta, hogy ki ne bocsáttasék az a tractatus.*”⁴³⁶

Ez utóbbi művel kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy Valentinus Radecius püspöknek 1638-ban megjelent egy posztumusz úrvacsorát tárgyaló latin nyelvű ágendáskönyve.⁴³⁷ Kérdés, hogy a garvaminában említett hasonló tartalmú traktátus azonos-e a Radeciuséval. Itt újból megemlítjük, hogy az 1638. április 23. és május 16. között ülésező gyulafehérvári országgyűlést követően, de a dési egyezséget megelőzően már megkezdődtek a radikális antitrinitáriusok és szombatosok elleni vizsgálatok, melynek első eredményeként május 23-án jegyzéket készítettek a Kolozsváron elkobzott többségében nonadorantista művekről.⁴³⁸ A jegyzék 33 tételben 23 latin és magyar nyomtatott és kéziratos művet tartalmaz, de ezek között nem szerepel a Radeciusnak szociniánus⁴³⁹ elemeket is tartalmazó munkája, véleményünk szerint éppen azért, mert ekkor még nem volt kinyomtatva.⁴⁴⁰ Mivel 1638 második felében már életbe lépett a cenzúratörvény, ezért úgy gondoljuk, hogy az ágendáskönyvet valamikor az elkobzott nonadorantista művek és a komplanáció, azaz május 23. és július 1-je közötti időszakban nyomtathatták ki. A gravamina szerint ebből a műből aztán Beke Dániel akkori püspök három példányt bemutatott és átadott a fejedelemnek a terjesztés utólagos

⁴³⁵ RegA [96] G. 15. MUEKvGyLt.

⁴³⁶ Uo.

⁴³⁷ Valentino Radecio, *Formula administrandi Coenam Dominicam...* (Claudiopoli: 1638) RMNY. 1725.

⁴³⁸ Lásd: DÁN 1984. 82–94., Lásd még: EOE X. 165–167.

⁴³⁹ Az unitárius úrvacsora kérdéséről és Radecius: *Formula administrandi Coenam Dominicam* ágendájának szociniánus hatásáról lásd: KOVÁCS 2013. 214–240.

⁴⁴⁰ Mivel az elkobzott könyvek közt Socinus művek is voltak pl. *De Jesu Christi filii dei natura...*, (Krakkó: 1588); *De Jesu Christi invocatione...*, (Krakkó: 1595) ezért úgy gondoljuk, hogyha a Radecius szociniánus ihletettségu ágendája már ki lett volna nyomtatva, akkor azt is elvették volna.

jóváhagyásáért. A Radecius-kötet terjesztésének megtiltása kézenfekvő magyarázatul szolgálhat arra is, hogy miért maradt fenn belőle mindössze néhány példány.⁴⁴¹ Amennyiben feltevésünk igaz, akkor ezt a Radecius-féle ágendáskönyvet kinyomtatták ugyan, de azonnal index alá is helyezték, így az is érthető, hogy a dési egyezés az úrvacsora liturgiájának egységesítését miért is írta elő az unitáriusoknak.

Végül a gravaminának ki kell emelnünk azt a részét, amelyben Barcsaytól kimondottan a Kolozsváron lakó unitáriusok sérelmére kérnek orvoslást. Az történt ugyanis, hogy a reformátusok 1655-ben azzal vádolták az unitáriusokat, hogy azok az I. Rákóczival kötött egyességet⁴⁴² megszegték. Ez ellen az unitáriusok tiltakoztak, valamint visszautasították a rágalmakat, de egy a reformátusokkal való per kimenetelétől tartva, inkább a fejedelem jóakarátára bízta magukat. Ennek eredményeképpen 1655. márciusában II. Rákóczi György fejedelem és az unitáriusok között egy 8 pontból álló megegyezés született. A dokumentum legfontosabb része kimondta, hogy a kihalt unitárius százférfiak helyébe ezután reformátust válasszanak míg számuk eléri az 50-et, de addig is a 25 református szavazatának jogereje annyi legyen, mint a 75 unitáriusé. Ugyanakkor 6 unitárius és 6 református szenátort kellett választaniuk. A fő- és királybírósgot felváltva gyakorolja a két felekezet stb.⁴⁴³ Így a városvezetésben immár egyenlő számarányban résztvevő reformátusok olyan magabiztossá váltak, hogy azt gondolták, bármit megtehetnek büntetés nélkül. Az unitáriusok ezt sérelmezték, ahogy fogalmaztak: *„Az reformatus uraink peniglen immunisok minden poenától, úgyhogy akármit cselekedjenek az reformatus uraink, de azt merik mondani némelyek, hogy akármit cselekedjünk mi, de mi nem vagyunk poenán, tünektek penig meg van kötve fejetek.”*⁴⁴⁴ Ezért kérik tehát Barcsaytól, hogy *„az miképpen az reformatus uraink ilyen erős vinculumba nem vettetenek, azonképpen az unitáriusok is ez súlyos poena alól kiszabadíttassanak, ha ugyan poena alatt kell tartaniok az contractust, ő nagysága kegyelmesen találhat abban módot, hogy mindenik félnek oly poenát decernálhat, mely ne nézze az religióknak oppressióját.”*⁴⁴⁵ Könyörgésük végén az unitáriusok nyomatékosan kérték a fejedelmet, hogy megbántódásaikat orvosolja, a religiójuk szabadságával ellenkező kontraktusokat *„tollálja”*, vagyis érvénytelenítse és így lelki, testi csendességükben Istent szolgálva a fejedelem iránt való hűségüket meg tudják mutatni.

---

⁴⁴¹ Az RMNY szerint Budapesten, Kolozsváron és Szebenben található 1-1 példány. Ezt azonban kiegészíthetjük azzal, hogy Kolozsváron az Akadémiai Könyvtáron kívül még egy példány az Unitárius Püspökség Könyvtárában is található. Így jelenleg 4 példányról van tudomásunk.

⁴⁴² Fentebb már említettük, hogy az öreg Rákóczinak hathatós nyomásgyakorlás után 1638-ban sikerült kivívnia, hogy Kolozsváron a reformátusok 25 helyet kaptak a százférfiak tanácsában, az alsótanácsba 3-at. Minden negyedik évben pedig közülük választottak főbíró. A reformátusok ugyanakkor kijelentették, hogy az unitáriusok jövedelmeire és ingatlanaira nem támasztanak igényt. Bővebben lásd: JAKAB 1888. 602–606.

⁴⁴³ Uo. 699–700.

⁴⁴⁴ RegA [96] G. 15. MUEKvGyLt.

⁴⁴⁵ Uo.

Barcsay 1659. március 14-én a besztercei országgyűlésen⁴⁴⁶ olvasta el az unitáriusok gravamináját és az egyik üres oldalra ráírta, hogy amikor az ország fogyatkozásában enyhülés lesz, akkor keressék meg.⁴⁴⁷ Nincsenek adataink arról, hogy sor került-e a fejedelem és az egyház előjárói közötti tárgyalásra, de tekintettel arra, hogy az unitáriusok sérelmeit nem orvosolták, Háromszék továbbra is a református püspök fennhatósága alatt maradt a fejedelemség megszűnéséig, arra következtethetünk, hogy a találkozó nem jött létre.

A háromszéki unitáriusok helyzete csak az erdélyi fejedelemség megszűnése után oldódott meg. A *Diploma Leopoldinum*, amely Erdélynek a Habsburg birodalomba való beolvasztásának alapdokumentuma, gyökeresen megváltoztatta az unitárius egyház életét. Egy kezdeti konszolidációs időszak után azonban a recepta religió elvét formálisan fenntartva, csak megtűrt vallási státusba kerültek az unitáriusok.

---

⁴⁴⁶ 1659-ban február 26. és március 26. között ülésezett az országgyűlés. Lásd: EOE XII. 157–194.

⁴⁴⁷ Ez volt az az időszak, amikor II. Rákóczi György és Barcsay közt folyt a „*harc a nem létező hatalomért*”. Lásd: ERDÉLY TÖRTÉNETE II. 1986. 725.

VIII. A *Diploma Leopoldinum* utáni konszolidálódó unitárius egyház

Az Erdélyi Fejedelemség megszűnésével az unitárius egyház méltán remélhette, hogy a korábbi évtizedek szellemi, erkölcsi és anyagi hanyatlásával szemben a Habsburg Birodalomba való betagozódás következtében, épp a *Diploma Leopoldinum* biztosította jogoknál fogva, elindulhat a konszolidálódás útján. Arra számítottak, hogy teljes körű önrendelkezésüket visszanyerve megerősíthetik Erdélyen belüli politikai és társadalmi pozíciójukat. Azonban ez a korszak az unitáriusok életében az emelkedés után a mély zuhanás időszaka is egyben. Ezt a mélyrepülést az egyéni sorsokban is nyomon lehet követni. Itt elsősorban a református Bethlen Miklósról gondolhatunk, akinek szavai szerint a saját életében ez a szerencse és balszerencse korszaka, de tudatában volt annak, hogy e fogalmak mögött a reális valóság, a különböző társadalmi és politikai erők húzódnak meg. Bethlen, amikor emlékiratában megvonta a *Diploma Leopoldinumot* követő első évek mérlegét, hangsúlyozta, hogy 1691–1693 között Bécs „igen kegyelmesen és csendesen bánt Erdéllyel, és az új diplomát igyekezte megtartani praxissal is”⁴⁴⁸

Ez a kezdeti praxis tette lehetővé, hogy a Habsburgok erdélyi berendezkedésének első felében, a konszolidálódó unitárius egyház sok évtizedes intellektuális lemaradásának fellendítésére, 1696-ban Bécsben nyomdafelszerelést vásárolt és Kolozsváron újból felállította saját nyomtatóműhelyét.⁴⁴⁹ Dolgozatunk szempontjából, ennek a konszolidálódó folyamatnak a legfontosabb hozadéka az volt, hogy a háromszéki unitáriusok újból visszakapták a saját püspökük joghatósága alá.

VIII. 1. Háromszék újból visszakapja az unitárius püspök joghatósága alá

A Habsburg berendezkedés elején az unitárius egyházban egymást követték a püspökök. Még Apafi Mihály 1689. július 25-én a radnóti országgyűlésen kelt oklevelében megerősítette az egy hónappal korábban megválasztott Bölöni Bedő Pált püspöki székében, aki elsődleges feladatának tekintette egyházközségeinek meglátogatását, de a zavaros idők és az 1690. november 6-án bekövetkezett korai halála ebben megakadályozta. Vizitációjának tervéről az 1690. május 28-ára Derzsbe hirdetett zsinati meghívójából értesülünk. Ebben, hangot adott a történelmi változások jóreményű kimenetelére vetett hitéről, amelyek hozzásegíthették volna munkájának végzésében. Ahogy írja: „*Régi szólásmondás, hogy borúra derű. A dolgok annyi változása után, hanyatlófélben lévő hazánk akkora válsága után a szélcsöndet vártuk, amikor mind az állam jóléte fölvirágozhatik, mind porba sújtott eklézsiáinknak gyógyulást és enyhületet nyújthatunk, és amennyiben rajtam áll, Istentől és tőletek rám ruházott*

⁴⁴⁸ KOVÁCS KISS 2000. 49.

⁴⁴⁹ Az első kötet 1697-ben jelent meg, az utolsó 1703-ból származik. Hat év alatt tizenkét mű látott napvilágot, mindenekelőtt imádságos- és énekeskönyvek, káték, vagyis az egyház belső lelki megújulását szolgáló kiadványok. Ennek a nyomdának talán legjelentősebb terméke a Petrichevich Horváth Ferenc két kiadást is megért posztumusz műve, az *Apologia Fratrum Unitariorum*. Lásd: MOLNÁR L. 2013b. 285–286.

*hivatalomnak áldozhatok, ekléziáimat meglátogathatom, s egyéb, püspöki hivatalomba vágó kötelességeimet végezhetem.*⁴⁵⁰ De továbbá csalódottan mondja: „*ó fájdalom, alighogy a szorongás fellege elvonult, máris a szomorúság egy másik fellege tornyosult elénk, úgyszólván kiálthatunk föl a zsoltáríróval: A hullám hullámra, mélység mélységre kiált!*”⁴⁵¹ Ilyen körülmények közt – folytatja a püspök – legalább az évente összehívandó zsinatot meg kell tartaniuk, mert „*ekléziáink mostani elszomorító képe kölcsönös megbeszélést, és a hitcikkelyek kegyes megvitatását kívánja.*”⁴⁵²

Bölöni Bedő Pált követő Kövendi Nagy Mihály is csak alig másfél évet ült az unitárius püspöki székből 1691. május 20-tól 1692. október 9-ig. Erre az időszakra esnek a *Diploma Leopoldinum* körüli országgyűlési és felekezeti viták.⁴⁵³ Itt csak emlékeztetőül reflektálunk arra, hogy a katolikusok a protestánsokkal, többszöri levélváltás és további protestáns engedmények mellett sem tudtak vallási kérdésekben megegyezni. Ezért a *Diploma Leopoldinum* 1691. decemberében 4-i keltezéssel kiadott második változatban tett császári clausula értelmében, amennyiben a rendek közt viszály áll fenn a vallási ügyekben, és a felek bármilyen oknál fogva nem tudnának megegyezni, abban az esetben a Gubernium meghallgatása után, az uralkodóra kell bízniuk a vitás kérdésekben való döntést.⁴⁵⁴

Időközben az unitáriusok arra gondolva, hogy a felek közti tárgyalások megszakadásáért, a megegyezés kudarcáért, nehogy őket vádolják, mintegy megelőzendő, Bánffy György gubernátorhoz 1692. június 24-én tiltakozó iratot küldtek, kiegészítve azt a „*közönséges ekléziánkra nézendő difficultusok*”-kal⁴⁵⁵. Ezen difficultusok rendjén először fogalmazták meg régi, fejedelemségi sérelmeiket is, nevezetesen, hogy „*Az Unitária Religiónak a több Religiókkal az Unió szerént való egyarányú szabados exercitiuma nem volt számos üdöktől fogva, annyiban, hogy religiókban való gyarapodásra abban való erősítetésekre való írásokat, kisdedeknek tanításra való Cathechéziseket, templomban mondani szokott énekeket kinyomtatni nem szabad, melynél mi lehessen nagyobb út a religió elapadására*”⁴⁵⁶, majd az Unió szerinti „*egyarányuságra*” hivatkozva kérik, hogy „*légyen szabad nekünk is, mint az három religiónak, magok religiójának articulusi szerént való írásokat kinyomtatni.*”⁴⁵⁷ Ugyanakkor Szentírás és egyházi rendtartás ellen való dolognak tartották, hogy „*valamely religión való ecclésiáknak más religión lévő püspökjé légyen. De az Unitaria religiónak ebben is nagy megbántódása vagy, holott némely erdélyi Unitaria ecclésiáknak nem az magok,*

⁴⁵⁰ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 540.

⁴⁵¹ Uo. 540.

⁴⁵² Uo. 541.

⁴⁵³ Bővebben lásd: MOLNÁR L. 2013b. 246–256.

⁴⁵⁴ Lásd: SIPOS 2000. 35.

⁴⁵⁵ Az eredeti dokumentumot lásd: RegA [53] III. 42. MUEKvGyLt. Gál Kelemen és Kénosi–Uzoni is, bizonyos eltérésekkel ugyan, de felsorolják ezeket a difficultusokat. Lásd: GÁL I. 1935. 158.; KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 148–149. Mi a levéltárban őrzött eredeti dokumentumot használtuk.

⁴⁵⁶ RegA [53] III. 42. MUEKvGyLt.

⁴⁵⁷ Uo.

hanem más religión lévő püspöknek directiója alatt vadnak, – itt történik utalás arra, hogy Keserői Dajka János református püspök óta a háromszéki unitáriusok a mindenkori református püspök joghatósága alá tartoznak –, melyből micsoda sok difficultások emergáltak ‘nehézségek keletkeznek’ azokban az ecclesiákban, gyakorlatossággal szomorúan hallottuk püspökjeinknek relatiojokból. Hogy azért azok is redeáljanak ‘visszatérjenek’ a magok religióján lévő püspököknek directiója alá az aequitas ‘egyenlőség’ azt kívánja.”⁴⁵⁸ Kénosi–Uzoni szerint ezeknek a sérelmeknek az orvoslása több mint egy évet késett, és amikor a három protestáns felekezet vegyes bizottsága végül megállapodott többek között arról, hogy ezután az unitáriusok is megjelentethetik írásait oly módon, hogy „se magoknak, se az nyomtatóknak búsulást ne szerezzenek véle”⁴⁵⁹, Háromszék esetében nem sikerült dűlőre jutniuk. Ennek azonban ellentmond egy, a kolozsvári Akadémia Könyvtárban nemrég megtalált Kénosi Tőzsér János-féle unitárius kéziratoss kolligátumában lévő oklevélmásolat, amelyből kiderül, hogy az unitáriusok felterjesztésére néhány napra meg is érkezett a válasz „Kolosvárott 27 [sic!] prescripti mensis [június] et anni [1692.] exhibeált instanciájokban specifikált scrupulussira ‘a fent említett hónapban és évben kiadott, kérésükben részletezett aggályukra’ való választételek és assecurációjuk ‘biztosítása’ az ide alább megírt személyeknek.”⁴⁶⁰

Az oklevél aláírói Bánffői György gubernátor, Bethlen Miklós kancellár, Bethlen Elek guberniumi tanácsos, valamint Bethlen Gergely főgenerális, akik egyben a református egyház főgondnokai⁴⁶¹ is voltak, szinte csodálkoztak az unitáriusok tipográfiával kapcsolatos kérésén „őkegyelmektől senki nem tiltotta meg, miért kéri? És miért nem élnek véle? Mű arra is szabadságot adunk, s felszabadítjuk, hogy nyomtassanak valamikor akarnak religiójokhoz tartozó könyveket és írásokat akármelyik erdélyi typographián is, mint a több religiók és bé is hozathassanak.”⁴⁶²

A háromszéki unitáriusok ügyében is, az oklevél hangvételéből érezhetően, szinte magától értetődő módon hoztak döntést: „Az Háromszéki Unitária Eklézsiákat mű, reformátusok jó szívvel az őkegyelmek püspökje inspekciója alá bocsátjuk, és arra a vallásunkon való ministeriumot is inducáljuk tehetségünk szerint.”⁴⁶³

A Gubernium tagjai, azaz az erdélyi világi hatalom képviselői, akik jelen esetben azonosak voltak a református egyház világi tisztségviselőivel, egyhangúlag orvosolták az unitáriusok évtizedes sérelmeit.

Amint később látni fogjuk ebben az oklevélben tetten érhetjük a világi hatalomnak az egyházzal szembeni szupremáciáját, nevezetesen azt, hogy a református egyházi érdekérvényesítés

⁴⁵⁸ Uo.

⁴⁵⁹ KÉNOSI TŐZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 148–150.

⁴⁶⁰ MsU 1108. 20. RoAkadKvKvt.

⁴⁶¹ SIPOS 2000. 101.

⁴⁶² MsU 1108. 20. RoAkadKvKvt.

⁴⁶³ Uo.

nem tudta felülmúlni a világi hatalmi elitnek ésszerű és méltányos döntését, amit a foucault-i pásztori és világi hatalom szétválásának a csirajaként is értelmezhetünk.⁴⁶⁴

A felekezeti tárgyalások rendjén az unitáriusoknak tulajdonképpen két fronton kellett küzdeniük, egyrészt a katolikusokkal másrészt a reformátusokkal. A protestáns rendek a közös érdekek mentén általában összezártak a katolikusok ellenében, de a protestáns a protestánsal szemben egymaga védte saját jogait vagy küzdött azokért. A hatalmi harc az egyházi térben, klérus a klérussal való konfrontációban is nyomon követhető. Az unitáriusok a háromszéki hitsorsosaik érdekében, nem sokkal a Guberniumhoz benyújtott emlékiratot követően, levélben keresték meg az épp egy éve megválasztott református püspököt, Veszprémi Istvánt⁴⁶⁵ is, akinek 1692. szeptember 5-i keltezéssel, Kövendi Nagy Mihály unitárius püspökhöz írta válaszlevelét ismerjük. Ebben a református egyházfő azt írta, hogy az unitáriusok panaszos levelét megkapta, aztán így folytatta: „*említi kegyelmeitek, hogy a háromszéki egynéhány unitária eklézsiákon való authotitássa és jurisdictiója az unitárius renden való Tiszteletes Püspöknek már jó darab időtül fogva annyira circumscribáltatott volna, hogy teljes authoritással s jurisdictióval directiójában nem procumbálhatott volna.*”⁴⁶⁶ Veszprémi elismeri, hogy „*Igaz dolog ugyan, hogy a morális directió egészen a református püspöknek adatott ..., de a religióban való directió egészen az unitárius püspöknek hagyattatott.*”⁴⁶⁷ Továbbá azt fejtegette, hogy amennyiben az unitárius püspökök a főtanácsi gyűléseken törvényt akartak tenni a „*religióban spiritualiter*”, nem akadályoztatta őket senki és az ő autoritásukat nem sértették meg a református püspökök. Semmi okuk nincs az unitáriusoknak ellenségeskedniük és azt vélelmezniük, hogy veszélyben forogtak volna a háromszékiek, hiszen nekik vannak espereseik, akik „*a törvény szerint igazgassák a minisztereket, s úgy is igazgatták.*”⁴⁶⁸ Ami a morális kérdésekben való eligazítást illeti – folytatta Veszprémi – a református püspökök is mindig megtették a kötelességüket, hisz három évente meglátogatták az unitárius gyülekezeteket, erkölcsileg felügyelték azokat. Veszprémi püspök valójában értetlenül is áll az unitáriusok panaszja előtt, mondván: „*Semmi olyan periculumat azért nem látok amelyről, való félelem arra kényszerítené mind az unitária religiön levő tekintetes és nemzeti patrónusokat s mind a méltóságos gubernátort a méltóságos consilium státussal együtt, mind a becsületes unitária szent társaságot, hogy minden ok nélkül ebben az eklézsiáknak morális directiójában a református püspököt ennyi ilyen méltóságos, fejedelmektől megerősített privilégiumok ellen*

⁴⁶⁴ Lásd: Kiss B. 1994. 43–68.

⁴⁶⁵ Veszprémi István székelyudvarhelyi református pap és a környék esperese volt, akit 1691. június 24-én a marosvásárhelyi zsinaton választottak püspökké. Bod Péter megjegyezte róla, hogy „*az egyházi hivatalnak méltóságát, és az egyházi szolgákat hathatósan oltalmazta annak becsmérői ellen, az ellenkező valláson valókat pedig hathatós beszédeivel és a Szentírásra épült erős megmutogatásával a maga vallására téríteni tudta...*” Lásd: BOD 1766. 136.

⁴⁶⁶ RegA [53] III. 29. MUEKvGyLt.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ Uo.

megháborítanak.”⁴⁶⁹ Ezt követően, a püspök levelének befejezéseként kategorikus imperatívussal kijelentette: „Kegyelmeteket azért kérem, maradjon meg abban, amiben vagyon, tudniillik a spirituális directióban s vigiliában, én is megmaradok a nekünk adott s konfirmáltatott morális directióban mindaddig, míg az okok meglesznek, amely okokra nézve nekünk assignálták ezt a directiót. Kegyelmeteket azért tiltom Atyafiságosan, hogy desistáljon ‘hagyjon békén’, mert a visitáció enyim, és a visitáció szerint való igazgatás.”⁴⁷⁰

A református főpásztor világi és egyházpolitikai nyomás alatt volt, hisz a rendek döntését ismerte és azzal is szembesülnie kellett, ahogy unitáriusok a levelükkel tulajdonképpen az egyházi teret beemelték a világi hatalmi szféra diskurzusába. Jóllehet hallani sem akart arról, hogy a háromszéki unitáriusokat a saját püspökük vizitálja, tiltakozó levele hatástalan maradt, saját főgondnokainak, mint világi hatalomnak a felsőbbsege felülírta az egyházi elvárásokat. Ennek ellenére az elkövetkező években a reformátusok továbbra is tiltakoztak a háromszéki unitárius vizitálás, sőt a nyomda felállítása ellen is.⁴⁷¹ Az unitárius világi rendek nevében Sárosi János tanácsúr is emlékeztette a Gubernium református és lutheránus tagjait, egyháza sérelmeinek teljes körű orvoslásának elmaradásáért, hisz ígéretükhöz híven Háromszék ugyan visszakerült az unitárius püspök fennhatósága alá, de az ottani papokat a református elöljáróknak még nem sikerült rávenniük ennek elfogadására.⁴⁷²

---

⁴⁶⁹ Uo.

⁴⁷⁰ Uo.

⁴⁷¹ A reformátusok még 1698-ban is tiltakoztak „Mivel, hogy az unitárius püspök Tiszteletes Almási uram őkegyelme Háromszéken való vizitálása az régi boldog emlékezetű Méltóságos Fejedelmektől conferáltatott és successivi temporibus reboralatott, sőt a felséges Római Császár kegyelmes urunk ő felsége diplomájával is ez hazának több privilegiumi között konfirmáltatott Háromszéki eklézsiáknak privilegiumai ellen lött. Elsőbben is pedig, az mely Anno 1693, mense Februari emanáltatott: mely privilegiumnak egyik punktuma az, hogy az Háromszéki Unitária Eklézsiáknak in moralibus dependet ab Episcopo Ecclesia Reformatorum in Transylvania habeant, nec in iis visitande autoritatem. Episcopus confessione unitariae tibi vindicars persurant. Mely privilegiummal ab Anno 1693 azon conditio alatt, mind éltek az unitár eklézsiák is. És ha szintén az vizitálásra valakitől valami facultáltatása lött volna is az unitárius püspöknek Almási uram ő kegyelmének, de az sem praepudicialhat olyan régi privilegiumnak, sem az unitária püspök őkegyelme valami annuentiához biztában nem vállalhatta volna az eklézsiáknak olyan régi privilegiumokat, mivel, hogy arról mature is némely református prédikátorok által premonéaltatott. És másodsor mivel az unitáriusok tipográfájoknak Kolozsvárban való felállítása, az usuáltatása is nem csak az egész kereszténység között nem szabados, de az erdélyi hazában is nevezetesen az négy recepta religiön levő felsőbb rendektől az egész ország consensussa szerint in Anno 1638 concludáltatott és subscriptiójok s pecsétjek alatt emanáltatott Dési Complanatio ellen lött cum prejudicio complanaram Desianam pernumeratae violatio nque unionis receptur trium religicum in Transylvaniae nem cselekedhetek volna. Minthogy az Dési Companatióban sub poena notae infidelitatis tiltatott meg is. Mi azért protestálunk az mi magunk, azaz egész Erdélyország Reformata Eklézsiák minisztereinek nevekben és képekben mind az megírt két rendbéli dolgok ellen contradicálunk célozván arra, hogyha most azokat rég láttatni, az elébbeni jó rendibe véhetni nem lehet is, az üdönek alkalmatlansági miatt, mind azért által annak idejében ordine juris redigaltatni secum ne legyen.” Lásd: RegB XLI. 7. MUEKvGyLt.

⁴⁷² „Méltóságos emlékezetiben lehet Nagyságotoknak s Kegyelmeteknek miképpen Szebenben in anno 1692 az három religió maga nagyobb securitását ‘biztonságát’ reménlvén magát conjungálta ‘összekapcsolta’, és azon alkalmatossággal az mi megbántódásinkot nekünk is megorvosolni sub assecuratione ‘biztosíték mellett’ ígírte, nevezetesen, hogy az mi háromszéki eklézsiáinkat az református püspök keze alól Kegyelmetek remittálja ‘visszaadja, visszaengedi’ ne hoc ab aliis in malum trahatur exemplum, mely assecurációját ‘biztosítékát’ Nagyságotok, s Kegyelmetek úgy adott volt, hogy az Minisztériumot is ezen dologra ügyekezi indukálni ‘rávenni’. Igaz dolog Nagyságotok, s Kegyelmetek maga résziről ezt effectuálta is ‘véghez is vitte’ és azolta az magunk püspökünk vizitálta azon eklézsiáinkat, de azt mint látjuk még az Minisztérium erre eddig nem indukáltatott ‘nem vetett rá’, sőt manifeste contradicálván ‘nyilvánvalóan ellentmondván’ református püspök uram őkegyelme, az mi eklézsiáinkat kényszergeti és maga vizitációját akarja nekik obtrundálni

Alig egy hónapra rá a Veszpréni tiltakozó levelét követően a betegeskedő Kövendi Nagy Mihály unitárius püspök 1692. október 9-én meghalt, és helyébe október 23-án a szabédi zsinaton Almási Gergely Mihályt választották. Az unitárius most már az új püspökkel az élen november 23-án, a Kolozsvárra összegyűlt urak gyűlésén egy levélben, közvetlenül Bánffi Györgyhez folyamodtak kérésükkel hangsúlyozván, hogy: „*Méltóságos Gubernátor Uram szomorúan jelenthetjük ... egy darab üdőtől fogva betegeskedő püspököknek nyavalyája miatt ekléziáinknak generális vizitációja nem lehetett, ... mostan eleinknek jó szokása szerint mű püspöket választván vizitációra való kimenetelit igen szükségesnek látjuk. Nagyságodnak alázatosan könyörgünk egy vizitatoriát adatni, mely az egész országban, minden székekre, vármegyékre szóljon nevezetesen Háromszékre is, mivel ott az hét közön nagyobb elfajulás vagy az eklézia rendekben az hova is való vizitációra menetelit már nagyságotok nekünk adott assecuratiója ‘biztosítása’ szerint szükségesnek ítéljük, halasztását peniglen igen nagykárunkra.*”⁴⁷³ Bánffi másnap, november 24-én szóban azt a választ adta, hogy az unitáriusok keressék fel Bonchidán és ott majd kiállítja a vizitatoriát.

Két napra rá, november 26-i dátummal elkészült az Almási nevére szóló és Háromszékre is kiterjedő püspöki vizitációs oklevél.⁴⁷⁴ Ebben, az egyházra és a korra jellemző anyagi és erkölcsi hanyatlására is utalva, teszi hangsúlyossá a gubernátor, hogy „*Mivel meg akarjuk szüntetni a zavarokat és többféle tévelygéseket, Isten szolgálóinak üldözését és szabadságuk megháborítását, amik Isten ígéjének semmibe vevésén kívül arra is vezettek, hogy a hallgatóság és az egyház javait elidegenítsék és magukhoz ragadják, továbbá, mivel ki akarjuk küszöbölni az egyházba csúszott visszaéléseket, mely szerint némelyek háládatlanul az egyházi hatalmat világi célok elérésére használják, azért jónak láttuk tisztelendő Almási Mihályt, az erdélyi unitárius ekléziák püspökét, közéték küldeni azon célból, hogy az ő felügyeletére bízott ekléziákat meglátogassa, azok papjait tudományuk, életük és erkölcsük felől megvizsgálja, és egyszersmind gyűlést híván egybe, ha másképpen rá nem képes, meghiteltetéssel is tudja meg, mik voltak az egyház régen adományozott javai, mik a papok és mesterek járandóságai, és amiket bármi módon elvettek, követelje vissza, úgyhogy az egyház szabadságát sem katonai hatóságok, sem semmi másféle állású emberek ne*

‘előtérbe helyezni’. ... Méltóztassék ezen dolgunkat megorvosolni, és egyszeri assecurációja ‘biztosítéka’ szerint minket securussá tenni és az Minisztériummal is assecuráltatni, mert másképpen az Nagyságotok, s Kegyelmetek assecurációjának nem lévén effectumban való vétele, mi is semmit ahhoz nem bizhatunk, hanem magunk securitássáról kételenítettünk más úton-módon prospiciálni ‘gondoskodni’ és securitást magunknak csinálni, ha Nagyságotok, s Kegyelmetek magától eltasztván dolgainkat meg nem orvosolja.

Melyet Isten nagy nevéért távoztasson és arra az extremításra ne juttasson. Annál inkább ezt az *quoquomodo contra leges naturae et contra unionem* ’a természet törvényivel és az unióval ellentétes’ bejött abuzust mások is szomorú például felvevén az maga ekléziáin is ne usuálják Kegyelmeteknek. Nagyságotok, s Kegyelmetek ez iránt való atyafiságos szeretetét megbántódásunknak megorvoslásával alázatosan elvárjuk és mi is az mi tehetségünk szerint igaz atyafi szeretettel megszolgálni el nem mulatjuk.” Lásd: RegA [95] G. 6., és egy másik példány RegA [53] III. 30. MUEKvGyLt.

⁴⁷³ RegA [53] III. 33. MUEKvGyLt.

⁴⁷⁴ Az eredeti latin nyelvű oklevelet lásd: MUEKvGyLt jelzet: RegA [49] II. 21. A magyar nyelvű fordítását lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 415–416.

zavarják, és amiket nevezett unitárius vallás kegyes és hitbuzgó férfiai, pártfogói és ősei hagyományoztak, azokat régi, törvényes használatuknak visszaadják.”⁴⁷⁵

VIII. 2. Az első átfogó unitárius püspöki vizitáció

A vizitátória kiállításától számított harmadik napon az unitárius püspök már el is indult egyházlátogatási körútjára, először az Aranyosi, majd a következő évben a Felső-Fehéri, a Háromszéki, az Udvarhelyi, a Keresztúri, a Marosi és a Küküllői egyházkörbe. Több mint 70 év kényszerszünet után, 1693. február 1-én az egyházfő megérkezett a háromszéki Nagyajtára és tíz nap alatt végigjárta mind a tíz megmaradt ottani unitárius eklézsia.⁴⁷⁶

Ennek a körútnak az eredményeképpen született meg a dolgozat függelékében is közölt generális vizitációs jegyzőkönyv, amely az unitárius egyház történetében elsőként dokumentálja, majdnem teljes keresztmetszetében, az akkori eklézsia elsősorban anyagi, helyenként pedig erkölcsi állapotát. Korábról csak néhány püspöki vizitációs jegyzőkönyv töredéke maradt fenn az 1674, 1684–85-ös évekből, amelyeket Benczédi Gergely levéltáros 1878-ban gyűjtött össze és kötetett be.

VIII. 2. 1. A jegyzőkönyvről

Előjáróban el kell mondanunk, hogy az alábbiakban most már ennek a dolgozatnak középpontjába állított püspöki vizitáció néhány tanulságáról fogunk beszélni. Az általunk a függelékben közölt dokumentum a későbbiekben több diszciplína számár szolgálhat majd forrásanyagként.

A 170 számozott oldalt tartalmazó, közepes formátumú (19x35 cm), bőrkötéses egyházlátogatási protokollum a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található.

A jegyzőkönyv tanúsága szerint a vizitáló püspök egyházkörönként látogatta meg a gyülekezeteket.

A 17–18. század fordulóján nyolc egyházköre volt az unitáriusoknak: Kolozs vármegyei, Torda vármegyei, ide tartozott Aranyosszék, Küküllő vármegyei, Marosszéki, Udvarhelyszéki, Keresztúrfiszéki, Alsó-Fejér vármegyei és Háromszéki Egyházkör.⁴⁷⁷ Ez a szám a 20. század elejéig nem változott.

A dokumentum bejegyzései alapján négy nagyobb vizitációs ciklust különíthetünk el. Az első 1692. november 29-e és 1693. április 14-e közé esik és öt eklézsia kivételével a többi 101 mindegyikét meglátogatták, ezt teljes vizitációnak tekinthetjük. A második az 1697. január 17–30. közötti időszak,

---

⁴⁷⁵ Uo. 415.

⁴⁷⁶ Lásd: PROT. GEN. VISIT. 1692–1725. MUEKvGyLt Almási püspök a következő sorrendben látogatta meg a Háromszéki gyülekezeteket: Nagyajta 1693. február 1. 35., Kálnok 1693. február 2. 38., Körispatak 1693. február 3. 39., Árkos 1693. február 3. 41., Szemerja 1693. február 5. 42., Szentkirály 1693. február 5. 43., Kilyén 1693. február 6. 44., Szentivány 1693. február 6. 45., Kökös 1693. február 7. 46., Bölön 1693. február 10. 47.

⁴⁷⁷ Lásd bővebben: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 290–469.

amely a háromszéki gyülekezeteket ölelte fel. A harmadik ciklusban, 1711. februárjában és márciusában Alsó-Fejér vármegyei, a Maros- és Udvarhelyszéki körök kivételével többnyire bejárták a gyülekezeteket. A negyedik vizsgálati évben, 1725. júniusa és júliusa között csak a Kolozs és a Torda vármegyei egyházkörökben voltak. Ez utóbbi három vizitációs ciklust részleges egyházlátogatásnak könyvelhetjük el. Emellett teljesen esetlegesen a püspök más években is (1701-ben, 1703-ban, 1719-ben) elment egy-egy egyházközségbe. A fenti vizsgálati időszak 1692-től 1724-ig Almási Mihály, 1725 pedig az őt követő Pálfi Zsigmond püspöksége idejére esik. Az is előfordult, hogy a püspök helyett egy vagy két esperes végezte a generális vizitációt, de az egyházfő távolmaradásának indoklására sehol sem találtunk magyarázatot. Például Marosszéken, 1693. február 24-től Csokfalvával (rövid „o”-val kell írni Csokfalvát) kezdődően, Dersi S. Pál marosszéki és Dersi Gergely udvarhelyszéki esperes látogatott, őket elkísérte a megnevezett két egyházkör jegyzője is. Ugyanazon év március 2-től már Küküllő vármegyében folytatták a vizitálást és Dersi S. Pál mellett, magától értetődően, azon egyházkör esperese, Homoródszentmártoni János volt jelen. A *Disciplina Ecclesiasticá*ban nem találunk szabályozást arra, hogy a püspök akadályoztatása esetén, ki vagy kik vegyék át a generális vizitátori szerepet, de úgy tűnik, hogy a szokásjog alapján egy egyházkörben végzett látogatáskor azon kör esperese mellett egy szomszédos kör esperesének kellett segítenie a munkát.

A protokollumot a püspököt kísérő egyházi főjegyző vezette, de amikor a főpásztor nem volt jelen a vizitáláskor, előfordult, hogy a főjegyző is távol maradt, ilyenkor általában valamelyik köri jegyző protokollált. A szövegtörzs legnagyobb részét Ajtai Mihály⁴⁷⁸ főjegyző, kolozsvári másodpap készítette. Kézírásának duktusa felismerhető még akkor is, ha az egyes vizitálási helyeken nem tüntették fel a nevét. Ajtai Mihály jegyzőségét az is alátámasztja, hogy az általa készített korabeli zsinati és főtanácsi protokollumok írásképe, vonalvezetése is megegyezik a vizitációs jegyzőkönyvével.

A protokollumból szépen kirajzolódik az az útvonal, amit akár itineráriumnak, útinaplóként is felfoghatunk, hisz ezen keresztül végigkövethetjük a vizitáló személy/ek autentikus mozgását, és gyakorlatilag képet alkothatunk az „idegen” általi megtapasztalásról, megismerésről.⁴⁷⁹ A szakirodalom áttanulmányozása után arra a megállapításra jutottunk, hogy a vizitációs forrásokat még nem használták fel utazástörténeti vizsgálatokhoz, jóllehet Potsdamban már 1998-ban létrejött egy társadalomtörténeti kutatócsoport, amelyik a kora újkori utazók egy sajátos szegmensét a hivatali tisztség- és tisztviselők utazásait vizsgálja. Ebbe a kategóriába értelemszerűen az egyházi méltóságok is beletartoznak.⁴⁸⁰ Nem célunk útleírásként is elemezni a jegyzőkönyvet, csupán megemlítjük, hogy

⁴⁷⁸ Ajtai Mihály 1686–1708 között kolozsvári másodpap volt. Lásd: BENCZÉDI 1891. 158. Főjegyző volt 1667–1668 és 1689–1707 között. Lásd: GERÉB 1945 MUEKvGyLt.

⁴⁷⁹ Az útinaplók, utazások vizsgálatáról, tipologizálásáról bővebben lásd: KULCSÁR 2004. 15–23.

⁴⁸⁰ Uo. 20.

az ilyen típusú források nélkülözhetetlenek egy-egy püspök, esperes vagy pap életrajzának megírásakor. Sőt azt is meg lehetne vizsgálni, hogy egyéni szinten az utak milyen befolyással voltak a vizitálók kultúrájára, milyen tapasztalatokkal gazdagodtak, hogyan hasznosították ezeket az empíriákat, mit tanultak stb.

Ez a protokollum, ahogy korábban említettük elsősorban egy hatalmas adathalmaz, amelyben mindenekelőtt bő leírást találunk az adott egyházközség, társadalmi csoport, anyagi és gazdasági állapotáról. Ez nem meglepő hiszen a hosszú évtizedes kimaradás után, elsősorban Háromszéken, szükség volt felmérni a megmaradt egyházközségek anyagi állapotát. Másodsorban pedig a protokollum szórványosan reflektál a beutazott területen élők népességéről, berendezkedéséről, kultúrájáról, szokásairól, mentalitásáról, erkölcsiségéről. Ezek mentén aztán megfogalmazza azokat a lokális rendelkezéseket, egyházfegyelmi előírásokat, amelyeket általános érvénnyel kiterjesztenek az egész unitárius egyházra. Mivel a jegyzőkönyvben szereplő adatok mindenekelőtt az egyházközségek javait, ingó és ingatlan vagyonát méri fel és foglalja írásba, ezért vajmi keveset tudunk meg azokról a mozgatórugókról, melyek az adott közösség mindennapjait meghatározták. A kevés adatból azt sem tudjuk maradéktalanul körvonalazni, hogy hogyan működött az egyházi irányítás az adott közösségek életében, és messzemenő következtetéseket sem tudunk levonni az egyházi normákat képviselő papok és iskolamesterek esetleges fegyelmi ügyeiből. Tudatában vagyunk annak, hogy ehhez további forrásfeltárára lenne szükségünk, nevezetesen egyházi bírósági jegyzőkönyvekre vagy a nemrégiben előkerült 17–18. századi egyházköri parciális protokollumok elemzésére, ahogy ezt Kiss Réka⁴⁸¹ a Küküllői Református Egyházmegye esetében megtette. Azonban a dolgozatunk kereteit szétfeszítené az újabb kéziratok feldolgozása.

VIII. 2. 1. 1. Az 1692-es vizitációs rendelkezés

Az 1692-től kezdődő vizitáció menetét szabályozó latin nyelvű rendeletet a protokollum 151–153. lapjára bemásolták (lásd függelék), és beigazolódott az a feltételezésünk, miszerint ez a dekrétum tulajdonképpen a korábban már ismertetett 1614. évi szabályrendelet kisebb nagyobb eltérésekkel való megismétlése. A két szöveg összevetése után érdemes néhány olyan különbségre rámutatnunk, amelyek a jogfejlődés irányát, az egyházi vezetés hatását, hatékonyságát reprezentálják. Ugyanakkor a vizitáció során feltett kérdések arra is rávilágítanak, hogy a pap vagy a gyülekezet részéről, milyen hiányosságokat tapasztaltak egy adott egyházközségben. A kérdések mindig normatív irányból, az elvárások, a lefektetett törvények vagy szokásjog irányából fogalmazódtak meg, és a feleletek a praxisra reflektálnak, azaz hogy a gyakorlatban érvényesült-e a normakövetés vagy sem.

---

⁴⁸¹ Kiss R. 2011.

Amikor a vizitátorok az egyházközséget kikérdezték a papjukról, 1614-ben még megállapodás tárgya volt az, hogy jelen lehet-e a lelkész vagy sem,⁴⁸² ezzel szemben 1692-ben a papnak már kategorikusan el kellett hagynia a helyiséget. A kérdések közt 1692-ben már az szerepel, hogy az ünnepi és mindennapi istentisztelet mellett a pap naponta kétszer imádkozik-e. Ez unitárius liturgiátörténeti szempontból fontos, mert már az 1654-es derzsi zsinaton elrendelték, hogy a naponta kétszeri harangozást és könyörgést büntetés terhe mellett el ne mulasszák. Ugyanekkor azt is előírták, hogy a miniszterek azokkal a könyörgésekkel éljenek „*melyekkel a boldog emlékezetű Enyedi György, Toroczkai Máté és Járai Sámuel éltenek*”.⁴⁸³ Úgy tűnik, hogy az évtizedek óta bevezetett kétszeri imádkozás nem vált általánossá és újból számonkérték, éppen az istentiszteleti rend egységesítése szándékával. Ez a kérdés továbbá azért is érdekes, mert Pirnát Antal megállapítása szerint a 16. században a dávidferenci unitarizmust egy olyan erőteljes racionális irány jellemezte, amely minden kötött istentiszteleti formát elvetett és az úrvacsora kiszolgáltatását, valamint a keresztséget is feleslegesnek tartott.⁴⁸⁴ A 17. század végére azonban érzékelhetően egy egységes liturgiai rend irányába haladt az egyház.⁴⁸⁵

1692-ben is megkérdezték a gyülekezetet, hogy papjuk kiosztja-e az úrvacsorát, kiegészítve azzal, hogy ő maga és a családja él-e azzal. Tehát még a 17. század végén sem volt általános, hogy a pap nemhogy nem osztott úrvacsorát, de többször előfordulhatott, hogy ha ki is osztotta, önmagát és hozzátartozóit nem részesítette a Jézus életére és halálára emlékeztető jegyekből. Jóllehet a zsinatok alkalmával időnként megintették és 12, illetve 6 forint pénzbírságra büntették azokat a papokat és mestereket, akik nem éltek úrvacsorával.⁴⁸⁶ A fentebb már emlegetett 1626-os Radecius-féle *Disciplina Ecclesiastica* mellé három évre rá egy szabályrendeletet készítettek, amelyben többek közt az úrvacsora kiszolgáltatását is meghatározták, elrendelve, hogy a papok a zsinatok alkalmával is részesüljenek a szent vendégségből.⁴⁸⁷ Úgy tűnik, hogy nemcsak a gyülekezetben nem éltek úrvacsorával a papok, hanem a rendelet ellenére még a zsinatokon sem osztották ki, ugyanis 1663-ban az ádámosi szinóduson újból terítéken volt ez a kérdés és nyomatékosan megismételték, hogy valahányszor zsinatot tartanak, az úrvacsorát ki kell osztani.⁴⁸⁸

Az 1614-es előírásban, amennyiben a hívek a papnak járó jövedelmet nem adták meg, kényszeríteni kellett őket egy bizonyos határidőre való beszolgáltatásra. Ha ezt is elmulasztották,

---

⁴⁸² TÓTH GY. 1922. 28.

⁴⁸³ PROT. GEN. CONS. I. 1629–1737. 54–55. MUEKvGyLt.

⁴⁸⁴ Pirnát Antal Csomasz Tóth Kálmán munkájáról (*A XVI. század magyar dallamai*, Budapest: Akadémiai Kiadó 1958) szóló opponensi véleményében (kézirat) írt az 1571–1579 közötti erdélyi antitrinitarizmus racionalizmusáról. Lásd: RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA 4. 1967. 530., továbbá: PIRNÁT 1970.; PIRNÁT 1987.

⁴⁸⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy az unitárius szertartásrend történetének részletes feldolgozása még mindig várta magára. Ebben a kérdésben máig alapvető munkának tekinthető BOROS GY. 1932. műve; újabban pedig BARTH 2007. 213–230.; valamint KOVÁCS 2013. 214–240., KOVÁCS 2017. 28–43.

⁴⁸⁶ KOVÁCS 2013. 225.

⁴⁸⁷ TÓTH GY. 1922. 34., 41.

⁴⁸⁸ KOVÁCS 2013. 224.

akkor a papi szolgálatot, a hátralék maradéktalan törlesztéséig, fel kellett függeszteni.⁴⁸⁹ Az egész gyülekezetet sújtó rendeletet 1692-re megváltoztatták, a vétkezőnek ezután 12 forint egyéni büntetés kellett kifizetnie. Ezzel tulajdonképpen a lelkeszi szolgálat presztízsét és a hívek folyamatos lelki gondozásának fontosságát deklarálták.

Az 1692-es vizitációs szabályzat az 1614-eshez képest először fogalmazta meg expliciten, hogy a templomból való kijövetel után a gyülekezet vezető polgárait, vagy ha az adott körülmények úgy kívánták, akkor mindegyik polgárt fel kellett szólítani arra, hogy megjelenjenek a parókián és megvizsgálják az egyházi javakat, hogy tudniillik, mennyi pénze van az eklézsiának, milyen kiadásai és bevételei, milyen ezüst és más edényei vannak, valamint a földeket, szántókat, réteket, erdőket is számba kellett venniük. A vizitációs protokollum végső fokon ennek a törvénynek a végrehajtását tükrözi. Az egyes egyházközségek meglátogatásakor a legnagyobb hangsúlyt az anyagi, azaz az ingó és ingatlan vagyonnak, ahogy fogalmaztak, a „*bona interna et externa*”, a belső és a külső javak maradéktalan összeírására fektették. Ugyanakkor az előírás tükrözi a világi elemnek az egyházközség ellenőrzési mechanizmusába való bevonását is.

A vizitációs rendelkezés, természetesen külön foglalkozott az iskolamesternek, azaz rektornak a megvizsgálásával. Ennek értelmében az egyik legfontosabb előírás az volt, hogy a mesternek, a saját fizetéséből, kötelessége magára vállalnia két vagy legalább egy gyermeknek a nevelését, tanítását. A korábbi, 1614-es dekrétum szerint a rektornak három vagy legkevesebb két gyermek táplálásának anyagi terheit kellett hordoznia. Az indoklás csak ezen régi előírásban maradt fenn, nevezetesen erre azért volt szükség, hogy a templomban a mesternek legyen egy, kettő, akár három tanítványa, akivel énekelhet.⁴⁹⁰

Az köztudott, hogy az erdélyi protestáns felekezetek többnyire megőrizték és liturgiájukba beépítették a középkori és magyar nyelvre átültetett gregorián anyag egy részét.⁴⁹¹ A legújabb kutatások kimutatták, hogy Dávid Ferenc korától egészen a 18. század végéig az unitárius énekeskönyvek anyaga és szerkezete lényegében változatlan, és a református, valamint evangélikus felekezetnél bekövetkezett racionális irányú váltás itt csak később az 1830-as években érvényesült.⁴⁹² Tehát a kéziratok graduálokban⁴⁹³ fennmaradt antifónák és zsoltárok éneklése hosszú századokon keresztül legtovább az unitáriusoknál maradt fenn, és a vizitációs rendelkezés azáltal hogy a kántornak vagy mesternek előírta, hogy maga mellett ki kell nevelnie néhány tanulót, ezen liturgikus cselekvés központi szerepét és fontosságát nyomatékosította.

---

⁴⁸⁹ TÓTH GY. 1922. 29.

⁴⁹⁰ Uo. 30.

⁴⁹¹ PAP A. 2011. 402.

⁴⁹² Lásd bővebben: BÓDISS 2007/2008. 39–46.

⁴⁹³ Az unitárius kéziratok graduálok összefoglalását lásd: KOVÁCS 2011.

A protokollumba a vizitációs szabályzat mellé beillesztettek öt olyan zsinati határozatot is, amelyekről úgy gondolták, hogy az egyházlátogatások alkalmával a papok és rektorok megvizsgálásakor számon lehet rajtuk kérni. Sikerült megállapítanunk, hogy ezek a végzések az 1606–1692 közötti időszak zsinatainak egyikén-másikán keletkeztek.

Ilyen volt többek közt az 1606-os kolozsvári zsinat néhány rendelete, amelyek egyrészt a rektorok öltözködésére vonatkoztak, nevezetesen, megtiltották nekik a katonai viseletet és a fej túlzott borotválását, másrészt pedig kötelező módon előírták, hogy a mestereknek évente legalább háromszor prédikálniuk kellett a gyülekezeteikben.⁴⁹⁴ Továbbá az 1641-es ádámosi zsinat elrendelte, hogy a rektornak kötelessége helyettesítenie a papot, amennyiben az eklézsia dolgai miatt távol kellett maradnia a gyülekezetből. Ugyanakkor ha a lelkész dicsőségföltés miatt nem engedte meg a mesternek, hogy prédikáljon, 12 forintra büntették.⁴⁹⁵ 1661-ben a désfalvi zsinat határozatba foglalta, hogy a papnak évente négyszer el kellett mennie az iskolába, hogy megvizsgálja az iskolamester tevékenységét, szorgalmát, tanítási módszerét stb.⁴⁹⁶ Az 1692-es vizitációs rendelkezés a pap számára már csak évenkénti kétszeri iskolalátogatást írt elő. Ebből esetleg arra is következtethetnénk, hogy az egyre inkább professzionalizálódó oktatás felé haladt az egyház, miáltal már nem volt szükség a tanítók gyakoribb ellenőrzésére.⁴⁹⁷ A sárosi zsinaton 1669-ben a pap és rektor pipázását 6, illetve 3 forint büntetés terhe mellett megtiltották.⁴⁹⁸ A rendeletet 1692-ben is számon lehetett kérni, sőt az elkövetkező évtizedekben egészen a 19. századig többször megerősítették, ami mutatja, hogy a dohányzás hosszú időn keresztül probléma volt.⁴⁹⁹

Kiss Réka reprezentatív munkájában leszögezi, hogy a Küküllői Református Egyházmegye vizitációs és egyházi törvénykezési jegyzőkönyvek kvantitatív jellegű elemzésének a töredékesen fennmaradt források szabnak határt. Ez a megállapítás fokozottan igaz az unitárius dokumentumokra is. Az, hogy a 16 századból egyáltalán nincs és a 17–18. századból is csak kevés vizitációs anyag maradt fenn, ráadásul a függelékben közzétett jegyzőkönyvet vezető generális nótárius elsősorban a gyülekezet papjának sztereotip módon megformulázott szavait adja vissza, arra enged következtetni,

---

⁴⁹⁴ BÖLÖNI MIKÓ 1931. 143., 147.

⁴⁹⁵ PROT. GEN. CONS. I. 1629–1737. 24–25. MUEKvGyLt.

⁴⁹⁶ Uo. 62.

⁴⁹⁷ Ennek igazolására azonban alapos forrásfeltáráásra és elemző munkára lenne szükség, ugyanis az unitárius falusi elemi oktatás történetével még senki sem foglalkozott behatóbban.

⁴⁹⁸ PROT. GEN. CONS. I. 1629–1737. 78. MUEKvGyLt.

⁴⁹⁹ Jóllehet Radvánszky szerint a dohányzás tilalmát Erdélyben 1702-ben beszüntették (lásd: RADVÁNSZKY 1896. 393.), mégis az 1725-ös szováti Zsinat és az 1776-os kolozsvári Főtanács is foglalkozott a kérdéssel. Bölöni Mikó Lőrincz már 19. század közepén a pipázással kapcsolatban ezt írta: „*Ez a tilalom az újabb időben [19. század] elalvult s miután a dohányzás az emberek közt, helyesen nem helyesen, általános divattá lett, megtiltani nem is lehet ugyan, de, hogy a belső emberek a pipázásra nézve szorosan alkalmazkodjanak azon illedelmi szabályokhoz, melyek a társadalmi életben minden mívelt embert felmenthetetlenül köteleznek, azt az ethika alapelveimnél fogva a Szt. egyház méltán megkívánhatja s meg is kívánja, mert bármit mondjon is akárki, mégis mindég egyetlen dolognak marad, ha a belső embereknek a pipa úton útfélen a szájában füstölög, vagy kalapja zsinorjába, vagy csizmaszárába dúva áll; és zsebéből sallangos kostök fityeg ki s még a templomig s halottas házig sem megyen pipázás vagy szivarozás nélkül.*” in BÖLÖNI MIKÓ 1931. 152.

hogy a protokollum „*egy alapvetően szóbeliségre épülő társadalom írásos lenyomata*”.⁵⁰⁰ Így aztán nehéz a sztereotípiákból, a rövid szövegekből, az egyedi esetekből sajátosságokra és törvényszerűségekre következtetni.

Azt is megállapíthatjuk, hogy a vizitációs protokollumban található adatok nem válaszolnak maradéktalanul az egyházlátogatási szabályzatban szereplő kérdésekre, rendeletekre. Az adott körülmények határozták meg, hogy a normatív előírások melyikét alkalmazták. Mindennek ellenére rá tudunk világítani a jegyzőkönyvben található jellegzetességekre. Eszerint az egyházközségekről készült feljegyzéseket hat csoportba sorolhatjuk:⁵⁰¹

1. Az egyházközség anyagi javainak, vagyoni állapotának felméréséről szóló bejegyzések. Ahogy korábban már említettük a protokollum legnagyobb részét ezek az adatok alkotják. Most csak a legfontosabbakat megemlítve is bizonyos, hogy az egyházak külső javairól (földek, szántók, legelők) írottakat jól hasznosíthatják majd a gazdaságtörténészek. Mivel a vizitációk az egyházak és vezetőik működésének alapvető feltételeiről akartak képet szerezni ebben a témakörben azonos szempontból felvett adatsorokról beszélhetünk, s ez szinte kínálja magát a módszeres vizsgálatokra.

A belső javak, templomok, templomi felszerelések (kegytárgyak, úrasztali kendők, kelyhek, poharak stb.) leírása is rendszeresen szerepel, s különösen fontos, hogy estenként feltüntetik az adományozó nevét és az adományozás időpontját is. Ezek még akkor is becses művészettörténeti adatok, ha az unitárius egyház egyre nehezedő sorsa következtében nem nagyon számíthatunk arra, hogy megtörténhessen a leírt tárgyak szembesítése ránk maradt tárgyi emlékekkel. Az elemi létfeltételekre koncentráció magyarázza talán azt, hogy az egyházi élet több lényeges mozzanata, a lelkészek és az iskolaigazgatók felkészültsége, olvasmányai csak kivételesen kerül elő.

2. A hívek számának az összeírása.

3. A világi elöljárók, gondnokok, egyházfiak megválasztásáról szóló feljegyzések.

4. Az egyházközség papjának, iskolaigazgatójának javadalmazását rögzítő dokumentumok, az ő kapcsolatuk és fegyelmi ügyeik. A közösségek e két fontos vezetőjének viszonyáról gyakrabban beszélnek a jegyzőkönyvek, s a nem elhanyagolható iskolatörténeti adatok mellett különösen érdekes az egyházi élet mindennapjairól mégiscsak fel-felbukkanó megjegyzések némelyike. Ilyenek a templomi ülésrend szabályaira és betartási nehézségeire vonatkozó megállapítások, a törekezés a harangoztatási szokások betartására, a lakodalmak megtartására.

5. Matrimoniális causák, vagyis házassági konfliktusokkal, házasság felbontásával kapcsolatos peres ügyek.

---

⁵⁰⁰ KISS R. 2011. 86–87.

⁵⁰¹ A vizitációs jegyzőkönyv áttanulmányozása során nagyjából hasonló csoportokat tudunk elkülöníteni, mint Kiss Réka, éppen ezért az ő kategóriáihoz igazodva azokat újabbakkal egészítettük ki. Lásd: KISS R. 2011. 86.

6. Az egyházköztségben előforduló más fegyelmi, valláserkölcsi előírásokat megszegő ügyek. Bár a prédikációk tartalmáról hallgat ez a forrásanyag, nagyon érdekes részleteket olvashatunk a tanítók és lelkészek közötti munkamegosztásról, az egyes prédikációs alkalmakról, a hívek viselkedéséről. Azon persze nincs mit csodálkoznunk, hogy az esküvők során gyakran meg kellett küzdeniük a lelkészeknek az ittas emberek nem megfelelő viselkedésével, viszont roppant érdekes, hogy folytonosan jelen lévő gond lehetett, hogy egyes embercsoportok inkább a templom mellé jártak, mint magába a templomba, nem nagyon törekedtek a prédikációk meghallgatására.

A sok szerteágazó témát mellőzve kénytelenek voltunk úgy dönteni, hogy ezúttal csupán két esettanulmányra vállalkozunk. Az elsőben az unitárius egyház népesedési mozgalmát elemezzük, a másodikban pedig a tordai unitárius iskolában fellépő fegyelmi ügy püspöki kivizsgálását ismertetjük. Az előbbit azért is tartjuk nagyon fontosnak, mert hasonló jellegű erdélyi felekezeti demográfiai adatok összehasonlításával korábban nem találkoztunk, és a hiányos adatok ellenére is nagy vonalakban láttatni szeretnénk azokat a népesedési mozgásokat, amelyek a 17. század végétől a 18. század hatvanas évtizedéig megragadhatók. Persze az újabb források feltárásai tovább árnyalhatják a kérdést. A tordai iskola ügye pedig betekintés nyújt azokba a mechanizmusokba, amelyek szükségessé teszik a püspök beavatkozását egy oktatási intézmény fegyelmi kérdéseinek a tisztázásába.

IX. Unitárius demográfiai adatok

Magyarországon a demográfiai vizsgálatok már a 18. század végén megkezdődtek, de itt is, akár Nyugat-Európában, ezen diszciplína csak később fonódott össze a történeti kutatással.⁵⁰² Ennek köszönhetően a magyarországi történeti demográfia, mint önálló kutatási terület csak az 1890-es években vált általánosan elfogadottá. Az ezt követő több mint száz év alatt megjelent publikációk historiográfiai elemzésével elsősorban Faragó Tamás műveiből tájékozódhatunk, aki rávilágított arra, hogy a 2010-ig eltelt időszakban a magyarországi történeti demográfiai kutatások voltaképpen két csoportra oszthatók. Egyik a történeti demográfia 1950-es évektől induló új hullámát követi, nevezetesen, hogy a nemzetközi kutatásokban megjelent újítások alapján próbálnak dolgozni és a megszületett művek tematikáját főként a „*történeti népségek házasodásának, termékenységének, halandóságának, vándorlásának és reprodukciójának alakulása, a népségszerkezet, valamint a családi – háztartási viszonyok változásainak vizsgálata képezik*”.⁵⁰³ A másik csoport megrekedt a 19. század végén kialakult kérdésfelvetések szintjén, nevezetesen, hogy mekkora volt a népesség száma a különböző korszakokban vagy, hogy mi jellemzi annak felekezeti és nyelvi/nemzetiségi összetételét.⁵⁰⁴ A hosszú évtizedekre visszanyúló kutatások ellenére is Erdély kora újkori demográfiai, etnikai és vallási összetételéről még mindig keveset tudunk.

Oborni Teréz az 1990-es évek második felében feltárta azokat a Magyarországon fellelhető 17. századi forrásokat, amelyek az Erdélyi Fejedelemség egy-egy kisebb területének népesedésére vonatkoztak, és megállapította, hogy a szórványos adatok miatt a szakirodalom szinte megkerüli a kérdés tárgyalását.⁵⁰⁵ Ezt követően azonban megjelent néhány hiánypótló mű Erdély népesedéstörténetéről, amelyek elsősorban a 18. és az azt követő századokban keletkezett forrásokra alapoznak és ebből próbálnak visszakövetkeztetni az előző időszakra.⁵⁰⁶ Miskolczi Ambrus szerint a 18. századot úgy is tekinthetjük, mint az összeírások korát⁵⁰⁷ és a kutatók ezeknek a dokumentumoknak forráskritikai elemzésével árnyaltabban vázolják az erdélyi magyarság, székelység, szászság, románság korabeli demográfiai mutatóit, etnikai, felekezeti megoszlását⁵⁰⁸.

---

⁵⁰² FARAGÓ 2008. 17.

⁵⁰³ FARAGÓ 2011. 20.

⁵⁰⁴ Uo. 21.

⁵⁰⁵ OBORNI 1997. 191.

⁵⁰⁶ Itt elsősorban az *Erdélyi Múzeum* 1997. 1–2. füzetére gondolunk, amelyben Nyárády R. Károly, Varga E. Árpád, Bereczki András és Pál Judit tollából jelent meg négy, Erdély népességét bemutató dolgozat, a magyar államalapítástól a mai Románia 1992-es népszámlálási adatainak feldolgozásáig. Még kiemeljük Nyárády R. Károly, *Erdély népesedéstörténete...* című posztumusz kötetét, amelynek megírásához már az 1970-es években hozzáfogott, azzal a céllal, hogy a dákokig és Csaba királyfiig visszanyúló, mítoszokkal körülvett Erdély népeinek és nemzetiségi viszonyainak történetét feldolgozza. NYÁRÁDY R. 2003.

⁵⁰⁷ Lásd: MISKOLCZY 2011. Oldalszám nélkül.

⁵⁰⁸ Itt még megemlíthetjük Pál-Antal Sándort, aki a különböző adózási conscripciók felhasználásával írt könyvet: PÁL-ANTAL 2007., és aki 2011. szeptember 15-én, akadémiai székfoglalóját is, a székelység népességviszonyairól tartotta. Lásd: PÁL-ANTAL 2012.

Unitárius népesedési vizsgálatokkal senki sem foglalkozott részletesen. Benczédi Gergely volt az első, aki 1895-ben közzétett egy unitárius összeírást anélkül, hogy megjelölte volna, melyik évből származik a kimutatás. A dokumentum lelőhelyeként is csupán annyit írt, hogy a „*vallásközönség levéltárából*”.⁵⁰⁹ Azóta kiderítettük, hogy ez a forrás 1766-ból való és mai napig megtalálható a kolozsvári Unitárius Gyűjtőlevéltárban. Matkó László mit sem tudva Benczédi forrásközléséről, 1997-ben újból megjelentette azt.⁵¹⁰

Az Erdély történeti demográfiájáról eddigi legteljesebb művet 2013-ban két kötetben Miskolczi Ambrus a társszerző Varga E. Árpád halála után adta ki. Ez a páros az előbbi két közlő, Benczédi és Matkó adatait felhasználva ismételten megjelentette az 1766-os unitárius összeírást is, megjegyezve, hogy az első közleményből csak a helyneveket vették át, a másodikból pedig a számsorokat, amelyeket pontosabbnak találtak, ezért tulajdonképpen Matkó alapján helyesbítették Benczédit, de ahogy az alábbiakban látni fogjuk, Miskolcziék tulajdonképpen Matkó számadatait is korrigálták.

Felvetődik a kérdés, hogy mi is volt ez az 1766-os összeírás, kinek a megbízásából történt. Ma már tudjuk, hogy az első, egész Erdélyt átfogó felekezeti összeírásokat az a Hadik András rendelte el, aki 1764-től három évig a főhadparancsnokság, valamint a Gubernium elnöki tisztét is betöltötte.⁵¹¹ Az ő jelentésében 28647 unitárius szerepel, és a Matkó által közzétett debreceni forrás szerint is ez a végösszeg található benne. Miskolcziék azért is gondolták, hogy Matkó adataival operálnak, mert az megegyezett a Hadik korabeli adataival is. Matkó, amikor ezt a forrást megtalálta és publikálásra szánta, újból összeadta a számokat és rájött, hogy két helyen téves az összeadás. Jelezte is, hogy az Udvarhelyi és a Keresztúri Egyházkörben összesen 3 személlyel kevesebben vannak, de ennek ellenére ő a végösszegeből, a 28647-ből nem vonta ki ezt a három személyt,⁵¹² és kontrollforrás hiányában azt sem tudta megmondani, hogy az adott egyházkörön belül melyik egyházközség adatai helytelenek. Miskolcziék azonban Matkó adatait már korrigálva (kivonva a 3 személyt) tették közzé, azaz a 28644-et fogadták el, mint végső lélekszámot.

Az a kérdés is felmerült, hogy akkor, melyik végösszeg a helyes, hol volt vagy van a hiba, egyáltalán beszélhetünk-e hibáról? A számadatok könnyű útvesztőt jelentenek a kutatóknak, éppen ezért úgy gondoltuk, hogy az eddig nyomtatásban (Benczédi, Matkó, Miskolczi) közzétett 1766-os forrást összehasonlítjuk az eredeti kolozsvári kéziratos dokumentummal, hogy választ kapjunk a

⁵⁰⁹ BENCZÉDI 1895. 346–349.

⁵¹⁰ Lásd bővebben: MATKÓ 1997. 39–48. Matkó a kéziratot a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának Sinai gyűjteményében található latin másolatról, magyar fordításban tette közzé. Időközben előkerült a MUEKvGyLt-ban az eredeti kézirat, amelyből kiderült, hogy az Agh István püspöksége (1758–1786) idején készült összeírás nemcsak számadatokat, hanem a családfők és özvegyek neveit is tartalmazza. Tulajdonképpen az erdélyi főhadparancsnokság és a Gubernium elnöke Hadik András rendelte el a nemesek összeírását, az egyházfőktől pedig lélekösszeírást kért. Lásd: MISKOLCZY 2011. Oldalszám nélkül.

⁵¹¹ Bővebben lásd: MISKOLCZY–VARGA E. 2013. 20.

⁵¹² MATKÓ 1997. 44–45.

kérdésünkre. Az eredmény nem olyan látványos, de ennek ellenére mutatja, hogy nagyon oda kell figyelnie annak a kutatónak, aki számokat összesít vagy másol.

Benczédi Gergely közleménye egy helyen téves, és ez nem is elhanyagolható, ugyanis Gyepes esetében a családtagok száma 59, holott a kolozsvári eredeti kéziratban 99 szerepel. Így lett Benczédinél az unitáriusok végső lélekszáma 28607, és ez volt Miskolczyéknak gyanús, hisz Hadik és Matkó számadataihoz képest 40 főnyi volt az eltérés.

A Matkó által közzétett forrásról, ahogy ő maga is, mi is megállapítottuk, hogy abban két másolási hiba történt. Mivel nekünk kontrollforrás is rendelkezésünkre állott, azt is kiderítettük, hogy pontosan hol volt a hiba. Eszerint Matkónál az Udvarhelyi egyházkörben Homoródszentmárton és Lókod esetében a családtagok száma 291, a kolozsvári eredetiben 292 (egy személy a különbség). A Keresztúri Körben Újszékelynél pedig a családfők száma 53, az eredetiben 55 (itt két személy a különbség). Tehát megvan a 3 személy, és ezt tulajdonképpen nem is kell kivonni a végösszezből, mert hibás másolat miatt jött ki a mínusz három személy, így végső fokon Miskolczyék adatát kell visszakorrigálni 28644-ről 28647-re.

Itt azonban nincs vége a számolásnak. Aprólékos munkával azt is kiderítettük, hogy maga az eredeti kolozsvári kézirat végső összege sem stimmel, az elődök is tévedtek az összeadásban. E kézirat szerint is 1766-ban összesen 28647 unitárius volt Erdélyben, ezt terjesztették fel Hadik Andrásnak és ezért szerepel nála is ez a sarokszám. Csakhogy az az unitárius atyafi, aki annak idején összesítette a számokat, a tordai egyházközség adataihoz elfelejtette hozzáadni az ott szolgáló katonák és a hozzá tartozó 3 településen élő unitáriusok – összesen 13 személy – létszámát. Eszerint 1766-ban $28447 + 13 = 28660$ -an voltak az unitáriusok és a továbbiakban ezt az újonnan korrigált számot kell használnunk.

Kénosi–Uzoni az *Erdélyi Unitárius Egyház története* II. kötetében az egyes egyházközségek leírásánál szintén az 1766-os számszerű adatokat ismertette.⁵¹³ Hasonlóképpen ezt a forrást használta B. Gergely Piroska⁵¹⁴ az unitárius keresztnévhasználatról írott dolgozatában, de emellett az unitáriusok 1726. és 1731–1734. évekből fennmaradt összeírásának⁵¹⁵ névanyagát is feldolgozta.

---

⁵¹³ Meg kell jegyeznünk, hogy Kénosi–Uzoni közzétett egy 1697-es jegyzéket, amelyik utcánként felsorolja a Kolozsváron élő unitárius polgárok neveit. Eszerint a 17. század végén 336 unitárius családapa és családanya élt Kolozsváron. Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 291–296.

⁵¹⁴ B. GERGELY 2002. 343–353.

⁵¹⁵ Lásd: CONSCR. AUD. 1726. 8-ad rétet alakú 14x8,5 cm, bőrbe kötött kézírata MUEKvGyLt-ban található. Erről a minden valószínűség szerint belső használatra készült összeírásról nem tudjuk megállapítani, hogy kinek a rendeletéből és milyen céllal készült. Az bizonyos, hogy az 1726-os adatokat 1731–1734 között kiegészítették, korrigálták. Feltételezésünk szerint a 18. század eleji háborús események, de mindenekelőtt a pusztító természeti csapások, a szárazság és a járványos betegségek elsősorban a pestis által okozott emberi veszteség utáni megmaradt hívek létszámát akarták felmérni. 1710-ben volt az első nagy szárazság, ennél jóval súlyosabb, amely már az egész Erdélyi Fejedelemségre kiterjedt, 1717-ben kezdődött és több mint két évig tartott. A pestis 1708–1711 között szedte az áldozatait, majd 1717-ben újból felütötte a fejét. Pál-Antal Sándor kimutatta, hogy 1717–1719 között a szárazság és a pestis áldozata lett Erdély lakosságának 20%-ka. Ezen belül a székely székekben a veszteség 38–40%-ot tett ki. Lásd bővebben: PÁL-ANTAL 2012. 10–15.

Jóllehet az 1766-os összeírás felsőbb utasításra történt, az unitáriusoknál már az 1666 januárjában tartott kolozsvári Főtanács elrendelte, hogy vizitálás alkalmával a püspöknek lélekösszeírást is kell végeznie.⁵¹⁶ A korai időszak gyér vizitációs forrásaiból és egyéb dokumentumokból nem tudjuk nyomon követni, hogy ezt a törvényt mennyire tartották be, ellenben az Almási Gergely Mihály püspök nevével fémjelzett vizitációs protokollumban, ha esetlegesen, de mégis igyekeztek feljegyezni a hívek számát is.

Egymasmellé téve a vizitációs jegyzőkönyvet (1692–1725) és a rendelkezésünkre álló 18. századi népesedési adatokat (1726, 1731–1734, 1766), egy összesítő demográfiai táblázatban megkíséreltük bemutatni az unitárius hívek lélekszámának egyházkörönkénti, ezen belül pedig egyházközségenkénti változását.⁵¹⁷ Viszonyítási alapul a legteljesebb és a sokszor emlegetett 1766-os összeírást vettük figyelembe, ugyanis míg Erdélyben a két görög rítusú egyház tagjait három alkalommal is összeírták,⁵¹⁸ a többi vallásfelekezet híveinek lélekszámáról csak a 1760-as évtől kezdve vannak hivatalos feljegyzések. Éppen ezért táblázatunkban összehasonlítási lehetőségként, ahol ilyen létezett, közzétettük az adott település 1763-as katolikus, 1766-os református és ortodox, valamint az 1767-es görögkatolikus lélekszám-adatait is, amelyeket Miskolczy Ambrus és Varga E. Árpád *Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében*⁵¹⁹ című, többször idézett mű II. kötetéből vettük. Végül pedig az egyes településeken élők etnikai megoszlását és összlétszámát is közöljük. Meg kell jegyeznünk, hogy kutatásunk során észrevettük, hogy a Benkő József *Transsilvania specialis*⁵²⁰ kétkötetes korpuszában, a szintén közzétett 1766-os református összeírás, helyenként különbséget mutat a Miskolczyék adataival szemben. Ebben az esetben lábjegyzetben adtuk meg az eltéréseket.

---

⁵¹⁶ PROT. GEN. CONS. I. 1629–1737. 69–70. MUEKvGyLt.

⁵¹⁷ Ezt a kimutatást majd azok a kutatók is fel tudják használni, akik egy újabb disciplinának az elkötelezettjeiként, térinformatikai adatbázis építésével, a különböző történeti korok változásait térben és időben láttatják. Ehhez lásd bővebben: SELINGER 2011.; SELINGER 2012.; SELINGER–WINKLER 2013.

⁵¹⁸ Az első összeírás 1733-ban készült. Az erdélyi országgyűlés, tisztázni kívánta a válságba került vallási unió helyzetét és elrendelte, hogy mind a Gubernium, mind az unitus román püspök Inocențiu Micu-Klein írassa össze az országban élő unitus és ortodox híveket. Eszerint 453000 tehető a görögkatolikusok és görögkeletiek lélekszáma. A következő, ugyancsak vallásfelekezeti kritériumok alapján készült összeírást 1750-ben Petru Pavel Aron görögkatolikus püspöki vikárius hajtotta végre, ennek eredménye 568722. Buccow báró erdélyi főhadiparancsnok rendeletére 1760–62-ben harmadszor is összeírták az unitus és ortodox egyház híveit és 777170 lelket számoltak össze. A számok kritikai elemzését lásd: NYÁRÁDY R. 2003. 155–157.

⁵¹⁹ MISKOLCZY–VARGA E. 2013.

⁵²⁰ BENKŐ I–II. 1999.

Sorszám			Unitáriusok						Reformátusok			Katolikusok	Románok		1763-as, 1766-os és 1767-es összeírás							
1726 1731 1734 év	16 93 - 17 25 köz ött	1766. év	Egyházköri unitárius egyházközségek		1726-os, 1731-1734-es összeírás, családfők és özvegyek, + a 4-szeres szorzó alkalmazása		Vizitáció 1692-1725 között, családfők és özvegyek száma + a 4-szeres szorzó			1766-os unitárius összeírás			1766-os református összeírás			1763-as katolikus összeírás	1766-os ortodox összeírás	1767-es görögkatolikus összeírás	Magyarok	Románok	Összesen	
			Családfő	Családtago k	Összesen	férfi	nő	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen	
			I. Kolozs vármegyei egyházkör			4-szeres szorzó	4-szeres szorzó															
1	1	1	1	1	Kolozs	54	216	57	232	75	172	247	239 ⁵²¹	217	456	339	1006	213	1042	1219	2261	
2		2	2	2	Kolozsvár	312	1248	1697-ben 336 családapa- anya volt ⁵²²	1344	312	760	1072	1960	1994	3954	2580	nincs	370	7606	370	7976	
		2a	2a	2a	1766-ban filiája: Zsuk					15	38	53			nincs	nincs	404	290	53	694	747	
		2b	2b	2b	Fejérd					6	7	13			nincs	nincs	759	15	13	774	787	
3	2	3	3	3	Szovát	27	108	36	144	45	170	215	73	78	151	nincs	529	nincs	366	529	895	
4	3				Kályán (1766-ban már megszűnt)	10 (1734-ben)	40 (1734-ben)	9	36							nincs	483	37		520	520	
	4				Vajdakamarás, 1693-ban és 1703-ban is vizitáltak, 1766-ban már megszűnt											nincs	157	nincs		157	157	
	5	4	4	4	Kide					5	22	27	154	126	280	nincs	nincs	120	307	120	427	
		4a	4a	4a	1766-ban filiája: Magyarújfalu					1	5	6	13	11	24	nincs	478	36	30	514	544	
		4b	4b	4b	Bádok					2	9	11	48	56 ⁵²³	104	nincs	205	33	115	238	353	
		4c	4c	4c	Borsa					1	0	1	108	105 ⁵²⁴	213	nincs	548	68	214	616	830	
		4d	4d	4d	Doboka					1	0	1	44	45 ⁵²⁵	89	nincs	473	88	90	561	651	
		4e	4e	4e	Derzse ⁵²⁶					1	0	1	Derzse+Páncélcseh 119	118	237 (átlag 118)	nincs	352	300	119	652	771	
		4f	4f	4f	Vízszilvás ⁵²⁷					1	6	7	Vízszilvás+Nagyiklód 109	100	209 (átlag 104)	nincs	342	11	222	567	789	
		4g	4g	4g	Iklód					1	5	6				nincs	nincs	214				
		4h	4h	4h	Kecsed ⁵²⁸					1	1	2	Kecsed+Kecsedszilvás 54	47	101 (átlag 50)	nincs	91	nincs	52	91	143	
		4i	4i	4i	Girolt ⁵²⁹					1	4	5	Girolt+Ormány 30	37	67 (átlag 33)	nincs	696	8	38	704	342	
		4j	4j	4j	Szentmártonmacskás ⁵³⁰					1	0	1	Kolozsgyula+Szentmártonmacskás 43	47	90 (átlag 45)	nincs	83	nincs	46	83	129	
		4k	4k	4k	Dés mezőváros					1	1	2	658	761	1419	673	83	nincs	2094	83	2177	
		5	5	5	Ilosva					4	14	18	18	19	37	nincs	263	nincs	55	263	318	
										Az egyházkörben összesen		1688				7182	3592			12462	8078	20540
			II. Torda vármegye Aranyosszék																			
5	6	6	1	1	Abrudbánya ⁵³¹	50 (1731-ben)	200			132	259	391	Abrudbánya+Verespat ak+Karna 321	305	626 (átlag 208) 2x208=416	177	1800	147	1241	1947	3188	
6	7	7	2	2	Verespat	56 (1731-ben)	224			62	195	257				nincs		nincs				
7	8	8	3	3	Sinfalva ⁵³²	27 (1731-ben)	108			36	178	214	Sinfalva+Szentmihályf alva+Mészkö 176	152	328 (átlag 109) 2x109=218	nincs	nincs	nincs	323	nincs	323	
8	9	9	4	4	Mészkö	14 (1731-ben)	56			27	86	113				nincs	300	60	222	360	582	
9	10	10	5	5	Szind ⁵³³	31 (1731-ben)	124	Kb. 20	80	46	123	169	Szind+Túr+Peterd 64	54	118 (átlag 39) 2x39=78	nincs	205	128	208	333	541	
10	11	11	6	6	Túr	9 (1731-ben)	36			14	38	52				nincs	320	40	91	360	451	
11		11	6a	6a	1731-ben már filiája Komjátszeg	3 (1731-ben)	12			10	28	38				nincs	175	67	38	242	280	
		12	7	7	Torockószentgyörgy					269	695	964	72 ⁵³⁴	78	150	nincs	nincs	nincs	1114	nincs	1114	
		13	8	8	Torockó					492	1008	1500				nincs	nincs	nincs	1500	nincs	1500	
		14	9	9	Csegez					79	220	299				nincs	nincs	nincs	299	125	424	
		15	10	10	Aranyosrákos ⁵³⁵			Kb. 28	112	91	233	324	Aranyosrákos+Bágyon 162	178	340 (átlag 170)	nincs		13	494	13	507	
		16	11	11	Várfalva					107	290	397				nincs	nincs	339	11	397	747	
		17	12	12	Bágyon ⁵³⁶					95	315	410				nincs	347	12	580	359	939	
		17	12a	12a	1766-ban filiája: Kercsed					2	4	6	105	193	298	nincs	182	5	304	187	491	
		17	12b	12b	Felvinc					1	0	1	320	421	741	106	nincs	nincs	848	nincs	848	
		17	12c	12c	Gezse ⁵³⁷					2	5	7	Gezse+Csekelaka 90	64	154 (átlag 77)	nincs	34	286	84	320	404	
		18	13	13	Szentmihályfalva ⁵³⁸					35	101	136				nincs	517	5	245	522	767	
		19	14	14	Torda (Ótorda, Újtorda)					205	480	685	1272 ⁵³⁹	1282	2554	610	1120	140	3849	1260	5109	
		19	14a	14a	Hozzá tartozik: Poján					3	2	5	162	171	333	nincs	nincs	30	338	30	368	

		19 b	14 b	Gerendkeresztúr				1	1	2	110	84	194	nincs	370	40	196	410	606	
		19 c	14 c	Egerbegy				1	0	1	215	175	390	nincs	374	18	391	392	783	
				Tordai katonák				5	0	5							5		5	
	20	20	15	Alsójárja				36	88	124	48	73	121	nincs	nincs	105	245	105	350	
	21	21	16	Kövend				130	379	509			nincs	nincs	nincs	nincs	509	nincs	509	
								Az egyházkörben összesen		6609			6019	893			13521	7315	20836	
III. Maroszzék																				
12	22	22	1	Csókfalva ⁵⁴⁰	51	204	58	232	70	241	311	Csókfalva+Szentistván +Atosfalva 226	203	429 (átlag143) 2x143=286	nincs	130		454	130	584
		22 a	1a	1766-ban hozzá tartozik: Szentistván					1	2	3				nincs	37		146	37	183
		22 b	1b	Kibéd					1	1	2	462	423 ⁵⁴¹	885	nincs	25	nincs	887	25	912
		22 c	1c	Geges					1	0	1	145	134	279	nincs	24	nincs	280	24	304
		22 d	1d	Makfalva ⁵⁴²					1	3	4	Makfalva+Abod 332	296	628 (átlag 314)	nincs	32	nincs	318	32	350
		22 e	1e	Küsmőd					1	4	5	163	169	332	nincs	nincs	nincs	337	nincs	337
		22 f	1f	Havadtó ⁵⁴³					1	4	5	Havadtó+Erdőszyörgy 286	258	544 (átlag 272)	nincs	51	nincs	277	51	328
13	23	23	2	Szentrontás, 1766-ban már Szentháromság néven ⁵⁴⁴	29	116	32	128	32	84	116	Szentháromság+Szent gerice 155	179	334 (átlag 167)	105	84	22	388	106	494
14		23 a	2a	1726-ban már filiája: Bede ⁵⁴⁵	2	8			6	14	20	Bede+Vadasd 199	276	475 (átlag 237)	nincs	nincs	nincs	257	nincs	257
15		23 b	2b	1726-ban már filiája Kisadorján ⁵⁴⁶	5	20			8	34	42	Kis- és Nagyadorján+Havadtó 210	197	407 (átlag 135)	nincs	nincs	nincs	177	nincs	177
16	24	24	3	Nyárádszentlászló ⁵⁴⁷	27	108	36	144	30	108	138	Nyárádszentlászló+Ny omát+Backamadaras 223	236	459 (átlag 153)	nincs	79	nincs	291	79	370
17	25	24 a	3a	1693-ban már filiája: Nyárádgálfalva ⁵⁴⁸	25	100	37	148	75	237	312	Nyárádgálfalva+Tompán +Sárd 116	135	251(átlag 83)	nincs	56	nincs	395	56	451

⁵²¹ Benkő Józsefnél Kolozs esetében a református férfiak száma 329. Minden valószínűség szerint elírás. Lásd: BENKŐ I. 1999. 369.

⁵²² Kolozsváron nem volt vizitáció, de egy 1697-es családfelelősségi adatokhoz ehhez a periódushoz illesztettük. Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 291–296.

⁵²³ Benkő Józsefnél Bádok esetében a református nők száma 42. Minden valószínűség szerint elírás. Lásd: BENKŐ I. 1999. 442.

⁵²⁴ Benkő Józsefnél Borsák esetében a református nők száma 165. Minden valószínűség szerint elírás. Lásd: BENKŐ I. 1999. 442.

⁵²⁵ Benkő Józsefnél Doboka esetében a református nők száma 34. Minden valószínűség szerint elírás. Lásd: BENKŐ I. 1999. 443.

⁵²⁶ 1766-ban Magyarderzsén és Páncselehben 119 férfi és 118 nő, összesen 237 református volt. Településenként átlag 118 személlyel számolhatunk. Benkőnél a két településen 77 nő volt. Lásd: BENKŐ I. 1999. 442.

⁵²⁷ 1766-ban Vízszilváson és Nagyiklódon 109 férfi és 100 nő, összesen 209 református volt. Településenként átlag 104 személlyel számolhatunk.

⁵²⁸ 1766-ban Kecsedon és Kecsedszilváson 54 férfi és 47 nő, összesen 101 református volt. Településenként átlag 50 személlyel számolhatunk.

⁵²⁹ 1766-ban Girolton és Ormányban 30 férfi és 37 nő, összesen 67 református volt. Településenként átlag 33 személlyel számolhatunk. Benkőnél a két településen 27 nő szerepel. Lásd: BENKŐ I. 1999. 442.

⁵³⁰ 1766-ban Kolozsgyulán és Szentmártonmacskáson 43 férfi és 47 nő, összesen 90 református volt. Településenként átlag 45 személlyel számolhatunk. Benkőnél a két településen 44 nő szerepel. Lásd: BENKŐ I. 1999. 442.

⁵³¹ 1766-ban Abrudbányán, Verespatakon és Karnán 321 férfi és 305 nő, összesen 626 református volt. A három településen Benkőnél 325 nő szerepel. Lásd: BENKŐ I. 1999. 248.

⁵³² 1766-ban Sinfalván, Szentmihályfalván és Mészkon 176 férfi és 152 nő, összesen 328 református volt. Településenként átlag 109 személlyel számolhatunk. A három településen Benkőnél 76 férfi szerepel. Lásd: BENKŐ I. 1999. 244.

⁵³³ 1766-ban Szinden, Túrban és Peterden 64 férfi és 54 nő, összesen 118 református volt. Településenként átlag 39 személlyel számolhatunk.

⁵³⁴ Benkő Józsefnél Torockószentgyörgy esetében a református férfiak száma 76. Lásd: BENKŐ I. 1999. 244.

⁵³⁵ 1766-ban Aranyosrákoson és Bágyonban 162 férfi és 178 nő, összesen 340 református volt. Településenként átlag 170 személlyel számolhatunk.

⁵³⁶ Lásd az 535. lábjegyzetet, Bágyon.

⁵³⁷ 1766-ban Gezsén és Csekkelakán 90 férfi és 64 nő, összesen 154 református volt. Településenként átlag 77 személlyel számolhatunk.

⁵³⁸ Lásd az 532. lábjegyzetet, Szentmihályfalva.

⁵³⁹ Benkő Józsefnél Torda (Ótorda, Újtorda) esetében a református férfiak száma 1282. Lásd: BENKŐ I. 1999. 244.

⁵⁴⁰ 1766-ban Csókfalván, Szentistvánon és Atosfalván 226 férfi és 203 nő, összesen 429 református volt. Településenként átlag 143 személlyel számolhatunk.

⁵⁴¹ Benkő Józsefnél Kibéd esetében a református nők száma 433. Lásd: BENKŐ II. 1999. 277.

⁵⁴² 1766-ban Makfalván és Abodban 332 férfi és 296 nő, összesen 628 református volt. Településenként átlag 314 személlyel számolhatunk.

⁵⁴³ 1766-ban Havadtón és Erdőszyörgyön 286 férfi és 258 nő, összesen 544 református volt. Településenként átlag 272 személlyel számolhatunk. A két településen Benkőnél 256 férfi szerepel. Lásd: BENKŐ II. 1999. 276.

⁵⁴⁴ 1766-ban Szentháromságon és Szentgericén 155 férfi és 179 nő, összesen 334 református volt. Településenként átlag 167 személlyel számolhatunk.

⁵⁴⁵ 1766-ban Bedén és Vadasdon 199 férfi és 276 nő, összesen 475 református volt. Településenként átlag 237 személlyel számolhatunk.

⁵⁴⁶ 1766-ban Kis- és Nagyadorjánban, valamint Havadon, 210 férfi és 197 nő, összesen 407 református volt. Településenként átlag 203 személlyel számolhatunk.

⁵⁴⁷ 1766-ban Nyárádszentlászlón, Nyomáton és Backamadarason 223 férfi és 236 nő, összesen 459 református volt. Településenként átlag 153 személlyel számolhatunk.

⁵⁴⁸ 1766-ban Nyárádgálfalván, Tompán és Sárdon 116 férfi és 135 nő, összesen 251 református volt. Településenként átlag 83 személlyel számolhatunk.

		24 b	3b	1766-ban hozzá tartozik: Agárd ⁵⁴⁹				1	1	2	Agárd+Kebeleszentivány+Bós 109	218 (átlag 72)	nincs	11	70	74	81	155		
		24 c	3c	Süketfalva ⁵⁵⁰				1	1	2	Süketfalva+Szeredaszentanna+Demeterfalva+Andrásfalva 309	488 (átlag 122)	nincs	28	nincs	124	28	152		
		24 d	3d	Tompa ⁵⁵¹				1	0	1		átlag 83	nincs	15	nincs	84	15	99		
18	26	25 a	4	Szentgerice ⁵⁵²	44	176	35	140	64	198	262	átlag 167	nincs	56	nincs	429	56	485		
		25 b	4a	1766-ban hozzá tartozik: Kisgörgény ⁵⁵³					2	1	3	Kisgörgény+Vaja+Göcs 345	704 (átlag 234)	nincs	7	nincs	237	7	244	
		25 b	4b	Ákosfalva ⁵⁵⁴					1	0	1	Ákosfalva+Nyárádszentbenedek+Cserrefalva 293	558 (átlag 186)	nincs	119	nincs	187	119	306	
19	27	26	5	Nyomát ⁵⁵⁵	9	36	8, (később 12)	32, (később 48)	19	79	98		nincs	110	nincs	98	110	208		
20	28	27	6	Csíkzentmárton	19	76	21 (később 26)	84 (később 104)	21	75	96	107	122	229 (átlag 57,25)	nincs	40	nincs	153,25	40	193
21	29	27 a	6a	1693-ban már filiája: Búzaháza	19	76	16	64	21	56	77			nincs	17	nincs	134,25	17	151	
22	30	27 b	6b	1693-ban már filiája: Csikfalva	33	132	38	152	34	110	144			nincs	53	nincs	201,25	53	254	
23		27 c	6c	1726-ban filiája: Jobbágyfalva	23	92			25	85	110			nincs	nincs	nincs	167,25	nincs	167	
		27 d	6d	1766-ban hozzá tartozik: Berekeresztúr ⁵⁵⁶					1	2	3	Berekeresztúr+Magyaros+Bere+Kendő+Márkod+Mája 673	666	1339 (átlag 223)	nincs	8	nincs	226	8	234
		27 e	6e	Andrásfalva ⁵⁵⁷					3	14	17			122	nincs	104	64	139	168	307
		27 f	6f	Mája ⁵⁵⁸					1	0	1			223	nincs	13	nincs	224	13	237
		27 g	6g	Deményháza					1	3	4			nincs	nincs	9	nincs	4	9	13
		27 h	6h	Kendő ⁵⁵⁹					1	0	1			223	nincs	11	nincs	224	11	235
		27 i	6i	Besenyő					1	4	5	100	59	159	nincs	nincs	nincs	164	nincs	164
24	31	28	7	Iszló ⁵⁶⁰	9	36	12	48	12	22	34	Iszló+Ikland+Kál+Vadad 160	170	330 (átlag 82)	nincs	nincs	nincs	116	nincs	116
		28 a	7a	1766-ban filiája: Magyarpéterlaka ⁵⁶¹					3	7	10	129	254	383	nincs	nincs	nincs	393	nincs	393
		28 b	7b	Marosjára					2	4	6	191	183	374	nincs	133	nincs	380	133	513
25		28 c	7c	Illye 1726-ban már Iszló filiája	1	4			2	1	3	198	224	422	nincs	86	nincs	425	86	511
26	32	29	8	Vadad ⁵⁶²	24	96	32	128	41	151	192			82	nincs	28	nincs	274	28	302
27	33	30	9	Kál ⁵⁶³	53	212	46	184	57	168	225			82	132	100	nincs	439	100	539
		30 a	9a	1766-ban hozzá tartozik: Jedd ⁵⁶⁴					2	0	2	Jedd+Marosszentgyörgy 167	175	342 (átlag 171)	nincs	64	nincs	173	64	237
28	34	31	10	Ikland ⁵⁶⁵	34	136			34	114	148			82	nincs	13	nincs	230	13	243

⁵⁴⁹ 1766-ban Agárdon, Kebeleszentiványban és Bóson 109 férfi és 109 nő, összesen 218 református volt. Településenként átlag 72 személlyel számolhatunk.

⁵⁵⁰ 1766-ban Süketfalván, Szeredaszentannán, Demeterfalván és Andrásfalván 309 férfi és 179 nő, összesen 488 református volt. Településenként átlag 122 személlyel számolhatunk. A négy településen Benkőnél 379 nő szerepel. Lásd: BENKŐ II. 1999. 276.

⁵⁵¹ Lásd az 548. lábjegyzetet, Tompa.

⁵⁵² Lásd az 544. lábjegyzetet, Szentgerice.

⁵⁵³ 1766-ban Kisgörgényen, Vaján és Göcsben 345 férfi és 359 nő, összesen 704 református volt. Településenként átlag 234 személlyel számolhatunk.

⁵⁵⁴ 1766-ban Ákosfalván, Nyárádszentbenedeken és Cserrefalván 293 férfi és 265 nő, összesen 558 református volt. Településenként átlag 186 személlyel számolhatunk.

⁵⁵⁵ Lásd az 547. lábjegyzetet, Nyomát.

⁵⁵⁶ 1766-ban Berekeresztúron, Magyaroson, Berén, Kendőn, Márkodon és Máján 673 férfi és 666 nő, összesen 1339 református volt Településenként átlag 223 személlyel számolhatunk.

⁵⁵⁷ Lásd az 550. lábjegyzetet, Andrásfalva.

⁵⁵⁸ Lásd az 556. lábjegyzetet, Mája.

⁵⁵⁹ Lásd az 556. lábjegyzetet, Kendő.

⁵⁶⁰ 1766-ban Iszlón, Iklandon, Kálban és Vadadon 160 férfi és 170 nő, összesen 330 református volt. Településenként átlag 82 személlyel számolhatunk.

⁵⁶¹ Benkő Józsefnél Péterlaka esetében a református nők száma 154. Lásd: BENKŐ I. 1999. 311.

⁵⁶² Lásd az 560. lábjegyzetet, Vadad.

⁵⁶³ Lásd az 560. lábjegyzetet, Kál.

⁵⁶⁴ 1766-ban Jeddén és Marosszentgyörgyön 167 férfi és 175 nő, összesen 342 református volt. Településenként átlag 171 személlyel számolhatunk.

⁵⁶⁵ Lásd az 560. lábjegyzetet, Ikland.

29	35	31 a	10 a	1766-ban filiája: Nagyernye, 1693-ban és 1726-ban is még önálló	28	112	33	132	13	26	39	137	150	287	185	212	118	511	330	841
		31 b	10 b	Erdőszengyel					3	7	10	25	19	44	nincs	185	nincs	54	185	239
		31 c	10 c	1766-ban hozzátartozik: Csejd					1	0	1	89	76	165	nincs	52	nincs	166	52	218
30	36	32	11	Szabéd ⁵⁶⁶	63	252			77	280	357	Szabéd+Fele+Ménés 190	163	353 (átlag 84)	nincs	nincs	102	441	102	543
31				1726-ban hozzátartozik Mezőmadaras	6	24														
		32 a	11 a	1766-ban hozzátartozik: Bazéd					2	9	11	nincs			nincs	nincs	200	11	200	211
		32 b	11 b	Mezőcsávás					2	4	6	125	124	249	nincs	133	250	255	383	638
		32 c	11 c	Póka					1	4	5	182	200	382	nincs	154	15	387	169	556
		32 d	11 d	Tancs ⁵⁶⁷					3	3	6	117	177	294	nincs	402	nincs	300	402	702
		32 e	11 e	Szászfűlpös					3	3	6	39	41	80	nincs	218	35	86	253	339
		32 f	11 f	Kisnyulas					2	1	3				nincs	110	220	3	330	333
		32 g	11 g	Toldalag ⁵⁶⁸					2	4	6	Toldalag+Pókakereszt úr 141	154	295 (átlag 147)	nincs	96	10	153	106	259
32	37	33	12	Marosszentkirály ⁵⁶⁹	11	44			4	11	15	Marosszentkirály+Híd vég+Náznánfalva+Egerszeg+Remeteszeg 126	113	239 (átlag 47)	nincs	nincs	nincs	62	nincs	62
		33 a	12 a	1766-ban filiája: Náznánfalva ⁵⁷⁰					4	7	11			47	nincs	188	150	58	338	396
		33 b	12 b	Hozzártozik Marosvásárhely					2	4	6	1051	1113	2164	714	166	119	2884	285	3169
		33 c	12 c	Galambod					1	3	4	44	50	94	nincs	185	60	98	245	343
33		34	13	Harcó (1726-ban Szabédhoz tartozott)	3	12			2	8	10	40	47	87	nincs	nincs	200	97	200	297
									Az egyházkörben összesen		2902			11035	1136			15073	5279	20352
IV. Küküllő vármegye																				
34	38	35	1	Nagyteremi ⁵⁷¹	4	16	Teremi és Újfalu 13	52	10	50	60	127	170	297 (átlag 148)	nincs	380	nincs	208	380	588
35	39			1693-ban és 1726-ban is filiája: Újfalu, 1766-ban már nem	4	16									nincs	103	nincs		103	103
		35 b	1a	1766-ban filiája: Lőrincfalva					1	5	6	78	103	181	nincs	nincs	nincs	187	nincs	187
		35 c	1b	Búzásbesenyő					3	9	12	100	59	159	nincs	300	18	171	318	489
36	40	36	2	Küküllőszéplak ⁵⁷²	10	40			19	63	82	Küküllőszéplak+Magyaros+Oláhdellő+Pete 142	155	297 (átlag 74)	nincs	395	6	156	401	557
		36 a	2a	Filiája: Vámosudvarhely					9	26	35	nincs			nincs	270	2	35	272	307
		36 b	2b	Kórodszentmárton					3	11	14	49	56	105	nincs	113	nincs	119	113	232
		36 c	2c	Héderfája					1	3	4	180	185	365	nincs	72	nincs	369	72	441
37	41	37	3	Désfalva ⁵⁷³	34	136	33	132	38	97	135	Désfalva+Abosfalva 69	80	149 (átlag 74)	nincs	242	40	209	282	491
		37 a	3a	1766-ban filiája: Pócsfalva					2	3	5	49	47	96	nincs	198	25	101	223	324
		37 b	3b	Vámosgálfalva					2	7	9	184	191	375	nincs	380	90	384	470	854

⁵⁶⁶ 1766-ban Szabédon, Felén és Ménésen 190 férfi és 163 nő, összesen 253 református volt. Településenként átlag 84 személlyel számolhatunk.

⁵⁶⁷ Benkő Józsefnél Tancs esetében a református nők száma 117. Lásd: BENKŐ I. 1999. 311.

⁵⁶⁸ 1766-ban Toldalagon és Pókakeresztúron 141 férfi és 154 nő, összesen 295 református volt. Településenként átlag 147 személlyel számolhatunk. A két településen Benkőnél 144 református férfi volt. Lásd: BENKŐ I. 1999. 310.

⁵⁶⁹ 1766-ban Marosszentkirályon, Hídvégen, Náznánfalván, Egerszegen és Remeteszegen 126 férfi és 113 nő, összesen 239 református volt. Településenként átlag 47 személlyel számolhatunk.

⁵⁷⁰ Lásd Uo. Náznánfalva.

⁵⁷¹ 1766-ban Nagyteremben és Újfaluban 127 férfi és 170 nő, összesen 297 református volt.

⁵⁷² 1766-ban Küküllőszéplakon, Magyaroson, Oláhdellőn és Peten 142 férfi és 155 nő, összesen 297 református volt. Településenként átlag 74 személlyel számolhatunk. A négy településen Benkőnél a református férfiak száma 147. Lásd: BENKŐ I. 1999. 276.

⁵⁷³ 1766-ban Désfalván és Abosfalván 69 férfi és 80 nő, összesen 149 református volt. Településenként átlag 74 személlyel számolhatunk.

		37 c	3c	Oláhokcsárd				1	4	5			nincs	nincs	930	20	5	950	955	
		37 d	3d	Bernád ⁵⁷⁴				2	5	7	Bernád+Bonyha 116	146	262 (átlag 131)	nincs	190	14	138	204	342	
38	42	37 e	3e	1693-tól filia: Abosfalva ⁵⁷⁵ , 1726-ban már önálló, 1766-ban újából filia	9	36	4	16	5	22	27		74	13	43	nincs	114	43	157	
39	43	38	4	Harangláb ⁵⁷⁶	21	84	Kb. 30	120	27	66	93	Harangláb+Pócsstelke 70	86	156 (átlag 78)	nincs	366	nincs	171	366	537
40	44	39	5	Kissáros ⁵⁷⁷	132	528	61, 1711-ben 71	244, 1711-ben 284	137	303	440	Kissáros+Szőkefalva+ Dicsősztmárton+Cs üdötélke 101	137	238 (átlag 59)	nincs	173	nincs	499	173	672
41	45	40	6	Ádamos + Lengyel atyafiak	42+5	168+20	30	120	54	172	226	51	44	95	nincs	520	13	321	533	854
42	46	41	7	Dombó	35	140	26	104	52	186	238			nincs	73	nincs	238	73	311	
43	47	42	8	Szőkefalva ⁵⁷⁸	14	56			19	63	82			59	94	136	nincs	235	136	371
44	48	43	9	Dicsősztmárton ⁵⁷⁹	56	224	Kb. 37	148	79	213	292			59	nincs	216	67	351	283	634
45	49	44	10	Szentbenedek	22	88	10	40	21	83	104	31	43	74	nincs	319	nincs	178	319	497
		44 a	10 a	1766-ban Asszonynépe ⁵⁸⁰ filiája:					5	8	13	Asszonynépe+Oláhszil vás 29	17	46 (átlag 23)	nincs	166	140	36	306	342
		44 b	10 b	Magyarsülye					3	11	14	50	43	93	nincs	401	nincs	107	401	508
46	50	45	11	Bethlenszentmiklós	21	84	18	72	36	98	134			nincs	nincs	339	nincs	134	339	473
											2037			2322	107			4466	6657	11123
				V. Keresztúrfiszék																
47	51	46	1	Szentmihály, Alsó-, Felső- Bencéd filia, Kobátfalva, Demeterfalva filia	87	348	33 SztMihály, 26 Bencéd, 21 Kobátfalva	320	130	397	527			nincs	nincs	nincs	nincs	527		527
48	52	47	2	Kadács ⁵⁸¹ 1693-ban Szentmihály filiája 1726-ban már önálló	34	136	20	80	43	132	175	Kadács+Kede+Siménf alva+Rugonfalva 161	77	238 (átlag 59)	nincs	50	nincs	234	50	284
49	53	48	3	Tarcsafalva	39	156	43	172	53	119	172			nincs	nincs	nincs	nincs	172		172
50	54	49	4	Tordátfalva	41	164	33, 1711-ben 28	132, 1711-ben 112	46	154	200			nincs	nincs	nincs	nincs	200		200
51	55	50	5	Firtosváralja	27	108	Kb. 22	88	34	124	158			nincs	nincs	nincs	nincs	158		158
52	56	51	6	Énlaka	64	256			99	276	375			nincs	nincs	nincs	nincs	375		375
53	57	52	7	Martonos ⁵⁸² , 1693-ban és 1726- ban is még Énlaka filiája, 1766- ban önálló	44	176			69	205	274	Martonos+Etéd 470	447	917 (átlag 458)	nincs	nincs	nincs	732		732
54	58	53	8	Csehétfalva	38	152	26	104	43	100	143			nincs	nincs	nincs	nincs	143		143
55	59	54	9	Korond	54	216			65	214	279			nincs	342 ⁵⁸³	nincs	nincs	621		621
56	60	55	10	Gagy ⁵⁸⁴	22	88			50	119	169	Gagy+Szentábrahám+ Csekefalva+Andrásfal va 168	186	354 (átlag 88)	nincs	19	nincs	257	19	276
57	61	56	11	Medesér	48	192	40	160	49	169	218			nincs	nincs	nincs	nincs	218		218
58	62	57	12	Siménfalva ⁵⁸⁵	34	136	51	204	75	236	311			59	nincs	nincs	nincs	370		370
59	63	58	13	Szentábrahám ⁵⁸⁶	23	92	32	128	53	168	221			88	nincs	37	nincs	309	37	346
60	64	58 a	13 a	1693-ban, 1726-ban és 1766- ban is filiája Csekefalva ⁵⁸⁷	23	92	16	64	30	90	120			88	nincs	nincs	nincs	208		208

⁵⁷⁴ 1766-ban Bernádon és Bonyhán 116 férfi és 146 nő, összesen 262 református volt. Településenként átlag 131 személlyel számolhatunk.

⁵⁷⁵ Lásd a 573. l. lábjegyzetet, Abosfalva.

⁵⁷⁶ 1766-ban Haranglábban és Pócsstelkén 70 férfi és 86 nő, összesen 156 református volt. Településenként átlag 78 személlyel számolhatunk.

⁵⁷⁷ 1766-ban Kissárosban, Szőkefalván, Dicsősztmártonban és Csüdötélkén 101 férfi és 137 nő, összesen 238 református volt. Településenként átlag 59 személlyel számolhatunk.

⁵⁷⁸ Lásd Uo. Szőkefalva.

⁵⁷⁹ Lásd Uo. Dicsősztmárton.

⁵⁸⁰ 1766-ban Asszonynépén és Oláhszilváson 29 férfi és 17 nő, összesen 46 református volt.

⁵⁸¹ 1766-ban Kadácsban, Kedében, Siménfalván, Rugonfalván 161 férfi és 77 nő, összesen 238 református volt. Településenként átlag 59 személlyel számolhatunk.

⁵⁸² 1766-ban Martonosban és Etéden 470 férfi és 447 nő, összesen 917 református volt. Településenként átlag 458 személlyel számolhatunk.

⁵⁸³ A katolikus összeírás szerint Korondon 1763-ban 786 ariani, azaz unitárius volt. Lásd: MISKOLCZY-VARGA E. 2013. 116.

⁵⁸⁴ 1766-ban Gagyban, Szentábrahám, Csekefalván, Andrásfalván 168 férfi és 186 nő, összesen 354 református volt. Településenként átlag 88 személlyel számolhatunk.

⁵⁸⁵ Lásd az 581. l. lábjegyzetet, Siménfalva.

⁵⁸⁶ Lásd az 584. l. lábjegyzetet, Szentábrahám.

⁵⁸⁷ Lásd Uo. Csekefalva.

61	65	58 b	13 b	1693-ban és 1726-ban is filiája Magyarandrásfalva ⁵⁸⁸ , 1766-ban feltüntetik, de nincs adat	10	40	10	40					nincs	nincs	nincs					
62	66	59	14	Székelykeresztúr	34	136	46	184	42	150	192	288	352	640	nincs	160	nincs	832	160	992
63				1726-ban filiája: Timafalva	5	20									nincs		nincs			
64				Kisgalambfalva, 1766-ban már megszűnt	2	8									nincs		nincs			
65		59 a	14 a	Nagygalambfalva, 1766-ban Siménfalva filiája	3	12			11	13	24	197	199	396	nincs	280	70	420	350	770
66		59 b	14 b	1726-ban és 1766-ban is filiája: Rugonfalva ⁵⁸⁹	2	8			12	23	35			59	nincs	15	nincs	94	15	109
67		59 c	14 c	Betfalva	9	36			7	15	22	89	96	185	nincs	75	nincs	207	75	282
68	67	59 d	14 d	Fiatfalva 1693-ban már filiája Keresztúrnak	31	124	33	132	48	140	188	69	78	147	nincs	141	nincs	335	141	476
69	68	60	15	Szentmiklós	10	40	26	104	11	41	52			nincs	nincs	nincs	nincs	52		52
70	69	60 a	15 a	1711-től filiája: Nagykedede	9	36			8	26	34			nincs	nincs	nincs	nincs	34		34
71	70	60 b	15 b	1711-től filiája: Kiskedede	15	60			18	48	66			nincs	nincs	nincs	nincs	66		66
72	71	61	16	Kissolyos	67	268	58	232	125	288	413	93	73	166	nincs	47	nincs	579	47	626
73	72	62	17	Boldogasszonyfalva	15	60	15	60	28	78	106	77	81	158 (átlag 79)	nincs	165	130	185	295	480
74	73	63	18	Újszékely, 1693-ban még Boldogfalva filiája, 1766-ban önálló	49	196	36	144	55	133	188					164	nincs	267	164	431
75		64	19	Nagysolyos ⁵⁹⁰	9	36			22	79	101	Nagysolyos+ Hidegkút+ Zsákod 203	183	386 (átlag 128)	nincs	80	nincs	229	80	309
76	74	65	20	Sárd ⁵⁹¹ (1726-ban a Küküllői egyházkörhöz tartozott)	12	48			18	63	81	Sárd Héjjasfalva 49	12	61 (átlag 30)		410	nincs	111	410	521
77	75	66	21	Magyarzsákod ⁵⁹² (1726-ban a Küküllői egyházkörhöz tartozott)	27	108	22	88	25	104	129			128		86	nincs	257	86	343
78	76	66 a	21 a	1766-ban filiája Vécke, 1726 előtt önálló	16	64	22	88	8	37	45			nincs	261 ⁵⁹³	72	nincs	306	72	378
79	77	67	22	Pipe, 1693-ban Vécke filiája, 1726-ban már önálló és a Küküllői egyházkörhöz tartozott	33	132	28	112	59	179	238			nincs	nincs	6	nincs	238	6	244
80	78	68	23	Bordos (1726-ban a Küküllői egyházkörhöz tartozott)	21	84	23	92	33	106	139			nincs	nincs	nincs	nincs	139		139
81	79	68 a	23 a	1766-ban filiája: Székelyszállás, 1693-ban Vécke filiája, 1726-ban Pipe filiája	7	28	12	48	4	13	17			nincs	nincs	72	nincs	17	72	89
82	80	68 b	23 b	Csőb, 1693-ban már filiája Bordosnak	14	56	17	68	15	44	59			nincs	nincs	12	nincs	59	12	71
83	81	68 c	23 c	Szentdemeter, 1693-ban már filiája Bordosnak	5	20	10	40	2	11	13			nincs	203 ⁵⁹⁴	40	nincs	216	40	256
84	82	69	24	Rava (1726-ban a Küküllői egyházkörhöz tartozott)	36	144	39	156	61	224	285			nincs	nincs	43	nincs	285	43	328
85	83	70	25	Kőrispatak (1726-ban a Küküllői egyházkörhöz tartozott)	25	100	14	56	25	66	91	145	169	314	nincs	52	nincs	405	52	457
86	84	70 a	25 a	1766-ban filiája: Bözödújfalva, 1693-ban és 1726-ban is még önálló és a Küküllői egyházkörhöz tartozott	31	124	28	112	11	32	43	110	97	207 (átlag 103)	203 ⁵⁹⁵	68	nincs	349	68	417
87	85	71	26	Bözöd (1726-ban a Küküllői egyházkörhöz tartozott)	60	240	49	196	104	268	372			104	nincs	37	nincs	476	37	513
88	86	72	27	Sárpatak (1766 előtt Alsó-Fehéri egyházkörhöz tartozott)	5	20			9	21	30	24	23	47	nincs	198	nincs	77	198	275
									Az egyházköriben összesen		6305			3445	1009	2329	200	10759	2529	13288

⁵⁸⁸ Lásd Uo. Andrásfalva.

⁵⁸⁹ Lásd az 581. l. lábjegyzetet, Rugonfalva.

⁵⁹⁰ 1766-ban Nagysolyoson, Hidegkúton, Magyarzsákodon 203 férfi és 183 nő, összesen 386 református volt. Településenként átlag 128 személlyel számolhatunk.

⁵⁹¹ 1766-ban Sárdon és Héjjasfalván 49 férfi és 12 nő, összesen 61 református volt.

⁵⁹² Lásd az 590. l. lábjegyzetet, Magyarzsákod.

⁵⁹³ A katolikus összeírás szerint Véckén 1763-ban 23 ariani, azaz unitárius és 87 schismaticus, azaz görög keleti volt. Lásd: MISKOLCZY-VARGA E. 2013. 116.

⁵⁹⁴ A katolikus összeírás szerint Szentdemeteren 1763-ban 9 ariani, azaz unitárius és 8 schismaticus, azaz görög keleti volt. Lásd: MISKOLCZY-VARGA E. 2013. 116.

⁵⁹⁵ A katolikus összeírás szerint Bözödújfaluban 1763-ban 38 ariani, azaz unitárius, 35 református és 140 szombatos volt. Lásd: MISKOLCZY-VARGA E. 2013. 116.

VI. Udvarhelyszék																						
89	87	73	1	Vargyas	139	556	kb. 130	520	235	609	844	36	27	63	nincs	nincs	nincs	907	907			
90	88	74	2	Oklánd ⁵⁹⁶	67	268	56	224	73	212	285	Oklánd+Homoródszen- tpál+ Homoródkarácsonyfal- va+Recsenyéd 50	48	98 (átlag 24)	nincs	nincs	nincs	309	35	344		
91	89	75	3	Homoródújfalva	49	196			54	186	240			nincs	nincs	nincs	31	42	240	73	313	
92	90	76	4	Homoródkarácsonyfalva ⁵⁹⁷	72	288	72	288	94	331	425			24	47 ⁵⁹⁸	nincs	nincs	496	22	518		
93	91	77	5	Homoródkeményfalva	23	92	20	80	20	68	88			nincs	nincs	nincs	nincs	88		88		
94	92	78	6	Abásfalva, 1693-ban és 1726- ban is még Keményfalvának a filiája, 1766-ban önálló	21	84	36	144	42	91	133			nincs	nincs	nincs	300	133	300	300	433	
95	93	79	7	Homoródmás	162	648	167	668	237	535	772			nincs	nincs	nincs	96	nincs	772	96	868	
96	94	80	8	Homoródszentmárton	42	168			92	292	384	36	38	74	nincs	nincs	nincs	458		458		
97		80	8a	1766-ban filiája: Lókod, 1726- ban még önálló	18	72								nincs	nincs	nincs	nincs					
98	95	81	9	Gyepes	43	172	38	152	52	99	151			nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	151		151	
99	96	82	10	Kénos	40	160	32	128	49	153	202			nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	202		202	
		82	10a	1766-ban filiája: Patakfalva					6	5	11	79	93	172	nincs	nincs	nincs	nincs	183		183	
		82	10b	Fenyéd					5	10	15			nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	15		15	
100	97	83	11	Homoródszentpál ⁵⁹⁹	51	204	48	192	94	242	336			24	nincs	nincs	nincs	360	13	373		
101	98	84	12	Recsenyéd ⁶⁰⁰ 1693-ban még HSzentpál filiája, 1726-tól már önálló	30	120	30	120	43	151	194			24	nincs	nincs	nincs	218		218		
102	99	85	13	Jánosfalva	56	224	48	192	54	151	205			nincs	nincs	nincs	18	nincs	205	18	223	
		85	13a	1766-ban hozzátartozik: Dálya					7	4	11	190	187	377	nincs	nincs	nincs	75	nincs	388	75	463
103	100	86	14	Városfalva	47	188	35	112	61	222	283			nincs	nincs	nincs	17	nincs	283	17	300	
104	101	87	15	Homoródszentpéter	23	92	24	96	24	92	116			nincs	nincs	nincs	15	nincs	116	15	131	
105	102	88	16	Derzs	127	508	91	364	150	502	652	208	191	399 (átlag 199)	nincs	nincs	nincs	85	nincs	851	85	936
106	103	89	17	Muzsna	14	56	6	24	14	88	102				nincs	nincs	nincs	23	nincs	301	23	324
									Az egyházkörben összesen		5449			1180	47	nincs	nincs	430	342	6676	772	7448
VII. Alsó-Fehér vármegye																						
107	104	90	1	Hévíz	92	368	81	324	78	198	276	125	82	207	nincs	nincs	nincs	81	nincs	483	81	564
108	105	91	2	Alsórákos	14	56			17	43	60	166	159	325	nincs	nincs	nincs	69	nincs	385	69	454
109	106	92	3	Datk	16	64	24	96	26	90	116			nincs	nincs	nincs	37	nincs	116	37	153	
110	107	93	4	Pálos	6	24	14	56	3	15	18			nincs	nincs	nincs	910	40	18	950	968	
111	108	94	5	Ürmös	39	156	22+2 ellenfél	88	39	108	147	34	32	66	nincs	nincs	nincs	118	nincs	213	118	331
112	109	95	6	Felsőrákos ⁶⁰¹	52	208			124	318	442	Felsőrákos+Olasztelek 168	176	344 (átlag 172)	nincs	nincs	nincs	44	nincs	614	44	658
									Az egyházkörben összesen		1059			770		nincs	nincs	1259	40	1829	1299	3128
VIII. Háromszék																						
113	110	96	1	Sepsiszentiván és Laborfalva	54	216	80	320	57	160	217	31	54	85	39 ⁶⁰²	nincs	nincs	108	nincs	341	108	449

⁵⁹⁶ 1766-ban Oklándon, Homoródszentpálon, Homoródkarácsonyfalván és Recsenyédén 50 férfi és 48 nő, összesen 98 református volt. Településenként átlag 24 személlyel számolhatunk.

⁵⁹⁷ Lásd az 596. l. lábjegyzetet, Homoródkarácsonyfalva.

⁵⁹⁸ A katolikus összeírás szerint Homoródkarácsonyfalván 1763-ban 90 ariani, azaz unitárius volt. Lásd: MISKOLCZY-VARGA E. 2013. 116.

⁵⁹⁹ Lásd az 596. l. lábjegyzetet, Homoródszentpál.

⁶⁰⁰ Lásd Uo. Recsenyédén.

⁶⁰¹ 1766-ban Felsőrákoson és Olaszteleken 168 férfi és 176 nő, összesen 344 református volt. Településenként átlag 172 személlyel számolhatunk.

⁶⁰² A katolikus összeírás szerint Sepsiszentivánban 1763-ban 203 ariani, azaz unitárius, 53 református és 134 schismaticus, azaz görög keleti volt. Lásd: MISKOLCZY-VARGA E. 2013. 112.

114	11 1	97	2	Kökös	34	136	39	156	49	133	182	76	65	141	nincs	228	nincs	323	228	551
115		98	3	Illyefalva	11	44			7	13	20	330	345	675	41	115	nincs	736	115	851
116		98 a	3a	1766-ban filiája Hidvég, 1726-ban még önálló	6	24			8	18	26	281	283	564	nincs	398	nincs	590	398	988
117	11 2	99	4	Szemerja és Sepsiszentgyörgy	8	32			15	34	49	141 394	149 410	290 804	nincs	nincs 220	nincs nincs	1143	220	1363
118	11 3	10 0	5	Sepsiszentkirály	42	168	36	144	43	137	180	46	58	104	nincs	41	nincs	284	41	325
119	11 4	10 1	6	Kilyén	10	40	23	92	19	51	70	112	112	224	nincs	66	nincs	294	66	360
120	11 5	10 2	7	Árkos	101	404	112	448	109	306	415	101	119	220	nincs	135	145	635	280	915
121	11 6	10 3	8	Kőröspatak	29	116	51	204	46	129	175	42	39	81	nincs	nincs	95	256	95	351
122	11 7	10 4	9	Kálnok	27	108	23	92	37	112	149	83	83	166	nincs	41	nincs	315	41	356
123	11 8	10 5	10	Bölon	127	508	126	504	163	437	600	86	83	169	nincs	183	nincs	769	183	952
124	11 9	10 6	11	Nagyajta	131	524	kb. 85	340	109	419	528	66	58	124	nincs	110	nincs	652	110	762
									Az egyházkörben összesen		2611			3647	80	1645	240	6338	1885	8223
Az unitárius egyházban összesen					4483	17932	3580	14320	7539	21121	28660									
					1726, 1731–1734-ben 95 egyházközségben és 29 filiában, összesen 124 helyen írták össze a családfőket (sárga kiemelés)	1692–1725 között 100 egyházközségben és 19 filiában, összesen 119 helyen vizitáltak (szürke kiemeléssel jelölve), de csak 70 egyházközségben és 15 filiában, összesen 85 helységben jegyezték fel a családfők számát, ez a meglátogatott eklézsiák 71,42%. Kolozsváron nem volt vizitáció, de egy 1697-es családfő összeírás adatait ehhez a periódushoz illesztettük.	1766-ban 106 egyházközségben 65 filiában és 29 szóránytelepülésen, összesen 200 helyen írták össze az unitárius hívek számát													

Az 1766-os erdélyi vallásfelekezeti megoszlás adatait elsőként Nyárády R. Károly összesítette. Eszerint római katolikus 93135, református 140043, unitárius 28660,⁶⁰³ lutheránus 130884, görögkatolikus 116958, görögkeleti ortodox 444219, zsidó 2000, összesen 955899 különböző vallású lakosa volt Erdélynek. A vallásfelekezeti viszonyokból – Nyárády szerint – a népesség etnikai összetételére is következtetni lehet. Azt is leszögezi, hogy etnikai hovatartozás vonatkozásában csak minimális lehet a tévedés, amikor a római katolikus, református és unitárius vallás híveit (figyelmen kívül hagyva a jelentéktelen számú római katolikus németeket) magyaroknak, a lutheránusokat (a kevés számú magyarokkal együtt) németeknek, míg a görögkatolikus és görögkeleti egyház híveit általában románoknak számította. A cigányság – Nyárády szerint – kétségtelen, hogy a 18. századtól egészen a 19. század közepéig nemcsak vallásilag, de nyelvileg is a románsághoz csatlakozott, azonban vallási és nyelvi kapcsolataik ellenére őket etnikailag nem lehet a románokhoz számítani. Éppen ezért a tulajdonképpeni román összeírások eredményeiből mindenképpen le kell vonni a cigányok valamiképpen megbecsülhető számát, és ez az adott korban kb. 40000 (negyvenezerre) tehető. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az 1766-os összeírásból kimaradt a nemesek túlnyomó többsége, akik magyarok (székelyek) voltak és a magyarnak számított vallásokhoz tartoztak. Éppen ezért a magyarság számaránya valamivel magasabbnak tételvezhető fel.⁶⁰⁴ Alapjában véve ebben a korban Erdély etnikai számadatai nem sokban térnek el a felekezeti adatoktól.

A felekezeti megoszlás százalékos kimutatása:

Római katolikus	93135	9,74%
Református	140043	14,65%
<i>Unitárius</i>	<i>28660</i>	<i>3,00%</i>
Lutheránus	130884	13,69%
Görögkatolikus	116958	12,24%
Görögkeleti ortodox	444219	46,47%
Zsidó	2000	0,21%
Összesen	955899	100%

A sarokszámok alapján az etnikai arányokat is jól érzékelhetjük.

Magyar	261838	27,39%
Román	521177	54,52%
Német	130884	13,70%
Cigány	40000	4,18%
Zsidó	2000	0,21%
Összesen	955899	100%

⁶⁰³ Meg kell jegyeznünk, hogy Nyárády R. Károly is 28647 unitáriust tett közzé, de mi a korábbi okfejtésünk alapján a korrigált 28660-as lélekszámot használjuk.

⁶⁰⁴ NYÁRÁDY R. 2003. 157–160.

A magyarságon belüli felekezeti megoszlás:

Római katolikus	93135	35,57%
Református	140043	53,48%
<i>Unitárius</i>	<i>28660</i>	<i>10,95%</i>
Összesen	261838	100%

A fenti három táblázatból láthatjuk, hogy az unitáriusok a 18. század közepén Erdély összlakosságának alig 3%-át tették ki és a magyarságon belül is csak közel 11%-át alkották.

A Magyar Unitárius Egyháznak, ahogy korábban már említettük, történelmileg nyolc különböző nagyságú és lélekszámú egyházköre volt,⁶⁰⁵ és ezek a 20. század eleéig fennmaradtak.⁶⁰⁶ Az egyházkörök elnevezései tükrözték az adott kör településeinek vármegyei vagy széki hovatartozását.⁶⁰⁷ Később a megnevezésekből elmaradt a vármegye, valamint a szék kifejezés és a dolgozatunknak ettől a pontjától mi is így fogjuk használni.

1766-ban 106 egyházközségében, 65 filiában és 29 szórványhelyen név szerint 7539 unitárius családfőt és özvegyet írtak össze. A családfőkhöz tartozó családtagoknak csak a számát tüntették fel, ami még 21121 személyt eredményezett, összesen tehát Erdélyben 28660 unitárius vettek nyilvántartásba. Ez azt jelenti, hogy családonként átlag 3,8 személlyel lehet számolni. Mivel a korábbi összeírási adatok csak a családfőket és özvegyeket rögzítették, és ha ezek tükrében meg szeretnénk becsülni egy adott településen élő unitáriusok összlétszámát, úgy gondoljuk, hogy helyesebben járunk el, ha a történeti demográfiában általánosan használt családonkénti ötös szorzó helyett, az unitáriusok esetében a négyes szorzót alkalmazzuk. Tételezzük fel, hogy az 1766-os összeírásból csak a családfők számát ismerjük, és a családonkénti ötös szorzóval számolunk. Ebben az esetben azt az eredményt kapnánk, hogy $7539 \times 5 = 37695$ unitárius volt Erdélyben, ami a 28660-hoz képest 9035 személlyel többet jelentene. Tehát nem elhanyagolható csúsztatás lenne a részünkről közel egyharmaddal felduzzasztani az unitáriusok létszámát, és a fentiek alapján nem is állná ki a forráskritikai elemzés próbáját.

Nos, 1766-ban a legtöbb egyházközség a Keresztúri (27), Udvarhelyi (17) és a Torda-Aranyosi (16) egyházkörben volt, ezt követte a Marosi (13), Háromszéki (11) és a Küküllői (11), végül a Fehér (6) és a Kolozs (5) megyei egyházkör. A lélekszám szerinti sorrend ezzel szemben egy kis változást mutat: a legtöbb unitárius a Torda-Aranyosi körben volt, számszerint 6609, ezt követte

⁶⁰⁵ Leszámítva a 16. század 70-es éveit, amikor Dávid Ferenc egyháza az 1578- tordai zsinaton 322 pappal jelent meg 13 egyházkörből. Lásd: Giorgio Biandrata 1578. augusztus 3-án Gyulafehérvárt kelt Jacobus Palaeologushoz intézett levelét, in KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 280–281.

⁶⁰⁶ MOLNÁR B. 2009b. 288.

⁶⁰⁷ I. Kolozs vármegyei egyházkör, II. Torda vármegye, Aranyosszéki egyházkör, III. Marosszéki egyházkör, IV. Küküllő vármegyei egyházkör, V. Keresztúrfiszéki egyházkör, VI. Udvarhelyszéki egyházkör, VII. Alsó-Fehér vármegyei egyházkör, VIII. Háromszéki egyházkör.

a Keresztúri 6305, az Udvarhelyi 5449, a Marosi 2902, a Háromszéki 2611, a Küküllői 2037, a Kolozsi 1688 fővel, és végül a Fehériben voltak a legkevesebben 1059 lélekkel. Az unitáriusok legnépesebb tömbjei tehát az Udvarhelyszéken levő két egyházkörben, valamint Torda-Aranyosszéken volt, a többi egyházkörben, mivel egyházközség is kevesebb volt, természetesen alacsonyabb lélekszámmal kell számolnunk.

A továbbiakban a nagy összesítő táblázatunk 1763-as, 1766-os és az 1767-es összeírásai alapján bemutatjuk az unitárius egyházkörök településeinek felekezeti megoszlását és etnikai összetételét, valamint a magyarságon és az összlakosságon belüli unitáriusok százalékos számarányát. Ezt követően a korábbi 1692–1725, 1726, 1731–1734 és az 1766-os összeírások adatai alapján az unitárius közösségekben észlelhető népesedési változások tendenciáit vázoljuk.

IX. 1. I. Kolozsi Egyházkör

5 egyházközségében és 13 filiájában, összesen 18 településen:

Magyar lakosság		
<i>Unitárius</i>	1688	13,55%
Református	7182	57,63%
Római katolikus	3592	28,82%
Összesen	12462	100%

Magyar	12462	60,67%
Román	8078	39,33%
Összlakosság	20540	100%

Összlakosság	20540	100%
<i>Unitáriusok</i>	1688	8,21%

Ebben az egyházkörben Kolozsvár két filiájában, Zsukon és Fejérdén a felekezeti hovatartozás egyben az etnikai hovatartozást is lefedte, a nagyszámú románság mellett itt a magyarságot az unitáriusok képviselték. A Kidéhez tartozó 11 filiában alig néhányan voltak unitáriusok, katolikusokat egyáltalán nem regisztráltak, a magyarok létszámát a reformátusok növelték. Ezeken a településeken Dés kivételével a románság számaránya jóval felülmúlta a magyarokét. De Kolozs mezőváros (oppidum) esetében is a románok százalékos aránya már 53,91%-os volt.

Érdemes kiemelnünk az unitáriusok központját, Kolozsvárt, ahol 1766–67-ben a felekezeti és etnikai adatok a következő képet mutatták:

Kolozsvár		
<i>Unitárius</i>	1072	13,45%
Református	3954	49,57%
Római katolikus	2580	32,34%
Görögkatolikus	370	4,64%
Ortodox	nincs	
Összesen	7976	100%

Kolozsvár		
Magyar	7606	95,36%
Román	370	4,64%
Összlakosság	7976	100%

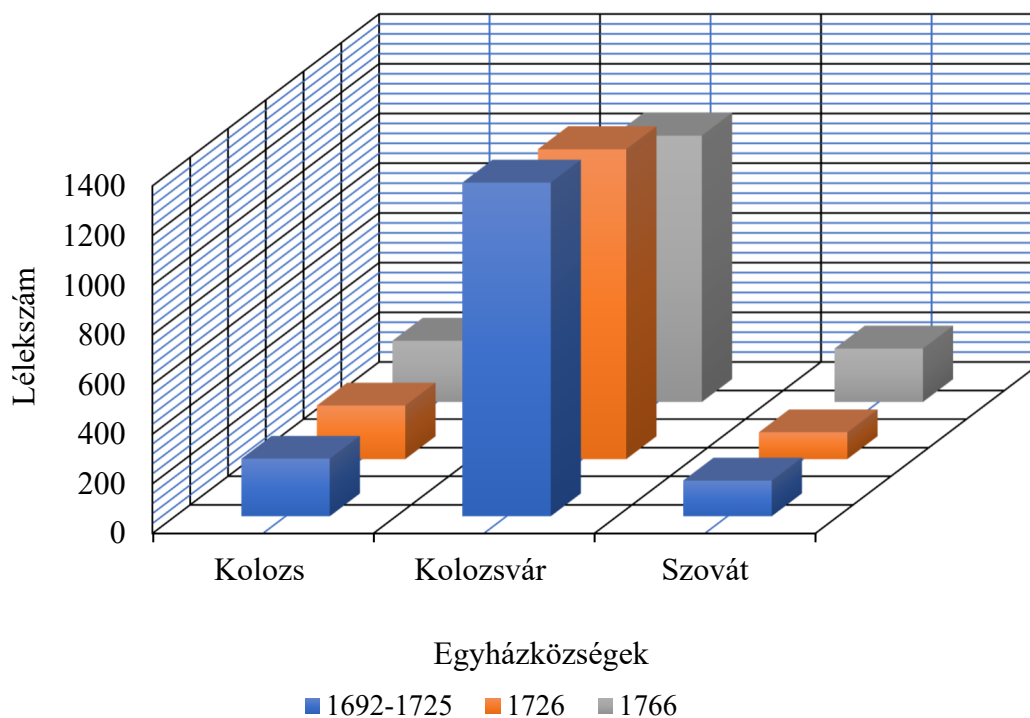
Kolozsvár		
Magyar	7606	100%
<i>Unitárius</i>	1072	14,09%

A fentiekből látható, hogy a kincses város közel fele református volt, míg az unitáriusok az összlakosságnak csak 13,45%-át tették ki, a románság pedig szinte elhanyagolható 4,64%-ot mutatott.

A korábbi unitárius összeírások a Kolozsi Egyházkörben csak három egyházközség esetében jegyezték fel a lélekszámot.

	I. Kolozsi Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1726	1766	%-os arány 1726-ig, majd 1726–1766 között
1.	Kolozs	232	216	247	6,89%-os csökkenés; 14,35%-os növekedés
2.	Kolozsvár	1344 (1697-es összeírás)	1248	1072	7,14%-os csökkenés; 14,10%-os csökkenés; 1697–1766 között 20,23%-os csökkenés
3.	Szovát	144	108	215	25%-os csökkenés; 99,07%-os növekedés

1692–1766 közötti unitárius népesedési adatok alakulása a Kolozsi Egyházkörben

1726-ig mind a három egyházközségben létszámcsökkenés tapasztalható. Kolozs esetében a csökkenés 6,89%-os, majd 1766-ig egy 14,35% növekedés mutatkozik. Kolozsvár esetében 1726-ig a csökkenés 7,14%-os, de ez a tendencia tovább tartott 1766-ig és 40 év alatt az ottani unitáriusok még 14,10%-kal fogytak. 1697-hez képest, közel 70 év leforgásával, a kolozsvári unitáriusok lélekszáma szinte egynegyedével, azaz 20,23%-kal apadt. Ez a csökkenés nemcsak a pusztító természeti csapásoknak, a szárazságnak és a pestisnek tudható be, hanem az ellenreformáció térítő propagandájának is.⁶⁰⁸

1726-ig Szováton is csökkenő tendenciával találkozunk, a lélekszám negyedével, 25%-kal apadt, de 1766-ig gyakorlatilag megkétszereződött, azaz 99,07%-kal nőtt az ottani unitáriusok száma.

IX. 2. II. Torda-Aranyosi Egyházkör

16 egyházközségben és 7 filiában, összesen 23 településen:

Magyar lakosság		
<i>Unitárius</i>	6609	48,88%
Református	6019	44,52%
Római katolikus	893	6,60%
Összesen	13521	100%

Magyar	13521	64,90%
Román	7315	35,10%
Összlakosság	20836	100%

Összlakosság	20836	100%
<i>Unitáriusok</i>	6609	31,71%

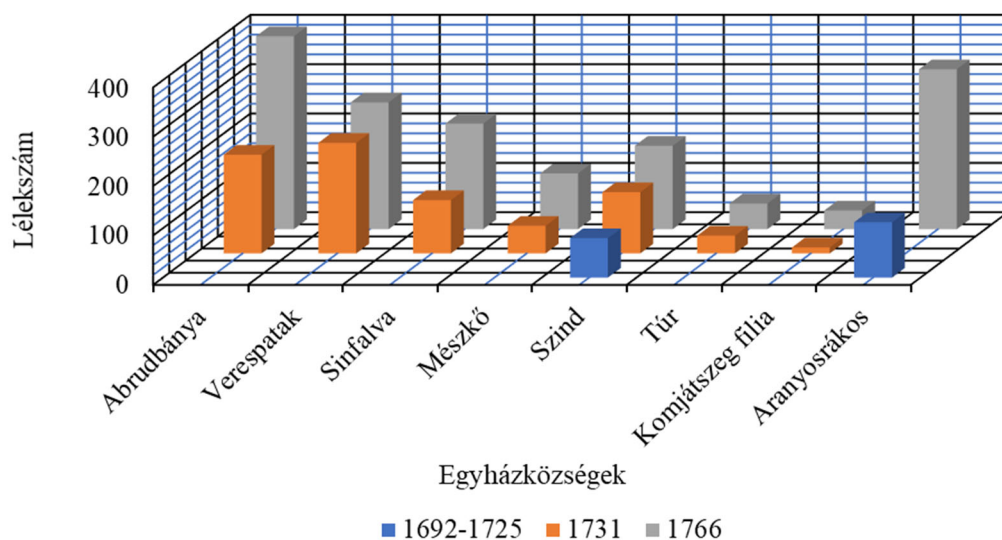
Ebben az egyházkörben volt a legnépesebb unitárius jelenlét, és a 23 település magyar ajkú lakosságának közel a felét, 48,88%-át ez a felekezet alkotta, de az összlakosságon belül is 31,71%-át tette ki. Az egyházkör települései közül 9-ben, Abrudbányán, Mészkon, Szinden, Túrban, Komjászeg filiában, Gerzse filiában, Alsófelsőszentmihályfalván, Gerendkeresztúr és Egerbegy szórványban a románság többséget alkotott. Öt településen, Sinfalván, Torockószentgyörgyön, Torockón, Kövendén és Felvincen egyáltalán nem regisztráltak román lakosságot, ezek homogén magyar falvak voltak, és Felvinc kivételével, amely Bágyon filiája, vagy teljesen unitárius (Kövend, Torockó), vagy unitárius többségűek voltak. Abban a korban a Székelykő alatti Torockó bányaváros, a maga 1500 lakosával az egyetlen és legnagyobb, csak unitáriusok által lakott település volt egész Erdélyben. Két faluban, Komjászegen és Csegezben a magyarságot az unitáriusok képviselték, az előbbi helyen kisebbségben, az utóbbiban többségben.

⁶⁰⁸ Lásd: MOLNÁR L. 2013b. 259–290.

Az előző összeírások csak 7 egyházközségben és egy filiában jegyezték fel lélekszám-
adatokat:

Sor- szám		II. Torda-Aranyosi Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1731	1766	%-os arány1731-ig majd 1731–1766 között
1.	1.	Abrudbánya		200	391	95,5%-os növekedés
2.	2.	Verespatak		224	257	14,73%-os növekedés
3.	3.	Sinfalva		108	214	98,14%-os növekedés
4.	4.	Méskő		56	113	101,78%-os növekedés
5.	5.	Szind	80	124	169	55%-os növekedés; 36,29%-os növekedés
6.	6.	Túr		36	52	44,44%-os növekedés
7.	6a.	Komjászeg filia		12	38	216,66%-os növekedés
8.	7.	Aranyosrákos	112		324	189,28%-os növekedés

1692–1766 közötti unitárius népesedési adatok alakulása a Torda-Aranyosi
Egyházközségben

A táblázatból jól látható, hogy 1731 és 1766 között nagyarányú népességnövekedésről
beszélhetünk, sok esetben a szaporulat megduplázódott vagy -triplázódott.

IX. 3. III. Marosi Egyházkör

13 egyházközségben, 12 filiában és 28 szórányszékhelyen, összesen 53 településen:

Magyar lakosság		
Unitárius	2902	19,26%
Református	11035	73,21%
Római katolikus	1136	7,53%
Összesen	15073	100%

Magyar	15073	74,06%
Román	5279	25,94%
Összlakosság	20352	100%

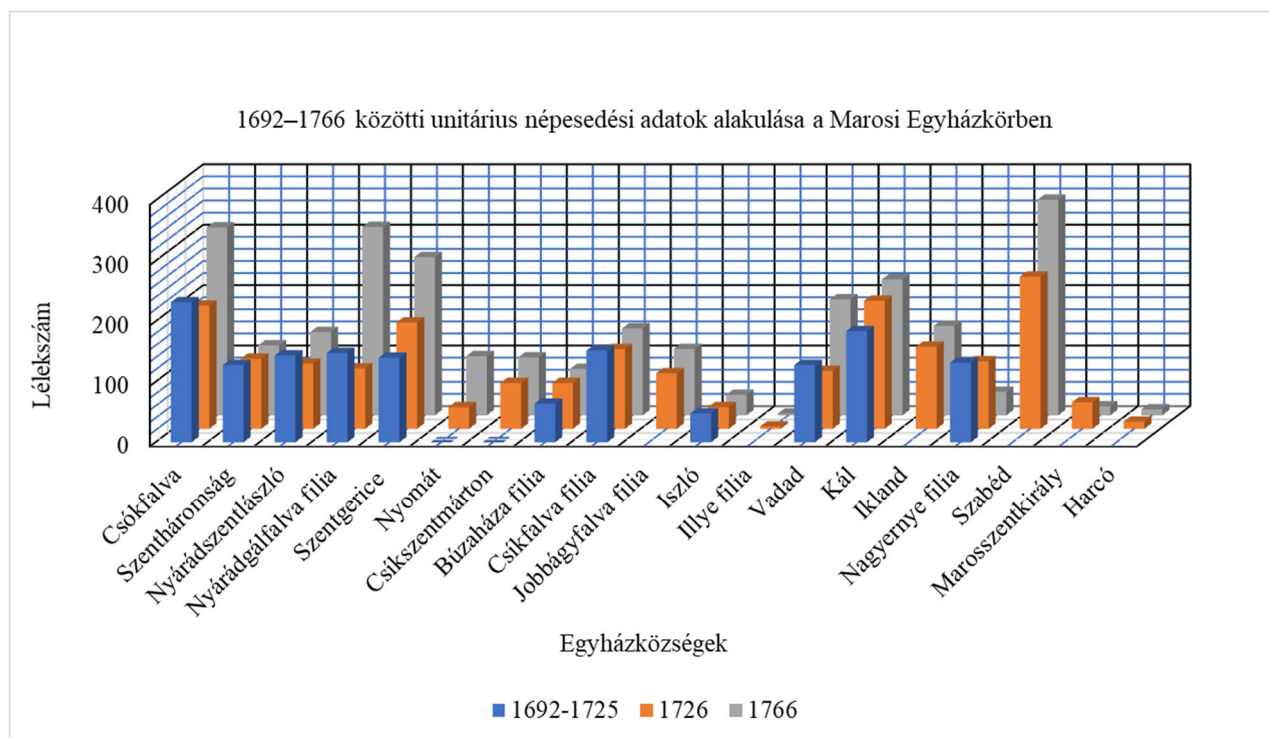
Összlakosság	20352	100%
Unitáriusok	2902	14,25%

Ennek az egyházkörnek a háromnegyedét magyarok, egynegyedét román ajkúak lakták. A magyarságon belül az unitárius jelenlét megközelítette a 20%-ot. A románság 12 településen volt többségben, közülük 8 unitárius szempontból szórványnak számít (Agárd, Andrásfalva, Bazéd, Mezőcsávás, Tancs, Szépfülpös, Kisnyulas, Galambod), de a nyomáti és harcói egyházközségekben, valamint Erdőszengyel és Názánfalva filiákban is kisebbségben voltak a magyarok. 8 anyaegyházközségben (Csokfalva, Szentgerice, Nyomát, Csíkszentmárton Vadad, Kál, Ikland, Szabéd) és 4 filiában (Nyárádgálfalva, Búzaháza, Csíkfalva, Jobbágyfalva) az unitáriusok voltak többségben. Nyomát esetében a felekezeti hovatartozás egybeesett az etnikával, itt csak unitáriusok éltek a többségi románok mellett. A kör legnagyobb unitárius egyházközsége a szabédi volt 357 lélekkel, és még két egyházközség követte 300 feletti lélekszámmal, a nyárádgálfalvi filia 312-vel, valamint Csokfalva 311-gyel.

A Marosi Egyházkör mind a 13 egyházközségéből, de csak 6 filiájából maradtak fenn korábbi lélekszám-adatok.

Sor-szám		III. Marosi Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1726	1766	%-os arány 1726-ig majd 1726–1766 között
1.	1.	Csokfalva	232	204	311	12%-os csökkenés; 52%-os növekedés
2.	2.	Szentháromság	128	116	116	9,37%-os csökkenés; stagnálás
3.	3.	Nyárádszentlászló	144	108	138	25%-os csökkenés; 27,77%-os növekedés
4.	3a.	Nyárádgálfalva filia	148	100	312	32,43%-os csökkenés; 212%-os növekedés
5.	4.	Szentgerice	140	176	262	25,41%-os növekedés; 48%-os növekedés
6.	5.	Nyomát	32–48	36	98	12,5%-os csökkenés majd 25%-os növekedés; 172,22%-os növekedés
7.	6.	Csíkszentmárton	84–104	76	96	9,52%-os csökkenés majd 26,92%-os újabb csökkenés; 26,31%-os növekedés
8.	6a.	Búzaháza filia	64	76	77	18,75%-os növekedés; 1,31%-os növekedés
9.	6b.	Csíkfalva filia	152	132	144	13,15%-os csökkenés; 9,09%-os növekedés
10.	6c.	Jobbágyfalva filia		92	110	19,56%-os növekedés
11.	7.	Iszló	48	36	34	25%-os csökkenés; 5,55%-os csökkenés
12.	7a.	Illye filia		4	3	25%-os csökkenés
13.	8.	Vadad	128	96	192	25%-os csökkenés; 100%-os növekedés
14.	9.	Kál	184	212	225	15,21%-os növekedés; 6,13%-os növekedés
15.	10.	Ikland		136	148	8,82%-os növekedés
16.	10a.	Nagyernye filia	132	112	39	15,15%-os csökkenés; 65,17%-os csökkenés

17.	11.	Szabéd		252	357	41,66%-os növekedés
18.	12.	Marosszentkirály		44	15	65,90%-os csökkenés
19.	13.	Harcó		12	10	16,66%-os csökkenés

1692 és 1726 között 7 eklézsiában (Csokfalva, Szentháromság, Nyárádszentlászló, Nyomát, Csikszenzmárton, Iszló, Vadad) és 3 filiában (Nyárádgálfalva, Csikfalva, Nagyernye) 9,37%–32,43% közötti lélekszám-apadás tapasztalható, amely gyülekezetenként átlag 17,91%-os csökkenést eredményez. Ebben a periódusban 3 településen volt létszámnövekedés (Búzaháza filia, Nyomát és Szentgerice), ez utóbbi két egyházközségben negyedannyival szaporodtak az unitáriusok. A következő időszakban 1726–1766 között 9 egyházközségben és 4 filiában átlag 55,75%-os létszámnövekedés volt. Nyárádgálfalva filiában megháromszorozódott, Vadadban megkétszereződött a szaporulat. Nyomáton is több mint kétszeresére növekedett a hívek száma. Érdekes, hogy az első periódusban Nyárádgálfalván volt a legnagyobb, 32,43%-os a létszámcsökkenés, ugyanakkor a következő időszakban, ahogy fentebb már említettem, itt regisztrálták a legnagyobb 212%-os növekedést. A demográfiai adatok mindössze három egyházközségben (Iszló, Marosszentkirály, Harcó) és két filiában (Illye, Nagyernye) mutattak csökkenést. Marosszentkirályon közel kétharmadával csökkent az unitárius közösség. Iszlóban és Nagyernyén mindkét periódusban csökkent a lélekszám, közel háromnegyed század alatt az előbbi helyen 29,16%-ot az utóbbin pedig 70,45%-ot.

IX. 4. IV. Küküllői Egyházkör

11 egyházközségben és 12 filiában, összesen 23 településen:

Magyar lakosság		
Unitárius	2037	45,61%
Református	2322	51,99%
Római katolikus	107	2,4%
Összesen	4466	100%

Magyar	4466	40,16%
Román	6657	59,84%
Összlakosság	11123	100%

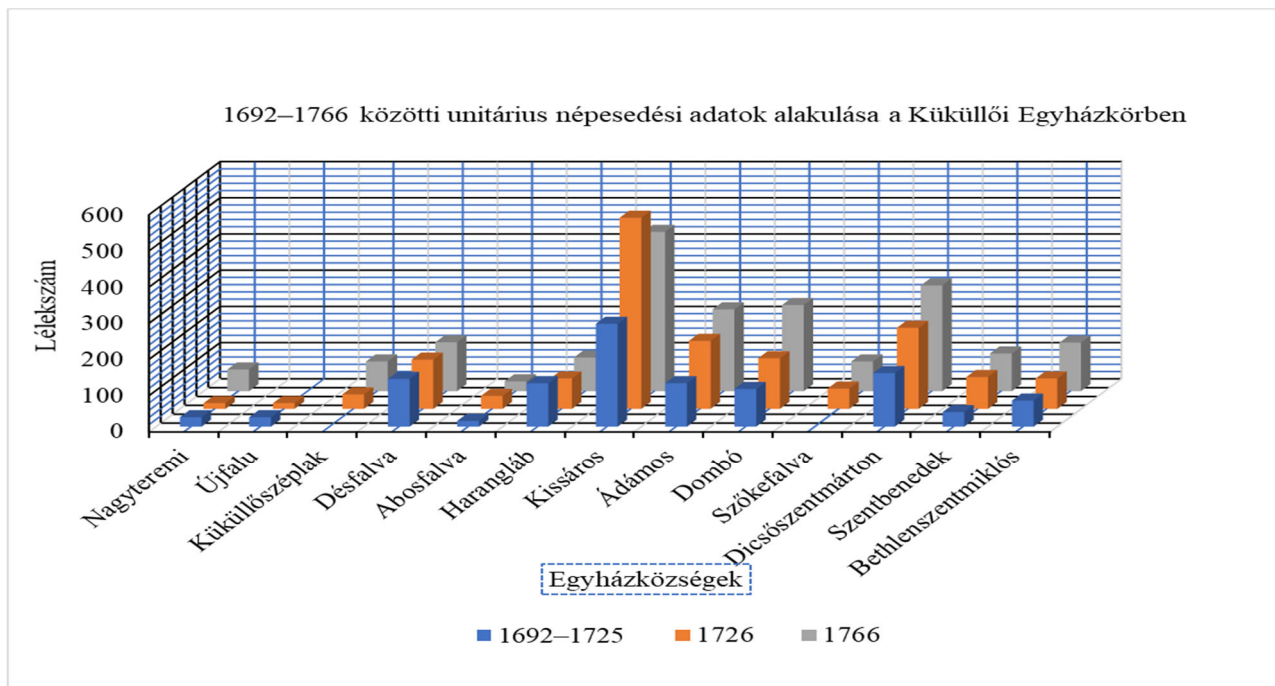
Összlakosság	11123	100%
Unitáriusok	2037	18,31%

Az egyházkör összlakosságának több mint a felét románok alkották, ez azt jelenti, hogy 7 egyházközségben (Nagyteremi, Küküllőszéplak, Désfalva, Harangláb, Ádamos, Szentbenedek, Bethlenszentmiklós) és 8 filiában (Búzásbesenyő, Vámosudvarhely, Pócsfalva, Vámosgálfalva, Oláhkocsárd, Bernád, Asszonynépe, Magyarsülye) összesen 15 településen ők voltak többségben. 4 egyházközségben (Kissáros, Dombó, Szőkefalva, Dicsőszentmárton) és 4 filiában (Lőrincfalva, Kórodszentmárton, Héderfája, Abosfalva) a magyarság számaránya volt magasabb. Ebben az időben egyedül Lőrincfalva filia volt színmagyar település. A magyarságon belül a reformátusok voltak túlsúlyban 51,99%-kal, az unitáriusok 45,61%-os arányt képviseltek, a katolikusok pedig nagyon kis létszámú 2,4%-os kisebbséget alkottak. A kör legnagyobb egyházközsége a kissárosi volt 440 lélekkel, utána már csak három 300 alatti következett (Dicsőszentmárton: 292, Dombó: 238, Ádamos: 226), a többi ennél kevesebbet számlált.

A Küküllői Egyházkör mind a 11 egyházközségéből és 2 filiájából maradtak fenn korábbi lélekszám-adatok.

Sor-szám		IV. Küküllői Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1726	1766	%-os arány 1726-ig majd 1726–1766 között
1.	1.	Nagyteremi	52 átlag 26	16	60	38,46%-os csökkenés; 275%-os növekedés
2.	1a.	Újfalva		16	nincs	38,46%-os csökkenés;
3.	2.	Küküllőszéplak	nincs	40	82	105%-os növekedés
4.	3.	Désfalva	132	136	135	3,03%-os növekedés; 0,73%-os csökkenés
5.	3a.	Abosfalva	16	36	27	125%-os növekedés; 25%-os csökkenés
6.	4.	Harangláb	120	84	93	30%-os csökkenés; 10,71%-os növekedés
7.	5.	Kissáros	1693-ban 244; 1711-ben 284	528	440	16,39%-os növekedés; majd 85,91%-os újabb növekedés; 16,66%-os csökkenés
8.	6.	Ádamos	120	168+20	226	56,66%-os növekedés; 20,21%-os növekedés

9.	7.	Dombó	104	140	238	34,61%-os növekedés; 70%-os növekedés
10.	8.	Szőkefalva	nincs	56	82	46,42%-os növekedés
11.	9.	Dicsőszentmárton	148	224	292	51,35%-os növekedés; 30,35%-os növekedés
12.	10.	Szentbenedek	40	88	104	120%-os növekedés; 18,18%-os növekedés
13.	11.	Bethlenszentmiklós	72	84	134	16,66%-os növekedés; 59,52%-os növekedés

Az 1692–1725 közötti vizitáció időszakában két egyházközségben (Nagyteremi, Harangláb), valamint egy filiában (Újfaluban) tapasztalhatunk létszámcsökkenést. Ezen periódusban hét egyházközségben (Désfalva, Kissáros, Ádamos, Dombó, Dicsőszentmárton, Szentbenedek, Bethlenszentmiklós) és egy filiában (Abosfalva) létszámnövekedés volt, ami gyülekezetenként átlag 52,95%-ot jelent. Az abosfalvi filiában és Szentbenedeken több mint kétszeres volt a növekedés. A következő 1726–1766-os periódusban szintén két egyházközségben (Désfalva, Kissáros) és egy filiában (Abosfalva) a hívek száma csökkent, Désfalván mindössze egy lélekkel, a másik két helyen átlagosan 20,83%-kal. A kör legnépesebb egyházközsége a kissárosi volt, 1726-ban a lélekszáma elérte az 528 személyt. További három egyházközségben (Ádamos, Dombó, Dicsőszentmárton) kétszáz fölötti volt a hívek száma. Legnagyobb növekedés Küküllőszéplakon volt, ahol megduplázódott a hívek száma, Dombón pedig 70%-kal nőtt.

IX. 5. V. Keresztúri Egyházkör

27 egyházközségében és 17 filiában,⁶⁰⁹ összesen 44 településen:

Magyar lakosság		
<i>Unitárius</i>	6305	58,60%
Református	3445	32,02%
Római katolikus	1009	9,38%
Összesen	10759	100%

Magyar	10759	80,97%
Román	2529	19,03%
Összlakosság	13288	100%

Összlakosság	13288	100%
<i>Unitáriusok</i>	6305	47,44%

Ebben az egyházkörben a Torda-Aranyosi után itt volt a második legerősebb unitárius jelenlét, és a magyar ajkú lakosságnak több mint a felét, 58,60%-át ez a felekezet alkotta, egyharmadát reformátusok, valamint egytizedét katolikusok. Az összlakosságon belül is az unitáriusok közel felét 47,44%-át tették ki. Az egyházkör 44 települése közül 15 (Szentmihály, Alsó-, Felső-Bencéd filia, valamint Kobátfalva és Demeterfalva filia, Tarcsafalva, Tordátfalva, Firtosváralja, Énlaka, Csehétfalva, Medesér, Szentmiklós, Nagykedde és Kiskedde filia, Bordos) homogén, tiszta unitárius település volt. Ezekben a falvakban összesen 2084-en éltek, ami a kör unitárius lakosságának a 33,05%-át tette ki. 24 település (Kadács, Gagy, Szentábrahám, Székelykeresztúr, Nagygalambfalva, Rugonfalva, Betfalva, Fiafalva, Kissolymos, Boldogasszonyfalva, Újszékely, Nagysolymos, Sárd, Magyarzsákod, Vécke, Pipe, Székelyszállás, Csöb, Szentdemeter, Rava, Kőrispatak, Bözödújfalva, Bözöd, Sárpatak) vegyesen magyar-román lakosú volt, ennek megfelelően az összlakosságnak közel húsz százaléka román volt, közülük négy faluban (Pipe, Székelyszállás, Csöb filia, Rava) a magyarságot az unitáriusok képviselték. Szintén négy településen (Boldogasszonyfalva, Sárd, Székelyszállás, Sárpatak) a románság számaránya meghaladta a magyarokét. Az egyházkör legnagyobb eklézsiája filiáival együtt a szentmihályi volt 527 lélekkel, ezt követte Kissolymos 413 személlyel. Három háromszáz fölötti (Énlaka: 375, Bözöd: 372, Siménfalva: 311), hét kétszáz fölötti (Tordátfalva, Martonos, Korond, Medesér, Szentábrahám, Pipe, Rava), tizenhárom száz fölötti, a többi, elsősorban a filiák, száz alatti lélekszámmal rendelkező gyülekezetek voltak.

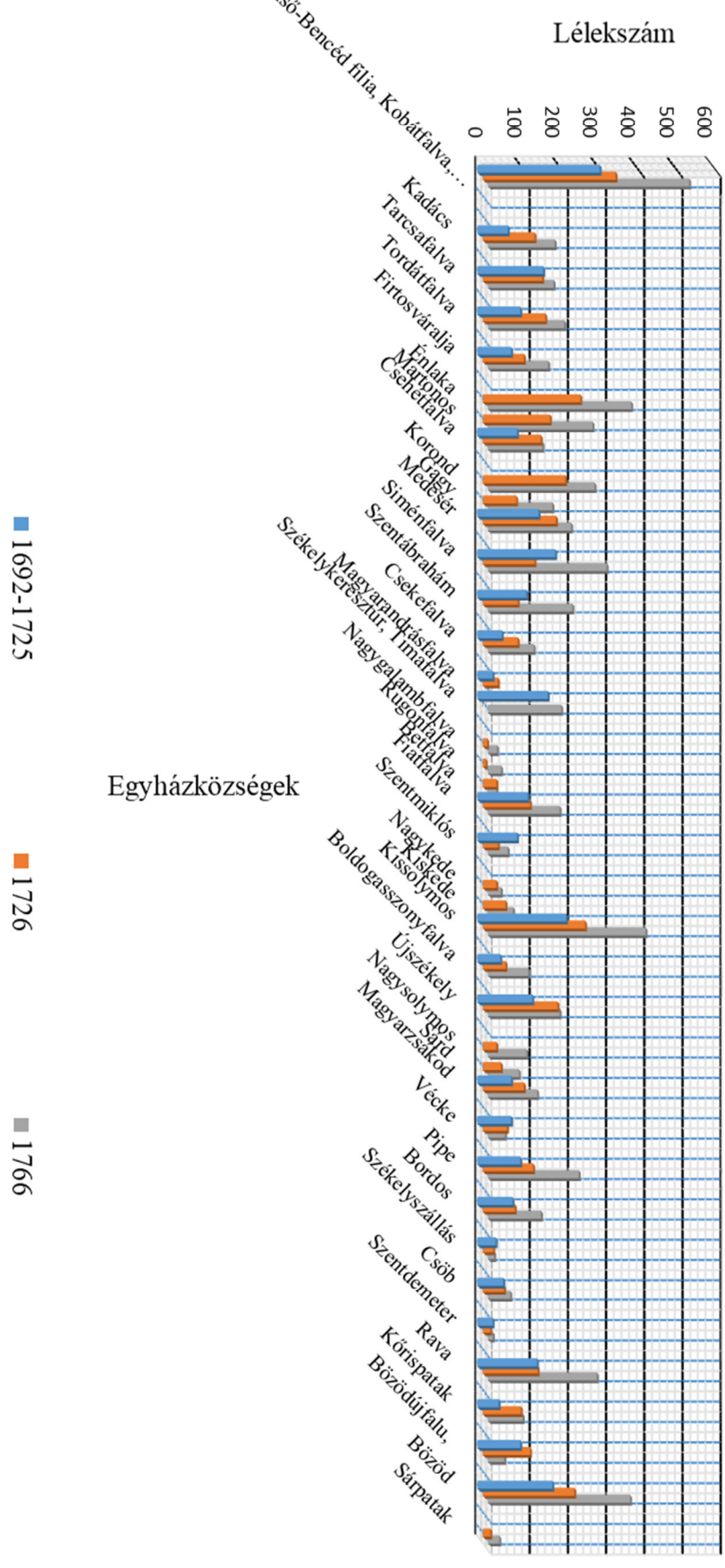
A Keresztúri Egyházkör mind a 27 egyházközségéből és 17 filiájából fennmaradtak 1766 előtti lélekszám-adatok.

⁶⁰⁹ Az 1766-ös összeírás főszövegében Szentmihálynál nincs külön feltüntetve, csupán a tartalomjegyzékben, hogy négy filiája volt (Alsó-, Felső-Bencéd, Kadács és Demeterfalva). Ezért a Keresztúri körben lévő 13 filiához hozzáadtuk ezt a négyet is, ez eredményezte a 17-es számot.

Sorszám		V. Keresztúri Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1726	1766	%-os arány 1726-ig majd 1726–1766 között
1., 2., 3., 4., 5.	1. a,b,c,d	Szentmihály, Alsó-, Felső-Bencéd filia, Kobátfalva, Demeterfalva filia	320	348	527	8,75%-os növekedés; 51,43%-os növekedés
6.	2.	Kadács	80	136	175	70%-os növekedés; 28,67%-os növekedés
7.	3.	Tarcsafalva	172	156	172	9,30%-os csökkenés; 10,25%-os növekedés
8.	4.	Tordátfalva	132, 1711-ben 112	164	200	46,42%-os növekedés; 21,95%-os növekedés
9.	5.	Firtosvára	88	108	158	22,72%-os növekedés; 46,29%-os növekedés
10.	6.	Énlaka		256	375	46,48%-os növekedés
11.	7.	Martonos		176	274	55,68%-os növekedés
12.	8.	Csehétfalva	104	152	143	46,15%-os növekedés; 5,92%-os csökkenés
13.	9.	Korond		216	279	29,16%-os növekedés
14.	10.	Gagy		88	169	90,90%-os növekedés
15.	11.	Medesér	160	192	218	20%-os növekedés; 13,54%-os növekedés
16.	12.	Siménfalva	204	136	311	33,33%-os csökkenés; 128,67%-os növekedés
17.	13.	Szentábrahám	128	92	221	28,12%-os csökkenés; 140,21%-os növekedés
18.	13a.	Csekefalva	64	92	120	43,75%-os növekedés; 30,43%-os növekedés
19.	13b.	Magyarandrásfalva	40	40		stagnálás
20.	14.	Székelykeresztúr, Timafalva	184	136+20	192	15,21%-os csökkenés; 23,07%-os növekedés
21.	14a.	Nagygalambfalva		12	24	100%-os növekedés
22.	14b.	Rugonfalva		8	35	337,50%-os növekedés
23.	14c.	Betfalva		36	22	38,88%-os csökkenés
24.	14d.	Fiatfalva	132	124	188	6,06%-os csökkenés; 51,61%-os növekedés
25.	15.	Szentmiklós	104	40	52	61,53%-os csökkenés; 30%-os növekedés
26.	15a.	Nagykede		36	34	5,55%-os csökkenés
27.	15b.	Kiskede		60	66	10%-os növekedés
28.	16.	Kissolyos	232	268	413	15,51%-os növekedés; 54,10%-os növekedés
29.	17.	Boldogasszonyfalva	60	60	106	stagnálás; 76,66%-os növekedés
30.	18.	Újszékely	144	196	188	36,11%-os növekedés; 4,08%-os csökkenés
31.	19.	Nagysolyos		36	101	180,55%-os növekedés
32.	20.	Sárd		48	81	68,75%-os növekedés
33.	21.	Magyarzsákod	88	108	129	22,72%-os növekedés; 19,44%-os növekedés
34.	21a.	Vécke	88	64	45	27,27%-os csökkenés; 29,68%-os csökkenés
35.	22.	Pipe	112	132	238	17,85%-os növekedés; 80,30%-os növekedés
36.	23.	Bordos	92	84	139	8,69%-os csökkenés; 65,47%-os növekedés
37.	23a.	Székelyszállás	48	28	17	41,66%-os csökkenés; 39,28%-os csökkenés
38.	23b.	Csöb	68	56	59	17,64%-os csökkenés;

						5,35%-os növekedés
39.	23c.	Szentdemeter	40	20	13	50%-os csökkenés; 35%-os csökkenés
40.	24.	Rava	156	144	285	7,69%-os csökkenés; 97,91%-os növekedés
41.	25.	Kőrispatak	56	100	91	78,57%-os növekedés; 9%-os csökkenés
42.	25a.	Bözödújfalú,	112	124	43	10,71%-os növekedés; 65,32%-os csökkenés
43.	26.	Bözöd	196	240	372	22,44%-os növekedés; 55%-os növekedés
44.	27.	Sárpatak		20	30	50%-os növekedés

1692-1766 közötti unitárius népesedési adatok alakulása a Keresztúri Egyházköriben

Az egyházkör 44 településéből 12-ben, azaz 27,27%-ban (Énlaka, Martonos, Korond, Gagy, Nagyalambfalva, Rugonfalva, Betfalva, Nagykedde, Kiskedde, Nagysolymos, Sárd, Sárpatok) az 1692–1726 közötti időszakban nem regisztráltak népesedési adatokat. A fennmaradt 32 anyaegyházközség és filia közül 18 helységben (Szentmihály, Alsó-, Felső-Bencéd filia, Kobátfalva és Demeterfalva filia, Kadács, Tordátfalva Firtosváralja, Csehétfalva, Medesér, Csekefalva, Kissolymos, Újszékely, Magyarzsákod, Pipe, Kőrispatak, Bözödújfalú filia, Bözöd) ezen első periódusban lélekszám-növekedés volt, Kadácsban és Kőrispatakon 70%, Tordátfalva, Csehétfalva és Csekefalva esetében pedig 40% feletti. A többi gyülekezetben ennél alacsonyabb. Boldogfalván és Magyarandrásfalván 60, illetve 40 személlyel stagnált a lélekszám. Szintén ebben az időszakban 12 gyülekezetben (Tarcsafalva, Siménfalva, Szentábrahám, Fiafalva filia, Szentmiklós, Vécke filia, Bordos, Székelyszállás filia, Csöb filia, Szentdemeter filia, Rava) apadt a lélekszám, legnagyobb mértékben Szentmiklóson 61,53%-kal. Szentdemeter esetében felére csökkent az unitárius hívek száma. Székelyszálláson is több mint 40%-os volt a csökkenés.

1766-ból csak Magyarandrásfalváról nem maradt fenn lélekszám-adat. 1726–1766 közötti periódusban 34 településen a 44-ből, azaz 77,27%-ban (Szentmihály, Alsó-, Felső-Bencéd filia, Kobátfalva, Demeterfalva filia, Kadács, Tarcsafalva, Tordátfalva, Firtosváralja, Énlaka, Martonos, Korond, Gagy, Medesér, Siménfalva, Szentábrahám, Csekefalva, Székelykeresztúr, Nagyalambfalva filia, Rugonfalva filia, Fiafalva filia, Szentmiklós, Kiskedde, Kissolymos, Boldogasszonyfalva, Nagysolymos, Sárd, Magyarzsákod, Pipe, Bordos, Csöb, Rava, Bözöd, Sárpatok) nőtt a lélekszám, ami gyülekezetenként átlag 58,80%-os gyarapodást jelent. Legnagyobb növekedés, 337,50%-os, a rugonfalvi filiában volt. Siménfalva, Szentábrahám és Nagysolymos is jócskán megduplázta a lélekszámát.

Ezen időszak 9 gyülekezetében (Csehétfalva, Betfalva filia, Nagykedde, Újszékely, Vécke filia, Székelyszállás filia, Szentdemeter filia, Kőrispatak, Bözödújfalú filia) a hívek száma átlag 25,85%-kal apadt. Bözödújfaluban 65,32%-kal a legnagyobb volt a csökkenés.

IX. 6. VI. Udvarhelyi Egyházkör

17 anyaegyházközségében és 4 filiájában, összesen 21 településen:

Magyar lakosság		
<i>Unitárius</i>	5449	81,62%
Református	1180	17,68%
Római katolikus	47	0,70%
Összesen	6676	100%

Magyar	6676	89,63%
Román	772	10,37%
Összlakosság	7448	100%

Összlakosság	7448	100%
Unitáriusok	5449	73,16%

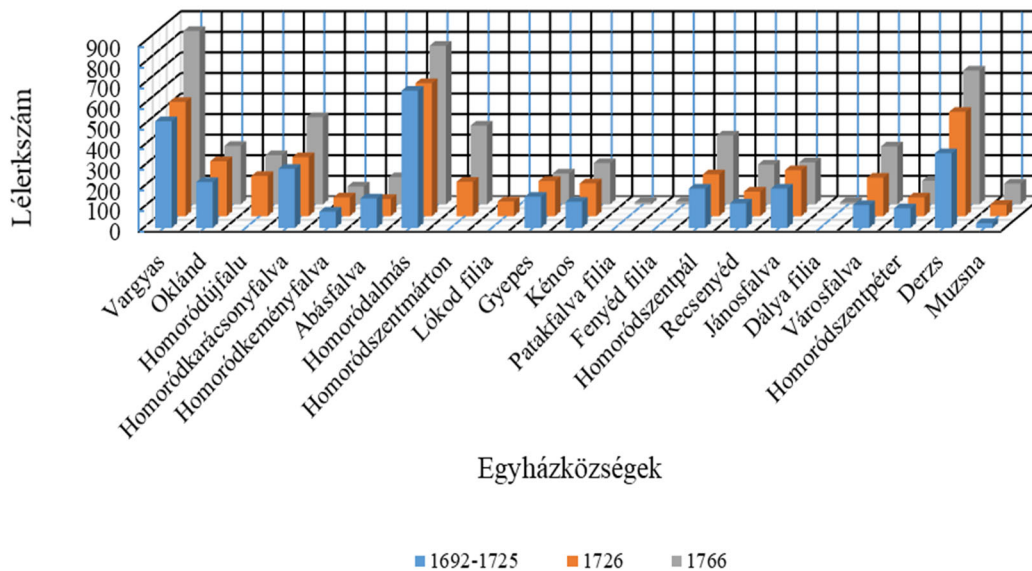
Ez volt a harmadik legnépesebb egyházkör és az itt található települések magyar lakosságának több mint 80%-át az unitáriusok tették ki. A református jelenlét 17,68%-os volt, a katolikusok szinte elhanyagolható, 0,70%-os kisebbséget alkottak. A kör összlakosságának is közel háromnegyede, 73,16%-a unitárius volt. A települések alig több mint 10%-át lakták románok. Három falu (Homoródkeményfalva, Gyepes, Kénos) homogén magyar és unitárius település volt. További hat faluban (Homoródújfalú, Abásfalva, Homoródalmás, Jánosfalva, Városfalva, Homoródszentpéter) a kevés számú román lakosság mellett a magyarságot az unitáriusok képviselték. Egyedül Abásfalván a románok 300 lélekkel jóval nagyobb többséget alkottak a 133 személyt számláló unitáriusokkal szemben, azaz itt az összlakosságnak a 69,28%-a román, 30,72%-a pedig magyar volt. Az Udvarhelyi Egyházkör legnagyobb gyülekezete Vargyas volt 844 lélekkel, ezt követte Homoródalmás 772, majd Derzs 652, Homoródkarácsonyfalva 425 személlyel. Homoródszentmárton és Homoródszentpál 300 feletti gyülekezetek. Öt településen (Oklánd, Városfalva, Homoródújfalú, Jánosfalva, Kénos) 200 feletti, újabb öt egyházközségben (Recsenyéd, Gyepes, Abásfalva, Homoródszentpéter és Muzsna) pedig 100 feletti volt a hívők száma. A legkisebb anyaegyházközség Homoródkeményfalva 88 lelket számlált.

Az Udvarhelyi Egyházkör mind a 17 egyházközségéből és csupán 1 filiájából maradtak fenn 1766 előtti lélekszám-adatok.

Sor-szám		VI. Udvarhelyi Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1726	1766	%-os arány 1726-ig majd 1726–1766 között
1.	1.	Vargyas	520	556	844	6,92%-os növekedés 51,79%-os növekedés
2.	2.	Oklánd	224	268	285	19,64%-os növekedés 6,34%-os növekedés
3.	3.	Homoródújfalú		196	240	22,44%-os növekedés
4.	4.	Homoródkarácsonyfalva	288	288	425	stagnál 47,56%-os növekedés
5.	5.	Homoródkeményfalva	80	92	88	15%-os növekedés 4,34%-os csökkenés
6.	6.	Abásfalva	144	84	133	41,66%-os csökkenés 58,33%-os növekedés
7.	7.	Homoródalmás	668	648	772	2,99%-os csökkenés 19,13%-os növekedés
8.	8.	Homoródszentmárton		168	384	60%-os növekedés
9.	8a.	Lókod filia		72		
10.	9.	Gyepes	152	172	151	13,15%-os növekedés 12,20%-os csökkenés
11.	10.	Kénos	128	160	202	25%-os növekedés 26,25%-os növekedés

12.	10a.	Patakfalva filia			11	
13.	10b.	Fenyéd filia			15	
14.	11.	Homoródszentpál	192	204	336	6,25%-os növekedés 64,70%-os növekedés
15.	12.	Recsenyéd	120	120	194	Stagnál 61,66%-os növekedés
16.	13.	Jánosfalva	192	224	205	16,66%-os növekedés 8,48%-os csökkenés
17.	13a.	Dálya filia			11	
18.	14.	Városfalva	112	188	283	67,85%-os növekedés 50,53%-os növekedés
19.	15.	Homoródszentpéter	96	92	116	4,16%-os csökkenés 26,08%-os növekedés
20.	16.	Derzs	364	508	652	39,56%-os növekedés 28,34%-os növekedés
21.	17.	Muzsna	24	56	102	133,33%-os növekedés 82,14%-os növekedés

1692-1766 közötti unitárius népesedési adatok alakulása az Udvarhelyi Egyházkörben

A kör 1692–1725-ös periódusának két egyházközségéből (Homoródújfalva, Homoródszentmárton) és 4 filiájából (Lókod, Patakfalva, Fenyéd, Dálya⁶¹⁰) nem maradtak fenn népesedési adatok. A többi 15 egyházközségéből 10 esetben (Vargyas, Oklánd, Homoródkeményfalva, Gyepes, Kénos, Homoródszentpál, Jánosfalva, Városfalva, Derzs, Muzsna) átlag 34,33%-os lélekszám-növekedést regisztráltak. A legnagyobb szaporulat Muzsnában volt, ahol 133,33%-kal több mint a duplájára emelkedett az unitárius hívek száma. Városfalván a 67,85% szintén magasnak mondható létszámnövekedés. A legkisebb növekedés Vargyason 6,92%-os és Homoródszentpálon 6,25% volt. Ezen időszak két egyházközségben, Homoródkarácsonyfalván 288 és Recsenyédén 120 lélekkel stagnált a demográfiai mutató és mindössze három településen (Abásfalva, Homoródalmás, Homoródszentpéter) csökkent a hívek száma, Abásfalván elég drasztikusan, 60 személlyel lettek kevesebben. A másik két helyen (Homoródalmás, Homoródszentpéter) az apadás még az 5%-ot sem érte el.

A következő 1726–1766-os időszak mindegyik egyházközségéből vannak demográfiai adataink, közülük 14-ben (Vargyas, Oklánd, Homoródújfalva, Homoródkarácsonyfalva, Abásfalva, Homoródalmás, Homoródszentmárton és Lokod filia, Kénos, Homoródszentpál, Recsenyéd, Városfalva, Homoródszentpéter Derzs, Muzsna) átlag 43,23%-kal nőtt a lélekszám.⁶¹¹ Legnagyobb mértékben szintén Muzsnában, ahol az 1726-os összeíráshoz viszonyítva 82,14%-kal lettek többen. Három egyházközségben és egy filiában (Homoródszentmárton és Lokod filia, Homoródszentpál, Recsenyéd) 60% vagy a feletti, szintén három egyházközségben (Vargyas, Abásfalva, Városfalva) pedig 50% feletti volt a szaporulat. Homoródkarácsonyfalván 47,56%-kal ugyancsak magasnak mondható a demográfiai növekedés. Öt egyházközség (Homoródújfalva, Homoródalmás, Kénos, Homoródszentpéter, Derzs) esetében 20% közeli vagy azt meghaladó volt a lélekszám-gyarapodás. Oklándon 6,34%-kal a legkisebb volt a lélekszám-növekedés. Demográfiai csökkenés csak három egyházközségben (Homoródkeményfalva 4,34%, Gyepes 12,20%, Jánosfalva 8,48%) volt, ami átlag 8,34%-os apadást jelent.

IX. 7. VII. Alsó-Fehéri Egyházkör

6 egyházközségében:

Magyar lakosság		
<i>Unitárius</i>	1059	57,90%
Református	770	42,10%
Római katolikus	0	0%
Összesen	1829	100%

⁶¹⁰ Patakfalva, Fenyéd és Dálya filiák nem sokkal az 1766 összeírás előtt keletkezhetett. A korábbi időszakból nem találtunk adatokat, hogy Kénosnak és Jánosfalvának filái lettek volna.

⁶¹¹ Patakfalva, Fenyéd és Dálya filiák esetében nem tudtunk összehasonlítást végezni, mert ahogy korábban említettük, ezekről a településekről az első unitárius lélekszámadat 1766-ból való.

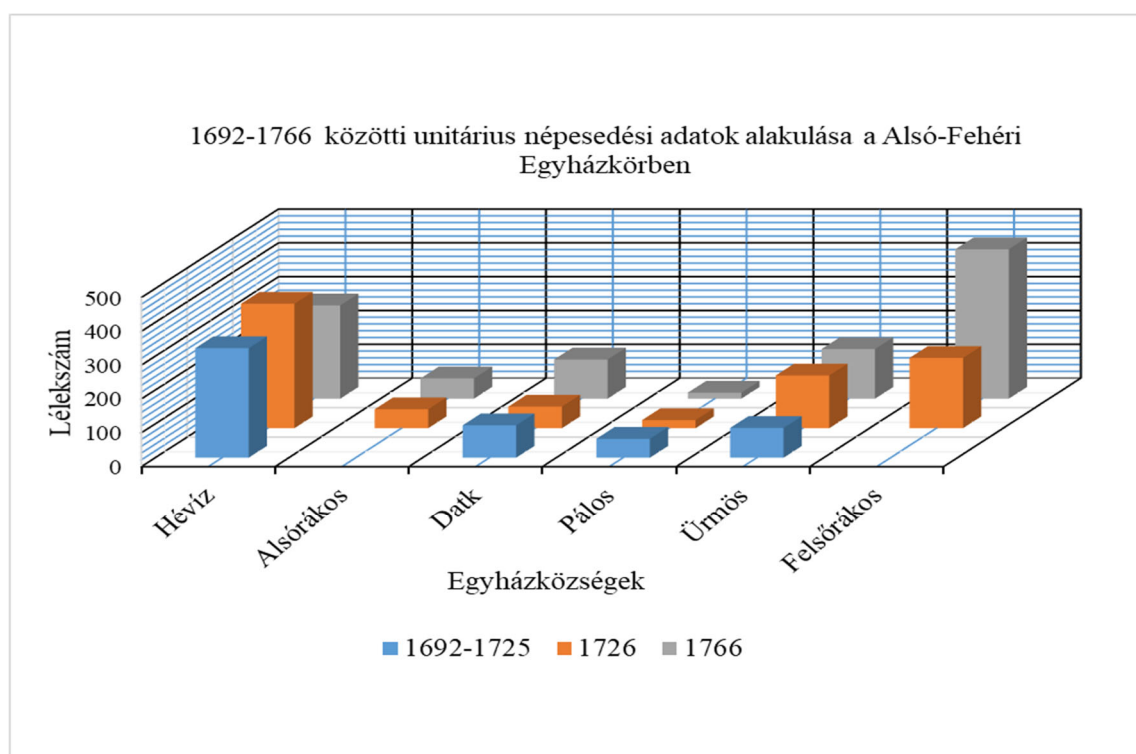
Magyar	1829	58,47%
Román	1299	41,53%
Összlakosság	3128	100%

Összlakosság	3128	100%
Unitáriusok	1059	33,85%

Unitárius lélekszám tekintetében ez az egyházkör volt a legkisebb. A hat település magyarajkú lakosságának valamivel több mint a felét (57,90%) az unitáriusok alkották, a többit a reformátusok. Római katolikust egyáltalán nem regisztráltak. Az összlakosságon belül a románok számaránya meghaladta a 40%-ot. Két településen (Datk és Pálos) a magyarságot az unitáriusok képviselték. Pálos volt a legkisebb unitárius egyházközség, ugyanakkor a legnagyobb román település, hisz a 18 unitárius-magyarral szemben itt 950 román élt, ami 98,14%-os román többséget jelent. Datkon a magyar unitáriusok aránya 75,81%-os volt.

Az egyházkör mind a 6 egyházközségéből maradtak fenn 1766 előtti lelekösszeírási adatok.

Sor-szám		VII. Alsó-Fehéri Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1726	1766	%-os arány 1726-ig majd 1726–1766 között
1.	1.	Hévíz	324	368	276	13,58%-os növekedés 25%-os csökkenés
2.	2.	Alsórákos		56	60	7,14%-os növekedés
3.	3.	Datk	96	64	116	33,33%-os csökkenés 81,25%-os növekedés
4.	4.	Pálos	56	24	18	57,14%-os csökkenés 25%-os csökkenés
5.	5.	Ürmös	88	156	147	77,27%-os növekedés 5,76%-os csökkenés
6.	6.	Felsőrákos		208	442	112,50%-os növekedés

Az 1692–1725-ös vizitáció idején hat településből négyben (Hévíz, Datk, Pálos, Ürmös) jegyezték fel a hívek számát. Ezen belül két egyházközségben (Hévíz, Ürmös) számottevő, 77,27% a lélekszám-növekedés, kettőben (Datk, Pálos) azonban csökkenés volt.

Az 1726-os és 1766-os összeírás adataiból látható, hogy három egyházközségben (Alsórákos, Datk, Felsőtákos) lélekszám-növekedés történt, Felsőrákos esetében több mint a duplájára emelkedett a hívek száma. További három egyházközségben (Hévíz, Pálos, Ürmös) megcsappant a lélekszám, Hévíz és Pálos esetében negyedével lettek kevesebben.

Az Alsó-Fehéri Egyházkörben 442 lélekkel Felsőrákoson számlálták a legtöbb unitáriust, ezt követte Olthévíz (276), majd Ürmös (147), Datk (116) és Alsórákos (60).

IX. 8. VIII. Háromszéki Egyházkör

11 egyházközségében és 1 filiájában:

Magyar lakosság		
<i>Unitárius</i>	2611	41,19%
Református	3647	57,54%
Római katolikus	80	1,27%
Összesen	6338	100%

Magyar	6338	77,07%
Román	1885	22,93%
Összlakosság	8223	100%

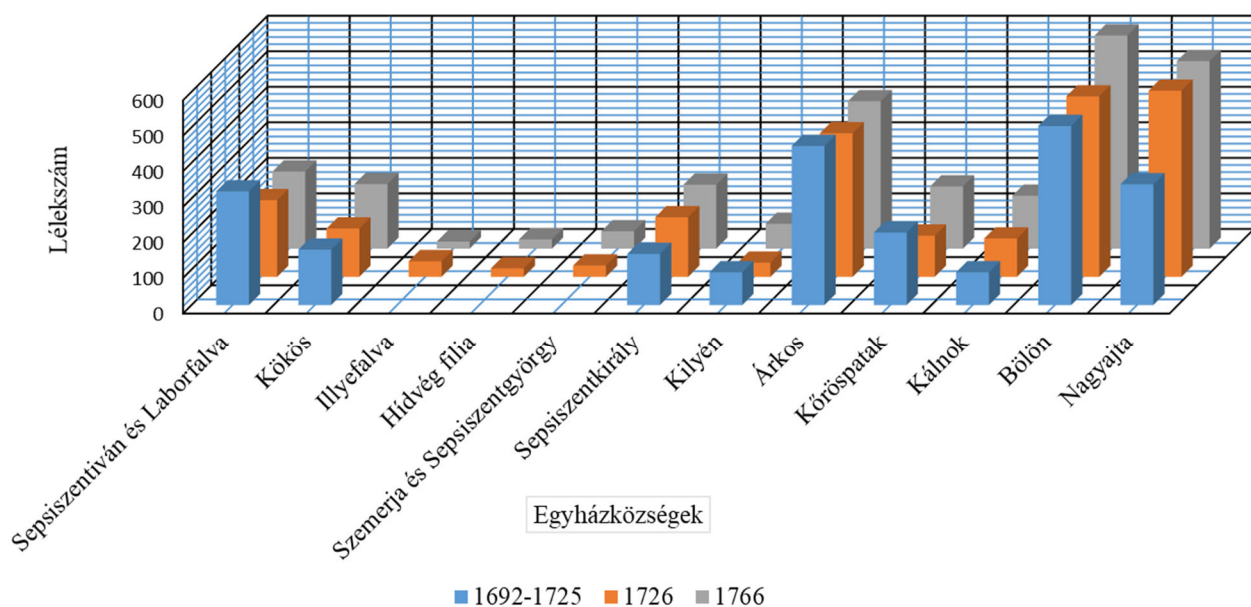
Összlakosság	8223	100%
<i>Unitáriusok</i>	2611	31,75%

A Háromszéki Egyházkör 2611 lélekkel az ötödik legnépesebb egyházkör volt. A tizenegy település és egy filia magyar lakosságának több mint a felét (57,54%) reformátusok alkották, 41,19%-át unitáriusok és alig 1,27%-át római katolikusok. Az összlakosság közel egynegyedét románok tették ki, egyetlen tiszta magyar település sem volt, úgy ahogy nem volt egyetlen homogén unitárius gyülekezet sem. A magyarságon belül hét településen (Sepsiszentiván és Laborfalva, Kökök, Sepsiszentkirály, Árkos, Köröspatak, Bölön, Nagyajta) többségben voltak az unitáriusok, a többi helyen (Illyefalva, Hídvég filia, Szemerja és Sepsiszentgyörgy, Kilyén), a reformátusok elsöprő dominanciája volt a jellemző. Kálnokon azonban csak 17 reformátussal számláltak többet. Kökökben az ortodoxok 228 lélekkel, a 182 unitárius és a 140 reformátussal szemben, felekezetiileg uralták a települést.

Az egyházkör mind a 11 egyházközségéből és 1 filiájából fennmaradtak 1766 előtti lélek összeírási adatok.

Sor-szám		VIII. Háromszéki Egyházkör	1692–1725 vizitáció	1726	1766	%-os arány 1726-ig majd 1726–1766 között
1.	1	Sepsiszentiván és Laborfalva	320	216	217	32,50%-os csökkenés 0,46%-os növekedés
2.	2	Kökös	156	136	182	12,82%-os csökkenés 33,82%-os növekedés
3.	3	Illyefalva		44	20	54,54%-os csökkenés
4.	3a	Hídvég filia		24	26	8,33%-os növekedés
5.	4	Szemerja és Sepsiszentgyörgy		32	49	53,12%-os növekedés
6.	5	Sepsiszentkirály	144	168	180	16,66%-os növekedés 7,14%-os növekedés
7.	6	Kilyén	92	40	70	56,52%-os csökkenés 75%-os növekedés
8.	7	Árkos	448	404	415	9,82%-os csökkenés 2,72%-os növekedés
9.	8	Körösputak	204	116	175	43,13%-os csökkenés 50,86%-os növekedés
10.	9	Kálnok	92	108	149	17,39%-os növekedés 37,96%-os növekedés
11.	10	Bölon	504	508	600	0,79%-os növekedés 18,11%-os növekedés
12.	11	Nagyajta	340	524	528	54,11%-os növekedés 0,76%-os növekedés

1692-1766 közötti unitárius népesedési adatok alakulása a Háromszéki Egyházkörben

Az első, 1692–1725 közötti vizitációs periódus két egyházközségből és egy filiájából (Illyefalva, Hídvég filia, Szemerja és Sepsiszentgyörgy) nem maradtak fenn lélek összeírási adatok. A megmaradt kilenc egyházközségből négyben (Sepsiszentkirály, Kálnok, Bölon, Nagyajta) átlagosan 22,23%-os lélekszám-növekedés volt. Legnagyobb arányban 54,11%-kal Nagyajtán nőtt a

hívek száma, legkisebb, szinte elhanyagolható mértékben, 0,79%-kal Bölönben. Öt egyházközségben (Sepsiszentiván és Laborfalva, Kökös, Kilyén, Árkos, Kőröspatak) átlagosan 30,95%-kal kevesebb unitáriust regisztráltak. Számottevő apadás Kilyénben volt, ahol 56,52%-kal több mint felére csökkent a lélekszám. Kőröspatakon is 43,13%-os, Sepsiszentiván és Laborfalva pedig 32,50%-os volt a negatív demográfiai mutató. Árkoson volt a legkisebb a csökkenés, közel 10%-os, Kökösen 12,82%-os.

A következő időszakban, Illyefalva kivételével, mindegyik egyházközségben (Sepsiszentiván és Laborfalva, Kökös, Hídvég filia, Szemerja és Sepsiszentgyörgy, Sepsiszentkirály, Kilyén, Árkos, Kőröspatak, Kálnok, Bölön, Nagyajta) lélekszám-növekedést könyvelhetünk el, ami átlagosan 26,20%-ot eredményez. Kilyénben 75%-kal a legmagasabb volt a hívek számbeli gyarapodása. Szemerján és Sepsiszentgyörgyön, valamint Kőröspatakon 50% feletti volt a növekedés. Két egyházközség esetében (Sepsiszentiván és Laborfalva, Nagyajta) 40 év leforgása alatt szinte elhanyagolható mértékű volt a lélekszám-emelkedés, az előbbi 3, míg az utóbbi 4 személlyel szaporodott.

A kör legnagyobb unitárius egyházközsége Bölön volt (600), ezt követte Nagyajta (528), majd Árkos (415), Sepsiszentiván és Laborfalva (217). Kökös, Sepsiszentkirály, Kőröspatak és Kálnok a 200 lelket sem érte el. Végül Illyefalva, Hídvég filia, Szemerja és Sepsiszentgyörgy, valamint Kilyén 100 alatti kis gyülekezetnek számított.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy 1692–1725 között 100 egyházközségben és 19 filiában, összesen 119 helyen vizitáltak, de csak 70 egyházközségben és 15 filiában, összesen 85 helységben jegyezték fel a családfők számát, ez a meglátogatott eklézsiák 71,42%-a. Magától értetődően Kolozsváron nem tartottak vizitációt, mert a vizsgált időszakban Jövedécsi András majd Dimény Pál mellett Almási püspök is az ottani egyházközségnek volt a papja, de egy 1697-es kolozsvári unitárius családfő-összeírás adatait ehhez a periódushoz illesztettük és ezzel számoltunk.

Korábban már beszéltünk arról, mennyire nehéz megállapítanunk, hogy a 17. század végén és a 18. század elején, hogyan alakultak a népességi mutatók. Összehasonlító adatok hiányában ezen első (1692–1725) és második időszakból (1726, 1731–1734) csupán unitárius egyházközségeink nagyságrendi megoszlását tudjuk bemutatni,⁶¹² de látni fogjuk az 1763–1767 közötti összeírás alapján, hogy kevés olyan település volt, amelyik homogén magyar, nem beszélve arról, hogy tiszta unitárius lett volna.

Az Almási püspök vizitációjának idejéből fennmaradt adatok alapján a legkisebb, ún. apró vagy törpe egyházközség kategóriájába tartozott Szind, Kadács filia, Homoródkeményfalva Bethlenszentmiklós, Csöb filia, Búzaháza filia, Csekefalva filia, Boldogasszonyfalva, Kőröspatak,

---

⁶¹² A kategorizálást (törpefalvak, kicsi falvak, közepes falvak, nagy falvak) Kiss Rékának a Küküllői Református Egyházmegye kapcsán végzett kutatásaiból vettem át. Lásd: KISS R. 2011. 43.

Pálos, Nagyteremi, Iszló, Székelyszállás filia, Szentbenedek, Magyarandrásfalva, Szentdemeter filia, Nyomát, Kályán Muzsna, Abosfalva filia. Ezekben a falvakban a családfők száma alig érte el a 20-at, és ha ezt beszorozzuk az általunk használt négyes szorzóval, akkor a gyülekezetek lélekszáma nem haladta meg a 80 lelket. A hívek 23,52%-a ilyen apró egyházközségekben élt.

Az úgynevezett kicsi egyházközségek közé soroljuk a 20–35 családot, azaz 80–140 főt számláló településeket: Szentgericét, Nagyernye filiát, Désfalvát, Fiafalva filiát, Tordátfalvát, Szentháromságot, Vadadot, Szentábrahámot, Kénost, Haranglábót, Ádámot a lengyel atyafiakkal, Recsenyédet, Aranyosrákost, Pipét, Bözödújfalú filiát, Városfalvát, Dombót, Csehétfalvát, Szentmiklóst, Homoródszentpétert, Datkot, Bordost, Kilyént, Kálnokot, Firtosvárálját, Magyarzsákodot, Vécke filiát, Ürmöst és Csíkszentmártont. Az egyházközségek 34,11%-át sorolhatjuk ebbe a kategóriába.

A közepes kategóriájú egyházközségben 35 és 70 között volt a családfők száma, ennek megfelelően 140–280 lélekkel kalkulálhatunk. Az egyházközségek 29,41%-a ebbe a csoportba tartozott, nevezetesen: Kissáros, Csokfalva, Kolozs, Kissolymos, Oklánd, Siménfalva, Kőröspatak, Bözöd, Homoródszentpál, Jánosfalva, Kál, Székelykeresztúr, Tarcsafalva, Medesér, Rava, Kökös, Csikfalva filia, Gyepes, Nyáradgálfalva filia, Dicsőszentmárton, Szovát, Nyárádszentlászló, Újszékely filia, Abásfalva, Sepsiszentkirály.

Nagyfalunak nevezzük a 70-nél több családfővel rendelkező településeket, azaz minimálisan 280 lélekszámmal rendelkező helységeket. Ebbe a kategóriába tartozott a gyülekezetek 9,41%-a: Homoródalmás, Vargyas, Bölön, Árkos, Derzs, Nagyajta, Hévíz, Szentmihály (Bencéd és Kobátfalva filiákkal), Sepsiszentiván, valamint Homoródkarácsonyfalva. Kolozsvár, szabad királyi város (civitas) lévén az 1697-es összeírás szerint, a legnagyobb unitáriusok lakta település volt.

Az unitárius levéltárban található 1726, 1731–1734-es Conscriptio szerint 95 egyházközségben és 29 filiában, összesen 124 helyen írták össze a családfőket. Az Aranyos-Tordai Egyházkör tizenhét településéből, eddig még ismeretlen okok miatt, csak hétben regisztrálták a családfők számát. Olyan egyházközségek maradtak ki az összeírásból, mint Torockószentgyörgy, Torockó, Csegez, Aranyosrákos, Várfalva, Bágyon, Szentmihályfalva, Torda, Alsójára és Kövend. Az előző időszaknál alkalmazott nagyságrendi kategóriákat itt is érvényesítve elmondhatjuk, hogy 1726–1734 között, 45 gyülekezet (36,29%) Csíkszentmárton, Búzaháza filia, Lókod filia, Vécke filia, Datk, Kiskede filia, Boldogasszonyfalva, Mészkö, Szőkefalva, Csöb filia, Muzsna, Alsórákos, Sárd, Marosszentkirály, Illyefalva, Kályán, Küküllőszéplak, Magyarandrásfalva, Szentmiklós, Kilyén, Túr, Nyomát, Iszló, Abosfalva filia, Betfalva filia, Nagykede filia, Nagysolymos, Szemerja és Sepsiszentgyörgy, Székelyszállás filia, Mezőmadaras filia, Pálos, Hídvég filia, Kisadorján filia, Szentdemeter filia, Sárpatak, Timafalva filia, Nagyteremi, Teremiújfalú filia, Komjászeg filia,

Harcó, Nagyalambfalva filia, Bede filia, Kisgalambfalva filia, Rugonfalva filia, Illye filia törpe egyházközségnek számított.

Az egyházközségek 29,03%-a, azaz 36 kicsi gyülekezet volt: Dombó, Ikland, Désfalva, Kadács, Siménfalva, Székelykeresztúr, Kőkös, Csíkfalva filia, Pipe, Szind, Fiafalva filia, Bözödújfalva filia, Recsenyéd, Szentháromság, Kőröspatak, Nagyernye filia, Szovát, Sinfalva, Nyárádszentlászló, Firtosváralja, Magyarzsákod, Kálnok, Nyárádgálfalva filia, Kőröspatak, Vadad, Jobbágyfalva filia, Szentábrahám, Csekefalva filia, Homoródkeményfalva, Homoródszentpéter, Szentbenedek, Gagy, Harangláb, Bethlenszentmiklós, Bordos, Abásfalva.

A közepes besorolásba a települések 25,80%-a, 32 gyülekezet tartozott: Kissolymos, Oklánd, Énlaka, Szabéd, Bözöd, Verespatak, Dicsőszentmárton, Jánosfalva, Kolozs, Korond, Sepsiszentiván és Laborfalva, Kál, Felsőrákos, Csokfalva, Homoródszentpál, Abrudbánya, Újszékely, Homoródújfalva, Medesér, Ádámos plusz a lengyel atyafiak, Városfalva, Szentgerice, Martonos, Gyepes, Homoródszentmárton, Sepsiszentkirály, Tordátfalva, Kénos, Tarcsafalva, Ürmös, Csehétfalva és Rava.

Mindössze tíz egyházközség (8,06%), Homoródmás, Vargyas, Kissáros, Nagyajta, Derzs, Bölön, Árkos, Hévíz, Szentmihály (Bencéd, Kobátfalva és Demeterfalva filiákkal együtt), Homoródkarácsonyfalva számított a nagy települések kategóriájába. Ezen összeírás szerint is Kolozsvár volt a legnagyobb unitárius gyülekezet.

Az 1766-os első hivatalos összeírásakor 106 egyházközségben és 94 filiában, összesen 200 településen jegyezték fel az unitárius hívek számát. Törpegyülekezetekhez tartozott a filiák többsége, de néhány anyaegyházközség is, ami a falvak közel felét, 49%-át, azaz 98 település jelent: Búzaháza filia, Kilyén, Kiskede filia, Nagyteremi, Alsórákos, Csöb filia, Zsuk filia, Túr, Szentmiklós, Szemerja és Sepsiszentgyörgy, Vécke filia, Bözödújfalva filia, Kisadorján filia, Nagyernye filia, Komjászeg filia, Vámosudvarhely filia, Rugonfalva filia, Iszló, Nagykede filia, Sárpatak, Kide, Abosfalva filia, Hídvég filia, Nagyalambfalva filia, Betfalva filia, Bede filia, Illyefalva, Ilosva, Pálos, Andrásfalva filia, Székelyszállás filia, Marosszentkirály, Fenyéd filia, Kőrödszentmárton filia, Magyarfülye filia, Fejérd filia, Asszonynepe filia, Szentdemeter filia, Búzásbesenyő filia, Bádok filia, Bazéd filia, Názánfalva filia, Patakfalva filia, Dálya filia, Magyarpéterlaka filia, Erdőszengyel filia, Harcó, Vámosgálfalva filia, Vízszilvás filia, Gezse filia, Bernád filia, Magyarújfalú filia, Iklód filia, Kercesd filia, Marosjára filia, Mezőcsávás filia, Tancs filia, Szászfülöpös filia, Toldalag filia, Marosvásárhely filia, Lőrincfalva filia, Girolt filia, Poján filia, Tordai katonák, Küsmőd filia, Havadtó filia, Besenyő filia, Póka filia, Pócsfalva filia, Oláhkocsárd filia, Makfalva filia, Deményháza filia, Galambod filia, Héderfája filia, Szentistván filia, Kisgörgény filia, Berekeresztúr filia, Illye filia, Kisnyulas filia, Kecsed filia, Dés mezőváros filia, Gerendkeresztúr filia, Kibéd filia, Agárd filia, Süketfalva filia, Jedd filia, Borsa filia, Doboka filia, Derzse filia, Szentmártonmacskás filia, Felvinc filia, Egerbegy

filia, Geges filia, Tompa filia, Ákosfalva filia, Mája filia, Kendő filia és Csejd filia. Magyarandrásfalvát feltüntetik, de nincs adat.

A megmaradt egyházközségek és filiák közel egyharmad-egyharmad arányban oszlanak meg a következő három kategória közt. Kis egyházközségek és filiák közé 26-ot lehet sorolni: Bordos, Nyárádszentlászló, Szentmihályfalva, Désfalva, Bethlenszentmiklós, Abásfalva, Magyarzsákod, Alsójára, Csekefalva filia, Szentháromság, Homoródszentpéter, Datk, Mészkö, Jobbágyfalva filia, Boldogasszonyfalva, Szentbenedek, Muzsna, Nagysolymos, Nyomát, Csíkszentmárton, Harangláb, Kőrispatak, Homoródkeményfalva, Küküllőszéplak, Szőkefalva és Sárd.

Közepes egyházközség vagy filia besorolást 38 település kap: Korond, Hévíz, Martonos, Szentgerice, Verespatak, Kolozs,⁶¹³ Homoródújfalva, Dombó, Pipe, Ádamos, Kál, Szentábrahám, Medesér, Szentiván és Laborfalva, Szovát, Sinfalva, Jánosfalva, Kénos, Tordátfalva, Recsenyéd, Vadad, Székelykeresztúr, Fiafalva filia, Újszékely, Kökök, Sepsiszentkirály, Kadács, Kőröspatak, Tarcsafalva, Szind, Gagy, Firtosváralja, Gyepes, Kálnok, Ikland, Ürmös, Csíkfalva filia és Csehétfalva.

Nagy egyházközségnek számított 33 település, ezek felsorolását a lélekszám csökkenő sorrendjében adjuk meg. Eszerint Torockó 1500 lélekkel a kor legnagyobb, egyben homogén unitárius egyházközsége volt. Ezt követte Kolozsvár 1072 lélekkel, majd Torockószentgyörgy 964 személlyel, Vargyas 844, Homoródalmás 772, Torda (Ótorda, Újtorda) 685, Derzs 652, Bölön 600, Nagyajta 529, Szentmihály (Alsó-, Felső-Bencéd filia és Kobátfalva, Demeterfalva filia) 527, Kövend 509 lélekkel. A többi egyházközség: Felsőrákos, Kissáros, Homoródkarácsonyfalva, Árkos, Kissolymos, Bágyon, Várfalva, Abrudbánya, Homoródszentmárton és Lókod filia, Énlaka, Bözöd, Szabéd, Homoródszentpál, Aranyosrákos, Nyárádgálfalva filia, Csokfalva, Siménfalva, Csegez, Dicsőszentmárton, Rava, Oklánd, Városfalva 442–283-as lélekszám között mozgott. A települések közül Torockót, Tordát és Abrudbányát az összeírás oppidumként (mezőváros) emlegeti, Kolozsvárt pedig civitasként jelöli meg. Tudjuk azonban, hogy ebben a korban a felsoroltakon kívül még Székelykeresztúr⁶¹⁴ is mezőváros volt.

A nagy összehasonlító táblázatunk lehetővé teszi együtt látnunk 200 település felekezeti és etnikai megoszlását is. Eszerint mindössze 38 település, a települések 19%-a volt tisztán magyar: Torockó, Torockószentgyörgy, Vargyas, Szentmihály (Alsó-, Felső-Bencéd filia és Kobátfalva, Demeterfalva filia), Kövend, Homoródszentmárton és Lókod filia, Énlaka, Siménfalva, Korond, Martonos, Verespatak, Medesér, Sinfalva, Kénos, Tordátfalva, Recsenyéd, Tarcsafalva, Firtosváralja, Gyepes, Csehétfalva, Bordos, Csekefalva filia, Jobbágyfalva filia, Homoródkeményfalva, Kiskede

⁶¹³ Kolozs ebben az időben oppidum, azaz mezőváros volt, és az összeírás is így emlegeti.

⁶¹⁴ Lásd: BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY 1997. 44.

filia, Szentmiklós, Kisadorján filia, Iszló, Nagykedede filia, Bede filia, Marosszentkirály, Fenyéd filia, Patakfalva filia, Magyarpéterlaka filia, Lőrincfalva filia, Küsmőd filia, Besenyő filia és Felvinc filia.

Ezen belül mindössze 8,5%, azaz 17 gyülekezet volt homogén unitárius: Torockó, Szentmihály (Alsó-, Felső-Bencéd filia és Kobátfalva, Demeterfalva filia), Kövend, Énlaka, Medesér, Kénos, Tordátfalva, Tarcsafalva, Firtosváralja, Gyepes, Csehétfalva, Bordos, Homoródkeményfalva, Kiskede filia, Szentmiklós, Nagykedede filia és Fenyéd filia. A többi települést, etnikailag vegyesen, magyarok és románok lakták.

Huszonöt olyan helység volt, amelyekben a magyarságot az unitáriusok képviselték: Homoródalmás, Várfalva, Csegez, Rava, Városfalva, Homoródújfalú, Dombó, Pipe, Jánosfalva, Bethlenszentmiklós, Abásfalva, Homoródszentpéter, Datk, Nyomát, Csöb filia, Zsuk filia, Komjátszeg filia, Vámosudvarhely filia, Pálos, Székelyszállás filia, Fejérd filia, Bazéd filia, Oláhkocsárd filia, Deményháza filia és Kisnyulas filia. Ebből a 25-ből 4 település unitárius egyházközségében, Bethlenszentmiklóson, Abásfalván, Nyomáton és Páloson, valamint 9 filiában, Zsukon, Komjátszegen, Vámosudvarhelyen, Székelyszálláson, Fejérden, Bazédon, Oláhkocsárdon, Deményházán és Kisnyulason a románok többségben voltak.

Ezzel párhuzamosan még 44 olyan település volt (18 egyházközség és 26 filia), amelyekben a magyarság kisebbségben volt: Abrudbánya, Ádámos, Boldogasszonyfalva, Désfalva, Harangláb, Harcó, Ilosva, Kolozs, Küküllőszéplak, Mészkö, Nagyteremi, Sárd, Sárpatok, Szentbenedek, Szentmihályfalva, Szind, Szovát, Túr, Agárd filia, Andrásfalva filia, Asszonynépe filia, Bádok filia, Bernád filia, Borsa filia, Búzásbesenyő filia, Derzse filia, Doboka filia, Egerbegy filia, Erdőszengyel filia, Galambod filia, Gerendkeresztúr filia, Gezse filia, Girolt filia, Kecsed filia, Magyarfülye filia, Magyarújfalú filia, Mezőcsávás filia, Nánánfalva filia, Pócsfalva filia, Szászfülpös filia, Szentmártonmacskás filia, Tancs filia, Vámosgálfalva filia és Vízszilvás filia.

Korábban tudatosan beszéltünk kimondottan csak a gyülekezetek nagyságrendi megoszlásáról. Az 1763–67 közötti összeírás immár lehetővé teszi, hogy a településeket mint politikai közösségeket vizsgáljuk és ezeknek a nagyságrendi besorolását megállapítsuk. Azt már láttuk fentebb, hogy egyházközség és a politikai község elég ritkán fedte egymást. A következőkben a falvak és a városok nevének felsorolása nélkül, csupán százalékos arányát tüntetjük fel annak, hogy a 200 unitáriusok által lakott település milyen népesedési mutatóval rendelkezett.

Nyolc település, azaz az össztelepülések 4%-a törpefalú kategóriájába tartozott, ami maximum 80 lelket jelentett. Az unitáriusok mindössze 0,87%-a lakott ilyen apró falvakban. Szintén nyolc falu, azaz 4%-a kicsi településnek számított, ezekben a lélekszám 80–140 között mozgott, 1,5%-os unitárius jelenléttel. A települések 21%-a, 42 helység közepes méretű volt, 140–280 lélekkel, az unitáriusok 11,22%-a élt ilyenekben. A helységeknek 71%-a, 142 település a nagy besorolást kapta. A lélekszám itt 280 és 7976 között mozgott. Az unitáriusok masszív 86,41%-a ilyen nagy

településnek számító falvakban vagy városokban élt. Kilenc település ezer lélekszám fölötti volt: Kolozsvár 7976, Torda (Ótorda, Újtorda) 5109, Abrudbánya és Verespatak 3188, Marosvásárhely filia 3169, Kolozs 2261, Dés mezőváros filia 2177, Torockó 1500, Szemerja és Sepsiszentgyörgy 1363 és Torockószentgyörgy 1114.

X. Fegyelmezés a tordai unitárius iskolában

Almási Gergely Mihály unitárius püspök 1692-től 32 éven keresztül pásztorolta híveit olyan időben, amikor a 17. század utolsó évtizedében átmenetileg a *Diploma Leopoldinum* még enyhített az unitáriusokat sújtó korlátozásokon. Ellenben az erdélyi Gubernium megszilárduló intézményei, eszközökben sem válogatva, módszeresen igyekeztek a protestánsokat, főleg az unitáriusokat háttérbe szorítani. Az unitárius egyház a legnagyobb veszteségeket szenvedte el. Az ingó és ingatlan vagyonuk elvesztése mellett a politikai életben játszott szerepük is egyre kisebb lett, és a recepta religió intézményét formálisan fenntartva ugyan, már csupán megtűrt vallásgyakorlatról szóltak a rendelkezések.⁶¹⁵

Kolozsváron az unitáriusoknak 1716-ban erőszakos katonai akció következtében főtéri templomukat át kellett adniuk Steinvillenek, Erdély főhadi kormányzójának, majd 1718. március 30-án az iskolájukat is. Ennek következtében a kisemmizett unitáriusoknak egyházigazgatási rendszerüket teljesen új alapokra kellett fektetniük.

Korábban az egyetemes egyház ügye a kolozsvári anyaekklézsiától függött. Az iskolákról, így a tordairól is az 1660-as évektől szintén ez az egyházközség gondoskodott azáltal, hogy az adományokat, segélyeket, alapítványokat kezelte és szétosztotta. A tordai iskolának is a kolozsvári plébános volt a főgondnoka egészen 1718-ig.⁶¹⁶

Ebben az időszakban alakult ki az erdélyi unitáriusok egyházkormányzatának az erdélyi reformátusokéhoz hasonlóan⁶¹⁷ és a magyarországi egyházkerületekkel ellentétben egy sajátos vonása, nevezetesen a főrendű patrónus elitnek az egyház felső vezetésébe való integrálása, valamint intézményesülése. Ettől kezdve az esperesek mellé világi felügyelő gondnokokat, a püspök mellé pedig két világi főgondnokot választottak.

Az egyház és az iskolák megmentésére ezek az unitárius főurak felhívást bocsátottak ki, amelyben adakozásra szólították fel a híveket.

Ugyanakkor fokozatosan elkülönítették egymástól a kolozsvári egyházközség és az egyetemes egyház vagyonának kezelését, amelyet az 1724-es árkosi zsinat szentesített.⁶¹⁸ Pénztárnokot és magtárnokot is választottak. Tulajdonképpen létrejött a mai egyházi központ csirája, Benczédi Gergely szavaival fogalmazva, az iskolák fenntartását, „a tanárok és tanítók fizetését s a tanulóifjúság segélyezését az egyház-egyeteme vette át”.⁶¹⁹

⁶¹⁵ Lásd bővebben: MOLNÁR L. 2013a.; MOLNÁR L. 2013b.

⁶¹⁶ Lásd: BENCZÉDI 1877. 259.

⁶¹⁷ SIPOS 2000. 11–14.

⁶¹⁸ Lásd: FERENCZ 1930. 78–80.

⁶¹⁹ BENCZÉDI 1901. 65.

Kolozsváron az új berendezkedés nem ment könnyen. Időben immár a harmadik kollégium a Belmagyar utcában kapott helyet, és csak alig 10 tanulóval indult meg az oktatás. 1720-ban is csak 9 tógás diák és 6 orátor volt.⁶²⁰ Az összefogás és az áldozathozatal ellenére alig tudott fennmaradni az egyház. A török, tatár, német hadak pusztításai, a tűzvészek mellett 1718-ban a nagy szárazság miatt is éhínség és drágaság következett, aztán 1719-ben a pestis tizedelte az embereket. Az egyház belső életében is problémák voltak. A papi és tanári fizetések kiosztásának nehézségei az erkölcsi rend megbomlását eredményezték, és ezt a bizonytalan helyzetet sokan megpróbálták önös vagy kisebb közösségi érdekeikben kihasználni.⁶²¹

Ilyen viszontagságos időkben, 1719. május 10-én az unitárius püspök rendhagyó vizitáció megtartására érkezett Tordára, ugyanis az ottani iskolában az egyházközség előljárói „*defectus*”, azaz hiányosságot, pártütést tapasztaltak, és orvosolni akarták a helyzetet.⁶²²

Rendhagyó volt ez az egyházlátogatás, mert a püspök utoljára 1711-ben járt körúton, és 8 évvel később kimondottan csak ezen fegyelmi ügyekben kívánt eljárni, mellőzve az egyházközség egyéb dolgainak a megvizsgálását. Úgy tűnik, hogy a püspök a környék egyházközségeiben adódott problémákat egy kiszállás alkalmával akarta megoldani, hiszen Tordáról május 12-én azonnal Alsójárába ment, ahol szintén csak az ottani hibákat orvosolta.

A vizitációt megörökítő jegyzőkönyv szerint – amit a függelékben olvashatunk – elsősorban három tanuló, név szerint Tóbis János, Bartha István és Vernes György fegyelmi ügyét vizsgálták, valamint a Derzsi Simó István⁶²³ rektor szerepét a három ifjú körül kibontakozott „*rebellio*” kapcsán. Erre a vizitációra Almási püspököt elkísérte Pákei János,⁶²⁴ a parciális konzisztórium⁶²⁵ tagja, kolozsvári plébános, rövid ideig a püspök veje, és a tárgyalás napjára május 11-re megjelent Ekárt Gergely,⁶²⁶ aranyos-köri esperes, Ajtai (Kovács) Jakab⁶²⁷ bágyoni és Ádámosi György⁶²⁸ tordai lelkészek.

---

⁶²⁰ Lásd: BENCZÉDI 1877. 270.

⁶²¹ Vö: GÁL I. 1935. 219–220.

⁶²² Jelen dolgozat függelékében közzétett püspöki vizitációs jegyzőkönyvben található az 1719-es tordai iskola ügyének a megvizsgálása is. Lásd: PROT. GEN. VISIT. 1692–1725. 147–157. MUEKvGyLt.

⁶²³ Dersi Simó Istvánt bágyoni iskolamesteri hivatalból helyezték át Tordára iskolaigazgatónak. Bővebben lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 477–480.

⁶²⁴ Pákei János 1692–1748. Ő hagyta el a Tamás nevet és ezt követően magukat csak Pákeinek hívták. 1712-ben kolozsvári lelkésznek választották és egész haláláig itt szolgált. Háromszor nősült. Második felesége Almási Judit, a püspök Almási Mihály leánya volt, akit 1732-ben szülés után meghalt. Bővebben: SZEÖKEFALVI SZENT-MIKLÓSI 1943. 6–8.

⁶²⁵ Az unitárius egyháznak az a kormányzási szerve volt, amely a télen üléselő Főtanács és a nyáron összehívott Zsinat közötti időszakban intézte az egyház folyó ügyeit. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ebből alakult ki az Egyházi Képviselő Tanács. Lásd: TÓTH GY. 1922. 53–55.

⁶²⁶ Ekárt Gergely Kövendén kezdte lelkészi pályáját és 1707-ben esperesnek választották. Kövendről ment szülőfalujába, Torockóra lelkésznek és 1740. szeptember 10-én meghalt. Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 339.

⁶²⁷ Ajtai (Kovács) Jakabot 1710-ben vitték Torckóról Kövendre, itt szolgált 1716-ig, utána 1735-ig Bágyonban, ahol meghalt. Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 345.

⁶²⁸ Ádámosi György 1676. július 23.-án a kolozsvári iskolából Baranyába ment iskolamesternek. 1710-től 1719-ben bekövetkezett haláláig tordai pap volt. Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 333.

Almási püspök Kolozsvárról a kollégiumból magával vitte a látogatásra ifjú Kissolymosi Koncz Boldizsárt⁶²⁹ is, akit a tárgyalás megkezdése előtt Derzsi helyébe kinevezett a tordai iskola új rektorának. Ahogy ilyenkor lenni szokott, az iskolamester meg is tartotta székfoglalóját és az ifjúság nevelésének szükséges voltáról értekezett, amelyet a „*minden rendbéli hallgatóság nagy tapssal fogadott, s ő az iskola élére állott.*”

Ezt követően előterjesztették a tulajdonképpeni megtárgyalásra előkészített pontokat.

A jegyzőkönyv 1. pontjának tanúsága szerint a tordai eklézsia azt sérelmezte, hogy emlékeztük óta az iskola mindig is az egyházközség főnhatósága alatt volt, ahogy fogalmaztak: „*Ugyan tudjuk, sőt köztünk levő öreg emberek úgy adják értésünkre, hogy eleitől fogva ez az tordai schola az benne levő ifjúsággal együtt, mindenkoron az tordai unitárius eklézsia jurisdictioja alatt volt, másként, mint ennyi adversariusok közzé tétetett, nem is subsistálhatott volna. Különb is az tordai scholabéli déákság Kolozsvárról csak septimanalis divisioval tartatott, s tartatik (az mely igen keveset téssen), egyéb szükségeket az mint mi túllünk is Isten jó voltából kitelhetett, melyet nem sajnálottunk eddig örömet segítettük.*”

Itt meg kell említenünk újból, hogy a tordai unitárius iskola fenntartása és felügyelete annak megalapításától egészen a 17. század derekáig valóban elsősorban a gyülekezet vállára nehezedett. Aztán amikor a háborús idők miatt a gyülekezet elszegényedett „*1665. június 21-én a szentlászlói zsinaton az iskola fönntartását a vallásközönség vállalta magára*”.⁶³⁰ Ezt követően a mindenkori püspökök körleveleikben rendszeresen felszólították a lelkészeket, hogy az iskola érdekében adakozásra buzdítsák a híveiket. Az ádámosi zsinat 1681 júniusában már kimondta, hogy a tordai iskola élére két gondnokot állítsanak, az egyik az aranyosköri esperes, a másik a tordai első pap legyen. Az ő felügyeletük alá helyezték a pénztárt és a diákok, valamint a tanárok jövedelmének a kifizetése is rájuk hárult. Az akkori tordai pap, Ajtai Mihály, valószínűleg a pénzek begyűjtése és elosztása körüli bonyodalmak miatt lemondott a gondnokságról, majd 1687-ben a kissárosi zsinat úgy döntött, hogy ezt követően az egyik gondnok továbbra is a tordai pap, a másik azonban a kolozsvári plébános legyen, Jövedécsi András személyében. A tordai papok gondnoksága végül 1716-tól átszállott a kolozsvári iskola igazgatójára, és az egész egyházi vagyon megőrzésével, a pénzek kezelésével a püspököt bízták meg.⁶³¹ A fizetést tehát elvileg a püspök kezéből kapták azokból az adományokból, amelyek a patrónusoktól és a gyülekezetekből befolytak a kolozsvári pénztárba, ez volt az úgynevezett alamizsnarendszer. Később 1724-ben ezt felváltotta a közpénztár „*communis*

---

⁶²⁹ Kissolymosi Koncz Boldizsár tanulmányait 1711-ben Tordán kezdte, innen Kolozsvárra ment, majd 1719. május 10-én a püspök Almási Mihály kinevezte tordai iskolaigazgatónak. 1734-ben torockószentgyörgyi lelkész lett és itt halt meg 1759. május 30-án. Bővebben lásd: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 480–483.

⁶³⁰ VARGA D. 1907. 275.

⁶³¹ Vö. KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 436–437.

cassa”, amely mind a mai napig létezik, és amely az unitárius egyház közigazgatási, nevelési és oktatási költségeinek a fedezését szolgálja.⁶³²

Hiába hárult a tordai iskola fenntartása az egyetemes egyházra és hiába osztották le Kolozsvárról az oda összegyűlt pénzt, mégis úgy tűnik, hogy a gyakorlatban ez nem működött megfelelően. Főleg azokban az ínséges években, hisz a tanulók mindössze a heti osztalékot, *septimanalis divisiót* kaptak, ami csupán 1 forintot tett ki, ez pedig nagyon kevésnek bizonyult. Ahogy Benczédi Gergely Cserei Mihály alapján írta: abban az időben a szárazság és a pestis következtében olyan drágaság volt, hogy egy véka búza, aminek az ára amúgy 20–30 dénárba került, 3–4 forintra emelkedett.⁶³³ Így lehet igazán érzékelni, hogy a heti osztalékból a tanulóifjúság nem tudott volna megélnie, ha a gyülekezet erején felül nem segíti őket. Egyéb osztalékot ugyanis éneklésből, ünnepekkor a pártfogóknál mondott beszédek jutalmául, a tordai polgárok negyvennapos megajánlásából kaptak. Továbbá a tordai unitárius hívek a diákoknak minden nap ingyenkenyeret adtak.

Erre az áldozatkésztségre vonatkozik a jegyzőkönyv folytatása: „*Karácsonyi kántációkor az 3 sátoros innepi astatiókor böjtbéli cortiokor [sic], mindennapi kétszeri kántációkor adakozásunkat tiszta szívvel közlöttük, ha mikor értettük valamelyiknek vagy betegségét, vagy egyéb fogyatkozását, ügyekeztek kívánságát supplálni ‘eleget tenni’, sütöttünk, főztünk, mostunk reájok, ha requiráltak ‘ha szükségük volt rá’*” Sőt, ha az iskolán kívül a diákokra panasz érkezett – ami elég gyakran megesett – az iskola és a gyülekezet elöljárói készek voltak megvédeni őket. Tehát nem véletlen, hogy a mindenféle segítségért a gyülekezet irányítói jogosnak vélték azt, hogy beleszólásuk legyen az általuk támogatott ifjúság iskolai ügyeibe.

A diákságot azonban ellenállásra és önállóságra biztatták Kolozsvárról, vagyis arra, hogy ne vegyék figyelembe a tordai eklézsia elöljáróinak iskolára vonatkozó rendelkezéseit. Szomorúságukat így örökítette meg a jegyző: „*tumultusok alkalmatosságával Kolozsvárról vettek olyan biztatást, hogy semmi dispositiója, jurisdictiója az tordai eklézsianak az tordai deákokon nincs, nem is volt, az mely biztatás nevelte és ugyan szülte bennekele kezdett szándékjokat.*”

Épp ekkor történt az az eset is, hogy két diák, akiket Kolozsvárról kicsaptak és hazamentek Tordára, az eklézsia tiltása ellenére, annak fittyet hányva „*az scholát meghágván éccaka*” bementek az épületbe. Ez is azt bizonyítja, hogy ők abban a tudatban cselekedtek, hogy bármilyen törvényt is alkotott az eklézsia a mindenkori tanulóifjúság számára, az eleve érvényét veszttette, hiszen az iskolai ügyek nem tartoznak a gyülekezetre. Név szerint, hogy kik is voltak ezek a randalírozó, kicsapott tanulók, a rendelkezésünkre álló forrásokból nem sikerült kiderítenünk, de a jegyzőkönyv egy későbbi bejegyzéséből arról értesülünk, hogy tettükért mindkettőjük „*az eklézsia akaratjából*

---

⁶³² Vö. JAKAB 1861. 174.

⁶³³ Lásd: BENCZÉDI 1877. 271.

megfogatott, vasba veretett". Ha nem is tudjuk konkrétan igazolni, mindenképpen feltételezhetjük, hogy ők voltak azok, akik hazaérkezve Tordára felbújthatták az ottani diákokat a gyülekezettel való szembenállásra.

A gyülekezet panaszát a jegyzőkönyv 2. pontjában olvashatjuk: „*Nem emlékezik senki közülünk arra, hogy ez az tordai unitárius schola és abban levő ifjúság ugyan az tordai unitárius ekléziával valaha ilyen bő mértékben ellenkezett volna, mint már egy darab üdőtől fogva az sok ellenkezők között azoknak örömökre, minékünk szomorúságunkra s gyalázatunkra például máig is fenn tart.*” A tanulók magatartása minden emberi méltóságon aluli lehetett, ahogy fogalmaztak: „*Sőt még a természettel is ellenkezik, hogy valaki az véle jól tevőre felemelt karral, megátalkodott nyakkal totis viribus ‘teljes erejével’ támadjon naponként, studio ‘szüntelen’ szomorítsa, keserítse. Így jártunk mi az mű tordai scholánkban, melyeket majd gyermekségéből, annak mocskából, tudatlanságából felvett és tartott némely ifjakkal*”. A jegyző az elkeseredés hangját summázásképpen a 41. zsoltár 10. versének parafrázálásával adta vissza, hisz úgy érezték magukat a gyülekezet tagjai, mint az elhagyatott betegek, akiknek barátaikban is csalódnuk kellett, „*az kik kenyerünket ették, lábat emeltek ellenünk*”.

A diákok hitványsága nemcsak a gyülekezet belső ügye maradt, hanem „*még az idegeneknél is csudául tudva vagyon*”, ezért is volt sürgős e veszedelmes dolognak az orvoslása.

A gyülekezet reménykedett abban, hogy a szembenállás megszűnik, de a fentebb már említett három ifjú, akik miatt kiszállt a püspök, annak ellenére, hogy kétszer is elkötelezte magát az ekléziától való függésre, mégis a saját kis titkos gyűléseikben tovább csúfolta őket.

A három fiatalról annyit sikerült megtudnunk, hogy Tóbis János, valamint Keresztúri alias Bartha István 1716. október 3-án iratkozott be a tordai iskolába és mindketten jurátusok voltak. A matriculában Bartha neve után még ez a bejegyzés található: „*Valedixit sholae, et abiit honeste e societate ‘elbúcsúzott az iskolától és tiszteletreméltóan távozott el a társaságból*””. Vernes György 1717. március 6-án szubszkribált ugyanoda, és később exactor,⁶³⁴ vagyis alfőnök, számvevő lett, majd 1723. január 20-án Kolozsvárra ment.⁶³⁵ A három ifjú az eltérő beiratkozási dátum ellenére minden bizonnyal egy évfolyamon tanult és barátok is lehettek, hisz közösen előre kitervelt stratégia mentén keserítették a gyülekezet és pártfogóik életét. Amint a jegyzőkönyv fogalmaz: „*Bizonyítják ellenünk való rossz indulatjokat, mert az üdőtől fogva azoknak ketteje süvegeket, mint emberséges ember kivált scholában tanulók, mint az előtt, s mint az többi előttünk nem említik, hanem contemptive ‘megfontoltan’ csak billentik, az harmadik ugyan teljességgel nem is emelik. Observáltuk templomból kijöven előttünk mentek el az szokás szerént, nem köszönt, meg is szólítván egyikiünk azért az*

⁶³⁴ A tordai iskolában az exactor köztanító, alfőnök és egyben számvevő is volt, aki a diákokat irányította, valamint az érdekeiket képviselte. Lásd: GAAL 1996. 202. Ugyanakkor az exactor az iskola rektorának a helyettese is volt, akit általában az magasabb osztályú jobb tanulók közül, szavazás útján választottak meg. Lásd: VARGA D. 1907. 157.

⁶³⁵ MATR. SCHOL. TORDENSIS 1746. 54. oldalon a 77., 78., 86. sorszám. MUEKvGyLt.

parasztságért, azt felelte vissza, hogy sohasem.” A mesterük „*veszedelmes*” beszédüket is hallotta, ezért felment a „*kamarájukba*”, azaz szobájukba, hogy megintse, de ők kikacagták, becstelenítették. Exaktorjukkal, aki legjobban ismerte őket, hasonlóképpen viselkedtek, gyötörték, fenyegették, sőt szobájának falát fával ütötték.

A tanulók magatartásából a gyülekezet arra a következtetésre jutott, hogy korábban két vasba vert diákot éppen ez a három fiatal szabadította ki a tömlöcből „*ezek lőnek a Brontesek*”⁶³⁶, és ők „*indították az rebelliót az scholában*”. Közülük került ki aztán a vezér is, és a diáksereg napestig őrjögött, kiabálta, hogy „*adott az Isten jó vezér!*”. A gyülekezet azt a súlyos vádat is nyakukba varrta, hogy ők verték halálra egyik diáktársukat, aki nem értett egyet velük. A halál híreről máshol nem találtunk semmilyen feljegyzést, és úgy tűnik, hogy a gyilkos nem került meg. A fiatalok lázadását és a gyilkosságot csak annak erkölcstelen volta kapcsolja össze, és konkrét bizonyíték nincs arra, hogy tulajdonképpen ki vagy kik is követték el a szörnyűséget. Ennek ellenére félelmetes lehetett ez a „*rebellió*”, és nem véletlen, hogy az egyház püspökét kérték meg arra, hogy rendet tegyen.

Felmerül a kérdés, hogy a többször emlegetett három fiatal tulajdonképpen miért is viselkedett így. Vajon arra kell gondolnunk, hogy egy reformtörekvéssel állunk szemben, vagy egyszerűen csak fiatalos hévvel elkövetett iskolai csínytevésről és tiszteletlen magatartásról beszélhetünk? Sajnos a hiányos levéltári források nem segítenek a kérdés egyértelmű tisztázásában. Ellenben az tény, hogy Kolozsvárról jött a biztatás, így feltételezhetjük, hogy ott is mozgolódtak a fiatalok, de erre sincs bizonyítékunk.

A jegyzőkönyv 4. pontjából világosan látszik, hogy a tordaiak már korábban követet küldtek Kolozsvárra, hogy az illető a Státus előtt személyesen elmondja, milyen zavargások voltak az iskolában, és hogy eloszlassa az eseményről szóló téves információkat, valamint segítséget kérjen, hogy az eklézsia ellen „*megindult elméket*” lecsendesítsék.

Egy, a múltban történt esemény rekonstruálása kapcsán, ha tisztázatlan kérdések adódnak, azok minden kutatót nyugtalanítanak és igyekeznek felforgatni a teljes levéltárat, hogy újabb forrásokra bukkanjanak. Így történt ez a mi esetünkben is és a kitartó keresgélés eredményeképpen nemrég (2019. december 23.) előkerült egy dokumentum, egy levél, amelyet a tordai gyülekezet tagjai épp a fenti ügyben 1719. január 23-án írtak a kolozsvári konzisztóriumhoz. Ez a forrás azt bizonyítja, hogy a tordaiak nemcsak szóban, személyesen, hanem levélben is tájékoztatták a főhatóságot.⁶³⁷ A levél segítségével helyenként árnyaltabban tudjuk értelmezni a vizitációs jegyzőkönyvben fennmaradt fegyelmi ügyet.

---

⁶³⁶ Brontes a három Küklopsz egyike (Steropes és Arges a másik két Küklopsz). Hatalmas óriások egyetlen szemmel, a kik Zeusznak villámait kovácsolták és a mennydörgést szolgáltatták.

⁶³⁷ Három oldalas levélről van szó, amelyet 1719. január 23-án a „*Tordai Unitárius Eklézsia tagjai közönségesen*” a „*Tiszteletes kolozsvári Unitárius Sz. Consistorium*”-nak címzett. RegA [103] H. 66. MUEKvGyLt.

Újból felvéve a jegyzőkönyv 4. pontjának a fonalát, az eklézsia azt is sérelmezte, hogy a Státus új mestert akart Tordára küldeni. A most felfedezett levélből az látszik körvonalazódni, hogy az iskolában történtek miatt a konzisztórium az akkori mestert, Dersi Simó Istvánt Kolozsvárra számadásra idézte, és végeredményben mindenért őt tették felelőssé, ezért gyakorlatilag menesztetni akarták. A sok dezinformáció miatt a konzisztórium degradáló jelzővel illette a gyülekezetet is, ami sértette az önérzetüket, és elérkezettnek látták az időt arra, hogy ha már ennyire „belekeveredtek” ebbe az ügybe, akkor végre mindent „napfényre” hozzanak, amint írták, „*hogy mi is többé, mint most bolond névvel ne illettessünk.*” Az eklézsia ugyanakkor kiált Dersi mellett, mondván: „*ezen dologban, mint egy conjuncta causaban ‘közös perben’ vagyunk, mi vétkeztünk, ha vétkeztünk, nem őkegyelme egyedül.*”⁶³⁸ Azt is kifejtették, hogy a helyébe érkezőnek „*nem esik hasznára és lelki csendességére, hogy ha az eklézsia kedve ellen valaki transponáltatik*”, majd hosszasan érveltek amellett, hogy különben is milyen nagyszerű munkát végzett a mester, és nem érdemli meg, hogy így bánjanak vele, „*mi, Tiszteletes Consistorium nem felejtjük el megemléített mester uramnak scholánkban és köztünk való hasznos szolgálatját, ugyanis őkegyelme gyűjté itt meg az deákokat ilyen szépen, azokat tehetsége szerint, mi úgy tapasztaltuk, mind külső- és belsőképpen oktatta, tanította, melyet az külső patrónusokkal őkegyelme megbizonyított, elkészítvén őket, és innepenként az patrónusok őkegyelmeknek megtisztelésére kiküldötte, holott is dicséretesen szolgálván, az közönséges társaságnak nagy hasznára jöttek mindenkor vissza. Melyért oly méltatlan remuneratit ‘fizetséget’ venni, az közönséges atyafiságos szeretet meg nem engedheti.*”⁶³⁹

Az eklézsia saját magát is mentegette a diákok megbüntetése kapcsán, mert ahogy fentebb is láttuk, tényleg az volt az érzése, hogy valaki vagy valakik félreinformálták a konzisztóriumot. A helybéli lelkész, Ádámosi György személye volt a hivatkozási alap, aki tulajdonképpen hitelesítette az egész ítélethozatal menetét. „*Tiszteletes Ádámosi uram is az egész judiciumokban ‘ítélethozatalban’ velünk volt, velünk egyetértett, őkegyelme volt az nótárius, az executio ‘végrehajtás’ tételben is velünk consentiált ‘egyetértett’ és mindegyikünk őkegyelme is végig jelen volt. Küldtünk és expediáltunk be Kegyelmetek Tiszteletes személye eleibe eklézsiaánk becsületes curátorit.*”⁶⁴⁰

Derzsi Simó István mesterről megtudtuk, hogy még 1716. január elején meghívást kapott a torockószentgyörgyi papságra, de akkor a konzisztórium úgy döntött, hogy: „*A tordai mester amotioja ‘elmozdítása’ káros lenne, ergo megmarad.*”⁶⁴¹ Három évvel később azonban az iskolában kiobbant botrány miatt, az eklézsia szándéka ellenére, már a konzisztórium akarta menesztetni. Végül

---

⁶³⁸ Ua. MUEKvGyLt jelzet: RegA [103] H. 66.1.

⁶³⁹ Ua. 2.

⁶⁴⁰ Ua. 3.

⁶⁴¹ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 480.

1719. május 6-án Petrichevich Horváth Boldizsár kérésére, Dersi Küküllőszéplakra ment papnak, de mielőtt még felszentelték volna, meghalt.⁶⁴²

A vizitáció alkalmával az egyházközség elöljárói jó néven vették a „*Status determinációjában*” bekövetkezett változást a „*bolond titulus*” használatát illetően, de a megbánás, a bocsánatkérés ellenére az eklézsia továbbra is nagy szégyennek tartotta, hogy ez megtörténhetett és ilyen degradáló jelzővel illették őket. Korábban azt hitték, hogy „*a Kolozsvárról jött bolond titulusunk helyére való állításának útját is másutt kell keresnünk, nem lévén ott kinek ott panaszoljunk és orvosoltatását ki előtt munkálódnunk.*” Nem tudjuk megállapítani, hogy mire is gondoltak, amikor máshol akartak orvoslást keresni, de elképzelhető, hogy a világi hatóság, törvényszék elé vitték volna az ügyet.

A vizsgálószerk alkalmával azonban helyreállt a rend és a fegyelem. A „*szent eklézsia*” határozottan azt kívánta a vizitációtól, hogy mindhárom diákot kizárják az iskolából. A végzés szerint Tóbis János és Vernes György ügyét újabb bizonyítékok megvizsgálásáig felfüggesztették, de arról nincs tudomásunk, hogy mi lett ennek az eredménye. Mivel Vernes később exaktor vagy köztanító lett az iskolában, Tóbis pedig a kolozsvári kollégiumban 1726–1728 között az ars poétikát oktatta, feltételezhetjük, hogy mindketten jó útra tértek.⁶⁴³

Barthával kapcsolatban azonban úgy határoztak, hogy „*azokat az személyeket, az kiket megbántott, alázatosan megkövesse*”, majd mindhármukra kiterjesztették azon végzést miszerint „*ennekutána mind ő s mind az többi ügy componálják ‘rendezzék’ magokat, hogy praelatussit ‘papjait’ se szóval, annál is inkább cselekedettel, se egyszer, se másszor meg ne szomorítsák, sőt engedelmisségeket eklézsiahoz való magok alkalmaztatásokkal in justis et licitis ‘a jogos és megengedett dolgokban’ megmutassák, secus ‘másképpen’ ha csak miben ez ellen impingálnák ‘vétkeznek’ is mostani dolgok, recurráljon ‘fellebbezzen’ vagyis érdemek szerént megbüntettessenek.*”

A gyülekezet elöljárói, egy korábbi eset kapcsán azt is sérelmezték a jegyzőkönyv 3. pontjában, hogy még annak idején a Tordán megbüntetett és kicsapott diákokat Kolozsváron befogadták, sőt úgy bántak ott velük, mintha semmilyen bűnük se lett volna. Két tanulóra hivatkoztak, az egyiket, Dálnoki Mihályt név szerint is megemlégették, akiről kiderítettük, hogy 1712. október 22-én iratkozott be a tordai iskolába, és alig két év elteltével, 1714. november 16-án erkölcstelen magatartásáért elbocsátották.⁶⁴⁴ A jegyzőkönyv keletkezésekor, vagyis 1719-ben róla úgy beszéltek, mint akit „*circiter Annis 5*” csaptak ki. A másik diák nevét elhallgatták ugyan, de az iskolai matrikulában sikerült beazonosítanunk. Szentiványi Berde Jánosról van szó, aki 1716. január 18-án

⁶⁴² VARGA D. 1907. 109.

⁶⁴³ GÁL I. 1935. 212. MATR. POETARUM 1774–1815. 3. oldal 2. sorszám alatt Joannes Tobis de Tortzko névvel szerepel. MUEKvGyLt.

⁶⁴⁴ Lásd: MATR. SCHOL. TORDENSIS 1746. 52. oldal 30. sorszám. MUEKvGyLt.

szubszkribált Tordán, és aki 1719. január 16-án kicsaptak.⁶⁴⁵ Mindkettőjüket befogadta Kolozsvár. Berdéről mintegy kárörvendve jegyezték fel, hogy „*bár jó reménységű lehetne is tanulásra nézve, haszontalan, iuxta illud: Qui proficit in studiis exdificat in moribus plus deficit quam proficit.*” ‘a mondás szerint: Aki halad a tudásban, de romlik az erkölcsben, az inkább megy hátra, mint előre’”

Az eklézsia elöljáróinak jogos volt ezen sérelmük, mert már 1698. januárjában a Kolozsváron tartott konzisztórium ülésen, olyan döntés született, hogy a tordai diákok a kolozsvári nagyobb iskolába csak akkor mehetnek át, ha a közvizsgálaton jó eredményt értek el, és erről az igazgatótól, valamint gondnoktól ajánlólevelet kaptak.⁶⁴⁶ Hogy a kolozsváriak a törvény tiltása ellenére mégis miért fogadták be a kicsapott diákokat, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Korábban már említettük, hogy a Magyar utcába átköltözött, alakulófélben levő iskolában a nehéz körülmények miatt alig 10 tanulóval indult meg az oktatás, és 1720-ban is csak 9 tógás diák és 6 orátor volt. Elképzelhető, hogy így „elhalászva” a diákokat próbálták saját létszámukat növelni, hogy iskolájuk fenntartásának létjogosultságát ezáltal is bizonyítsák.

A vizsgálószer 3. végzése rendjén igazságot szolgáltatott a panaszokra és biztosították az elöljárókat arról, hogy a szokott jó rend továbbra is megmarad. Arról is döntöttek, hogy Kolozsvárra a diákok ezután is csak ajánlólevéllel mehetnek tanulni. Továbbá azt is leszögezték, hogy „*az kolozsvári deákok is akármi kedven kijöven Tordára, mint exemplárok, úgy viseljék magokat, különben, ha immorigerusok ‘engedetlenség, lázadók’ lesznek és az societásban rossz példájokkal okot, vagyis alkalmatosságot szolgáltatnak (úgy mint skólában való részegeskedésekkel, kártya s kockázásokkal, gonosz tanácsadásokkal, haszontalan biztatásokkal), melyekkel corrupálhatnak ‘megronthatnák’ az egész társaságot juxta illud: Corrupunt mores bonos consortia prava* ‘a mondás szerint: A rossz ország megrontja a jó erkölcsöket’. *Megintetvén az mestertől, ha renuálnak, plena autoritas engedtetik az mesternek, hogy az ilyeneket az skólából kiigazítsa, vagyis kiküldje.*” A tanítókat feljogosították arra is, hogy a patrónusokkal egyetértve bezárathatták azokat, akik az iskola törvényeinek nem engedelmességek. Ha az adott fegyelmi ügy súlyát tekintve enyhének bizonyult és elhalasztható volt, akkor nem kellett azonnal a főkonzisztóriumhoz fordulniuk, ellenben halaszthatatlan esetben az esperesnek jogában állt legalább két ülnök társaságában azonnal intézkednie (végzések 9. pontja).

A püspök jelenlétében végül arról is határoztak, hogy a zsendely árából „*az skólában esett ruínákat ‘omladozásokat’*” kijavítsák a „*sövénykertet megerősítsék, az haszontalan ajtókat, réseket bécsinálják*” (5. végzés) stb., valamint a kollaborátorok – diáktanítók, aki a mester munkáját segítették – és a mester fizetését rendezzék (8. és a 10. végzés).

---

⁶⁴⁵ Uo. 54. oldal 73. sorszám.

⁶⁴⁶ Lásd bővebben: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005. 438–440.

A fentiekből betekintést nyerhettünk az unitárius egyházi fegyelmezés szűk szegmensébe, működésébe, amelynek alapján azonban még nem vonhatunk le messzemenő, általános következtetéseket.

Amit elmondhatunk, akár összefoglalásképpen, hogy a zsinatok által hozott törvények útján, majd az 1626-os *Disciplina* megformulálásával és 1694-es revideált változatának kiadásával kormányozták az egyházat, de ezek, olyan normatív előírások voltak, amelyeket a későbbi korokban folyamatosan bővítettek, kiegészítettek. A 16. és 17. század eleji zsinati határozatok a konfesszionalizálódás jegyében főleg hitelvi problémákkal foglalkoztak, ezt követően az egyház mindennapi életére vonatkozó kérdések kerültek előtérbe, melynek intézményesített fóruma a generális vizitáció lett. Azt is megállapíthatjuk, hogy az egyházi kánonok mellett ezen generális vizitációkon született lokális törvények nagy része az egyetemes egyházra kiterjesztett érvénnyel bírt. Csak egy példát említünk a kivizsgálásból lesűrhető következtetésekből, éspedig a vizitáció végzései révén betekintést nyerünk abba is, hogy milyen hivatali úton kellett egy fegyelmi ügyet elbírálni ahhoz, hogy elkerüljék a félretájékoztatás kellemetlenségének ódiumát és érdemtelenül senkit se nevezhessenek bolondnak. A bíraskodásnak mindig az adott eset milyenségéből kellett kiindulnia, és a világi elem bevonásával, lehetőség szerint lokális szinten kellett megoldani a problémát. Aztán az ügy súlyosságától függően, vagy azonnal, vagy később, de az incidenst mindenképpen jelenteni kellett a főkonzisztóriumnak.

Források hiányában azt nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy a két iskola közötti konfliktus mire vezethető vissza. Kolozsvárról, kik és milyen valós szándékkal gerjesztették az indulatokat. Az, hogy erről a korról ilyen kevés unitárius adatunk van, elsősorban Jövedécsi Andrásnak tulajdonítható, aki mint kolozsvári plébános és számadó jegyző 1721-ben katolizált. Róla hivatali utódja, Gyergyai Pál megjegyezte, hogy „igen sok okmányt elvesztegetett.”⁶⁴⁷ E primér anyag hiányossága azonban nem ment fel bennünket a további kutatások végzése alól.

---

⁶⁴⁷ BENCZÉDI 1877. 272.

Összefoglalás

Az értekezés tíz fejezetből áll, amelynek két utolsó fejezete egy-egy esettanulmányt tartalmaz. A két tanulmányt a dolgozat függelékében található 1692–1737 között keletkezett püspöki vizitációs jegyzőkönyv felhasználásával készítettük el.

Az első fejezetben az egyházi vagy *canonica visitatio* nemzetközi, valamint magyarországi és erdélyi kutatástörténetét tekintettük át. Ennek mentén megállapíthattuk, hogy míg Európában ezen források kutatása nagy múlttal rendelkezik, addig magyar nyelvterületen némi késéssel csak a 19. század második felében kezdték hasznosítani a hasonló jellegű dokumentumokat. Elsősorban a katolikusok jártak élen ebben a munkában és az 1920-as években Szekfü Gyula adott nagyobb lendületet a kutatásnak. Sajnos 1948 után a magyar kommunista állami berendezkedést követően szinte teljesen megszakadtak az egyháztörténeti források kiadásai. Az 1989-es rendszerváltással szerveződtek újjá a különböző kutatóműhelyek, és ennek eredményeképpen ismételen lendületet kapott az egyházlátogatási dokumentumok kutatása is. A magyarországi protestáns, azaz református és evangélikus egyház esetében is ugyanez volt a helyzet.

Erdélyben a magyar történelmi egyházak vizitációs jegyzőkönyveinek feltárása, publikálása a magyarországi hasonló kutatásokhoz képest alig számottevő. Nem föltétlen amiatt, mert nincsenek ilyen dokumentumok a megmaradt egyházi gyűjteményekben, levéltárakban, hanem elsősorban azért, mert a román cenzúrázó hatalom nem tette lehetővé azok megjelentetését. Az 1989. decemberi „forradalom” után kiadott kötetek bizonyítják, hogy itt is elkezdődtek a lemaradást pótló alap kutatások és azóta is szüntelenül folyik a munka. Unitárius részről elsősorban Kelemen Lajos hasznosította a vizitációs jegyzőkönyveket, de a levéltárban található többkötetes gyűjteményből még egy sem jelent meg nyomtatásban.

A második fejezetben tárgyaltuk a protestantizmus térhódítása utáni Tridentinummal (1545–1563) megújuló katolikus egyház vizitációs rendelkezéseit. A tridenti zsinat ekkor az egyházmegyék fegyelmezésének, valamint rendszabályozásának eszközeit a püspökök kezébe adta, és így a zsinati reformok végrehajtásának leghatékonyabb intézménye a püspöki vizitáció lett. Röviden érintettük a magyarországi és hódoltsági vizitációt és azok fajtáit. Ezt követően pedig a konfesszionalizmus és az európai protestáns, lutheri, kálvini egyházak vizitációjával foglalkoztunk.

A harmadik fejezetben az erdélyi protestánsok konfesszionalizálódási folyamatáról beszéltünk, majd a különböző felekezetek egyházlátogatási gyakorlatát párhuzamba állítottuk az erdélyi unitáriusok vizitációs rendszerével, és azt kívántuk megvizsgálni, hogy milyen egyházépítő és egyházpolitikai stratégia mentén vált fontossá számukra is ennek az intézménynek a megszervezése. A történelmi háttér megrajzolásával górcső alá vettük az 1614-es első unitárius

vizitációs szabályzatot, és megpróbáltuk kideríteni, hogy milyen forrásokra támaszkodva alkották meg azt.

A negyedik fejezetben arról értekeztünk, hogy Bethlen Gábor fejedelem idején a szombatos üldözés ürügyén Keserői Dajka János református püspök engedélyt kapott, hogy az unitáriusok helyett ő keresse fel a szombatosokat és áttérésre kényszerítse őket. A püspök ezt kihasználva az unitáriusok ellen is támadást intézett és 1619-ben generális vizitációra indult Háromszékre. Abban az időben Háromszéken a reformátusok és unitáriusok egy sajátos szimbiózisban éltek egymással, nevezetesen amelyik gyülekezetben református volt a pap, ott unitárius az oskolamester és fordítva. A püspök ezt a keveredést akarta felszámolni és a hagyomány szerint a vizitációja során alkalmazott erőszakos térítés következtében az unitáriusok elveszítették 62–70 egyházközségüket. Ennek a topikussá vált hagyománynak a kritikai elemzését végeztük el egy 1630-ban Keserői püspök vizitációjának körülményeit kivizsgáló tanúvallatási jegyzőkönyv alapján, és kimutattuk, hogy az adott korban a 70–71 háromszéki protestáns gyülekezetből 14-ről lehetett azt állítani, hogy volt vagy van unitárius múltja.

Az ötödik fejezetben történeti kontextusba helyezve röviden tárgyaltuk az 1626-ban megalkotott unitárius *Disciplina Ecclesiasticat* és annak vizitációs határozatát.

A hatodik fejezetben az 1638-as dési komplanációnak a történeti háttérét vizsgáltuk meg, amelynek következtében az unitárius egyház fokozatosan háttérbe szorult, cenzúrarendeletet léptettek életbe ellenük, és olyan megállapodást kényszerítettek rájuk (Jézus istenségét, imádását és segítségül hívását, valamint az Atya, Fiú és Szentlélek nevében való keresztelést), amelyek látszólag az egyháznak a korábbi hitelvei feladását és dogmatikai egységesülését vonta maga után. Az egyezséget követően az 1642-ben Beke Dániel püspök nevére kiállított vizitációs mandátumot is ebben a fejezetben ismertettük.

A hetedik fejezetben tárgyaltuk azokat a dési komplanáció utáni sérelmeket, amelyeket az unitáriusok a mindenkori fejedelmekhez jogorvoslatért nyújtottak be. Többek közt elpanaszolták, hogy a háromszéki unitáriusok továbbra is a református püspök fennhatósága alá tartoznak és a székelyföldi unitárius hívőket erőszakkal akarják a maguk vallására téríteni, akik pedig nem engedelmeskednek, azokat börtönbe záratják.

A nyolcadik fejezetben rávilágítottunk arra, hogy az Erdélyi Fejedelemség megszűnésével az unitárius egyház méltán remélhette, hogy a korábbi évtizedek szellemi, erkölcsi és anyagi hanyatlásával szemben a Habsburg Birodalomba való betagozódás következtében, épp a *Diploma Leopoldinum* biztosította jogoknál fogva, elindulhat a konszolidálódás útján. A kezdeti megerősödési időszak után azonban, a recepta religió elvét formálisan fenntartva, csak megtűrt vallási státusba kerültek az unitáriusok.

A konszolidálódási folyamatnak azonban egyik fontos hozadéka az volt, hogy a háromszéki unitáriusok, több mint 70 év kényszerzünet után, 1692 novemberétől újból visszakerültek a saját püspökük joghatósága alá. Az akkori egyházfő, Almási Gergely Mihály azonnal püspöki vizitációra indult és 1693 februárjában Háromszékre érkezve tíz nap alatt végigjárta mind a tíz megmaradt ottani eklézsiát.

Ennek a körútnak az eredményeképpen született meg a dolgozat függelékében is közölt generális vizitációs jegyzőkönyv, amely az unitárius egyház történetében első alkalommal dokumentálja majdnem teljes keresztmetszetében az akkori eklézsiák elsősorban anyagi, helyenként pedig erkölcsi állapotát.

A kilencedik és tizedik fejezetben a jegyzőkönyv részadatainak a felhasználásával egy-egy esettanulmányt készítettünk, ezzel is bizonyítva a dokumentum forrásértékének gazdagságát.

Az első esettanulmányban a jegyzőkönyv legkisebb számszerűsített információit, a lélekszám vagy demográfiai adatait dolgoztuk fel. Munkánk során ezeket az adatokat matematikai-statisztikai módszerekkel összevetettük hasonló korabeli unitárius forrásokkal, hogy érzékeltetni lehessen a 17. század végétől a 18. század közepéig terjedő unitárius népmozgalmi tendenciákat. Azért is vállalkoztunk ezeknek a jelentéktelennek és száraznak tűnő számadatoknak az elemzésére, mert hasonló jellegű feldolgozással nemcsak unitárius, de más felekezet egyháztörténet-írásában sem igen találkoztunk.

A második esettanulmány a tordai unitárius iskolában 1719-ben történt fegyelmi ügy kivizsgálásáról szól. Ekkor már javában zajlott a katolikus restauráció, megtörténtek a nagy templom- és iskolafoglalások, a szárazság meg pestis miatt inség és pusztulás söpört végig mindenütt. Alig volt, akiket tanítsanak, azok viselkedése is bőven hagyott kívánnivalót maga után, és a kolozsvári unitárius kollégiumból kicsapott tanulók három tordai diáktársukat felbújtatták, hogy az egész iskolát szakítsák el a fenntartó gyülekezettől, valamint ne vegyék figyelembe előljáróiknak az iskolára vonatkozó rendelkezéseit. Ennek az ügynek a kivizsgálása kapcsán betekintést kaptunk az egyházi főhatóság bíraskodási eljárásába és képet alkothattunk arról is, hogy egy lokális fegyelmi esetet hogyan kellett hivatali úton felterjeszteni ahhoz, hogy elkerüljék a diverziókeltés és félretájékoztatás ódiumát.

Források és irodalomjegyzék

Kéziratos források a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában

(MUEKvGyLt.)

- PROT. GEN. PART. CONS. I. 1587–1606.** = Protocollum Generale et Partiale Consistorium I. 1587–1606.
- PROT. GEN. CONS. I. 1629–1737.** = Protocollum Generale Consistorium I. 1629–1737.
- PROT. GEN. VISIT. 1692–1725.** = Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatoria usque Anno 1725 29 July
- CONSCR. AUD. 1726** = Conscriptio Auditorum Anno 1726.
- PROT. GEN. VISIT. 1741–1758.** = Protocollon Generalis Visitationis Anno 1741–1758.
- MATR. SCHOL. TORDENSIS 1746.** = Matricula sive Liber, Continens (ab Anno praecipue 1711) Scholae Unitariorum O Thordensis... Rectore H. D. Joanne Kénosi Anno 1746.
- MATR. POETARUM 1774–1815.** = A kolozsvári Unitárius Kollégium Matricula poetarum-a, 1774–1815.
- GERÉB 1945** = GERÉB Zsigmond, Püspökök, főgondnokok, egyházi főjegyzők, esperesek, egyházköri jegyzők névjegyzéke és egyháztörténelmi adatok, 1945.
- KÖRMÖCZI 2. 1.** = KÖRMÖCZI János, Egyháztörténelmi kronológia éves bontásban 1564–1812, 1622 évszám, in Körmöczi János hagyaték, Jelzet 2. 1.
- RegA [48] II. 14.** Sepsiszentgyörgyi Beke Dániel szuperintendens visitatoria fakultatóriája Rákóczi György fejedelemtől, 1642. április 14.
- RegA [49] II. 15.** Sepsiszentgyörgyi Beke Dániel szuperintendens konfirmacionálisa Rákóczi György fejedelemtől, de nevezetes kondíciók alatt, 1642. július 26.
- RegA [49] II. 21.** Almási Mihály szuperintendens vizitatóriuma gubernátor Bánffytól, 1692. november 26.
- RegA [53] III. 29.** Veszprémi István református szuperintendens levele, hogy a háromszéki unitárius eklézsiákban in spiritualibus az unitárius szuperintendens, de in moralibus ő igazgasson, 1692.
- RegA [53] III. 30.** Az unitárius religió a lutheránus és református religióhoz, hogy a háromszéki eklézsiák a református szuperintendens keze alól bocsátassanak ki.
- RegA [53] III. 33.** Szuperintendens Almási Mihály vizitatóriumot kér, 1692.
- RegA [53] III. 42.** A kolozsvári ekléziának maga és a státus nevében protestációja az óvári iskola általadással tett kondíciók adulterációjáról. A lutheránus vallásnak a római katolikkal lehető megegyeztetése pontjai, 1691. Decretum Leopoldinum, 1691. Úgy a római katolikus és más 3 religiók közt folyt dolgok az iskola általadásakor.
- RegA [95] G. 1.** Esketéslevél arról, hogy a háromszéki eklézsiákban mesteri hivatalra minden vallásbéli tekinteten kívül promiscue 'minden különbség nélkül' felvétettek mind az unitáriusok, mind pedig a reformátusok, 1630.
- RegA [95] G. 3.** Radécus Bálint unitárius szuperintendens panaszos instanciája az ország rendjeihez Keserői János református szuperintendens ellen, hogy az háromszéki unitárius eklézsiákat keze alá vette, s minden eklézsiától 3 forint taxát várt, 1631.

A dokumentum modern kiadását lásd, MOLNÁR Dávid, „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...” *Kolozsvári levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából (1613–1648)*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 7, sorozatszerk. KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel. (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2015) 155–157.

RegA [95] G. 6. Reformata és lutherana religión lévőkhöz az unitáriusok instrukciója az háromszéki eklézsiák iránt.

RegA [96] G. 15. A fejedelem rezolúciójára az unitárius valláson lévők replikációja terhelteéseik előadásával. 1. A Dajka Keserői János által [Brandenburgi] Katalintól eszközlött kontraktusban. 2. 1638-ban a Désen volt komplanáció azon résziben, hogy a miniszterek ellen való animadverzió a püspök és konzisztoriumtól elvétettetett. 3. A könyvek kinyomtatása megtiltása. 4. A kolozsvári kontraktus által is a temetés, kereszteleés megszorítása által, úgy a solymosi erőszakos kontraktus által is cum resolutine, 1659.

RegA [103] H. 66. A tordai unitárius eklézsiának az ott lévő gimnáziumbeli ifjak által történt excesszusok megbüntetése dolgáról magamentő levele a konzisztóriumhoz, 1719.

RegB XLI. 7. Az Erdélyi Reformata Ecclak. Contradicálnak az Almási uram Generalis Visitatiójának H[árom] Széken, hogy ez azon Szék privilégiuma ellen vagyon és a typographia erectiónak, hogy a Dési Comlánátio ellen légyen, 1698.

Unitárius kéziratok a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárában

Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca. (RoAkadKvKvt.)

MsU 323, MsU 878/B, MsU 935 – [Radecke, Valentin]: *Apologia adversus Criminationem eorum, qui Religionem Ecclesiarum in Transsylvania de Uno Deo Patre, et Filio ejus unigenito Jesu Christo, consententium, Turcicam esse affirmant*, 1618.

MsU 977/A, MsU 1663 – Szentábrahádi Lombárd Mihály, *Az Isten Eklésiájának Sokféle Változásairól írott Szent História.*

MsU 262 – [Enyedi György], *Conciones vetustissimae.*

MsU 737/A I–IV – Enyedi György, *Conciones.* I–IV.

MsU 1228 – [Enyedi György], *Prédikációk.*

MsU 1108 – Kénosi Tözsér János, *Convocatoriea et Coursuales Literae.*

Szakirodalom

A

- ADORJÁNI 1990, 1991** = ADORJÁNI Rudolf, „A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadában”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1990): 30–39.; 2. sz. (1990): 95–111.; 4. sz. (1990): 240–251.; 1. sz. (1991): 38–48.; 2. sz. (1991): 121–130.; 3. sz. (1991): 199–213.; 4. sz. (1991): 276–289.
- ALMÁSI 2013** = ALMÁSI Gábor, „Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában”, in: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor, KEES Tszelszky, (Budapest: ELTE BTK, 2013) 311–366.
- AR. RÁKOSI SZÉKELY 1840** = Ar. RÁKOSI Székely Sándor, *Unitária vallás története Erdélyben*, (Kolozsvár: 1840)
- ASZTALOS–DEMETER–LÖWY 1996** = ASZTALOS Lajos, DEMETER V. János, LÖWY Dániel, *Köbe írt Kolozsvár. Emléktáblák, feliratok, címerek*, (Kolozsvár: Nis Kiadó, 1996)
- ASZTALOS 2010** = ASZTALOS Lajos, „Helytörténet – Kolozsvár közelről”, *Szabadság*, Erdélyi Közéleti Napilap, 2010. március 3.
<http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/38561;jsessionid=8F7AB4183579762EE9A3A634F0D9EF35> (Utolsó letöltés: 2020. január 31.)
- A TÖRTÉNELMI KÜKÜLLŐI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE I. 2008** = *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere I. 1648–1800. Ádám-Dányán*, Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közléteszi BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, tanulmányokkal kiegészítette HORVÁTH Iringó, KOVÁCS Mária Márta, SIPOS Dávid, Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/1, (Kolozsvár: Koinonia Kiadó, 2008)
- A TÖRTÉNELMI KÜKÜLLŐI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE II. 2009** = *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere II. 1648–1800. Désfalva–Kóródszentmárton*, Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közléteszi BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, tanulmányokkal kiegészítette HORVÁTH Iringó, KOVÁCS Mária Márta, SIPOS Dávid, Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/2, (Kolozsvár: Koinonia Kiadó, 2009)
- A VÁCI EGYHÁZMEGYE 2000** = „A Váci Egyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII–XIX. Században”, HOLL Béla anyaggyűjtését sajtó alá rendezte ZVARA Edina, in: *HOLL Béla, Laus Librorum. Válogatott tanulmányok*, válogatta és szerkesztette MONOK István, ZVARA Edina, (Budapest: METEM, 2000)
- AZ ÓKERESZTÉNY KOR 1983** = „Az ókeresztény kor egyházfegyelme (az első négy században)”, összeállította, a szövegeket fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta ERDŐ Péter, Ókeresztény írók 5, szerk. VANYÓ László, (Budapest: Szent István Társulat, 1983)

B

- B. GERGELY 2002** = B. GERGELY Piroska, „Az erdélyi unitáriusok keresztnevei a XVIII. században”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (2002): 343–353.
- BALÁZS 2005** = BALÁZS Mihály, „Újabb eredmények a szombatosság korai időszakáról”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (2005): 93–106.

- BALÁZS 2006a** = BALÁZS Mihály, „»A hit... hallásból leszön.« Vallásszabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. században”, in Uő., *Felekezeti és fikció*, 11–36 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006)
- BALÁZS 2006b** = BALÁZS Mihály, „Elhúzódó felekezeti és rendhagyó katekézések. Az unitáriusok katekézisének kezdeteitől a dézsi komplanációig”, in Uő., *Felekezeti és fikció*, 37–75 (Budapest: 2006)
- BALÁZS 2009** = BALÁZS Mihály, „A radikális reformáció”, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, 434, főszerk. (IX:) KÖSZEGHY Péter, (Budapest: Balassi Kiadó, 2009)
- BALÁZS 2014** = BALÁZS Mihály, „Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionális modell és az erdélyi reformáció”, in *Korall* 57. sz. (2014): 5–26.
- BALÁZS 2016a** = Mihály, „Az antitrinitarizmus Kelet-Közép-Európában a 16. században”, in Uő., *Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, sorozatszerk. KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel, 97–125 (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2016)
- BALÁZS 2016b** = BALÁZS Mihály, „Jacobus Palaeologus és Lorenzo Valla”, in Uő.: *Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, sorozatszerk. KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel, 175–184 (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2016)
- BALÁZS 2016c** = BALÁZS Mihály, „Toroczkai Máté pályája”, in Uő. *Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, sorozatszerk. KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel, 201–230 (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2016)
- BALÁZS 2016d** = BALÁZS Mihály, „Újabb szövegek és adatok ifj. Varsolczi János tevékenységéhez”, in Uő.: *Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, sorozatszerk. KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel, 241–262 (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2016)
- BALÁZS–KESERŐ 2000** = BALÁZS, M., KESERŐ, G. (eds), *György Enyedi and Central European Unitarism in the 16–17th Centuries*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2000)
- BALÁZS–KESERŐ 2009** = BALÁZS Mihály, KESERŐ Gizella, „Két elfelejtett régi levél (Medgyesi Pál 1638-ban)”, in *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Humanizmus és Gratuláció, 17–29, (Budapest: Balassi Kiadó, 2009)
- BALOGH 2005** = BALOGH Judit, *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*, Erdélyi Tudományos Füzetek 254 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2005)
- BARCZA 1987** = BARCZA József, *Bethlen Gábor, a református fejedelem*, (Budapest: Magyarországi Református Egyház 1987)
- BÁRTH 2005** = BÁRTH Dániel, *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyházi és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, (Budapest: MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005)
- BÁRTH 2007** = BÁRTH Dániel, „A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek”, in *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*, szerk. S. LACKOVITS Emőke, SZŐCSNÉ GAZDA Enikő, 213–230 (Sepsiszentgyörgy, Veszprém: 2007)
- BÁTHORI GÁBOR DUNAMELLÉKI SUPERINTENDENS 1885** = „Báthori Gábor dunamelléki superintendens püspöki látogatása 1816–1819-ben”, in *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*,

6. sz. (1885): 167–169.; 7. sz. (1885): 202–206.; 8. sz. (1885): 234–237.; 9. sz. (1885): 263–267.; 10. sz. (1885): 298–302.

- BEKE 1994** = BEKE Margit, „Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)”, *Strigonium Antiquum 3* (Budapest: Márton Aron Kiadó 1994)
- BENCZÉDI 1877** = BENCZÉDI „Gergely, Collegiumaink megmentése a múlt században”, *Keresztény Magvető* 5. sz. (1877): 257–288.
- BENCZÉDI 1884a** = B[ENCZÉDI] G[ergely], „Az erdélyi unitárius ekleziák megbántódásáról 1640–50”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (1884): 90–93.
- BENCZÉDI 1884b** = BENCZÉDI Gergely, „A háromszéki unitárius papoknak a ref. püspök felügyelete alatt hagyása 1630”, *Keresztény Magvető* 6. sz. (1884): 351–353.
- BENCZÉDI 1891** = BENCZÉDI Gergely, „Toroczkói papok”, *Keresztény Magvető* 3. sz. (1891): 157–161.
- BENCZÉDI 1895** = BENCZÉDI Gergely, „Népesedési kimutatás a múlt század végéről”, *Keresztény Magvető* 6. sz. (1895): 346–349.
- BENCZÉDI 1901** = BENCZÉDI Gergely, *A kolozsvári Unitárius Kollégium vázlatos története, Különlenyomat a kolozsvári Unitárius Kollégium 1900 – 901. tanévi Értesítőjéből*, (Kolozsvár: 1901)
- BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY 1997** = BENKŐ Elek, DEMETER István, SZÉKELY Attila, *Középkori mezőváros a Székelyföldön*, Erdélyi Tudományos Füzetek 223, (Kolozsvár: Erdélyi-Múzeum Egyesület, 1997)
- BENKŐ I. 1999** = BENKŐ József, *Transsilvania specialis I. Erdély földje és népe*, Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi SZABÓ György, (Bukarest–Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 1999)
- BENKŐ II. 1999** = BENKŐ József, *Transsilvania specialis II. Erdély földje és népe*, Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi SZABÓ György. Bukarest–Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 1999)
- BIÁS 1910** = BIÁS István, *Unitárius egyháztörténeti adatok (1619–1866)*, A bevezetőt írta KELEMEN Lajos, (Maros-Vásárhely: 1910)
- BITSKEY 1979** = BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi*, *Humanizmus és Reformáció* 8 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979)
- BOD 1766** = BOD Péter, *Smirnai Szent Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek históriájok. Mellyet ez ... sokszor tatár égette, török hammazta országnak kőporai közül egybe-szededetett ...* ([Nagyenyed]: 1766)
- BOD 1776** = BOD Petrum, *Historia unitariorum in Transylvania, inde a prima illorum origine ad recentiora usque tempora ex monumentis authenticis concinnata. Ex msspto auctoris nunc primum edita. ([Intr. et ed.] Josephus Soofalvi)*, (Lugduni Batavorum: 1776)
- BOD 1999** = BOD Péter, *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3 Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta BUZOGÁNY Dezső, SIPOS Gábor, (Kolozsvár: 1999)
- BÓDISS 2007/2008** = BÓDISS Tamás, „»Szent Írásból szedegtetett rövid Éneketskék«. Egy XVIII. századi unitárius énekeskönyv antifónái és zsoltárai”, in *Magyar Egyházzene* 1. sz. (2007/2008): 39–46.

- BOJTI VERES 1980** = BOJTI VERES Gáspár, *A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól*, in Bethlen Gábor Emlékezete, írta, vál., szerk. MAKKAI László (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980)
- BÓNIS–VALENTINY 1947** = BÓNIS György, VALENTINY Antal, *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*, Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 2 (Kolozsvár: 1947) http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8581.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 31.)
- BOROS GY. 1885** = BOROS György, „A magyar unitárius irodalom XVI. százbeli termékei”, *Keresztény Magvető* 6. sz. (1885): 338–355
- BOROS GY. 1910** = BOROS György, *Dávid Ferenc teológiája* in Dávid Ferenc, Rövid magyarázat, Az eredeti kiadás facsimiléjével, (Kolozsvár: 1910)
- BOROS GY. 1932** = BOROS György, *Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban*, A Keresztény Magvető füzetek 14 (Kolozsvár: 1932)
- BOROSS G. 1995** = BOROSS Géza, *Bevezetés a gyakorlati teológiába*, (Budapest: 1995) <http://www.scribd.com/doc/30010433/Boross-Geza-Bevezetes-a-gyakorlati-theologiaba> (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)
- BORSOS 1972** = BORSOS Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok és levelek*, Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta KOCZIÁNY László, (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1972)
- BOTÁR 1949** = BOTÁR Imre, „Háromszék felekezeti megosztás 1619-ben”, in *Unitárius Élet* 12. sz. (1949): 3–4.
- BÖLÖNI MIKÓ 1931** = BÖLÖNI MIKÓ Lőrincz, *Az Erdélyi Unitárius Vallásközönség igazgatási rendszere*, Kéziratként sokszorosította és előszóval ellátta, Dr. TÓTH György, (Budapest: 1931)
- BUCKÓ 1939** = BUCKÓ, Vojtech, *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564. Reformatio in archidioecesi Strigoniensi ab a. 1564.*, (Bratislava: 1939)
- BUCSAY 1964** = BUCSAY Mihály, „Az egyházalkotmány kialakulása és mai helyzete a reformáció egyházaiban”, in *Református Egyház* 1. sz. (1964): 196–201.
- BUCSAY 1985** = BUCSAY Mihály, *A magyar protestantizmus története 1521–1945*, (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1985)
- BUZÁS 1966–1969** = BUZÁS József, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert I–IV*, Burgenländische Forschungen 52–55 (Eisenstadt: 1966–1969)
- BUZÁS 1980** = BUZÁS József, *Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem Jahre 1713*, Burgenländische Forschungen 69 (Eisenstadt: 1980)
- BUZÁS 1982** = BUZÁS József, *Kanonische Visitation 1757 Südburgenland*, Burgenländische Forschungen 71 (Eisenstadt: 1982)
- BUZOGÁNY–ŐSZ 2003** = BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere I. 1686–1807*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 2/1 (Kolozsvár: 2003)
- BUZOGÁNY–ŐSZ 2005** = BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere II. 1686–1807*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 2/2 (Kolozsvár: 2005)
- BUZOGÁNY–ŐSZ 2007** = BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere III. 1686–1807*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 2/3 (Kolozsvár: 2007)

C Cs

- CALVIN 1954** = CALVIN, *Theological Treatises*, Editor J. K. S. REID, (Philadelphia: Westminster Press, 1954)
- COULET 1977** = COULET, Noël, *Les visites pastorales*, Typologie des surces du Moyen Âge occidental, Fasc 23 (Turnhout Belgium: Brepols, 1977)
- COULET 1985** = COULET, Noël, *Les visites pastorales*, Typologie des sources du Moyen Âge occidental, Mise a jour du fascicule nr. 23 (Turnhout Belgium: Brepols, 1985)
- CHENEY 1931** = CHENEY, Christopher Robert, *Episcopal Visitation of Monasteries in the Thirteenth Century* (Manchester: University Press, 1931)
- CSÁKI-SZÖCSNÉ GAZDA 2001** = CSÁKI Árpád, SZÖCSNÉ GAZDA Enikő, *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677–1752* (Sepsiszentgyörgy: T3 Kiadó, 2001)
- CSIFÓ 1896** = CSIFÓ Salamon, „A vallás története Háromszék-vármegyében”, *Keresztény Magvető* 3. sz. (1896): 157–166.
- CSÓKA 1929** = CSÓKA Lajos, *Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában* (Pannonhalma: 1929)

D

- DANIEL 1908** = DANIEL Gábor id. (Vargyasi), *Adatok a vargyasi Daniel család történetéhez. Pótfüzet „A vargyasi Daniel család eredete s tagjainak rövid életrajza” című munkához*, (Budapest: Franklin Nyomda, 1908)
- DÁN 1980** = DÁN Róbert, „Matthias Vehe-Glirius és Dávid Ferenc”, *Reneszánsz Füzetek* 43, (Budapest: 1980) 185–207.
- DÁN 1982** = DÁN, Róbert, *Matthias Vehe-Glirius. Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his Collected Writings* Studia Humanitatis 4 (Budapest–Leiden: Akadémiai Kiadó, 1982)
- DÁN 1984** = DÁN Róbert, „Libros et fragmenta ... Judaicam professionem redolentes”, in *Évkönyv*, Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete 1983/84, szerk. Scheiber Sándor (Budapest: 1984) 82–94.
- DÁN 1987** = DÁN Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Pécsi Simon*, Humanizmus és reformáció 13 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987)
- DÁVID 1910** = DÁVID Ferenc, *Rövid magyarázat*, Az eredeti kiadás facsimiléjével, (Kolozsvár: 1910)
- DAVID 1947** = DAVID, Pierre, *Études historiques sur la Galice et le Portugal du VIe au XIIIe siècle*, Collection Portugaise, Publiée Sous Le Patronage De L’Institut Francais Au Portugal 7ème Volume (Lisbon, Paris: 1947)
- DEÁK 1887** = DEÁK Farkas, *Uzoni Béli Pál 1621–1679* (Budapest: Méhner Vilmos Kiadása, 1887) Oldalszám nélkül <http://mek.niif.hu/05600/05699/html/> (Utolsó letöltés 2020. február 2.)
- DEMETER 1858** = DEMETER Samu, „A Rikán belőli communitas ösmertetése”, in *Erdélyi Protestáns Egyházi Tár* I. köt., II. füzet (1858)
- DIENES 1999** = DIENES Dénes, „I. Rákóczi György és a cseh–morva atyafiak”, in *Művelődésünk múltjából. Comenius, I. Rákóczi György és más tanulmányok*, szerk. KÖDÖBÖCZ József, Bibliotheca Comeniana VIII, (Sárospatak: Magyar Comenius Társaság, 1999) 75–80.
- DIENES 2000** = DIENES Dénes, „A megalakult presbitériumok nyomai a XVII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben” in *Erdély és Patak fejedelemszonya Lórántffy*

Zsuzsanna 2 köt., szerk. TAMÁS Edit, (Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum, 2000) 1:321–326.

- DIENES 2001a** = DIENES Dénes, *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*, (Budapest: Osiris Kiadó, 2001)
- DIENES 2001b** = DIENES Dénes, *Isten Anyaszentegyházának emlékezetire... Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kishonti egyházmegyében, 1753–1759, 1764*, Acta Patakina VIII, (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2001)
- DIENES 2008** = DIENES Dénes, *Zempléni vizitációk 1629–1671. Miskolci Csulyak István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései*, Acta Patakina XXI, (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2008)
- DIENES–MISÁK–PÁL 2003** = DIENES Dénes, MISÁK Marianna, PÁL Katalin, *A tanító dicsértetik hallgatóitól mindenkben. Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegyében, 1665, 1668, 1669*, Acta Patakina XIII, (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2003)
- DÓKA 1989** = DÓKA Klára, „Beszámoló az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásával kapcsolatos előkészületekről”, in *Levéltári Szemle* 3. sz. (1989): 99–100.
- DÓKA 1994** = DÓKA Klára, *Kalocsai Főegyházmegye*, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1994, második kiadás 1998)
- DÓKA 1997a** = DÓKA Klára, *Székesfehérvári Egyházmegye*, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 3 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1997)
- DÓKA 1997b** = DÓKA Klára, *Veszprémi Egyházmegye*, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 4 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1997)
- DÓKA 1998a** = DÓKA Klára, *Egri Főegyházmegye*, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 5 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998)
- DÓKA 1998b** = DÓKA Klára, *A Győri Egyházmegye*, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998)
- DÓKA 1999** = DÓKA Klára, *A Szombathelyi Egyházmegye*, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999)

E

- EBENHÖCH 1869** = EBENHÖCH Ferenc, „Györmegyei egyházállapotok 1698-ban”, in *Magyar Sion* 7. sz. (1869): 499–512., 576–592., 654–676.
- ENYEDI 1997** = *Enyedi György válogatott művei*, válogatta BALÁZS Mihály és KÁLDOS János, az előszót BALÁZS Mihály, a jegyzeteket BALÁZS Mihály, KÁLDOS János és SZALAI Judit írta, a latin szövegeket SZALAI Judit és LATZKOVITS Miklós fordította, (Bukarest–Kolozsvár: Kriterion Könyviadó, 1997)
- ENYEDI 2016** = *Enyedi György prédikációi 1. (67–99. beszéd) 2. Kolozsvári Kódex, Marosvásárhelyi Kódex, Sárospataki Kódex, Conciones vetustissimae*, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta LOVAS Borbála, (Budapest: MTA–ELTE HECE Magyar Unitárius Egyház, 2016)
- ENYEDI 2017** = *ENYEDI György prédikációi 2. (100–133. beszéd) Sárospataki Kódex, Marosvásárhelyi Kódex, Gyalai Sámuel prédikációgyűjteménye*, sajtó alá rendezte, az

előszót és a jegyzeteket írta LOVAS Borbála, (Budapest: MTA–ELTE HECE Magyar Unitárius Egyház, 2017)

ENYEDI 2018 = *ENYEDI György prédikációi 3. (167–211. beszéd) 5. Kolozsvári Kódex, I. Kolozsvári Kódex, Székelykeresztúri Kódex, Conciones vetustissimae*, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta LOVAS Borbála, (Budapest: MTA–ELTE HECE Magyar Unitárius Egyház, 2018)

ERDÉLY TÖRTÉNETE II. 1986 = *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig*, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986)

ERDÉLYI ÉS HÓDOLTSÁGI JEZSUITA MISSZIÓK I/1. 1990 = *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1 1609–1616*, Sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1, szerk. KESERŰ Bálint, (Szeged: József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtár-I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1990)

ERDÉLYI ÉS HÓDOLTSÁGI JEZSUITA MISSZIÓK I/2. 1990 = *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/2. 1617–1625*, sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/2, szerk. KESERŰ Bálint, (Szeged: József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtár-I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1990)

ERDÉLYI KÖNYVESHÁZAK 1994 = *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757*, sajtó alá rendezte MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3, szerk. KESERŰ Bálint, (Szeged: Scriptorum Kft, 1994)

<http://mek.niif.hu/03600/03678/03678.pdf> (Utolsó letöltés 2020. január 30.)

EOE I–XXI = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Történeti bevezetésekkel 1540–1699*, 21. köt., Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae, szerk. Szilágyi Sándor, (Budapest: Kiadja a MTA Történelmi Bizottsága, 1875–1898)

ERDŐ 1992 = ERDŐ János, „Az unitárius egyház”, in *Erdélyi egyházaink évszázadai*, RMSZ zsebkönyv, (Bukarest: Transil Rt, 1992) 245–294.

FARAGÓ 2008 = FARAGÓ Tamás, „A magyarországi történeti demográfiai kutatás vázlatos története I. A kezdetektől 1945-ig”, in *Történeti demográfiai évkönyv 2006–2008*, (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete, 2008)

F

FARAGÓ 2011 = FARAGÓ Tamás, *Bevezetés a történeti demográfiába* I. köt., (Budapest: 2011) <http://publikaciok.lib.uni-corvinus.hu/publikus/648023.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)

FEHÉRTÓI 2000 = FEHÉRTÓI Katalin, „Ördög Ferenc, Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745-1771)”, in *Magyar nyelv* 1. sz. (2000): 101–107.

FERENCZ 1930 = FERENCZ József, *Unitárius kis tükör. Az unitárius egyház történelme, hitelvei, szertartásai és alkotmánya*, átdolgozta VÁRI Albert, (Cluj – Kolozsvár: 1930)

FRANZEN 1960 = , August, *Die Visitationprotokolle der Ersten Nachtridentischen Visitation in Erzstift Köln unter Salentin von Isenburg in Jahre 1569*, Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Heft 85, (Münster in Westfalen: 1960)

FÜLÖP 2000 = FÜLÖP Éva, „A Győri Egyházmegye canonica visitatiói”, in *Soproni szemle* 1. sz. (2000): 45–59.

G

- GAAL 1996** = GAAL György, „A tordai unitárius iskola az erdélyi művelődés szolgálatában”, *Keresztény Magvető* 3–4. sz. (1996): 197–217.
- GÁL I. 1935** = GÁL Kelemen, *A kolozsvári Unitárius Kollégium története I.* (Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt. Nyomása, 1935)
- GÁL II. 1935** = GÁL Kelemen, *A kolozsvári Unitárius Kollégium története II.* (Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt. Nyomása, 1935)
- GÁL 1912** = GÁL Miklós, „A dési komplánáció létrejötte és hatása”, *Keresztény Magvető* 3. sz. (1912): 129–142.
- GALCSIK–TÓTH 2004** = GALCSIK Zsolt, TÓTH Krisztina, *Szécsény felekezeteinek egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1332–1950)*, (Szécsény: Szécsény Város Önkormányzata, 2004)
- GÁRDONYI 1999** = GÁRDONYI Máté, „A Trentói zsinat teológiai jelentősége”, in *Vigilia* 5. sz. (1999): 335–338.
- GÁRDONYI 2009** = GÁRDONYI Máté, „A katolikus egyház tridenti reformja”, in *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*, szerk. GÖZSY Zoltán, VARGA Szabolcs, VÉRTESI Lázár, (Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2009)
- GELEJI KATONA 1645** = GELEJI KATONA István, *Titkok titka ... Ajánló előbeszéd az eretnekségnek eredetiről, és terjedetiről Rákóczi Györgynek Erdélyországnak fejedelmének*, (Gyulafehérvár: 1645)
- GELEJI KATONA 1875** = GELEJI KATONA István, *Egyházi kánonok melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánatahoz képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István az erdélyi igazhitű egyházak püspöke 1649*, magyar nyelvre fordította KISS Áron, (Kecskemét: 1875) http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KA_GELEJ.HTM#KANON88 (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)
- GERGELY 1999** = GERGELY Jenő, „Köszöntő. Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVIII–XX. századi Magyarországgal kapcsolatban”, in *Fiatal egyháztörténészek írásai*, szerk. Fazekas Csaba, (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1999) <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/gergely.htm> (Utolsó letöltés: 2020. január 28.)
- GÖRÖZDI 2006** = GÖRÖZDI Zsolt, „A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára, 1528”, in *Theológiai Szemle*, 1. sz. (2006): 21–27.
- GÖRÖZDI 2008** = GÖRÖZDI Zsolt, „A protestáns egyházrendek problematikája a reformáció egyházaiban a 16. században”, in *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 4. sz. (2008): 44–54.

H

- HANKO** = HANKO, Herman, *Notes on the Church Order. Introductory Note. The Name of the Discipline* <http://www.prca.org/books/Notes%20on%20the%20Church%20Order%20by%20Herman%20Hanko/CHURCH%20POLITY.htm> (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)

- HÁZI 1958** = HÁZI Jenő, *Die kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg/Vasvár im Burgenland Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697–1698*, Burgenländische Forschungen 37, (Eisenstadt: Burgenländisches Landesarchiv, 1958)
- HÁZI 1961** = HÁZI Jenő, *Die kanonische Visitation des Peter Tormásy. Archidiakons von Eisenburg, aus dem Jahre 1674*, Burgenländische Forschungen 45, (Eisenstadt: Burgenländisches Landesarchiv, 1961)
- HEGEDŰS–TÓTH 2000** = HEGEDŰS András, TÓTH Krisztina, *Esztergomi Főegyházmege*, 4. köt., Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Katalógusa 9, (Esztergom: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000)
- HELTAI 2006** = HELTAI Gáspár *imádságos könyve (1570–1571)*, Bevezető tanulmánnyal közzéteszi BALÁZS Mihály, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai* 5, sorozatszerk. KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, (Kolozsvár: 2006)
- HERMANN 1973** = HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, *Dissertationes Hungaricae Ex Historia Ecclesiae*, (München: Aurora Könyvek, 1973)
- HEVESI 2015** = HEVESI Andrea, „Adalékok a Bölöni-kódex történetéhez”, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 2. sz. (2015): 239–247.
- Holl 2004** = HOLL Béla, *A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században*, sajtó alá rendezte KOLTAI András, ZVARA Edina, (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2004)
- HUDI 1986** = HUDI József, „Egyházlátogatás a Káli-medence református iskoláiban 1867-ben”, in *Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből*, szerk. S. LACKOVITS Emőke, (Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1986) 13–18.
- HUSZÁR 1909 1910** = HUSZÁR Elemér, „Az egyházmegye látogatása”, in *Hittudományi Folyóirat* 20. évf. (1909): 460–509., 676–707.; 21. évf. (1910): 42–92.

J

- JAKAB 1861** = JAKAB Elek, „Szent-Ábrahámi Mihály”, *Keresztény Magvető* 1. köt. (1861): 157–185.
- JAKAB 1879** = JAKAB Elek, *Dávid Ferencz emléke. Elitélése és halála háromszázados évfordulójára*, (Budapest: 1879)
- JAKAB 1888** = JAKAB Elek, *Kolozsvár története* II. köt., (Budapest: 1888)
- JAKAB 1892** = JAKAB Elek, „Virrasztásaim XII. Unitárius püspököt megerősítő fejedelmi levél”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (1892): 81–89.
- JAKAB 1896** = JAKAB Elek, „Az unitarismus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferenc halála után”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (1896): 74–90.
- JAKAB–SZÁDECZKY 1901** = JAKAB Elek, Dr. SZÁDECZKY Lajos, *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig*, (Budapest: 1901)
- JUHÁSZ 1947** = JUHÁSZ István, *A székelyföldi református egyházmegyék*, Erdélyi Tudományos Füzetek 201 (Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1947) <http://mek.oszk.hu/04700/04775/04775.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)

K

- KANYARÓ 1891** = KANYARÓ Ferencz, *Unitáriusok Magyarországon*, (Kolozsvár: Lehmann és Baldi kiadása, 1891)

- KANYARÓ 1898** = KANYARÓ Ferenc, „Enyedi György egyházi beszédei”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1898): 22–29., 77–86.
- KATOLIKUS EGYHÁZ-LÁTOGATÁS. 2002** = *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*, szerk. TOMISA Ilona, (Budapest: Osiris Kiadó, 2002)
- KÁLDOS–BALÁZS 1993** = KÁLDOS, J., BALÁZS, M., *György Enyedi*, Bibliotheca Dissidentium Tome XV, Ungarländische Antitrinitarier II, (Baden-Baden & Bouxviller: 1993)
- KÁLDOS 2013** = KÁLDOS János, „Enyedi György prédikáció-gyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai”, in *Erdélyi Múzeum* 1. sz. (2013): 88–120.
- KÁLLAY 1829** = KÁLLAY Ferenc, *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*, (Nagy Enyeden: 1829) 251.
http://books.google.ro/books?id=tDo-AAAAYAAJ&pg=PA251&lpg=PA251&dq=%22+henter+andr%C3%A1s%22&source=bl&ots=c-EBtkwVX9&sig=Dkvrq8nPjn6TLm6m1cPtp_Lfj54&hl=hu&ei=IVSHTZ3lJ87esgaEvPWsAw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5&ved=0CDIQ6AEwBA#v=onepage&q=%22%20henter%20andr%C3%A1s%22&f=false (Utolsó letöltés: 2020. január 31.)
- KECSKEMÉTI 2003** = KECSKEMÉTI Gábor, „A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében”, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 4–5. sz. (2003): 367–398.
- KELEMEN 1900** = KELEMEN Lajos, „A marosköri ev. ref. esperesség régi matriculája”, in *Erdélyi Protestáns Lapok* (1900): 155–156, 163–164, 169–171, 184–184.
- KELEMEN 1901** = KELEMEN Lajos, „A marosköri unitárius esperesség visitatori végzése 1684-ben”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1901): 39–42.; 3. sz. (1901): 152–158.
- KELEMEN 1907** = KELEMEN Lajos, „Csokfalva és egyháza múltjából”, in *Erdélyi Hírlap* 198. sz. (1907): 1–3.
- KELEMEN 1908** = KELEMEN Lajos, „Három marosköri unitar. egyház lélekszáma”, in *Keresztény Magvető* 5. sz. (1908): 290.
- KELEMEN 1916** = KELEMEN Lajos, „Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez”, in *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, 7. köt., 2. füzet (1916): 100–119.
- KELEMEN 1922** = KELEMEN Lajos, „Legrégebbi adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig”, *Keresztény Magvető* 3–4. sz. (1922): 168–180.
- KELEMEN 1927** = KELEMEN Lajos, „A kolozsi Unitárius Egyházközség régi kelyhei”, in *Pásztortűz* (1927): 320–323.
- KELEMEN 1946** = KELEMEN Lajos, „A nyárádszentmártoni unitárius templomtorony építési ideje”, in *Erdélyi Múzeum* 1–4. sz. (1946): 65–66.
- KERNÁCS 2005** = KERNÁCS Dorottya, *Geleji Katona István politikai metaforái. A politika műfajai a régi magyar irodalomban*, (Tudományos konferencia, Gyula, 2005. május 25–28.) Oldalszám nélkül. http://iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Kernacs_D.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 31.)
- KESERŰ 2007** = KESERŰ Gizella, „Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfesszionizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején”, in „*Nem süllyed az emberiség!*”... *Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára*, (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007) 429–449.

http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Szorenyi60_teljes.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)

- KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2005** = KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az unitárius egyház története* I. köt., ford. MÁRKOS Albert, a bevezető tanulmányt írta és a fordítás a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1. (Kolozsvár: Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, 2005)
- KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009** = KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, II. köt., ford. MÁRKOS Albert, a bevezető tanulmányt írta BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte, HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor és MOLNÁR B. Lehel, Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2, (Kolozsvár: Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, 2009)
- KISS A. 2009** = KISS András, „Báthory Gábor és a kolozsvári református eklézsia megalakulása”, in *Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-Tóth Annamária, ULRICH Attila, (Debrecen: 2009) 293–302.
- KISS Á. 1881** = KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. (Budapest: Kiadja A Magyarországi Protestáns Egylet, 1881)
- <http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KISSARON.HTM> (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)
- KISS B. 1994** = KISS Balázs, „Michel Foucault hatalomfelfogásáról”, in *Politikatudományi Szemle*, 1. sz. (1994): 43–68.
- KISS R. 1999** = KISS Réka: „Matrimoniális causák a Küküllői Református Egyházmegye jegyzőkönyveiben. Házasság, válás egy 17. századi erdélyi egyházmegyében”, in *Fiatall egyháztörténészek kollokviuma, Tanulmányok*, szerk. KÓSA László, KISS Réka (Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Művelődéstörténeti Tanszék, 1999) 41–57.
- KISS R. 2001** = KISS Réka, „»Idegen Legény kegyelmed, honnét jött, hova megyen nem tudom«”. Lelkészekről, rektorokról a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (1638–1690)”, in *Folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort*, szerk. AMBRUS Vilmos, PÉTER Krisztina, RAFFAI Judit, (Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2001) 267–281.
- KISS R. 2004** = KISS Réka, „Egyház és közösség a 17. században a Küküllői Református Egyházmegye iratai alapján”, in *Múlt és jelen*, Tudományos konferencia a Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszékének 10 éves jubileuma 2001. szeptember 17–18-án, Studia Ethnologica Hungarica V, szerk. PÓCS Éva, (Budapest: L’Harmattan, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2004) 83–101.
- KISS R. 2011** = KISS Réka, *Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011)
- KOLLÁNYI 1901** = KOLLÁNYI Ferenc, „Visitatio capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis anno 1397”, in *Történelmi Tár* (1901): 71–106., 239–272.
- KOLOZSVÁRI EMLÉKÍRÓK 1990** = *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította BÁLINT József, a forrásokat válogatta és jegyzetekkel ellátta PATAKI József, (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1990)
- KOLUMBÁN 2005** = KOLUMBÁN Vilmos József, *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 3, (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2005)

- KOLUMBÁN 2007** = KOLUMBÁN Vilmos József, *A Nagysajói Káptalan egyházközségeinek történeti katasztere 1745–1814*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 5. (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2007)
- KONCZ 1880** = KONCZ József, „Péchi Simon levelei”, *Keresztény Magvető* 6. sz. (1880): 90–91.
- KONCZ 1882a** = KONCZ József, „Az erdélyi orthodoxus (református) status supplicatiója (10. pont) I. Rákóczi György fejedelemhez 1631”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (1882): 107.
- KONCZ 1882b.** = KONCZ József, „A kis-solymosi Unitarius Ekklezsia történetéhez”, *Keresztény Magvető*, 2. sz. (1882): 107–110.
- KONCZ 1882c** = KONCZ József, „A szenterzsébeti, nagy- és kis-solymosi és bözödi unitárius templomok átadása a reformátusoknak 1639-ben”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (1882): 217–223.
- KONCZ 1882d** = KONCZ József, „Az ev. ref. vallásra térített szombatosok reversalisa 1639-ből”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (1882): 223–224.
- KONCZ 1882e** = KONCZ József, „A szenterzsébeti, kissolymosi, bözödi, bözödujfalvi szombatosok utódai megintése a ref. vallásra visszatérés iránt 1662. máj. 6.”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (1882): 224–226.
- KONCZ 1883** = KONCZ József, „Péchy Simon három vejének reversalisa”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1883): 42–43.
- KONCZ 1905** = KONCZ József, *Göcsi Máté, a marosvásárhelyi ev. ref. egyházközség legelső papja (1552–1585) és az erdélyi ev. református állam harmadik püspöke (1579–1585)*, (Maros-Vásárhely: 1905)
- KONCSOL 1996** = KONCSOL László, „A Komáromi Református Egyházmegye iskolái 1815–1848-ban az egyházlátogatási és közgyűlési jegyzőkönyvek tükrében”, in *Nemzetközi művelődés- és neveléstörténeti szimposium*, Győri iskolatörténeti millennium '96 tanulmánykötet, (Győr: Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, 1996) 56–65.
- KOVÁCS–KOVÁCS 2002** = KOVÁCS András, KOVÁCS Zsolt, *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I., 1727–1737*, (Kolozsvár: Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2002)
- KOVÁCS KISS 2000** = KOVÁCS KISS Gyöngy, *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában*, Erdélyi Tudományos Füzetek 228, (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2000)
- KOVÁCS 2009** = KOVÁCS Sándor, *Unitárius egyháztörténet*, (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2009)
- KOVÁCS 2010** = KOVÁCS Sándor, „Metamorphosis Ecclesiea. Az erdélyi unitárius intézményrendszer a 16–18. században”, in *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, A kolozsvári Protestáns Teológia Kutatóintézetének kötetei I, (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2010)
- KOVÁCS 2011** = KOVÁCS Sándor, „Kéziratos graduálok az Erdélyi Unitárius Egyházban”, in *Református Szemle* 104. évf. július–augusztus (2011): 423–439.
- KOVÁCS 2013** = KOVÁCS Sándor, „Unitárius felfogások az úri szent vacsoráról a 16–18. században. Bevezetés és források”, in *Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban*, Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27., szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. András, (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2013) 214–240.
- KOVÁCS 2017** = KOVÁCS Sándor, „Az egységesítés »göröngyös útjain«. Adalékok az unitárius istentiszteleti rend 16-19. századi történetéhez”, in *Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60*

éves Buzogány Dezső tiszteletére, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 22, (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2017) 28–43.

KÖVÁRI 1867 = KÖVÁRI László, „A szombatosok Erdélyben”, *Keresztény Magvető* 3. köt. (1867): 244–261.

KRAUS 1994 = KRAUS, Georg, *Erdélyi Krónika, 1608-1665*, VOGEL Sándor fordításában, bevezetésével és jegyzeteivel, (Budapest: Ómagyar Baráti Társaság Kiadói Részlege, 1994)

KRUPECZ 1886 = KRUPECZ István, *Adatok az ev. superintendensek egyházlátogatásainak történetéhez, különös tekintettel a párbérré*, (Pozsony: 1886)

KULCSÁR 2004 = KULCSÁR Krisztina, *II. Józsefutazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*, Doktori mestermunkák, (Budapest: Gondolat – Magyar Országos Levéltár, 2004)

L

LARSSON 1999 = LARSSON, Olle, *Biskopen visiterar: Den kyrkliga överhetens möte med lokalsamhället 1650–1760*, Växjö Stiftshistoriska Sällskap Skrifter, number 7, (Växjö, Sweden: 1999)

LESTYÁN 2000 = LESTYÁN Ferenc, *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi katolikus püspökség templomai* 2. köt., (Gyulafehérvár: A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, 2000)

LOVAS 2016 = LOVAS Borbála, „Enyedi György prédikációskötetének eredeti szerkezete”, in *Enyedi 460*, Tanulmánykötet Enyedi György születésének 460. évfordulójára rendezett kamarakonferencia előadásából, szerk. K. KAPOSÍ Krisztina, LOVAS Borbála, (Budapest: MTA-ELTE HECE, 2016) 71–141.

LUKÁCS 2009 = LUKÁCS Olga, „16–17. századi változások az erdélyi református iskolakultúrában”, in *Theologia Reformata Transylvanica* 1. sz. (2009): 105–115. <https://rt.ubbcluj.ro/studia-rt/studia-rt-1-2009.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)

M

MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1900 = *Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. 1540–1848. évi erdélyi törvények 1000–1895*, fordították és utalásokkal ellátták Dr. KOLOSVÁRI Sándor és Dr. ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri MÁRKUS Dezső, (Budapest: 1900)

MAGYARORSZÁG A XX. SZÁZADBAN II. 1997 = *Magyarország a XX. Században, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*, II. köt., főszerk. KOLLEGA TARSOLY István, (Szekszárd: Babits Kiadó, 1997)

MATKÓ 1997 = MATKÓ László, „Az erdélyi unitáriusok 1766-os összeírása”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1997): 39–48.

MATTHIAS VEHE-GLIRIUS 1984 = Matthias Vehe-Glirius, *Istenismeret és más írások*, ford. Ruttner Tamás, válogatta, a fordítást az eredetivel egybevetette, a jegyzeteket és az utószót írta Dán Róbert, Prométheusz Könyvek 3 (Békéscsaba: 1984)

MERÉNYI 1939 = MERÉNYI Ferenc, *Domsics Mátyás egyházlátogatása (canonica visitatio) Baranyában 1729-ben*, (Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. 1939)

MESZLÉNYI 1941 = MESZLÉNYI Antal, *Gróf Zichy Domokos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–1846-ban*, (Veszprém: 1941)

- MISKOLCZY 2011** = MISKOLCZY Ambrus, *Erdély népessége a 18. században*, Források és értelmezések, [2011] http://szijarto.web.elte.hu/program/miskolcзы_ambus.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 2.)
- MISKOLCZY–VARGA E. 2013** = MISKOLCZY Ambrus, VARGA E. Árpád, *Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében, II. köt., Felekezeti összeírások 1750–1850*, (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2013)
- MOLNÁR AM. 1995** = MOLNÁR Ambrus, „Fejezetek a Küküllői Református Egyházmegye történetéből”, in *Vallási néprajz* 7, (Budapest: Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 1995) 7–9.
- MOLNÁR AN. 2003** = MOLNÁR Antal, *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből*, (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003)
- MOLNÁR AN. 2005** = MOLNÁR Antal, *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*, (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2005)
- MOLNÁR AT. 1994** = MOLNÁR Attila, „A »Protestáns etika« Magyarországon, A puritán erkölcs és hatása”, (Debrecen: Ethnica Kiadás, 1994)
- MOLNÁR B. 1997** = MOLNÁR B. Lehel, „Kelemen Lajos önéletrajza”, *Keresztény Magvető* 3–4. sz. (1997): 228–236.
- MOLNÁR B. 1999** = MOLNÁR B. Lehel, „Az Udvarhelykörüi Unitár[ius] Ekk[é]zsi[ák] javainak conscriptioja 1715. dec. 10-én”, *Keresztény Magvető* 3–4. sz. (1999): 150–168.
- MOLNÁR B. 2009a** = MOLNÁR B. Lehel, „Projectum. Az Egyházi Képviselő Tanács és az Elnökség megszervezésére tett javaslat 1709-ből”, in Kovács Sándor, *Unitárius egyháztörténet*, (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2009) 165–173.
- MOLNÁR B. 2009b** = MOLNÁR B. Lehel, „Nevék és korok. Az Erdélyi Unitárius Egyház egyházköreiből 1948 és 2009 közötti változása; esperesei és felügyelő gondnokai”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (2009): 287–310.
- MOLNÁR B. 2014** = MOLNÁR B. Lehel, „Bethlen Gábor papja, Keserői Dajka János és a háromszéki unitáriusok”, in *„Eklézsiáknak egyházi szolgálóknak egyetlen dajkája”, Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról*, szerk. DÁNÉ Veronka, SZABADI István, (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2014) 31–57.
- MOLNÁR D. 2013** = MOLNÁR Dávid, „Valentinus Radecius: Apologia (1618)”, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 1. sz. (2013): 39–60.
- MOLNÁR D. 2014** = MOLNÁR Dávid, „Református–unitárius templomviták (1615–1648)”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (2014): 3–21.
- MOLNÁR D. 2015a** = MOLNÁR Dávid, „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...” *Kolozsvári levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából (1613–1648)*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 7, sorozatszerk. KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel. (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2015)
- MOLNÁR D. 2015b** = MOLNÁR Dávid, „Valentin Radecke”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (2015): 155–191.
- MOLNÁR I. 1988** = MOLNÁR István, „Adalék a székelykeresztúri unitárius egyházközség történetéhez”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1988): 24–35.

- MOLNÁR I. 1994** = MOLNÁR István, „Helytörténeti adalékok a székelykeresztúri egyházkör eklézsiáinak ismeretéhez”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1994): 35–43.; 2. sz. (1994): 88–96.; 3. sz. (1994): 157–166.; 4. sz. (1994): 221–230.
- MOLNÁR I. 1995, 1996** = MOLNÁR István, „Adalékok a székelykeresztúri egyházkör eklézsiáinak ismertetéséhez”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1995): 46–55.; 2. sz. (1995): 126–136.; 3. sz. (1995): 222–226.; 2. sz. (1996): 113–125.
- MOLNÁR L. 2013a** = MOLNÁR Lehel, „A Diploma Leopoldinum és annak vallásügyi határozatai”, in *Az Egység tükröződései. Unitárius teológiai tanulmányok*, szerk. CZIRE Szabolcs, (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2013) 235–257.
- MOLNÁR L. 2013b** = MOLNÁR Lehel, „A Diploma Leopoldinum hatása az erdélyi unitáriusokra”, in *Az Egység tükröződései. Unitárius teológiai tanulmányok*, szerk. CZIRE Szabolcs, (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2013) 259–290.
- MONOK 1998** = MONOK István, „Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása. (Kutatástörténeti áttekintés)”, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum* 1–2. sz. (1998): 203–207.
- MONOK 2000** = MONOK István, „Egyházlátogatási jegyzőkönyvek olvasmánytörténeti forrásértékeléséről”, in *Folklorisztika 2000-ben. Folklor, irodalom, szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*, II. köt., (Budapest: ELTE BTK Universitas Könyvkiadó, 2000) 661–670.
- MONOK–NÉMETH 1992** = MONOK István, NÉMETH Noémi, „Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában (1679–1680)”, in *Magyar Könyvszemle* 3. sz. (1992): 256–264.
http://efolyoirat.oszk.hu/00000/00021/00350/pdf/MKSZ_EPA00021_1992_108_03_256-284.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)
- MORVAY 1896** = MORVAY Győző, „Két nagybányai régi könyvtár”, in *Magyar Könyvszemle. Új folyam* 4. köt., 1. füz., (1896): 30. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00092/pdf/016-051.pdf> (Utolsó letöltés 2020. január 30.)

N Ny

- NAGY G. 2008** = NAGY Géza, *A református egyház története 1608–1715*, I–II. köt., (Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2008)
- NAGY J. 1875** = NAGY János, „Hídvégi Mikó Ferencz életrajza”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1875): 1–44.
- NAGY L. 1984** = NAGY László, „A »bibliás őrálló« fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben”, (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1984)
- NAGY Zs. 1999** = NAGY Zsombor, „A múlt század második feléből származó magyar református canonica visitációs jegyzőkönyvek kutatásának problémái”, in *Fiatalkor egyháztörténeti kollokviuma (1998. november 3.)*, *Tanulmányok*, szerk. KÓSA László, KISS Réka, (Budapest? ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999) 121–138.
- NYÁRÁDY R. 2003** = NYÁRÁDY R. Károly, *Erdély népesedéstörténete*, Az irathagyatékot szerkesztette és az előszót írta VARGA E. Árpád, (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2003)

O Ö Ő

- OBERSTE 1996** = OBERSTE, Jörg, *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterzienser, Prämonstratensern und Cluniazensern (12.-frühes 14. Jahrhundert)*, Vita Regularis Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter, Band 2, (Münster: Lit, 1996)
- OBERSTE 1999** = OBERSTE, Jörg, *Die Dokumente der klösterlichen Visitationen*, Typologie des sources du Moyen Âge occidental, Fasc. 80. (Turnhout: Brepols, 1999)
- OBORNI 1997** = OBORNI Teréz, „Az Erdélyi Fejedelemség összeírásainak demográfiai forrásértéke”, in *Magyarország történeti demográfiája (896–1995), Millecentenáriumi előadások*, szerk. Kovacsics József, (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1997) 187–192.
- ÖRDÖG I–IV** = ÖRDÖG Ferenc, *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1745–1771. I–IV. köt.*, (Budapest, Zalaegerszeg: MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991, 1992, 1993, 1998)
- ŐSZ 2004** = ŐSZ Sándor Előd, „Tordai Sándor András, az erdélyi reformátusok harmadik püspöke”, in *Református Szemle* 2. sz. (2004): 199–211.
- ŐSZ 2017** = ŐSZ Sándor Előd, „Az erdélyi püspöki vizitációs helyekről”, in *Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 22, (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2017) 55–62.

P

- PÁL-ANTAL 2007** = PÁL-ANTAL Sándor, *Székely székek a 18. században I. Marosszék 1701–1722 között, Az 1701–1703., 1710–1713., 1715-ös és 1721–1722-es összeírások*, (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2007)
- PÁL-ANTAL 2012** = PÁL-ANTAL Sándort, Népeségi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején. in *Erdélyi Múzeum* 2. füzet (2012): 1–19.
- PALMER 1845** = PALMER, William, *Origines Liturgicae, or Antiquities of the English Rituale, and a Dissertation on Primitive Liturgies*, Vol. II., Forth Edition, (London: 1845)
- PAP A. 2011** = PAP Anette, „Adalékok az Öreg graduál antifónáinak kapcsolataihoz”, in *Református Szemle* 4. sz. (2011): 397–410.
- PAP B. 2002** = PAP Balázs, „Egy tizenhetedik századi református–unitárius hitvita dokumentumáról, Csanádi Pál, Pöröly”, *Keresztény Magvető* 2–3. sz. (2002): 196–216.
- PÁSZTORI-KUPÁN 2009** = PÁSZTORI-KUPÁN István, „Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéke teológiai üzenete”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (2009): 252–286.
- PATKÓNÉ KÉRINGER 1997** = PATKÓNÉ KÉRINGER Mária, *Váci Egyházmegye, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 2* (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1997)
- PATKÓNÉ KÉRINGER 1999** = PATKÓNÉ KÉRINGER Mária, *A Pécsi Egyházmegye, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 7* (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999)
- PÁZMÁNY PÉTER 1904** = *Pázmány Péter munkáiból*, sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta FRAKNÓI Vilmos, (Budapest: 1904)
- PÉTERFFY 2010** = PÉTERFFY György, „A reformáció Háromszéken”, in *Székelyföld* XIV. évf. szeptember, (2010): Oldalszám nélkül.

<http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTE0Mg> (Utolsó letöltés: 2020. január 31.)

- PFEIFFER 1947** = PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760)*, *A Veszprémi Egyházmegye Múltjából* 10, (Veszprém: 1947)
- PIRNÁT 1970** = PIRNÁT Antal, „Gerendi János és Eössi András”, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 5–6. sz. (1970): 680–684.
- PIRNÁT 1987** = PIRNÁT Antal, „A kelet-közép-európai antitrinitarizmus fejlődésének vázlata az 1570-es évek elejéig”, in *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARIAS Béla, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987) 9–59.
- POCSAINÉ EPERJESI 2007** = POCSAINÉ EPERJESI Eszter, *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai. 16–17. század Tiszán inneni egyházvidék*, (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2007)
- POKOLY 1904a** = POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története I. köt., 1556–1604*, (Budapest: Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa, 1904)
- POKOLY 1904b** = POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története II. köt., 1605–1690*, Budapest, Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa, 1904)
- POKOLY 1905** = POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története IV. köt., Az egyházi intézmények története*, (Budapest: Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa, 1905)
- POZSONY 2002** = POZSONY Ferenc, *Zabola, Száz Magyar Falu Könyvesháza*, (Budapest: Száz magyar falu könyvesháza Kht, 2002)
- http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Zabola/pages/005_basak_es_mikesek.htm (Utolsó letöltés: 2020. január 31.)
- PROCESSUS VISITATIONIS 2011** = „»Processus Visitationis« Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben”, Bevezető tanulmányt írta, HUDI József, KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt, *A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 11*, szerk. KÖBLÖS József, (Pápa: Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 2011)
- PRUZSINSZKY 1912** = PRUZSINSZKY Pál, *Kálvin János. Életrajz a reformátor születésének négy százados évfordulója alkalmából*, II. köt. (Pápa: Magyar Református Egyház, 1912)

R

- RADVÁNSZKY 1896** = RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, I. köt.*, (Budapest: MTA, 1896)
- REDMECZI T. 1622** = REDMECZI T. János, *Az Felseges Bethlen Gabornak... Öt rendbeli... Isten Anya Szentegyházával cselekedet jó tetemenyerül...* (Kassa: 1622 Festus) RMNY II. 1265.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA 4. 1967** = *Régi Magyar Költők Tára XVII. század, Az unitáriusok költészete*, 4, sajtó alá rendezte STOLL Béla, TARNÓCZ Márton és VARGA Imre, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967)
- RUGONFALVI KISS 1936** = RUGONFALVI KISS István, „Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa”, in *Teológiai Szemle* XII. évf. (1936): 283–301.
- http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/101304/1/Az_egyh%C3%A1zi_r end_k%C3%B6zjogi_helyzete.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)

S Sz

- SÁNDOR 1999** = SÁNDOR Attila, „A magyarsárosi régi templom”, *Keresztény Magvető* 1–2. sz. (1999): 43–50.
- SELINGER 2011** = SELINGER Sándor, „Erdélyi unitárius egyházak történeti adatbázisa”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (2011): 444–450.
- SELINGER 2012** = SELINGER Sándor, „Erdélyi unitárius egyházak történeti eseményrekonstrukciója és adatbázis-szerkezete”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (2012): 335–342.
- SELINGER–WINKLER 2013** = SELINGER Sándor, WINKLER Gusztáv, „Erdélyi unitárius egyházak és egyházak változó közigazgatási térben és időben”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (2013): 410–416.
- SCHAFF 2002** = SCHAFF, Philip, *History of the Christian Church*, Volume VII., Modern Christianity, The German Reformation, Christian (Classics Ethereal Library: 2002) <http://www.ccel.org/ccel/schaff/hcc7.ii.v.xiii.html> (Utolsó letöltés 2020. január 30.)
- SILL 2000** = SILL Ferenc, „Kazó István kánoni vizitációja Sárvár-Sáriban, 1698-ban”, in *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények* 1. sz. (2000): 21–25.
- SIMÉN 1984** = SIMÉN Domokos, „Adalékok az ádámosi egyházak történetéhez”, *Keresztény Magvető* 4. sz. (1984): 222–224.
- SIMÉN 1990** = SIMÉN Domokos, „Adalékok a bethlenszentmiklósi unitárius egyházak történetéhez 1860-ig”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1990): 20–30.
- SIMON 2016** = SIMON József, *Explicationes explicationum. Filozófia, irodalom és egzisztencia Enyedi György életművében*, (Budapest: Typotex, 2016)
- SIMONIDES 1994** = SIMONIDES János, *A Nagy-Szécsényi Ágost. Hitv. Ev. Egyház múltja és jelene püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv alakjában*, Hasonmás kiadás, (Nagy Szécsény: 1899, Szécsény: 1994)
- SIPOS 2000** = SIPOS Gábor, *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása. 1668–1713–(1736)*, Erdélyi Tudományos Füzetek 230. (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2000)
- SIPOS 2001** = SIPOS Gábor, „A kolozsvári református egyházak a XVII. században”, in *Kolozsvár 1000 éve*, A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán, EGYED Ákos, SIPOS Gábor, WOLF Rudolf, (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, 2001) 110–120.
- SZABADI 2001** = SZABADI István, „»Mellyet még az régi atyáink is birtanak«: Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809”, *Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani IX*, (Debrecen: 2001)
- SZABADI 2006** = SZABADI István, „»Nagy atyáinknak is az atyáik szerzették«: A Szatmári református egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1808–1809”, (Debrecen: 2006)
- SZABÓ 2003** = SZABÓ András Péter, „A dési per történeti háttere”, in *Egyháztörténeti Szemle* 2. sz. (2003): 29–56.
- SZABÓ 2008** = SZABÓ András, „Az ismeretlen kismarjai Bocskai család”, in *Tanulmányok Bocskai Istvánról*, A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai, szerk. Horváth Zita, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2*, (Miskolc: Miskolci Egyetem, 2008)
- SZALÁRDI 1980** = SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája*, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZAKÁLY Ferenc, (Budapest: Magyar Helikon, 1980)

- SZÁNTÓ 1985** = SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története*, II. köt., (Budapest: Ecclesia Kiadó, 1985)
- SZEKFŰ 1927** = SZEKFŰ Gyula, „A katolikus történetírás Magyarországon”, in *Magyar Katolikus Almanach 1927*, (Budapest: 1927)
- SZEŐKEFALVI SZENT-MIKLÓSI 1943** = SZEŐKEFALVI SZENT-MIKLÓSI László, *A Pákei Pákey (másként Tamás) család*, Különlenyomat a „Magyar családtörténeti szemle” 1943. évfolyamából VI., VII., VIII., IX. és X. számából, (Veszprém: 1943)
- SZENTPÉTERI-VISKOLCZ 2005** = SZENTPÉTERI Márton, VISKOLCZ Noéni, „Egy református–unitárius hitvita Erdélyben 1641-ben”, in „»Tenger az igaz hitrül való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne...«”, Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról, szerk. HELTAI János, TASI Réka, (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005) 93–102.
- SZÉKELY OKLEVÉLTÁR IV. 1997** = *Székely oklevéltár IV. Székely népesség-összeírások 1575–1627*, bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi DEMÉNY Lajos, (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997) <http://mek.niif.hu/03400/03416/03416.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 31.)
- SZILÁGYI I. 1872** = SZILÁGYI István, „Az erdélyi h. h. anyaszentegyház közzsinatainak végzései kivonatban”, in *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 1–2. sz. (1872)
- SZILÁGYI S. 1874** = SZILÁGYI Sándor, „Az unitáriusok 1638-ki üldöztetésekének, s a deési complanationának történetéhez”, *Keresztény Magvető* 2. sz. (1874): 150–155.
- SZŐCSNÉ GAZDA 2001** = SZŐCSNÉ GAZDA Enikő, *Erkölc és közösség. Orbai szék erkölcsirányítása a XVII–XIX. Században*, (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2001)
- SZUHAY 1900** = SZUHAY Benedek, *Az egyházlátogatás (canonica visitatio)*, (Miskolc: 1900)
- SZŰCS 2007** = SZŰCS Ferenc, „Kálvin tanítása az egyházkormányzásról”, in *Confessio* 3. sz. (2007): 12–18.

T

- TAKÁCS 1992** = TAKÁCS Béla, „Canonica visitatiók a magyar református egyházban”, in *Egyházak a változó világban*, A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31, szerk. BÁRDOS István, BEKE Margit, (Tatabánya: Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata, 1992) 399–401.
- THE COUNCIL OF TRENT** = *The Council of Trent. Session XXIV, Chapter III.* <http://www.thecounciloftrent.com/ch24.htm> (Utolsó letöltés 2020. január 29.)
- THURY 1907** = THURY Etele, „Kis Bertalan és Musay Gergely dunántúli ág. hitv. ev. püspök egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1631–1654”, in *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 6. sz. (1907): 11–193.
- THURY 1998** = THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története, I. köt., 1523–1674.* (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1998)
- TIMON 1884** = TIMON Ákos, *A visitatio canonica a magyar egyházjogban*, (Budapest: 1884)
- TIMON 1908** = TIMON Ákos, *A párbér Magyarországon*, (Budapest: 1908)
- TOMISA 1989** = TOMISA Ilona, „Az egyházi források a néprajzi kutatásban (Paraszti instancialevelek a XVIII. századból)”, in *Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. Századból*, szerk. ÉGETŐ Melinda, FILEP Antal, (Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1989) 263–282.

- TOMISA 1992** = TOMISA Ilona, *Visitatio Canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674*, (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1992)
- TOMISA 1994** = TOMISA Ilona, „Az egyházi adózás a 17. században”, in *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*, szerk. KISBÁN Eszter, (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1994)
- TOMISA 1997a** = TOMISA Ilona, „Visitatio canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776–1779”, (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1997)
- TOMISA 1997b** = TOMISA Ilona, „A kánonjog és a népi jogszokás alakulása a 18–19. században az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján”, in *Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére*, szerk. KUTI Klára, (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1997) 171–176.
- TOMISA 2003** = TOMISA Ilona, „»...szélyel bujdosván az mi lelki kenyérünkért...« Vallásos élet a hódoltság kori Magyarországon, korabeli egyházlátogatások tükrében”, in *Népi Kultúra Népi Társadalom, A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXI*, szerk. VARGYAS Gábor, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003) 341–364.
- TÓTH I. 1999** = TÓTH István György, „A Trentói zsinat és Magyarország”, in *Vigilia* 5. sz. (1999): 339–347.
- TÓTH GY. 1922** = TÓTH György, *Az unitárius egyház rendszabályai 1626–1850*, (Cluj–Kolozsvár: 1922)
- TÓTH GY. 1933** = TÓTH György, „A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (1933): 23–29.
- TÓTH K. 2000a** = TÓTH Krisztina, „Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16–17. században”, in *Egyháztörténeti Szemle* 1. sz. (2000): 65–73.
- TÓTH K. 2000b** = TÓTH Krisztina, „Esztergom város templomainak 1701. évi vizitációja”, in *Esztergom évlapjai, Annales Strigonienses*, (Esztergom: Balassi Bálint Társaság, 2000) 57–68.
- TÓTH K. 2001** = TÓTH Krisztina, „Esztergom vármegyei protestánsok helyzete a 18. században az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján”, in *Limes* 3. sz. melléklete (2001): 49–56.
- TÓTH 2002** = TÓTH Krisztina, *Egyházlátogatások Budaörsön, A Budaörsön 1397 és 1933 között megtörtént egyházlátogatások fennmaradt jegyzőkönyvei*, (Budaörs: Budaörs Város Önkormányzata Polgármesteri Hivatala, 2002)
- TÓTH K. 2004** = TÓTH Krisztina, *A Nagy-Nógrádi Főesperesség 17. századi katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvei*, (Szécsény: 2004)
- TRÓCSÁNYI 1976** = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez*, Értekezések a történeti tudományok köréből 76, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976)
- TUSOR 2008a** = TUSOR Péter, *Katolikus konfesszionálisizáció a kora újkori Magyarországon*, Egyetemi jegyzet, (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, 2008)
- TUSOR 2008b** = TUSOR Péter, „Felekezetszerveződés a kora újkorban”, *Vigilia* 1. sz. (2008): 12–18.

UZONI FOSZTÓ–KOZMA–KOZMA 2018 = Uzoni Fosztó István, Kozma Mihály, Kozma János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története* III/I. köt., ford. MÁRKOS Albert, a fordítás a latin eredetivel egybevetette és kiegészítette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/3/1, (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2018)

ÚJLAKI-NAGY 2010 = *Korai szombatos írások*, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Újlaki-Nagy Réka, *Fiatal Filológusok Füzetei Korai Újkor* 7, szerk. KESERŰ Gizella, (Szeged: 2010)

V W

VANYÓ 1928 = VANYÓ Aladár Tihamér, *A katolikus restauráció Nyugat-Magyarországon*, Sopronmegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai a XVII. század második felében, (Pannonhalma: Haladás Könyvkiadóvállalat, 1928)

VANYÓ 1933 = VANYÓ Aladár Tihamér, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, (Pannonhalma: 1933)

VANYÓ 1941 = VANYÓ Aladár Tihamér, *A plébániatörténetírás módszertana*, (Pannonhalma: 1941)

VARGA D. 1907 = VARGA Dénes, *A tordai Unitárius Gimnázium története*, (Torda: 1907)

VARGA I. 1971 = VARGA Imre, „A Győri Székesegyház Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1689-ből”, in *Arrabona* 13. (1971): 177–221.

VARGA I. 1977 = VARGA Imre, „A canonica visitatio. Fogalma, rövid története, jelentősége”, in *Vigilia* 2. sz. (1977): 104–108.

VARGA I. 1989 = VARGA Imre, „A canonica visitatio”, in *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 1. köt., (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1989) 337–355.

VARGA–KISS–KÖVY 1993 = VARGA Imre, KISS Mária, KÖVY Zsolt, *Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához*, 2. kiad., szerk. Dóka Klára, (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1993)

VARSA NYI 2012 = VARSA NYI Krisztina, *Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében*, Doktori disszertáció, (Budapest: 2012) <http://doktori.btk.elte.hu/hist/varsanyikrisztina/diss.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 30.)

VE SZ E LY 1860 = VE SZ E LY Károly, *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I. köt., (Kolozsvár: 1860)

VETŐ 1992 = VETŐ Béla, „Az evangélikus canonica visitatiók”, in *Egyházak a változó világban*, A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31, szerk. BÁRDOS István, BEKE Margit, (Tatabánya: Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata, 1992) 403–405.

WALLACE 1850 = WALLACE, Robert, *Antitrinitarian biography; or, Sketches of the lives and writings of distinguished antitrinitarians, exhibiting a view of the state of the Unitarian doctrine and worship in the principal nations of Europe, from the reformation to the close of the seventeenth century, to which is prefixed a history of Unitarianism in England during the same period*, Vol. III., (London: 1850)

WOLLENBURG 1985 = WOLLENBURG, George F., „An Assessment of LCMS Polity and Practice on the Basis of the Treatise”, in *Concordia Theological Quarterly*, Volume 49, Nr. 2–3. (1985): 87–115.

Z

- ZEEDEN–LANG 1984** = ZEEDEN, Ernst Walter, Lang, Peter Thaddaus, *Kirche und Visitation*, (Klett-Cotta: 1984)
- ZEPPER 1595** = ZEPPER, Wilhelm, *De politia ecclesiastica sive forma ac ratio administrandi et gubernandi regni Christi, quod est ecclesia in terris*, (Herborn: 1595)
- ZOVÁNYI 1906** = ZOVÁNYI Jenő, „Miskolczi Csulyak István zempléni ref. esperes (1629–1645) egyházlátogatási jegyzőkönyvei”, in *Történelmi Tár, Új Folyam VII*, (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1906) 48–102., 266–313., 368–407.

Függelék

AZ UNITÁRIUS PÜSPÖKI VIZITÁCIÓ

RENDSZERE A KORA ÚJKORBAN

című (PhD) disszertációhoz

Unitárius püspöki vizitációs

jegyzőkönyv

Ab Anno 1692 die 29 Novembris

Generalis Visitatoria usque

Anno 1725 29 July

A szöveget gondozta: Molnár Lehel

A szövegközészről

A 170 számozott oldalt tartalmazó, közepes formátumú (19x35 cm), bőrkötéses egyházlátogatási protokollum a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található.

Az első két lap üres és a jegyzőkönyv a harmadik lapon kezdődik egyes oldalszámmal. Az utolsó 169. és 170. oldalon az egyházközségek betűrendes mutatója található a megfelelő oldalszámokkal. Ezt nem közöljük, mert mi egy részletes hely- és személynévmutatót készítettünk a jegyzőkönyv átírt szövegéhez. A kézirat általában gondosnak mondható, de helyenként áthúzások, átírások, javítások nehezítették az olvasást. A kiböngészhetetlen részek esetén [...] szögletes zárójelben kipontozást, bizonytalan olvasat esetén pedig [?] szögletes zárójelben kérőjelt alkalmaztunk. A szerzők által törölt szövegrészeket < > csúcsos zárójelbe tettük. Áthúzott olvashatatlan részeknél <...> csúcsos zárójelben kipontozást használtunk. Utólagos betoldás esetén * * két csillag közé tettük a szöveget. A latin szövegek és kifejezések fordítását ‘ ’ aposztrófok közé ékeltük. A jegyzők által használt rövidítéseket feloldottuk anélkül, hogy azt jeleztük volna. A szöveg átírásakor a szélesebb olvasóközönség érdekeit vettük figyelembe, ezért a jegyzőkönyv helyesírását megpróbáltuk közelebb hozni a maihoz, viszont a jellegzetes archaizmusokat, tájnyelvi sajátosságokat megtartottuk. A jegyzőkönyv készítői felváltva használták az ő és az annak megfelelő eo, a cs, a ts, a gh, a g, a cz, a c, betűket, valamint az egy, edgy szavak írását. Mi egységesítettük ő és ő-re, cs-re, g-re, c-re, valamint egy-re. A hely- és személynévek esetében megőriztük a különböző írásmódokat, hogy láthassuk a variánsokat, pl. Jenloka = Énlaka, Kováts, Kovács stb. A jegyzőkönyvben szereplő oldalszámokat szögletes zárójelbe téve tüntettük fel. A jobb szövegértés érdekében helyenként a központoszáson is változtattunk.

[1]

Alsójára

Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatio celebratur in Ecclesia **Jariensi** per Episcopum recenter electum Reverendum Dominum Michäelem Almasium, eique Adjunctos Adsessores, Reverendum Dominum Andream Jövedétsi Plebanum; Michäelem Ajtainum Sanctae Synodi Notarium, Stephanum Szentpáli dioeceseos Aranyas Pro-Seniorum. ‘1692. november 29-én generális vizitációt tartottak Járában, a most megválasztott püspök, Almási Mihály és társai, Jövedétsi András plébános, Ajtai Mihály a szent zsinat jegyzője, Szentpáli István Aranyos körü esperes.’

1^{ször}. Az vizitáció alkalmatosságával végeztetett az egész eklézsia konszenzusából, hogy a modo in posterum ‘a jövőben’ az eklézsia számára az ökrös és ekés emberek szántsának öszbúza vetésre két köbölre valót; tavaszbúzának négy vékára valót. Az ökrötlen emberek pedig tartozzanak megaratni. Akik pedig contumaciter ‘nyakasan’ ebből kivonnák magokat, és vagy betegség vagy egyéb elkerülhetetlen okkal nem menthetik magokat, büntetések leszen fl. numero 1.

És eodem spiritu ‘ugyanabban a szellemben’ végeztetett az is, hogy ebből légyen az papnak és mesternek személyes bérinek megfizetése, úgymint az egy-egy vékának megfizetése. És specificice az mennyi forint béri az papnak bemégyen, annyi véka búza adattassék melléje. Az mesternek is noha eddig búzabeli béri nem volt, mindazáltal, hogy annak is táplálódása lehessen az eklézsiaiban, az mennyi forint béri leszen, még annyi véka búza superaddaltassék ‘rátetessék’, ha pedig az Isten az áldást úgy megfoghatkozatná, hogy ugyan nem lenne eo ipso ‘ugyanaz’ és akkor tartozzék ki-ki az eddig observáltatott usus ‘betartott gyakorlat’ szerint az egy-egy véka búzát megadni.

2^{dszor} Végeztetett, hogy az papnak tavalyi és harmadévi bérinek restanciája az jövő karácsonyig minden továbbá való haladék nélkül beszolgáltassák az akkori egyházfiak. Ez idei bérít pedig az jövő húshagyókeddre szolgáltassák bé, sub poene ‘büntetés terhe alatt’ fl. 3.

3^{dszor} Végeztetett, hogy az skólaház, mivel az eső általjárja, mentől hamarébb megfedettessék, hasonlatosképpen az parókiának is fogyatkozása restauráltassék.

4^{dszer} Végeztetett az is, hogy amely pénzt kikértek volt eklézsia pénzéből az akkori bírák, esküdtek, tartozzanak felszedni az jövő Szent György-napig, és egyéb aprólék adósságokat is, melyet, ha nem cselekündnek, büntetődjenek fl. 3.

Az templomhoz való eszközök ezek: Egy ezüstpohár, kisededforma. Két küs ónkanna, fél-fél ejteles. Egy óntányér. Két keszkenő. Egy abrosz. Egy kendő. Két török szőnyeg, egyik fejértarkás, másik verestarkás.

Szántóföldek

Osztófűnél vagyon egy hold szántóföld. Vicinusa 'szomszédja' napkelet felől Keresztúri Mihály uram földei, másfelől Benedek György. Az másik az Osztófű széliben az hegy alatt vicinusa Paga-patakja, másfelől az hegy.

[2]

Vagyon egy szénarét az Almás-pataka és Jára vize mellett, melyet az Járai Eklézsia offerált 'ajánlott' az Járai Eklézsiaiban ministráló pap és mester atyánkfiának ilyen modalitással, hogy midőn tilalmasba esik, tartozzanak pap s mester atyánkfiái az szénafűért egy forintot letenni, s mint egyéb dologban, úgy ebben is legyen harmados az mester, kétrészes az pap atyánkfia, ilyen modalitással adván az árendáját is őkegyelmek. Kaszálják is úgy az fűvet, osztozván az szénát az rét hasznával.

Vagyon annak felette az Járai Eklézsianak az Szénégetőben levő falu tilalmas erdején küvül, csak magánosan egy darab tilalmas erdő, öreg fákkal elegy, mely erdőnek tilalma tizenkét forint.

Az Almezőn egy darab szénarét, vicinusa egyfelől Baly Nikola napkelet felől, másfelől Benedek György. Annak végiben Járai Mihályné asszonyom testált egy rétet, melynek vicinusa alól Torda Zsigmond uramé, melyet mostan zálogban Pápai uram bír.

Az Almás-pataka mellett az út között az patak között egy szénarét, *ez szántóföld lett, mert nem termett fűvet.*

Fel-Járai-erdő között az Pap-kútja mellett egy darab szénafű. Északra vicinusa Kelende Iván, Keresztúri uram jobbágya. Délről való vicinusa Paska Nikola.

Fel-Jarában az parókiális ház helyén, templom és cinterem helyén egy malomhely vagyon, annak felette két harang vagyon.

Ezek az esküdtek testifikáltak 'bizonyosságot tettek' erről: Benedek György, Szőke Gergely, Szántó Gergely, Balás István, Ferencz Péter, Barla András és Huszár Mihály.

[3]

Torockó

Anno 1692 die 29 Novembris: Visitatio celebratur in oppido **Thoroczko**, ubi post serios discursus et sermones agitados hanc conclusae. '1692. november 29-én lezajlott a vizitáció Torockón, s sok vita és beszéd után a következőkkel zárult.'

Panaszolkodván az tiszteletes prédikátor atyánkfia, hogy az eklézsiaiban való dékányok 'számadók' nem mehetnek elé dolgokban, nem lévén elegendő autoritások. Azért végeztetett, hogy az dékányok az vakmerő embereket megbüntethessék, ha kik nem engednének dénár 50. Ha pedig az dékányokon múlték az dolog, az bírák és esküdtek büntessék őket fl. 1. Az bírák pedig, ha asszisztenciával nem lennének az dékányoknak, az őkegyelmek büntetése vizitációnak idein álljon az püspök arbitriumában.

2^{dszor} Végeztetett, hogy ha mely alkalmatosság úgy hozná, hogyha két vagy három halottunk egyszersmind lenne temetése, tehát egy concióval temetvén el, minthogy mindenik félnek emberei kívánják az halotti tisztességnek megadását prédikáció által. Azért mindenik fél, ha értékecskéje vagyon fizessen, ha pedig valamelyik igen szegény, az prédikátor per sua prudentia et pietate 'a maga bölcsességéből és kegyességéből' legyen engedelemmel az olyan szegény embernek és atyafiúnak.

3^{dszor} Végeztetett az is, hogy az atyák a gyermekeket szoktassák az isteni félelemre és azért tizenöt esztendősen felül az Úr vacsoráját ügyekezzenek felvétetni vélek, és ha kik olyanokat tudnak, akik igen ritkán mennek az templomba, és egyébiránt is rendeletlenül viselik magokat, bírák uraink ottan-ottan intsék, tanítsák és ha ugyan engedetlenkednek, jegyezzék fel azokat és vizitációnak idein adják elé, és akkor per meriti qualitate büntessék érdemek szerint az vizitátorok.

Bona ecclesiae sic sequentur 'Az egyház javai a következők'

Vagyon egy türkés ezüst-aranyas pohár fedelivel együtt, mely is aranyas türkés, benne 45, fedelin is egy öreg türkés. Paczalai Borbára neve vagyon rajta, esztendőszám 1666.

Vagyon más egy halhéjas aranyas küvül, 1599 esztendőszám rajta, Ekárt András idejében csináltatott, egy fejr ezüstitányér hozzá.

Vagyon más ezüstitányér is öregjebb, 1648 esztendőszám rajta, imez írással: Soli Deo honor et gloria. 'Egyedül az Istené a tisztelet és a dicsőség.'

Vagyon három ónkanna, ejteles mindenik, egy óntányérral együtt.

Vagyon egy gyolcsabrosz, három rendel fejéres, virágokkal egyben. *Mikesné ajándéka.*

Vagyon egy török skófiomos keszkenő, az két végén négy-négy virág [...].

Vagyon két sáhos abrosz, ez ismét zöld selymes és sárga skófiummal való keszkenő.

Pulpitusra való kendő vagyon három. Gyolcskendők, egyik gyolcs recés, csipkés, az másik <fekete> fejéres selymes, az harmadik kék selymes. *Ez elvitetett a templomból.*

<Három> Két dufla törökszőnyeg: <Kettei jó. Egyik rongyos.> Egy ezüstös stylus. *A stylust csináltatta Buk István uram, melyet Festöknek hínak a torockai atyafiai.*

Graduál három. Íratta Ekárt István. Negyedik az Passió. Egy veres pergamenű könyv, eklézsia számára való.

Harang vagyon három.

[4]

Szénafüvek

Az két malom között egy darab szénafű, mely pap számára való, melyet az város szokott tartani kertel. Az másik Hosszúrétén, az város rétin kívül harmadik. Az város fölött vicinusa Simonok réti, Szentgyörgy felől az Barótiak réti.

Vagyon Bagoly bánya alatt, mind az Vérök, s mind pedig házul felől, az Üvegbánya felett való erdő, melyről levél is extal. Amelyből, ha kik venni akarnak, addig ne adjanak míg az árát meg nem adják: egy fáért, egy szálnak az ára dénár <39> 40.

Végeztetett az is de bonis Ecclesiae ‘az eklézsia javairól’, hogy amely restanciák ezelőtt az egyházfiaknál számadások után restanciában maradtak, tartozzanak az dékányok ad terminus ‘időre’ karácsony után negyedik vagy ötödik hétre felvenni az szénát, amint arról való notációk vannak: asszisztenciával lévén bírák uraimék ökegyelmek. Ha az competendum et praefixum diem ‘a meghatározott és kijelölt napon’ vagy elé nem állanak az számadásra, annál inkább az satisfactioe duplummal ‘kétszeres jóvátétellel’ tartozzanak az egyházfiak. Az dékányoktól ismét vegyenek számot bírák uraim, jelen légyen pedig az számadásban az prédikátor ökegyelme is.

Vagyon interesben ‘kamatra’ kiadatott pénz fl. nro. 100, azaz száz, melyeknek terminusa Szent János-napja. Interes ‘kamat’ pedig annuatim ‘évente’ tíz-tíz forint. Ez 1692-dik esztendő, negyedik esztendeje. Az Eklézsia pénze pedig semmi egyéb úzusra az pap, mester és templom építésén kívül semmi egyéb úzusra ne fordíttassék.

Végeztetett az is, hogy az pap és mester híre nélkül az haranghoz harangozásokon kívül ne nyúljon sub poena ‘büntetés terhe mellett’ fl. 2. senki.

[5]

Torockószentgyörgy

Eodem anno visitatio celebratur in Ecclesia **Thoroczko Sz.Györgyiensi** ubi post seriam pastoris et rectoris censuram haec sunt conclusam. ‘Ugyanebben az évben vizitáció volt Torockószentgyörgyön, ahol a pap és a tanító szigorú vizsgálata után a következőket határozták el.’

Mivel nagy botránkozás tapasztaltatott itt az eklézsiaiban ennyi részben, hogy az kopulációnak idein, minthogy déleesti órakor esik az kopuláció, némelyek részegen mennek az templomba azért, hogy ezután ez ne legyen, hanem józanon menjen ki-ki az templomba, és ki-ki részegen compareal ‘megjelenik’, arra szorgalmason vigyázzanak az dékányok és egyházfiak, és ha ki abban deprehendáltatik ‘rajtakapnak’ fl. 1 büntetessék.

2^{dszor} Végeztetett, hogy ha ki pap és mester híre nélkül az harangot megvonja, megbüntetessék fl. 1.

3^{dszor} Az Eklézsianak conferáltatott ‘adományozott’ szántóföldek árendáját az egyházfiak vegyék fel, minden kedvezés nélkül azoktól, akiktől bíráttak és béreltetnek, hasonlatosképpen az réteknek is. Ezt pedig, ha fel nem vehetnék az egyházfiak legyenek segítséggel az bírák az egyházfiaknak. Ha az egyházfiakon múlták el, büntessék meg az bírák fl. 3. Ha az esküdteken múlik, vizitációkor büntettesse ökegyelmeket az püspök.

4^{dszor} Az pap és mester háza körül való fogyatkozásokat restauráltassák az egyházfiak sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 6.

<5^{dször} Végeztetett, hogy amely légált pénz volt Magyarosi István uramnál, mely volt 140 forint, jöllehet az száz forintját ökegyelme megadta és 40 forintját Thoroczkai Mihály uram leengedte az Ekléziában is, melyeket ökegyelme addig adta annak megengedésire citra intentione ‘szándéka nélkül’. De mivel sem Thoroczkai Mihály uramnak, sem az Ekléziának nem volt hatalma arra, hogy leengedhesse, azért ökegyelmétől tiszteletes püspök uram satisfactiót ‘jóvátételt’ vegyen, és in futuro Consistorio Generalis ‘a jövőben a Főtanács’ ökegyelmétől plénarie megvegye, ratione officii ‘megvegye hivatalból a teljeset’.>

6^{ször} Az mester salláriumának restanciáját ‘fizetésének hátralékát’ az dékányok szolgáltatassák be sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 12.

7^{dször} Vagyon az ekléziának készpénze az ládában de presenti ‘jelen pillanatban’ fl. 32, dénár 75. Adósság, ki kiadatott mind, körülbelül fl. 500 ÷ ötszáznyolcvanegy forint, dénár 55. Melynek felszedése felől végeztetett, hogy akik kiadták, azonok (sic!) vegyék be, amelyeket Szentpáli uram idejében kiadtak új esztendőre. Amelyeket Boronyai uram idejében azokat Szent János-napjára sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 12 toties quoties ‘annyiszor ahányszor’, amelyeket az bírák erejével vegyenek fel. Ha az bírák elmúlatják fl. 12 az poenája ‘büntetése’.

Bona ecclesiae ‘Az eklézsia javai’

Vagyon egy ezüstpohár, lábas, kívül aranyas. Két ónkanna, egyik másfél ejteles, egyik ejteles. Egy ezüstantyér, amelyen esztendő szám 1648, kolozsvári címer környülötte. Két gyolcsabrosz, egyik nyomtatott krakai, az másik recés.

Egy gyolcskendő, feketés, pulpitusra való. Más is viseltes, egy, az pulpituson. Egy varrott keszkenő. Az katedrán egy törökszőnyeg. Item más törökszőnyeg, asztalra való. Egy patyolat keszkenő, nyolc ágas, skófiumos. Harmadik varrott keszkenő. Vagyon egy gyolcsabrosz, kinek közepén három ujjnyi, skófiummal elegyes kötés vagyon, körülötte is kötés, csipkével együtt.

*Vagyon egy szép kívül-belől aranyas virágos s fedeles ezüstpohár, Tholdalagi András uram ajándéka, fedelével együtt fél ejteles.

[6]

Harang kettő, s egy csengettyű. Az nagyobbikon ez vagyon írva: Anno Domini MDCLXXIV In honorem Dei et Jesu Christi, Joannes Felmer fudit. ‘Az Úr 1674. esztendejében Isten és Jézus Krisztus dicsőségére öntette Felmer János.’ Az másikon: Ista Campana est disposita ad honorem Dei et Beati Andreae Anno MD. 28. ‘Ez a harang Isten és Boldog András tiszteletére állíttatott 1528. évben.’ Az kisebbik simán öntetett írás nélkül.

Szántóföldek

Vagyon papság számára egy hold föld az út mellett, az rövidben, másfelől vicinusa Osvát István. Az úton alól Kerek-Egerben vagyon egy parlag, papság számára való. Vicinusa az végén Járai Mártoné, az úton által megyen.

Vagyon egy rét, melyet ugyan Papréteinek hínak, melynek egyfelől való vicinusa az patak, másfelől Takáts alias Györke János.

Vagyon egy küs darab erdő, egyház számára való, az Küs-Nyárlón felül, Tölgyesnek hívják az Getse-réti mellett. Ezek testificáltak fölöle: Györke György falusbíró; esküdtek: Kováts András, Móricz Miklós, Szabó György, Györke Márton, Veres László, Szekeres István, Barta István; aedilis 'egyházfi'.

Árendás földek

1. Item Szekrény vápájában öt hold föld, kik az templomhoz valók, melyek Thoroczkai László uramnál vannak, mikor bevetették minden esztendőben 50 pénzben járt.

2. Akasztó-dombon innét két hold föld az oldalon, ezek is Thoroczkai László uramnál vannak. Ezekről mikor bévetették 20 pénz járt.

3. Almásban egy hold föld, mely öreg Thoroczkai Mátyásné asszonytól vagyon, 15 pénzben jár.

4. Az patak mellett harmadfél hold, ezt is Thoroczkai Mátyásné asszony bírja, 20 pénzben jár.

5. A falu végén alól az Képnél két hold föld az út mellett, az prédikatori házhoz való, melyet Thoroczkai Ferenc elfoglalt volt magának, mostan pedig Thoroczkai Miklós bírja az öccsivel, Thoroczkai Istvánnal, pap számára való.

6. Az Bedelei-nyíres oldalán az Kovátsok részire való, az Hidegkúton túl egy darab föld az egyházé, öt pénzben járó föld Kováts Ferencnél vagyon.

7. Az Nyárlóban egy darab szénarét, minden esztendőben tilalmas és 20 pénzben jár János Kovátsnál.

8. Thoroczkai Mátyásné Majoránál az berek alatt egy darab föld Bota Istvánnál és Bota Mihálynál vagyon, 15 pénzben jár. Ez is az egyházé. <Küs Istvánnál vagyon.> Ugyanott az Kőoldalon egy hold föld az egyházé, tíz pénzben jár. Varga Péternél vagyon.

9. A Kőoldalon egy darab föld, 15 pénzben jár.

10. Az Eger mellett egy föld 15 pénzben jár, ez Mos Andrásnál vagyon.

11. Az Nagy István réténél vagyon egy darab szénarét, Becze Lászlónál, minden esztendőben tilalmas, egyik esztendőben mikor tilalmasban esik 15 pénzben jár, mikor nyomásban esik, mert akkor káros 20 pénzben jár, Székely Albertnél vagyon.

12. Az Nyirposkó alatt egy hold föld, tíz pénzben jár.

13. Küs Mihály Kováts Istvánhoz való indulatjából legált egyház számára egy földet az réven túl, mely véggel megyen Thoroczkai János uram földire, legálta pedig Kolosi István, torockószentgyörgyi prédikátor, Küs Gergely és Rác Mihályék előtt.

Ambrus Kováts, Mihály Kováts, Mos Bálint, Járai Kelemen hűtök szerint adták ki ezeket az földeket és réteket pünkösöd után való szombaton Anno 1583 esztendőben esperes uram, Kállai Péter előtt, ki tordai prédikátor volt, Kövér Tamás bágyoni, Kamarási János torockószentgyörgyi és Patkó Gergely, ki torockai prédikátor volt.

Vagyon Szentgyörgyi Eklézsiához való Koh torockai határon, melyről való levél vagyon nemzetes Toroczkai Mihály uramnál 1696. 7. Februarii. Ismét a Szellőn egy föld 25 véka búza fereje circiter.

[7]

Csegez

Eodem Anno Visitatio celebratus in Ecclesia **Tsegeziensi** ubi haec acta. ‘Ugyanebben az évben vizitáció volt Csegezen és következő történt.’

Post censuram Pastoris et Rectoris ‘A lelkész és tanító megvizsgálása után’: végeztetett az papi jövedelem felől, hogy eddig tartatott usque obszerváltassék, egészen megadják, hanem ha per sua pietate ‘a maga kegyességéből’, ha mely szegénynek nagy kérelmére valamit el akar engedni az prédikátor.

2^{szor} Végeztetett, hogy se az pap szennyes böcstelenségire ne szóljon, és ne cselekedjék, se szennyes az pap böcstelenségén, egyébiránt, ha két vagy három tanúk által megbizonyosodik fl. 3. convincalódnak ‘büntettetnek’ az tegezést által hágó személyek.

Vagyon az eklézsiának pénze fl. nro. 200 és tíz, azaz kétszáz tíz, az egyházfi üdösbik Simándi András kezinel. Ennek felette vagyon ugyan az őkegyelme kezinel fl. 26 legátum, mely ilyen kondícióval hagyatott keziben, hogy senki kezire ne jusson, hanem ha az templom építetik arra az úzusra fordíttassék.

Interna bona ‘Belső javak’

Egy ezüst *[...] aranyas* pohár. Valorum ‘értéke’ fl. nro. 26. Egy ónkanna, ejteles. Egy rézpohár. Egy óntányér. Gyolcsabrosz kettő. Egy törökszőnyeg, két festékes. Egy gyolcskendő. Egy zöldselemmel varrott kendő.

Az Vagyas-tava végiben vagyon egy darab gyümölcsnek való kert, papság számára való. Ha az falu káposztaföldet fogna, tartozik az falu az papnak is abból egy részt adni.

Vagyon egy rét az Hegyes Borts alatt, pap számára. Vicinusa mind alól, felül Tar Gyergely réte féle.

Az Fügedi-ösvény mellett vagyon más darab rét, pap házához való. Vicinusa egyfelől Borbély György, másfelől Tsongai György.

Szántóföldek

Az Lügeten vagyon egy darab szántóföld. Vicinusa egyfelől Simándi Miklós szántóföldre, másfelől Simándi Istváné. Ez falu földiből foglaltatott az eklézsia számára.

Az Tsomor-elvében vagyon egy darab föld. Vicinusa egyfelől az szabad erdő, másfelől Simándi Miklós földé. Felül az Tsomor-elvében vagyon egy darab szántóföld, melyet hagyott Borbély György testamentumban. Vicinusa egyfelől az szabad erdő, másfelől az szabad út. Hagyta örökösön az papok számára. *Ennek az földét elhordotta a víz.*

Az más fordulóra az Nyíláson vagyon fél hold. Vicinusa egyfelől az szabad út másfelől Székely Istváné. Ez is papság számára való.

<Az Nyárlón is vagyon egy darab. Vicinusa Budai János egyfelől, másfelől Tar Mihály. Papság számára való ez is. Ez zálogos fl. 3.> *Kiváltották.*

Simándi Pálnak vagyon két földcskéje, rosszak. Per fl. 2. vagyon zálogban. Egyiknek vicinusa az ki Kerek-gát felett vagyon egyfelől Nagy Ferenc szántófölde, másfelől Tsegezi Lajosé.

Az másik Torokra és Felsőkútra járóban vicinusa egyfelől az szabad út, másfelől az Simándiak szántófölde. Ez is papság számára való. Ezeket nem váltották eddig.

Az Felsőkútnál vagyon egy darab, egyház számára való. Vicinusa egyfelől az Porgolát, másfelől az szabad út.

Tsomor erdején adott Istenes indulatjából Tsegezi Ferenc uram egyet örökösön. Vicinusa egyfelől ugyan maga földé, másfelől Tar Mihály.

2^{dik} Kép-Mege felé fordulóban az Bak bentsőben is egyet kinek is vicinusa mindkétfelől maga Tsegezi uram.

Vagyon egy föld zálogban az Nyílakban Keresztútnál per fl. 6., melyet hagyott Budai János, hogy kiválthassák, mikor ki akarják váltani. *Ennek felét kiváltották, restant fl. 3.

Erdők

Vagyon egy tölgyfa szálás erdő, igen szép. Egyház számára való az Torsában.

Ugyan az Torsában az két út között egy darab erdő.

Harmadik az Imre-pataka mellett, fel az Tsegezi nyugovóig vagyon egy darab erdő. Az Galambosnál lejövő út az vicinusa.

Az Vagyas-tavában vagyon három körtvélyfa. Ez közös Demeter Istvánnal és Nagy Ferencsel, fele az papé. *Ezek kiasztak.*

Az falun alól az berken vagyon egy körtvélyfa. Az Csorgó-kút alatt is egy vagy két kerek mézes körtvélyfa. *Ezek kiasztak.* Vadkörtvélyfa is vagyon egy ugyanott.

[9]

Bágyon

Eodem Anno Generalis Visitatio celebrata in Ecclesia **Bágyonienis** ubi hac acta. 'Ugyanebben az évben vizitáció volt a bágyoni gyülekezetben, ahol a következőket döntötték.' Post censuram Pastoris et Rectoris 'A pap és a tanító megvizsgálása után' panaszolokdván az Reverendus

Pastor, hogy mustbeli bérek beszolgáltatása igen incommode 'alkalmatlanul' vagyon és magoknak kellett ostiatim 'ajtóról ajtóra, házról házra' eljárni, és bevenni. Azért

1^{ször} Végeztetett az eklézsiának consensusából 'egyetértéséből', hogy a modo in posterum 'a jövőben' az pap és mester mustjoknak beszolgáltatására az egyháziak legyenek kötelesek hűtök és kötelességek szerint, és igazságosan beszolgáltassák, melyet, ha negligálnának vagy refuatariuskodnának 'elhanyagolnák vagy visszautasítanak', az egyháziakon vehessen satisfactiót 'jóvátételt' az kurátor. Az egyháziaknak pedig az must béreket per suo labore 'a maga munkájából' meg engedi az pásztor és mester is, hogy ezen dologban commodé 'a körülményekhez illően' eljárassanak az egyháziak magok, az közönséges szüret napja előtt két nappal <magok> szőlőjüket megszedhessék megengedetett. Az búzabeli bérről pedig tartozzanak az egyháziak is. Az mester az egyháziakkal legyen az must beszedésben.

2^{ször} Végeztetett, hogy a modo in posterum 'a jövőben' mindenkor bizonyos kurátor választassék az eklézsiában, az ki az eklézsiának javaira, örökségeire és az egyháziak felett való asszisztenciára köteles legyen, és per hoc tempore unanimi consensu 'ekkor teljes egyetértésben' választaték nemzeti Tsegezi György uram, kit is Isten ezen szent hivatalban boldogítson. Az kurátor pedig hűtellel legyen mindenkor köteles, és az egyháziaktól annuatim 'évenként' a kurátor számot vévén a faluban a paercipuus 'kitűnő, fő' emberekben pedig hatot vagy hetet maga mellé vegyen, *s ebben leve Praedicator uram is*. A kurátor pedig különben ne változzék, hanem püspök jelenlétiben, vagy szeniort, ha authorálja a püspök. Az büntetésben pediglen az egyháziakon három forintig authorálja püspök uram a Dominus Curatort. A bírságnak két része az eklézsiáé, harmada a kurátoré. *Anno 1711. 4. Martii pertenefore ezen munka a Praeciputokra 'fő emberekre' az eklézsiában, és az egyháziakra bizatik ez autente eklézsia.*

3^{dször} Végeztetett, hogy ha mely közönséges eklézsiái dolgot és munkát akar a kurátor véghez vitetni, és az egyháziak vagy egyebek által munkára szólíttatja az embereket, és nem engedelmeskednek, büntetessenek a vakmerő és nem engedő emberek fl. 1. Ez pedig légyen az eklézsiáé.

4^{dször} Végeztetett (mint hogy azelőtt is szokás volt), hogy aratáskor elsőbben a pap búzája hordassék be. Azután hordják be ki-ki magáét. Poenaja 'büntetése' aki ellenben cselekszik fl. 1.

Bona ecclesiae 'Az eklézsia javai'

Adatott mostan kurátor uram kezibe készpénz fl. nro. 34, dénár 62.

Adósság ki kiadatott in summa vagyon fl. 44, dénár 43.

Volt olyan adósság is fl. 13, melyen egy darab erdő adatott volt el és jutott volt néhai Balogh Péter akkori egyházi kezéhez, ki miseran 'nyomorultul' megölettetvén szállott volt árváira az adósság, kik igen nagy gyámoltalan árvaságra jutván, és nem lévén honnan satisfactiót 'jóvátételt' vehetett volna az eklézsia. Azért arra tekintvén az eklézsia, mint miserabilis personáknak in toto

‘egészen’ Istenre nézve elengedte nekik, vizitáció alkalmatosságával, püspök uram és vizitátorok előtt.

Vagyon egy lábas poharacska ezüst, három ember, két fő rajta.

Vagyon egy ép ezüst kalán, és egy nyeletlen.

Egy virágos ónkanna, másfél ejteles, kétfejű sas rajta.

Egy óntányér. Egy patyolat aranyas keszkenő, nyolc virág rajta.

Két sáhos abrosz, egyik vékony, a másik vastagabb. Hat kendő. Három törökszőnyeg, kettei jobb, egyik alább való. Levelek két kötésben nro. 37. *Ezekről másutt láss.*

[10]

Szántóföldek

Köböl-kút szeriben vagyon két hold szántó föld, vicinusa napkelet felől üdősbik Nagy István földe, napnyugatról Bodotsi János relictaja ‘özvegye’ földe.

A Kő-kútban két hold, napkelet felől vicinusa Nagy Márton, napnyugatról Fejér János.

<A Jordán-kútja mellett is két hold, délről vicinusa ország útja, északról Varga István ...>

kiváltatott

Az ország útjára menőben másfél hold, vicinusa <délről> Haydu Márton északról, délről Kis Ferencz.

<Libuczosban vagyon mintegy másfél hold, vicinusa északról Budai Márton, délről út közti Balog István. *Ez kiment az eklézsia kezéből.*

Daniel Deákné asszonyom is hagyott két hold földet, mely az ország útjára megyen, melynek vicinusát nem tudják mondani. Egyfelől Simonfi Péter földe vicinusa.

Erdei az eklézsianak vagyon circiter ‘körülbelül’ nro. 17, melyekről levelek extálnak ‘léteznek’. *Ezek a levelek elvesztek.*

Vagyon egy rét a bágyoni határon, mely pap számára való, mesterével együtt. Vicinusa délről Tsegezi Ferenc uram. Két ember kaszálatjával tartozik a pap a mesternek belőle.

Harang kettő. Egy nagyobb, másik kisebb.

Más fordulón földek. A Szemera alatt <a Köböl-kúton kívül> egy darab föld, melynek vicinusa Tsegezi Márton és Tsegezi Ferencz árvái vicinusában.

A Köböl-kúton kívül egy darab föld, melynek vicinusa Tsegezi Gergely.

[11]

Kövend

Eodem Anno Visitatione Generalis instituitur in Ecclesia **Kövendiensis**. ‘Ugyanebben az évben vizitáció volt a kövendi egyházközségben.’

Ubi post censuram Pastoris et Rectoris hac Conclusa ‘Ahol a pap és a tanító megvizsgálása után a következőt határozták’:

1^{ször} Végeztetett, hogy valaki ezen túl az templomba be ne menjen, hanem mint eddig az templom ablaka alatt ül prédikáció hallgatásra és könyörgésre, megbüntettesék fl. 1. toties, quoties 'alkalmanként'. Az bírság cedáljon 'adják át' az eklézsiaiban, ha az falu negligálja az büntetést, vizitációkor büntesse vagy püspök vagy szenior.

2^{dik} Délben: Végeztetett, hogy a modo in posterum 'a jövőben' tartozzék az egyházfiú karácsonyig az búza és pénzbéli bérít bészolgáltatni az papnak in toto 'egészen', azoktól az kik vékával fizetnek. Ha negligálja az egyházfiú az magáéból kontentálja 'elégítse ki' az pásztort és mestert. Az falu vegye meg rajta.

Bona ecclesiae Az eklézsia javai'

Vagyon egy aranyas ezüstpohár, fedeles, kívül belől aranyas, Gyulai Mártonné neve rajta, 1628. esztendőszám rajta. Vagyon két ónkanna, ejtelesek, egyik virágos. Vagyon az templomban két szőnyeg *egyike dufla*. Egyik az katedrán, egyik az asztalon. Egy Graduál. Egy fejéres csipkés kendő, egy zöld skófiomos keszkenő. Török keszkenő *vagy kendő*. <Két puska, az <...>még egy puska.> Két óntányér. Egy sáhos abrosz. Egy láda <két kulcsos>. Adde 3^{dik} ónkannát, Nekkel Györgyné asszony ajándéka. Egy aranyas keszkenő Fejes Ferencné asszony adománya. Egy aranyas szélű fátyol keszkenő. Egy veres fonalú vászon abrosz, Dimen Péterné adománya.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon nyolc hold föld, az Két Fordulóra, pap számára való.

Azon kívül ismét az Két Fordulóra négy hold föld, melyet az falu vet be, és annak gyümölcse <hol falu közönséges szükségire, hol> eklézsia szükségire fordíttatik.

Vagyon egy malom Sinfalán, melynek hétfői jövedelminek egyik köveknek harmad része kövendí eklézsiaiba jár ex consensu possidentium 'a tulajdonosok egyetértésével', két része pedig az sinfalvi eklézsiajának.

Vagyon két erdő, az melynek haszna hun falu, hun pedig eklézsia szükségire fordíttatott eleitől fogva. Az Takaróban egy, Hidegh-kút patakában is egy, ugyanott feljebb egy. Az Nyerges kertben is egy. <Az Nyárfa völgy tetejében>. Az rét kapunál, az patak mellett egy. Az Pad oldalán egy darab. Az Rakottyán felül is egy.

Vagyon Kús Bogátban egy rét, vicinusa ab oriente 'keletről' Jobbágy Benedek uram réti. Ab altera 'másfelől' Fejér Judith unokája.

Salarium Ministri 'A pap fizetése'

Minden házasember dénár 40, 40. Özvegyasszony, ki guzsalyával él, dénár 20.

Minden házasember kinek vetése vagyon, tíz kalangyánál feljebb, két-két kalangyát.

Kinek vetése nincsen, két-két véka búzát. Fa húsz szekér.

Mester szalariuma. Két-két véka búza, tíz-tíz pénz, tíz szekér fa.

Egy-egy harangozó kenyér.

Harangok kettő, küsebb írás nélkül való. Az nagyobbik harangon ilyen írások: Joanes Reissenberger. A. D. 1652, Deo Max. Laus et gloria, Kövend.

[12]

Sinfalva

Eodem Anno die 5^{tam} Decembris Visitationis Celebratur in Ecclesia **Singfalvium** ubi post censuram Pastoris haec sunt acta 'Ugyanebben az évben december 5-én vizitáció volt a sinfalvi egyházközségben, ahol a pap megvizsgálása után a következőket határozták':

1. Végeztetett, hogy akik az egyháziak kérésire az pap s mester bért meg nem adnák, az ország artikulusa szerint, az egyháziak zálogolják meg, kirendelvén az eklézsiái beneficiumot, amikor kívánatlik az egyházi mellé. Az búzát szolgáltatassák bé Szent Mihály-nap előtt két héttel. Az pénz pedig szolgáltatassék bé Szent János napjára fele, az fele része Kúsasszony napjára.

2^{dszor} Végeztetett, hogy ha mely ember az pap bérért meg zálogoltatik, intra quindenam 'tizenöt napon belül' kiváltsa, megkémélvén az egyházi az záloggal az embert. Ha ki nem váltja intra quindenam 'tizenöt napon belül' elvethesse az zálogát az egyházi. Az zálog pedig intra quindenam 'tizenöt napon belül' az egyházfinál legyen.

3^{dszor} Végeztetett, hogy ha kinek tíz kalangya búzáig terem, annál inkább több, ha egyebünet cséppel keresi is búzáját az egész bért megadja, ha pedig semmi vetése nem lészen és csak csepűvel keresi, akkor csak fél bért adjon.

Ami pedig az özvegyasszonyok dolgát illeti, az eklézsia intézze meg, ki tartozzék egész bérrel, ki féllal, s ki kevesebbel.

4^{dszer} Végeztetett, hogy ha az pap az szemetet, az ganét, papság házatól ki nem hordatná, mikor elmegyén az eklézsiából, az szenioroknak <pedig> jelentsék meg, és addig ne menjen el helyéből, míg ki nem hordatja.

Ecclesiae bona 'Az eklézsia javai'

Egy ezüstpohár, merőben aranyas, tíz tallér nyomó; két kanna ejteles; 3 óntányér; abrosz circiter három; kendő kettő. Egy keresztelőkannácska. Keszkenő egy. Egy szőnyeg. Selyemkeszkenő.

Externa 'Külső'

Vagyon egy rét prédikátor számára való az Bodroga megett. Vicinusa túl az Aranyas. Ugyanott elegyesleg fűzfaberkék, tőkék. Az vízen túl is az Fakadós hegye alatt egy darab fűzfaberek. Egyház számára.

Tatár Ferenc berke mellett, az falu végén alól, egy darab berek, az Kús Máté házán alól tőkés berke. Ismét az templom körül egy darab planetrés, 'csemete faiskola', az szekér utak az környéke.

Vagyon egyház számára rét az Polyáni határon, az Szentkirályi határ tartja az végét alól, az oldalát pedig egyik felől az Polyáni határ.

Erdők

Vagyon az Kövendi határon Szármony-nyakon egy darab erdő. Egyik felől vicinusa Kövendi egyház erdeje, másfelől az Szabad erdő tartja határát, egyház számára való. Az Rákosi határban is az Bakmonyas-mező mellett egy erdő. Egyfelől mellette Szilvási Andrásé, másfelől Strucz Ferencé.

[13]

Az Bába-vár oldalában egy erdő. Vicinusa egyfelől az Aranyas felől Gergely papné erdeje, másfelől Mohátsi Kös Máthé erdeje.

Vagyon az Kerek bik [bükk] ellenében is egy erdő, az Mészköi határszélben. Vicinusa az Aranyas felől Mihály Deákné Peczi Kata erdeje, másfelől Mészköi Batóti András erdeje.

Az Száldoboson az Kintsés Vápával együtt egy erdő. Az Hosdát pataka mellett az Korhenyi-berken felül egynéhány tőkés berek.

Szántóföldek

Két hold föld az Felső-Singvafalvi határban az Horgas Martban az Aranyas felé nyúl lábbal, papság számára. Az Rákosi patakra is nyúl lábbal egy hold, egyik vége az rétre, vicinusa egyfelől Kósa István, másfelől Mihály Deákné.

Az kert megett egy hold föld, az falura jó lábbal. Vicinusa felül Dipsei István, alól Vagyas György.

Az Felső-Sinfalvi határban hagyott Gergely papné asszonyom az dombon egy hold földet prédikátorok számára, papról papra maradjon, az halomra rüg lábbal. Vicinusa Fodor Tamás Rákos felől, alól Pálfi András, az öreg.

Az halom megett egy hold. Vicinusa egyfelől Gál Ferenc, másfelől Nescitz. Papság számára való. Ugyanannak a végében az rövidben az útra rüg lábbal. Vicinusa egyfelől Gergelyfi Gergely, másfelől Fodor Mihály, papság számára való.

Az Alsó-Sinfalvi határban két hold az Kenderes-kert felett, pap számára való. Vicinusa Gál Ferenc egyfelől, másfelől Egri Péter.

Az Külső-lábban két hold, egyház számára való. Vicinusa egyfelől Simon Mihály uramé,
Csikai János.

Az Vizes-völgyben egy hold. Ez is egyház számára való. Vicinusa Fodor Antalné, másfelől Székely Györgyné. Az Bodokban egy hold, egyház számára való. Vicinusa Fodor Mihály, másfelől Philep Menyhárt.

Vagyon egy csengettyű harang, semmi írás nincs rajta.

Simon Mihály is az eklézsiának adta a maga földjét, de azt kiváltották.

[14]

Várfalva

Anno 1692 die 5 Decembris visitatio celebratur in Ecclesia **Várfalviensi** ubi post seriam Pastoris et Rectoris censuram haec sunt conclusa ‘1692 december 5-én vizitáció volt Várfalván, ahol a pap és a tanító megvizsgálása után a következőket határozták’:

1. Végeztetett, hogy amely restanciák ab anno 1684 visitaciónak idejétől fogva fennmaradtak, mindazoltától fogva esztendőnként következett egyházi tartozzanak az ő idejekben esett restanciákat felszedni sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 12. Pálffy Miklós idejében esett restanciákat pedig az mostani egyházi Gadó Márton az falut melyet vévén, tartozzék felszedni. Az terminusa pedig az megadásának legyen ilyen korban, hogy akik felől úgy ítél az falu, hogy megadhatja. Légyen az jövő 1693 esztendőbeli húshagyó kedd. Az szegényebbeknek Szent Lőrinc napja, ha kik pedig vakmerölködnének, és az egyháziakat böcsteleníttének vétessenek számba és írásba. Püspök uram büntetése legyen azokon vizitációkor, vagy annak előtte is az szenior által, ha ökegyelme úgy akarja.

2^{SZOR} Barta Miklósnak adattatott egy ülőhely dél felől az katedra elleniben.

Az Torokban való malomból annuatim ‘évente’ egy-egy forint szokott járni, mit hogy az malomház falu földin építtetett volt. Melyet az egyházi szorgalmasan exigáljon ‘követeljen’.

Externa ‘Külső’

Felső-Singfalvi határban Koltsa-füziben egy darab rét. Egyfelől vicinusa az kálvinista ekléziához való rét, másfelől Gergelyfi Gergelyé. Ez papság házához való.

Az Vízelen egy Nyilacska, mester számára való. Vicinusa Rósás Miklós réti, másfelől az Nyilak végi.

Az Polyáni-rétben egy darab rét. Vicinusa az Polyáni-nyilak nyulnak reá, másfelől az Rákosi Ekléziával forduló. *Ez az ekléziáé.*

Az Apat-örvényinél egy darab szántó föld. Egyfelől vicinusa az Aranyas, másfelől az Szék erdeje.

Gyertyámos farában egy darab irtovány, az Szék erdeje körülötte. *Ez az eklézia erdeje.*

Az Csegezi-határon az Nádas-kútjánál hagyott Ajtoni Jánosné Gergelyfi Margit egy darab szántó földet. *Ez az ekléziáé.*

Erdők

Az vár megett az Szénégetőben egy erdő. Vicinusa Mahuly uram, másfelől Tsipkés Andrásé.

Az Mihály-patakában is egy erdő. Vicinusa Mihály Ferenc erdeje, másfelől Finta Gergelyé.

Az Rákosi határban egy erdő, mely az várfalvi papság házához való. Vicinusa az rákosi pap erdeje, másfelől az Ilontsa útja.

Az Aranyason való malomból az Várfalvi határon jár egy fél rész, melyet boldog emlékezetű Babos Jakab uram hagyott. Ez is az eklézsia számára való. <Elpusztult az a malom.> Ebből minden esztendőben 9 véka búza jár.

[15 üres]

[16]

Aranyosrákos

Eodem Anno Visitatio celebratur in Ecclesia **Rakosiense** ubi haec acta. ‘Ugyanazon évben vizitáció volt Aranyosrákoson, ahol a következőket határozták’:

Az mester az szüntelen való korcsomálástól eltiltatik sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 3., hanem egyszer-másszor korcsomárolván, akkor is, az kétszeri prédikáció közben ne árultasson.

Bona ecclesiae interna ‘Az eklézsia belső javai’

Vagyon templom számára egy aranyas pohár, egy ónkanna, sáhos abrosz <három> kettő. Pulpitusra való gyolcskendő egy. Egy kézi keszkenő, pohárra való. *Egy tarka selyemkeszkenő, Kozma Istvánné asszonyom collátuma ‘adománya’.*

Externa bona ‘Külső javak’

Az Jobbág Benedek uram, az Berken való malmából húsvét heti vámja éppen Rákosi Eklézsianak jár.

Vagyon az papság házához egy darab szénarét. Egyfelől vicinusa az kálvinista pap részére való, másfelől Kováts István uramé.

A Polyáni-réten vagyon egy darab, melynek vicinusa házul felől az kálvinista pap részi, másfelől az Polyáni-Nyilak nyúlnak reája, harmadik felől Szabó Jakab réti, az vicinusa negyedik felől Szentmihályfalvi Szabó Andrásé. *Árendája denárius. 40.*

Vagyon az kövendi út mellett harmadrész héján két hold föld, mert az harmadrészt az kálvinista pap részire foglalták. Vicinusa az országútja egyfelől, másfelől Baló Tamás. Papság házához való. Azon lábban vagyon egy hold föld, melynek egyfelől való vicinusa Várfalvi Gáspár földjeféle, kívül az út felől vagyon András földjeféle. Ezt Patkó János hagyta volt. Ez is papság házához való.

Az Ábrahám-hegyére nyúl egy hold föld, eklézsia számára való. Egyfelől való vicinusa Kűs Ferenc, másfelől Philep István. Szász István hagyta örökösön testamentumban.

Az Felső-Singfalvi határban egy hold föld. Alól az vicinusa az Várfalvi Eklézsiahoz való, felül Túri Tsegezi János uramé, Lászlófi Péter hagyta volt. Az Alsó határban ugyanott egy hold föld. Egyfelől az vicinusa Tsipkés Zsigmond, másfelől Fodor Miklós. Dobos István hagyta volt.

Várfalva felé fordulóban két hold föld az Berken az vicinusa az kálvinista pap egyfelől, másfelől Varga János. Papság házához való.

Azon fordulóban az Ebris-hátán egy hold föld zálogos fl. 3. Egyfelől vicinusa Gergelyfi Gergely, másfelől Tsép János, azon földféle, az papé ez is.

Bardats Sámuel hagyott egy földet az két eklézsia számára, felét az rákosiak bírják, felét az várfalviak, az Várfalvi Fodor Menyhárt kertére megyen.

NB. Nagy Mártonné keze beadásával arra obligálá magát müelőttünk, hogy amely zálogos rétét hagyott volt az ura az eklézsianak, mely 6 forintban volt zálogban, ha látja az eklézsianak valami épületre való szándékát, kész leszen deponálni, ha pediglen másnak elzálogosítaná vita durante 'életében', jóvoltából kivehesse az eklézsia. És ha életében meg nem találná adni, holta után is kivehesse az eklézsia az javaiból.

[17]

Annakfelette más földet is örökösön hagyott az ura az Berken, az felső fordulóban, vicinusa Kováts István földje, másfelől Mahuly Miklós földje. Ezt is holta után az eklézsia vegye kezéhez.

Vagyon egy házhely az Egerben, melyet hagyott volt Körhenyei Györgyné ilyen formában, hogyha eltévelyedett unokája hazajönne, adják kezéhez ötödfél forintot letévén, ha pedig haza nem jó, az ki az atyafiak közül ki akarja váltani, tegye le azon ötödfél forintot. *Kiváltódott.*

Az Takaróban vagyon egy erdő, melynek vicinusa szabad erdeje az Széknek, másfelől kálvinistáké.

Az Szőlőmálban is egy, melynek vicinusa Kús Ferenc egyfelől, másfelől Babos Mártoné.

Ugyanott az Szőlőmálban Szász István hagyta erdő, melynek vicinusa egyfelől Székely Péter, másfelől Philep Jánosé. Az puszta szőlőre is nyúlik egy erdő. Egyfelől Kús István, másfelől Mahuly Miklós uram erdeje.

Ugyanott alább egy gyümölcsös Bunyor, melyet hagyott volt Vagyas Jánosné, felső vicinusa Létai István, alól Kússebb Fodor Márton. Ugyanalább ismét gyümölcsös Bunyor, melynek vicinusa az kálvinisták Bunyora, alól falu szabad mezeje.

Az Cék-patakában egy erdő, melynek vicinusa Philep Márton, másfelől Kováts Mihály.

Az Borsókert mellett az falu felől is vagyon, vicinusa Bíró Gergely erdeje, másfelől Jósika Gábor.

Az Ilontsában az papság házához vagyon egy erdő. Egyfelől Szentmihályfalvi Kús Miklós, másfelől az Várfalvi Eklézsiahoz való.

Az falun kívül egy darab puszta, melyen vannak valami vad körtvélyfák, melynek vicinusa Philep István, másfelől falu szabad mezeje.

*Az Székely Péter szomszédságában két körtvélyfa, egyfelől a falu szabad mezeje.

Farkas Bálint szomszédságában egy jó körtvélyfa az patakmarton. Elpusztult.

Vagyon egy kis harang, melyen körül való írás ez: Da pacem Domine in diebus nostris 1656. 'Adj békét Urunk földi napjainkban 1656.'

Túr

Anno eodem visitatio celebratur in Ecclesia **Turiensi**: ubi haec acta ‘Ugyanabban az évben vizitáció volt Túron, ahol a következőket határozták’:

Bona ecclesiae interna ‘Az eklézsi a belső javai’

Vagyon egy bádognohár (*elveszett*), egy ónkanna ejtelesnél valamivel kisebb. Egy óntányér, két sáhos abrosz, egy gyolcskendő, egy keszkenő, két csegezi festékes.

Externa bona ‘Külső javak’

Tatok nevű helyben egy hold föld, vicinus mindkét felől Horváth László uram coloniája ‘birtoka’: bírják, úgymint Mátyus Márton.

Az Tsob-lakában vagyon egy rét, egyfelől vicinus az nemeseké, másfelől az falué. *Tátok nevű helyben egy hold föld, vicinusa Horváth László uram mindkét felől. Büdöskútra járóban egy hold föld, vicinusa az út és árendási földek. A Kap teriben egy hold föld, tíz vékás, vicinusa az út és az árendás földek. A Zúgóban egy hold föld, vicinusa Horváth László és az közönséges út.*

Egy régi harang.

[18]

Anno 1692. Exscripta ex Protocolo Senioris dioeceseos Aranyas. ‘Kivonat az Aranyosi Egyházkör esperes jegyzőkönyvéből.’

Bona Ecclesiae Felsőszentmihályfaviensis interna ‘A felsőszentmihályfalvi eklézsia belső javai’

Vagyon két ezüstpohár, hólyagos, csapos az egyik, sima az másik, fenn az ajaka aranyas. Két ejteles kanna, két óntányér, egy réz gyertyatartó. Négy abrosz, egyike kékes és vászon, másik sáhos. Harmadik és negyedik gyolcs, az szélin csipke. Négy gyolcskendő, egyik csipkés körül, másik kék, zöld véres selyemmel varrott az vége. Harmadik is fejéres, negyedik parasztos. Két szőnyeg, egyik az asztalhoz való, másik az prédikálószéken. Vagyon egy aranyas keszkenő. *Egy ezüstpohár, a fenekén ilyen inscriptio vagyon: T. Dècei Judit Asszony ajándéka Aranyasszéki Szentmihályfalvi Unitaria Ecclesiae. Anno 1755.*

Externa ‘Külső’

Egy házhely Felső-faluban vagyon napnyugat felől. Vicinusa Tsegezi Tamás, másfelől Dávid Dániel. *Eladatott.*

Szántóföldek

Az felsőfalvi határban az Présláiban másfél hold föld. Vicinusa Bágyon felől Jósa János, másfelől Zayta András. Eklézsia számára való.

Ugyanazon határban az Akasztó-szeriben két hold. Vicinusa az falu felől Lippai András, másfelől Jósa János földje. Ez is eklézsia számára való.

Az Vajda Kápolnájánál az hegyre járóban két hold föld, három forintban vagy az ekléziánál. Vicinusa Sigmond Péter házul felül, másfelől Kövendi Gál Ferenc, adósságban adta.

Az papság házához az Alsószentmihályfalvi határban vagy három hold föld. Ketteje az papé, az egyik az mesteré. Az Létán felől Jobbágy András uram vicinusa, másfelől Lakatos István.

Ugyanazon Felső-határban két hold föld, az Vár-völgyben, egyfelől vicinusa Galatsi István, házul felől Kováts Mihály. *A többi szántóföldeket regesztrálja mostan 1711 esztendőbeli prédikátor Dersi uram adja esperesnek kezében.*

Rétek

Vagyon egy rét az falun elől, eklézsia számára jár, az taxája 60 pénz egy esztendőre. Vicinusa egyfelől az kálvinista eklézsia, másfelől az közönséges falu rétei, harmadik felől Szoboszlai uram napkelet felől, negyedik felől az országútja.

Vagyon más rét, pap számára való, az hegy farkán alól. Vicinusa felül az kálvinista eklézsia, alól Gyéres felől Kűs Péter, belül Polyán felől Gergelyfi Gergely.

Vagyon az Alsószentmihályfalvi határban egy Nyíl, kit az mester számára kaszálnak meg. Vicinusa Ingós Gáspár, másfelől Kováts János.

Vagyon egy darab Berkecske, az felsőszentmihályfalvi határban. Vicinusa az kálvinista eklézsia egyfelől, másfelől az falu Berke, <alatt is ugyanaz kálvinista eklézsia berke>, harmadik felől az Aranyas.

Más Berek is vagyon ugyanott. Alólfelől az kálvinista eklézsia vicinusa. Másfelől felül az falu kaszáló réti. Harmadik Berek is az alsószentmihályfalvi határban, felül való vicinusa az kálvinista eklézsia Berke, alól is ugyanaz kálvinista eklézsia Berke.

Vagyon két harangja ezen ekléziának, melynek egyikén, az nagyobbikon Mária képe kűs gyermekkel és másfelől egy cirkulusban Georgius Meyerel coronam me fudit a. 1677. Az másikon semmi bélyeg nincsen.

Testes horum Cives Ecclesiae. Szentmihályfalvienuum ‘Mindzek tanúi az alsófelsőszentmihályi egyházközség következő tagjai’ 1. Fodor János, 2. Lakatos István, 3. Újvári Mihály, 4. Sigmond Mihály, 5. Jósa János, 6. Dienes Márton, 7. Nagy Mihály. Kik fide mediante ‘igaz hitük szerint’ referálták mindezeket.

[19]

Torda

Anno 1693 die 8 Martii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesiae **Tordensi**, quo etiam constitutiones supra speciificatae revocantur ‘1693. március 8-án generális vizitáció volt Tordán ‘

Curatores reperti et confirmati Generosi Domini ‘Kurátor talátaott és megerősítetett’

Constitutum ‘elrendeltetett’, hogy a modo in posterum ‘a jövőben’ az papság háza görögnek és oláhoknak receptaculuma ‘befogadója’, sőt egyéb kereskedő embereknek is szállástartója ne

légyen, egyébaránt az pap fl. 6 megbüntettetik toties quoties ‘alkalmanként’, melyre az kurátorok és egyházfiak igen szorgalmatosan gondot viseljenek, nem excludálván interim ‘ne zárják ki átmenetileg’ az illendő hospitalitást ‘vendéglátást azok aránt, akiknek illik.

Bona ecclesia interna ‘Az eklézsia belső javai’

Conscriptione ex Tordai Ecclesiasti protocollo 1692. ‘A tordai egyházközség jegyzőkönyvéből 1692.’

Vagyon egy ezüst sima aranyas fedeles hatszegű kanna, egy ón ejteles kanna, egy óntányér, két skófiummal varrott keszkenő, mindeniken nyolc virág, egy sáhos gyolcsabrosz, két kendő, egyik fele selyemmel varrott, az másik fejr csipkés, egy dufla szőnyeg, az prédikálószéken. Ezeken kívül az mű bonumok vannak Kolozsváratt az plébániaháznál egy arra csináltatott jó záros ládában tartatnak, melyről írás is vagyon, mind az püspöknél, s mind pedig az Tordai Eklézsiának kurátorinál.

[20]

Ezeken kívül vagyon tisztelendő plébános uram kezénél kétszáz forint, úgymint tisztelendő Jövedécsi András uramnál, melyre őkegyelme annuatim ‘évente’ húsz-húsz forintokat ad. Vagyon egy Graduál, melyben közönséges énekek vannak. Vagyon egy Psalterium, melyet írt Vincsi György. Vagyon két harang.

Bona externa ‘Külső javak’

Ad Parochiam pertinentia. ‘A parókiához tartozók.’

Vagyon egy darab szőlő az Középmálban, melynek harmada az mesteré, melyről mostani vizitációkor végeztetett is, hogy az mester része az pap részétől elszakasztassék, és az mesternek assignáltassék ‘adassék’, mely szőlőt testált volt néhai Nemzetes Pápai Mózes. *Vicinusa* vagyon egyfelől Péter Deák uram, másfelől Komjászegi Andrásnéé.

Vagyon más szőlőcske az Alsómálban. Vicinusa alól Tolvaj István, felül Mihály Deákné szőlője, ez az pap számára való, melyet Beke Györgyné hagyott volt.

Vagyon az Szindi-völgyben az verőfény oldalál egy 25 vékás föld, vicinusa alól Tolvaj István, felül is őkegyelme. Ugyanerre az fordulóra az nagy Kölykedben vagyon egy 20 vékás föld, vicinusa felül Tolvaj István, alól Bölöni Mihály árvái.

Vagyon más fordulóban az Szentjános-patakán inetn való térben egy 13 vékás, egyfelől Nemzetes Szaniszló Zsigmond uram, másfelől Székely Zsigmondé. Ugyanazon fordulóban az Csipkés-teriben 16 vékás föld, vicinusa egyfelől Csipkés István, másfelől Darabos István. Vagyon ugyanazon fordulóban harmadik föld, az Vaskapu fele menő út mellett az keresztüljáróban.

Vagyon egy darab szénafű az Virágostó farkánál, házul felől vicinusa Székely Zsigmond szénafüve, másfelől Laskai Mihály, mely pap szénafüvének házul felől egy darabja az kántoré.

Pap béri

Akinek egész ekéje vagyon, ordinarie ‘rendesen’ ad három kalongyát, félekés másfél kalongyát, az ki pedig pénczel vettet, akármelyik határra is, egy kalongyát vagy két véka búzát, bort ordinarie ‘rendesen’ 100 urnás. Funustól ‘temetésért’ és copulatiótól ‘esketésért’ fl. 1.

Numerus auditorum. ‘A hívek száma.’

[21]

Szind

Eodem Anno et die, Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szindensi**, quo etiam constitutiones supra memoratae revocari debent. ‘Ugyanebben az évben és napon vizitáció volt Szinden, ahol a fentebb említett határozatokat vissza kell vonni.’

Curator constitutus est Stephanus Albertfi. ‘Kirendelt kurátor Albertfi István.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy lábas, belül és az ajaka aranyas ezüstpohár. *Ez elveszett, mely helyett adott Dusa István egy ezüst aranyas bogláros pohár, az bogláriban emberfő.* Egy félejteles ónkanna, vagyon egy gyolcsabrosz, veress selyemmel csillag hímű. Vagyon egy vászon, veres fejtővel vesszősön szőtt kenderabrosz. Vagyon két kendő az pulpituson, egyik gyolcs fehér csipkés, az másik refonallal szőtt kender. Vagyon két dufla szőnyeg, egy csegezi festékes szőnyeg. Egy kis tört harang. *A dufal szőnyeg predarakolt in Anno 1708. Vagyon más jó harang helyette egy, (*már pedig kettő*). Egy egyes szövésű csillagos szőnyeg, Bartha Annok adta. Ejteles ónkanna Bartha Annok Anno 1716 adta. Egy óntányér. Egy ejteles fa palack. Két kender sáhos abrosz. Egy szőtt kenderabrosz. Kék selyemmel varrott keszkenő, Szindi Albertfi Péterné adta. Egy láda.*

Bona externa ‘Külső javak’

Vagyon két szénarét, Szentmihályfalvára menő úton felül egyik, az másik Kováts-kútja mellett. Vagyon egy tó, eklézsiáé, az temető mellett.

Vagyon két forduló, egyikben hét föld, másikban 5 darab.

Vagyon egy darab erdő az Peterdre menő út mellett, másfelől falu erdeje, melyet Tér-cserének hívnak.

Vagyon az falu felső végében egy gyümölcsöskert, Albertfi Istváné, melyet ilyen kondícióval vött az falutól, hogyha posteritási ‘örökösei’ holta után nem maradnak, sem az falu, sem az szomszédok, sem az atyafiai, sem az földesurak ne praetendálhassanak ‘követelhessenek’, hanem immediate ‘közvetlenül’ az Unitárius Eklézsiára maradjon. *Vide in Protocolo seniorae.’Lásd az esperesi jegyzőkönyvben.’*

Numerus auditorum circiter 20. ‘A hívek száma körülbelül 20.’

[22 üres]

[23]

Sárpatak

Anno 1693 15 mense Januarii.

Instituitur Visitatio Generalis per Clarissimum Superintendentem Michaellem Almási in Ecclesia **Sárpatakiensi**, Comitatus Albensis ac adjunctum reverendum Paulum S. Dersi Ecclesiae Unitarorum Tordensis ministrum, nec non seniozem sedis Aranyas ut et Comitatus Thordensis, quod felix faustumque sit. Ubi haec signata et acta. '1693. január 15-én generális vizitációt tart Almási Mihály püspök a Fejér megyei Sárpatakon és társa Dersi S. Pál tordai lelkész és aranyostordai esperes, amely sikeresen zárul. Ott a következőket határozták.'

Prédikátor jövedelme búza gel. 6. és köles met. 1. Ha kölest nem adhat, fél kalongya búzát ad minden házas ember. Zab gel. 4., fa cur. 2. A prédikátornak szántanak egy esztendőben 3-szor minden marhás ember egy-egy nap.

Bona ecclesia interna 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy kislábas, belől aranyas ezüstpohár, Lázár János neve rajta és Anno 1633. Ez tokostól vagyon.

Vagyon egy óntányér is, írva rajta S. L. G. K. Anno 1686.

Ismét egy óntányér, írás nélkül.

Vagyon egy lengeteg sáhos abrosz, <és egy zabolai gyolcskendő>, *és egy fekete varrásos keszkenő. Correcta Anno 1732.* 'Javítva 1732-ben'

Vagyon egy félejteles Úrvacsorájához való ónkanna.

Vagyon egy jó kis harang, negyven forintos (Sic!).

Egy kis késecske Úrasztalára való.

Bona externa 'Külső javak'

Szántó föld, szénafű.

Prédikátor házához szénafű vagyon az alsó határban, az erdő torkában, az Csatorna felől, az Lázár János szántó földje felé. Vicinusa ab una a patak, ab altera az országútja.

Azon határban két darab szántó föld. Vicinusa egyiknek Nemes János földje, az másinak Kis Boldizsár földje.

A Felső határban vagyon 3 szántó föld a gyepűnél. Vicinusa ab una Sárpataki Zsigmond. Az másik vagyon Longoványban alól, vicinusa Szentegyház füve. *Az füves hely szántatik most.*

Harmadik Nagy-Tisztásban felső, alsó vicinusa Haller István őnagysága szántó földje.

Vagyon Longoványban egy darab szénafű az árok mellett, vicinusa annak is az őnagysága szántó földje. A Tisztásban vagyon egy darab szénafű felül, ugyan a pap szántó földje és erdeje. NB. ezen Tisztásban levő földek egyvégtiben vannak.

[24]

Pálos

Anno 1693. die 28. Januarii Generalis Visitatio instituitur in Comitatu Albensis in Ecclesiae **Palosiensi** per Superintendentem Reverendum Dominum Michaelem Almásium ex quo adjunctos assessores: Reverendum Dominum Stephanum Magyarosi, Juratum Civem Sancti Consistorii Reverendum Dominum Johannem H. Sz. Martonium seniore Ecclesiarum Unitariorum Comitatus Albensis Clarissimum Dominum Michaelem Rhegenium Scholae Claudiopolae Lectorem. ‘1693. január 28-án generális vizitáció tartatik a Fejér megyei Páloson Almási Mihály püspök és a következő társai által: tiszteletes Magyarosi István a szent konzisztórium esküdt tagja, tiszteletes Homoródszentmártoni János Fejér megyei esperes, Régeni Mihály a kolozsvári iskola lektora.’

Ubi haec est acta et constituta. ‘Itt a következőket határozzák el.’

1. Végeztetett a dézsmának béhozása felől, hogy ennekutána az pap annak idejében megjelentvén az ekléziának dézsmájának béhozattatását, termináljanak egy napot közönséges egyezésből, amelyen minden ember az maga földjén levő dézsmát hozza be. Az pap is tartozzék egy tisztességes ebéd adással amelyből, ha ki dézsmáját bé nem vötte, szabadságában álljon, ha az olyan embert hívja-e asztalához avagy nem. Senki pedig maga búzáját az pap híre nélkül behordani ne merészelje sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 3. Az mely mulcta ‘bírság’ azon eklézia szükségére az szenior által exigáltassék ‘követeltessék’, melyet ha megtagadna az szenior, admonitus ‘intve’ lévén, az paptól büntettessék, az Reverendus szuperintendenstől fl. 12, az pap pedig, ha negligálná, büntettessék fl. 6.

2. Végeztetett mivel az templom és pap s mester háza körül levő sövényeket igen el szokták hordani, lopni, az szenioroknak arra olyan vigyázása legyen minden esztendőben, hogy ha negligentiája ‘mulasztása’ miatt azon kertek sövények elpusztulnának, nem inquirálván ‘nyomozván’ tisztí szerént felőle, és az potentiáriusokat ‘lehetségesek’ az tisztek által meg nem büntettetvén, admonitus ‘intve’ lévén interim ‘azalatt’ az paptól vagy ekléziától mulctetur ‘bírságotják’ fl. 12. Ha pedig az pap vagy az eklézián mulnék el, a pap büntettessék fl. 1., az eklézia 3., mester pedig imponáltatik ‘meghagyatik’ az ekléziának, hogy az jövő tavaszon az hol sövény nincsen, csináljanak, az hol pedig gyenge, erősgessék meg, sub poena ‘büntetés terhe alatt’ 3.

3. Végeztetett az pap dézsmálása felől, hogy az egyházfiai tartozzanak a pappal dézsmálni kimenni sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 3. Az eklézia is ezek mellé tartozzék egy embert állítani sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 12.

4. Végeztetett, hogy az eklézia ládája kulcsa az prédikátor kezénél legyen, az láda pedig az szentegyházfiánál.

[25]

Bona ecclesiae interna ‘Az eklézsia belső javai’

Vagyon egy ezüst lábosh pohár, az ajaka kül-belül aranyas, egészen sima, az lába gombja is aranyas. Item egy ejteles ónkanna, virágos, egy óntányérral együtt. Vagyon egy borshímes jó abrosz, meg más két sáhos abrosz, egy sáhos kendő, egy katedrára való szötölly festékes szőnyeg, más egy hitvány tarka prédikálószékre való szőnyeg, van az éneklőszékre egy közönséges kendő, vagyon ismét egy sáhos abrosz.

Az ládában találtatott ötvenegy pénz. Harang egy, melyen esztendő szám vagyon 1623.

Ezek mind elégtek az templommal együtt.

Externa ‘Külső’

Vagyon egy szénafű, Kacza felé forduló határban, vicinusa egyfelől az faluból lemenő patak, másfelől az közönséges országútja, az közepin egy sáros árok megyen alá.

Auditorium numerus ‘Hívek száma’: házasember 12, két nemes özvegyasszony.

Az prédikátor jövedelme az dézsma. Az mesternek jövedelme három véka búza, minden házas embertől, mindazáltal szabad az ember vele, mint viszi el, akár három véka búza, akár negyven kéve búza, egy harangozó kenyér, egy-egy kalangya zab.

*Anno 1697 17 Januarii.

Visitatio Generalis instituitur ubi haec sunt acta. ‘1697. január 17-én generális vizitáció tartatik ahol ezt határozták.’

1. Végeztetett, hogy egy perselyesláda készíttessék az eklézsia számára és esztendőben négyszer kitéttessék Úrvacsorája osztogatásának idein, és ami beletétetik az aedilis ‘egyházfi’ prédikátor uram előtt olvassa meg, és egy papirosra felírván azon ládába tétettessék.

2. Az Reverendus Michael Hévizi Sárpatakról ide ordináltatik papságra.*

[26 üres]

[27]

Hévizi eklézsianak bomuminak rendi

Miolta elvötték az dézsmát az hévizi eklézsiatól, attól fogva az pap jövedelme két kalangya búza, az mesteré egy kalangya búza, minden házas embertől, ha külön kenyéren vannak, és egy kalangya zab, papnak, mesternek, ha zabja nincsen 12 véka búzát adjon. Minden házasember egy-egy szekér fát, ennek harmada az mesteré. Az tehetős özvegyasszonyok kiknek ekéjek megyen ki, és az nőtlen legények, kik vagy magokra, vagy anyjokkal laknak, s ekéjek megyen ki, úgy fizessenek, mint <mint> az több házas és búzás emberek mindenekben, mert ha meghalnak ökis, úgy kívánják temetésekén az prédikálást, mint akármely tehetős ember, és ha megházasodnak minden fizetés nélkül kívánják az pap szolgálatját. Ide értetnek az özvegy tehetős férfiak is, azzal, hogy feleségek nincsen,

az pap s mester bérit el nem tarthatják, ha búzajok terem. Az szegény búzátlan emberek kétnapi dologgal tartoznak az papnak, az mesternek egynapival.

Orsójával, guzsalyával kenyeret kereső asszony az papnak három sing vászonnal tartozik, annak egyike az mesteré, ketteje az papé.

Hévíznek olyan törvénye, az falus bírónak adja értésére az egyházfiú, ha mit építeni kell, az pap s mester házán az falus bíró tartozik parancsolni és építeni, úgy mindazonáltal, hogy az egyházfiak is az bíróval együtt jelen legyenek. Az bíró az egyházfiakkal és az esküdtekkal marassza az prédikátort és az mestert, s az új bíró megyen ki az válaszra, azután mikor az prédikátort megmaraszthattya, prédikátor tetszéséből mestertől is úgy vár végképp való választ.

Ez is törvénye, hogy búza, zab béradásának idején, az úrért először béhordja és az bíró szentegyházfiaival és az esküdtekkal együtt megtiltja, hogy addig senki magának ne hordjon, hanem az pap s mester béri szolgáltatassék bé először.

Az fabér bészolgáltatásának ez volt rendi. Karácsonyig, ki mivel tartozik, köteles legyen megvinni, megye büntetése alatt minden ember egy-egy szekér fát, ennek két része az papé, harmada az mesteré.

Prédikátor és mester házához járó szántóföldek és szénafüvek.

Az pap házához Bogát felől való határban vagyon egy darab szénafű. Vicinusa egyfelől az falu Nyila, másfelől Rósa Mihály, harmad felől Benke Tamás szántóföldje vagyon. *Ezt az Olt elhordotta.*

[28]

Rados oldalában vagyon három köből búza fereje föld, vicinusa Hévízi Máté. Vagyon más föld Szárazpatakban, Ferencz Mihály földjére megyen, egyfelől vicinusa Sánta Jakab István szántóföldje, ab alia Vajas István szántóföldje. Az falun kívül egy köből fereje föld, az Olt felől lábbal jönnek rá az földek.

Hidegkút felől való határban. Ugra előtt vagyon egy darab szénafű, egyfelől az Olt vicinusa, másfelől az szántóföldek fordulnak meg rajta. Alább ismét az tó mellett vagyon egy darab szénafű Kovács Jakab egyfelől vicinusa, másfelől Czászár György. *Az felső végén egy bokor.*

Holt Bogát felett vagyon pap házához járó föld, hat köből fereje föld, bütün vicinusa Hévíz felől Barta Tamás, másfelől oldalaslag Gáspár, Hévíz felől Jakab János. *Ennek harmada az mesteré.*

Vagyon Magyaros felett egy darab szántóföld, vicinusa egyfelől Toroczkai György, másfelől István Deák. Vagyon más is Lok-hegyén öt véka fereje föld, vicinusa Sánta Ferenc, ab altera Kovács György. Ezek mind az prédikátor részére valók.

Mester részére valók ezek.

Szénafű alsó határban Magyaros farkában, vicinusa kívül szántóföld, belül Toroczkai György füve és Kádár György. Lok-hegyen felül Köves-oldalban vagyon egy darab szántóföld. A

Vár útjában jövőben vagyon egy darab szántóföld, egy köből búza megyen bele. Vicinusa az Vár felől Bíró Gyögy, házul felől az reá dőlő földek. Az Keresztútnál egy darab szántóföld, Sánta Ferenc egyfelől vicinusa, másfelől Albert Tamás. Sullymos-tónál vagyon egy darab szénafü, vicinusa egyfelől Kádár György, másfelől az Árok. Ezek az mesteré.

Régi üdőben az szénafüveknek állapotjok, mikor az dézsma megjára, prédikátor és mester uraméknak valahány szekér széna lött tíz-tíz pénzt attak érette, s azt az aedilisek 'egyházfiak' költötték templom szükségére, de Szentkirályi Máté Uramtól itten Hévízen laktában tíz esztendeig az eklézsia semmit nem vött, azután amint akart az közönséges eklézsia barátságot tenni prédikátorával szabad volt vette.

NB. Az cinterem mezeje az Úr szántóföldjéig terjed, az kertekig és az országútjáig.

Templomi eszközök.

Egy kis láda, egy *kis* ónkanna, egy aranyas kehely, <egy réz gyertyatartó>. Az templomban levő asztalon mindenkor egy abrosz, vagy fehér vagy fekete szőnyeg. Ezen kívül vagyon egy <abrosz> szőnyeg, asztalra való, egy prédikálószéken való szőnyeg. Egy sáhos abrosz, fehér kötés az közepin, egy csillagformára varrott gyolcsabrosz, fehér varrású, egy szélyes gyolcskendő, mindkét végén fehér varrás, az végin csipke rajta, más egy paraszt kendő az pulpituson, egy keszkenő körül fehér csipke rajta.

[29]

Vagyon egy nagy aranyas pohár, *1632 eszetndő írás rajta*, egy szép aranyas írás után varrott kis keszkenő, kit Toroczkai Kata Nagy Tamásné asszony conferált 'adományozott' az Hévízi Eklézsianak. Vagyon egy ezüst nagy tányér, ugyan istenfélő asszonynak adománya. *Az tányérra írva Toroczkai Kata.* Vagyon más, egy nagy ónkanna, Márton Deák uram adott az eklézsianak *cum inscriptione sui nominis et anni 1680 'saját nevének és az 1680-as évszám feltüntetésével', egy vas zár az ajtón.*

Anno 1688. 4. Martii Fogarasban meghalván Nemzetes Sárosi János Urunk, az Ítélmesternek fiacskája temettette ide az Hévízi templomba. Őkegyelme is ada az eklézsianak egy nagy ezüst aranyas, fedeles, lábós pohárt, hogy az Hévízi Eklézsiaé legyen.

Tekintetes Bethlen Elekné, tekintetes Nagy Klára asszony hajadon leány lévén, varrott egy gyolcskendőt az éneklőszékre, elegyes selyemmel, kit conferált 'adományozott' az Hévízi Eklézsianak.

Kovácz Andrásné, ura holta után, az asztalra adott egy házi vászonból álló abroszt, körül csipke rajta, ezt megfeketítették.

Vagyon három harang. Nagy Klára csináltatta az nagyobbikot, édesanyja, Toroczkai Kata testamentuma szerént. Az kisebbiket jó emlékezetű Márton Deák uram csináltatta, olyan kondícióval csináltatták, hogy mindörökké unitáriusoké legyen. Az középső írás nélkül való, régi idevaló harang.

Numerus auditorum 'Hivek száma' nro. 60. Viduae 'özvegyek' 21.

Anno 1697. 18. Januarii. Visitatio Generalis instituitur, ubi omnia ut supra intacte sunt reperta. '1697. január 18-án generális vizitáció tartatott, ahol minden a fentiek szerint találtatott.'

*Továbbá

És végeztetett, hogy ez jelenvaló esztendőben karácsonyig mind az dőlőfélben levő cinterem falát megerősítsék, s mind pedig az korlátot illendőképpen felépítsék. Az parókia körül levő sövényeket pedig Szent György napjára illendőképpen elkészítsék. Másként jövendőképpen való kívánságok jövendő prédikátor iránt alig fog beteljesedni.

Reverendus D. Senior quod non in tempore ceperit institutionem puellarum nequ sat diligenter perfecit convincitur secundum canonem ut et Dominus Rector ob negligentiam scholasticam non instituendo examen generale, cuius rei quoque fuit causa idem senior Reverendus.* 'Mivel az esperes nem időben rendelte el a leánytanulók vizsgáztatását, s nem is tudta befejezni, a kánon szerint megróvásban részesül a vizsga elmaradása miatt, s az iskolai hanyagság miatt, amelyben tehát vétkes.'

[30]

Datki Eklészia

Anno 1693. 29. Januarii.

Templomhoz való eszkezek. Ellenség miatt elveszvé az elébbeni pohár, adattatott Tekintetes Nemzetes Tholdalagi András uramtól egy ezüst kívül-belül aranyas, fedeles, lábas pohár, melyen ez van írva: Datki Ecclesiae 1693 esztendő számmal. Fából csinált új tokban.

Vagyon egy kűs ónkanna. Vagyon más egy ejteles kanna. Egy óntányér, egy szőnyeg és egy sáhos abrosz, az közepin fehér kötés. Más egy vékonyabb abrosz hét szély, összekötve kötéssel. Egy fehér csipkés kűs keszkenő. Egy istenes lanzó meghalván, ruhanemű javaiból az Bathi Kádár Mihály egy veres harmadfél szély abroszt ada az templomhoz.

<(Tekintetes Nagy Borbára asszony az templomban levő pulpitusra ada egy varrott gyolcskendőt és az asztalra az szentedényeknek befedésére egy skófiomos kűs, amelyek mind elvesztenek az németek miatt.)>

Ezek a fenn megnevezett bonumok elégtek templom, papság és mesterség házaival, sőt az egész faluval együtt két házon kívül. Anno 1723. 22. Aprilis.

Földekről

Bogát felé való határban vagyon egy darab szántó föld, egyfelől vicinusa Szén Balázs, ab altera Kalos Péter, harmadfelől Jankó György, negyedfelől Fodor János.

Vagyon az erdön, Gyertyámosban egy darab szénafű, vicinusa Incze Balázs. Mátéfalva felé való határban vagyon egy darab szántó föld, vicinusa Kalos János, ab altera Siga Mihály.

Vagyon egy darab szénafű Szorosszegben, vicinusa egyfelől az Nobilis szénafüve, ab altera Szén Mihály.

Sőtérszegben tóesésben vagyon egy darab szénafű, vicinusa Kalos Péter, ab altera Incze János.

Szén István adott az templomhoz öt vékás földet, Bogát felé való határban, vicinusa kívül-belül maga, az hágón belül az földek dőlnek meg rajta.

[31]

Az temető kertbéli és kívül való füvet adta az falu prédikátor uram számára, mely szénafűnek vicinusa az úr szántóföldje, másfelől az falu közönséges szénafüve, ez pedig mikor az pap és mester földje megosztattak egymás között, akkor is prédikátornak maradt az ilyen okkal, hogy vizitáció idején tartozzék az prédikátor az vizitátor uraimék lovainak elegendő szénát adni.

Vagyon Mátéfalva felé mester számára egy szántóföld, négy véka fereje, melynek belül az Olt felől vicinusa Kalos István szántóföldje, kívül az Les-hegyen való szántóföldeknek lábja.

Vagyon az mesternek Gyertyámosban levő köblös fereje föld, vicinusa Siga György, az végében Kalos János az erre az földjére marada osztás szerént az papnak, az patak mellett való három köblös föld.

Harang

Vagyon harang kettő, az kisebbik írás nélkül való, az nagyobbikon ilyen írás vagyon: Stephanus Botos Coronensis Xbris 1686. 'Botos István Brassó 1686. december.'

Numerus auditorum azaz házigazdák num. 24. Özvegyasszony num. 3.

Prédikátor béri

Két kalangya búza és egy kalangya zabnak két része.

Az mesteré egy kalangya búza és egy kalangya zabnak harmada.

Az vizitálás alkalmatosságával végeztetett, hogy amely búzát Tekintetes Nemzetes Nagy Tamásné asszonyom Datki Ekléziának adott volt, és az eklézsia egymás között felosztotta, úgy mint huszonhat felé, huszonöt személyekre másfél fél forint árát, s egy személyre egy forint árat. Az mostani egyházfiak tartozzanak felszedni az jövő karácsonyra sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3. Vigyázzon pedig erre az Reverendus Senior, úgy hogy ha negligentíája miatt elmúlnék, mulctetur 'bírságotassék' fl. 12. Ha pedig valaki az adósok közül az aedilisekre 'egyházfiakra' támadna duplumon maradjon.

Adósság

Az mesternél, István Deáknál tizenegy susták.

Szén Jánosnál adósság három forint.

*Anno 1697. 18. Januarii. Visitatio Geberalis institui non potuit, propter milites Germanos eodem loci collocatos interim constitutum est ut prima quaque occasione Reverendus senior omnia

debita Ecclesiastica ibidem Existencia corradat sub poena ‘büntetés terhe alatt’, ut supra.* ‘1697. január 18-án nem lehetett a vizitációt megtartani, az odahelyezett német katonák miatt, ugyanakkor elhatározták, hogy az esperes az egyházközség összes kintlévőségeit és javait hajtsa be, büntetés terhe alatt.’

[32]

Ürmösi Eklézsia 1693. 31. Januarii vizitáltak

Post salutationem ecclesiae in censura ministrorum ‘Az egyházközség üdvözlését követően a papok vizsgálata során’

1. azt tapasztaltuk elsőbben, hogy az vizitáció előtt való esztendőben annakidejében az ifjúságot az pap nem tanította, maga is megvalván az aránt való negligentiáját ‘hanyagságát’, melyért priváltatik ‘megfosztatik, megbüntettetik’ fl. 3., az Désfálván leírt színódusnak végzése szerént.

2. Hogy mind pap, s mind mester tubákozással vádoltattak, melyért arról Küssároson írott generális színódus decretoma ‘rendelete’ szerént convicáltattak ‘elmarasztaltattak’. Pásztor fl. 6. Rector fl. 3. De caetero ‘egyébként’ mind pap, s mind mester felől jó tanobizonyosság tetettetett.

Az dézsma beszolgáltatása felől

3. Végeztetett, hogy annak idejében az pap jelentést tevén az eklézsiában felőle, rendeljék egy bizonyos napra, amelyen minden ember maga földjén levő dézsmáját tartozék béhozni. Senki pedig addig maga búzáját pap híre nélkül ne merészelje behordani sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 3. amely mulcta ‘bírság’ azon eklézsia szükségére az szenioroknak exigáltassék ‘követeltessék’, melyet ha az szenior elveszteglene mulctetur. ‘bírságoltassék’ fl. 12. a Reverendo Superintendente.

Pap, mester proventusza az decima ‘jövedelme a tized’.

Templomhoz való eszkezek

Egy küs láda, egy gyolcsabrosz, körül veres selyemmel varott, egy félejteles ónkanna, egy óntányér, egy ezüstkehely aranyas <az asztalon egy sáhos abrosz. Az pulpituson egy kékes abrosz> és egy vászonkendő. Baczoni István Deákné is adot egy <varrott> fejér varattos vászonkendőt, avval kettő, és egy veresses kendő.

Externa bona ‘Külső javak’

Az felső határban vagyon egy darab szántóföld az Zugó hídjánál, az úr szántóföldjén tér meg, másfelől az árkon tér meg. Azon határban vagyon egy darab szénafű, az Olt egyfelől vicinusa, ab altera Moses Laszló szénafüve, az lábján falu Nyila. Az Alsó határban is vagyon egy darab szénafű, az Philep-erotása az lábján belül, másfelől Moses László, az út felől Moses István vicinusa.

Vagyon más darab szénafű az falu mellett, körül Erdő Péter szénafüve.

Vagyon egy darab erdő Kétút között az Puszta-tón belől, az út mindenik felől határa, ez ekléziához való erdő. Az felsők pedig mivelhogy papság házához valók, azokban harmados az mester.

Ágostonfalva felől vagyon egy szénafű, ekléziáé Suptövénél, melynek vicinusa egyfelől Boldisár György, másfelől az patak, mely Supnak neveztetik. Ez az szénafű pedig így vagyon, ha az pap meg akarja váltani megválthassa úgy, amint másnak eladnák, annak pedig az ára legyen az aedilisnél 'egyházfinál' az eklézia szükségére.

Végeztetett, hogy az eklézia egy kis perselyes ládácskát vegyen, melyben innepeken az alamizsnát vessék, kitévén az templom eleibe, ezt pedig megszerezzék sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12. Ennek az kűs ládának az kolcsa álljon az papnál, s midenkor

[33]

felírják mennyi pénz jő be és levélre írjak, hacsak két pénz leszen is. Az más ládának is az kolcsa álljon az papnál.

Harang van három

Az két nagyobbikat idvezült Maurer Mihály uram micsoda kondícióval adta az Unitária Ekleziának, arról írott levélből kitetszik, melynek summája az, hogyha deficiálnának is az ürmösi unitáriusok az akkori unitárius püspöknek dispozitusában legyeb, melyik unitária ekleziának conferálja 'adományozza'.

Az küsebbiket vette Nagyajtán lakó unitária religiön levő Gergely András ekléziájához való buzgó indulatjából, az feljebb megírt kondíciók szerént.

Numerus auditorum unitariorum num. 20. 'Unitárius hívek száma 20.' Özvegyasszony num. 2. Adversarii num. 2. 'Ellenfél 2'

Akik nem vetnek, ha férfiak, tartoznak három véka búzával, kettei az papé, harmadik az mesteré.

Szegény özvegyasszony három sing vászonnal, annak is kettei az papé, harmada az mesteré.

Akinek pedig kevesebb vetése vagyon, <hogy> mint három véka búza jöhetne belőle, csak az három véka búzát tartozzék megadni.

Az erdő felől konstituáltatott, hogyha ki csak egy fát is levágna benne, az egyházfi tartozzék megbüntetni eddig obszerváltatott törvény szerént egy forintra, melyet ha elveszteglene az egyházfi, mulctetur 'bírságotassék' fl. 3., melyre is vigyázzon az Reverendus Senior sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12.

[34]

*Anno 1697. 19. Januarii. Visitatio Generalis instituitur in Ecclesia. **Alsórákosiensis** per clarissimum Superintendentem Michaellem Almási, eique adjunctos Assessores Reverendum Dominum Paulum S. Dersi Senioremem sedis Aranyas, Comitatus item Tordensis. Ministrem Ecclesiae

Unitariorum O Tordensis ut et seniore Comitus Albensis Reverendum Michaelem Árkosinum Cives sancti Consistorii etc. '1697. január 19-én generális vizitáció tartatik az alsórákosi egyházközségben Almási Mihály püspök és társai, tiszteletes Dersi S. Pál aranyostordai esperes és az ótordai unitárius egyházközségi lelkész, valamint tiszteletes Árkosi Mihály Fejér megyei esperes a szent konzisztórium tagja által.'

*Bona Ecclesiae Interna 'Az eklézsia belső javai' *¹

[35]

Anno Domini 1693. 1. Februarii in nomine Domini Generalis Visitatio instituitur in Ecclesis Trisedensibus, Primum Ecclesie **Nagy Ajtaiensi** per Superintendentem Reverendum Dominum Michaelem Almásium, eique adjunctos Assessores Reverendum Dominum Stephanum Magyarosi, juratum civem Sancti Consistorii, Reverendum Dominum Johannem Homoród Sz. Mártoninum, Seniore Ecclesiarum Unitariarum Comitatus Albensis Clarissimum Dominum Michaelem Régeninum Scholae Claudiopolitanae Lectorem et Reverendum Michaelem Árkosinum civem Sancti Consistorii. '1693. február 1-én az Úr nevében generális vizitáció tartatik Háromszék gyülekezeteiben. Először Nagyajtán Almási Mihály és társai tiszteletes Magyarosi István a szent konzisztórium esküdt tagja, tiszteletes Homoródszentmártoni János Fejér megyei esperes, Régeni Mihály kolozsvári lektor és tiszteletes Árkosi Mihály a szent konzisztórium tagja által.'

Ubi haec sunt acta et constituta. 'Itt a következő határozatok születnek.'

1. Végeztetett, hogy a modo in posterum 'a jövőben' mindenkoron kurátorok választassanak az eklézsiaiban, akik az eklézsianak minden javaira, mind amelyek jelen vannak, s mind pedig amelyek elidegenítették, szorgalmatos gondjok legyen. Az elidegenítettéket akár adósság legyen, akár pedig egyéb bonumok legyenek, úgymint szántóföldek, szénarétek, erdők, egyszóval akárminemű jók legyenek rehabeálni 'visszaszerezni' el ne múlassák, és minden eklézsiai proventust 'jövedelmet' az eklézsia szükségére fordítsák, és mindenképpen az eklézsia bonumit szaporítsák. Az egyházfiaktól minden esztendőnként karácsontra számot vegyenek, avagy pedig Szent György-napban. Az kurátorok pedig hűtösek legyenek, et pro hoc tempore unanimi consensu 'a mostani időre egyhangúlag' választatának Nemzetes Bakczai László uram és Tiszteletes Ajtai Balázs uram, akik is hűtöket deponálák 'letették'. Az kurátorok pedig ne változzanak, hanem püspök jelenlétében vagy, ha az püspök az szeniort authorálja assessorival 'segítőivel' együtt. Az büntetésben pedig az püspök az kurátorokat authorálja az egyházfiakon három forintig. Az bírság két része az eklézsiaé, harmada az kurátoroké. Ha pedig az kurátorok tisztekben el nem járnának, az püspöktől büntetessenek tizenkét forintra.

---

¹ Ezen a helyen Kelemen Lajos a jegyzőkönyvbe a következő megjegyzést írta: „Lásd a továbbiakat a 48–49. lapokon.”

2. Constituáltatott 'elrendeltetett', hogy az kurátorok minél hamarébb perselyes ládat csináltassanak, amelyet az egyházfiak mind jeles innepen templom eleibe kitegyenek az alamizsnának bevételére. Az prédikátor pedig publico 'nyilvánosan' tartozzék szép rációkkal indukálni az auditorokat az alamizsnálkodásra, melyet ha el végeztegelnének az kurátorok mulctentur 'bírságotassanak' fl. 3., ha az egyházfiak pedig fl. singulis. Ennek pedig az kolcsa álljon az kurátoroknál, az láda álljon az egyházfiaknál. Minden innepelön pedig prédikátor jelenlétében számláltassék meg az alamizsna, és menyi lészen, íratassék fel.

3. Végeztetett, hogy napjában háromszornál többször ne harangozzanak halottjoknak, az is hosszas ne legyen, mindennapi harangoztatásért pedig *az első napon kívül* fizessenek egy-egy sustákat, mely tetettessék az eklézsia több pénze közé, erre is vigyázzanak a kurátorok az aedilisekkel 'egyházfiakkal' együtt. Ha kik pedig többet harangoznának, büntettessenek egy forintra.

4. Ennek előtte is úzus lévén konfirmáltatott, hogy a modo in posterum 'a jövőben' senki az kepelés előtt búzáját behordani ne merészelje, hanem ha az szükség kényszerítvén, némely szegények kenyérnek valót hoznának be, két vagy három kalongyát, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3., mely pénz is az eklézsia pénze közé tétettessék.

5. Végeztetett, hogy az pap az templomban az prédikálószékből könnyeztessen hetedszaka sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3.

[36]

6. Végeztetett az is, hogy a modo in posterum 'a jövőben' maga tulajdon székit megtartsa minden ember az templomban sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 1., hogy az idegenektől vagy akiknek székek nincsen bizonyos, az szabad székek el ne fogattassanak.

Bona ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy sima lábas, kívül aranyas pohár, melyen vagyon ilyen írás: Nagy Ajtai Templomba való pohár 1659. *Egy perselyes láda.*

Vagyon más pohár is, lábas, kívül-belül aranyas verebélyezett ilyen írással: Paczolai Borbára 1671.

<Vagyon más ezüstpohár is sima, az ajaka aranyas.> *Az Szentiványi Eklézsianak adatott.*

Vagyon egy ezüst aranyas tányér.

Vagyon két ón palack, egyik négyszegű, a másik hatszegű.

<Vagyon más két ónkanna, egyik félejteles, az másik nagyobb félejtelesnél.>

Vagyon két kús keresztelő ónkannácska, egyik fedeles és írásos, az másik fedeletlen. *Ez az fedeletlen elégett.*

<Vagyon az pulpituson három vászonkendő, egy nyolchímű nagy keszkenő, selymes.>

Elsenyvedett.

Az asztalon vagyon két abrosz, egyik sáhos, egyik gyolcs. *Ezek elszakadoztak.*

Vagyon egy török varrásos kerek gyolcsabrosz.

Vagyon egy színes selymekkel varrott patyolat keszkenő.

Vagyon az prédikálószéken egy skarlát szőnyeg. *<Ez Anno. 1744 nem találtatott.>*

Ezek felett vagyon egy öreg serfőzőüst, nyolccsebres, melyet hagyott felesége holta után az Nagyajtai Unitária Eklézsiának szükségére néhai Nemzetes Donáth István uram.

Egy gyolcs kétszél abrosz, tótkötés az közepin. Egy hitván kés hüvelyestől. Egy közönséges festékes. <Egy veressel s kékkel elegy szedett kendő.> Elégett.< Három sing gyolcs.> Ez is elégett.

Bona externa 'Külső javak'

Pap házához valók ezek. Középajta felé való fordulóban vagyon egy hold föld Hosszúban, vicinusa Bálint Deák uram, másfelől Varga Gergely Nemzetes Daniel István jobbágya.

Mester földje ugyan azon fordulóban egy darab szántóföld, melynek vicinusa Kados Györgyné, másfelől Varga Gergely.

Az Olt felé fordulóban közép lábban vagyon két hold föld, pap számára

[37]

való, vicinusa egyfelől Donáth László kisebb, másfelől Henter Benedeké.

Ugyan azon határban vagyon az papnak egy földje az falun kívül az patak mellett, vicinusa egyfelől Bereczk István.

Az Olt paron is egy darabocska szántóföld papé, vicinusa Bereczki László. Ugyan ezen fordulóban az mesternek vagyon egy hold földje Választúton belül, vicinusa Donáth László uram, másfelől Varga Istváné.

Bölon felé való határban Kurta-patakra menőben vagyon egy szántóföld, vicinusa mindenik felől Molduvai János, ez papé. Vagyon ismét az Kis felhágóban két hold föld, egy barázdán papé. Vagyon az mellett egyfelől Nagy Andrásé, másfelől Bereczki Istváné. Vagyon ugyan azon fordulóban az mester számára egy hold föld, az Kovács János kerti megett, vicinusa egyfelől Bodos István árváié, másfelől Adorján György árváié. Vagyon egy szénafű pap házához való, az rét szélyben az Sáron belül, vicinusa egyfelől az Sár, másfelől Henter Miklós. Vagyon egy pap házához való tó.

Az eklézsiának vagyon két földje Bölon felé való határban, vicinusa egyiknek az Szentegyház Középső-csereje, másfelől Volkai János, Donáth László uram jobbágya. Az másaknak vicinusa Miklós János.

Vagyon egy darab csereerdő, melynek alját kaszálják, eklézsia számára.

Olt felé való határban egy hold föld, az kápolna parlaga mellett, vicinusa Czerei János uram.

Pap s mester béri

Az prédikátornak két kalangya búza, az mesternek egy kalangyát.

Zabot az papnak három kalangyát, az mesternek egy kalangyát.

Az pap búzakepélni kimegyen az négy tizedből négy választott emberekkel, minden ember egy föld búzáját felfoghatja, azonkívül az hol szereti az pap, ott kapél, úgy mindezeknek, hogy maga hordja be az pap és mester az kapélt búzát. Az zabot pedig minden ember tartozik bévinni papnak, mesternek. *Ha az búzakepélni is ki nem akar menni a pap, tartozik az falu béhozni.*

Az falunak két része felől az papnak fizet minden marhás ember egy-egy szekér fát. Harmadrésze az mesternek.

Numerus auditorum. Num. circiter 'Hívek száma körülbelül' nyolcvanöt.

Két harang, egyik meghasadt, az nagyobbik, az más ép.

*Visitatio Generalis instituitur in Ecclesiae Ajtaiensi, ubi omnia invente ut supra haec autem visitatio fine Anno 1697. 30 Januarii. 'Generális vizitáció tartatik a nagyajtai gyülekezetben, ahol minden ügy találtatik, mint az 1697. január 30-i vizitáció során.'

Találtatott pénz fl. 67. készpénz, dénár 77. Az falunál adósság 30 forint és egy embernél fl. 4. Két rendbéli aediliseknél 'egyházfiaknál' restantia harminc ötfélf forint.*

[38]

Anno 1693 die 2. Februarii instituitur Generalis Visitatio in **Kálnok** ubi primum quoque inquisitione in vitam morem ad diligentiam tam pastoris quam rectoris facta, nihil est perlatum quod animadversione dignum fuisset. '1693. február 2-án generális vizitáció volt Kálnokon, ahol először is megvizsgálták úgy a pap, mint a tanító életvitelének fegyelmezettségét és nem találtak semmi büntetésre érdemeset.'

Post constituáltatott 'utólag elrendeltetett', hogy az Nagyajtai Eklézsiában tett végezéseknek első és második punctumi itt is megtartattassanak hac qualificatione 'azzal a feltétellel', hogy itt egy kurátor legyen, amint hogy pro presenti 'jelenleg' választaték Bordó Gábor uram, hűtit is letéve. Az kapélés dolgában úgy az ajtai végzéseknek negyedik punctuma szerént cselekedjenek.

Tandem 'végül' végeztetett az is, hogy az ki az kapélést az csávának másuvá való transferálásával megváltoztatná, büntetessék fl. 3. az melyet tétetessék az eklézsia pénze közi, az pap háza pedig refundáltattassék 'újra alapozzák, újraépítsék'.

Az negligensek 'hanyagok' felől is végeztete, kik az templomot nem gyakorolják, hogyha az templomot háromszor egymástán vasárnap elveszteglenék az kurátorok az aedilisekkel 'egyházfiakkal' együtt büntesse egy forintra, melyet tétetessék az eklézsia ládájába.

Bona ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy lábas, kívül-belül aranyas pohár, az lábának gombja bogláros. Vagyon egy ezüst aranyas tányér. Egy négyszegű ejteles ón palack. Egy félejteles ónkanna, melyet conferálának 'adományoznak' az Illyefalvi Unitária Eklézsiának, olyan kondícióval, hogyha az az eklézsia deficiálna 'megszűnne', redeálna 'visszatérne' az Kálnoki Unitária Eklézsiában. Vagyon egy óntányér, címeres. *Vagyon ráírva egy szarvas kép J. G. D. G. 1674.*

Vagyon egy kófiom arannyal varrott potyolat keszkenő, aranyfonalból való, fodros környülette, melyet adott Tekintetes Daniel Istvánné asszonyom.

Vagyon egy len gyolcsabrosz. Vagyon egy <fehér varrásos> kék szövéses kendő. Más egy kék selyemmel varrott kendő. Egy lengyelországi darab kendő. Egy fehéres küs keszkenő. Egy abrosz kendervászonból való. Egy kendő, kékes. Egy festékes, az prédikálószéken. Egy keresztelő poharacska báldog, aranyfüstös. *Adott egy bölöni istenfélő asszony egy kendervászonra varrott kendőt, melyen mind az két végén fehér cérnával megvarrottak.* **Egy fehér varrásos keszkenő. Tarka selyemkeszkenő. Az Úrasztalán egy festékes.**

Externa bona ‘Külső javak’

Az kálnoki Kőröspatak felé való határban Horgasban vagyon egy hold föld, vicinusa alól Kálnoki Sámuel uram biratja. Az Középső határban keskeny völgyre <földre> menőben egy fél alföld, patak felé való vicinusa Bedő Miklós.

Ugyan azon határban széna völgyre menőben egy hold, vicinusa alól László Jánosé, felül Balás Gyögyé. Zalán felé való határban, az útra menőben egy hold föld, erre felől való vicinusa Bedő István. Ugyan ezen határban Bodoki út alatt kelőben egy fél alföld, vicinusa Kálnok felől kisebb Bedő Miklósé.

[39]

Gidófalvi Gábor Deák és István Deák uramék Istenes indulatjokból conferáltak ‘adományoznak’ az Kálnoki Eklézsia számára egynéhány darab szántóföldeket, melyeknek seriessek ekképpen következnek: Az kálnoki Középső határban az új osztásban egy hold föld, melynek vicinusa Borbereké Péter fejjel, alól Balás Mihály, második Szénavölgy farhon egy darab szántóföld, melynek az közepi az víz elszakasztotta, vicinusa Bedő János szénafüve, Zalán felől. Az Felső határban Telek háton egy fél alföld, vicinusa fejjel Bedő Miklós, alól azon földnek az fel álla Czuczi Gergelynéé. Második azon határban azon Telek háton egy hold szántóföld, vicinusa alól Bedő Jánosé, fejjel Bedő Lászlóé. Kétpatak nevű helyben egy hold, mely földet adott Nemzetes Gidófalvi Gábor Deák uram, cum hac declaratione ‘annak kinyilvánításával’, hogy mivel őkegyelménél is 20 forintba volt zálogba, ha valaki meg akarja váltani az megírt húsz forintot, tartozzék deponálni, melyet az eklézsianak egyéb úzusra ne fordíthasson, hanem eklézsia számára szántóföldet szerezzenek vele.

Szentegyház szénafüvei

Az Szénavölgyben vagyon egy darab szénafű, vicinusa Borbereké Péter. Az mely erdei vannak az eklézsianak az mint írás vagyon róla in visitatione anni 1652, azt együtt bírják az más részen való atyafiakkal, cum tali declaratione ‘ilyen nyilatkozattal’, hogy az jövedelmit aequabilis ‘egyenlően’ osszák az két eklézsia számára.

Vagyon egy harang, melyet az új templom építésekor az eklézsia vött volt fl. 48.

Post haec accessit nos quidam ejusdem Ecclesiae civis Joannes Bedő, qui bona confessione edita in Ecclesiam incorporari/vi optavit, quod etiam factum est. 'Ezek után felkeresett bennünket Bedő János, aki hitvallását letette, s azt kérte, hogy lehessen egyházunk tagja, ami meg is történt.'

Numerus auditorum 'Hívek száma' nro. 14. Özvegyasszonyok Num. 9.

Az papnak béri három kalangya búza, zab is annyi. Egy-egy szekér fa. *Egy-egy köböl szabadot, ha zabot adnak met. 5. és az eklézsia földeit is megszántják.

Anno 1697. 21 Januarii Visitatio Generalis iter cum Deo instituitur, ubi oram ut supra scriptum est intacte reperta sunt. '1697. január 21-én újabb vizitáció volt, ahol minden úgy találtatott, mint fentebb szerepel.' Számot vött az kurátortól az alamizsna pénzről, találtunk fl. 2. denarius 41.*

Anno Domini 1693. die 3 Februarii Visitatio Generalis instiuitur in **Körispatak** ubi haec sunt constituta. 1693. február 3-án generális vizitáció volt Körispatakon ahol elhatározták.'

1. Hogy az Nagyajtán levő végzéseknek első és második és negyedik punctumi itt is megtartassanak, cum illa qualificatione 'az előbbi feltétellel', mely lön az Kálnoki Eklézsziában.

2. Hogy amely constitutiok lettenek azonkívül az Kálnoki Eklézsziában, azok is megtartattassanak.

3. Aki pap híre nélkül az harang köteléhez nyúl, és megvonja az harangot, büntetessék egy forintra, amely pénz is tetetessék az eklézsia pénze közé.

4. Aki halotjának akar harangoztatni, háromszornál többször ne harangoztasson, és tovább fél óránál ne harangoztasson, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3., mely az eklézsia pénze közé tetetessék.

5. Végeztetett, hogy az kurátorok tizenkét forint bírság alatt az eklézsia erdejét megtiltassák, hogy valaki vinne belőle, három forintra büntetessék, ha pedig az kurátorok ezt elmúlatná és az erdőre gondot nem viselnének büntetessenek az kurátorok fl. 12., melyre az szenior úgy vigyázzon, hogyha megligentiája miatt pusztulna el az erdő, ez is büntetessék az püspöktől fl. 12.

6. Végeztetett az fa dolga felől, hogy az kurátorok úgy igazítsák, hogy két rész legyen az papé, harmada az mesteré.

Kurátornak választaték Tibald Mihály.

7. Hogy az templomot az kurátor az egyházfiakkal meghéjajztassa az hol defektus vagon benne az jövő Szent János-napig sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12.

[40]

Bona ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon <egy> *majd* ejteles ónkanna. Vagyon egy óntányér. <Vagyon egy báldog pohár aranyfüsttel ütteteve.> Vagyon egy ezüstpohár, az ajaka és fedele fele aranyas. Vagyon egy aranyas pohár, soroson járó, ezüst tányérral együtt küs aranyas. Vagyon egy 8 szegű ónpalack, ejteles, 1681

numeris vagy on rajta. Vagyon egy kős fekete csipkés keszkenő. Vagyon egy sáhos abrosz. Vagyon egy fehér varrottas gyapottabrosz. Vagyon egy fehér varrásos kendő. Vagyon egy tarka festékes *a mester asztalán.* Vagyon prédikálószéken egy, hóka festékes. Vagyon egy kötéses abrosz. <Egy kendervászon kendő fejéressel varrva.> Vagyon egy veres és sárga tafotából való bétet keszkenő, poharak takarására való. Vagyon egy fehér láda, záros, amelyben az specificált bonumok tartatnak.

Bona externa ‘Külső javak’

Az kőröspataki Árkos felé való határban az középső alá menőben egy hold föld, pap házához való. Vicinusa Szép Gyögy papné földje dél felől. Más is vagyon az papnak azon határban, kálnoki útra jövőben egy szántóföld. Vicinusa dél felől Árkosi Mihály földje. Ugyan azon határban azon kálnoki útra jövőben, az Deák házához vagyon egy hold föld, vicinusa dél felől Káldi Ábel földje. Ugyan azon kőröspataki Középső határban az nagy útra jövőben Tekerésben két hold föld, egy borozdán, papé. Vicinusa észak felől Tibald Mihály. Ugyan azon határban az nagy útra jövőben egy hold föld az mesteré, vicinusa észak felől Szántó Máté földje. Az Kálnok felé való határban az Kálnoki-lábban egy öreg föld, az papé, négy köből fereje. Vicinusa Kálnoki Bedő Miklósé. Annak az lábán Nagyszegben dőlő föld, az oskolához való egy hold föld. Ugyan az Kálnok felé való határban az Válaszútnál egy hold föld az papé, vicinusa alól Kálnoki István uram földje, felül Kős Inczésé. Ezeknek szántásával kétszerivel az falu tartozik, búza alá kétszer, tavasznak egyszer.

Szénafüvek

Az Zaláni határ szélében Vas tava mellett egy darab szénafű, papé, három szekérre való. Ennek az végében alól vagyon egy darab szénafüve az mesternek.

Szentegyház erdeje

Czüdér nevű erdő tölgy vagyon. Vicinusa alól az országútja, felül az falu szabad élő helye, *ez helyett más vagyon, tudniillik Deresnye mellett.* Az másik Deresnye árnyéka, mind verőfényestől, vicinusa Kálnoki István és Kálnoki Sámuel uram és Farkas-erdejek. Másfelől mellette felü fel Fogas[?] erdeje. Harmadik erdő az Balase berce, vicinusa Ivánpataka, másfelől falu szabadja.

Numerus auditorum ‘Hívek száma’ 34 béradók. Szegények pedig, akik meg nem adhatták az bért, num. 17.

Vagyon két harang.

*Anno 1697 22 Januarii Visitatio Generalis instituitur et omnia inventa sunt, ut supra scriptum. ‘1697. január 22-én generális vizitáció volt és minden úgy találtatott, mint fentebb meg van írva.’

Kézpénz találtatott fl. 13. dénár 17.*

[41]

Anno 1693. die 3. Februarii Generalis Visitatio instituitur in **Árkos** ubi constitutum est ut statuta ad Ecclesiam Kálnokiensem et Kőröspatakiensem pertinenti in omnibus punctis serventur.

‘1693. február 3-án generális vizitáció volt Árkoson, ahol elhatározták, hogy a kálnoki és a köröspataki határozatok mindegyike rá is vonatkozik.’

Mely punktumokban mivel az kurátorok választásokról is vagyon emlékezet, itt Árkoson választaték Nemzetes Benkő Mihály uram és <Nemzetes Rafael Anrdrás Junior.> *Tegző Sámuel uram.*

Bona ecclesiae interna ‘Az eklézsia belső javai’

<Vagyon egy új ezüstpohár, kívül-belül aranyas. Egy <ónkanna> palack. Egy óntányér, egy ezüstitányér, egy gyolcsabrosz, fejár varratos. Egy kenderabrosz, egy gyolcskendő, fekete selyemmel varrott. Az katedrán egy szőnyeg. Egy kötet festékes. Egy sáhos abrosz.>

Bona externa ecclesiae ‘Az eklézsia külső javai’

Nyírószegnél két darabocska szántó föld egy hold volt, de az víz szakasztotta régen ketté, egyik része hosszú felől vicinusa Daczó földje felé, másik Kerek tó felől az víz mellett, ennek kívül vicinusa Kálnoki Farkas uram földje, ez az Közép határban vagyon. Incze helyben egy hold föld, az papé, az Árkos-patakára megyen lábbal. Vicinusa Köntés Imre földje. Pap-ösvénye átalkelőben két hold föld egy borozdán, az víz felől az papé, vicinusa Kálnoki János uram földje, mellette az mesteré kívül, ennek vicinusa Kálnoki István uram földje fele Szentgyörgy felől. Az Alsó határban az haranglábnál egy hold föld, az mesteré, felül mellette Barrabás Andrásé. Az Felső határban Nyíres-orrón három darab föld egy borozdán, az alsó az mesteré, vicinusa alól Bedőházi Gergelyé, az két felsőnek vicinusa Bedőházi Gáboré most. Vagyon egy föld Száraz-patakban, vicinusa alól Veres Tamás. *A Felső határban Kőkényes tetején egy darab dülő föld a szentgyörgyi határ felől, belől vicinusa Raffai József uram.*

Szénafüvek

Vagyon Czuklyán alatt egy darab szénafű, Mihály Tamásé felül odalul mellette Szentegyház erdeje. Bordás-orra mellett, Sikó hegye Szentegyházé, vicinusa az Nyíravas. Az Nyíres-orra verő felé vicinusa az falu Derékavasa. Borkúton alól egy darab erdőt, verő fel, vicinusa falu avasa. <Pap>

Papnak, mesternek való fizetés

Az papnak két-két kalongya búzát, zabot is annyit adnak. Az mesternek egy-egy kalongya búzát, zabot is annyit. Szabadot minden házasember egy-egy köblöt, két rész az papé, harmada az mesteré. Az földek szántásával boronálásával az falu tartozik. Egy-egy szekér fát is adnak, mint az szabadot is, *ha pedig zabbal fizetnek az egy köből szabadért öt véka zabot adnak.*

Tandem <constituáltatott ‘végül elrendeltetett’, hogy> püspök uramtól, ökegyelmétől az kurátorok és hét esküdtek az templombeli székeknek eligazítására megbízattak, hogy ennek utána ökegyelmek előtt finaliter dedeáltassék ‘végleg megszűnjék’ az székek felől való controversia. Végeztetett, hogy ennek utána az szenior Assessorival ‘segítőivel’ együtt minden esztendőben az

ekléziákat vizitálja brachium nélkül, mint exequálták ‘hajtották végre’ az generalis visitatiótól constituáltatott canonokat ‘elrendelt törvényeket’, szorgalmason megvizsgálván.

[42]

Végeztetett az is, hogy az mester atyafiak, akik arra alkalmasok az fő innepeken egyszer-egyszer prédikálni tartozzanak.

Numerus auditorum ‘hívek száma’, kik egész képét fizetnek nro. 96.

Félbéresek nro. 16.

Harang vagyon egy.

*Anno 1697. 23. Januarii instituitur Visitatio Generalis <in> ubi omnia inventa sunt ut supra scriptum. ‘1697 január 23-án generális vizitáció volt, ahol minden úgy találtatott, ahogy fentebb meg van írva’ Eklézsia pénze pedig tanáltatott fl. 72. dénár 04.

Anno 1693. 5. Februarii Generalis Visitatio instituitur in **Szemerja** quo etiam constitutiones ad Ecclesiam Árkosiensem pertinentes communi visitorum consensu et Ecclesiae huius membrorum consensu revocatae sunt. ‘1693. február 5-én meg volt a szemerjai generális vizitáció, ahol az árkosi ekléziára vonatkozó határozatokat az egyháztagek és a vizitátorok egyetértésével ide is alkalmazták.’

Bona interna ecclesiae ‘Az eklézsia belső javai’

Vagyon egy csapos pohár, belül aranyas, melyen vagyon ilyen írás: Szemeriai Unitária Ekléziának adatott 1693., *az oldalán van ilyen más circulariter: Árkosi Tsakan László A. Domini 1685. effigiem in medio circuli haec[?] solam manuum cusem tenentem in quadrato duplici a radice formam x cum cifuit*. ‘ahol egy olyan kép van, amelynek közepén egy kéz két x alakot képező kardot tart.’ <Vagyon egy keresztelő, ón aranyfüstös poharacska.> Vagyon egy alabástrom ónba foglalt kannácska. <Vagyon egy kötet festékes szőnyeg. Két abrosz, egyik keresztés, az más borshímes. Vagyon egy veres selymes keszkenő.>

Bona externa ‘Külső javak’

Gidófalvi Gábor Deák uram conferált ‘adományozott’ jövendő pap lakására egy házacska fundusával örökösen, egyik felől való vicinusa Szentgyörgy felől Daczó János uram, másfelől Márton Boldizsár.

[43]

Anno 1693. 5 <4> Februarii generalis visitatio instituitur in Ecclesiae **Szentkirályensi**, ubi etiam statutum est ut constitutiones ad alias Ecclesias Trisedenses pertinentes servantur. ‘1693. február 5-n generális vizitáció volt a szentkirályi ekléziában, ahol elhatározták, hogy itt is érvényesítik a fenti háromszéki ekléziákra vonatkozó törvényeket.’

Sükösd Márton és Agh István uramék lőnek kurátorok, kik is az gondviselésre megesküvének.

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy aranyas *lábás* pohár, *megrepedezett az ajaka.* Egy ezüstitányér, *melynek belül egy címer alatt A H vagyon.* Egy ón palack *nyolcszegű*, ejteles. <Egy félejteles kanná. Egy szép kötéses abrosz>, *eladták*. Veres fonalas kendő, kék <kötet feje varrásos> *szövéses* kenderabrosz <s egy kendő>. Egy veresses sáhos abrosz. <Egy kűs keszkenő óh munka ezüst fonallal és színes selyemmel varrott.> Egy <új> kötet festékes prédikálószerkre való. <Egy veresses sárgás asztalra való merő szövés.> Egy kersztelő ónkanna. Egy serfőző üst is vagyon, <hat csebres>. *8 véka gabona megyen belé. <Egy> két láda, egy inges táská, másik kis perselyes ládácska.*

Bona externa 'Külső javak'

Pap s mester házához való szántó föld és szénafű.

Szotyor felé való határban az papnak és deáknak egy-egy szántóföldek vagyon. Az pap mellett Györgyesiben az falu felől vicinusa Ferentz András. Az mester mellett az Olt felől ugyan Ferencz András bírja. Szemerja felé való határban az papnak két hold földje, egyik Ladalat Gáspár Mihályé, mellette az falu felől, az másik az hegyen Farkas Andrásé mellett, Szemeria felől. Az mesternek egy hold földje Nagy útra jövőben, vicinusa az falu felől Kis Mihály földje. Az harmadik határban az papnak két hold szántóföldje, egyik Benedek-mezején, vicinusa felül Daner Mihályké, az másik Járszálláson, mellette Kis Györgyé az falu felől. Azon mezőben az kő megett az deáknak egy hold földje, vicinusa néhai Balás pap árváié.

Szénafű

Benedek-mezején az papnak és mesternek egy darab szénafüvek, Boldisár Mihály árváié, mellette az falu felől, melynek két része az papé, harmada az deáké. Az szántóföldeket az falu szántja, boronálja.

*NB. Accedált az eklézsia földjei közé két zálogos föld. Egyiket adta Kis Miklós uram, három vékás, vicinusa mindkét felől Gidófalvi István uram az templom felé fordulóban. A másikat adta Vida Istvánné Szemerja felé fordulóban, vicinusa egyfelől az Agh Mihály successori, ha kiváltják az pénz az eklézsiaié. *

Szentegyház földje

Gyertyános-avas alatt egy hold szántó föld, egy vetésre ugarszerre 14 pénz, ha predikátor veti az ára, ha külső ember veti, mentől jobban adhatják el az egyházfiak, Szentegyházé az ára. Szentegyház-avasra. Az Mező-kepénél vagyon az Szentegyháznak egy darab avasa, makkfa, nyírfa vagyon *már kevés van benne*, több benne az határon az bérce útig, és be az szántóföldekig. Ennek az fájában, mikor eladnák amint eladhatják, úgy adják az árát Szentegyház számára küldik. Az makkját is mikor leszen, Szentegyház számára adják el terméséhez képest.

Proventus 'Jövedelem'

Papnak három- három kalangya búzát adnak, s két-két kalangya zabot.

Az deáknak két-két kalangya búzát, zabot is annyit. Szabadot egy-egy köblöt, ennek két része az papé, harmada az deáké. Fát is adnak egy-egy szekérrel, azzal is hasonlóképpen osztoznak.

Numerus auditorum 'Hívek száma' 33. Özvegyek nro. 3. Egy harang.

<Eklézsia pénze tanáltat fl. 2., dénár 12.>

Generalis Visitatio instituitur Anno 1697. 27 Januarii. fl. <19. dénár 34., 74., 48.>, 52 dénár 31.

[44]

Anno 1693. 6. Februarii generalis visitatio instituitur in Ecclesia **Kilyéniensi** quo etiam superiores constitutiones revocatae sunt. '1693. február 6-án generális vizitáció volt a kilyéni eklézsiában, ahol a fenti törvényeket megismételték.'

Valásztaték kurátornak Nemzetes Márton Benedek uram.

Bona interna ecclesiae 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy kűs ezüst lábas pohár <ezüst> az ajaka, szára, gombja és az lábának széle aranyas. Vagyon más báldog, aranyfüstös, lábától elszakadt poharacska. Vagyon egyejteles ónkanna és egyfertályos ónkanna. Egy sárgászöldes török keszkenőcske, selyem. Vagyon egy óntányér. Egy asztalra való festékes. Egy abrosz, kötet az közepin, az szélén csipke, lengyolcs. Egy kékes veresses kendervászon kendő. Egy harangocska.

Externa bona ecclesiae 'Az eklézsia külső javai'

Az felső határban öt darab föld van. Egyik az kápolnánál az kimenőben, Vásáros út által kelőben. Vicinusa felül Benkő Péter, másik az felmenőben az hosszában Philep Jánosé, másfelől Székely Bálint uram, *esszecszerélődött*. Harmadik az Vápánál Sigmond Benedeké, belül vicinusa. Negyedik az Ágas úton belül, vicinusa kívül Székely Bálinté. Ötödik az Ágas út között, vicinusa Nagy Jánosé kívül.

Az Középső határban az eklézsianak <három> *négy* hold földje vagyon. Másfél hold az alsó lábban, az ösvény végénél kívül, Nagyobbik Márton Mihály, <negyedik> *második* az Völgyháton fél hold, vicinusa belül Nagyobb Márton Mihályé. *Harmadik az völgyben. Negyedik az szoros nyomásban.* Az Alsó határban negyedfél hold vagyon. Első az Telekben fél hold, vicinusa az falu felől Márton Bálint földje. Kos-kepe oldalában. Második az uzoni uraknak kévében, fél hold, vicinusa Székely Bálint földje kívül. Harmadik az völgyben, ez másfél hold, vicinusa belül Benkő Mihályé, nagyobbiké. *Negyedik az vízre menőben, hat vékás.* Ezeknek jutalma eleitől fogva ilyen volt, hogyha az prédikátor tartotta el, mindenik határfélinek egy-egy forint volt az ára, egy ugarszerig, az ára templomhoz való, ha pedig más ember tartotta el, másfél forint az ára egy ugarszerig.

Szentegyház erdeje

Vagyon az Szentegyháznak egy tölgyerdeje, kit Nagy-avasnak hínak Pálpataka oldalában, vicinusa egyik felől az Csere másfelől az falu erdeje, akit Gyerek-avasnak hínak. Mikor makk leszen rajta, az makknak terméséhez képest disznókat vezet az falu reá, mikor bővebben volt termése, minden disznótól két-két pénzt, ha szűkebben egy-egy pénzt adtanak Szentegyház számára, az fáját templom építésére tartják. Vagyon más erdő is az Szentkirály határában, erős oldal neve, vicinusa Szentkirályi András deák neje feül mezőképp felől.

Numerus auditorum 'Hívek száma' Num. 23.

Damakos Mihályné testált egy földet az pap számára, az Alsó határban az vízre menőben, vicinusa ab una Nemes Jánosné, hat véka fereje.

Mester számára vagyon egy föld, három vékás, az uzoni úton kívül, felső lábban, az Alsó határban vicinusa Szabó Jánosné.

Középső hatásban is mester számára vagyon egy föld öt véka fereje. Vicinusa belül Nemes Tamás földje.

Az Felső határban is vagyon két félől Makko-völgye nevű helyben, vicinusa Killyéni Tamás.

Pap és mester béri

Búzát <négy> *öt* kalongyát. Zabot <négyet> *ötöt* <kalongyát>. Szabadot egy köblöt. Fát egy-egy szekérrel, ennek két része az papé, harmada az mesteré. Szabadért öt véka zabot kell adni egy köbölért.

[45]

Az eklézsia földjeinek taxája három forint, harmadához az mesternek vagyon jussa, taxáját id est florenum 'azaz forintokat' letévén az két részét vegye az papét is, taxáját id est <két> *egy* forintokat tegyen le, az amely pénzek tettesenek az eklézsia ládájába. *Minden esztendőben megadván az prédikátor az két forintot, az mester is az egy forintot. Ha pedig más veti, az is tegye le azon pénzt.

NB. Most ezeknek az földeknek az taxája fl. 1., dénár 2. Ennek két részét az pap, egy részét az mester adja.

NB. Ezek közül a földek közül hármat az eklézsia számára szántnak fel: Az Alsó határban vízre menőben egy darab, vicinusa Bihari József. A Középső határban a Felső lábban az ösvényen kívül egy darab Cap Cub. 1., vicinusa Márton Benedekné. Ugyanaz vízre menőben egy darab Cub. 1., vicinusa felül Huszti Ferenc, alul Benkő Klára.*

Anno 1693. 6. Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szent-Ivaniensi** ubi quoque constitutiones praetactae servandae propenuntur. '1693. február 6-án generális vizitáció volt a szentiványi eklézsiában, ahol a fenti törvények megtartását határozták el.' Kurátorok lőnek

Nemzetes <Jankó Mihály uram és> Nemzetes Gábor Deák uram *és Laborfalvi Benke Mihály.
<Vagyon egy lábas ezüstpohár.>

Numerus auditorum 'Hívek száma' 80.

Egy harang.

Boba interna ecclesiae 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy lábas ezüstpohár, aranyas, egy küs ezüstantányérocskával együtt. Egy félejteles ónkanna. Egy hatszegeletes ónpalack, ejteles. Vagyon egy küs ónkanna, keresztelő, melyen írás vagyon: Benedictus Ajtai 1682.

Vagyon egy sáhos abrosz, lengyolcs, az közepin recés. Vagyon egy abrosz, kender, az közepin keskeny csipke. Vagyon egy gyolcsabrosz, az közepin keskeny fejr kötés. Vagyon két fejr varrásos kendő. <Az prédikálószéken zöld posztó.> Az asztalon egy szőnyeg, viseltes. Vagyon egy tarka kötet, festékes.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon Középső határban kilyéni útra jövőben két hold föld egy borozdán. Vicinusa Jankó Miklós uram földje mindenekfelől az Szentegyházé az taxája, ötven pénz, melyet tegyenek az eklézsia ládájába.

Pap s deák földjei

Az bodoki út alatt kelőben, az Felső határban két hold föld egy borozdában, az papé, Küs Pál Jánosné belül. *Ezt elvették az katolikusok.*

Az Alsó határban keresztnél egy darab földecske, papé, István Deák vicinusa. Vagyon egy darab szénafű is, az Szentiváni réten papé, vicinusa alól Kozma Zsigmond, az falu felől az ér. Vagyon egy darab Szentegyház erdeje, az borosnyai úton belül az Hosszú-avas végénél. *Ezt is elvették.* Az laborfalvi Alsó határban, az ösvény tövében[?] egy hold föld Déáké. Vicinusa Jankó Miklós uram, Deák János nevű jobbágya árvái. *Ezt is elvették.* Más ugyanazon határban az Sas-tón kívül vagyon egy hold föld, Deáké, az ára tizenhat pénz egy ugarszerre. Vicinusa Fejes György. Az Felső határban az nagy Árok útján menőben egy hold föld, Deáké, vicinusa Kuti Miklós belül.

Pap és mester béri

Az prédikátornak két-két kalangya búzát adnak, zabot is annyit. Az mesternek egy-egy kalangya búzát. Zabot két-két kalangyát. Minden házasember egy-egy köből szabadot ad, azonban minden ember egy-egy szekér fát. Az szabadnak és az fának két része mindenik falutól az papé, harmada az mesteré, egymás között igazságosan felosztván. *És nyolc-nyolc pénzt ad minden házasember az papnak.*

**Anno 1697. 22. Januarii Tiszteletes Püspök vizitálván talált Ökegyelme pénzt, kétszáz, tizenkét forint pénzadóssága. Vagyon controversiában flo. 24. **

[46]

Anno 1693. 7. Februarii instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Kökösiensi** ubi etiam constitutiones praenumeratae observari jubentur. '1693. február 7-én generális vizitáció volt a kökösi eklézsiában, ahol az imént felsoroltak megtartását határozták el.'

Kurátorok lőnek Tamok György és Orbók Sámuel uramék. Akik is erős hűttel megesküvének.

Bona interna ecclesiae 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy pohár, ezüst, aranyas lábas, egy küs ezüstantyér fedelével. Egy négyszegeletű ejteles ónpalack. <Két>*Egy* óntányér.

<Vagyon egy sáhos abrosz.> *Ezt Illyefalvára adták.* <Két kendő varrásos.> Egy gyolcskendő, fejéres. Egy zöld selyemmel varrott keszkenő. Egy viseltes törökszőnyeg, más is vagyon igen vásott török szőnyeg. <Vagyon egy darab zöld posztó, prédikálószekre való.> Egy len gyolcskendő, sokféle selyemmel varrott. Egy perselyes láda. *Egy fehér sáhos abrosz, két szél. Kockás sáhos abrosz, három szél, az szegeletire varrva: Tegző Mária. Egy fekete láda, singsnél nagyobb.*

Bona externa ecclesiae 'Az eklézsia külső javai'

Szotyor felé való határban az szénafű szélében egy hold föld, papé, vicinusa az pap szénafüve. Ennek az lábán vagyon egy hold föld, ugyan papé, vicinusa falu felől Sirlöster György. Azon határban, az határ széliben, vagyon az mesternek egy föld, vicinusa Mattias Mihályé, házul felől. Uzon felé való határban az út általkelőben vagyon az mesternek egy hold föld, vicinusa Nagy György. Az papnak vagyon egy földje Magos-tón, Fábíán Bálintnéé mellett. Az határszélén egy hold föld, papé, vicinusa kívül Decseje. Az harmadik határban Feketeügy mellett való határban vagyon két hold földje az papnak, vicinusa Kökösi Mihály, az egyik Küs-halmon az második mellette Bihari Miklósné házul felől. Az mesternek is vagyon egy hold földje, az vízre menőben, vicinusa Ferencz János. Ezeknek szántásával, boronálásával az falu tartozik.

Szentegyház földjei

Az Felső-Egernél az Kenderszegben egy hold föld, vicinusa az pap házához való szénafű, az ára nyolcvan pénz, egy ugarszerig, ha az pap vagy mester tartja el, de azonkívül az kinek nincs, adhatják el, templom számára. Az Magos-tón egy darab föld vagyon, vicinusa Orbók István uramé az falu felé, az taxája tizenhat pénz, ha pap vagy mester tartja el. Az alámenőben egy küs föld ugyanaz papé mellett, az taxája tizenhat pénz. Az Nagy híd helye végében egy rész szénafű, harminckét lépés az szélessége, nyolcvan pénz az taxája, ha marha jár rajta, mikoron nem nyomás.

Szentegyház füvei

Az új osztásban vagyon egy darab szénafű, Szentegyház füve, Orbók István uram bírja az vicinusát, ennek az taxája 80 pénz, ha pap vagy mester tartja el. Kerekszegben egy rész szénafű Szentegyházé, vicinusa Veres Sámuel, ennek az taxája 40 pénz. Doboly ösvénynél, az Eger végénél egy rész fű, vicinusa Árkosi Mihály András. Az nagy Eger kebelében az Császárelve, túl egy darab szénafű, vicinusa Bőjte János. Az Tizennyolc lépésben vagyon egy rész szénafű, ugyanaz Egren túl Tizennyolc lépés, vicinusa az Kövérek, az ára, mentől jobban adhatják.

[47]

Pap és mester szénafüve

Az <nagy> *felső* Eger <végében> *előtt* egy darab szénafű, két része az papé, harmada az mesteré. Az Forrás lábón, az alá menőben egy darab szénafű, Uzon felé vicinusa Szentgyörgyi Miklós Péteré, ez is hasonlóképpen oszlik.

Numerus auditorum 'hívek száma' harminckilenc.

Harang vagyon egy.

Pap béri, búza két kalongya, zab is két kalongya. Az mesteré, búza egy kalongya, zab is egy. Minden ember egy-egy szekér fával és egy-egy köből szabaddal tartozik, melyeknek két része az papé. Harmada az mesteré.

Anno 1693. 10. Februarii generalis visitatio instituitur in Ecclesia **Bölöniensi**, ubi etiam constitutiones praememoratae observari jubentur. '1693. február 10-én generális vizitáció volt a bölöni ekléziában, ahol az imént felsoroltak megtartását határozták.'

Kurátorok lőnek Gazdag János uram és Tana János uram.

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy lábas, födeles, nyolc darabból álló virágos, ezüst-aranyas pohár, melyet tekintetes Sárosi János uram conferált 'adományozott', hattuk olyan kondícióval ebben az ekléziában, hogy karácsonyra adjanak tizenkét forintot érette az püspöknek, hogy valamely szegény ekléziába mást vegyen vele.

Vagyon három törökszőnyeg, egyik fejér. <Vagyon egy tarka festékes.>

Vagyon egy sáhos abrosz, kötet az közepén. Vagyon egy fejéressel varrott kendervászon abrosz. <Egy kús török varrásos keszkenő.> Egy óntányér. Egy keresztelő fedeletlen ónkannácska fertályos. Egy láda. Az pulpituson két kendő. Egy festékes, az pap székén. *Vagyon egy ezüst-aranyas tányér, melyet adott nemes és vitézljő Gazdag Bálint uram, az szélin két rendel rác betűkkel megcifrázva. Ismét egyejteles ónkanna, melyet conferált 'adományozott' <Salló István uram> *Telmán Bálint.* Vagyon egy hatszegű ónpalack, kétejteles, Zsakó Mártonné asszonyom adta. Egy

ezüst-aranyas pohár, <egy törökszőnyeg>, egy ezüstitányér, melyeket conferált 'adományozott' N. Tserei Farkas uram.*

Bona externa 'Külső javak'

Pap házához valók

Ajta felé való fordulóban az Hosszú részben vagy on egy rész szénafű, melynek két része az papé, harmada az mesteré. Vicinusa Ajta felől az nemesek szénafüvek. *Vagy on az papnak egy földje [...] vápájánál, Ajta felé való határban. Ugyan Ajta felé való határban, egy darab szénafű ekléziához való, vicinusa napnyugat felől az Olt, ab alia a Határ-patak. **Ennek taxája fl. 3.** Olt felől való határban pap Sáránál egy hold szántóföld, az papé, ugyan mellette egy darab szénaföld, papé ez is.

[48]

Szentegyház földjei és szénafüvei

Olt felé való határban berek **oldalában**, egy darab szántóföld, **vicinusa Damokos Gáborné** két szeg kaszálóhely, Felső- és Alsó-Bélmezőnek hívják. Ugyanott szántóföld is. Sebesiben azon határban egy darab szántóföld, szénafüvel együtt. Csereköz felé való határban, Büdöskútnál az kert mellett egy kűs szántóföld. Mátyás-berkiben azon határban egy kicsiny darab szántóföld. Azon határban Omlásban egy fél hold parlag. Ajta felé való határban, fűszeg végén egy darabocska szántóföld, az pap szántja, az út vicinusa. [...] patak árnyékában két hold föld. Csereköz felé való határban, Nyuladban egy kűs szántóföld, vicinusa Ferencz Barnabás. Szentegyház erdeje. Felmező tere, Ravaszas tere, <...> **vicinusa Felmező és Ravaszas pataka**. Ajta felé való határban Lapos-csere, vicinusa Mély-patak és szántóföldek. Találtatott omnibus computatis ecclesiae 'az ekléziában mindent összeszámolva' pénze fl. 95 dénár 74. *

Harang vagy on kettő. Az kisebbiken ez vagy on írva: In Laudem Dei Bölön. 'Isten dicsőítésére Bölön.'

Numerus auditorum 'Hívek száma' Numer. 96. Özvegyek és marhátlanok num. 30.

Visitatio inchoatur Generalis anno 1697. 29. Januarii, ubi omnia repertae ut supra. '1697. január 29-én generális vizitáció volt, ahol mindent úgy találtak, mint fentebb.'

Anno 1693 die 11 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Comitatu Albensi in Ecclesia **Alsó-Rákosiensi**, ubi constituitur. '1693. február 11-én generális vizitáció volt alsórákoson, ahol a következőket határozták el.'

1. Hogy az pap kétszer prédikáljon vasárnap, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 1.

Bona interna 'Belső javak'

Vagy on egy ejteles ónkanna, ismeg egy csapás ezüstpohár, Bölöni Gergely neve rajta. Az asztalon egy vereses abrosz, azonkül egy fejéres abrosz, *ezt adták egy festékesért, megtoldván dénár 24.* Egy kis láda. Egy vereses asztalfedél. Készpénz fl. 8. exceptis 4 nummis '4 pénz kivételével',

adósság fl. 10. exceptis tribus sustacis ‘három susták kivételével’. Daniel Istvánné asszonyomnál fl. 50., melynek az taxája fl. 5., mely öt forintnak fele az eklézsiaé, fele az papé.

Harang egy.

Bona externa ‘Külső javak’

Az Alsó határban Fekete-tóban vagyon egy szántóföld, öt véka ferője, vicinusa egyfelől az kálvinista pap, másfelől mester földje. Töviskútnál az tó mellett egy darab szántóföld, negyedfél véka fereje, vicinusa az tó, másfelől az kálvinista pap földje. Vagyon egy szénafű, Omlás-rétiben, egy szekerre való, vicinusa egyfelől az falu szénafüve, másfelől az kálvinista papé. Felső határban vagyon egy darab szántóföld, Édes-pataka mellett, két véka fereje,

[49]

vicinusa egyfelől az kálvinista pap, másfelől az Édes-pataka. Szénafű vagyon Hegyesd alatt, két küs boglya kész rajta, egyfelől vicinusa az kálvinista pap, másfelől Máté György.

*Anno 1697. 19. Januarii Visitatio Generalis iterum instituitur ubi omnia ut supra scripta sunt reporta. Et inventi in manibus Aedilium Georgii Hagyo et Johannis Fúzi senioris fl. 46. denarius 03. ‘1697. január 19-én generális vizitáció volt, ahol mindent úgy találtunk, mint fentebb szerepel. Hagyo Gergely építőmesternél és Fúzi János szeniornál 46 forintot és 3 dénárt találtunk.’

Ugyanakkor végeztetett, hogy az parókiháznál egy kút építtessék karácsonyig, melyre is ígére az eklézsia magát. Item tunc homo quidam Andreas Fúzi nomine qui ad adversarios transierat sua sponte rediit/sediit et pastori reconciliatus est. Item reverendus pastor quod causidicum egerit in rebus civilibus juxta canonem convincitur.* ‘Fúzi András, aki korábban átált az ellenkező félhez, visszatért és kibékült lelkésszel. A lelkész, aki korábban vitákba keveredett világi ügyek miatt a kánon szerint elállt ezektől.’

Anno 1693. die 11 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Felső-Rákosiensi**. ‘1693. február 11-én generális vizitáció volt Felsőrákoson’

Vargyas

Pastor Georgius Dersi. ‘Pap Dersi György.’

Rector Ambrosius Vargyasi. ‘Tanító Vargyasi Ambrus.’

Anno 1693. 13. Februarii Generalis Visitatio instituitur in Sede Siculicali Udvarhely in Ecclesia **Vargyasiensi**, quo etiam constitutionum ad Ecclesias Trisedeses pertinentiam primum 2., 5., 6., 7. puncta revocantur. ‘1693. február 13-án generális vizitáció volt az udvarhelyszéki Vargyason’ Praeterea ‘továbbá’ az székek felől végeztetett, hogy amint az Nemzetségek között felosztott, ki-ki az szerént tartsa magát az Nemzetsége székéhez, amely Nemzetség pedig megkevesedett, úgyhogy az magok Nemzetségek székeit be nem töltik, míg az a Nemzetség többre

nem szaporodik, addig bocsáttassanak bele azok akiknek székek nincsen, úgy mindazonáltal, hogy akiknek jussa vagyon az székhöz, azok ki ne rekesztessenek. Ha pedig az olyan székekben is az hallgatók be nem férnek, kurátor uramék az esperessel együtt az szabados üres helyeken asszignáljanak 'kijelöljenek' székhelyet nekik. Ha kik pedig az templomban szék felett egymást taszigálnák, az falunak egy forinttal tartozik, az szeniornak tizenkét forinttal. Ha pedig valamelyik Nemzetség az ő Nemzetségének valamelyik ágát, az ki is hasonló jussal bírja az széket, kirekesztene az székből, ea parte kivetete hasonló büntetéssel büntettessék, mint azok kik egymást megtaszigálják az székből. Senki pedig maga székét el ne hagyja, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 1. toties quoties 'annyiszor ahányszor', amely pénz tétettessék az eklézsia ládájába. Erre pedig az kurátorok és az szenior szorgalmasan gondot viseljük, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12.

[50]

Denique 'végül' végeztetett, hogy hadakozásnak idején az egyházfiak az kezeknél levő elkézsiai bonumok felől tegyenek emlékeztést közönségesen az eklézsiaiban és vegyenek tanácsot, micsoda gondviseléssel keljen azokat megtartani, sub poena refusionis damni 'a kár megtérítése mellette'.

Hic visitatores ita sunt immutati, ut pro Reverendo Johanne Szentmartonino seniore Districtus Albensis assumtus sit Reverendus Dominus Georgius Dersi, senior Ecclesiae Unitariorum Sedis Siculicalis Udvarhely, caeteris in officio permanentibus. 'Itt a vizitátorok részéről olyan változtatás volt, hogy tiszteletes Szentmártoni János Fejér megyei esperes helyett Dersi Gergely udvarhelyszéki került be, míg a további összetétel nem változott.'

Curatores in Ecclesia Vargyasiensi constituti sunt Nicholaus Szolga et Franciscus Sós junior. 'A vargyasi eklézsia a kurátorai Szolga Miklós és ifjú Sós Ferenc.'

Bona interna 'Külső javak'

Vagyon egy <hatszégű> ezüst, kül aranyas lábas *srófos* poharacska *ez megújítatott*, egy öreg ónkanna, egy fertályos keresztelő ónkanna, egy óntányér. Egy dupla szőnyeg, egy 4 öreg hímes, aranyas, patyolat keszkenő, a prédikálószéken új zöld posztó, <egy lengyolcs, 4 öreg fekete hímes abrosz, egy sáhos abrosz>, egy vászonabrosz, egy veresses vászonkendő.

Harang kettő.

Bona externa 'Külső javak'

Vargyas közti fordulóban, a hágóban vagyon egy föld, két köből fereje. Borvészen kívül egy föld, két köblös. Rika felé fordulóban Kövesút felett egy föld. Aszalván nevű helyben egy 6 vékás föld, vicinusa Balás Ferenc. Higegekút felé, a pap háza megett, egy föld, két köblös. Egres-patak oldalában egy kis föld. Ezek templom számára valók. Szénaffü.

Bükszádban pap s mester számára. Magyaros felett, *Rika felé való fordulóban két vékás földet hagyott az Eklézsiának, Molnár pap uram vicinusa. Ambaris[?] nevű Vápa helyben egy köblös föld zálogban.*

Numerus auditorum circiter 130. 'A hívek száma körülbelül 130'

[51]

Oklánd

Pastor Basilius Vargyasi. 'Lelkész Vargyasi Balázs.' Rector Joannes **Oklándi**. 'Tanító Oklándi János.'

Anno 1693. Die 13 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Oklándiensi** et **Újfalviensi**, quo etiam constitutiones ad Ecclesiam Vargyasiensem accomodatae revocatae sunt, addito etiam puncto octavo. '1693. február 13-án generális vizitáció volt az oklándi és az újfalvi eklézsiában, ahol a vargyasi eklézsiára alkalmazott határozatokat érvényesítették, kiegészítve egy nyolcadik ponttal.'

Újfalu

Pastor Daniel Bara. 'Lelkész Bara Dániel'

In Ecclesia **Újfalviensi** Curator constitutus est Michael Boér. 'Az újfalvi eklézsiában kurátornak kinevezik Boér Mihályt'

Bona interna ecclesiae ejusdem 'Hasonlóképpen az eklézsia belső javai'

Vagyon egy ezüst kül aranyas lábas poharacska. Egyejteles ónkanna. Egy óntányér. <Egy> *öt* székely festékes, más is vagyon kisebb. <Egy> két sáhos abrosz, *egyik elszakadott*. Egy festékes gyolcskendő. Kettő kender *egyik veressel szőtt*. Egy zöld selymes patyolat keszkenő. <Egy prédikálószekre való gyolcs ruha.>

Egy kisdéd harang.

Bona externa 'Külső javak'

Pap házához járandó földek és szénafüvek

Városfala felé való fordulóban, Botosfa nevű helyben, vagyon egy szántóföld, mintegy három vékás. Vicinusa belül Albert György szántóföldje. Azon határban Keresztes-pataka mellett vagyon egy szekérral való szénafű, az országútján belül. Rika felé fordulóban vagyon egy darab szénafű, Egerszegben vicinusa ab una a falu útja.

Eklézsiához tartozó földek

Zsombor felé fordulóban Köves domb alatt, vagyon egy öt vékás föld, az országútja mellett. Gászló felé fordulóban Magyaros völgy oldalában egy hat vékás föld, vicinusa kívül Albert János földje. Városfalva felé fordulóban Bohér nevű helyben egy három véka fereje, vicinusa belül Boér

András földje. Egy erdő Botosfa nevű helyben, vicinusa belül Kósa János erdeje, kívül Birtalan János erdeje.

Ígéré az eklézsia pap számára T. Püspökjök és visitátorok előtt, egy egyköblös földet. Zsombor felé fordulóban, melyet három esztendő alatt tartoznak praestálni 'teljesíteni'. Sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12.

Béradó házigazdák vadnak num. 35. Özvegyasszony num. 5. Búzabér három kalangya, *s három kéve*. Zab is három, akinek vonómarhálja vagyon, egy szekér fa.

[52]

In Ecclesia **Oklandiensi** Curatores constituti sunt Kósa János és Máthé Péter. 'Az oklándi eklézsiában kurátornak kineveztetik Kósa János és Máthé Péter.'

Bona interna ecclesiae ejusdem 'Hasonlóképpen az eklézsia belső javai'

Egy ezüstfedeles kül-belül aranyas pohár, egyejteles ónkanna, egy <fekete nyelű kűs kés fejr csont a végén>, egy veresses kendő, egy lenes sáhos abrosz, egy veresses *a veres elhatta színét* zöld selyemmel varrott, skófiomos patyolat keszkenő. Egy karakai kamuka, hímes szép gyolcsabrosz, a két vége rojtos, más ugyan kamuka hímes, a közepin hosszan recés abrosz, ennek is a két vége rojtos. Egy veresses kenderabrosz, három szély. Egy kétejteles ónpalack, egy záros láda, amelyben a szentédényeket és ruhák vadnak és tartatnak. Vagyon két harang, az nagyobbikon 6 kereszt vagyon, az kisebben esztendő szám 1666. Péter Maurer neve rajta, szász bötükkal. Egy veressel varrott kendő. *Egy kockás abrosz. Egy len, gyolcsabrosz, bojtocskák vadnak az szélin és közepin. Vagyon Psaltérium zsoltárokkal együtt.*

Bona externa Külső javak'

Borzás nevű helyben vagyon egy szántóföld, hat véka fereje, papé. Ugyanott egy szénafű, mesteré. Szigetben egy szénafű, két szekérre való, papé. György Deák és Szolga Mihály hagytak temetőnek egy darab földet, Farkasdomb mező helyben. Szentpál felé fordulóban egy föld, három véka búza fereje, mesteré, Kövecses nevű helyben, vicinusa egyfelől Kováts Miklós, másfelől Kováts Bálint földje. <Kelemen Mihály adott eklézsia számára öt, kétköblös földet, Kerekmál nevű helyben, vicinusa N. Kálmán András földje egyfelől, másfelől reá menő földek lábjai.> Felsőheveder alatt, egy föld, templom számára való, ötköblös. Vagyon egy erdő Lapád nevű helyben, az újfalvi határ szélében, másfelől vicinusa a városfalvi határ.

Numerus Auditorum 'hívek száma' 47. Özvegyasszony 9.

[53]

Karácsonyfalva

Pastor Andreas Karátsonfalvi. 'Pap Karátsonfalvi András.' Martinus Ürmösi.

Anno 1693. Die 14. Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Karácsonyfalviensi**, quo etiam constitutiones ad Ecclesiam Vargyasiensem accommodatae, revocatae sunt, addito etiam

puncto octavo. '1693. [február] 14-én generális vizitáció volt Karácsonyfalván, ahol a vargyasi ekléziára alkalmazott határozatokat érvényesítették, hozzáadva a 8. pontot.'

Curatores constituti sunt Petrus Literatus et Stephanus Bálint. Kurátornak kineveztetik Literatus Péter és Bálint István.'

Bona interna 'Belső javak'

<Egy gyolcs, sáhos lengyel abrosz, más az prédikálószéken való kenderabrosz, más egy közönséges abrosz. Három> *Négy* kendő, kettei az éneklőszéken. Egy ezüst aranyas pohár, egy ezüst aranyas tányér, egyejteles ónkanna, egy skófiúmmal varrott patyolat küs ruha, más zöld skófiúmos keszkenő, félejteles keresztelő ónkanna. Két abrosz, egyik gyolcs, fejjel varrott rózsahímmel, az másik gyapot, az két végén széles fejjel varrás.

Két perselyes fekete ládácskák, Graduálé in folio. Fekete csontnyelű kés. Lengyolcsból való keszkenő, az négy szegletin zöld selyemből való függő kerek kötések, arany fonallal töltettek, körül zöld selyemmel behánták.

Bona externa 'Külső javak'

Almás felé fordulóban a Hágóban vagyon két darab szántó föld, felül a mesteré, alól a papé. Vargyas felé való határban, vagyon Gyotomában egy föld, templom számára való. Vizes füzzén mezőben, három véka fereje, papé. Mihály vére szádában, egy föld, papé. Dongó-hegy alatt egy föld, mester számára való, 6 véka fereje. Csúz-eger mellett két véka fereje, templomhoz való. Szénafű azon határban, papé, szakadozásában, pap házához való. Bagoczkő oldalán másfél szekérre való, mesteré. Az Alsó határban a Szelykénél egy darab szántó föld, papé. Sós-pataka mellett három véka fereje, papé, *most a mester bírása. Kegyós-völgy nevű hely oldalán, van az Kegyós-erdeje, melyet adott az falu Lapos nevű helyben levő eklézia erdejéért cserébe.

Numerus auditorum 'hívek száma' 65. Özvegy 7.

[54]

Almás

Pastor Josephus Almási, Rector Stephanus Jenei. 'Pap Almási József, tanító Jenei István.'

Anno 1693. Die 14 Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Almasiensi**, quo etiam constitutiones ad Ecclesiam Vargyasiana accommodatae revocatae sunt, addito etiam puncto octavo. '1693. [február] 14-én generális vizitáció volt Almáson, ahol a vargyasi ekléziára vonatkozó pontokat érvényesítették, hozzáadva a nyolcadik pontot is.'

Curatores constituti sunt Stephanus Batzo et Andreas Kováts. 'Kurátornak kineveztetik Batzó István és Kováts András.'

Egyháziak, amint eddig, úgy ezután is hárman legyenek.

Pro qua Ecclesia constituitur 'Az egyház elrendelte' hogy a megnevezett kurátorok Isten békességét adván országunkban, a jövő tavaszon indítsák meg az új templom építését, abban a

helyben, amelyben őkegyelmeknek jóvallottuk, sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 24. Mely jó rendeléseknek, mivel a falunak nagy része a generális vizitációkor annuált, ha ki ellene mondana vagy munkálkodni benne nem akarna a kurátorok által büntetessék három forintra, toties quoties ‘annyiszor ahányszor’, ha pedig az építésben való napszámot nagy ok nélkül elveszteglené valaki, az is büntetessék dénár 24., mely bírságok fordíttassanak a templom építésére.

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy ezüst ejteles kanna, <egy fél ejteles ónkanna>, egy ezüstpohár, aranyas, egy ezüstitányér, aranyas. Két abrosz, egyik sáhos gyapottas, a másik skófiomos gyolcs, <egy kékes kendő>, egy láda, <egy ónpalack>.

Bona externa ‘Külső javak’

Gál-hegye előtt vagyon egy föld, egy hold, papé. Az Alsó határban vagyon két hold, egyik az útra járó véggel, a másik az út mellett alájáró. Czikefalván alól vagyon a följáróban egy föld, kit adott Rigó Imre. Vargyas felé fordulóban vagyon egy hold föld, Aszalván-pataka mellett, ugyan az Alsó határban Demeter-pataka mellett, egy darab, papé. Kívül is egy darab föld, papé. Mester házához járó földek. A Papkútja felett vagyon egy hold föld, Balás Pál körtövényen belül, egy hold, ezért Sándor Gergely adott Czikefalván alól, vicinusa egyfelől az eke útja, a Szentegyházon belül az út mellett egy föld, a Ponkon is egy föld, Hosszú földekben is egy föld, Kerek-havas alatt is egy. Karácsonyfalva felé fordulóban, vagyon egy föld megyéjé, ezt az pap bírja, vicinusa egyfelől Felházi István földje, alól Hidas-patak. Annak az lábján vagyon egy kús alájáró föld, mesteré, vicinusa belül Rigó György, másfelől az pap.

Szénafüvek

Merke-tetőn pap számára való szénafű, egy szekérre való. Vargyasban Puszta-ponk alatt vagyon három szekérre való. Pap Cseréje az temetésen kívül, pap házához való. Czika falván alól, mesternek, fél szekérre való szénafű. Lencsés-ponkon belül Dénes Lőrinc földje mellett vagyon egy kétvéka fereje föld, mester házához való.

Vagyon két harang.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 144. Viduae ‘özvegyek’ 23.

*Anno 1695. die 13. Februarii. Egy kolozsvári keresztyén asszony kegyes indulatjából conferáltatott ‘adományozott’ kívül-belül aranyas pohárt, lábast, melyen ez írás vagyon:

[55]

Almási Ötves Andrásné Kőházi Kádár Margit. Esztendőszám 1694.

Annak felette egy karakai egy szély virágos abroszt, egészlen körül megyend fejér himmel varrott rojtost.*

Szentmárton

Pastor Stephanus Uzoni. 'Pap Uzoni István'

Anno 1693. die 15. Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentmartoniensi**, quo etiam constitutiones ad Ecclesiam Vargyasiensem accommodatae, revocatae sunt. '1693. február 15-én generale vizitáció volt Szentmártonban, ahol a vargyasi ekléziára alkalmazott pontokat érvényesítették.'

Curatores constituuntur Paulus Bíró et Georgius Doce. 'Kurátornak választottál Bíró Pált és Doce Györgyöt.'

Bona interna Belső javak'

Egy ezürtlábas, kül-belül aranyas pohár, hozzá hasonló ezüst aranyas tányér, egyejteles ónkanna, egy gyolcskendő, fehér varrásos, egy gyolcsabrosz, fehér kötéses, két sáhos abrosz, <egy kamuka hímes recés, három szély szép abrosz>, egy gyolcs veress, zöld, sárga 8 selyemmel varrott hímes keszkenő, más kék selyemmel és skófiummal varrott öreghímű patyolat keszkenő, egy tarkás hímű gyolcskendő. Bíró Bálintné jó asszony neve rajta. Egy fehér varrásos kenderkendő, más hasonló, kékes kandó, kettő, veresses egy, a templomban kettő, egy szőnyeg.

Harang kettő, mindeniken Bíró István neve. Skólában egy rézcsengettyű.

Bona externa 'Külső javak'

Templomhoz való szénafű a Lokban, két szekérre való *ezt most szántják, vetik az eklézia számára*, ugyan azon határban, Nagy-völgyben vagyon egynapi járóföld, ugyan azon földeknek a lábján egy darab, vagyon egy kus darab szénafű is, egy kalongyára való, Kálmás-pataka mellett egy hold föld, mely el is szakadozott. Hagyott Simjén Istvánné Semjén Kata egy darab szántóföldet, templom számára, a cinterem aljában, vicinusa ab una Ferencz Mihály, ab altera ifjabbik Bíró István uram földje. Lókod felé való fordulóban adott Keresztes Gergely egy darab földet, mely nála is zálogon volt úgy, hogy mikor megváltják 6. fl. váltsák meg, mely legyen ekléziáé. Herczeg nevű helyben egy harmadfél köblös, vicinusa Bencze György és Lókodi Mihály. Az cinterem aljában vagyon egy föld, ki két hold, papé, azon lábban egy fél hold, mesteré, azon határban

[56]

falu szénafüveiben vagyon három szekérre való szénafű.

Lókod felé fordulóban Seres aljában egy föld, papé, ugyan azon határban Pap-szénafüve nevű helyben, szénafű a papé. Gyepes felé forduló határban, Körtövéj-bércin egy darab föld, papé. <Fedics> *Jedics* megett egy darab erdő, pap házához való, alul s felül az utak az határi. Adott Bíró Pál uram Pap-szénafüiben egy darab földet, templom számára. Hagyott Szász János Jedics-tetőn egy darab szántóföldet, az ekléziának, mely nála volt hat forintig, ez volt Sós Jánosé, ez lett Barom elésé,* mint Anno 1726. 14. Mai referáltak.

Kénos

Pastor Michael Musnai. 'Pap Musnai Mihály.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Kenosiensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 15-én] generális vizitáció volt Kénoson, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator constitutus est Paulus S. Literatus. 'Kurátornak választották Literatus S. Pált.'

Constitutum est. 'Végzés'

Hogy a cinterem körül való kertet az eklézsia egymásközött felosztván, ki-ki tartozzék az ő részét a határán feltenni, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12.

Bona interna 'Belső javak'

Három abrosz, két óntányér, egy lábas, hosszú ónpohár, egy kívül-belül aranyas csapás pohár, melynek oldalán, ím ez szók vannak írva: Tordai Borbély István öregbik. Anno 1633. Ugyan a pohárral adtak egy veresses, sárga-tarka kamoka küs ruhát is. Vagyon egy félejteles ónkanna, egy veresses kenderkendő. A prédikálószéken egy székel szőnyeg, az asztalon is hasonló. Vagyon két kis harang.

Bona externa 'Külső javak'

Szentmárton felé fordulóban Pavissza-pataka mellett adott <Pál> Orbán Balázs egy darab földet, pap számára *vicinusa Lókodi Demeter István és Máté Mihály* úgyhogy a falu annuatim 'évente', adott Pál György egy földet Szentegyház számára, a Téglacsúr nevű helyben, melynek vicinusa az országútja és maga Pál György. Foris Tamás adott Ponk nevű helyben, egy háromvéka fereje földet, pap számára, vicinusa Foris György és Orbán Mihályné. Veresmart alatt, Szászhalmán felül vagyon egy köblös föld, vicinusa Orbán Balázs és Orbán István. A Mocsár nevű helyben egy darab erdő, pap számára való, de az harap megemésztette.

Numerus auditorum 'hívek száma' az 27. Özvegyasszony 5.

Az udvarhelyi határban egy szántóföld és szénafű, mely földek taxára adattak.

[57]

Gyepes

Pastor Georgius Almási. 'Pap Almási György.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Gyepesiensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 15-én] generális vizitáció volt Gyepesen, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator constituitur Istók János.'Kurátornak kineveztetik Istók János'

Bona interna 'Belső javak'

<Három> *Egy* abrosz, egyik gyolcs, *más kettőt eladtak*, egy kendő, három ónkanna, két pohár, egyik ezüst, az másik ón, egy veresses abrosz, pap székire való, egy ón tál, egy óntányér, arra

való zöld selyemmel varrott skófiummal töltött patyolat ruha, vagyon más is, egy patyolat keszkenő, egy asztalfedél, veresses-tarkás, két gyolcsabrosz, <három sáhos abrosz. Pap székin egy tarka festékes székely szőnyeg, egy gyolcsabrosz, egy zabolai keszkenő, egy gyolcskendő>, egy kős harang.

Numerus auditorum 'hívek száma' 36. Özvegyasszony 2.

Keményfalva

Pastor: Daniel Szentmártoni. Rector Georgius Karátsonfalvi. 'Pap Szentmártoni Dániel. Tanító Karátsonfalvi György.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Keményfalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 15-én] generális vizitáció volt Keményfalván, ahol a fentebb említett határozatokat fogatosították.'

Curatores constituti sunt in Keményfalva: Benedek István, in Abásfalva Márton Ferenc. 'Keményfalván Benedek István, Abásfalván Márton Ferenc kurátornak kineveztetik.'

Constituitur 'elrendeltetik', hogy minden héten szeredán, s pénteken könyörgés legyen Abásfalván, harmadik vasárnap pedig reggel ott legyen prédikáció. Csak alkalmas helyek legyen.

Bona interna 'Belső javak'

Egy ezüst aranyas pohár *ezen inscriptio: H. K. F. 1735.* Egy ónkanna, félejtelesnél nagyobb, *virágos*, egy kis ónpohár, két sáhos abrosz, <egy sáhos kendő>. Az pohár míg concordálnak 'egyezségben, békességben vannak' közös, ha egymástól elszakadnának, marad Keményfalvának. Egy ezüst aranyas tányérocská, egy óntányér, *virágos, rest[...]* egy sáhos abrosz, <egy sáhos kendő>. Keményfalván egy harang, Abásfalván kettő, egyik meghasadt.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon Peresfűben a Szentegyház alatt egy szekérre való szénafű, papé, melyet Keményfalva adott, vicinusa ab una Lőrincz János, ab altera Rác István.

Numerus auditorum 'hívek száma' Keményfalván 20. Abásfalván numerus 36. viduákkal 'özvegyekkel' együtt.

Keményfalván régen volt jus gladii 'pallosjog'. NB.

[58]

Szentpál

Pastor Georgius Kadátsi, rector Johannes Musnai. 'Pap Kadátsi György tanító Musnai János.'

Anno 1693, die 17 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentpaliensi** et filiali ejus **Reczeniense**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. '1693. február 17-én generális vizitáció volt Szentpálon és annak filiájában Recsenyéden, ahol a fentebb említett határozatokat fogatosították.'

Curatores constituti sunt: Franciscus Zollya et Franciscus Dimjén. 'Kurátornak kineveztetik Zollya Ferenc és Dimjén Ferenc.'

Bona interna 'Belső javak'

Egy kívül-belül aranyas ezüstpohár, egy *ejteles* ónkanna, két óntányér, két kender kendő, egyik fejéres, a másik veresses *elveszett*, három gyolcskendő, egy dufla szőnyeg a prédikálószéken,

két gyolcsabrosz, egy tisztességes kűs ruha, körül fejér csipkés. Vagyon Szentpálon két öreg harang, Recsenyéden egy küsded.

Bona externa ‘Külső javak’

A szentpáli nagy Tanoroknak a felső végében vagyon két szekérre való szénafű, vicinusa mind a két felől Redai Ferencz Uram. Az Hidegkút felől, az Sükösd tövissénél vagyon egy föld, 6 köből fereje, vicinusa ab una Kováts János, ab altera Jelen István földje. <Dálya felé való határban Kocsa-bércin vagyon egy szántóföld, 6 véka fereje, Szentegyház számára való, vicinusa Orbán Balint és az alájáró földek. *Ez zálog után, s kiváltották.*

Szentpáli Dálya felé forduló határban vagyon egy föld, a patak mellett, az útra jövő, 3 köből fereje, amellet szénafű, pap házához járó föld s fű. Arnyák-aszóban vagyon egy szénafű, két szekérre való. Erdő azon határban akörül, szénafű, pap számára való, szántóföld és szénafű circum circa ‘köröskörül’. Recsenyédi határban, Dálya felé fordulóban temetőkert a falu mellett, vicinusa egyfelől Bitsak Tamás öröksége, másfelől a kert cseréje felől bejövő földek lábjai. Almás felé való határban, a hídon alól, a víz két feliben két szántóföld, egyiknek vicinusa az országútja, másfelől Bethlen János Kotsis János nevű jobbágya földje. Az Kacca-pataka mellett vagyon egy szekérre való szénafű, papé, ugyan alább mester számára való két szekérre való szénafű a borozda alatt, vicinusa Székely András és Veres Lőrinc. <Karácsonfalava felé fordulóban Csereháton vagyon egy szántóföld, zálogos, vicinusa a Kondás pusztájához való. Kaczc-bércin egy szántóföld, egy forintért, vicinusa Béla Mihály. Bágy felé fordulóban Kerek erdő alatt egy szántóföld, zálogon egy forintig, vicinusa Zágoni Péter földje.>

Numerus auditorum Szentpáliensi 45. ‘A szentpáli hívek száma 45.’ Özvegyasszony 3. Recsenyédiensi 24. Özvegyasszony 6.

[59]

Szentpéter

Pastor Johannes Szentgyörgyi. ‘Pap Szentgyörgyi János.’

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentpeteriensi** quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 17.] generális vizitáció volt Szentpéteren, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.’

Curator Georgius Cseke. Constituitur. ‘Kurátornak kineveztetik Cseke György’

Bona interna ‘Belső javak’

Egy ezüst aranyas lábas pohár, egy ezüst aranyas tányér, két sáhos abrosz, egy kendő veressel varrott, más egy abrosz, a két vége varrott. Jakab István adott a prédikálószékre egy székely szőnyeget. Jakab Györgyné adott egy veresses abroszt az asztalra. Harang egy. *Kettő, egyik hasadt.*

Bona externa ‘Külső javak’

Sükösd-tövisénél vagyon egy szántóföld 4. köblös, egyház számára való. Dálya felé forduló határban vagyon Ebéd-lokán két *négy* szekérre való szénafű. Gátaljában vagyon egy darab szénafű, papé, egy szekérre való. Orotás nevű helyben vagyon egy szántóföld, papé, kétköblös, vicinusa ab una a Szentegyház földje, másfelől az szentpáli határ. Dálya felé fordulóban vagyon egy szekérre való szénafű, Dálya-pataka mellett, vicinusa egyfelől Bálint András, másfelől ugyan templomhoz járó szénafű, ez is templom számára való. <Jakab István ad>

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 20. Özvegyasszony 4.

Városfalva

Pastor Thomas Szentmártoni ‘Pap Szentmártoni Tamás.’

Anno 1693. die 18 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Városfalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. ‘1693. február 18-án generális vizitáció volt Városfalván, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.’

Curatores constituti sunt: Sigismundus Kénosi et Andreas Ferencz. ‘Kurátornak kineveztetik Kénosi Zsigmond és Ferencz András.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy ezüst kül-belül aranyas lábas srófos poharacska *cum inscriptione:Városfalvi Ecclesiae*. Egy óntányér, egy ónpalack, fedél nélkül, ejteles, egy abrosz, rózsa hímes kötéses. Három kendő, egyik fejéres az <más kettő vereses> *az egyik veresses a másik kékes*. Két viseltes székely szőnyeg. Egy darab gyolcs a prédikálószéken. Harang kettő. *Egy gyapottas kendő, kézzel szőtt. Egy gyolcsabrosz, 3 szély, az közepiben kötés körül fejér csipke. Fejéressel töltött ruha. Láda, fűrés [...]. Egy veressel, kézzel szedett székely szőnyeg.*

Bona externa ‘Külső javak’

Újfalva felé fordulóban vagyon egy szántóföld, Köhányás aljában, három véka fereje, vicinusa Pál András és Csáka István. Ugyan azon helyben, mester számára való szántóföld,

[60]

vicinusa Bitsak Bálint és Boldisár György földök. *Ezen földeket ab antiquo ‘régén’ így kezdték bírni. Hogy egyiket egészen a pap, a másodiknak is két részét, az harmadát pedig az mester vetette, mely usus konfirmáltatott Anno 1695. tempore Visitationis. Mező Csáka jószágga hátamegett az Borjúkert végén, az Holt-árok az széle, circiter másfél szekérre való szénafű, ekléziáé, régén ott volt az papság háza.* Bodó felé fordulóban ugyan Bodóban egy darab szénafű, egy szekérre való, mesteré. Ugyanott más szénafű Nagymezőben, pap és mester számára való, három szekérre való. Ugyan azon fordulóban Szelke nevű helyben, egy szántóföld, két köböl fereje, pap és mester számára való,

vicinusa az országútja, másfelől Bitsak Péter földje. Dálya felé fordulóban Ebéd-lokán egy föld, papé, egy köből fereje, Ferencz György és a falu földje között.

Numerus auditorum 'hívek száma' 35.

Jánosfalva

Pastor Michael Kökösi. Rector Thomas Sárdi. 'Pap Kökösi Mihály. Tanító Sárdi Tamás.'

Eodem Anno et die instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Jánosfalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 18.] generális vizitáció volt Jánosfalván, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator constitutus est Andreas Lőrinczi. 'Kurátornak kineveztetik Lőrinczi András.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ónpalack, kétejteles, egy kívül-belül aranyas pohár, egy óntányér *cum inscriptione G. A. 1627. J. k. <Két ónkanna.> Három abrosz, <három> -két* kendő, egy székely szőnyeg, <egy skófiomos küs ruha>, a prédikálószéken kék posztó, a posztó egy gyolcs *csipkés* abrosz, egy küs láda, melyben a szentedények tartatnak. <Egy> Harang *kettő*.

Bona externa 'Külső javak'

Zsombor felé forduló határban vagyon egy föld, Közép-patak méllékiben, négy köből fereje, papé. Daróc felé fordulóban egy föld, másfél köből fereje. Dálya felé fordulóban, Nyerges nevű helyben egy föld, két köből fereje. Posa-hídján alól egy földecske, vicinusa Makai Márton földje, *eklézsiái*. Szénafű vagyon Tóköziben egy szekérre való, papé. Zsombor felé fordulóban két véka fereje, Posa nevű helyben, vicinusa Vas Péter, *mesteré*. Dálya felé fordulóban a hegyen három véka fereje, mesteré, vicinusa Sándor Péter földje. Daróc felé fordulóban Árnység nevű helyben két véka fereje, mesteré, vicinusa Vas András földje.

Numerus auditorum 'hívek száma' 44. Özvegyasszony 4.

[61]

Derzs

Pastor Michael Kövendi. Rector Johannes Ürmösi. 'Pap Kövendi Mihály. Tanító Ürmösi János.'

Anno 1693, die 19 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Dersiensis**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. '1693. február 19-én generális vizitáció volt Drezsben, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curatores constituti sunt Franciscus Csukor et Michael Sándor. 'Kurátornak kineveztetik Csukor Ferenc és Sándor Mihály.'

Bona interna ‘Belső javak’

Egy lábas, fedeles, kül aranyas, ezüstpohár, egy öreg új lábas ónkanna, P. F. B. V. betűk vannak rajta, más ónkanna, fertály héján ejteles, egy óntányér, <egy borshímes, három szély, recés cudar gyolcsabrosz, más két szély gyolcsabrosz, két gyolcskendő>, egy zöld selymes, skófiomos 4 hímű patyolat keszkenő, egy bécsi kés. Harang kettő. Két dufla szőnyeg, egy csengettyű a skólába. Kézpénz találtatott fl. 75. Adósság fl. 2. dénár 16.

Bona externa ‘Külső javak’

Here felé való határban vagyon egy föld, két köből fereje. Kányád felé való határban, a Kelőben egy föld, három köből fereje. Képcseréje nevű helyben vagyon egy kis darab erdő, templom számára való, vicinusa Pál Péterné és Imre János erdeje. Vagyon egy darab szénafű Papmezeje nevű helyben, két szekér szénára való, ugyanott szántóföld 4 köből fereje, papé. Muzsna előfeliben szántóföld, két köblös. Az Széknél más, egy köből fereje. Muzsna felé fordulóban vagyon egy 6 véka fereje. <Pénzesben is egy.> Katakútján alól háromvékás föld, ezek templomhoz valók. Kis here[?] oldalán adott Veres György egy szántóföldet, 6 vékást, vicinusa Szarka-hegy bérci, alól ugyan Veres György földje megyen véggel Barta János földjére.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ <70> 77. Özvegyasszony 14.

*Egy Oroszhegyi <jobbágyot> Ferenc nevű jobbágyot testált Anno 1694. Derzsi Nagy Veres János feleségével együtt az Isten házához, úgyhogy az Isten házát az három sátoros innepen megseperje, amellet a lelkipásztornak szolgáljon minden héten egy-egy nap praebendáját ‘szolgálatát’ megadván azzal az hellyel, ahol most lakik, melyről levél is vagyon.

[62]

Muzsna

Pastor Andreas Musnai. ‘Pap Musnai András.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy aranyas ezüst lábas pohár, melyet adott Daniel B[eke] püspök, tali conditione ‘ilyen feltétellel’, hogy valamikor avertálna ‘elfordulna, eltávozna’ Muzsna az unitária religióról, az pohár az unitárius esperes kezébe adattasék, minden per nélkül, *melyen ilyen inscriptio vagyon: In honorem Unius Filii Dei Patris et Filii ejus Jesu Christi Crucifixi Unitariorum Musnaiensium A. D. 1644.* Más báldogpohár, egy *sáhos* abrosz, egy kűs keszkenyő *veressel varrott*.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 6.

Keresztúr

Anno 1693, die 20 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Kereszturiensi** et in filiali ejus **Fiad**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. ‘1693. február 20-án

generális vizitáció volt Keresztúron és annak filiájában Fiatfalván, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.’

Curatores constituti sunt Georgius Maróti et Thomas Györgyfi, in filiali Petrus Boér. ‘Kurátornak kineveztetik Maróti György és Györgyfi Tamás, a filiában Boér Péter.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy lábas ezüstpohár, aranyas, a széle, hólyagos. Egejteles ónkanna, egy óntányér, három abrosz, egyik gyolcs, másik sáhos, a harmadik veresses kender, egy kender kendő, egy gyolcs sáhos abrosz, egy kicsin ezüst tányér, a pohárra való. Harang 2.

Ezek az más vizitatóriában vannak. Egy küsded ezüstpohár. Egejteles 4 szégű ónpalack. Karmasin selyemmel és arannyal varrott kendő. Arannyal varrott kis ruha. Arany fonallal, skófiummal és különb-különb féle selyemmel varrott keszkenő fonott, gazdagon töltött ezüsttel, arannyal, selyemmel varrott kendő.

Bona externa ‘Külső javak’

Az Alsó határban, a szőlőre menőben vagyon három hold föld, papé. Az Felső határban, a Lokban a révre lábbal jövő egy föld, papé. Altal felében, Hosszúaszóban, 4 hold föld, templomhoz való. Timafalvi lokban egy szántóföld, három vékás, vicinusa Győrfi János és Győrfi Mihály földje, papé. A Felső határban Lenthí vágásában vagyon egy szekérre való szénafű, vicinusa Csíki Bálint és az erdő, templom számára való, *ezt az fiatfalvi mester kaszálja*. Keresztúri Alsó határban öt véka fereje, templomhoz való, vicinusa Gegő János és Nyújtódi János földök. Timafalvi Felső határban. Betfalva felé fordulóban, vagyon három véka fereje föld, papé, vicinusa Thamási György. *Mostan vicinusa Bíró jószág és az Kereső fiak.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 42. Viduae ‘özvegyek’ 4. in Keresztúr. In Fiadfalva 33.

Boldogasszonyfalva

Pastor Franciscus Oklándi. Recror Johannes Karácsonfalvi. ‘Pap Oklándi Ferenc. Tanító Karátsonfalvi János.’

Eodem Anno et die instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Boldogasszonyfalviensi** et filiali ejus, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 20.] generális vizitáció volt Boldogasszonyfalván és annak filiájában Újszékelyen, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.’

Curator repetus et confirmatus Johannes Gyarmati. ‘Kurátor marad és megerősítetik Gyarmati János.’ In Újszékely constituitur Stephanus Bú junior. ‘Újszékelyen ifjú Bú Istvánt választják.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy sima ezüst aranyas pohár, melyre e szók vannak írva: Boldogasszonyfalváé és <Újszékelyé>.

[63]

Egy ónkanna, egy óntányér, egy sáhos abrosz, egy veresses kendő.

Újszékely templombéli eszkezek: egy lábos ezüst, aranyas fedeles pohár, egy szőnyeg, egy gyolcsabrosz. Vagyon egy fejér sima ezüst poharacska, egyejteles ónkanna. Ezek Boldogasszonyfalváé. Harang Boldogasszonyfalván egy. Újszékelyen is egy.

Ezek mostan 1760 nem így találtattak, mivel elégtének, hanem vannak mások, melyek felíratattak az eklézsia könyvébe.

Bona externa ‘Külső javak’

A Felső határban Csereszeg aljában két hold föld, azon határban Tongoron egy vékony hold, papé. Az Alsó határban az erdő alatt vagyon két hold föld, templomhoz való. Azon határban, Szurdokban egy szekérre való szénafű, templomhoz való. Papaljában 6 vékás, vicinusa Alá Kelemen, templomhoz való. Ugyanott Papaljában egy hold föld. Nyáras aljában egy kis darab erdő, templomhoz való. Kús Bedeczben 4 hold föld, templomhoz való. Szentegyház erdeje alatt egy kús hold, templomhoz való. A templom mellett, két út között, egy szekérre való szénafű, papé. Köteskert nevű helyben három véka fereje, vicinusa Pribék András, templomhoz. Újszékely határban a vízen túl, Köves nevaú helyben egy hold föld, vicinusa Szél András. Mocsár nevű helyben egy darab szénafű, újszékelyi templomhoz, vicinusa Lőrincz András füve. Gálgya mezeiben egy *három* szekérre való szénafű, papé. Az újszékelyi határban Által nevű helyben egy szántóföld, vicinusa Lőrincz András földje. (Patkó farja nevű helyben egy darab szénafű, papé, vicinus Buzogány Benedek földje, *ez Boldogasszonyfalván vagyon*) Által nevű helyben vagyon egy szántóföld, vicinusa Bú István és Menyhárt András, templomhoz való. Apró oszlás nevű helyben vagyon egy köből fereje föld, újszékelyi templomhoz való, vicinusa Vajda István és Buzogány Zsigmond földök. Gálgya *alias óhíd* szénafűnek harmada a mesteré.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ Boldogasszonyfalva 15. Újszékely 36.

[64]

Siménfalva

Pastor Daniel Árkosi. Rector Franciscus Almási. ‘Pap Árkosi Dániel. Tanító Almási Ferenc.’

Anno 1693, die 21 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Semienfalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. ‘1693. február 21-én generális vizitáció volt Siménfalván, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.’

Curatores constituti sunt: Johannes Varga et Andreas Tiboldi. ‘Kurátornak kineveztetik Varga János és Tiboldi András.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy ezüstpohár aranyas az szája, egyejteles ónkanna, <más is egy félejteles>, egy <ón> *pléh* tányér, <három> *egy* abrosz, <két> *három* kendő, egy kés, egy Graduál, egy viseltes szőnyeg a prédikálószéken. Két harang.

Bona externa ‘Külső javak’

Vagyon Sorosrétben egy szénafű, két szekérre való, papé és mesteré. Borba nevű helyben két hold föld, templomhoz való. Határsomfánál egy hold, Nyílás alatt egy darab föld. Deső révénél egy kis föld. <Tordátfalva felé Ferde nevű helyben egy>, Vári tetején *somain bércire megyen véggel*, két hold föld, papé. Árpácsszegben egy darab szénafű, papé. *Az pap házánál lemenő szoros mellett egy szántóföld, három véka fereje. Vicinusa Lázár János és vetés kert folyása. Medesér felé forduló határban, az temető felett egy köblös föld, 4 forintban zálogban. Nyárádszeg alatt 5 vagy 6 vékás föld, vicinusa Pap András és az erdő gyepeje.

Numerus ‘hívek száma’ 43. Viduae ‘özvegyek’ 8.

Szentmiklós

Pastor Samuel Árkosi. ‘Pap Árkosi Sámuel.’

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentmiklosiensis**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 21.] generális vizitáció volt Szentmiklóson, ahol a fentebb említett határozatokat fogantatosították.’

Curator repetus et confirmatus Franciscus Osvát. ‘Kurátor marad és megerősítették Osváth Ferenc.’

Bona interna ‘Belső javak’

Egy ezüst aranyas pohár, két óntányér, egy kender elrotsut!, kékes abrosz, egy kendő, egy kis záros láda. Egy harang, egy székel szőnyeg, egyejteles ónkanna, egy lengyel abrosz. Egy kender, kéekkel varrott kendő.

Bona externa ‘Külső javak’

Csere felé való határban vagyon 5 véka fereje föld. Patak között egy föld, 6 véka fereje. Középső láb feliben, Ropoban két hold. A második határban Kertse mezőben mester földje, ötvékás, tövisre megyen lábbal. Falura jövőben másfél hold. Sommályban egy öt vékás. Annak a fejében két hold

[65]

a falu mellett káplán földje Sommály-pataka mellett, Papháta is, papé. Az Vetéskert folyásának mind két felin való szénafű, papé. Káplán-tanorokjában szénafű másfél szekérre való, ekléziáié. Az templomon felül vásáros útra jövőben egy föld. A kiskedei határban Kede-völgyiben templomhoz való földek, akik vetik annuatim ‘évente’ adjanak egy-egy forintot. A Cserében vagyon egy darab

erdő, papé, vicinusa Vitályos Mihály erdeje. Kertre *Kere* menőben egy föld, másfél véka fereje, vicinusa Tiboldi György. A kiskedei határban, nagykedei ösvénynél vagyon egy három vékás föld *egy az kedei kántoré*, egy darab kenderföld, a templomra jó véggel *Szentmiklóson*.

Numerus auditorum 'hívek száma' 26.

Szentmihály

Pastor Georgius Szentabrami. Rector Georgius Dersi. 'Pap Szentabrámi György. Tanító Dersi György.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentmihályiensi** et in filialibus ejus, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 21.] generális vizitáció volt Szentmihályon és filiáiban, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curatores reperti et confirmati sunt in Szentmihály Sigismundus Thartsafalvi, in Bentzéd Michael László, in Kobátfalva Nicholaus Gergely, in Kadács Georgius Incefi. 'Kurátorok találtattak és megerősítetnek Szentmihályon Tarcsafalvi Zsigmond, Bencédben László Mihály, Kobátfalván Gergely Miklós, Kadácsban Incefi György.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüst aranyas pohár, egy ónkanna, egy óntányér, <két> *egy* szőnyeg, <egyik> dufla, <a másik székely festék>.

Egy fejér <varrásos> *kötéses* kendő, egy kékes abrosz, egy fejér varrásos kendő, egy gyolcskendő. Harang kettő.

Item Anno 1697 Generalis Visitatio instituitur in quo omnia reporta sunt ut supra et infra scriptum est. '1697-ben ugyancsak volt generális vizitáció, ahol megismételték, amit fentebb és alább írtunk.' És végeztetett, hogy ez esztendőben az templombeli székek felépíttessenek. Pénz találatott fl. 52.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon Ulemérben 5 vékás föld, papé. A templom alatt a vízen túl két hold, papé. Azon határban Fuas-tóban <két> *hat* szekérre való szénafű, ugyanott a mesternek egy szekérre való. Paprévinél két vékás föld, <papé> mesteré. A tó végénél egy szekérre való. A templom mellett egy föld, mesteré. A Felső határban Menyecz aljában egyköblös föld. Felhágóban egy föld, papé. <Gadalakában> *Ama darab osztásban* két véka fereje, papé. Menyecz alatt 4 szekérre való szénafű. Nagy ortoványban 3 hold, mesteré. Albükkben egy hold, papé. *Ezt elcserélték.* Bélmezőben Gödörnyíre mellett két hold, papé. Bekeczi-mocsár végiben 2 hold, papé. Fuas-tó mellett 2 hold, mesteré. Bába-völgyiben két hold, papé. Menyecz alatt másfél hold, mesteré. Gada-pataka mellett másfél hold, mesteré. Ugyanott egy kis darab szénafű. Azon patak mellett egy darab, mesteré. Az Alsó határban Fülemérben másfél köböl fereje, templomhoz való. Fuas-tóban a mester szénafüve végiben egy darab föld, vicinusa Osvát Pál földje. *Ezt elcserélték.* Az Egerfákon alól egy föld másfél véka fereje, vicinusa Jakab Tamás és a pap földje. Ugyanott más is, másfél véka fereje, vicinusa Péter Ferenc árvái földje.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ in Szentmihály 33., in Bencéd numerus 26., in Kadács numerus 20., in Kobátfalva numerus 21.

Vagyon a havason Hidegaszó nevű helyben egy nagy erdő, eklézsiáié.

*Kobátfalvi határban Mesem nevű helyben vagyon föld metr. 6, vicinusa alól az országútja, felül Pálfi Zsigmondné asszonyom jobbágya földje. Az másik azon határban Bencéd felé az oldalban, vicinusa alól Keresztély Istvánné földje felül Pálfi Zsigmondné asszonyomé, ez is hat vékás. Adott mást is Keresztély András uram azon kívül pap számára, vicinusa az végén alól Jakab János földje.

[66]

Csehérdfalva

Pastor Samuel Szentpéteri. ‘Pap Szentpéteri Sámuel.’

Eodem Anno et die instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Csehérdfalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 21.] generális vizitáció volt Csehétfalván, ahol a fentebb említett határozatokat fogyanatosították.’

Curator repertus et confirmatus Andreas Kováts. ‘Kurátor találtatik és megerősítettik Kováts András.’

Bona interna ‘Belső javak’

Egy ezüstpohár *cum inscriptione: Vincze Lakatos Gáspár adta A. D. 1648*. Két ónkanna, egyik ejteles, a másik félejteles, egy óntányér, két abrosz, egyik gyolcs, két kendő, egy küs ruha, más egy feketés küs ruha, egy gyapott sáhos abrosz, egy küsdet harang. Egy veresses kis kendő. *Egy festékes.*

Bona externa ‘Külső javak’

Vagyon Szalont bérc alatt három hold föld. Ülöd bércin 6 hold. Tekeres csere alatt két hold. Tekeres csere felett másfél hold. Péter János havassánál három föld. Ülöd bércin más is, két kis hold. Váralja felé, egy hold. Küsered-hegyin 5 hold. Szalon felé fordulóban egy köblös föld, Butsár-pataka közti nevű helyben. Három fameziben egy szekérre való szénafű. Szál fűnél egy hold föld, papé. Bakonya felett egy hold föld, vicinusa Beke Mihály. Szílfán felül egy föld, háromköblös, papé. Szék felett két szekér szénára való szénafű, papé, vicinusa Ambrus György kertje. Róláb nevű helyben egy darab szántóföld, vicinusa Imre András földje, papé. Fő nevű helyben Ravasz Györgyné hagyta, egy hold földet, vicinusa Balás Tamás és János. Másik Pad-hegyen, vicinusa Balás Tamás, Nagy Joseph etc.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 24. Viduae ‘özvegyek’ 2.

Tarcsafalva

Pastor Georgius Jánosfalvi. Rector Georgius Fiafalvi. ‘Pap Jánosfalvi György. Tanító Fiafalvi György.’

Eodem Anno et die instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Tarcsafalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 21.] generális vizitáció volt Tarcsafalván, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curtores reperti et confirmati in Tarcsafalva Franciscus Pálfi junior, in Kadács Franciscus Benedek. 'Tarcsafalván kurátor marad és megerősítették ifjú Pálfi Ferenc, Kadácsban Benedek Ferenc.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy öreg aranyas ezüstpohár *cum inscriptione: Pál András Megarantatta 1654*. Egy ezüst <pohár> tányérral, egy ónkanna, egy óntányér, egy <gyapottos> *sáhos* abrosz, egy <öreg varrású> *kötéses* gyolcskendő, pulpituson álló két kendő, egyik gyolcs, egy <öreg szőnyeg> *posztó az prédikálószéken, <egy gyöngyházás kés>. Harang kettő. *Egy kockás rojtos abrosz, egy sáhos abrosz, rá van varrva: Cont[?] Ecclesiea A. 1701. Török varrásos tarka kiseded abrosz. Négy kendő. Ketteje veressel szőtt, egyik varrásos, egyik paraszt, csipke az végén.

Bona externa 'Külső javak'

Templomhoz való földek Szentmihály felé fordulóban Berek aljában vagyon két hold föld, *vicinusa Gergely Mihály és Molnár György*. <Középágyban egy hold>. Ezeknek egyike elcseréltetett és Középágyban adtak mást, vicinusa egyfelől Benczédi Gergely, másfelől Pálfi István. Küscsere-aljában fél hold. Benczédi útra hágóban egy hold. Új osztásban egy hold. Új osztásra menőben a hegy megett másfél hold.

[67]

Hegy farkán másfél hold. Csipnyire hágóban egy hold. Békás-tóban egy darab szénafű. Kerek-tó bérci alatt egy kűs hold. Kerek ponk alatt két hold. Kerek ponk alatt egy kis hold, az két út között, vicinusa Szederjesi Ferenc és Firtos. Mál alatt egy hold föld, vicinusa Bálint Mihály, pap s mester földje. *Ezt most Kerek-tó bércinek hívják, vicinusa A [...]ász[...] földje felül, alól Bálint földje. Kobátfalvi határban a Berek-patakán túl, Lapos-orra nevű helyben egy nagy sovány parlag, vicinusa Nagy Joseph és Daniel János, Bükkös-orra aljában egy kis föld. Tordátfalvi útra hágóban egyköblös föld, vicinusa Benczédi Mihály és Kis Pálfi István .

NB. Anno 1743. Recognoscálják, hogy ezen földek mind az eklézsiáé, hanem csak ezek az papságé. A Lokon az Pálfi tanorokja mellett, harmadfél köblös. Más fordulóban Heaszoly hágójában kétköblös. Az mesterségé az csehérfalvi fordulóban az út mellett egy hold. Az mester tanorokjára jövő egy hold. Ezeken kívül mind kaszáló.*

A Lokon Pálfi György tanorokja mellett egy hold, harmadfél köblös, az Csehérfalvi út mellett egy hold, mesteré. Szentmihály felé fordulóban, Tóhelyben szénafű, három szekérre való. A templom mellett egy darab szénafű. A gyepű mellett egy szekérre való. Tordátfalva felé fordulóban Iván-völgyiben egy hold föld. Ördögösszerben egy hold, pap földjei. Hiászoban két kis hold.

Macskás-völgyében egy hold, vicinusa Serestély István földje. Kús-völgyben másfél hold. Sás árnyékában két hold. Tordátfalvi hegy alatt egy hold. Tóhely mellett egy hold. Szilosban 5 hold. Rigócseréje alatt egy hold. Verőfényben 2 hold. Magyaró alatt egy hold.

Mester földjei: A Mester tanorokjára jövő egy hold. Tóhelyben két szekérre való szénafű, papé. A mester házán alól két szekérre való szénafű, mesteré. Tordátfalvi út mellett egy zálogos föld per fl. 2. dénár 50. Közép ajban egy föld, templomhoz való, vicinusa Pálfi Ferenc. <Berek alatt egy hold föld, vicinusa Gergely Mihály és Molnár György földé>. *Kerek ponk alatt* két út között egy hold föld, vicinusa Pálfi Ferenc. *Új osztásnak az alsó feliben 6 vékás föld, vicinusa Boros Gergely Bencédi István. Tordátfalva felé való forduló Szilos-völgyiben 10 vékás, vicinusa Serester András és Birtalan Márton.*

Numerus auditorum 'hívek száma' 24. Viduae 'özvegyek' 3., in filialis 'a filiában' 15. viduae 'özvegyek' 1.

Medvesér

Anno 1693, die 22 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Medveseriensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. '1693. február 22-én generális vizitáció volt Medeséren, ahol a fentebb említett határozatokat fogantatosították.'

Curator repertus et confirmatus Generosus Johannes Benczér. 'Kurátor találtatik és megerősítettik nemes Benczér János.'

Bona interna 'Belső javak'

Egy ezüstpohár, tányérostól, két <kis> *jó* harang. Egy gyolcsabrosz *rá varrva: Anno 1710. Én Ferenczi Mihály adtam.* Egy posztó szőnyeg, <két székely szőnyeg>, két gyolcskendő, egy kis gyolcsabrosz. <Egy harang.>

Bona externa 'Külső javak'

A Gyakorban vagyon egy föld, 4 köblös, templomhoz való. Pap földjei: Kép-hágójánál vagyon egy 4 köblös föld, vicinusa Lőrincz István, Sós-hegyiben egy 6 vékás föld.

[68]

A Felső mezőben Gál molna hágójában egy föld. Annak a lábján szénafű, másfél szekérre való. A falu tanorokján alól hat szekérre való szénafű. Ropoban egyköblös föld. Felső határban Hosszúföld nevű helyben egy hold föld, vicinusa Lőrincz Dániel és Ferenczi András földök. Kézpénz fl. 41.

Auditorum 'hívek' 34. Viduae 'özvegyek' 6.

Tordátfalva

Pastor Andreas Turi, rector Andreas Szentmihályi. 'Pap Túri András, tanító Szentmihályi András.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Tordatfalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 22.] generális vizitáció volt Tordátfalván, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curtor repertus et confirmatus Generosus Sigismundus Pálfi. 'Kurátor marad és megerősítették nemes Pálfi Zsigmond.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüst aranyas pohár, egy ezüst tányér, *Segesvárat prédáltatott el <egy ónkanna, egy> abrosz, <egy kendő>, egyejteles ónalack, egy keresztelő ónkanna. Egy gyolcskendő. <Kész> pénz fl. circiter 25. Harang kettő.

Bona externa 'Külső javak'

Szentegyház földjei: Fejtő megett vagyon két hold föld. Út által kelőben egy hold. Nagyszóra menőben egy <két> *öt* vékás föld. Besnyei oldalon egy hold. Bak-szakál alatt egy hold *szénafű*. <Fejtő alatt két hold.> Kerek-tóban egy hold. Kerek-hegyben egy hold. Tarcsa felé való határban, kertre jövőben *vagy Kerecsiben* egy hold. Hegyeshalom-hágójában egy hold. Középlábban két hold, három köből fereje. Tamota-hegye megett vagyon harmadfél véka fereje. Hegy Farázdai előtt egy hold. Sás árnyékában egy hold, 5 vékás. A Rét-pataka mellett Nagyárnyék felett egy föld, melyeknek fele szénafű, ugyan ott a patakon túl, a mesternek egy darab szántóföldje. Bolygókútnál egy darab szénafű, mesteré. Tartsa hosszában egy föld, templomhoz. Nagyszóban egy darab szénafű, templomhoz való. Hosszú tanorok mellett egy szénafű, templomhoz való. Kémében egy harmadfél vékás föld. Ugyan Nagyszóban más egy darab szénafű. Felytő megett a Gombos Mihály földje végében egy kős föld, 2 vékás.

Numerus auditorum 33. Anno 1711. 17. Martii sis numerus 28. 'Hívek száma 33. 1711. március 17-ig ez a szám 28.'

[69]

Váralja

Pastor Michael Ádámosi. 'Pap Ádámosi Mihály.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Váraljaiensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 22.] generális vizitáció volt Váralján, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curtor repertus et confirmatus Georgius Kedei. 'Kurátor marad és megerősítették Kedei György.'

Bona interna 'Belső javak'

Egy ónkanna, <egy ónpohár, egy óntányér>, egy sáhos gyapott abrosz, egy kékes kendő, <egy> *két* székel szőnyeg, egy abrosz, <egy veresses kendő>, *szegénnek adták*, <egy 6 hímű küs keszkenő>, egy sáhos abrosz, egy óntányér. Harang 2.

Bona externa 'Külső javak'

Csikánban vagyon egy hold föld templomhoz való. Kenderföld nevű helyben szénafű, két szekérre való. Rózs helyben egy hold föld, vicinusa Farkas Péter és Székely György szénafüvek. <Keresztút vápájában egy hold föld, vicinusa Szilágyi Mihály földje.> Pálfalva felé fordulóban Folyam-pataka mellett 3 hold föld, vicinusa Szilágyi Mihály. Külső-magyaró részben egy hold föld, vicinusa Bálint Ferenc. Nagykő nevű helyben egy hold föld, vicinusa András Mihály, templom számára való. *Bisás nevű helyben vagyon egy föld, hat forint a <zálogja>, ennek fele az énlakiaké.*

Numerus auditorum circiter 22. 'A hívek száma körülbelül 22.'

Korond

Georgius Gyepesi. Rector Daniel Musnai.

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Korondiensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 22.] generális vizitáció volt Korondon, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator repertus et confirmatus Generosus Sigismundus Kovács. 'Kurátor találtatik és megerősítettik nemes Kovács Zsigmond.'

Bona Interna 'Belső javak'

Vagyon két pohár, ezüst tányérostól, egy saltérium, egy fekete selymes gyolcs ruha, egy székel szőnyeg, egy gyolcskendő feje csipkés, 5 abrosz.

Bona externa 'Külső javak'

Az Alsó határban Mindszenti fűvészinél vagyon egy szekérre való szénafű. Sós-patak mellett egy darab szénafű, mesteré. Szőlő-patak mellett egy hold föld, ugyanott a külső patakra jövő 3 hold templomé. Verőfényben 5 véka fereje. Pap-mocsarában két szekérre való fű, papé. Kőrisszegen alól másfél szekérre való Köves ortoványban egy darab szénafű és szántóföld. Fenes-patak tövin egy hold föld, templomé. Poczoson kétnapi járóföld.

[70]

Föld-hídnál egy darab szénafű. Alsó mezőben Küs rétetben egy darab szénafű templomé, *ezek az templom elvételekor mind elvétettek*.

Jenloka

Pastor Moses Musnai. 'Pap Musnai Mózes.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Jenlakensis** et in filialibus eius, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 22.] generális vizitáció volt Énlakán és a filiáiban, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator repertus et confirmatus Johannes Kelemen, in Martonos filiali constituitur Johannes Kádár. 'Kurátor találta és megerősítette Kelemen János, a martonosi filiában kineveztetik Kádár János.' Item constituitur est 'továbbá végeztetett', hogy minden harmadik vasárnap reggel a filiálisban prédikáljon a pap, azon nap délután a mater eklézsiában minden héten kétszer, kedden és pénteken reggel a filiálisban tegyen könyörgést. Jeles innepeken pedig harmadik napján reggel is a filiálisban prédikáljon.

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüstpohár aranyas, *cum inscriptione: Enlak File Ádám kurátorságában veneraltatott ez az ezüstpohár A. 1730*. <Egy ezüst aranyas virágos fedeles kanna>, ez az martonosiaknak adatott. Egy virágos ónkanna, egy vereses abrosz, egy kékes kendő, egy kékes abrosz, egy sáhos abrosz, egy fehéres kendő, <egy fekete selyemmel varrott gyolcs keszkenő>, egy vereses kendő, egy borshímes abrosz. Két harang. *Az nagyobbikon ilyen írás vagyon: 1539 Rex venit in pace. J. n. k. l. X. V. S. Jenlakára. 'A király békében megérkezett Énlakára.' Kolozsvári Gyula Mártonné Godó Sára adta 1664. A másikon: Isten dűcsőségére öntette az Enlakai Ecclesia 1708.*

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon Firtos felé való határban, Kalandos-tavában harmadfél hold, egy darab szénafű, templomé Pap-szegiben egy föld, harmadfél köblös. Komlós vápában egy hold, a végében egy szekérre való szénafű. Szénás mezőben egy hold. *Mindkettő papságé.* Átalban is egy hold. Firtos alszegben <egy> föld *három véka fereje*. Kerekdombon kettő, *egy-egy köblös*, papé. Kerekdombon a mesternek egy földje. Mocsár felett két véka fereje. Baknyúzóban egy föld, mesteré. Etéd felé fordulóban háromagú körtövélynél egy hold. Tömlök torkánál egy hold. Ropóban egy hold, ezek is pap házához valók. Tekerésben *két* hold, mesteré. Az Átalban egy hold. Gyümölcsén-kútnál két vékás föld, ezek mester számára valók. Az Átalban egy föld, templomhoz való. Váralja felé Papszege nevű helyben vagyon egy szénafű, aki megváltja, negyedfél forint a váltsága, templomhoz való váltsága. <Vagyon egy zálogos föld Verőfényben, nyolc forint, dénár harminchárom a váltsága. Kiváltattak.> Vagyon más Bácsa nevű helyben templomhoz, vicinusa felül Kelemen István, alul Bálint Mihály földje. Átalban egy darab föld templomhoz, vicinusa Gergely Tamás és Keresztély István *ezt kiváltotta Righó János*.

[71]

(Csere alatt egy darab föld. Vagyon egy darab föld per fl. 1., vicinusa Vitályus Péter. Vagyon Zsákodban egy darab föld, hatvan pénzbe, ez adassék a martonosi templom számára. *Ezek martonosi részre valók.) Adott néhai Gagy Miklós<né asszonyom>Zsigmondné asszonyom, Kelemen Kata asszony az énlaki eklézsiának két szántóföldet, s egy kis szénahelyet, melyről való testamentum vagyon az énlaki eklézsia kezében, mely földeknek 12 forint az váltsága, de egyszersmind kell kiváltani, és az pénzt letenni. Visás nevű helyben Sebe Gergely hagyott egy szántóföldet 6 az záloga, templomhoz való, ennek fele Jénlakáé, fele Váraljáé.*

Szentábrám

Pastor Franciscus Városfalvi. Rector Josephus Andrasfalvi. 'Pap Városfalvi Ferenc. Tanító Andrásfalvi József.'

Anno 1693, die 23 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentabramensi** et in filialibus, quo etiam constitutiones supra specificatae, revocatae sunt. '1693. február 23-án generális vizitáció volt Szentábrahámon és filiáiban, ahol a fentebb említett határozatokat fogatosították.'

Curatores constituiti sunt: Georgius Lőrinczi, Stephanus Vadász. 'Kurátornak kineveztetik Lőrinczi György, Vadász István.'

Constituitur est, hogy a modo in posterum 'Végeztetett, hogy a jövőben' a jeles innepeknek második napon reggel Csekefalván tegyen a pap tanítást, akkor pedig a mater eklézsiaiban a mester prédikáljon a canon szerént.

Bona interna 'Belső javak'

Egy ezüstpohár, egy ónkanna, egy ónos tányér, egy abrosz, <három kendő, egy kékes lenkendő>. Két harang.

Bona externa 'Külső javak'

Sidánban vagyon szénafű, két szekérre való, templomé. *Most 1760 kisebb taxája Pénz 27. A patakon innen három hold föld, papé. A patakon túl templom aljában három hold, papé. Juh-révinél szénafű, három szekérre való, papé. Kede felé való határban Nagy-aljban két hold föld, papé. Ing-völgyiben sík dombon felül egy hold, papé. Csekefalván felül Nagy-alj hídján felül két hold templomé. Diós-erdeje alatt egy hold, mesteré. Sík-dombnál egy föld, papé. Ing-völgyiben egy kis szénafű, ugyanott két vékás szántóföld, templomhoz való.

Csekefalva: A Lok jábján vagyon egy föld. templomhoz való. *Ezen föld az más Vizitatóriában is meg vagyon írva.

Az Andrásfalvi határban vagyon Kede felé fordulóban, a régi gátnál egy buglyára való szénafű, templomhoz való, a víz ketté szakasztotta. Kerületben is vagyon 4 hold föld, papé. Ennek a

végében vagyon három szekérre való szénafű, papé. <Száldobos> Zálopos-pataka mellett vagyon egy darab föld, papé.

Numerus auditorum 'hívek száma' 32., in Csekefalva 16., in Andrásfalva 10.

[72]

Kissolymos

Pastor Michael Újfalvi. 'Pap Újfalvi Mihály.'

Eodem Anno et die instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Küssolymosiensi**, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 23.] generális vizitáció volt Kissolymosban, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator repertus et confirmatus Petrus Máthéfi. 'Kurátor találtatik és megerősítettik Máthéfi Péter.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy hetedfél tallért nyomó kül-belül aranyas ezüstpohár, melyen rajzolással fel van példázva az Ádám és Éva esete, a talpán pedig vagyon ilyen írás: Iffiú Szörös János Uram ajándéka, 1678. Mely adattatott ilyen kondícióval, hogyha ott dificiálnának az unitáriusok a pohár adattassék az unitárius szenior kezébe. Vagyon egyejteles ónkanna, egy régi óntányér, *melyre az apostolok vannak rajzolva*, egy kis ónpohár, egy gyolcs sáhos abrosz, egy gyolcs sáhos kendő, egy gyolcs asztali keszkenő, két kender sáhos abrosz, egy fejr varrásos kendő, egy gyolcs keszkenő, egy veresses kenderkendő, az éneklőszéken egy gyolcskendő. Harang egy.

Bona externa 'Külső javak'

Tekehajtó redő alatt vagyon egy föld, vicinusa Benkő Péter. Felül falu szénafüve, ez az szénafüvek az ekléziától megzálogosított.

Numerus auditorum 'hívek száma' 51. Viduae 'özvegyek' 7.

Bözöd

Pastor Johannes Kolosvári. Rector Thomas Solymosi. 'Pap Kolozsvári János. Tanító Solymosi Tamás.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Bözödiensi**, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 23.] generális vizitáció volt Bözödön, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator repertus et confirmatus Gregorius Gagyí. 'Kurátor találtatik és megerősítettik Gagyí Gergely.'

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy aranyas ezüstpohár, egy ónkanna, egy sáhos abrosz, egy gyolcskendő, egy óntányér, egy fejér varrásos gyolcsabrosz. Harang 1.

Bona externa ‘Külső javak’

Felső határban, Köves-hágó nevű helyben vagyon egy szántóföld, vicinusa Jakab Péter és Kiskendi Miklós Jánosné földök, templomé.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 43. Viduae ‘özvegyek’ 6.

[73]

Újfalva

Pastor Georgius Káli. ‘Pap Káli György.’

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Bözödújfalviensi**, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 23.] generális vizitáció volt Bözödújfaluban, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.

Curator constitutus Generosus Petrus Kováts. ‘Kurátornak kineveztetik nemes Kováts Péter.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy ezüstpohár *az talán Újfalvi Kováts Péter A. 1662.*, melyet adott Kovács Péter tali conditione ‘ilyen feltétellel’, hogy ha az unitária religió ott deficiálna ‘megszűnne’, maga vagy prosperitása ‘utódai’ kezekbe redeáljon ‘visszatérjen’, melynek az talpának felső részén ilyen szók vannak kimetszve: Újfalvi Kováts Péter: 1662. Vagyon egy ónkanna <2> *egy* abrosz, egy óntányér. Harang 1. *Egy szőnyeg. 1711. 15. Martii vagyon megint per fl. 4kurátor Kováts Péter uram kezénél.*

Bona externa ‘Külső javak’

A Felső határban Gala-pataka nevű helyben vagyon egy szántóföld, vicinusa Pál Gergely. Újfalvi Szabó Pál istenes indulatja conferálá ‘adományozá’ a papság fundusát az unitári eklézsiának. N. Kénosi Ferenc, Dobolyi János és Vargyasi Balázs pap előtt keze beadása által.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 28.

Körispatak

Pastor Petrus Csokfalvi. ‘Pap Csokfalvi Péter.’

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Körispatakiensi**, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 23.] generális vizitáció volt Körispatakon, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.

Curator repertus et confirmatus Petrus Tiboldi. 'Kurátor találtatik és megerősítettik Tiboldi Péter.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ónkanna, két sáhos abrosz, <két kendő>, egy aranyas ezüstpohár, egy báldog keresztelőpohár. Vagyon egy megtörött harang *két zarag[?]1710.*

A papság házához adott N. Pálfi Ferenc uram öccsével együtt örökösön egy darab földet, tudniillik a papság háza mellett levő belső örökségnek felét, olyan conditióval, hogyha deficiálna 'megszűnne' ott az unitária religió redeáljon 'visszatérjen' ökegyelmeknek vagy maradékjoknak.

Pénz vagyon fl. 17.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon egy szántóföld 6 vékás a Felső határban Temes útja nevű helyben, papé, vicinusa felül Szabó István, alul Kelemen Istvánné földje. Az Alsó határban is vagyon egy zálogban 2 forintért.

Homlogyban egy föld, circiter metr. 6, az papok bírják. Egy darab közös erdő az reformata eklézsiával, Sövényesfeje cseréje, vicinusa Sövényes bércin eljáró út. Tilalom alatt tartatik sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12. Ebből való élés az refor. egyenlőképpen lészen.

Numerus auditorum 'hívek száma' 14.

[74]

Gagy

Pastor Georgius Hévízi. 'Pap Hévízi György.'

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Gagyiensi**, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 23.] generális vizitáció volt Gagyan, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator constituitur Generosus Franciscus Pálfi. 'Kurátornak kineveztetik nemes Pálfi Ferenc.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy kívül-belül aranyas ezüst srófon járó lábas pohár, ön fedelével együtt, egyejeles ónkanna, egy <óntányér>, egy hímes <tarkás> *fejéres* kűs ruha, egy kamuka hímű gyapotos abrosz, egy gyolcskendő, s kender. Egy harang. *Még egy harang.

Bona externa 'Külső javak'

Pap bérinek rendi: Pálfi Miklós uram házatól gel. 16. Péterfi János gel. 10. Miklósi György 10. Miklósi Zsigmond gel. 10. Ezeken kívül a többi úgy contribuálnak, mind másutt a Fejérnyikó, Gagy vize mellett való eklézsiákban a kánon szerint.

Pap házához való földek. Vagyon Csipan kerületiben egy föld, vicinusa az országútja, Pálfi Miklós adománya. Tornában egy hold, vicinusa Pálfi Miklós, adta Péterfi János. Síkdombon egy föld, vicinusa Pálfi István, adta Miklós György. Ugyan Síkdombon két vékás, adta Domokos István.

Miklósi Zsigmond is adott egyet *Tálas házánál*, vicinusa Pálfi István. Hosszúmezőben egy föld, vicinusa Péterfi János. Sas-orotásában egy *hosszú* föld, vicinusa Pálfi Miklós, adta Sas Mihály. Ezeket az eklézsia tartozik megszántani, pap számára.

Szénafüvek. Síkdombon egy darab szénafű, Miklós György adta. Hosszúmezőben egy darab, vicinusa az Árok, adta Péterfi Boldizsár. Szénás szerben egy darab, vicinusa Miklós György, adta Osvát János. Hosszú-völgy alatt egy szekérre való, adta a falu. Gagyi kereszti alatt egy szekérre való, ezt is adta az falu. Kedei út mellett egy hold föld. *Sas-orotása alatt egy szekérre való szénafű, vicinusa Miklósi Zsigmond uram és az Árok.

Bordos

Pastor Daniel Musnai 'Pap Musnai Dániel.'

Anno 1693, die 24 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Bordosiensi** et in filialibus ejus, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt.'1693. február 24-én generális vizitáció volt Bordoson és a filiáiban, ahol a fentebb említett határozatokat fogantatosították.'

Curator constitutus est Matthaeus Dolgos. 'Kurátornak kineveztetik Dolgos Máté.'

[75]

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüst aranyas pohár, egy óntányér, <két> *egy* ónkanna, egy bors himű kendő, 2 abrosz. Harang egy. Pénz fl. 16.

Anno 1715. Egy karmasin selyemmel, s skófiummal varrott patyolat keszekenő Tekintetes Ítélmesterné Sándor Gergelyné asszonyom Horváth Klára asszony collátuma 'adomány'.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon az Alsó határban a patak mellett egy hold föld, vicinusa Simó Mihály *eső patak*, azon határban a falu felett egy hold, vicinusa Vajda Márton és *Simó Balázs*. A Felső határban Tökös-martban egy hold 3 *vékás* vicinusa Dolgos Márton *és Csore István, ennek taxája 36 pénz*. Székely oldalán egy hold, vicinusa Simó György *és Philep Márton* ezek templomhoz valók. Székelyszállás felé fordulóban az út két felin egy föld. Vizes Lokban egy hold. Az kenderföldek közt egy darab kenderföld, a végében szénafű. Ezek papé. A Felső határban Mester-völgyiben egy föld, más is Nagy János földje végiben, mesteré. Mester-völgye árka mellett egy darab szénafű, vicinusa *Kanász Pál és* Dolgos Máté szolga. Péterben egy darab szénafű, vicinusa Csébi Nagy András.

Szentdemeter filialis

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy aranyas ezüstpohár, két ónkanna, egy óntányér, egy lengyel abrosz, egy lenkendő, egy vászon abrosz. Harang 2.

Bona externa ‘Külső javak’

Kend felé fordulóban vagyon egy darab zálogos szénafű, melynek záloga az eklézsiáé. Kiváltották.

Numerus auditorum ‘hívek száma’: Bordosiensi 23. Csebienssi 17. Szentdemeteriensi 10. Csebben egy kis harang.

Rava

Pastor Moses Musnai ‘Pap Musnai Mózes.’

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Ravaiensi**, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 24.] generális vizitáció volt Ravában, ahol a fentebb említett határozatokat fogantatosították.’

Curator repertus et confirmatus Petrus Illyés. ‘Kurátor találtatik és megerősítettik Illyés Péter.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy ezüst aranyas pohár, egy ónkanna, egy óntányér, egy karakai abrosz, <egy veresses kendő>, egy gyolcskendő, egy abrosz. Harang kettő.

Bona externa ‘Külső javak’

Vagyon a felső határban Kofák alsó völgyiben két hold föld, vicinusa Sebe János. Danka nevű helyben két hold föld, vicinusa Jakab Mihály. Az Alsó határban Sóskút nevű helyben egy hold, vicinusa Havadi János, templom számára valók ezek. Az egyház ösvényinél az úton alul 3 hold templomé. Újképnél egy hold, vicinusa Bertalan Péter. Ennek a felső végiben egyköblös föld templomé. Felső határban Oroszföld

[76]

tövin egy darab szénafű és szántóföld, vicinusa Isák Mihály. <A felső határban két hold föld, egyik Oroszföld nevű helyben, vicinusa Kozma Péter, a másik ugyan Oroszföld felső oldalán, vicinusa Birtalan Péter>. *Ezek helyett mások jöttek.* Azon határban kenderföld, egyvékás, Danka nevű helyben, vicinusa Nagy Márton. Két-patak köze nevű helyben másfél szekérre való szénafű, vicinusa Nagy Mártonné. Az Alsó határban Újkép nevű helyben egy hold föld, vicinusa Fülöp Péter. <Bükk nevű helyben egy hold föld, vicinusa mindenik felől a falu földje.> *Ez helyett más vagyon.* A temetőkertnek minden haszna papé.

<Csöb vagyon egy kis harang.>

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 32. Viduae ‘özvegyek’ 7.

Vécze

Michael Oklandi Pastor. Rector Johannes Okládi. ‘Pap Okládi Mihály. Tanító Okládi János.’

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Veczkeiensi** et in filialibus, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 24.] generális vizitáció volt Vécskén és filiáiban, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították. ‘

Curator constitutus est Nicholaus Birtalan. ‘Kurátornak kineveztetik Birtalan Miklós.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy ezüst aranyas pohár, egy ónkanna, egy óntányér, <egy> *két* sáhos abrosz, két kendő, egy kékes abrosz, <egy festékes>.

Bona externa ‘Külső javak’

Vagyon Közép vápában 3 hold föld, vicinusa Gyerkó Görgy. Észak büki alatt szénafű három szekerre való, papé, vicinusa Tót Zsigmond. Pap-cseréje előtt 6 hold föld, két darabba, vicinusa Csíszér István. Papkútjánál egy darab szénafű, vicinusa Sipos Márton, templomé. Kotorvány előtt 2 hold föld, vicinusa Kása István. Hímesben egy kűs szénafű, papé, vicinusa Gyerkó György.

Pipe

Curator constitutus est Johannes Dávid. ‘Kurátornak kineveztetik Dávid János.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy aranyfüstös ezüstpohár, egy ónkanna, egy óntányér, egy sáhos abrosz, <egy kékes kendő>, egy asztalra való festékes.

Bona externa ‘Külső javak’

Vagyon az Alsó határban a Nádasi-patak mellett a határ széliben egy hold föld, 6 vékás, vicinusa az országútja.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ Véczkeinum 18. Viduae ‘özvegyek’ 4. Pipén 28., <viduae>. Székelyszállás 12.

[77]

Sákod

Pastor Michael Bölöni. ‘Pap Bölöni Mihály.’

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Sakodiensi**, quo etiam constitutiones aliis Ecclesiis accommodatae, revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 24.] generális vizitáció volt Zsákodon, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.’

Curator constitutus Petrus Palatka. 'Kurátornak kineveztetik Palatka Péter.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüstpohár *az fenekén van M.*, egyejteles ónkanna egy *kopott* óntányér *feneke*, két kékes kendő, egy sáhos *kékkel szótt* kender abrosz, más is egy sáhos, félejteles ónkanna, virágos. *Gyolcs keszkenő, kék fejtővel szótt. <Egy gyalú egy fűrész.> Fejér selyem keszkenő körül kékkel, veresses szövés. Egy veress selyemmel, s skófiummal varrott keszkenő. Dersi szőnyeg.*

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon Baglyos fűviben *két* kis föld, vicinausa egyiknek Alföldi Boldizsár, <a másíknak Rósa István> és a gyepű. Pap útjában két hold *egyíknak vicinausa Rosa István és Magyarországi Mihály*. Sárdi-bükk lokában egy szekérre való szénafű. Az Alsó határban Kút-vápa nevű helyben egy föld, 4 köblös, vicinausa Pásint János. Ironba fejében egy hold, vicinausa Fülöp Péter *és Simon János*. <Adott Véczke> másfél szekérre való szénafű a faluéből Kús-völgye előtt, a falu felől való részit az Árokig, vicinausa Pásint János szénafüve, az Árkon túl ugyan a falu szénafüve. *Mindezek az szántóföldek és szénafüvek az papság házához valók.

Numerus auditorum 'hívek száma' 22.

Sárd

Pastor Johannes Dobolyi. 'Pap Dobolyi János.'

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüstpohár, egy óntányér, félejteles ónkanna, egy sáhos abrosz, egy lenkendő kékes, egy skófiomos keszkenő. <egy> *két* harang. *Félejteles ónpalack, egy kés, csontnyelű.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon Derék-rétben a kapun belül 8 szekérre való szénafű, vicinausa Kotsis Máté szénafüve, ha a pap kaszálja tartozzék fl. 5. bevinni annuatim 'évente' <az ekléziának>. *Ennek harmadát szakasztották az papnak, az két része az ekléziáé, és ha az pap megkaszálja, tartozik az ekléziának adni fl. h. 2.,. dénár. 72., idegen pedig tartozik adni fl. h. 4.*

[78]

Anno 1693 die 24 Februarii.

Generalis Visitatio instituitur in Dioceasi Marus in Ecclesia **Tsokfalviensi**, per visitatores superiores, assumpto pro Reverendo Georgio Dersi Ecclesiarum Unitariorum Sedis Siculicali. Udvarhely senore, Reverendo Domino Paulo S. Dersi seniore sedis itidem Seculicalis Marus, et pro Reverendo Michaele Árkosino sedis Praefatae Udvarhely Notario, Reverendo Stephano Dálnoki praefatae sedis Siculicali Marus Notario, quo etiam constitutiones ad ecclesias prae memoratarum Diocesium pertinentes revocatae sunt. '1693. február 24-én generális vizitáció volt a marosköri

Csokfalván a következő vizitátorok részvételével: Dersi Gergely udvarhelyszéki esperes, Dersi S. Pál marosszéki esperes, Árkosi Mihály fentemlített udvarhelyszéki jegyző, Dálnoki István marosszéki jegyző, ahol az egyházkör fent említett ekléziáira vonatkozó előírások érvényesültek.’

Curatores in ecclesiae Tsokfalviensi constituti sunt Casparus Rafai et Paulus Hadnagy. ‘A csokfalvi ekléziában kurátornak kineveztetnek Rafai Gáspár és Hadnagy Pál.’

Bona interna ‘Belső javak’

Vagyon egy ezüstpohár *XI talléros*, egy boglár héjjával, három ónkanna, kettei ejteles, *a kettővel egy nagyot cseréltek* az harmadik félejteles, egy óntányér, egy kés, <egy> *két egyforma* karakai abrosz, egy borshímű és egy sáhos abrosz. Ezek tartatnak egy singesládában.

Pénz vagyon fl. 56. Harang vagyon kettő.

Az prédikátor és mester béri három kalangya búza és zab, harmada az mesteré.

Kinek vetésében búzája és zabja nincsen, az prédikátornak két véka búzát adjon, az zabért dénár 20. *Az mesternek egy véka búzát és az zabért dénár 10.* Minden ember maga erején szekér fát adjon, egyet, két része az prédikátoré, harmada az mesteré. Az *szegény tehenetlen* özvegyasszonyok három sing vásznat adjanak, kettei az prédikátornak, harmadik az mesteré.

Bona externa ‘Külső javak’

Van az Alsó határban az Eger mellett egy darab szántóföld, melyre lábbal az Szász István földje megyen, templomhoz való. Bakocsban szenes tőke alatt van egy hold föld, melyet György Kovács adott az szőlő földért, Karsai Gáspár vicinusa, másfelől valami bokrok. *Ezzel cseréltek Nagyasszó nevű helyben egy földet, vicinusa Szántó András és az út.*

Vajda-tava végénél is van egy hold föld, vicinusa Benedekfi János, másfelől Balási István, papé. <Az Bakos bükkiben négy gyümölcsfák>. Az Borzond oldalán az Benedekfi földje végiben van egy kis hold föld, templom számára való. Az Borzond aljában középben van két hold föld, melyet az falu adott az templomhoz.

[79]

Az Burjános-völgyében Simon kútjánál <valami> *egy* almafa, templom számára való. Szántó István hagyott egy kis hold földet, Borzond oldalán templom számára, egyfelől ugyan az templom földje vicinusa, *ez egy lett a mással*, másfelől Balási Istvánné. Vagyon ugyan azon Borzond oldalán egy hold szántóföld, templomhoz való, vicinusa egyfelől Márkos János földje, másfelől Nagy Bálintté, mester számára való, *ez [...]gáért haszontalan*. Vagyon más egy hold föld Borzond aljában az Alsó határban egy hold föld, vicinusa alul Rafai Tamás, felül Rafai Boldizsár, ez templom számára való. *Ezt elcserélték adományban, vicinusa Kovács fiak, Hidas András.* Hagyott Tót Márton templom számára az Bärkocsában egy szőlőt, mely már puszta, vicinusa felül Benefi Mihály, másfelől Demeter Jánosné. Van Aszu-patakka mellett az Kerek-orotovány alatt egy darab szántóföld, papé, vicinusa egyfelől az Küküllő, másfelől az országútja. Van más egy darab szántóföld

az Borzond oldalán, vicinusa egyfelől Kováts István földje, másfelől Nemes Mihályné, templom hasznára való. Vagyon egy darab szőlő, templom számára való, az Vásáros út aljában, vicinusa egyfelől Kováts János szőleje, másfelől Rofai Boldizsáré.

Numerus auditorum 'hívek száma' 58

*Anno 1697. 6. Februarii kurátor constitutus est Michael Faluvéghi qui et juramentum coram nobis deposuit. '1697. február 6-án Faluvéghi Mihályt választották kurátornak, aki előttünk esküt tett.'

NB. Szántással tartozik az eklézsia, úgy mint az papnak ad négy ekét, az mesternek kettőt egy esztendőben. Tavasszal két ekét az papnak délig, az mesternek egyet, úgy ősszel is az papnak kettőt, az mesternek egyet délig.*

Szentgericze

Anno 1693, die 26 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentgericziensi**, quo etiam constitutiones supra memoratae sunt revocandae. '1693. február 26-án generális vizitáció volt Szentgericén, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator constituitur Petrus Gagyi et Stephanus Erdelyi. 'Kurátornak kineveztetik Gagyi Péter és Erdélyi István.'

Az prédikátor béri három kalongya búza, zab és az kinek szőlője van egy veder must, az kinek nincs dénár 8.

Ha ki pedig meg nem adja Szentmárton-napig az nyolc pénzt, tehát valamint jár az bor, éppen az egy veder bor árát meg kell adni.

Akinek vonómarhája nincs, az zabért 8 pénzt ad, az zsellér egy véka búzát és dénár 4. *Az örvegy pedig arat vagy vásznat ad. Minden ember egy-egy szekér fát. Mindezeknek harmada az mesteré dénár 3. Harangozó kéve nro. 5. Ismét az papnak garaspénz dénár 5., az mesternek dénár 3. Ismét akinek zab vetése vagyon, ha több nincsen is adja meg az papét.*

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüstpohár, kívül-belül aranyas, melyen esztendő szám vagyon <1693> *1648*. <Egy> *másfél* ejteles ónkanna *mely nyom 10 ½ tallért s egy aranyat* <ugyan azon esztendő szám rajta, egy keresztelő ónkanna>. Egy óntányér, egy kék hímes sáhos abrosz. <Az asztalon egy viseltes sáhos abrosz.> Az éneklőszéken egy veresses kendő, az prédikálószéken harmad fél sing posztó. *Azután adatott egy borshímes lenvászón abrosz.

Az poháron vagyon inscriptio: Ecclesiae Szentgericzensis me possidet. Quotiescumque calicem hunc bibetis mortem Domini annuntiabitis, donec veniat 1 Cor 11, 26. A. D. 1642 'A Szentgericeai Eklézsia tulajdona. Valahányszor isztok ebből a pohárból az Úr halálát hirdetitek, míg el nem jó. 1Kor 11,26 1642'

[80]

Vagyon egy darab zöld posztó, a prédikálószéken, körül veres posztóból csinált csipkével prémezve, és veres posztóból metszett betűkkel körülvarrva, Jakab Miklós uram felesége, N. Kováts Anna asszony conferálta 'adományozta'. Vagyon egyejteles ónkanna, melyet conferált Boros Gergely uram cum inscriptione: Isten dütsőségére tsináltatta B. G. 1753.

De bonis externis 'A külső javak'

Van egy szénarét, prédikátoré, Szilkút alatt, vicinusa Torma György szénaréti, másfelől Kis Gál Jánosné *ebben a mesternek is része vagyon*. Van Kis-hosszú föld mellett egy kis szénarét, egyfelől Hideghkúti György szántóföldje, másfelől Ákosfalvi Veres János szénafüve vicinusa. *Ez papé és mesteré.* Van az templom mellett egy szántóföld, egyfelől vicinusa Gál Péter, másfelől az erdőre járó út. Van az templomhoz egy szántóföld az szőlő alatt, egyfelől Siketfalvi Bakó Péter szántóföldje, másfelől az országútja. Van az Nagy-hosszú föld között Szentegyház Nyíla, vicinusa Torma Györgyné földje, alul Bakó Péter földje. Van az Harasztkerékre menő országútja mellett egy nyíl föld, papé, Kis Gál János földje mellett. <Van templomhoz való szénarét, hat forint adósságért, egyfelől Nagy Péter vicinusa, másfelől Sándor Gergely szénaréti>, *ezt nem találják*. Van egy erdő, templomhoz való Fekete-kövéren, egyfelől vicinusa Nagy Demeter, Hideghkúti György, Nagy György erdeje között. Van <egy erdő> az országútja között, mester házának való hely, az Aszalón alól, *ez most az skóla 1726*. Vagyon más egy rét, templom számára való, vicinusa Szabó András, másfelől az Gálfalviak füve, *a Felső fordulóban*.

Numerus auditorum 'hívek száma' 35. Harang kettő. *Azután accedált egy kisebb harang.*

Szentlászló et Gálfalva

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentlasloiensis**, quo supra memoratae constitutiones revocandae sunt. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 26.] generális vizitáció volt Szentlászlón, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curatores constituti sunt generosus Johannes Sárosi et in Gálfalva Michael Kádár. 'Kurátornak kineveztetnek nemes Sárosi János, Gálfalván pedig Kádár Mihály.'

Az pap és mester béri 3 kalongya búza, zab, egy-egy szekér fa, melyeknek harmada az mesteré, garas pénz öt, ketteje az mesteré, hárma az papé. Ha zabja nincs, az zabért az ökrötlen az papnak 10 pénzt,

[81]

az mesternek 5 pénzt adjon, az kinek ökre van, ha zabja nincsen, az papnak 20 pénzt adjon az zabért, az mesternek 10 pénzt, ha pedig zabja van, zabot adjon.

Bona interna ‘Belső javak’

<Vagyon egy kívül sima, belül pedig aranyas pohár. Ez esztendőszám rajta 1648. Ez ellenség miatt elveszett, adott az fia, nemzetes Sárosi János uram mást. Vagyon más is egy kívül-belül aranyas pohár Szentlászló, egyejteles ónkanna és egy óntányér, egy fejr széles recéjű gyolcsabrosz, egy sáhos, más is egy sáhos. Szentlászlón is van egy ónkanna ejteles. Két harang, *elveszett*.>

Bona externa ‘Külső javak’

Szentlászlai határban.

Van az bejövöben egy hold föld, egyfelől Dajka István földje, másfelől Veres István vicinusa, ez papé. Más annak végében egy hold föld, mester számára való. *Ennek fele a mesternek ment a bejövöben valóért*. Vicinusa egyfelől Fazakas Mihály, másfelől Dajka István földje. Ugyanazon lábban egy hold föld, vicinusa Tót Mihály földje, másfelől Katsó Pálé, papé. Van az Tövises út között két hold föld, papé, vicinusa Kézdi István, másfelől falu földje, ez kettőből egy lött. Van az alsó határban, az Veresfűz-szerin két hold föld, papé, vicinusa Katsó Pál, másik Veres István, ez kettőből egy lött. Ugyanazon lábban az Veresfű-szerin, mester földje, vicinusa Kézdi István, másik Dajka István. Van az Parlagföldben egy kis szénarét, papé, vicinusa Jakab János, másik Szentrontási Tökés István. Van az Papkerti megett egy kis darab rét, az Csorgónál az országútján belől, papé. Vagyon az szentlászlai cserében az két út között az Tóéres-hajban egy darab erdő, templom számára való, melyről való fassio ‘vallomás’ találatik az Marosszéki Unitária Eklézsia Protokollonjában.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 36.

Gálfalvi határon való földek.

Van az Köves-oldalon egy szántóföld, vicinusa az Poklos-pataka, másfelől az Ózdi István földje megyen reá véggel, templom számára való. Van az Hosszú-hágóban három hold föld, alul vicinusa Sigmond János földje, felül is övé, templom földje. Az Láz-tón gálfalvi határban van egy hold föld. Vicinusa egyfelől Fekete István földje, az útra megyen véggel, papé. Egy harang.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 37.

Anno 1675 die 19 Junii boldog emlékezetű N. Öregbik Gálfalvi Ózdi György uram adott volt templomnak való helyül egy darab földet ugyan Gálfalván, melyre templomot is építettett, mi formán adta, legyen addig jó emlékezetű urunk arról adott levele extal őkegyelmének az eklézsia Szentlászló gondviselése alatt, mely collatióját édesatyjának ratifikálta édes fia ifjabbik N. Ózdi György uram is, arra pedig örökösön ugyanezt ratifikálták T. N. Ózdi Miklós, Zsigmond és György uramék egy cintermet is adtak hozzá.

[82]

Anno 1711. Anno 1709-beli pestisben lött collatio. Veresfű-szeriben egy hold föld, négy vékás. Vicinusa Janka Péter és Harasztkereki Farkas István földek, zálogos in fl. 5., haki ki akarja váltani, a

pénz legyen az ekléziáé. A Felső határban Janka Mihály testált mester számára négy vékás földet. Vicinusa Fodor Zsigmond etc. örökös föld. Levált acquisituma.

Szentiváni Sámuel Deák uram conferált 'adományozott' egy darab pusztá szőlőt <maga> a gálfalvi szőlőhegyben, Fekete Pálné szőlője felé, contractusával együtt gypűstől. Vicinusa Fekete Márton napkelet felől, napnyugatról Kozma György.

Item Poklos-patak fönnlevő nagy földeknek Szentlászló felől való felét legyen papé két része, harmada a mesteré. A Nagy-borozdán levő kis földet nem értvén ide, ez felől controversia vagyon. Thamási Benedek uram hagyott egy kűs házat Szentlászlón eklézsia számára, 12 forintig holta után, amely örökségnek <becsüi> kívül bírnak holmi földeket, ezen kívül hat forintig satisfactiót 'jóvátételt' vegyen az eklézsia. *Ezt kiváltották.*

*A Szentlászlai Eklézsia különös maga költségével vett egy darab szőlőt a pap számára, a Dandor nevű hegyben Backamadarason. Vicinusa napnyugatról Boros Zsigmond, napkeletről gróf Lázár Ferenc uram posteritási. Vétetett e szőlő örökösön Solyom Lászlótól madarsi embertől fl. 16.

Anno 1749 31 Januarii T. N. Sepsiszentiváni Zsigmond uram conferált 'adományozott' a Gálfalvi és Szentlászlai Unitária Eklézsia papjának a gálfalvi határon, Középláb nevű helyben egy darab kaszálórétet, vicinusa ab una Csíki fiak kaszálói.

Vagyon az ekléziának egyejteles zöld és szekfűszín festékes palackja.*

Nyomád

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Nyomadiensi**, quo etiam supra memoratae constitutiones revocantur. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 26.] generális vizitáció volt Nyomáton, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Curator constitutis est Nicolaus Sós. 'Kurátornak kineveztetik Sós Miklós.'

Numerus auditorum 'hívek száma' 8.

Bona Ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy virágos aranyas ezüstpohár, egy virágos ejteles <ónkanna>, kétfejű sasos címerű ónkanna, egy vereses abrosz, <az éneklőszéken> *egy vereses kendő*. Más egy sáhos abrosz. Vagyon egy harang *egy sima félejtelesnél nagyobb ónkanna*.

<Az pap béri Nyomáton az unitáriusok rendiről hat-hat kalangya búza, három kalangya zab, két-két szekér fa, az ökreten ember is annyit vágjon, az prédikátor hozza haza, garaspénz 8. Ha kik az unitária ekléziától desciscaltak <volna> volt, ha kik redeálnak, nem kell az eklézsia híre nélkül az szokott béren kívül kedve ellen cogalni 'kényszeríteni'. *Most az pap béri csak három kalangya búza és zab, egy-egy szekér fa. Az garaspénzért kaszálót adtanak az papnak 1726.*>

[83]

Bona ecclesiae externa ‘Az eklézsia külső javai’

Vagyon az Alsó határban Szentlászló felé fordulóban az Bükk alatt két hold föld, vicinusa egyfelől az Bükk alatt való út, másfelől egy árkokcska, ez kettő egyé lött.

Vagyon az Felső határban, Kebele felé fordulóban az Mihály Deák kerti megett egy darab rét, vicinusa az patak, másfelől Sós Miklós szántóföldje. *Ezt az garaspénzért adta az pap számára az földet.* Ugyan Kebele felé az Danyéron van egy darab erdő, vicinusa egyfelől az Danyér-patak, másfelől az Nagy János erdeje.

Ugyan az Felső határban Bos felé, az Bos-cserénél vagyon egy darab erdő Monyát felől, vicinusa Sigmond János és Ózdi Miklós közös erdejek, Bos felől Deák Gáspárné erdeje.

Az Felső határban az Szilva-szerben *alias Csorgó nevű hely* egy hold föld, felső vicinusa Sigmond János földje, alul Ózdi Miklósé. Az Orotovány előtt egy kis keskeny hold föld, egyfelől vicinusa Ózdi Miklós földje, másfelől falu földje.

Auditorum numerus ‘hívek száma’ 12. Ropa nevű helyben vagyon tíz vékás föld, mely is az eklézsianál zálogban vagyon Sófalvi András adósságáért.

Csikszentmárton

Anno 1693, die 27 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Csikszentmártoniensi**, quo etiam constitutiones supra memoratae revocantur. ‘1693. február 27-én generális vizitáció volt Csikszentmártonban, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.’

Curatores Samuel Salati, Stephanus Csíki, *Michael Philepp*. ‘Kurátor Salati Sámuel, Csíki István, Philepp Mihály.’

A pap béri két kalangya búza, két kalangya zab, egy-egy szekér fa minden ökrös embertől, harmada az mesteré *Csikfalvában és egy Jobbágyfalván*. Mester béri egy kalangya búza, *13 kéve*, fél kalangya zab minden házas embernek, az marhás özvegyasszonyok is egész bérrel tartoznak. *Akinek zabja nincs, az papnak dénár 15., mesternek dénár 5. Búzaháza és Csikszentmárton az papnak négy-négy szekér fával egyik-egyik falu tartozik. Az mesternek pedig egyik-egyik falu két-két szekér fával. Az mely háznál két házas emberek laknak, az papnak tartoznak három kalangyával, az mesternek meg félel.*

Bona ecclesiae interna ‘Az eklézsia belső javai’

Vagyon egy hatszegre vert bogláros kívül-belül aranyas ezüstpohár. <Vagyon egy ezüst alul-felül aranyas tányér. Vagyon egy lábas, ejteles ónkanna>, *ez megvan*. Más egy meszelyes virágos ónkanna. <Vagyon egy recés és egy fejéres gyolcsabrosz.> Vagyon az éneklőszékre való recés gyolcskendő. Vagyon az prédikálószékre való egyszer ványolt két brassai posztó. Vagyon <kettő>

egy borshűmű kenderabrosz, egyik vékonyabb. <Vagyon egy sáhos lengeteg kenderabrosz.> Vagyon egy fejéres

[84]

bokorkötéssel varrott kenderabrosz. Vagyon egy kékkel szőtt viseltes kenderabrosz. Vagyon az prédikálószéken egy kékes szedékes kenderabrosz. Vagyon egy folyóóra is, más egy prédikálószékre való sáhos kenderabrosz. Harang <egy> kettő. Eklézsia pénze fl. 30.

Adott Tekéntetes Nemzetes Sárosi János uram ezen eklézsianak egy ezüst kívült aranyas lábas fedeles, virágos kupát, feleségével Nemzetes Tóth Borbála asszonnyal együtt.

Bona ecclesiae externa ‘Az eklézsia külső javai’

Vagyon csikfalvi határban van[!] Szentegyház földje, Kis István-pataka mellett, két kis napi járás föld, Csók Tamás réti egyfelől, másfelől is ugyan az ő földje.

Másik fordulóban. Van egy kis rét az határszélben búzaházi és csikfalvi határ között, ez templom számára való, hogyha más megkaszálja, adjon dénár 25. Van az csikfalvi határban az Nyílásban egy hold föld, kinek az dézsmája templomhoz való, egyfelől Bakó Imre földje, másfelől Kis Gergely és Kis Mártoné. *Ezen föld eltévelyedett.*

Szentmártoni határban. Bogos nevű helyben van egy szántóföld, egyfelől Janka Miklós földje, másfelől Búzaházi Kis György földje, ennek dézsmája templom számára való.

Jobbágyfalvi határon egyház számára való földek.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 21.

<Van egy szántóföld az jobbágyfalvi Porkolád-kapu táján az mezőben, vicinusa Csíki János földje ab una, ab altera Demeter Péter földje dénár 60 pénzben zálogban, ha kiváltják, tartozik az eklézsia kiadni. *Kiváltották.*>

Vagyon egy szántóföld Tunakban, egyfelől Szőke Mihály földje, másfelől az erdő. Koplalóban van egy darab szénafű, templom számára való, erre az dékányok viselnek gondot. *Ezen szénafű az csikszentmártoni bonumok között is megvan.*

Tunakban vagyon egy darab szántóföld, egyfelől Csíki János földje, másfelől az Kocsis Bálint házához való föld, ennek dézsmája templom számára való. *Ezt elcserélték Pap nevű helyben levő földre, melynek vicinusa ab altera Nagy Márton.* Az felhágó alatt vagyon egy darab szénarét, egyház számára való, ennek árendája 60 pénz. *Úgy ennek Máté Mihály, ab altera az földek jutnak rá. Vagyon egy harang.*

Vadadi határban Mihály Jánosnak saját földje az Kerek-hegy észekben, csak tizeddel tartozik egyház számára belőle. Philep Pál adott egy darab szántóföldet egyház számára Kerek-hegy északon, mely föld van ugyanaz Szentegyház földje végében. Istvándi-réti mellett Szőlősmál oldalán az Felső fordulóban egy hold szántóföld, ennek dézsmája az templomhoz járjon. Az Alsó határban

vagyon egy szénarét, az iszlai hídon felül, az felső Csegelt, egyfelől az patak vicinusa, másfelől Dékány János földje, az ki megkaszája dénár 15. tartozik az eklézsiának. Vadadban harang egy.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ 32, pénze fl. 17.

[85]

Csikszentmártoni határban Bakó Imréné adott Istvádon az Pusztaszőlő-lábján egy hold földnek az dézsmáját, templom számára. Vagyon Kis-hegy alatt egy darab rét, az papé. Az Avas alatt vagyon egy darab rét, pap házához való, vicinusa Daniel Deák, másfelől Bakó Imre földje. Adtak Tót István és Tót János uramék az templom számára egy rétet Koplalóban, addig míg fenn áll ebben az eklézsiaiban az unitária religió, ha attól elszakad visszazálljon, melynek az árendája dénár 40. *Ez az Jobbágyfalvi bonumok között is megvan írva.* Az Felhágó alatt van egy hold föld, vicinusa egyfelől Somodi András, másfelől az falu réti. Vagyon az jobbágyfalvi határban Hosszúaszó nevű helyben egy Nyíl szántóföld, melynek vicinusa alul Kocsis Márton és Boronyai Gergely uram gyermeki jobbágyi földje, felül Demeter Péter uram orotványa. Istvánd-réti mellett Szőlősmál oldalán az felső fordulóban volt <régen> egy hold szántóföld, mely földet Küs György és Kis Pál Istvánné kétfelé bírnak, mely földeknek az dézsmája templom számára való *ez az vadadiaké*. Vagyon más az Szállás végében Kál fele egy darab szántóföld, alul vicinusa Lázár János, Nemzetes Kun László uram jobbágyáé, felül Szentmárton felől Jankó György földje, ennek dézsmája jár templom számára való. Vagyon más az csikfalvi határban az Szőlők felé való fordulóban az Bögöz oldal alatt egy darab szántóföld, kétnapi járás templom számára való.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ in Szentmárton 26, *Csikfalva 38*.

<Búzaházi határban. Vagyon egy hold föld az út hosszában az falun felül, az dézsmája templomhoz jár, vicinusa az út. Vagyon az Felső határban egy darab szántóföld, melynek az dézsmáját míg szántják templom számára adják, ez zálogos, váltsága dénár 75, ez is templomhoz való, *kiváltották*. Vagyon egy csengettyű. Numerus auditorum ‘hívek száma’ 16.>

Szentrantas

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Szentrantasiensi**, quo etiam constitutiones supra allegatae referri debent. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. február 27.] generális vizitáció volt Szentrontáson, ahol a fentebb említett határozatokat foganasították.’

Curatores constituti sunt: Stephanus Bereczki, Gregorius Gálfalvi de Süketfalva. ‘Kurátoroknak kineveztetnek Bereczki István, Süketfalvi Gálfalvi Gergely.’

Két harang. Vagyon Kisadorjában is – mely ennek filiája – egy csengettyű.

Bona ecclesiae interna ‘Az eklézsia belső javai’

Vagyon egy *két* ezüst aranyas pohár, egy ónpohár, egy kanna, egy óntányér, <egy kés, egy sáhos kenderabrosz>, egy fekete selyemmel gyolcskendő, egy fekete selymes gyolcsabrosz, egy

fejéres kenderkendő, egy rossz szakadozott abrosz. Ezek tartatának egy ládában, egy tarka selyem islógos keszkenő.

[86]

Egyejteles sima ónkanna, Lugosi Nagy János Uram ajándéka.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon Somtelek előtt az Lucson-pataka mellett egy szántóföld, Bereczki Máté földje végében, mester földje. Vagyon Szörend oldalán templomhoz való szántóföld, melyet az ki megszánt tartozik tizediket kiadni az templom számára, vicinusa alul Cseh Tamás földje, másfelől Lucson Pál felől, ezt a bokor felvötte.

Vagyon az Borsóföldjében egy föld, mesteré, vicinusa egyfelől Kovács Gergely földje, az út által megyen rajta.

Vagyon az Kiserdő alatt templom földje, vicinusa alul Cseh Mihály földje, felül az erdő felől az almafánál, pap földje.

Vagyon az cinterem mellett Gálfalva felől egy föld, templomhoz való, vicinusa túl Botos János földje. Vagyon Magyarós-dombon az nagy Gerhát-pataka mellett egy szántóföld, melyet Szentrontás szakasztott volt templom számára, vicinusa egyfelől Nagy Albert földje.

Vagyon az Kövecses-kútnál, az út mellett egy föld, templomhoz való, vicinusa egyfelől az országútja, melyen erdőre is járnak.

Vagyon az Sötét-berek előtt egy <föld> rét, melyet Jakab-rétinek hínak, melyet az falu adott az templomhoz, vicinusa egyfelől Nagy János földje, másfelől Jakab Jánosé. Vagyon az Adorjáni út mellett egy szántóföld, templomhoz való, vicinusa egyfelől az erdő, alul rajta János Deák bírja, ez az föld három öreg borozdájú.

Vagyon az Szentegyházon alul egy szénarét, kinek vicinusa Dobrai György árvái öröksége, másfelől az falu Lóköttő helye, templomhoz való <ennek egy része> *ezen mostan papság háznak egy része fekszik*.

Van Széked-domján három hold föld, vicinusa Nagy Márton, másfelől Tőkés István, ez háromból egyet csináltak. Vagyon az patak mellett Bede felé egy szántóföld, pap házához való, az ösvény mellett, melyen Bede felé járnak. Vagyon az Berek előtt egy rét, papé és mesteré, vicinusa Szabó Márton, felül az Nagy István réti.

Vagyon Székedben egy rét, pap és mester <földje> házához való, vicinusa Forrai Márton réti.

Vagyon az Veres-csere alatt az Lutson Ferenc réti mellett egy szántóföld, papé és mesteré az Papné-árkában.

*Vagyon az Nyáras felől való völgy fejében egy szántóföld, templomhoz való, vicinusa Tőkés István szántóföldje, másfelől Nagy Demeter földje jó reá véggel.

Vagyon Péter-kútjánál egy hold föld templom számára való, mindkétfelől János Deák vicinusa. Ez föld elcserélődött az úton alul való földdel, vicinusa Sárosi János és Szereda Andrásé.

Vött az megye jó akaratjából egy darab gyümölcsöskertet az prédikátor számára az faluban, melynek vicinusa egyfelől Kovács János, Tót Miklós jobbágya örökösei, másfelől az országútja, harmadfelől az patak. *

[87]

<Az falu végén való Porkalat-kapunál lakó Magyarai András lévén adós az eklézsiának fl. 4. dénár 72., ez adósságban adott egy hold szántóföldet zálogon Szarkad nevű helyben, alul vicinusa az maga leánya Magyarai Judit földje, felül kisebbik Magyarai Mihály földje. *Kiváltatott.*>

Numerus auditorum 'hívek száma': nro. 32.

Iszló

Eodem die et Anno Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Iszloviensi**, quo etiam constitutiones supra memoratae revocantur. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 27.] generális vizitáció volt Iszlón, ahol a fentebb említett határozatokat foganatosították.'

Cureatores constituentur Franciscus Vadadi. 'Kurátornak kineveztetik Vadadi Ferenc.'

Pap béri három kalongya búza, két kalongya zab, egy-egy szekér fa, egy-egy harangozó kenyér, melyet conferált 'adományozott' Henter Palle [!] asszonyom.

Eklézsia pénze fl. 12. Két hrangocska.

Bona interna 'Belső javak'

<Vagyon a kápolnához egy kékes abrosz, melyet adott Iszlódban lakó Gall György.> Egy csengettyűt adtak el Búzaházára. *Vagyon egy karakai kockás abrosz, egyejteles ónkanna és egy félejteles ónkanna, egy kívül és belül aranyos poharacska **cum inscriptione Keszeleczki Szilvási Ersébet 1655.**, kétfelől megaranyozott ezüst tányérocskával **cum eadem incriptione**. Vagyon ez felett egy keresztelő ónpoharacska **caetera vide infra 'a többit lásd alább'**. *

Bona externa 'Külső javak'

Iszalai Miklós adott az kápolnához egy házat fiúról fiára, vicinusa egyfelől országútja, másfelől az Illyés Márton háza öröksége, harmadfelől az kápolna mezeje.

Ugyan ezen Iszalai Miklós adott két hold földet s egy szénarétet ezen házhoz, az egyik hold föld vagy az Felső fordulóban Közép-lábban, vicinusa Szögő Gáspár földje, másfelől az Vásáros-út. Az másik van az Alsó határban Eperjes-mezőn, egyikfelől vicinusa Kisebbik <Kesertely> Keresztély Péter, másfelől Gall Márton földje.

Az Alsó fordulóban van egy szénarét Kender-völgy szádában, Iszalai Miklós adta, vicinusa Keresztély Antal és Péter, mikor pap leszen Iszlóban, ezt szabadon bírhatja, de mikor nincsen az egyházfiak kápolna számára vegyék hasznát.

Vagyon más egy föld Eperjes-mezein, az pap házához való, vicinusa Bálint György, másik Györgyfi György.

Vagyon prédikátor számára az Iszlai határban Horgasban egy hold föld, vicinusa felül Györgyfi Pál, alul falu földje.

Van az Liget alatt egy öreg föld, melyet hagyott Mátyási Mihálynak, az eleje az falu Nyila mellett, mely földről minden esztendőnként, mikor vetés van benne, 7 kalongya gabonáját az kápolnához.

[88]

Alsó határban. *1693. február 27.*

Van az Agyagoson egy szántóföld, kápolnához való, vicinusa Birtok Gáspár, másfelől Mátyási Márton. Van Nagy-völgyben az felhágóban egy hold föld, vicinusa Kenyeres István. Van Ábrahám-patakánál egy hold föld, vicinusa Nagyobb Kesesztély[!] Péter, másik felől Kardos Péter.

Van az Alsó határban egy szénarét, melyet hínak Szent Ilona Asszony-rétinek, vicinusa Iszlai György réti, másfelől az országútja, árendája volt néha fl. 1. néha több, néha kevesebb.

NB. Van egy zölddel varrott nyolchímű skófiomos patyolat keszkenő, item egy Graduál.

Numerus auditorum 'hívek száma' 12.

Kaal

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Kaaliensi**, <quo> *ubi* constitutiones supra memoratae repetuntur. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 27.] generális vizitáció volt Kálban, ahol megismételték a fentebb említett határozatokat.'

Cureatores constituti *sunt: Michael Nagy etc*. 'Kurátornak kineveztetik Nagy Mihály.'

Az Káli Unitára Ekléziában az papnak és mesternek fizetése három kalongya búza és három kalongya zab, melynek harmada az mesteré, egy-egy szekér fa, harmada az mesteré.

Az ekléziában az mennyi eke találtatik, annak az harmada az mesteré esztendőben kétszer, tavasszal és ősszel szántani tartoznak, az pap búzáját elvetvén tartoznak el is boronálni, az mesternek is hasonlóképpen.

Az papnak és mesternek búzáját és szénáját, egy-egy szekér terhel tartoznak hozni.

Bona interna 'Belső javak'

Vagyon egy ezüst megaranyozott pohár *cum inscriptione: Isten előtt kedves áldozat az alamisnálkodás. Tömösvári Borbély István A. 1642*. <Aki conferálta 'adományozott' rajta az neve.> Van egy ezüst tányérocška. Van egyejteles ónkanna, belül kétfejű sas címer van az fenekén, egy nagy virágos óntányér. Van három abrosz, kockásszövésű ketteje *elcserélték egy borshímű abrosszal, egyiket, mely rojtos végű*, az harmadik <kékes> *csipkés*. Van egy borshímű kendő éneklőszékre

való, *elszakadott*. Van más kendő tarka hímű, amelyet conferált 'adományozott' Simon Miklós uram. Van egy viseltes molyos szőnyeg az prédikálószéken.

Eklézsia pénze fl. 220. Két harang, *és egy kicsin*.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon az Kecskés nevű helyben egy hold föld, felül vicinusa az Kerengőút, alul Nagy Mihály szántóföldje, eklézsiáé. *Ezt elcserélték mással az Istándi oldalon, melynek vicinusa Vadadi Kis Mihály, alul Májai Istvánné. *

Van más egy hold szántóföld, alul Felvinci uram árvái szántóföldje, felül Boér Miklós földje. Templomhoz való és van az Tsimmaz nemű helyben. Van egy darab bongort az végiben egy szántóföld is az

[89]

Felső határban Szász Balázs nevű helyben, melynek felül vicinusa Hegedüs Gergely, alul Bortos Lőrincz uram földje.

Van Csemper nevű helyben, templom számára egy kis darab szántóföld, vicinusa felül Dobos György földje, alul Kazdag Pál földje. Az régi elkézsiai földeket az reformátusok elvették, azért nem írtuk le, hagyván spaciumot neki.

Numerus auditorum 'hívek száma' 46.

*NB. Azután az reformátusoktól is mind a földeket, mind a templomot elvették a katolikusok, magok pedig a reformátusok szintén elfogynak. Signatur A. 1750.

Tsimazon a Felső fordulóban a Generális Vizitáció előtt conferála 'adományozott' egy darab szántóföldet, vicinusa alul Kutasi Márton, felül Boér János, T. Nemzetes Nagy József uram.

Azon fordulóban a Székesi határban a szélben vagyon egy szántóföld, melyet Káli Nagy Pál és Nagy Jónás conferált 'adományozott' az eklézsiának, vicinusa felül Boronyoi rész, alul Méltóságos Uram Berzenczei István uram adquisituma 'szerzeménye'.*

Ikland

Anno 1693 die 28 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Iklandiensi**, quo constitutiones supra memoratae revocantur. '1693. február 28-án generális vizitáció volt Iklandon, ahol a fentebb említett határozatokat érvényesítették.'

Curatores constituti sunt. 'Kurátornak kineveztetik.'

Pap béri három kalongya búza, zab is annyi, az kinek ökre van egy-egy szekér fa, garaspénz öt pénz. Tizenkét véka búzát elszántanak-vetnek az kinek zabja nincsen ad dénár 18. Tíz kalongya búzából, hét kalongya zabból megfizetni tartozik szalmájában. *Tizenkét véka búzát az eklézsia adván földet elszántanak és elvetnek, s boronálnak.*

Bona ecclesiae interna

Vagyon <egy> *fél*ejteles ónkanna, egy óntányér, <egy ónpohár>. Van egy veresses kékes szövéses abrosz és egy bors hímű abrosz, *három szély*. <Van egy ezüstpohár, cum inscriptone Sigismundus Pálfi 'Pálfi Zsigmond feliratával'.>

Bona externa 'Külső javak'

Van az Rétben egy hold szántó föld, alsó s felső vicinusa Nagy Kelemenné, György Margit szántó földje, az végiben egy kis rét Balogh Mihály vicinusaában alul.

*Az iklandi atyafiak mestert kívánván az magok ekléziájokban megengedtetett, de olyan conditioval, hogy magokat ultra obligálták arra, hogy ezeddig szokott bért, mellyel tartoznak az papnak, nem deminuálják 'csökkentik', hanem azonkívül adnak capitalim 'fejenként' egy-egy kalongya búzát az mesternek, melyről nos infra scripta

[<89> 90]

attestálnak, 'az alább írtak tanúsítanak' amint megtetszik az új protokollumból is, melyben vagyon ez iránt való resolutió tempore Consistorii Anno 1741. 21. Januarii celebrati bona fide 'az 1741. január 21-én tartott jóhiszemű konzisztórium határozat'. Stephanus Magyarosi senior mpp. Joanes Kövendi Juratus Sancti Generalis Consistor. Unit. Notáriusa mppria.* 'Magyarosi István esperes sk. Kövendi János esküdt az unitárius szent Főtanács jegyzője sk.'

Ernye

Anno 1693 die 28 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Ernyeensi**, quo constitutiones supra memoratae revocandae sunt '1693. február 28-án generális vizitáció volt Ernyén, ahol a fentebb említett határozatokat érvényesítették.'

Curatores constituti sunt. 'Kurátornak kineveztetik.'

Bona interna 'Belső javak'

Van egy ezüstpohár kívül-belül az ajaka virágos, kívül pedig aranyas, az ajaka, feneke aránt is kívül aranyas. Egyejteles ónkanna, virágos, esztendő szám rajta 1691. Van egy óntányér, Kolozsvári címer rajta. Van egy potyolat skófiomos négyhímű keszkenő. Vannak négy abroszok, hárma kékes, az negyedik kockásszövéses, van egy festékes az prédikálószéken, más az asztalon. Van négy szövéses kendő is. Vagyon egy skarlát szőnyeg, item egy igen szép kendő, feketével varrott, fejr az töltése. Van két harang, <egy> *két* Graduál, egyik Tordanus.

Bona externak 'Külső javak'

Vagyon az Szél Mihály kertire jövőben két hold szántó föld, templomhoz való. <Vagyon az Csontos-oldalon egy hold föld, vicinusa felül Círják Mihály földje, alul az Mosáké, templomhoz való.> *Jobbat adott érette Marai György uram ugyanott.* Vagyon az Egyszál-tövisnél az Orros Miklós földje mellett egy hold föld, templomhoz való. Vagyon az Újföldben Círják Mihály földje

mellett alól egy hold föld, templomhoz való. Vagyon az Határfar alatt két hold föld, vicinusa <Csolkán> *Koczkán* Márton. Az Nagy-Érben feljáromban van egy rét. Remetené mellett Szőke Tamás réti közt van egy hold föld, Szabó Márton vicinusa, templomhoz való. Az Harangos-tó között, az Deső Tamásé mellett, az Pásztorere- <mestyán> martján vagyon két hold föld. Vagyon az Lázon egy hold föld, vicinusa felül Szabó György, alól Szabó János. Az Csörgös-kútnál egy hold föld, vicinusa Dacsi Gáspár, mester földje. Az Székesi határszélyben van egy erdő, templomhoz való.

Az másik fordulóban.

Az Balázs-éri gátjában vagyon egy hold föld, templomhoz való. Ugyanott az érben egy kis darab rét, mesteré. Az Buglya-székben, az Orros Miklósé mellett két hold föld, templomhoz való. A Buglya-szék kerületiben két hold föld, az ér Márton Deső Bertalan mellett, templomhoz való. Az Tövis-köz előtt, az alájáromban egy hold föld, vicinusa Kerekes Tamás, templomhoz való. Az Veres-földben vagyon három darab szénafű, Koczkán Márton mellett, templomhoz való. Az Tövis-közre menőben két hold föld, vicinusa Szász György földje, templomhoz való.

[91]

Az Kútfő mellett van egy hold föld, Szőke Tamásné földje mellett. Az Farkas-rétin egy darab rét, Deső Jánosé végiben, *ezt elcserélték*. Nádas-tóra menőben két hold föld, vicinusa Orros Miklós földje. Vagyon az Lázon egy hold szántóföld felül az Csontos felől, erdő alul, Szabó János házához járó szántóföld, templomhoz való. Vagyon ugyan azon Szász-patakra járóban egy szántóföld, papé, vicinusa felül Bereczki Máté, alul Mosa János *ez reformátusoké*. Van más az Berkenyésben Nagy Györgyvel közös föld, vicinusa Galaci Katáé, papé. Vagyon az Sáromberki útra járóban egy hold szántóföld, hátul vicinusa Bereczki <Jánosé> Mátéé, másik Geller Gáspáré, templomhoz való, most Pondoknak hívják.

Parochiales

Az *Alsó* hosszúban vagyon két hold föld, papé, vicinusa Bala István. Az Felső-hosszúban egy hold, Szás Imre és Kis János mellett, mesteré, vicinusa Ferenczi János. Az Kék Domján vagyon két hold föld, papé, kit megcseréltek az Kút<felől>főnél való földdel, mert az Kút felől való föld az papé. Vagyon az Rósás-domb mellett az patak marton két hold föld, papé. Az Nagy-érben is egy darab rét, Szász Jánosé mellett. Az Szász-patakra menőben vagyon két hold föld Baláék mellett, papé. Az János Deák sírjában egy darab rét, mesteré. Az Csokrosban egy darab rét, mesteré. Az kert megett vagyon egy hold föld, mellette más is, papé.

Vagyon az falu alatt való rétből az Koczkán Márton réti mellett egy darab rét. Másfelől az Kapura járó rét, papé. Vagyon az Gamolyat alatt egy hold szántóföld, kit Dacsi Gáspár adott templomhoz. Antal Mihály adott egy hold földet, ugyanaz Harangos-tó között Geller Gáspár is ugyanott adott egy hold földet, templom számára. Vagyon más egy hold föld az Felső határban, az Új-földben, vicinusa egyfelől ugyanaz Szentegyház földje, másfelől Kerekes Mihály földje, de azt az

fia nem adja. Van más az Alsó fordulóban Kék-vápájában, az úton felül, vicinusa az erdő felől Sárosi János földje, másfelől Sámuel Deáké, templom számára való.

Numerus auditorum 'hívek száma' 33.

Szabéd

Eodem Anno et die Generalis Visitatio instituitur in Ecclesiae **Szabediensi**, quo etiam constitutiones supra memoratae revocantur. 'Ugyanebben az évben és napon [1693. február 28.] generális vizitáció volt Szabédon, ahol a fentebb említett határozatokat érvényesítették.'

Curatores constituti sunt. 'Kurátornak kineveztetik.'

Pap béri három kalongya búza, két kalongya zab, dénár 5. Hol két házasember van egy kenyéren, másfélbérrrel tartoznak.

Bona interna 'Belső javak'

Van egy ezüstpohár, virágos, egyejteles ónkanna, <egy réz györtyatartó>, *eladták* egy kékes abrosz, egy viseltes kendő, egy borshímre szőtt, kékes szélű

[92]

kékes és veresses kendők, van más egy óntányér.

Pap házához járó földek.

Az Hidegkútnál egy hold szántóföld. Az kerülő megett egy hold szántóföld, vicinusa Kenyeres János és Berbenczei János. Vagyon más Székely Mihály házára jövő föld, vicinusa egyfelől Kenyeres János, másfelől Kis István. Az Forrás-pataka fejében egy hold föld, vicinusa Györgyfi Pál.

Az alsó határban

Az Nagy Ferenc házán kívül az felhágóban egy kis hold föld, papé, vicinusa Györgyfi György földje. Az Harmadlábban egy föld, papé, vicinusa Kenyeres János. Az Gát alatt egy hold föld, papé, vicinusa Györgyfi Miklós.

Templomhoz való földek

Az hegy megett azon láb földekben két helyen két darab, vicinus Gálfi István. Az Hideg-ágyban egy hold föld az Alsó lábban, Györgyfi György vicinusa. Az Lyukas-csakjon alatt ott is egy hold föld, Kis Mihály vicinusa. Az Felhágóban egy hold föld, vicinusa felül Tövissi *Csipási* Mihály, alul Gál Péter földje. Az Két-sármány között egy erdő, papé. Az Mogyorós-erdő mester számára való, de az pap is bírta. Az Mogyorós-erdőn felül templom számára való. Az Hideg-ágy kútján felül papé egy darab szénarét, vicinusa Györgyfi Miklós, másfelől Kerestély Birtalan. Ugyan azon Hideg-ágyban az mester számára egy rét, Gálfi Mátyás mellett. Az Nyulas-útnál egy hold föld, mesteré. Az Új<föld>-tó mellett egy hold, ez is mesteré. Az Böződi határon egy hold, mesteré alul és felül Kováts Máté földje.

Az Szabédi határban az harmad lábban egy hold föld, templom földje, vicinusa Kis Balázs árvája, felül Gálfi Mátyásé. Vagyon az Faron egy darab föld, templom számára jár az dézsmája, Gábor Menyhárt adta. Hideg-ágyban az észken hagyott Kerestély Birtalan egy földet, templom számára. Az *kerülő* Szőlőfőn-gyepűre jó véggel egy föld, templom számára, egyfelől vicinusa Rend Márton földje, másfelől Szász Jánosé.

Az Boglya-kútjánál egy hold szántóföld, vicinusa felül Keresztély János szántóföldje, másfelől Kabok Istváné.

Vagyon az Bazédi határan az Aranyas-hegy alatt egy hold szántóföld, vicinusa felül Nagy Ferenc. Van az Szabédi határban is az Kerekrét <alatt> *mellett* egy hold szántóföld, egy része kaszálófű.

Van pap számára való erdő az bazédi határon *Csaklányban*, egyfelől határos az szabédi határral.

[93]

Generalis Visitatio instituitur *Anno 1695 die 4 Februarii* in Ecclesiae **Szabediensi**. Ubi constitutum est, I. ut Ecclesia quotannis ad ligna in rationem Ministrorum Ecclesiae convehenda deputet certam diem quo singuli auditores officium suum haec in re facere teneantur, qui secus faxiat nisi sonticam suae negligentiae attulerint causam, illico mulctentur dénár 40. '1695 február 4-én generális vizitáció volt Szabédon. Itt elhatározták, hogy minden évben ki kell jelölni egy napot arra, hogy a hívek beszolgáltassák a fát a papnak, aki nem teljesíti, ha csak betegség nem akadályozta ebben, 40 dénár büntetést fizessen.'

II. Constitutum est ut singuli Auditores tam viri quam mulieres singulas etc certas sedes in templo habeant, qui plures habent unam, iis qui prorsus omni sede destituuntur, alteram cedere teneantur uniuscuiusque jure interim manente ad suam sedem, ita tamen ut postquam omnibus auditoribus certa sedes assignata fuerit, si supersint adhuc quaedam sedes, qui plus juris ad eas habent illi teneant eas, eos vero qui volunt sedes occupare ex designatione aedilis ut duorum praecipuorum Ecclesiae membrorum occupent, nec quisquam ansit ocupantes turbare sub poena florens 12. 'Elhatározták, hogy a férfiaknak és az asszonyoknak egyaránt rögzített helyük legyen a templomban, aki többet is lefoglalt adja át olyannak, akinek egyáltalán nincs. Oly módon azonban, hogyha az összes helyek elosztása után mégis maradna szabad, akkor a több helyre jogosultságot szerzők megtarthassák ezeket. Az egyházzsolga gondoskodjék arról, hogy a két jelen egyháztág helye biztosítva legyen, hogy elkerüljék a felfordulást, 12 forint büntetés terhe alatt.'

[94]

Anno 1693 die 2. Martii Generalis Visitatio instituitur in Comitatu Küküllő per visitatores praememoratos, assumpto in locum Reverendi Pauli Dersi senioris ecclesia Unitaria. in sede siculicali

Marus, Reverendo Domino Joanne Szentmártoni Pro Seniore Ecclesiae Unitirariae in Comitatus Küküllő ubi haec acta et constituta. '1693. március 2-án generális vizitáció volt Küküllő megyében a következő vizitátorok által: tiszteletes Dersi Pál maroszéki esperes, tiszteletes uram Szentmártoni János Küküllő megyei esperes, ahol a következők történtek és határozták.'

In Nagyteremi

Ubi postquam constitutiones omnibus ecclesiis Unitariis propositae praelectae fuissent, curatores constituti sunt Generosus Georgius Jármí et Johannes Kászón et statutum est 'Nagyteremiben ahol miután az unitárius eklézsiákra vonatkozó végzések és javaslatok felolvastattak, kurátornak választatnak nemes Jármí György és Kászoni János és törvénné tétetik', hogy Szent Mihály-napra az templomukat megépítsék sub poena fl. 12 '12 ft. büntetés terhe alatt'.

Bona ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai'

<Fedelés az tetejeén egy ember kép srófon.>

Vagyon egy ezüst aranyas, virágos, lábas pohár, melyet boldog emlékezetű Nemzetes Maxai Ferenc uram conferált 'adományozott', hac conditione 'ilyen feltétellel', hogy valamig ketten vagy hárman az unitária religiónak exercitiumában 'gyakorlatában' megmaradnának, senki átok alatt tőlök el ne vegye, ha pedig mindnyájan vallásokat megváltoztatnák, az ökegyelme fiára redeáljon 'visszatérjen', úgy mindazonáltal, ha az is az unitária confessióban megmarad, és diszponáljon az felőle, ha pedig az is vallását változtatná, az unitárius esperes kezébe adattassék, ki adja oda ahová illik.

Vagyon más sima ezüst kívül-belül aranyas hosszú lábas pohár, melyet T. Nemzetes Tholgalagi János uram conferált 'adományozott' olyan conditióval, hogy az unitáriusoktól soha el ne idegenedjék. Vagyon egy vékony gyolcs recés abrosz. Egy háromfertályos ónkanna *már megromlott, ezt már elcserélődött egy jó nagy ónpalackkal, egy fertályosnál nagyobb*. Egy óntányér, egy veresses sáhos abrosz. Egy gyolcs sáhos kendő. Más recés gyolcskendő. Egy fejtővel varrott gyapottkendő. Egy singes küsded egész záros zöldfesékű láda, melyben az fenn megírt bonumok tartatnak. Egy harang.

Numerus auditorum in Nagyteremi et Újfalun XIII. 'Nagyteremiben és Újfalun a hívek száma 13.'

Tiszteletes Szentmártoni János pro senior urammal vagyon ezen eklézsia számára való pénz fl. 5. dénár 50.

In Széplak

Ubi constituitur, hogy amiképpen egyéb eklézsiákban, úgy itt is adja meg az parasztrend az papnak a bért, két kalongya búzát, s egy szekér fát, amint magok arra ígérték és kötelezték magokat az 1690. esztendőben lött visitációkor.

Vagyon az unitárius pap házához mindenik fordulóra egy-egy darab föld, circiter tizenhat hatvékás. Szénarét is mindenik fordulóra egy-egy darab, melynek egyikén, úgy mint az felsőn circiter három, az másikon circiter 7 szekér széna terem.

[95]

Eodem die instituitur Generalis Visitatio in **Désfalva**, quo etiam constitutiones praememoratae revocatae sunt, et curatores constituti Generosus Dominus Michael Simon et Franciscus Végh. ‘Ugyanazona a napon [1693. március 2.] generális vizitáció volt Désfalván, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették és kurátor lett nemes Simon Mihály és Végh Ferenc.’

Mely Generalis Vizitáció alkalmatosságával végeztetett az is, hogy az jövő Szent Márton- napig az templom körül való rujnákat ‘omladozást’ megépíttessék az kurátorok, sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 12. Az papság és mester házát se hagyják elpusztulni.

Bona interna ‘Belső javak’

Ezek Küküllővárat mind elprédáltatták.

Vagyon egy ezüst <lábas> pohár cifrázása aranyas. Egyejeteles fedeles ónkanna. Két új gyolcsabrosz. Egy viseltes gyolcsabrosz. Egy gyolcs sáhos abrosz. Egy skófiummal tizenkét hímre varrott küs keszkenő, arany csipke környülle. Egy elegyes selyemmel nagy ágakra varrott skófiummal töltött gyolcskendő. Két gyolcskendő az éneklőszékre. Egy arannyal varrott zöld selymes kis keszkenő. Egy gyolcs spanior varrású keszkenő. Egy viseltes szőnyeg az prédikálószéken. Két jó harang. *Anno 1711. die 11 Martii conferált ‘adományozott’ Tekentetes Nemzetes Simon Mihály uram egy talpon, gombján, hajlásában, ajakán belől pedig egészen aranyas srófon járó ezüstpohár, cum incriptione: Michael Simon de Désfalva pro Ecclesia Unitaria Desfalviensis Anno Domini 1709. Ismét egy belül aranyas ezüst tányér, cum eadem inscriptione: egy sáhos krakkai abroszt conferált ‘adományozott’ a Felesége ökegyelmének azon désfalvi eklézsiának. Szintén így egy patyolat keszkenőt, cum inscriptione, mely a szélire varratott: Désfalvi Simon Mihályné Horváth Chrisztina A. D. 1710., széles csipke körülle.*

In Abosfalva filiali

Vagyon egy ezüst lábas poháracska, két gyolcsabrosz, egyik sáhos, az másik kötéses. Egy gyolcskendő. <Egy küs ruha.> Egy öreg óntányér. Egy küs harang. *Egy kis ruha karmasin szín varrással és skófiummal töltött. Egy fejér selyemmel varrott skófiummal töltött keszkenő. Egy keszkenő Désfalvi Belényesi Mihályné adta. Három kendő, egyik fejéres, másik kékes, harmadik veresses, de ezek Désfalvára valók.*

Bona externa ad ecclesia pertinentia ‘Az eklézsiához tartozó belső javak’

Gálfalva felé való fordulóban az Küs-hídnál vagyon egy szántóföld. Az Felső határban az Fűzes-patakon túl vagyon egy szántóföld. Ugyanott vagyon az patak két felén egy darab szénafü. Az

Kecskés-hegyben egy darab szőlő. *Most 1726 el van pusztulva.* Az Darú-patakon innen vagyon egy darab szántóföld. *Ugyanaz körtövényfánál más is Dészfalva felől való végében circiter négy vékás, vicinusa Török Sámuel és pallag.*

Ad Parochiam pertinentia 'A parókiához tartozó.'

Az Felső fordulóban vagyon az Hagymás-pataka amellet egy kis darab kenderföld. Az Rövetkenben[?] egy darab szántóföld. Ugyan abban az lábban más is. Az Küküllőn túl az parton az gálfalvi határ szélben egy nagy darab rét.

Az mester háza után

Vagyon az Haranglábi-patak mellett egy darab szénarét. Az Fűzes-patak mellett vagyon egy darab szénarét.

[96]

Az pap proventusza 'jövedelme'.

Minden házasember húsz kéve búzát s egy-egy veder mustot tartozik adni. Ha must nem léssen dénár 8. Ha kinek szőlője vagyon, s meg nem míveli, amint akkor egy veder mustra adnak, tartozik annyi pénzt adni, ha öt veder mustja léssen tartozik mind papnak, mesternek egész bérrel, ha kevesebb, fél vederrel. Két-két ember tartozik egy szekér fával, melynek harmada az mesteré. Keresztelésért egy kenyér s egy tyúk. Ezek felét mindenfelé dézsmának quartája. Egy-egy tyúkfű.

Mester proventusza 'jövedelme'.

Tartozik adni minden ember <adni> két-két küs kalongy búzát, húsz kéve zabot. Ha kinek zabja vagy egyéb tavasz gabonája nincsen dénár 6. Egy-egy veder mustot, olyan formán, mint az papnak. Harangozásért egy-egy kenyeret.

Numerus auditorum 'hívek száma' in Dészfalva XXXIII.

In Abosfalva IV.

Anno 1693 die 3. Martii instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Szőkefalviensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae revocantur. Ubi curator constitutus est Sigismundus Gyergyai, *qui tanem dependent ab spectabili Domino Johanne Sarosi tanquam suppremo curatore. '1693. március 3-án generális vizitáció volt Szőkefalván, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették. Itt kurátor lett Gyergyai Zsigmond, aki azonban a tekintetes Sárosi János úrnak mint főkurátornak alá van rendelve.'

*Anno 1747 die 3. Decembris Generális Vizitáció celebláltatván az **Ádámosi** Unitárius Eklézsiában és ott compactálván Tekintetes Dészfalvi üdösb Belényesi Nika Mihály uram tón ökegyelme ilyen deklarációt, hogy minthogy Szőkefalván az templomnak s parókiális házának elvétettének ökegyelme Istenhez való jó indulatjából hajlott arra, hogy maga szőkefalvi nemes kúriájának az alsó részéből szakasztott és conferált 'adományozott' egy darab fundust, melyre [...] ökegyelme maga indulatjából építtetett egy fedél alá templom és papság háza, ezt pedig ökegyelme

conferálta in perpetuum cum hac tamen conditione et declaratione ‘örök adománynak szánta mégis azzal a feltétellel és nyilatkozattal’, hogyha üdövel Isten jó voltából consolatiója ‘vigasztalása’ lehetne az eklézsiának templom és parókiális házak iránt, úgy redeáljon ‘visszatérjen’ az őkegyelme successorinak ‘örököseinek’.*

Bona interna ‘Belső javak’

<Vagyon két portai szőnyeg. Vagyon egy ezüst kül-belül aranyas lábos, fedeles pohár, az fedelének tetején emberkép, vagyon még egy ezüstitányér, a közepe és az széle aranyas, 1647. eszetendőszám rajta több írásokkal együtt, melyeket Tekintetes Sárosi János uram őkegyelme conferált ‘adományozott’ az Szőkefalvi Unitária Eklézsiának, olyan conditióval, hogy ne az egyfiak kezénél tartassanak, hanem az őkegyelme kezénél legyenek, míg Isten őkegyelmét élteni, azután gyermekitől is kézbe kérje az eklézsia. Ugyan őkegyelme conferált ‘adományozott’ volt egyejteles ónkannát. Ugyan az őkegyelme édes társa conferált egy karmasin selyemmel és skófiummal varrott

[97]

nyolchímű keszkenőt. Ismét vagyon egy lengyelországi kamuka hímes merőn szőtt abrosz. Más lengyelországi sáhos abrosz két szély, egy gyolcskendő recés az két vége. Egy kűs vásáros keszkenő. Vagyon egy ezüst poharocska, az közepin és fenekin aranyas abroncsforma, az ajaka is aranyas. Egy fedeles fa kupácska.

Mindenek fordulóra egy-egy darab kaszáló. Vagyon két harang. 1666 eszetendőszám rajta az nagyobbikon. T. Sárosi János Uram adta tali conditione ‘ilyen feltétellel, hogy ha casu quo ‘amennyiben’ az Szőkefalvi Unitária Eklézsia dificiálna, az Sárosi Unitária Eklézsiának adattassék. Az küsebbiket az Szőkefalvi Unitária Eklézsia csináltatta.> *Ezek elvesztenek háborúságos üdőben.*

Bona externa ‘Külső javak’

Az Veres-tónál vagyon egy darab erdő. Vagyon más darab erdő is az Sárközi János erdején belül, mind tófenék vagyon körülötte. Mindenik fordulóra egy-egy darab kaszáló. Vagyon az Gálfara menő ösvény mellett egy hold szántóföld. A más fordulóra az Küstelek oldalon az tulsó lábban egy hold föld. *Az Veres-tónál való helyett más vagyon az Küküllő partján, vicinusa ab una református papé, másfelől az Küküllő.*

In Harangláb

Eodem Anno et die instituitur Generalis Visitatio, quo etiam constitutiones supra memoratae revocatae sunt. Ubi curatores constituuntur Generosus Dominus Stephanus Szathmári et Michael Csíki. ‘Ugyanebben az évben és napon [1693. március 3.] generális vizitáció volt Haranglábban, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették és kurátor lett nemes Szathmári István úr és Csíki Mihály.’

Bona interna ecclesiae ‘Az eklézsia belső javai’

Vagyon egy küs ezüstpohár fen a szája és a lába aranyas. Egyejteles ónkanna. Egy óntányér. Három kendő az éneklőszékre való, ketteje gyolcs *ezen rajta van az neve* egyik vászon. Három abrosz ketteje <gyolcs> *sáhos* egyik vászon. <Három székely szőnyeg.> Templombeli asztalra. Prédikálószékre s pap székére. Két igen jó harang. *Egy székely új és régi szőnyeg, egy ezüst feketenyelű kés.*

Bona externa ejusdem ecclesiae ‘Ugyanazon eklézsia külső javai’

Az parókiális házhoz Désfalva felé való fordulóban vagyon két hold szántó föld. Ugyanazon fordulóra az Kenderföldek végében az patak mellett egy küs csegely. Vagyon egy Kenderföld is az Kender-nyílak között. Azon fordulóra vagyon egy darab szénafű az désfalvi határ szélben az alá járó földek végében *az mester bírja*. Az kápolna alatt is vagyon egy darab *kaszáló*. Az Előpataknál is egy darab *az pap bírja*. Az Polyás alatt is egy darabocsk a az erdő között. Az másik fordulóra vagyon nagy hold

[98]

szántó föld, ketteje az Bükk alatt, ketteje az szénafű alatt, *a pap bírja*. Ugyanazon fordulóra vagyon az nagy erdő előtt egy darab szénafű, *az mester bírja*. Az Kútfőben is vagyon egy darab, *az pap bírja*. Az Paphomlokán is vagyon egy darab, *az pap bírja*. Szentmiklósban az patak mellett az út felén egy darab kenderföld, <*ezt elcserélték Simon György urammal és az kenderes [...]*>elcserélték Siménfalvi urammal Csóvások ösvényénél, vicinusa Erős uram és Gyulafi rész*. Az parókiális házon kívül is vagyon egy darabocsk a föld *az parókiában vagyon már taglálva.* Vagyon egy darab szőlő is.

Az eklézsianak is külön vagyon egy darab szőlője, *melynek mívelése imponáltatik az Eklézsianak.*

Az pap proventus a ‘jövedelme’

Tartozik adni minden házas ember három küs kalongya búzát s húsz kéve zabot, két veder mustot. Akinek szalmájában nem lészen adjon szemül három véka búzát. Akinek mustja nem lészen huszonnégy pénzt két vederért, ha pedig csak egy veder mustja lesz is, tartozik azt is oda adni. Akinek zabja nem lészen dénár 15. Nyolc szekér fát. Keresztelésért egy tyúk s egy kenyér.

Mester proventus a ‘jövedelme’

Húsz kéve búza. Tíz kéve zab. Négy szekér fa. Tíz pénz, melyért tartoznak adni három-három ejtel mustot. Nyolc véka búzának való szántás s annak jó üdőben való elvetése s boronálása. Harangozásért egy-egy kenyér.

Numerus auditorum circiter XXX. ‘A hívek száma körülbelül 30.’

Eodem die Generalis Visitatio instituitur in **Dücsőszenmárton**

Quo etiam supra saepius specificatae constitutiones revocatae sunt. Ubi curatores constituti sunt Generosus Dominus Sigismundus Balog et Matthaesus Szabó. ‘Ugyanezen a napon [1693. március 3.] generális vizitáció volt Dicsőszenmártonban, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették. Kurátor lett Balogh Zsigmond úr és Szabó Máté.’

Bona huius ecclesiae interna ‘Ennek az eklézsianak belső javai’

Vagyon egy záros láda, abban egy aranyas udvari pohár, melyen vagyon az felső arannyazásába írva SÁNDOR MIKLÓS Anno 1636. Más egy kívül-belül aranyas csapa pohár. Egyejteles ónkanna. Két óntányér. Két gyolcs krakkai abrosz. Egy lenből szőtt sáhos abrosz. Az Úrasztalára való egy ezüst galanddal beszegett aranyas fekete selymes keszkenő. Az éneklőszékre való egy arany csipkével prémezett selyemkendő. Egy fekete selyemmel jártatott fejjérrel néhány betöltött gyolcskendő. Egy elegyes selyemmel varrott aranyas gyolcskendő *ez szakadozott*. Egy igen régi szakadozott gyolcskendő. Az Úrasztalán egy

[99]

veresses szőnyeg igen szép *elvitte az ellenség*. Más nagyobbára fejéres duplás szőnyeg. Két jó harang.

Bona externa eiusdem ecclesiae ‘Ugyanazon eklézsia külső javai’

Vagyon egy erdő. Vagyon egy darab szőlő. Az parókiális ház után mindenik fordulóra vagyon egy-egy darab szántó föld. Az Tórmásban egy sásas rét. Az Bíró-cseréjében egy kűs Csegelynyílacska.

Pap proventussa ‘jövedelme’

Egy-egy veder must minden embertől. Egy-egy csúrke. Ez mellett minden féle dézsmának quartaja. Egy-egy szekér fa. Ha szentmártoni embert copulal, egy szekér fa. Az parókiális ház után való földeknek kétszeri szántása s vetése s elboronálása. Ennek megaratása nem bér, hanem az eklézsianak paphoz való jó akaratjában vagyon, mint az jég hordás is.

Mester proventusa ‘jövedelme’

Minden embertől negyven kéve búza és egy-egy veder must, fél-fél szekér fa. Egy-egy kenyér, egy-egy poltura ‘fél garas, ill. 6 dénár’.

Numerus auditorum praeter propter XXXVII. ‘A hallgatók száma több-kevesebb 37.’

Anno 1693 die 4 Martii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia Unitaria **Küssarosiana**

Quo etiam constitutiones supra specificatae revocatae sunt. Ubi curatores constituti sunt Generosus Dominus Stephanus Sárosi et Andreas Simon. ‘1693. márciust 4-én generális vizitáció volt Kissároson, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették. Kurátor lett nemes Sárosi István és Simon András.’

Bona specificatae ecclesiae interna ‘A megnevezett eklézsia belső javai’

Egy lábas, kívül-belül aranyas, hatszegű fedeles, virágos ezüstpohár. Más kívül-belül aranyas lába ezüstpohár, hozzá való ezüstitányérral. Két ónkanna, egyik ejteles, másik küsebb s virágos. Egy óntányér. Egy két szély gyolcsabrosz, az középi és az széle fekete selyemmel varrott. Egy kékes két szély borshímes abrosz. Más két szély elegyes selyemmel varrott gyolcsabrosz, nyolc virág az közepin. Egy fekete selyemmel varrott gyolcskendő, három virág az két végén. Más kékes kendő. Egy gyolcs keszkenő. nyolc virágocska rajta, veres és zöld selymes. Két szőnyeg.

[100]

Az pulpitoson <gyolcs> *kender*kendő. <Két> *három* harang. Egysinges láda, melyben az templomhoz való eszközök tartatnak. Az perselyes láda jövedelme készpénz fl. 13. dénár 21. Két harang.

Anno 1711. 10. Martii. Egy patyolat arannyal varrott keszkenő, a négy szegeletén négy ágak. Harangok de presenti nro. három.

Bona ejusdem ecclesiae externa ‘Ugyanezen eklézsia külső javai’

Vagyon egy darab föld az Határszélben az Várhegye-kapusa szomszédságában, melyet az Bércz hasítván kétfelé, egyik mondatik az Padalja felől valónak. Az másik az Körtövény-kút felől valónak, melynek az Faron való földek végei tartják határát. <Conferálva> Vagyon egy darab szőlő is a Dana-hegyben, vicinusa egyfelől Apafi-rész, másfelől Pókai rész. Az Pad-alatt is vagyon egy nagy darab föld, melynek dézsmája, ha az pap szántaná is meg, templom számára való, vicinusa egyfelől Petri-rész másfelől a földek lábja. Vagyon egy erdő is az Agyagos mellett. Az falu végében a Sikkató-szőlő felől az út két felén két darab föld, az alsónak szomszédja a Daczó-rész és az Szoros útja. Az felsőnek egyfelől az szőlő gyepűje, másfelől Apafi-rész, harmadik felől Balog-rész. *NB. Ezért adott most Solnai uram a szénafű alatt vicinusa napnyugat felől Apafi-rész, másfelől Raphai-rész. Adván őkegyelme melléje ph et zug[?] 40. Belső fundusi az eklézsianak egyik az régi mesterség háza, vicinusa egyfelől Szeredai-rész mely felől az árok, ennek reditassa den. 50. Az második házhely vagyon az Vásáros út felé, vicinusa felül Szeredai rész, alul az Kenderes-tó, pusztájában vagyon. Harmadik vagyon itt a papság jószágának végiben, melyet aquiraltak zálogban ad fl. 20.*

Constituáltatott ex communi consensu tutius Ecclesiae ‘Az egyház egésze egyhangúlag elhatározta’, hogy amely új szőlők <falu> *eklézsia földéből* foglaltattak, azoknak dézsmája járjon az Unitaria Eklézsia számára.

Ad Parochiam pertinentia ‘A parókiához tartozók’

Vagyon az Török-gyákrán egy darab szénafű, melynek vicinusa ab una az Polgár-rét, ab altera Dosa-rész. Az szénafű elején is vagyon egy darab, vicinusa egyfelől Csapai András, másfelől Almási András. Az Borvető-hegynél az Porkolát-kapun belől egy kis darab csegely parlag, felül vicinusa Apafi-rész, alul az Porkolat.

Vagyon egy darab erdő is Bükk s Aszalós között. *Ezeknek harmadrészét transferalta volt az eklézsia mester számára, talam ob respectum Rectoris 'a tanítóra tekintettel', de mivel nem volt szabadságában az eklézsianak transferálni, a modo in posterum sine controversia 'a jövőben vita nélkül' az papnak hagyatik.*

Pap proventususa 'jövedelme' minden házas embertől három kalongya búza. Egy kalongya zab, három veder must. Nyolc szekér fa.

Mester proventususa 'jövedelme'

Minden házasember búzát ad huszonöt kévét. Egy veder mustot. Egy kenyeret. Egy-egy garast. Négy szekér fát. Az özvegyek, ha vetések s mustjok nem terem, három sing kendervásznat, melynek egyik singje az mesteré, ketteje az papé.

Numerus auditorum LXI. 'A hívek száma 61.'

*Anno 1711. 10. Martii numerus auditorum de presenti: LXXI. 'Jelenleg 1711. március 10-én a hívek száma 71.'

[101]

Anno 1693. 5 Martii

Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia Unitaria. **Adamosiensi**

Quo etiam constitutiones supra memoratae revocatae sunt. Ubi curatores constituuntur Franciscus Szabó et Petrus Péterfi. '1693. március 5-én generális vizitáció volt Ádámoson, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették. Kurátor lett Szabó Ferenc és Péterfi Péter.'

Bona huius ecclesiae interna 'Ennek az elkészsiának belső javai'

Vagyon két ezüst hosszúkö, majd egyformájú pohár abroncsforma az közepén alul az feneke széle, ajaka és az abroncsa aranyas. *Az nagyobbikon B. M. Az kisebbiken A. M.* Egy ejteles ónkanna. Két óntányér. Egy küs keresztelő ónkannácska. Két portai szőnyeg. Egy gyolcsabrosz, három szély kötéses. Más igen szísntelen selyemmel jártatott két szély gyolcsabrosz, köröskörnyül nagy csipke rajta, és az csipkén belül s az közepin varrott. Ugyan azon formára varrott gyolcskendő, melynek is az végén nagy csipke vagyon. Egy lengyelországi szakadozott sáhos abrosz. Más egy közönséges sáhos abrosz. Más is egy kamuka hímes két szély abrosz, kötés az közepin. Annak felette egy szély merőn szőtt krakkai abrosz. Meg egy közönséges fél sáhos abrosz. Egy darab sáhos abrosz, mely adatott az mester skólában való asztalára. Egy veresses kendervászonból csinált kendő. Egy fejr csipkés potyolat keszkenő. Egy fekete csontnyelű bécsi kés. Harang kettő. Kézpénz fl. 41. dénár 12. *Kékkel veressel szőtt kenderkendő viseltes. Más veres fejtővel szőtt kenderkendő. Az templomban az asztalon kék szedéses kék szély abrosz. Ismét egy szőnyeg, melyet Fekete Istvánné adott, hogy az papság asztalán álljon.*

Bona eiusdem ecclesiae externa ‘Ugyanezen eklézsia külső javai’

Vagyon egy szántóföld az Sövényfalvi határszélben az malom végében. Vagyon még más ugyanaz Sövényfalvi határszélben az Veres-cserén.

<Anno 1711 az Custos rész között Szabó Máté Alsó- s Felő-kútja között az úton átaljáró föld.> Vagyon egy zálogos föld Dobolló-patakában, vicinusa egyfelől Várad-rész, másfelől Buta János, három forintban vagyon zálogban. Az Custos rész között Szabó Máté Alsó- s Felső-kútja között egy Csegely föld az úton átaljáróra.

Ad Parochiam pertinentia ‘A parókiához tartozók’

Sövényfalva felé való fordulóban az Porkolát-kapun kívül az falu szénafüve mellett egy darabocska szénafü. Az forrásban is az szőlőre menőben egy darab szénafü, egyfelől vicinusa Custos-rész, másfelől az út. Vagyon egy darab erdő, vicinus egyfelől Porkoláb-rész, másfelől ugyanaz parókiához való szénafü. *Anno 1711. 11 Martii A Custos rész között Szabó Máthé Alsó- s Felő-kútja között egy Csegely föld az úton átaljáró.*

[102]

Pap proventussa ‘jövedelme’

Két-két küs kalongya búza. Egy-egy véka zab. Egy-egy tyúkfiú. Minden két embertől, akár ökrös, akár ökrötlen legyen, egy-egy szekér fa. Ha fát nem adhat az ökrötlen ember, adjon dénár 10. Minden féle dézsmának az quartaja. Egy-egy poltura ‘fél garas, ill. 6 dénár’. Keresztelésért egy tyúk s egy kenyér. *Copulatioért egy szekér fa. Ezekon kívül ab Anno 1715. Minden ember egy-egy veder mustot.*

Mester proventussa ‘jövedelme’

Két-két küs kalongya búza. Egy-egy <véka zab>, veder must, ha must nem lészen dénár 12. Egy-egy tyúkfiú. Minden négy-négy embertől egy-egy szekér fa. Mind ökrös, mind ökrötlen, ha fát az ökrötlen ember nem adhat adjon dénár 05.

Nemzetes Árkosi János uram conferált ‘adományozott’ az ádámosi papok ususara az eklézsianak két könyveket Opera Nicolai de Lyra. Postillam in Pentatheucum Mosis in uno volumine in altero autem in Iobum, in Psalterium Davidis, in Proverbia, in Ecclesiasten in Canticum Canticorum in Ecclesiasticum. ‘Nicolaus de Lyra műve, Mózes öt könyvére írott, prédikációk egy másik kötetben a következőkre írott prédikációk: Jób könyve, Zsoltárok, Példabeszédek, Prédikátor könyve, Énekek éneke, Jézus Sirák könyve.’

Mesterek ususaira is conferált ‘adományozott’ egy Deák dictionariumot Ambrosii Calepini duarum linguarum Latinae et Graecae, tali cum declaratione conferala ‘Calepinus két nyelvű, görög és latin szótára, olyan feltétellel adta’ pedig Őkegyelme, hogy mindaddig az ádámosi papok és mesterek vegyék hasznát, valameddig az unitária eklézsia ott papot, mester tart. Ha pediglen (kitől Isten

oltalmazzon) azon faluban az unitária eklézsia megfogyatkoznék, az akkori szenior vegye kezéhez, és püspök hírével transferálja oda, ahová illik.

Az Szőlő-hegyben egy szőlője az eklézsiának, az vicinusa Kerekes Istvánné és Custos-rész.

Numerus auditorum XXX. 'A hívek száma 30'

Conferált 'adományozott' volt néhai Árkosi János uram ezen eklézsiának egy könyvet Opera Hieronymi de Sectis 'Jeromos írása a szektákról'. *Eltévelyedett.* Vagyon egy Graduál is Végh István collátiója.

*Volt az Ádámosi Eklézsiának három belső fundusi, <egy új> melyeknek egy rendiben vicinusa Gróf Csáki Zsigmondné öngysága colonikális sessioja 'jobbágytelke' és valami forrásos hely, melyet Jármí Miklós uram ada Csapai Joseph uramnak. De ezek közül napnyugat felől harmadik részt eladta az eklézsiái prédikátor Kadácsi uramnak, de redukálta két [...]

Az két fundusok közül egyiknek-egyiknek taxája hat máriás vagy hat véka (melyet az eklézsia tartozik adni) elvetése azon földeknek szántása, aratása, bétakarítása összerakása és bēfedése.

[103]

Eodem die Generalis Visitatio instituitur in **Dombó**. Ubi etiam constitutiones supra memoratae repetuntur. Curator constituitur Andreas Székely. 'Ugyanezen a napon [1693. március 5.] generális vizitáció volt Dombón, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették. Kurátor lett Székely András.'

Bona huius ecclesiae interna 'Ennek az elkéziának belső javai'

Vagyon két aranyas ezüstpohár. *Az egyik bogláros és lábas, az másiknak az oldalán cifrázás vagyon, körül vagyon írás.* Két ónkanna <egyik> *mindenik* ejteles *és az egyik virágos a másik sima*, <az másik> keresztelő kűs kanna. Egy óntányér, kinek egyik szélén vagyon PC, másik felől Az Dombói Eklézsiáé, Árkosiné asszonyom conferálta 'adományozta' Anno 1691.. <Két abrosz, egyik csillagos az vége rojtos, az másik körül fejér csipkés.> Egy szőnyeg. <Egy kendő.>

Egy darab <fekete> zöld posztó asztalra való. Két harang. *Gyolcsabrosz, körülötte csipke. Egy fapalack. Egy perselyes láda.*

Bona externa ad eandem ecclesiae pertinentia. 'Ugyanahhoz az eklézsiához tartozó külső javak'

Vagyon egy darab szép erdő, vicinusa az falu felől Herepére menő országútja, külső vicinusa Kincsi felől az Tövis-út, végig fel, az alsó végén való vicinusa Dombó felső végéről kimenő országútja. Vagyon az Mart- vagy Szőlő-vápája alatt három házhely, melyeket is az atyáink eklézsiái szabadsággal bírtak, s mi is úgy találván ez ideig bírtuk, mely fundusoknak vicinusa az patak felől az országútja, felül Tekintetes Nemzetes Petki János uram része, azon innen az temető felé papság háza

felett elémelő út, az Küküllő felől az *skóla*, negyedik házhely is vagy, az Hévizi Tamás uram házán túl, Kocsis György háza felől. Vagyon ötödik is az úton alól az patak mellett, melyeknek árendája, ha ki bele akar ülni esztendőnként egy köböl búzának s zabnak elszántása, vetése az eklézsiaéból és az búzának megtakarítása; hogyha pedig vacans ‘hiányzó, távollevő’ atyafi ülné meg csak az búzának és zabnak elszántásával és vetésével tartozzék, hoc addito ‘azzal a kiegészítéssel’, hogy akárki legyen, mind templom, s mind pap s mester háza körül való építéséből ki ne vonja magát, az vacans ‘hiányzó’ atyafi pedig az eklézsia szolgálatjára is köteles legyen. Két darab szőlő Kis István völgyében *az eklézsiaé [...] session kívül vagyon még az úton alul négy azaz 4 apró sessio, vicinusa felül az országútja, alul a lefolyó patak. Ezeknek specificatióit vidae in visitatoria anno 1741.*

Ad parochiam pertinentia ‘A parókiához tartozók’

Vagyon egy darab szénafű, harmada az mesteré, kit ugyan Pap-rétinek neveznek, egyfelől való vicinusa Sulyok uram szántóföldje, másfelől Mikola uram szántóföldje, harmadik felől az Porkolát-kert. Az Közép-völgy tetőn vagyon egy darab erdő, egyfelől való vicinusa az Bábahalmi-erdő,

[104]

másfelől az út. Másik erdő az Batói János földjén felül, egyfelől való vicinusa Mikola uram erdeje, másfelől az országútja. *Vagyon az temető mellett napkelet felől az oldalban egy darab föld szántó, mintegy öt vagy hat vékás.*

Pap proventus ‘jövendelme’

Két öreg kalongya búza, egy öreg kalongya zab. Ha zab nem lészen hat pénz. Garas pénz dénár 10. Minden embertől egy-egy szekér fa, mind ökröstől s mind ökretlentől, melynek harmada az mesteré. Mindenből quartha. *Garaspénz dénár 10. Az zab bér és garaspénz változott musttá, melyért adnak egy veder mustot.*

Mester béri

Két-két öreg kalongya búza. Tizenhárom kéve zab, ha zab nem lészen egy poltura ‘fél garas, ill. 6 dénár’. Egy-egy harangozó kenyér. Egy-egy veder must, ha több nem lészen is, ha semmi nem lészen dénár 16. *Garaspénz dénár 5. Az zab bér, harangozó kenyér helyett s garaspénz helyett adnak mustot egy vederrel.*

Numerus auditorum circiter XXVI. ‘A hívek száma körülbelül 26.’

Eodem Anno et die 6. Martii Instituitur Generalis Visitatio in **Szentbenedek**, quou etiam constitutiones praespecificatae revocatae sunt. ‘Ugyanebben az évben [1693] március 6-án generális vizitáció volt Szentbenedeken, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették.’

Curator constituitur Generosus Dominus Stephanus Décei et Sephanus Szakál. ‘Kurátornak választatnak nemes Décei István és Szakál István.’

Interna bona ecclesiae ‘Az eklézsia belső javai

Vagyon egy gyolcs környös-környül fejéressel belől is virágos hímeikkel varrott abrosz. Egy skarlát szőnyeg. Egy fedeles ezüst kívül-belül aranyas pohár. Egy aranyas ezüstantányér. Egy potyolat skófiúm arannyal varrott keszkenő. Egyejteles virágos ónkanna, melyeket Tekintetes Nemzetes Mikes Mihály uram meghagyatott özvegye Tekintetes Nemzetes Paczolai Borbára asszony conferált ‘adományozott’ az szentbenedeki templomhoz míglen unitária religió gyakoroltataik abban, átok alatt, hogyha pedig az szentbenedekiek az unitária religió gyakorlásában megváltoznának és azt elhadnák, ez fenn specifikált bonumok más unitária eklézsianak számára transzferáltassanak és conferáltassanak ‘adományoztassanak’ eklézsiai tiszt uraimék által.

Ezeken kívül vagyon egyejteles sima ónkanna. Egy gyapott gyolcsabrosz, három rendel recekötés benne. Egy sima lengyelországi abrosz. Egy gyolcs csipkés kendő, éneklőszékre való. Azon ususra való gyolcskendő, <kiben hat renddel vagyon rece. Az pap székén egy székely szőnyeg.> Az asztalon egy régi szőnyeg. Az prédikálószéken egy <darab posztó> *szőnyeg*. Egy harang. *Más egy harang Décsei uram csináltatta.* Pénz vagyon fl. 32.

Váró Mihályné asszonyom leánya adta egy recés gyolcs keszkenő, más körül recés, belől fejr selyemmel varrott gyolcskeszkenő. Egy zöld selyemmel skófiúmmal varrott gyolcskendő.

[105]

Externa bona ad ecclesia pertinentia ‘Az eklézsiahoz tartozó külső javak’

Vagyon az falu szőlője között egy darab szőlő, melyet az hallgatók mívelnek eklézsia számára, vicinusa ab una György Deák, ab altera őkegyelme jobbágya Mutka Péter szőlője. Vagyon egy darab föld is az Padon. *Vagyon egy szőlője Szurdokon, vicinusa Dálnoki Zsigmond és Décsei uram pusztá szőlő földje, melynek eddig taxája volt 3 veder must.*

Pap házához vagyon egy szőlő az Kapusban, melyet pap mível, vicinusa egyfelől Vincze András, dél felől Fodor István szőlője. <Egy darab szénafű az felső út mellett.> Szőlőhegyen vagyon egy darab szántóföld vicinusa ab una az szőlőtető, ab altera Hermányi Tamás uram szántóföldje. Gombocz féle Tövises-völgyben egy darab szántóföld. Az szentbenedeki szénafűben az úton felül vagyon egy darab szénafű, vicinusa ab una az szénafűbe járó út, ab altera az falu szabad marhatartó határa. Forrótól maradott szénafűben az falu füve széliben egy kis darab szénafű, vicinusa egyfelől az szabad szántóföldek. *Az Gomboczi ösvénynél egy darab erdő.*

Mestere házához vagyon egy darab szénafű az úton felül, vicinusa ab oriente az pap fenn megírt szénafűve, ab occidente György Deák uram szénafűve.

Pap s mester proventus ‘jövedelme’

Minden embertől három-három öreg kalongya búza. Három öreg kalongya zab. Három veder must. Egy garas. Egy harangozókenyér. Tizenkét szekér fa. Az keresztelésért egy tyúk s egy kenyér.

Az esketésért egy szekér fa. *Húsz véka búzának elszántása, vetése, ősszel, tavasszal egy ekéknek adása. Mesternek egy-egy eke mind nyarlásra, mind keverésre.*

Numerus auditorum X. 'A hívek száma 10.'

Eodem die celebratur Generalis Visitatio in **Szenthmiklós**, quo constitutiones praespecificatae revocatae sunt. 'Ugyanezen évben és napon [1693. március 6.] generális vizitáció volt Szenthmiklóson, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették.'

Curator constitutus Andreas Érsek. 'Kurátornak választatik Érsek András.'

Bona ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai

Egy ezüst aranyas pohár. Egy ónkanna. Egy óntányér. Egy szőnyeg. Egy lengyel sáhos abrosz. Egy darab posztó, asztalra való, *ez elsorvadt*. Egy fejéres kendő az éneklőszékre való. Egy feketés hímes kendő. Három jó harang. Négy sing fekete posztó az katedrán, *ez odalett*.

Bona externa 'Külső javak'

Vagyon az Kús Péter völgyében az Bethlen Mihály uram szőlő alatt való tava mellett egy darab rét.

Prédikátor házához vagyon az Kápolnai-határon az Bethlen Mihály

[106]

uram taván felül egy darab erdő. Az Bíró-völgyében egy jó darab szénarét, ebben nincsen az mesternek semmi része.

Pap proventusza 'jövedelme'

Minden embertől <húsz> *huszonöt* kéve búza. Mindennek quártája. Négy-négy *nyolcnyolc* kupa must, az kinek szalmájában búzája nem leszen adjon szemül egy véka búzát. Akinek mustja nem leszen dénár *24.* Nyolc szekér fa. *Az keresztelésért egy tyúk s egy kenyér. Esketésért egy szekér fa.*

Mester béri

Minden embertől huszonöt-öt *50* kéve búza, *jó két kalongya*. Egy-egy veder must. Akinek mustja nem leszen dénár <18> *24*. Négy szekér fa. Egy öt pénzes garas. Egy-egy kenyér harangozásért.

Numerus auditorum paeter propter XVIII. 'A hallgatók száma több-kevesebb 18.'

[107 üres], [108 üres]

[109]

Anno Domini 1693 die 12 Aprilis. In momine Domini Generalis Visitatio instituitur in Ecclesiis Unitariis Comitatus Colosiensis et primum in Ecclesia **Kolosiana** per Superintendentem Michaelem Almási, nec non per Reverendum ac Clarissimum Dominum Andream Jövedétsi

Plebanum Claudiopolitanum et Comitatus ejusdem Seniore, ubi haec sunt acta et constituta. '1693. április 12-én az Úr nevében generális vizitáció volt Kolozs megye eklézsiáiban, először is Kolozson, amelyet Almási Mihály püspök, Jövedécsi András kolozsvári plébános és ezen megye esperese folytatott le, s ahol a következőket határozták el.'

Curator repertus et confirmatus Georgius Bereczki. 'Kurátor találtatott és megerősített Bereczki György.'

Primo. Hogy az több eklézsiákban bététetett Constitutiók itt is azokban az punctumokban megtartassanak.

Secundo. Hogy az eklézsia erdeje két részre osztatván, egyik része az eklézsia szükségére tilalomban tartassék mindenektől, az más része, azaz fele hagyattassék az pap és mester szükségére tűznek.

Harmadszor. Végeztetett, hogy az eklézsia tavát két hetek alatt az kurátor az egész ekléziát rávetvén megcsináltassa, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12., hakik pedig az eklézsia tagjai közül kivonná magát belőle, megbüntettessék Florenis tribus. És hogy az harang ütőjét is pünkösdre megcsináltassa sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3. Az mint az templom körül levő egyéb fogyatkozásokat is restauráltassa.

Negyedszer. Végeztetett, hogy amely adósságok ki vannak, Szent Mihály napjára bészédettessék sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12., ha az kurátoron múlnék el, az kinek pedig tehetségét látják, addig is tartozzanak megadni, valamint az eklézsia szüksége kívánja.

Bona ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon két lábos ezüstpohár, egyik kül-belül aranyas, az másik is belül aranyas, kívül is többire mind az kettőnek az lábán bogláros gomb vagyon. Vagyon még egy ezüst tányéroccka, egyik fele aranyas. Vagyon azon kívül egy óntányér, két ónkanna, egyik másfélejteles, az másik mintegy fél meszelyes. Vagyon két abrosz, egyik két szély gyolcsabrosz, keresztül rajta három rend virág, esztendőszám 1664, varrva Vernel Borbára névvel, az másik négy nyüstös, kékes vászonabrosz. Vagyon két kűs potyolat keszkenőcske, egyik skófiomos, az másik tarka selyemmel s egy néhány szál skófiummal varratott, *elviselődött. Vagyon az pulpituson egy nyomtatott kendő. Vagyon két harang, az küsebbiken ez van írva: Gloria in excelsis Deo in Kolos Millesimo DCXXXIII. Az nagyobbikon három O s p V[?] az O-ban, egy négy szegeletű forma. Vagyon pénz fl. 32. dénár 92.

Vagyon egy skófiomos keszkenő, nyolc hímes csipke az szélén. Négy forintos. Az Kolozsvári Eklézsia ajándéka.

*Anno 1729 öreg Hajós Mártonné asszonyom Bogdán Borbára adott egy szép dupla szőnyeget, mostan az prédikálószéken találtatott. Ugyan Őkegyelme egy tudószín selyem keszkenő, körül selyem virágokkal.

Anno 1757 accedált egy kendő Mesterné Kövendi Jánosné asszony ajándéka, kikkel keresztül szőtt szedéses formára.* <Vagyon három szőnyeg, egyik jó, kettő használt. NB. [...] 3 Más egy sujtásos keszkenő [...] török munka. A jó szőnyeg elveszett>.

[120]³

Bona ecclesiae externa ‘Az eklézsia külső javai’

Vagyon két szőlő, egyik Selymeki-hegyben, vicinusa egyfelől Bereczki György uram, másfelől Draghi Mihály, az öreg Bottyáni János uram legátuma. Vagyon más Paskó-hegyben, vicinusa egyik felől Nagy Mihály, másfelől Esztány István, Botos Péter uram legátuma. *Eladták Káthai Lőrincnek.*

Vagyon egy tó, melyet Katalin-tavának hívnak, az Bateleknek az alsó felén. Vagyon még egy erdő az Gebeljes lovak tilalmasában.

Vannak szántóföldek Szovát felé való fordulóban, az Béka-kútnál egy, 8 vékás. Vicinusa alul Botos Péter uram. Vagyon még más az Dörgőakna fejében, 26 vékás, vicinusa alul csak parlag *ezt elcserélte az eklézsia egy földdel, mely vagyon Dedarus[?] tetőn, met, circiter 12. Kováts Lőrinc földje féle a Jósáé mellett*. Vagyon Kös-magyarósnál is 5 vékás <férő>. Vagyon az <Léghverő fejében> alatt az Verőfényben egy 16 vékás, vicinusa alul Hajós Márton, felül Szokoly Zsigmond. Vagyon az Salak-útjánál[?] kettő, egymáshoz közel, közte vagyon az Kenyeres Péter földje, mintegy 22 vékás az kettő. Vannak Kolozsvár felé fordulóban szántóföldek az Apa-kútjánál egy 8 vékás, vicinusa felül Török István, alul az országútja. Vagyon más is az Kurta-völgyben 20 vékás. Vagyon más is az Szép Pál-völgyében 6 vékás. Vagyon Fésüs[?] megett is egy föld.

Az Légh-alatt vagyon az református prédikátor vicinusában egy föld, mintegy 8 vékás. Ismét az Sós-kútnál Bellér Ferenc földje féle, egy 12 vékás.

Egy szénafű (rét) az Káderdő alatt, vicinusa az prédikátor adversarius, másfelől az Ökör-tilalmas. *Ugyan ez mellett az mester számára is vagyon egy rét. Ismét az mesternek 18 vékás szántóföld. Az Sala-kútjánál.* Numerus auditorum ‘hívek száma’ nro. 57.

Az pap béri az eklézsiaától fl. 20. Az Kamaraháztól nro. 500. kősó. Azonkívül minden mezőn termett gabonának és szőlőnek quártája az unitáriusoktól és az oláhnak felétől, hasonlóképpen báránynak és méheknek quártája az funusbeli ‘temetési’ prédikációért. fl. 1. <Szentegyház> Copulatioért ‘esketésért’ is fl. 1. Ugaroláskor három napi szántás, ősszel is magvetéskor három napi. Hat szekér szénának béhozásával is tartoznak.

Az mester béri az eklézsiaától fl. 20 és az paptól minden qurtának qurtája. Egy-egy harangozó kenyér. *Az mesternek két eke, szénaugarláskor egy és ősszel egy.*

---

³ Kelemen Lajos megjegyzése: „Itt a számozásban 10. l. ugrás van.”

Anno 1703 die 18 Februarii Generalis Visitatio instituitur in Ecclesia **Colosiana** per Reverendum Dominum Superintendentem Michaelem Almási, Reverendum ac Clarissimum Dominum Plebanum Andreas Jövedétsi et Johanaum Domboi, ubi haec acta. '1703. február 18-án generális vizitáció volt Kolozson, amelyet Almási Mihály püspök, Jövedécsi András plébános és Dombói János folytatott le, s a következőket határozták el.'

1. Az 1701 die 4 Julii Generalis Vizitációban lött végzés az egy kalongya búzáról és az egy veder mustnak beszolgáltatásáról az sóhelyen confirmáltatik.

2. Végeztetett, hogy az kurátor és két egyházfia mellett az tanácsban levő 14 személyek az eklézsianak minden diffikultásiban asszisztáljanak, és amiket azok eligazítanak az eklézsia tartozzék megállani és végbe vinni sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3. a singulis exigenda 'minden követelést'.

3. Hogy egy hét alatt az kurátoroktól ökegyelmektől számot vegyenek.

4. Pap és mester bérit, mely restanciában van, két szerre felszedjék, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3.

5. Választatik kurátorságra az Szent Consistoriumtól Péter Deák uram.

Anno 1734. 23. Junii. Az kolosi pap fizetéséhez accedált az: minden ember az ki szántóvető egy kalongya búzát ad, az ki nem szánthat egy-egy véka búzát. Ismét minden ember egy-egy veder mustot. Ismét az quártáért egy-egy kalongya búzár és egy-egy veder mustot. Ismét az mesternek ígérnek: egy véka búzát minden ember. <NB. Az Selymégi nevű hegyben egy szőlőt testált az Kolosi Unitária Eklézsianak néhai Huszár István özvegye Oláh Erzsók asszonyom Anno 1730[?], hogy az eklézsia is Oláh Jánoshoz testvér öccséhez való ad fl 9. praetensioját remittálja 'követelését elengedi' s leahagyja.>

[121]

Eodem Anno die 13 Aprilis Instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Szováthiensi**, quo etiam constitutiones supra memoratae revocatae sunt, et curatores constituti Johannes Deső és Johannes Tsete. Praeterea constitutum est. 'Ugyanezen év [1693] április 13-án generális vizitáció volt Szováton, ahol a fent említett határozatokat érvényesítették és kurátor lett Deső János és Csete János.'

1. Hogy az halotti harangozásért, ha idegen és nem vallásunkon való ember harangoztat, adjon toties quoties 'annyiszor ahányszor' denarius 18. Harmada legyen az harangozóé, két része az eklézsiaé.

*2. Végeztetett, hogy az Felső Szovátnak adjon Alsó Szovátnak fl. 20. az végre, hogy azok is szaporítsanak valamit belőle az eklézsia szükségire, és hogy a modo in posterum 'a jövőben' minden esztendőben az kurátorok számot vegyenek az egyházfiaktól és az adó új esztendő napjára vagy circiter és ezekre béhozván, ki-ki adósságot akkor, ha tovább is kérni akarja, maradjon az kurátorok

és az egyháziak arbitriumában az debitornál ‘adósnál’ való maradása. <Amit Szentmihály napban is>

3dszor az sátoros innepeken az eklézsia ládájába bemenendő pénzek is harmadát tartoznak kiadni az Alsó Szovátiaknak az Felső Szovátiak, amint Szent Mihály napban is.*

Bona ecclesiae interna ‘Az eklézsia belső javai’

Vagyon egy ezüst aranyas pohár, egy ezüst aranyas tányér, egyejeteles ónkanna. Az kiadandó pénzt az kurátorok kezességre adják ki, ne különben.

4. Aki az papnak vagy eklézsianak szolgálátját, dolgozást vakmerőképpen defugiálja ‘elmúlasztja’, ezután nem 24 pénzre, hanem 50 pénzre büntesse az eklézsia.

Sok jók ezekből elveszvéen nova inventatioja ‘új leltára’ lött a partikuláris visitatióban Tiszteletes plébánus és esperes Kolozsvári Pál uram által in Anno 1713., amint arról írott visitatiójában meg van írva, mely is mostan Tiszteletes esperes Kolozsvári Pál uram kezénél.

Bona ecclesiae externa ‘Az eklézsia külső javai’

Szántó föld és szénarét az eklézsia számára szakasztatik, az hol és amikor akarja. Vagyon egy tó az Suki uramék tava völgyiben. Annak felette vagyon ismét két föld. Kolos felé fordulóban az Sóós-patak mellett egyik, melynek egyfelől vicinusa az felső falu határa, másfelől Henter Istvánné. Az másik Mots felé fordulóban az Függnön ennek is vicinusa egyfelől Nádudvari Péter uram, másfelől Jakabházi Ádám, mind az két föld Jakabházi Györgyné Székely Erzsébet asszonyom legátuma, mind az kettő mintegy tizenkét hét vékás. *De az egyik föld még annyival neveltetett, immár 30 vékás föld in Anno 1711.*

Pap béri

Búza minden embertől, aki vetett annyira három-három kalongya, egy-egy kalongya zab, az ki pedig csépipel keresi 3 véka búzát és 1 véka zabot, 16 véka vetést, magok szántják-vetik, boronálják s behozzák. Felszegiek őszi vetést, tavaszra pedig két ekét adnak ugyan az felszegiek délig. Ugyan az felszegiek egy bizonyos

[122]

szénafüvet megkaszálnak s haza hordanak. Fát minden ökrös ember egy-egy szekérrel, két része az papé, harmada az mesteré. Az özvegyasszony az ki szegény, 3 sing vásznat. Alszeg pedig ősszel 8 véka búzát vet el és megtakarítja, azaz behordja. Tavasszal pedig 4 vékát, azt is hasonlóképpen betakarítja, megarattatván mind az őszi, mind az tavaszi az pap. Annak felette vagyon egy szénafü is. Azt kit megkaszálnak és behordanak fát is hasonlóképpen adnak, mint az felszegiek. Mind az alszegben és felszegben keresztelésért egy tyúkot és egy kenyeret.

Mester béri

Miden ember egy-egy kalongya búzát ad s fél kalongya zabot. Felszeg vet el 8 véka búzát ősszel. Tavasszal pedig egy ekét ad. Adnak egy-egy harangozó kenyeret és öt-öt pénzt, mind az két

falu, azonban Alszeg vet el 4 véka őszbúzá, tavasszal egy ekét ad, vagy együtt szántván papnak és mesternek, harmada az mesteré lészen.

Numerus auditorum 'hívek száma' <15> 36.

Anno 1703 die 13. Februarii Generalis Visitatio instituitur ubi haec acta. '1703. február 13-án generális vizitáció volt, ahol ezeket határozták.'

1. Az kurátor helyben hagyatik, úgy mindazonáltal, hogy őkegyelmétől az eklézsia egy hét alatt számot vegyen.

2. Az interes 'kamatra kaidott' pénzbeli adósságot, melyet determináltunk az jövő Antal napjára felszedjék őkegyelmek és beadják, az ki pedig meg nem akarja adni duplumot exequáljanak 'követeljenek' rajta.

Eodem Anno et die Generalis Visitatio Instituitur in Ecclesia **Vajdakamarásiensi**, quo etiam constitutiones supra specificatae revocatae sunt, et Curatores constituti sunt Michael Kodori et Andreas Balog. 'Ugyanezen évben és napon [1693. április 13.] generális vizitáció volt Vajdakamaráson, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették. Kurátor lett Kodori Mihály és Balogh András.'

*Vagyon egy erdő melyet elpusztítottak volt, levágattatván Nagy György nevű tisztartónak akaratjából, mely neveztetik Tökésnek az úton menet és vagyon az puszta szőlők felett.

Deliberáltatott az Reverendus Pastor Szentmártoni István uram leánya dolgában, hogy az mátkája ki őkegyelmének szolgálja, ez jövő Szent György napig feleségül elvegye őkegyelmét az e megírt terminusnál lakadalmokot tovább ne halassza, mert gravis animadversioját 'súlyos büntetését' az eklézsiának el nem kerüli.

Visitatio Generalis instituitur in Ecclesia **Vajdakamarásiensi** Anno 1703 die 19. Februarii, ubi haec acta. '1703. február 19-én generális vizitáció volt Vajdakamaráson.'

1. Inter Reverendus Pastorem et Rectorem facta est pacificatio similiter et inter uxores eorundem. 'A lelkész és a tanító közti békesség helyreállt hasonlóképpen a feleségeik közt is.'

Bona ecclesiae externa 'Az eklézsia külső javai'

1. Mindenik fordulóra vagyon harminc-harminc véka féréje föld, egyik Nádasban, másik Borsos-szerben.

2. Szénarét az Kús-telekben, melyben terem 8 szekér széna az Úr-rétinek az széliben.

Interna 'Belső [javak]'

Tiszteletes püspök uramnál egy ezüst kanna. Itt az eklézsiában

[123]

egy ezüst lábos pohár, egy ezüst tányér, egyejteles kanna, egy kús keresztelő kanna, egy feketével varrott gyolcsabrosz, egy pulpitusra való tarkáson selyemmel varrott gyolcskendő. Más patyolat

keszkenő, nyolc selyemmel varrott tarkáson, egy viseltes abrosz az templombeli asztalon, egy külön ugyanott az templombeli asztalon.*

Vagyon készpénz fl. 94. dénár 30.

Item interes 'kamat' fl. 6. dénár 80.

Item végeztetett, hogy a pap búzabérinek behordására egy napot rendeljenek, ha ki pedig bizonyos okból elmúlatja harmadnapra bevigye sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3.

Eodem Anno et die 14 Aprilis Instituitur Generalis Visitatio in Ecclesia **Kalyániensi**, quo etiam constitutiones superiores revocatae sunt. Curator constitutus Georgius Székely. 'Ugyanezen évben és napon [1693. április 14.] generális vizitáció volt Kalyánban, ahol a korábbi határozatokat érvényesítették. Kurátor lett Székely György.'

Amikor az is végeztetett, hogy az kurátor az Tekintetes Tholdalagi András úrtól ígértetett száz forintoknak felvételiben szorgalmatoskodjék, és ha megadja mindjárt az püspöknek és szeniornak is egyenlő akaratból az templomnak építéséhez kell fogni.

Bona ecclesiae interna 'Az eklézsia belső javai'

Vagyon egy kús hosszú abroncsos madártest állású kívül aranyas ezüst poharacska, kívül belül virágos. Vagyon egyejteles kanna is és egy óntányér. Vagyon egy fejéres 8 hímmel varrott potyolat keszkenő. Vagyon egy kékes 3 szély lenabrosz. Vagyon egy jó új egy singes egész zárú zöld láda, melyben prospecificaliter 'különleges' bonumok tartoznak. Vagyon 5 kosár méh is Székely György uramnál. Vagyon egy harang. *Ezek mind oda lettenek az egy harangon kívül.*

[124]

Papság házához való földek

Vagyon az Kamarás felé fordulóban az úton kívül az Verőfényben, melynek vicinusa egyfelől Kalyáni Mihály, 25 vékás. Vagyon ugyan azon fordulóban az Faju-torokban más föld, vicinusa egyfelől Székely György, másfelől Béres Márton, 16 vékás. Ugyan azon fordulóra az Nagy-vápában vagyon egy föld, melynek egyfelől vicinusa az Úr, másfelől Béres János 8 *16* metr. Kolozsvár felé fordulóra az Csop-völgyiben vagyon egy föld, vicinusa egyfelől Székely György, másfelől Béres Márton, 25 metr. Ugyan azon fordulóra az Gergely István szénafüvének alsó résziben az út mellett egy föld, 12 metr. Vagyon az Somában az kút felől való részében az útig egy papság házához való erdő. Vagyon az Soma felett az Nyilak rendiben Kamarás felé egy szénafü, mintegy 20 ember kaszálhatja meg. Vagyon egy tó, melyet Egyház-tavának hínak az Őri-völgyben az legelső tó. *Ennek a gátja kenderföld. Item az Őri-völgyön az Kőút között egy föld, alul Hosszú János, felül Kodori András földjek szomszédságában <16> 12 vékás.*

Az pap béri

Minden embertől az ki annyira szántat három-három kalongya búza. Egy-egy szekér fa, vetés 16 metr. búza egész bétakarításával aratáson kívül. Minden ember délig való kaszálással, annak

az szénáját be is hozzák gyűjtésen kívül. Tavaszvetésben is megsegítették az papot, amiben az pap kívánta. Keresztelésért egy kenyeret, egy tyúkot.

Numerus auditorum ‘hívek száma’ nro. 9.

Anno 1711 die 26 februarii visitatione in nomine Domini Jesu Suscepta Tiszteletes Püspök Almási Mihály uram őkegyelme Generale Consistorium notáriusa Pálfi Zsigmond Atyafiával visitációra indult, lévén szállása Berkesen, die 27 ejusdem érkezünk **Torockóra** Tiszteletes Esperes Ekárt Gergely uram szállására.

Die eodem ‘azon a napon’ nem lévén jelen a Tiszteletes Torockai Eklézsia tagjai illendő teljességben, tértünk a szomszéd eklézsiába **Torockószentgyörgyre**, holott Tiszteletes Püspök urunk szép evangéliumi békesség kívánásával köszöntvén a Tiszteletes eklézsiát, kiküldetvén a tiszteletes eklézsia tanítói, prédikátor és mester atyánkfiai, proponálta Tiszteletes Püspök uram, kinek mi difficultusa lenne őkegyelmek ellen, de a tiszteletes eklézsia őkegyelmeket dicséretes magok viseleténél egyebet, mind tanításokban, mind magok viselésében becsületes personalissi által. A tanító Csép Bálint uram, mester Árkosi András.

Anno 1692. lött visitációkor (mely volt Tiszteletes Püspök Uram Almási Mihály úr által lött az a végezés, die 29 9bris. Mivel lakodalmi alkalmatossággal estvéli órán szokott lenni a copulatio a templomban, ahová némelyek részegen botránkozásra jelentek meg, tetszett azért, hogy az ilyen fl. 1 convincaltassék ‘büntetessék’, amely a mostani végezés szerént ad forum ecclesiasticum ‘egyházi tanácsra’ tartozik.

Vádoltatnak Csatlós Mártonné és Kováts Mártonné azzal, hogy Szóts István atyánkfia leányát a templomban a kultusz idején megháborgatták, Csatlósné kivált, hogy intésével és szólásával vetett, melyekről magok nyelvek vallása és többire az eklézsiának relatiója alatt convincaltatott ‘büntetett’.

Ergo Deliberatum ‘Tehát elhatároztatik’

Mivel Csatlós Mártonné volt ennek a dolognak ingerlője, hogy Kováts Mártonné a Szóts István atyánkfia leányát interturbálta a templomban, tetszett azért a Szent Visitaciónak, hogy Csatlós Mártonné convincaltassék pro fl. 12. Kováts Mártonné pro fl. 6., de mivel első vétkes dolognak találta a Szent

[125]

Visitatio felére engedte a büntetést ex gratia ‘méltányosságból’, azaz Csatlósné convincaltatik ‘büntetetik’ pro. fl. 6. Kováts Mártonné pro fl. 3.

Bona interna ecclesiae in Torockószentgyörgy Unitaria. que supersunt ex communi incendio pagi, prout nunc in praesenti inventantur. ‘Torockószentgyörgyi belső javak, amelyek megmenekültek a falu egészét súlytó tűzvésznel, az alábbi leltár szerint.’

1. Vagyon egy gyolcsabrosz, melynek a szélin fejr csipke, a közepiben skófiomos kötés vagy, és más fejr csipke is vagy benn.
2. Ismét fejr skófiommal varrott keszkenő, ezüst csipke vagy körülle, Thoroczkai László uram ajándéka.
3. Ismét egy sárga és fejr skófiommal varrott keszkenő, arany fonallal vagy körülle.
4. Ismét egy tengerszín zöld és sárga selyemmel varrott csolány gyolcs keszkenő.
5. Ismét egy gyolcskendő, két rend kötés vagy egyik-egyik végiben, az alján nagy fejr csipke.
6. Ismét egy metszett virágos, kívül-belül aranyas, fedeles ezüstpohár, a fedelének a tetején ezüst aranyas gomb, az Úrasztalára való.
7. Ismét egy stróphon járó lábos virágos és aranyas pohár, kisebb a másiknál, ez is az Úrasztalára való.
8. Vagyon egy szép ezüstitányér, melynek a címerén vagy: Soli Deo Gloria 1648. 'Egyedül az Istené a dicsőség 1648.'
9. Ismét egy óntányér, melyen lovas képek vannak öntve, a közepiben van Ferdinándus III. képe.
10. Ismét ejteles kannák nro. kettő, az egyik virágos, a másik sima, ezek is mind az Úrasztalára való.

A szántóföldekről és rétekről való regestum ezen Visitáció könyvében feljebb fel van írva az 1692. esztendőbeli visitációkor. Lásd ide feljebb a torockószentgyörgyi visitációt *és itt alább, vagyon egy darab erdő a torockószentgyörgyi határon Tisza-oldal nevű helyen, napkelet felől való részét tartja az Ordoskő, északról Tisza-oldal, alsó részét az Molnárok-réti, az legalsó alját a Torockóra menő ösvény.*

Ismét vádoltattanak holmi ifjak rút szitkokkal és káromlásokkal signanter 'nevezetesen' Mauricz Mihály, Kováts Gergely, Gergely János, Rosda István, Kováts Péter, <Gergely János> Szabó Gergely, Gergely Gergely, Molnár Miklós, Járai György, akiknek intimáltatott 'elrendeltetett', hogy Tiszteletes Püspök Urunkkal érjenek véget; különben szabadságokban áll ha a külső Tisztek ítéletire commitálják 'rendelik' is magokat.

Ami az eklézsia bonumiról való számvételt illeti, a készületlenségek miatt az Atyafiaknak elmaradott.

Megegyező akaratból tetszett a Tiszteletes eklézsianak visitációval együtt, hogy amely atyafiak az adósságot jó akaratból megadják, interessével 'kamatai' elengedtessek, ha pedig magistrátus által kellett felvenni ezen esztendei Szent János napjára felét, felét karácsony napjára minden interessével 'kamataival' együtt fizessék meg.

[126 üres]

[127]

Anno eodem visitatio celebratur die 1. Martii in Ecclesia **Torockana**. ‘Ugyan ezen évben [1711] március 1-én vizitáció volt Torockón.’

A szokás és jó rendtartás szerént az templomból kiküldetett tiszteletes tanító Ekárt Gergely esperest uram, hogy bátorságosabban lehessen őkegyelme magaviselete felől való tudakozódás. Az mester atyafi Solymosi János uram hon nem találtatott, de a tiszteletes tanító esperes uram semmiben sem vádoltatott, hanem inkább dicsíretes magaviseletéről commendáltatott őkegyelme. A mester atyafi a gyermekek körül való keménykedéssel vádoltatott, azért méltónak ítéltetett, hogy gyengébben viselje magát és mindenképpen moderate igazgassa dolgát.

Az is kérdésül tétetett fel, hogy mikor a tiszteletes tanító prédikál két vagy három test felett temetések alkalmatosságával, hogy ha külön-különfelől fizetést várhatna-e vagy nem. Sőt az is előfordult, hogy a mester atyafi a főzés helyett egy-egy horgast kíván az temetés alkalmatosságával, ezért ezek felől az tetszett, hogy a mester a régi usus szerént vegye el a főzést, amely szerént lehessen a mellette levő deákoknak és deák gyermekeknek is kevés sustentatiojok, és semmiben meg ne fraudáltassanak, mivel őket is illeti. Az mindazonáltal illendőnek ítéltetett, hogy a tiszteletes tanítónak, addig bévőtt szokás szerént, mindennemű fizetése, annak minden kisebbítése nélkül.

Vagyon egy tisztátalanság vétkében találtatott asszony is, aki még betegen ágyban vagyon, és még a magistrátussal el nem igazította dolgát.

Item proponálá tiszteletes esperes uram a kecskékből való quárta iránt való difficultását, hogy a quárta őkegyelmének nem administráltatott, így szintén a méhekből is, de a tiszteletes eklézsia arra adott utat, hogy ez boldogtalan üdőben a dézsmálás nem procuráltatott, mikor ezért az úgy lészen, az őkegyelme része is administráltatik.

Vádoltattak némely ifjak is szitkozódással és káromkodással úgymint Kováts Ferencz szolgája, Miska, Kováts István etc.

A Thoroczkai László uram mostani fiskális malma molnára az eklézsia erdejét vesztegeti, azért admoneáltassék ‘figyelmeztessék, megintsék’, hogy egészen abstineáljon ‘tartózkodjon’ az erdőtől, különben ha ott találtatik megfizeti az árát, amely admonitio ‘figyelmeztetés’ bizatott, szolgabíró Tordai Székely Ferenc uramra ki is peragalta ‘kihirdette’.

Tiszteletes tanító iránt ez lött a beszélgetés: hogy ha valakik különösön kívánják az őkegyelme prédikálását, ám legyen, ha nem akarják tanítójakat kemelleni (melyet nem gondolunk) csak, hogy a rend szerént megfizessenek őkegyelmének.

Lévén az eklézsiának száz forintja a városnál, melyet (a Torockai Eklézsiának könyvének jegyzése szerént) mint egy erővel extorqueált ‘kikényszerített’ a város, Kelemen István dékány uramtól, noha jó kezességekre, ez pénznek felvétele iránt végeztetett, hogy a kezesekkel felszedettesse a dékány, mentől hamarébb, úgyhogy a kapitál fele interessével ‘kamataival’ együtt ez

esztendőben következő Keresztelő Szent János napjára adminisztráltassék a pénz, különben, ha a dékányon (ki is most az egyházfiakkal együtt dicséretes magaviseletéért meghagyatott) múltán el, 12 forint legyen a büntetése. Sőt, ha a bíró is nem asszisztálna (requiráltván super eo ‘be kell hajtani rajta’)

[128]

a büntetés a bíró nyakába kerüljön.

Amely adósság különös embereknél vannak, említett Szent János napjára beszédettessék, ebben magok az adósok legyenek munkások, hogy törvény szerént igazítsák az adósság iránt való dolgokat, mentől hamarébb, különben, ha el nem igazítják, ad predictum terminus ‘megadott időre’ annyira convincaltatnak ‘megbüntettetnek’, hogy az adósság egészen megvetetődik rajtok, melyhez képest idején-korán promoveálja ‘előmozdítsa’ a dékány az adósokat super eo negotio ‘ebben az ügyben’.

A város romlásában az Úrasztalához tartozó törhetes poharaknak visszaszerzésére adott volt Göndölné asszonyom tíz aranyat, és úgy kezéhez vette azon pohárt azért Istenes kegyességéből Czupor Gergelyné asszonyom, mind maga adakozásával, mind másokat intő szavával szerze annyi pénzt, hogy kiváltatott a pohár, de még ezen pénzből maradt Flor Hung. 24., melyet Koronkai István atyánkfia kezéhez vött, melynek refutiojokkal ‘cáfolásával’ vagy arról való számadással tartozik.

Deliberatum super eo. ‘Erről való határozat’

Anno 1711. die 1 Martii compareálván előttünk Kelemen Mihály feleségével, Varga Ilonával, kik eddig bizonyos ideig külön laktanak, a férfi azt kívánta, hogy mivel Abruksbányán különlakásban commorált ‘múlatta az időt’ az asszony, hozzon onnat jó tanúbizonyságot magaviseletére felől, és magához veszi és úgy egymás mellé redeáljanak ‘visszatérjenek’, különben, ha mindkét részről okai lesznek az eklézsiából kirekesztessenek, vagy amelyik oka lészen.

Deliberatum super praesentione Andreas Árkosi rectoris Szentgyörgyensis. ‘Határozat Árkosi András torockószentgyörgyi rektor megkeresésére.’ Amely Bibliáját Árkosi András atyánkfiának kihozta Kolozsvárról Szekeres István több társaival lévén az útban, elvesztette (s amint jelenti) ellopatta, azért a mester Árkosi atyánkfia tudakozódjék Kolozsváratt, mint került Szekeres István atyánkfia kezébe, és az útársakat eskettesse meg és (ha kívántatik) magát is Szekeres István Super eo, hogy az említett Biblia híre és akaratja nélkül vezett el, és szabadságában nem állott megmarasztása ezen könyvnek.

Tetszett az is a Szent Visitationak s mind a tiszteletes Torockai Eklézsiának, hogy Borbély János uram öccsével, Borbély Mihály urammal megbékéljenek, és a békességre vitettessenek, és így egyaránt járjanak az Isten házába, s az Úri-vacsorával éljenek, ha ki oka lészen a továbbá való békételenségnek, az eklézsiából kirekesztessenek. De ökegyelmek egy más atyafiságos megkövetésével megbékéljenek, melyet Isten állandó atyafiságos szeretettel áldjon meg.

[129]

Anno eodem die 2. martii visitatio celebratur in pago **Rákos** sedis Aranyas convocatis Ecclesiae membris ex **Csegez, Várfalva, Singfalva** et **Méskő**. Ubi censura primum instituta Reverendi Pastoris <Csegesiensis> Rákosina Petri Szentmihályfalvi ut et Rectoris Szentpéteri. Auditores circiter nro. 28. nro. Accusantur. 'Ebben az évben [1711] március 2-án vizitáció volt az aranyosszéki Rákoson, ahová összehívták Csegez, Várfalva, Sinfalva, és Méskő lakóseit is. Először a csegezi lelkészt, majd Szentmihályfali Pétert, rákosi papot és Szentpéteri tanítót vizsgálták. A hívek száma kb. 28 volt. A vádak a következők voltak.

Csegezi prédikátor Dersi Mihály és mester Szentmártoni István semmivel sem vádoltatnak. Ut et vicissim censura instituta pro parte Reverendi Ministri Concionatoris observatur 'majd a lelkészt vetették vizsgálat alá és megállapították' Simándi János nevű hallgató ottan elmúlatja az Úri-vacsorát. Vannak olyanok is, kik könyörgéseket és prédikációkat a templom ablakának kívül hallgatnak, méltó okok lehet ez iránt, hogy a templom boltozása omlólag áll. Végeztetett ezért, hogy mentől hamarabb leszedettség ad sumum intra mensem. 'legkésőbb egy hónapon belül'

Vagyon ugyan Csegezen Molnár György nevű atyafi, ki feleségével nem lakik, vádoltatván sterilitással. Isten boldog emlékezetű Jobbágy Benedek uram is legált ugyan a Csegezi Eklézsiának két hold földet.

Prédikátor fizetése annuatim 'évente' fl. 20. Minden házasembertől két-két véka búza. Özvegyembertől egy. Fa currus 12. Búza vetés ordonari metr. 16. Pro baptismo 'keresztelésért' egy kenyér és egy tyúk.

Mester fizetése, fl. 10. Búza metr. singula. Fa currus 6. Szénáját és búzáját tartozik betakarítani a prédikátornak az eklézsia. Vetése a mesternek ordinarie 8 véka. Az egy kenyéren levő ház népétől egy-egy kenyér, de ha külön kenyéren lévő atyafiak találtak, szintén úgy egy-egy kenyérral tartoznak. Özvegyasszony $\frac{1}{2}$ kenyérral tartozik.

Bona interna ecclesiae 'Az eklézsia belső javai'

Azonkívül, amit in visitatione 1693 facta consignált a scriba, vagyon mostan Szegedi Mihály egyházfi uram kezénél fl. 20. Adósság fl. 20 // dénár 78. Item egy aranyas potyolat keszkenő valet 'értéke' fl. 8. Csegezi Ferenc uram ajándéka. Item egy Úri-vacsorúhoz való kés.

Bona externa 'Külső javak'

Praeter consignata Anno 1693. Jobbágy Benedek uramtól legáltatott két hold földek kimutatásában szolgáljon T. Szentmihályfalvi István uram rákosi prédikátor. Szintén így a Hening Györgynétől hagyatott két hold földek is administráltassanak a Csegezi Eklézsia kezébe a szentmihályfalvitól. Item. A Ligeten vagyon egy darab szántóföld, kit adott volt Szász Mihály uram in vicinitatibus. Egyház földje. Item a Hosszúban egy darab szántóföld, vicini Demeter János és Tar Mihály. Adta Csegezi Ferenc uram zálogba pro fl. 10.

Hidas felé fordulóban Tsomorhelyben zálogos föld in fl. 6. Vicini Simándi András és a Kősziklás-hely. A Nyiresben egy darab szántóföld, Túri Csegezi János uram collátuma 'adomány', vicini Csegezi Mihály uram és Simándi János uramék földjük.

Várfalva

Censura instituta Reverendi Pastoris D. Nicolai Szennyes ex Bölön et Rectoris Domini Georgii Szentmártoni. Causa Reverendi pastoris cum Aedeli ejusdem loci Stephani Fodor Senioris, ubi hic ezt deliberatum. 'Eőször Szennyes Miklós bölői papot és Szentmártoni György tanítót vizsgálták. A lelkész és az egyházfi idős Fodor István ügyében a következőt határozták.' Világosan constálván, hogy Bölöni Miklós prédikátor atyánkfia impetuose 'erőszakosan' ment Fodor István egyházfira, ez pedig böcstelen

[130]

beszédekkel illette papját, sőt ugyan fervide 'hevesen, indulatosan' forgatott botot körülle, tetszett a Szent Visitationak mindkét részről florens senis 'azon pénzzel' convincaltassanak 'büntetessenek, egymás között pedig mox et de facto 'ez megtörtévnén' békéljenek.

Item fordula ilyen dolog is elé: mostani Szentgyörgyi mester Árkosi Thót András atyánkfia adósult a Várfalvi Eklézsiának búza árával fl. 45 // dénár 90, azaz negyvenöt vonás máriással, Fodor István egyházfi adta ki, igazítsa véle.

Item, vádoltatott a mester negligentiával, hogy Skólát nem erigálna 'tartana' sőt akár hol volt eddig lakása de munkájának semmi gyümölcse nem látszatott ergo convincaltatik 'tehát büntetessék' fl. 3.

Várfalvi eklézsia is comperiáltatott 'elmarasztaltatott' abban, hogy conventiója szerént mester számára való egy hold földnek szántását elmúlatták, okul adván, hogy marhás ember, másként a szokott bérnek diminutiojában 'csökkentésén' semmit sem munkálkodnak, de mivel mester akarata ellen múlatták el, convincáltatnak 'büntetnek' pro fl. 3.

A prédikátor szükségére való szántás is káros ennyiben, hogy ki egyszer s ki másszor viszi végbe, ergo tetszett az Szent Visitationak, hogy egy meghatározott napon kövessék egyszersmind, különben toties quoties 'ahányszor annyiszor' fl. 1. convincaltatik 'büntetetik', aki elmúlatja, a prédikátor pedig egy héttel azelőtt premoneálja 'figyelmeztesse' az eklézsiaát.

Bona interna 'Belső javak'

Vannak két ezüstpoharak, mind a kettőnek nyaka aranyas, egyikén írva vagyon: Várfalvi Kósa Mátyás 1598, a másiknak fenekén P. D. Két óntányér, a nagyobbik vagyon Kolozsvár címere cum duobus. literis 'két betűvel' EK[?], a kisebbiken MBR. Két szőnyeg, egyik párdúcibőr formára szőtтетett, török munka, másik is törökszőnyeg, veressel s kéekkel tarkás. Három sáhos gyolcsabrosz, egy kenderabrosz, négy gyolcskendő, két vászonkendő, két patyolat keszkenő, egyike elveszvéen

Fodor István egyházfi adjon számot róla. Egyik nagy Alotes[?] volt. A katedrára való csegezi festékes. Egy harang, melyre németül írva vagyon 1525 eszetndő szám. *Vide in Protocolo Senioris.*

A földek többüléte tiszteletes esperes Ekárt Gergely uram könyvében vannak írva.

Kézpénz nincsen. Hanem, amely 82 véka búza kiosztatott még per den. 50. Keresztelő Szent János napjára felszedettség az ára, ha ki búzával fizet minden vékáért két-két véka tiszta búzát adjon.

Anno diebus presentibus 'a mai napig' adósság van pénz fl. 107 // dénár 30 legtovább terminusa lészen Szent János napja vagy Szent Mihály.

Pap bér fl. 20. Rostált búza metr. 40. Fa Curr. 10., két hold föld háromszori szántása, adván maga a pap magot bele, elvetni, boronálni tartozék az eklézsia, s behordásával is. Kotsa-füzében levő rétecske a pap kaszáltassa, gyűjtesse, az eklézsia behordani tartozik.

Mester fizetése fl. 16., minden házi gazdától búza metr. ½ Fa currus 6. Egy hold föld háromszori szántása, magot adjon a mester beléje. A Vízbe van egy darab rétecske, megkaszáltatván, felgyűjtven a mester, az eklézsia tartozék a betakarításával, mind az említett vetésnek is behordásával.

[131]

Singfalva

Ministris exmittis sit inquisitio ministorum 'kiküldvén a papokat az ő vizsgálatuk történt meg' A prédikátor felől vagyon panasz, hogy az hideg üdön is a templomban akar celebrálni kultuszt, ebben semmi difficultás nincs, csak a templomnak ususa semmiben se tolláltassék 'a templom használata ne szűnjék meg', ceterum de moribus 'az erkölcsökről' egyik atyafinál is a pap és mesternek panasz nincsen.

Tetszett az Szent Visitationak, hogy ha szintén a mostani szigna időhöz képest nem practizáltathatik is, mindazáltal a mester bére régi ususában tartassék.

Pap bér ordinarie fl. 17., minden ökrös gazda búzát metr. 2., ökrötlen és cséplő ember (ha tíz számú kalongyát meghaladja a búzája) mert. idem 2. ha nem, pedig egy vékát. Őszbúza vetés három holddal kétszer szántva meg, a prédikátor ad magot belé, az eklézsia elveti s boronálja. Tavaszbúzát egy holddal. Fa curr. 10. Búzáját, gabonáját rétin készült szénáját betakarítják, amit pedig maga industriájából vet és takarít, maga viselje gondját. Keresztelésért egy tyúk s egy kenyér. A malomtól (ex beneplacita ecclesiae 'az egyháztól függően') esztendőnként két véka. Ordinaria administratiója a pénzbeli bérnek fele Szent János napján, fele karácsonyon legyen.

Bona interna 'Belső javak'

Két óntányér (amint referálják) s egy keresztelő kanna akkori prédokátor Szentgyörgyi uram miatt fogott elveszni.

Externa bona ‘Külső javak’

A Bodokban egy hold föld zálogon, vicinusa Páter János és Kállai Ferenc uramék. A szentmihályfalvi határon ugyan a Bodokban egy hold föld, Szentmihályfalvi Szász Gergely legátuma, vicinusa Simon Mihály és Szász Gergely.

Két esztendőől fogva elmúlván a számadás, végeztetett, hogy ratiót ‘számadást’ csináljon róla, akinek illik sub poena ‘büntetés terhe alatt’ fl. 12.

A malombeli jövedelemről is intra bis quindenam ‘tizenöt napon belül’ számot kell venni, amiképpen a több számadatlan egyházfiaktól is a prédikátor jelenlétiben.

Mészkö

Bona externa et interna Ecclesiae huius vide ‘ennek az eklézsiának külső és belső javai, ezt lásd’ Tiszteletes Ekárt Gergely esperes uram könyvében.

Censura facta est Pastoris. ‘lezajlott a pap vizsgálata’ Ordinarius salarius ‘a rendes fizetés’ fl. 10. Most mivel kevés számú az eklézsia szállott ad fl. 5., úgy mindazonáltal, ha Isten nevedését adja redeáljon ‘visszatérjen’ esmét a régi ususra. Minden házigazda tartozik búzával <fl.> mert. 2., sőt a szentmihályfalvi malomból mészköi eklézsiának annuatim ‘évente’ tíz véka búza *most már 16 véka.*

Rákos

Pastor Reverendus Stephanus Szentmihályfalvi, rector NN. ceteris supra notatis. ‘Szentmihályfalvi István lelkész és NN. felül mondott tanító ügye’ Boldog emlékezetű Karátsonfalvi Ferenc uram özvegye pretendála ‘követel’ az eklézsiához ura bériben fl. 24., az eklézsi e contrario urgeállja ‘éppen ellenkezőleg’, hogy megfizetett ultimatie fl. 6., eligazította, mely dolognak eligazítására successus ‘örökébe lépő’ prédikátor Dersi Mihály atyánkfia recognoscaljon ‘számot adjon’ róla, és akár hütökkel, akár illendő bizonyságokkal bizonyítsák meg, hogy megfizetettek.

[132]

Tordai Sámuel atyánkfia egyházfihoz praetendál ‘követel’ az eklézsiának fl. 10. comprobálván ‘igazolván’ az eklézsiának idoneis testibus ‘megfelelő tanúkkal’, a vidua ‘özvegy’ fizesse meg, megtekéntvén mindazonáltal a szegény özvegyeknek szegénységét, addig való interesse concessa ‘kamatait engedjék el’. Az adósságok dolga iránt végeztetett, hogy minden egyházfiak azért ezen esztendőben leendő Szent Mihály napjára beszédjék, sőt ha a bíró és esküdtek requiráltatván ‘megkerestetvén’ nem asszisztálnának, amely tizenkét forint poena ‘büntetés’ illetné az egyházfiak negligentiáját ‘hanyagságát’, azon szálljon a bírókra és esküdtekre.

Bonorum internorum, externorumque series in libro Reverendi Domino Senioris Gregorii Ekárt videantur. ‘Ekárt Gergely esperes uram könyvében szerepelnek az egyház belső és külső javai.

Horanczki mester atyánkfia gyermeke pretentiója 'követelése' atyja bérben d. fl. 6. verificalodván ellenőriztetvén', fizetessék meg.

Kövend

Censura sit pastoris Reverendi Domini Jacobi Ajtai, ut et rectoris D. Samuelis Varo nulloque accusantur crimine. 'Ajtai Jakab pap és Váró Sámuel tanító megvizsgálása. Egyiket sem vádolják.'

Ezen eklézsiában observáltatott, hogy a székek defectusán sokan a templomon kívül állának kultusznak idején. Ismét itt is a salarium administrációjában sok fogyatkozás volt.

Tetszett a Szent Vízitációnak, hogy a pap és mester bére immediate 'közvetlenül' ne a papnak és mesternek adattassék, ha per manus Aedilium 'az egyházfiak kezéből' vegyék fizetve magokat. Ismét sohult is semminemű pretextus alatt az eklézsia bonuminak administrációjában falu neve ne forogjon.

Mivel a harangozó kenyereknek kiszolgáltatása cessalt 'megszűnt', úgy az esvéli takarodásra való harangozás is, azért tetszett, hogy restituáltassanak 'visszaállíttassanak'.

Kézpénz az eklézsiának vagyon fl. 41. Adósság fl. 79 // dénár 80.

Bona interna et externa in visitatio anno 1693. vide 'A belső és külső javakat lásd az 1693-as vizitációnál'

Végeztetett az adósság fizetése felől, hogy fele fizettedgyék meg ezen esztendőbeli Keresztelő Szent János napjára, fele Szent Gál napján, akik placidis mediis ultro 'békés úton' megfizetik interesse concessa 'kamatait elengedjék', de ha seculari brachio kívántaték megvétele, interessével 'kamataival' együtt fizetnek meg 18., akik pedig kiadták szedjék fel, különben magok bonumoktól tartoznak satisfactiót 'jóvátételt' tenni.

Die 4. Martii. Március 4. A parókiális háznál az udvartól csűrt elrekesztő sövényel tartozik az eklézsia, úgyszintén csűr és pajta építéssel.

Ezen eklézsiában pediglen a skóla communitását egy hólnap alatt elkészítsék, mint a papság házáat is Szent György napjára.

Causa matrimonialis Stephani Égei ex Kövend, et uxoris eiusdem Helenae Nagy. 'Kövendről Égei István és felesége Nagy Helén házassági ügye.' Látván a Szent Vízitáció, hogy nagy visszavonás és egyenetlenség találtatik e személyek között, tetszett, hogy tetedgyenek szeparációba eszetndeig, a férfi adván az asszonynak intertentiojára 'élelmezésére' metr. tritio. 24. '24 köbök búzáat'. Ha elmúlhatja az asszony keresse törvényvel, gyermekét pediglen az férfi el ne idegenítse atyjától, akinek is tartozik tisztességtétellel.

Váró Sámuel kövendi mester atyánkfia nem obligálá magát acclesisatica functióra.

[133]

Szind

Censura sit Reverendi Domini Stephanus Szentgyörgyi Concionatoris ut et Donimi Francisci Szentmártoni rectoris ‘Szentgyörgyi István lelkész és Szentmártoni Ferenc megvizsgálása’. Ex elbocsáttatván az eklézsiából a tiszteletes prédikátor atyánk fia restanciái mind ökegyelmének, mind pedig mesterének adminisztráltassanak. Találtatott ezen dolog ez ekléziában, hogy az idegen szolgálkat eltemettették a gazdák. Ex bérek praetentiojára legyen és az igazság kívánván megfizetődjék.

Deliberatum super eo ‘Erről való határozatott’

Mivel ifjabbik Bíró Márton egyházfi a parókia körül való gondviseletlenségben találtatott, amint maga vallástételéből is kitetszik, sőt a feddésért illetlenül a prédikátort szemben fogta, a két rendbéli vétekért convincaltatik ‘büntetessék’ pro fl. 6.

Végeztetett az is, hogy ha idegen béresszolgálkat temet el a prédikátor, annak béréből fizetve vehesse önnön magát. Mint ez is, hogy akár mily személy férfi vagy özvegyasszony pénzbeli bérral tartozik a prédikátornak, a búzabélit is adminisztrálja.

Fizetése a papnak ordinarie fl. 10. Minden gazda embertől két-két véka rostált búza, 24 véka vetés őszbúza, 4 véka tavasz-búza, s 8 véka tönköly. Fa currus 10. Széna s búza behordása, tudniillik, amely eklézsia földjében terem. Keresztelésért egy kenyér s egy tyúk. Egy véka borsó s kendermag vetése.

Mester fizetése. Minden gazdától dénár 12. Egy kenyér s egy-egy véka búza. Öszbúza vetés metr. 12. Tavaszvetés 8 véka, ezeket bétakarítsák. Fa currus ‘szekér’ 5.

Bona sit juxta visitatio 1693. ‘A javak az 1693-as vizitáció szerit’

Szentmihályfalva

Censura sit Reverendi Pastoris et Domini Rectoris neuter accusantur ‘A lelkész és a tanító megvizsgálása, egyiket sem vádolják.’

Tetszett mindazonáltal, hogy a parókia amennyiben lehet építtessék.

Bér a prédikátornak ordinarie, minden házigazdáknak dénár 72., azaz hetvenkét pénzék. Rostált búza metr. 2. Őszi búza vetésének két holdnyi fele, azaz metr. 16. Kétszer megszántják, adván a Reverendus Pastor magot beléje, tartoznak elvetni, boronálni, az aratóknak a pap tartozik eledellel. Tavasszal is az eklézsia szánt meg nyolc vékás földet zabnak vagy egyéb gabonának, magot ide is tartozik a prédikátor adni, aratásával pedig az eklézsia nem tartozik. A Hegy-farkánál való rétnél is kaszálásával tartozik az eklézsia, felgyűjtetvén a prédikátor által, behozásával is. Keresztelésért egy kenyér és egy tyúk a jövedelem. Orsójával életet kereső asszony két napszámmal tartozik, avagy

három sing kendervászonnal. A szántóvető özvegyasszonyok férjek holta után is egész bérrel tartoznak.

Bona interna ‘Belső javak’

Egyik ezüstpohár elveszett (reddeatur ratio ‘adják okát’). Szintén így egy kanna is.

Bágyon die 4. Martii.

Censura sit Reverendi Domini Pastoris Iohannes Almási ut et Rectoris Domini Stephani Dési. ‘Almási János lelkész és Dési István tanító megvizsgálása.’ Rector accusatur negligentiae ‘A tanítót hanyagsággal vádolják’. Pastor accusatur ‘A lelkész elleni vád’ vasárnap copulálta Kövendi [134]

Kerekes Mihályt reggel azon egy napon lévén kihirdettetése in summa három pár személyeket contra canonem copulalt Tiszteletes prédikátor atyánkfia.

A Jordán-kútján kívül vagyon két hold szántó föld, napkelet felől vicinitás az orszárútja, másfelől Varga István földje. Tetszett a Szent Vizitációnak tegye a tiszteletes eklézsia kezét reája, ha kinek mi contradictiója léssen igazítsa az eklézsiaival.

A pap és mester salariuma. Tiszteletes esperes uram könyvébe írva.

Inspectorok a tekintetes Unitária Szenátus tetszéséből Szék Nótáriusa Nemzetes Rákosi Fodor János uram és Tordán lakó Simonfi Sámuel uram mostani Torda Vármegyei szolgabíró.

Kis Miklós atyánkfia, minthogy hetven forinttal számadása van adósult, restituatur ‘adja meg’

Bona ecclesiae interna nunc ‘Jelenleg az eklézsia belső javai’

Egy ezüst kívül-belül aranyas poharocská Kolozsvári Nemzetes Rhener Szóts István uram ajándéka, mely lábán ez az inscriptio: Rhener Szóts István Bek Borbára 1710. Kolozsvári Csegezi Mihály uram által megváltatott 2 ½ ejteles kanná pro fl. 1 // denarius 70. Egy sáhos abrosz, ez is Rhener Istvánné asszonyom ajándéka. Egy skófiomos kopott keszkenő. Egy kanná, melynek fedelén ilyen iscriptio ‘felirat’: In usum Ecclesiae Bagyoniensis constituit gratis Georgius Csegezi de Bagyon. A. Dni. 1704. ‘A Bágyoni Eklézsia használatára Bágyoni Csegezi György csináltatta 1704’. Egy fejéres kendervászonn abrosz, Antal Ilona collátuma ‘adományá’. Egy fejéres kendő, Vagyas Zsigmond collátuma ‘adományá’. Egy virágos óntányér, in medio inscriptio ‘a közepére írva’: Ferdinandus III. Graduál formára írott Zsoltárkönyv. <Egy új Passió írva.>

Az eklézsia bonunimíról való discursusunkban fordult elé Kis Miklós egyházfi atyánkfianak dolga, kinek idejében ugyan sok kár is esett azon bágyoni eklézsiaiban, úgymint aki noha admoneáltatott ‘megintetett’, hogy idején viselje gondját s hozza le Szentgyörgyről, az alatt szorosán fogta a nyomorúság az eklézsiaát, ő pedig elment volna öröme. Mindazonáltal az eklézsia a templomra való vigyázást is reá bízta, s nem bocsátotta, hanem magára vállalta a dolgot, ergo ha

Árkosi István atyánkfia haza jő, akkor igazodjék el, az hetven forintokról pedig len ratiót 'számadást' csináljon Kis Miklós atyánkfia, hol és kinél vagyon adósságban, mennyit költött a templom belőle, amint a Széknek hütös assessora Váró István uram is recognoscal róla.

Végeztetett az is, hogy intra bis quindenam 'kétszer tizenöt napon belül', minden egyházfiaktól és eklézsia bonumit administráló személyekről szám vétetődjék azon eklézsia Reverendus pásztorának jelenlétében, különben akárminemű pretentiója 'igénye' legyen az eklézsianak a jelen való egyházfiaktól exigáltatik. 'megköveteltetik'

A templom kívül levő örökségeknek határa bizonyos kijárással mox et de facto 'azonnal' determinálódjék amiképpen lón is boldog emlékezetű tekintetes Csegezi Ferencz uram jószága és cinterem között való határi kimutatás, egy kiseded fiúnak emlékezet okáért a határ szélben való megveretésével.

A prédikátor és mester atyánkfiái restantiájok felől végeztetett, az egyházfiak őkegyelmeknek ki-ki az ő idejébelit ezen esztendőben levő Szent György napjára felszedje, s administrálja különben magából tartozik satisfactióval 'jóvátétellel', még pedig cum refutatione excusationis et fatigii 'bármiféle felmentés elutasításával'.

A templombéli székekben üljenek úgy, hogy a bemenőknek út adassék.

[135]

Causa Reverendi Domini Iohanne Almási Ministri Unitarii In Bágyon. 'Almási János bágyoni unitárius pap dolga.' Constal világosan, hogy Tiszteletes Almási János uram bágyoni unitária prédikátor canon ellen üdő kívül copulált 'esketett' holmi házasuló személyeket. Ex a kétszeri excessusért 'kihágásért' convincaltatik 'büntettetik' fl. 12.

Karátsonfalvi Dániel atyánkfia is singfalvi unitária prédikátor őkegyelme is mivel sine testimoniis 'tanúk nélkül' más faluból eklézsijában ment asszonyembert copulált 'esketett' férjével, convincaltatik 'büntettetik' fl. 3., mindazonáltal (mint, hogy ifjú tanító) anniveál a Szent Visitáció interim propter indecentem capitis rasuram convinetur 'hajának illetlen levágásáért, leborotválásáért' fl. 3.

Accessit gratia Sanctae Visitationis 'Elhozta a kegyelmet a szent vizitáció' és így Karátsonfalvi Dániel atyánkfia simpliciter absolváltatik 'minden további nélkül felmentetik'. És Almási János uram incurrit poenam ex grati selum fl. 3. '3 forint büntetést kap.'

Comitatus Küküllő 'Küküllő megye'. **Szentbenedek.** 6. Martii.

Defecit Reverendus b. m. Vir Martinus Musnai. Rector a ejusdem loci filius praedefuncti Reverendi Viri hactenus commendatur.

A Gombuczi ösvénnyel <idegenült el> az eklézsianak egy darab erdeje. (redukáltassa mostani Küküllő Vármegyei unitária eklézsiaéknak Inspectora Tekintetes Nemzetes Désfalvi Simon János uram.)

Az eklézsia örökségein lakó emberek adjanak bizonyos taxát lakásokért, de caetero 'egyébként' az épület legyen mindenkor az eklézsiaé.

Pénze az eklézsianak vagyon Vince Györgynél fl. 5., Vince István uramnál fl. 6. Musnai Mihálynál fl. 10. Egyházi Kováts Istvánnál fl. 2. Szakál Istvánnál fl. 2 // den. 10. Boldog emlékezetű Musnai Márton prédikátor uramnál volt fl. 9. De a maradéki ökegyelmének pretendálnak 'követelik', hogy építtet az eklézsia fundusán, ergo intra breve 'rövid időn belül' igazítsák el azon tiszteletes eklézsiaival.

Búza vagyon mert. 5 ½ . Vetése circiter metr. 8.

Difficultásul maradtak ily dolgok: Szakál István kurátor atyánkfia számot nem adott. Koncz Boldizsár uram ezen districtusnak esperestyé asszisztáljon róla, mint vagyon a dolog.

Intra bis quindenam 'kétszer tizenöt napon belül' pediglen mind itt s mind eklézsiaikban eklézsiaik dolgairól szóló és attestáló könyvek készíttessenek.

Dombó 7. Martii

Censura peregritur Reverendi Domini Pastoris Michaelis Solymosi, ut et Rectoris Domini Johannis Szentpáli qui nullo persus accusantur minime in Ecclesiae Adamosiana sicut et Reverendus Dominus Paulus Szentmártoni Rectorque Ecclesiae Adamosiensis D. Franciscus Árkosi. 'Solymosi Mihály pap és Szentpáli János tanító megvizsgálása. Ők semmivel sem vádoltatnak, aminthogy adamosi tiszteletes Szentmártoni Pál és Árkosi Ferenc tanító sem.'

Dombón vagyon egy tehetős és gazdag keresetű jövevény, ki nem akar adni egész bért, amelynek megfizetésére elégségesnek ítéltetett a Szent Vizitációtól.

Ádámoson a mester házának padlása intra breve 'rövidesen' megigazíttassék, ta...szrit[?] sabbatalissal 'a malom szombatnapi jövedelmével' és didactrummal 'tandíjjal' tartoznak az atyák gyermekek taníttatásáért.

Mind egyet s mást pediglen, melyeket a békételen üdőkben conservationis causa 'megőrzés végett' a templomban hordottanak, onnat intra quindenam 'tizenöt napon belül' kitakarítsák.

A nemes atyafiak is pediglen az eklézsia örökségi építésében egyet értsenek az eklézsianak mindtöbb tagjaival. N. B., hogy a lengyel atyafiak nem assuméaltatnak 'felvetetnek' az unitária magyar eklézsiaiban.

A skóla communitasa, intra dies 15. 'az iskola közössége, befogadó területe 15 napon, azaz két héten belül' megnagyíttassék.

Haec acta in Ádámos . 'Ezek az adamosi rendeletek.'

[136]

Dücsőszentmárton

Censura sit Reverendi Domini senioris, et concionatoris ut loci ministri Domini Balthasaris Koncz Solymosi, et Rectoris Domini Johannes Serester. 'Solymosi Koncz Boldizsár esperes és helybéli prédikátor, valamint Serester János tanító megvizsgálása.'

Tetszett ebben a Szent Vízitációban, hogy a templombeli katedra közre tétessék és a férfiak széki fordítottassanak meg.

Mostan prédikátor tiszteletes esperes uram panasza jelenté azt, hogy eddig csak valami gyermekek szolgáltanak a szántás iránt, ergo in bonum ordinem redigaltassanak 'tehát a jó rend érdekében kényszeríttessenek'.

Így szintén a quárta beszállítása is egy bizonyos napon egyenlőképpen hozattassék bé.

Vádoltattanak Ambrus és Lengyel Jánosék, hogy a templomot és communiót elmúlatják.

Vétkesen az bírság italt halasztván szombat estvére, vasárnap crapulasok 'mámorosak' a hallgatók, ez az abusus azért tolláltassék 'ez a visszaélés szűnjön meg'.

Az egyházfiak felettébb való terheltetése könnyebbítsék a nemes Vármegye előtt.

A törökbúzából való quárta, mivel nem administráltatik produkálja 'értesítse' tiszteletes esperes uram a nemes ország constitucióját róla.

A templomban eddig conservationis causa 'megőrzés végett' letéttett egyet, mások intra quindenam 'tizenöt napon belül' kitakarítassanak.

Amint egyéb eklézsiákban úgy itt is minden adósság beszédettessék, fele Keresztelő Szent János napjára, fele karácsonyra ezen esztendőben, másként, ha negligentióban találatnak az egyházfiak fl. 12. convincáltatik 'büntettetik'.

Mind templom s mind skóla romlásos, restauráltassa az egyházfi ezen esztendőbeli pünkösöd napjára, másként fl. 12. convineáltatik 'elmarasztaltatik, büntetés kiszabatik', akiket pedig azon munkára idéz, ha nem engedelmeskednek toties quoties 'annyiszor ahányszor' egy-egy forintra büntethesse.

Az adósok intra bis quindenam 'kétszer tizenöt napon belül' ötöd részét a nállok levő adósságnak administrálják az egyházfi kezére, ha nem cedálnak 'adják át', a bíró esküdtivel együtt megbüntethesse őket, az adósság persecutiója 'behajtása' fenn maradván.

A prédikálószéket a férfiak és asszonyok székei közé helyesen állítsák, melyre inspector nemes nemzetes Simon János uram ígére is assistentiáját.

Kissáros 9. Martii

Censura sit Reverendi ac Doctissimi Concionatoris Domini Samuelis Pesti ut et Rectoris Domini Nicolai Kapusi. 'Pesti Sámuel prédikátor és Kapusi Miklós tanító megvizsgálása. Ubi

accusatur a mester ‘a mester elleni vád’, hogy harangozás iránt a paptól nem akarna hallgatni, sőt támadott verekedés a pap és mester között ily okból, hogy a prédikátor gyermekit kikergette volna a skólából.

A prédikátor pedig őkegyelme olyan ittason állott a könyörögtetésre, hogy egy Mi Atyánk elmondására is elégtelen lött. Sőt mostan is a könyörgésnek szokott estvéli óráját másra hagyta.

Ugyan őkegyelme vádoltatik azzal is, hogy mesterét s mestere ipáját Szentmártoni Pál uramat bolondnak mondotta azért, hogy a pestis idején együtt beszélgettenek.

Ez is animadvertáltatott ‘kifogásoltatott’, hogy a nemes atyafiak közül némelyek fa béli bérít a papnak őkegyelmének administrálni nem akarják.

[137]

A mester papja alá való áskálódással vádoltatott.

Székek iránt végeztetett, hogy azok a templomban megújítván jó rendben állítassanak, a katedra is transponáltassék a régi helyére intra terminum certum ‘meghatározott időn belül’ az ezen esztendőben leendő Szent János napjáig esperes uram s assessori őkegyelmének jelenlétekben secundum ordinem dignitatum ‘a rangok szerinti sorrendben’ osztattassék fel a sessió, legyen pedig ezen építés eklézsia közönséges költségével, hogy senki tulajdonságot magának ne vindikálhasson, ha ki mi segítséggel akar lenni Istenes jó indulatjából álljon szabadságában, ha a kurátoron őkegyelmén múlik el fl. 12. convincaltassék ‘büntetessék’, ha a megintetett egyházfiakon, toties quotie ‘ahányszor annyiszor’ fl. ternis convincaltassanak ‘három forintra büntetessenek’.

Tetszett a Szent Vizitációnak, hogy amely kastélybeli kamara quoquomodo ‘valahogyan’ nézte Szilágyi István atyánkfiát, restituáltassék őkegyelmének, Szabó Mihály atyánkfiának pediglen adassék a torony alatt való üresség és így megalkuvának őkegyelmek kéz beadással sub vinculo fl. 12. ‘12 forint zálog mellett’.

Tsapai András vádoltatik azzal, hogy édes atyját illendőképpen nem becsüli, nem cedálván ‘engedelmeskedvén’ a Szentírás szerint való intésnek, kemény nyakú vakmerőségéért a Szent Vizitáció külső magisztrátus kezében ítélte.

Zabolainé nevű asszony eklézsiaöketés nélkül vagyon, ki is tiltatott a templomból ad reconciliationem ‘eklézsiaöketésre, megbékélésre’ senki nem cogálhatja ‘kényszerítheti’, lássák a külső tisztek őkegyelmek mit cselekesznek véle.

Balás István s János, Tánczos Mihály, Pataki Boldizsár a templumot nem gyakorolják, meginttetvén, ha engednek jó, ha nem a külső tisztek Articulariter prosequálják törvény szerint járjanak el’.

Tóth Miklós és Kuti András a tegnapi östvéen szitkozodtanak, sőt részegen jöttek tiszteletes püspök uram eleiben. Ergo a Szent Vizitációt kövessék meg, sőt a megsértődött egyházfival is megbékéljenek.

Ezen alkalmatossággal végeztetett az is, hogy senki a kastélyban korcsomát ne kezdjen, különben ingyen vehetik el az eklézsiának emberei tőle, sőt egyéb javainak is hely nem engedtetik azon kastélyban, aki effélét cselekedni merészel. Emellett senki borát a háborúság idején kívül vinni nem merészelje, mint szintén tüzet is, különben a kurátor ökegyelme toties quoties ‘annyiszor ahányszor’ a kastélyban levő javaiból fl. 12. convinkálja és exequaltassa ‘büntesse és követelje’, másként maga negligentíája a Szent Vízitációkor constálván, maga convincáltatik ‘büntetetik’ az specifikált büntetésen.

Öregember lévén mostani hűséges kurátora az eklézsiának Maxai András uram, az egyháziak assistáljanak ökegyelmének.

Bartha és Barcsa András atyafiak adjanak számot hütök szerént egyházfiségokról, László János, Boér Márton és Pesti Sámuel prédikátor uramék előtt.

Sőt ezen alkalmatossággal végeztetett, hogy az egyháziak annuatim ‘évente’ adjanak számot, sőt a successor ‘utód’ egyházi addig az eklézsia gondját magára se vegye, míg a praedecessor ‘előd’ nem abszolváttatik ‘nem mentik fel’.

[138]

Désfalva

Fit censura Reverendi Domini concionatius Stephani Némai ut et Rectoris Stephani Dállyai, nullo accusantur crimine praeterquam manere rector nolite. ‘Némai István lelkész és Dállyai István tanító megvizsgálása. Semmivel sem vádoltatnak’

A quárta iránt panaszolkodott prédikátor atyánkfia kivált az oláhok miatt. Ismét, hogy a nemesség igen megszapordván a quártus földek is szabadosokká löttenek, és ezért megkevesedett a jövedelem. Ismét panaszolkodik nemes uraink iránt a mester, hogy kevés búzánál egyebet nem adnak, sem mustot, sem fát, sőt az eklézsia házánál való építésben is nem segítenek.

Lévén a **Kutyfalvi Eklézsiának** lévén egy kívül s belül aranyas ezüst pohara, mely hozattatott ad usum ecclesia Desfalviensis ‘a désfalvi eklézsia használatára’, szintén így ad usum similem ‘hasonló használata’ engedtetik a Szőkefalvi Eklézsiának, egy abrosz pedig in usum perpetuum ‘örök használatra’.

Vagyon más egy belül egészen, kívül is nagyobb részént aranyas nagyobb pohár, Adám és Éva históriája reá csinálva, a fenekén ez az inscriptio: Ifjú Szörös János uram ajándéka, mely is Belényesi Mihály uramra bízattatott, hogy belőle nyolc forintot conferáljon ‘adományozzon’ más szegény eklézsiának. *Ezen poharra vagyon kívül írva MB. 1632.*

Bona interna ‘belső javak’ **Küküllővár**ott prédáltattatván el új collátumok ‘adományok’ ezek.

Két abrosz, egyik sávós, másik <rózsás> *kötéses* közepin egy fejéres varrott kendő rostos. Ismét más fejéres rostos kendő. Egy nagy ágakra fehér selyemmel varrott skófiummal töltött

keszkenő. Egy karmasin selyemmel s arannyal töltött varrásos keszkenő, nagy virág rajta. Egyejteles ónkanna, *ezt másban csinálták*, másfél ejteles, egy fedeles bokály. Egy öreg óntányér, más kisebb, cum inscriptione a fenekén: Szabados Ferenc 1694.

Ponta Márton nevű egyházi eklézsia jövait elköltötte, marhája kezesség alá vettétvén, a mostani egyháziak vegyék executióba.

A mesterének nem fizető atyafiak s nemesek notáltatnak Boncza Ferenc, Bánfi Mihály, Lőrinczi Ferenc és Mihály s Szabó Josef.

Communis deliberatum 'általános határozat'.

A diocesisben 'az egyházkörben' közönségesen írott deliberátum 'határozat' ez. A nemes uraink s atyánkfiai is legyenek segítséggel a parókiák építésében a szegény paraszt emberekkel, emandatur 'elhatározatott' anno 1697 lött vizitációkor, mely mostan is ratificálódik. Az eklézsia adósságit pediglen az egyháziak beszédjék, minek előtte tisztességben változzanak.

A tekintetes patrónusok is látván azt, hogy a tiszteletes tanítóknak intertentiójára néző quarta igen megkevesedett, szántassanak mint egy húsz vékára való földet, magot adjon a prédikátor atyafi beléje, s mind pediglen földet, csakhogy az iránt való illendő munkát annak idejében vitessék véghez ökegyelmek.

A kurátorok ökegyelmek Szent György napjáig vegyenek számot premoneálván 'figyelmeztetvén' az egyháziakat, hogy addig az eklézsia adósságit beszédjék, úgy constituáljanak 'helyezzenek hivatalba' másokat, prédikátor és mester atyánkfiait adhibeálván 'alkalmazván'.

Deliberatum in causa foeminae Barbarae Kelementelki contra et adversus maritus suum Michaelem Fazakas ex Harangláb. 'Határozat Kelementelki Borbála keresete ügyében férje, haranglábi Fazakas Mihály ellenében.'

Világoson constálván, hogy Fazakas Mihály házasember lévén, újólag házasult, vévén feleségül ezen Kelementelki Borbárát ez nem tudván, hogy házasember volna, mostan ezért mint olyan törvénytelenül házasult

[139]

két féleszű embertől divortiótatik 'elválasztatik', citáltattatván a férfi a törvénytelenül, nem compareált 'nem jelent meg', a felesége pedig megtudván, hogy más felesége vagyon, mindjárt eltávozott tőle, s vélle nem cohabitált 'nem lakott vele', ezért az asszony az ulteriora vota transmittáltatik 'az utolsó fogadalomra ne hagyatkozassék', a külső tiszt pedig mint igazítja dolgát a férfinak lássák ökegyelmek.

Harangláb

Toroczkaik András prédikátor uram panaszolkodik, hogy restanciái felette vannak, szintén úgy kára is, azért intra bis quindenam 'kétszer tizenöt napon belül' specificáltatván a pretentio, s

verificálódván megfizetessék különben, ha az egyháziak elmulatnák felszedését, Nemzetes Inspector uram adjon brachiumot és asszisztáljon megvételében. A Szathmári István uramon maradt eklézsia pénze megvételődjék ezen esztendőben leendő Keresztelő Szent János napjára, az egyháziak, ha elmulatják megvételt magokon exigáltatik 'követeltetik'. Inspector uram ökegyelme requiráltatván asszisztáljon Tekintetes Nemzetes Désfalvi Simon János Uram. Végeztetett az is, az ekléziának könyve készítettessék.

A Sárosi kisasszony ökegyelme jobbágyán Boronyai Istvánnál maradt fl. 8. maga szőlőjét kötötte és testálta érette, amelyet épített nem a földesura, hanem a falu földjén.

Végeztetett az is, hogy az abosfalvi harang désfalvára által hozattassék, addig míg az auditorok hazaszállanak, bizatik Inspector uramra ökegyelmére.

Teremiben

Die 12. Martii ekléziabéli emberek: öreg és ifjú Kászoni János, Szabó István, Szabó János, Csidi Mihály, Magyar István. A Teremi Eklézsia szőlője iránt meg kell találni az Asszonyt Gróf Bethlen Sámuelné asszonyom nemzetes Inspector uram által. Tiszeteletes esperes Solymosi Koncz Boldisár uram Tekintetes Inspector Simon János urammal conferálván 'adományozván' felőle megindítsa. A Teremi Eklézsia bonumiról szóló levelek Kolozsvárott kerestessenek elé. Így szintén a csüdötélki quartáról való levél is, mely a Captalanban meg vagyon írva.

Keresztúrszék, Bodos

Pastor Reverendus Valentinus Dombai et Johannes Bihari rector hic ante tempus aufugit. Caeterum pastor nullo accusatur crimine 'Dombai Bálint lelkész és Bihari János tanító idő előtt elmenekült. Más vád nincs a lelkész ellen.' Az eklézsia Camajának[!] egyike elveszett. Caeterum Causa Pastoris et rectoris decidentem in Keresztúr. Ex in Keresztúr. 'A lelkész és a tanító dolgáról Keresztúron döntenek.'

Bözödújfalú. Pastor Kolozsvári Mihály uram, rector Körispataki Tibodi István nullo accusantur crimine 'nincs ellenük vád'.

[140]

Körispatak

Pastor Michael Oklándi vádolja az ekléziát a bérnek bé nem szolgáltatásával, az Articulus szerint, hogy adminisztráltassék végeztetett.

Pap béri pediglen, minden embertől 3 kalongya búza, egy-egy buglya széna vagy annak való fű. Zab 3 kalongya. Kétszeri szántás, ugar és mag alá való.

Bözöd

Deficiente pastore ministravit rector Stephanus Szász Körispataki, nullo per nunc accusatur crimine. 'A pap eltávozván Szász István tanító helyettesítette, ellene nincs semmiféle vád'. Caeterum observáltatott 'azonban figyelembe vették, hogy Kién Péter templomkerülő ember lévén Csokfalvára származott, intettetett meg, ha <nem> cedal 'felhagy ezzel', bene quidem 'igen jó', ha hol nem, az ekléziából kitiltatik, holta után el ne temetessék, interim 'azalatt' az alul is Tiszt kezében eresztetik ki is ország törvénye szerént prosequáltassék 'törvény szerint járjon el, ítélkezzék'.

Ádám Pál nevű leánya admoneáltatik 'figyelmeztetik, megintetik' ad visitationem, jóllehet processuban 'perben' vagyon férjével, az férjét pedig mint A, citálja Keresztúrra.

Gagyi Gergely uram testált két forintban zálogosított földet, mester számára, ha kiváltja a legitimus possesora 'törvényes tulajdonos' tegye le azon két forintot és zálogosítsanak mást ugyan azon ususra, ezen föld pedig vagyon a Szilasaljban, vicinusi a patak és a Vas-fiak földje.

Az Alsó határban egy darab szénafű a Köntinben, Kelemen Miklósné asszony collátuma 'adomány', holta után legyen a templom számára.

Ugyanott egy kenderföld, pap s mester számára való, vötte az eklézsia a falu földjéből, az eklézsia fl. 3. <ennek felét eladta>.

A Felső határon egy kenderföld, pap s mester számára, conferálta 'adományozott' Huszár Gergely atyafi.

Ismét egy buglyára való szénafű, Hatos György conferálta 'adományozott' pap és mester számára.

Hagymásészék nevű helyben egy hold sovány föld. Cub. 1. Padharin is egy 3 vékás, mester számára való.

Rava

Pastor Johannes Sárosi, rector Lucas Árkosi. Reverendus pastor, rector uti et auditores nullo accusantur crimine. 'Lelkész Sárosi János, tanító Árkosi Lukács. Sem a lelkész, sem a tanító, sem a hívek ellen nincs vád.'

Danka nevű helyben két föld vagyon, melyet bír kurátor Ketskés István, produkáljon mi okon bírja számvetelkor. Ha nem cselekszi tegye az eklézsia kezét reája.

Sákod

Mínthogy nem compareált az eklézsia nec per curatorem, nec per personalem, uti centum ex convincitur 'Mivel nem jelent meg az eklézsia képviselője és a kurátor sem, büntetést kell fizetniük' fl. 12. Tiszteletes esperes uram exigálja nunc pastor 'gondoskodják arról, hogy a pap' Andreas

Kelemen, az eklézsia emberi s az egyházfiak jöjjenek Keresztúrra ad rationem reddundam 'hogy számot adjanak' miért nem compareáltak 'jelentek meg'.

[141]

Horváth Zsigmond, Hegedüs Gergely mint, hogy bért nem adnak exegáltassék 'követeljék' rajtok. Kádár Mihály ifjú legény adassék külső Tisztek kezébe.

Philep János martimoniális causája transferatur in Keresztúr Philep János házassági ügye Keresztúrra utaltatik át'.

Pipe, Véczke

Pastor Reverendus Franciscus Újfalvi, mester Túri Márton. A búni ezüstpohár engedtetett a pipei eklézsiának, ad certum temporis usum 'meghatározott ideig használatra'.

Veress karmasin selyemmel varrott keszkenőt adott egy nagykendi asszony.

Keresztúr

Visitatio Generalis peragitur convocatis Fratibus ex pagis divertis. In templo instituitur censura Reverendi Domini concionatoris Danielis Csokfalvi, uti et rectoris Johannis Benczédi. 'A különböző falvakból összehívott hívekkel megtörtént a generális vizitáció. A templomban lezajlott Csokfalvi Dániel lelkész és Benczédi János tanító megvizsgálása.'

Mint másoknak úgy tiszteletes esperes Bölöni János uramnak is igen serio imponáltak 'komolyan meghagyatik', hogy az őkegyelme inspectiója alatt levő minden eklézsiának kinek-kinek legyen könyve, melybe azon eklézsiának reditussi és expensai 'bevételei és kiadásai' felíratassanak.

Nemzetes Kolosvári Rhener Szóts István uram adott a keresztúri eklézsiának egy lábos, hólyagos, kívül-belül aranyas ezüstpohárt.

Végeztetett, hogy a papság ház körül levő építés végbemenjen ezen esztendőben leendő pünkösöd napjára, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12., mint a skóla iránt.

A keresztúri eklézsiában az egyházfiak a fa bért intra quindenam 'tizenöt napin belül' mind pap s mind mester részéről adminisztrálják, másként fl. 3. convincaltatnak 'büntettetnek'.

Pap és mester proventusok 'jövedelme'

Ha kinek húsz kalongya búzát ad Isten, két kalongyát adjon a papnak, egyet a mesternek. Ha kevesebb, fele bér legyen. Zab egy kalongya, mesternek fél kalongya. Minden ember egy-egy szekér fát, melynek harmada legyen a mesteré. A tehetős özvegyasszony is adjon egész bért, a fonásával élő asszony adjon három sing vásznot. Minden fordulóra szántás legyen a pap számára öt-öt véka fereje, kétszer megszántassék s elvettessék. A marhátlan emberek, akik nullo modo occopomisálhatnak 'akik semmilyen módon nem teljesíthetik', kétnapi dologgal vagy egy véka búzával tartozzanak s két véka zabbal. A mesternek bérin felül a harangozó kenyérért öt-öt kéve búzát adjanak.

A fiatfalvi ekléziában pedig az ott szolgáló mesternek adassák azon kenyér.

Boldogasszonyfalva

Pastor Michael Árkosi. Rector a Dominus Aeneas Dersi, rector in Újszékely. 'Pap Árkosi Mihály. Tanító Dersi Éneás az újszékelyi tanító.'

Végeztetett, hogy az újszékelyi és a boldogasszonyfalvi ekléziák is a proventust 'jövedelmet' a pap és mester részére a keresztúri ekléziának ususa szerént adminisztrálják.

A skóla fundusára Boldogasszonyfalvára házat építő ember adjon bizonyos taxát az ekléziának, de a communis contributió alól (ecclesiasticus nem lévén) nem exempláltathatik 'a közadó alól nem menthető fel'.

Tordátfalva

Pastor Stephanus Szentgyörgyi, rector Ádámosi nullo accusantur crimine. 'Szentgyörgyi István lelkész, Ádámosi tanító semmivel sem vádoltatik'.

[142]

Tetszett a Szent Vizitációnak, hogy Nemes János kurátor atyánkfia a nála levő pénzről adjon finaliter 'végre' számot, ha adósságban vagyon, felvegye Szent György napjára, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12. Volt pedig summája a pénznek fl. 42 // dénár 28. Mint egyéb ekléziákban úgy itt is könyv készíttessék az eklézsia szükségére.

Csehétfalva

Pastor R. D. Michael Gálfalvi. 'Pap Gálfai Mihály.' Pastor ex auditor excusantur. 'A papot felmentették a meghallgatáson.'

Szentmiklós és két Kede

Pastor Reverendus Dominus Moses Musnai 'pap Musnai Mózes', marasztása legyen in suspenso 'felfüggesztve'.

Curator ibidem 'az ottani kurátor' Imreh Mihály uram adjon ökegyelme számot esperes uramnak

Deliberatum 'Határozat'

Oklándi Ferenc prédikátor atyánkfia supplantációval 'csalással, kiszorítással' vádoltván Musnai Moyses szentmiklósi prédikátor atyánkfia ellen, constálván hiteles testimoniálisokból 'hiteles beszámolókból ismerve' sőt becsületes személyeknek relációjokból 'jelentéséből', juxta canon ab officio suspendatur ad beneplacitur Sanctae Visitationis 'hivatalából függeszék fel a Szent Vizitáció döntéséig'.

Noha világosan nem constál 'ismerik', hogy Musnai Mojses atyánkfia szólott volna olyan szókat, hogy ajándékért akarnának némelyek Szentmiklósi Ekléziában papot hozni, mindazonáltal lehetett hasonló szó, azért azon dologról atyafiságosan békéljenek meg, és noha controvertálják a vocatio adást 'ellene szegülnek a meghívásnak' mindazonáltal arra láttatnék hajolni, hogyha egy kalongya bérét a kedei kántor számra engedi maga bérének defalcatioval 'csökkentésével' megmarasztatik, és hogy Canon ellen nem cedalt 'vétkezett' azért nem marasztatott. Tetszett azért, hogy az vocatio 'meghívás' helyben hagyattassék.

Mojses Musnai accusatur negligencie convincitur fl. 6. 'Musnai Mózes hanyagsággal vádoltatik és megbüntettetik 6 forintra.'

Deliberatum ad instantiam Reverendi fratris Francisci Oklándi: suspensionem ab officio redimat multa preanimali[?] fl. 6. ad instantiam concessa ad fl. 3. 'Határozat Oklándi Ferenc fellebbezésére. A felfüggesztést megváltotta 6 forintra, most kérésére ez 3-ra csökken.'

Énlaka

Philep Mihály s Györgyfi Mihály nem frequentálván a templomot azért intessenek meg, ha nem cedálnak 'engedelmeskednek' a külső tiszték kezébe bocsáttatnak, ezek felett tisztességes temetést ne várjanak eklézsia bonumiban nem részesülnek.

Sákod

Deliberatum in causa matrimoniali nobilis viri György Ferenc junioris ut A. contra ex adversus uxorem suam Saram Adám ut I. 'Határozat ifjú György Ferenc nemesembernek, felesége Adám Sára elleni válóperében.' Mivel hűtlenül hagyta el az I. az A-t hiteles relatoriából is constal 'jelentésből is ismerve', hogy hivatván hűte mellé nem cedált 'engedelmeskedett', azért intra quindenam ha redeál 'ha tizenöt napon belül visszatér' a I. bene 'jó', ha különben a vakmerő házásokat, feriálható articulus szerint prosecuálja 'törvény szerint sújtható módon járjon el, ítélkezzék' az A az I-t.

[143]

Szentmihály

Ubi concionatu Reverendus Dominus Johannes Bölöni, senior Dioceseos Udvarhely Rector Dominus Aeneas Dersi. 'Ahol prédikátor Bölöni János, Udvarhelyköri esperes, tanító Dersi Éneás'

Kelemen András atyánkfia vádolta tiszteletes esperes uramat azzal, hogy mikor marasztása lött volna Bordoson, egy embernek tekintetiért turbáltatni 'elmozdítani' marasztatása után engedte volna. 2do. Valami gonoszságnak elpalástolásért borbéli ajándékot vött volna.

Notarius Dombai Mihály uram ellen panasza Kelemen András atyánkfiának, hogy prédikálni hívatatván Véczkére pertipiálta 'elvette' ökegyelmétől a funkció, maga notárius uram álván elé.

Kelemen András atyánkfia vádoltatik felettébb való excessusokról 'kihágásokról', a relatoriák 'jelentések' vannak Dombai Mihály notárius atyánkfiánál, hozza elé a zsinatban.

Deliberatum super causa Reverendi Domini Michaelis Dombai concionatoris Bordosiensis. 'Határozat Dombai Mihály bordosi prédikátor ügyében.'

Tagadhatatlan dolog az, hogy a Bordosi Eklézsiában levő öreg atyánkfiát ökor s számári szidalommal illette. 2do. Mikor Úri-vacsorát akart volna venni azon ember, Dombai uram praetermitálta 'elutasította' és így az atyafiát siralommal bocsátotta el a templomból. 3. Hívattatván Székelyszállásról prédikálni funusra 'temetésre' Kelemen András atyánkfia, Dombai Mihály atyánkfia funkcióját intercipiálta 'elvette', mondván azt, hogy nem szabad jobbágy ember teste felett két prédikációt instituálni, sőt azért megbüntetteté, maga pedig peragalta 'végrehajtotta, megtette'. Tetszett a Szent Vizitációnak, minthogy azon atyafival azon vétkéről megbékélt, a két utolsó vétkéért pedig per florenos convincaltassék 'büntetessék' fl. 12.

Causa matrimonialis Barbara Gáluti A. contra I. adversus maritum suum Stephanus Musnai. A exhibit relatorias I. sollicitat ulteriorem exmissionem. Deliberatum. Non conceditur. 'Gáluti Barbara házassági ügye férje Musnai István ellen. A. beszámolókat mutat fel, I. kéri, hogy mondják ki az utolsó megbocsátást. Határozat: Nem engedtetik meg.'

Delibetarum 'Határozat'

Világosan constal legitime exhibealt relatoriákból 'megállapítható a beszámolókból' az A-nak, hogy az I. az A-t, mind rágalmozással illetve Isten ellen való káromlásokkal, hamis esküvással magát infamálta 'megbecstelenítette', sőt feleségét halállal fenyegette meg, ami nagyobb gonosz szándékának indulatját is mutatta ragadván üszöket 'parazsat', hogy a ház félgújításával feleségét ben égesse, torkára állván fojtogatta és vérben keverte, amelyből halála következhetett volna az A-nak, tetszett azért a Szent Vizitációnak, hogy az A. az I-től divortióltassék et ad ulteriora vota transmittáltassék 'és az utolsó fogadalomra ne hagyatkozassék' az I. pedig ligaban hagyattassék, sőt az eklézsiái szabadságtól abscondáltassék 'megfosztattassék', és az A. ha mi javai vannak nála az I-nek, restituálja egészen.

Deliberatum super eo. 'Határozatott erről'

Fordulván elé azon dioecesisben levő némely atyafiáknak rendeletlen magaviseleéseket értette világosan a Szent Vizitáció többi között az is, hogy tiszteletes Szentmártoni Tamás vargyasi prédikátor atyánkfia tiszteletes esperese parancsolatját posthabealta 'nem teljesítette', három ízben is nem copulálván 'adván össze' bizonyos személyeket, sőt két eklézsiát is laetált 'megsértett'. Így szintén a homoródszentmártoni prédikátor Musnai Mihály atyánkfia is directe a vocatiora 'az idézésre szándékosan' meg nem felele, hanem in suspenso 'felfüggesztve' [...]

[144]

azért canon szerént convincaltatván ‘megbüntetvén’, az executio ‘végrehajtás’ esperest uramra bizatik. Szintén így Georgius Bíró is súlyos uszrossággal ‘kamatra kölcsön adással’ (melyről egy néhányszor meginttetett, büntetett nem cessalt ‘hagyott fel’ még is) ezek nyilván való bizonyságokból constalván juxta canonem’ törvény szerint’ megbüntettetik.

Deliberatum ‘határozat’

Petrus Kövendi musnai prédikátor atyánkfia is directam ‘egyenesen’ nem adván választ az eklézsia vocatiojára ‘hívására’, canon szerént convincaltatik ‘a törvény szerint megbüntettetik’.

Marosszék, Szentgerlice

Pastor Reverendus Dominus Senior Stephanus Dalnoki, rector D. Boros. ‘Pap Dálnoki István esperes, tanító Boros D.’

Imponáltatik ‘meghagyatik’ tiszteletes esperes Dálnoki István uramnak, hogy az eklézsianak jószági örökségi iránt inquiráltasson ‘kutathasson’, kikeresvén vétesse jó rendbe.

Item. Könyve íratassék az eklézsianak.

In Anno 1709 a pestisben testamentaliter legált bonumok ‘végrendeletileg örökbe hagyott javak’, jure perpetuo ‘örökjogon’.

Vég <Gagy> *Hegy megett* hagyott egy orotvány földet az erdő mellett, fele a pap számára, fele az eklézsiaéra menjen. *Ezt hagyta Veres András az Timakban.*

Veres András is hagyott a Virgó szőlő-hegyben egy darab szőlőt ilyenképpen, hogy fele legyen Benke István öccsée, fele az eklézsiaé, az eklézsianak adós maradván fl. 12. azért az eklézsia is ne keresse maradékin.

Adósságban elfoglalt belső erdőségek. Farkas Mihály háza in fl. 22. Szabó Mihály in fl. 43.,66. Veres Márton háza pedig amint vette és az épületeknek becsüéig. *Ezek mind kiváltattak.*

Szentrontás

Censura pastoris Reverendi Michaelis Szentpáli et rectoris Pauli Szentmártoni. ‘Szentpáli Mihály pap és Szentmártoni Pál tanító megvizsgálása.’

Fazakas Márton titkan frequentálja a templomot s feleségétől is külön van, admoneáltassanak ‘figyelmeztessenek, megintessenek’ mégegyszer, ha nem cedál ‘engedelmeskedik’, tiszta kezében adattassék, <és illendő> a megálló fél hívassa a mást hűti mellé, nem cedálván ‘engedelmeskedvén’ excludáltassék ‘zárassék ki’ azon obediens ‘engedelmes’ fél excludáltassék ‘zárassék ki’.

Szentlászló, Gálfalva

Pastor Reverendus Dominus Georgius Kénosi, rector D. Nicolaus Bölöni quorum sit censura. Controversitur solum matrimonium rectoris. 'Kénosi György lelkész és Bölöni György tanító megvizsgálása. A vita tárgya csak a tanító házassága.' A megmarasztott mestert esperes uram assessorival együtt elítélte Szentlászlóról. Belső javai az eklézsiának elvesztenek Markodi Péter egyházfi és Sigmond Istvánék idejében a búza veremből, részes volt ebben Komjátszegi nevű ember is.

Tetszett a Szent Vizitációnak, hogy a bálintfalvi ember, Pál György a mellette lakó gyanos asszonyt removeálja 'elküldje', különben a templomból excludáltatik 'kizárják', ha azzal sem gondol az articulus 'törvény' szerént a Dominus Terestris 'a földesúr' veresse kalodába.

Csokfalva

Pastor Andreas Tordai, rector Franciscus Váraljai. 'Pap Tordai András, tanító Váraljai Ferenc.'

Tetszett a Szent Vizitációnak, hogy amely földek az eklézsia számára szántatnak, ezután
[145]

is azon ususra 'használatra' fordíttassék, ha más belé megyen, maga ususára 'használatára' szántván toties quoties 'annyiszor ahányszor' minor potentián 'kisebb hatalmaskodásnál' maradjon, és egyszersmind bele vetett gabonáját is cum usu fructu amitálja 'termésével együtt engedje át'.

A parókia körül építéseket is végben vigyék, ha a dékányon s egyházfiakon múlik el florenis ternis convincaltatnak 'három forintra megbüntettetnek', ha kik pediglen az egyházfiak requisitiojára 'kérésére' nem engedelmeskednek toties quoties 'annyiszor ahányszor' florenis singulis 'egy forintra' megbüntethetnek.

Csikszentmárton

Prédikátor tiszteletes Magyarosi István uram, mester Gálfalvi Márton atyánkfia.

A papbér iránt végeztetett, minthogy a vadadi eklézsiának elszakadása miatt a bér megkevesedett, ezen defectus seu specificé 'ezen mostani speciális hiányosság' akár szántással suppleáltassék 'pótolassék' és így kész lesz mind maga s mind successori 'utódai' azon eklézsiákban való szolgálatra, azaz Jobbágyfalvára és Búzaházára is.

A cintermet megépítse a dékány pünkösöd napja előtt sub fl. 6.

Kál

Deliberatum in causa Nobilis D. Nikolai Nagy ex Kál. 'Káli Nagy Miklós nemes ügyében határozat.'

Káli Nagy Miklós uram vádoltatván a káli becsületes unitária eklézsiától supra eo, hogy a megye borának árulásának alkalmatosságával a parókiára potentiose ‘erőszakkal’ ment, a bornak csapját kiütötte, a bort elfolytatta. Hívattatván ad visitationem Clarissimi ac Reverendissimi Superintendentis D. Michaelis Almási ‘a vizitátor Almási Mihály püspök elé hívatatván’, tetszett a Szent Vizitációnak az eklézsia kárának refutioján ‘megtérítésén’ kívül tartozzék a potentiáért complex társaival singillatim fl. 200 singillatim ‘az erőszakért minden társával egyenként 200 forintot fizetni’.

Ernye

Pastor presens Reverendus D. Johannes Dersi, rector Stephanus Szentmártoni. ‘A mostani pap Dersi János, a tanító Szentmártoni István.’

Sükös Tamás uram conferált ‘adományozott’ az eklézsianak egy szőlőföldet a kert megett. Vicinusa egyfelől az országútja, másfelől Czírják István.

Erneyi Kis Mihály ratiója ‘számadása’ iránt való controversia ‘vita’ eligazítottassék arról való contractus fide mediante ‘szerződést hitelesen’ írják le. Lévén regiusok ‘királyi emberek, vallatóbiztosok’ Köpeczi Sámuel uram társaival együtt.

Ernye kívánja prédikátorságra szabédi mester atyánkfiát Franciscus Dávid, mesterségre pedig nem acceptálja Enyedi Sámuel atyánkfiát, et rector modernus maneat ‘maradjon az új tanító ‘.

Marusszentkirály

Pastor Reverendus D. Samuel Köpeczi, rector Georgius Ajtai. ‘Lelkész Köpeczi Sámuel, tanító Ajtai György.’

Dersi <Johann> János és Erneyi István atyánkfiainak kezénél elveszvéen T. Szabó Lajos uram Szent Consistoriumunknak szóló levelet, ergo propter negligentiam florenis ternis convincantur ‘hanyagság miatt három forintra büntessék’.

Contentio orta est inter ‘vita keletkezett’ Dersi János prédikátor atyánkfia és Kis Mihályék között, mivel a prédikátor azt mondotta nem kár, ha a templomban nem megyen is azon atyafi, finita concione ‘prédikáció végén’ az éneklésben az egyházfiat nagy szóval szólította meg, a cinterem rakó fáját elhordotta, amelynek meg a militationis ‘katonák óta’ kedvezett, ergo convincaltassék ‘büntetessék’ ezért fl. 6. Mivel contrario ‘másfelől’ Kis Mihály atyánkfia is böcstelen szókkal illette a prédikátort, ezt mondván: fingik a királybíró s

[146]

igya meg a pap. Sőt még átkozta is. Melyet, ha időn és testibus comprohalhat ‘tanúkkal igazolhat’ a prédikátor a tiszteletes esperes uram előtt convincaltassék ‘büntetessék’ fl. 6.

Innen Isten vezérléséből Kolozsvárra érkeztünk.

[147]

1719. die 10 Maii. Necessitate obveniente officii nostrae non immemores proficiscimur Thordam causa introductionis reverendus dominus superintendens Michael Almási, Johannes Pákej Partialis consistorii Claudiopolitanis Unitariorum membrum: ubi defectu scholae OThordensis suplere volentes, die 11 mensis Maii convocatis parte una reverendis ac doctissimis dominis Gregorio Ekárt Ecclesiae Unitariorum Comitatus Thordensis Sedisque siculicalis Aranyas Seniore, reverendo domino Jacobo Ajtai Ecclesiae Unitariorum Bagyoniensis pastore, jurato Ecclesiae earundem notario, reverendo domino Georgio Ádámosi Ecclesiae Unitariorum OThordensis ministro, parte vero altera generosis dominis Ecclesiae Unitariorum OThordensis proceribus, shcolam petentes, signo dato, auditorium ingressi facta recommendatione a supra memorato reverendo domino superintendente obtulimus humanissimum dominum Baltasarum Koncz juniorem Solymosium ut rectorem, qui oratione introductoria non parum commoda, de necessitate institutionis juventutis habita cum applantu omnis ordinis auditorum receptus et rector scholae ejusdem praepositus est. ‘1719. május 10. Kötelességünket elmulasztani nem akarván elindultunk Tordára, úgy mint Almási Mihály püspök, Pákei János a kolozsvári parciális konzisztórium tagja, ahol az ótordai iskola hiányát megszüntetni akarván május 11-én összehívtuk egyfelől Ékárt György aranyosszéki esperest, Ajtai Jakab bágyoni papot, az unitárius egyház jegyzőjét, Ádámosi György ótordai papot, másfelől pedig az ótordai egyház vezetőit, akik akarták az iskolát. Egy jelre bevonultunk a terembe, s a fent említett püspöktől értesültünk, hogy az iskola tanítója ifjabb Solymosi Koncz Boldizsár lesz, ő pedig nagyon is illő és megfelelő beszédet tartott az ifjúság nevelésének szükséges voltáról, amelyet a minden rendbéli hallgatóság nagy tapssal fogadott, s ő az iskola élére állott.’

Occasione eiusdem introductionis puncta et postulata quaedam ad dirimendum proposita examinata, ruminata et ut licuit discussa modo tali quo. ‘A beiktatás alkalmából bizonyos pontokat terjesztettek elő, abból az okból, hogy alaposan megvitassák és megtárgyalják ezeket.’

Sequuntur descripta sunt. ‘Ezek a következők.’

1mo. Difficultates quaedam ac dominis studiosis in tribus punctis clausae proponuntur contra humanissimum dominum Stephanum Dersi, nunc pastorem Széplakiensem. 1. Ratione cujusdam collationis apud se decentae. 2do. Ratione quarundam pecuniarum corrasarum sibi asservatarum, quae ipsum non concernebant. 3. Ratione institutionis lectionum negligentiam rectoris accusantes. Has absentia rectoris discutere non sivit. Restant ad dirimendum ‘1. Három pontban rögzíthető nehézségek, amelyek a diákok Dersi István most széplaki lelkész ellenében terjesztettek elő. Az első arra vonatkozik, hogy kivel hasonlította össze magát. A második arra vonatkozik, hogy az összegyűjtött pénzből illetéktelenül magához vett valamennyit. A harmadik arra vonatkozik, hogy

a tanító hanyagságból nem tartott meg bizonyos órákat. A tanító távollétében ezeket nem lehet megvitatni. Ezek megvitatandók maradtak.’

2do. Puncta 4tuor Sanctae Ecclesiae Unitariorum O Thordensis coetum ejusdem scholae spectantia proponuntur cum quaerelis contra membra ejusdem coetus, nominatim contra juvenes Johannem Tobis, Stephanum Bartha et Georgium Verner ut sequuntur. ‘2. Az ótordai unitárius ekléziának a coetusra vonatkozó négy pontja, amely panaszokat fogalmaz meg az ifjúság, név szerint Tóbis János, Bartha István, Verner György ellenében.’

1mo. Ugyan tudjuk, sőt köztünk levő öregeberek úgy adják értésünkre, hogy eleitől fogva ez az tordai skóla az benne levő ifjúsággal együtt, mindenkoron az Tordai Unitária Eklézsia jurisdictioja alatt volt, másként, mint ennyi adversariusok ‘ellenfelek’ közzé tétetett, nem is subsistálhatott ‘létezhetett’ volna. Különbén is az tordai skólabéli déákság Kolozsvárról csak septimánalis divisioval tartatott, s tartatik (az mely igen keveset téssen), egyéb szükségeket, az mint mi túllünk is, Isten jó voltából kitelhetett, melyet nem sajnálottunk eddig örömet segítettük. Karácsonyi kántációkor az 3 sátoros innepi astatiokor böjtbéli coetiokor, mindennapi kétszeri kántációkor adakozásunkat tiszta szívvel közlöttük, ha mikor értettük valamelyiknek vagy betegségét, vagy egyéb fogyatkozását, ügyekeztek kívánságát suppléálni, sütöttünk, főztünk, mostunk reájok, ha requiráltak ‘kérték’. Ha olykor mi panaszok ellenek az skólán kívül eshettek, az mint gyakran meg voltak, mellettek felkelni és mindenben becstelenségünk el is defendálni készek voltunk, sőt sokszor az idegenektől sok szenvedésink voltak miattok. Mégis tumultusok alkalmatosságával Kolozsvárról vettek olyan biztatást, hogy semmi dispositioja, jurisdictioja az tordai ekléziának az tordai deákokon nincs, nem is volt, az mely biztatás nevelte és ugyan szülte benne kezdett szándékjokat. Amint, hogy az két eliminált deákok is elsőben haza jöven Kolozsvárról, s megmondván nekik az eklézsia végezését, hogy nem szabad bemenni az skólabába, nem hajtván semmit az eklézsia végezésére és az skólabai törvényre, sokszor iterált ‘ismételt’ cselekedetek szerént az skólabát meghágván éccaka, vakmerőül bementek.

2do. Nem emlékezik senki közülünk arra, hogy ez az tordai unitarius skóla és abban levő ifjúság ugyan az Tordai Unitária Ekléziával valaha ilyen bő mértékben ellenkezett volna, mint már egy darab üdőtől fogva az sok ellenkezők között

[148]

azoknak örömökre, minekünk szomorúságunkra s gyalázatunkra például máig is fenn tart. Sőt még a természettel is ellenkezik, hogy valaki az véle jól tevőre felemelt karral, megátalkodott nyakkal totis viribus támadjon naponként, studio szomorítsa, keserítse. Így jártunk mi az mű tordai skólabánkban, némelyeket majd gyermekségéből, annak mocskából, tudatlanságából felvett és tartott némely ifjakkal, sőt az Dávid panaszja szerént Psalmi 41. az kik kenyerünket ették lábát emelték ellenünk.

Minemű dolgokat cselekedtek ezen skólában, az minapiban nem csak mi köztünk és nálunk, de még az idegeneknél is csudául tudva vagyon. Melynek orvoslását az dolgoknak veszedelmes volta mind siettette, mind magával úgy hozta az mint lött, melyek ex actibus ipsorum, et deliberatis nostrorum ‘a mi tetteinkből és tanácsainkból’ kitetszenek.

Reméljük vala, hogy már abbéli keserítettésünk és szomorúságunk megszűnnek, de nem, sőt nevezetesen hárman, kiknek is kétszeri obligatiójok volt az eklézsiától való dependentiára, máig is nagyon funáloznak ‘gúnyólnak’, bennünket magok conventiculumokba csúfolnak, nevezgetnek. Bizonyítják ellenünk való rosszindulatjokat, mert az üdőtől fogva azoknak ketteje süvegeket, mint emberséges ember kivált skólában tanulók, mint az előtt, s mint az többi előttünk nem emelítik, hanem contemptive csak billentik, az harmadik ugyan teljességgel nem is emelik. Observáltuk templomból kijöven előttünk mentek el a szokás szerént, nem köszönt, meg is szólítván egyikünk azért az parasztságért, azt felelte vissza, hogy soha sem. Mesterjek (az többi között) veszedelmes beszédjeket értvén hozzájuk, kamarájokban felmenvén s admoneálván ‘figyelmeztvén, megintvén’ róla intését szentől szemben megkacagták, jó intéséért háta mege becstelenítették, éneket mondván utána etc. Exactorjokat, ki gyakrabban látta fesletségeket, értette indulatjokat, hallotta beszédjeket, megintvén opponálták magokat, mortificáltak, fenyegették, kamarája falát darab fákkal verték. Elhitettük magunkkal, hogy az első motusoknak is ezek voltak instigátori, az mint hogy mikor az két deák elsőbben az eklézsia akaratjából megfogott, vasba veretett, ezek indíták az rebelliót az skólában, ezek lőnek az Brontesek, kik leverték lábokról az vasat az incaptiváltattaknak, ezek közül támada vezér, melyet déltől fogva estig kiáltozták, hogy adott az Isten jó vezért, ezek verték halálra deáktársokat, hogy nem consentiált velek etc.

3tio. Nem kicsin szomorúságunkra vagyon az is, hogy az mely excessivus az ő excessusa szerént való poenát itt elveszi, Kolozsvárra menvén, ott nagy pártjok fogással, szánakozással bennünket contemnállással (sőt némelyikünket nevezgetéssel is) eklézsiánk gyalázatjára az skólába befogattatnak, és mint mindenütt magokat becsülettel viselt személyek úgy tartatnak. Mint ennekelőtte circiret Annis 5, egy Dálnoki nevű erkölcstelenségiért innét kicsapattatván, Kolozsváratt recipiáltatott és ott is itt elkezdett praxisát újította, azután mesterségében rossz erkölcsit ugyan meg is bizonyította. Hasonlóképpen most az ki innét elimináltatott érdeméért, az ki nem is valami jó reménységű, ott becsülettel acceptáltatott, de bár jó reménységű lehetne is tanulásra nézve, haszontalan, juxta illud: Qui proficit in studiis et deficit in moribus plus deficit quam proficit ‘a mondás szerint: Aki halad a tudásban, de romlik az erkölcsben, az inkább megy hátra mint előre’. Eleitől fogva iterális conclusionibus confirmáltatott jó rendtartás is volt, hogy az tordai skólában promoveáló jó ifjú recommendatoria nélkül be nem mehet az kolozsvári skólába. De most minden recommendatoria nélkül, bár cégéres vétkiért kicsapatott is, befogadtatik.

4to. Az elmúlt nemes országgyűlése alkalmatosságával Kolozsvárra küldöttük volt expressus becsületes atyánkfiát, hogy az tekintetes státus előtt az itt meglőtt skólabéli tumultust, annak processusát genuine ab initio 'lezajlását a kezdetektől' mint volt, declarálja, és az sinistra informátiókra eklézsiánk ellen megindult elméket csendesítse, ugyan azon informátiókra az itt való mester változásának káros voltát elő adja, melyet őkegyelme véghez is vivén, s voltaképpen a tekintetes státussal megértetvén s elhitetvén, az tekintetes státustól declaráltatott helyben hagyása. De látjuk az tekintetes státus akkori determinatiójának változását,

[149]

melyet heába bánnak, csak tartjuk nagy szégyennek kiesni eklézsiánknak, hogy ennyiben való tekinteti megvettetésben ment, melyért az Kolozsvárról jött Bolond titulusunk helyére való állíttatásának útját is (noha nem örömet) másutt kell keresnünk, nem lévén ott kinek panaszoljunk és orvosoltatását ki előtt munkálodnunk. Melyet mi becsületes atyánkfiától hallani bizonyoson értettük. Ex his.

Postulata predictae Sanctae Ecclesiae Thordensis 'A tordai szent eklézsia követekései'

1mo. Az skóla dolgának determinatióját tudni akarjuk.

2do. Az bosszúságunkra itt lakó, minket csúfoló s magok reverzálisát nem obszerváló 3 deákok innet való amotiojokat absolute 'teljes kizárásukat' kívánjuk.

Mindezeknek, ha megfogyatkozunk orvosoltatásában, minekünk vétékül ne tulajdoníttassék, ha magunknak kell remediumot keresnünk.

In quorum supra memoratorum juvenum causa taliter est deliberatum 'A fent említett fiatalok ügyében a határozat a következő'. Az tiszeteletes eklézsiától vádoltatván mostan az ótordai skólában commoráló 'lakó' deákok, nevezet szerint Tóbis János, Bartha István és Vernes György magok illetlen viselésével, szó és cselekedetbeli fogyatkozásokkal eklézsiához s annak patronusihoz való engedetlenségekkel, melyről végezteték, hogy az ketteiknek, úgy mint Tobis János és Vernes Györgynek dolgok míg jobban megtudatik, s az bizonyosságok behozzák, suspendálódjék, az mi pedig Bartha Istvánt illeti (világos lévén az ellene való vád) végezteték, hogy azokat az személyeket, az kiket megbántott, alázatosan megkövesse és ennekutána mind ő s mind az többi úgy componálják 'rendezzék' magokat, hogy praelatussit 'papjait' se szóval, annál is inkább cselekedettel, se egyszer, se másszor meg ne szomorítsák, sőt engedelmisségeket eklézsiához való magok alkalmaztatásokkal in justis et licitis 'a jogos és megengedett dolgokban' megmutassák, secus 'másképpen' ha csak miben ez ellen impingálnák 'vétkeznek' is mostani dolgok, recurráljon 'fellebbezzen' vagyis érdemek szerint megbüntettessenek.

3tio. Postulata Ecclesiae Unitariae OThordensis ‘Az ótordai eklézsia követelése’ 1. Mivel, hogy az az jó rend eleitől fogva megtartatott, hogy az tordai skólában promoveálódó ifjú Kolozsvárra bémenvén, recommendatoria nélkül be nem vétetnek, mostan is ez az jó rend, hogy megtartassék, serio megkívánják. 2do. Ellenben az kolozsvári deákok is akármi kedven kijöven Tordára, mint exemplárok úgy viseljék magokat, különben ha immorigerusok ‘engedetlenek, lázadók’ lesznek és az societasban rossz példájokkal okot vagyis alkalmatosságot szolgáltatnak (úgy mint skólában való részegeskedésekkel, kártya s kockázásokkal, gonosz tanácsadásokkal, haszontalan biztatásokkal), melyekkel corrumpálhatnák ‘megronthatnák’ az egész társaságot juxta illud: Corrumpunt mores bonos consortia prava ‘a mondás szerint: A rossz ország megrontja a jó erkölcsöket’. Megintetvén az mestertől, ha renuálnak, plena autoritas engedtetik az mesternek, hogy az ilyeneket az skólából kiigazítsa, vagyis kiküldje.

4to. Az Tiszetes eklézsia (mivel az mostan introducált mester atyánkfia az mester lakóházát pusztán találta, minden appertinentiák nélkül) obligála magát, hogy az mi kívántatik az házhoz, minél hamarébb elkészítetteti és ennek utána azokra gondot visel.

5to. Végezteték, hogy az skólában esett rujnákat ‘omladozásokat’ kurátor uraimék megorvosolják, az körül lévő sövénykertet megerősítsék, az haszontalan ajtókat, réseket bécsinálják, erre való költségre rendeltetett az skólába levő zsendely ára, mely pénzül percipiálva vagyon fl. 30 // den. 60. Zsendelyül rész szerint quietantiákra kölcsönben vagyon kiosztva 10500, conservátaban vagyon 3500, mindezek kurátor Pálfi György keze s gondviselése alatt hagyatnak, ki is ezután mi költség esik, tegye az itt lévő tiszteletes pap atyánkfiával megegyező akarattól s végezésből.

6to. Hozódjék elő az exemplárok dolga, ezek felől az praedecessor mester Dersi István uram tud szólni.

[150]

7mo. Az torockai mester Fejérvári György atyafinak dolga halasztaték az Szent Generálé Consistoriumra, az alatt evocáltassék.

8vo. Az skólában lévő collaborátoroknak salariuma felől végezteték, hogy mivel az itt lévő patrónus uraimék fiai taníttatnak, tőlek is várják fizetéseket, ha deák lészen, annak adattassék az fizetés, ha pedig az humanissimus rector magára vállalja az collaborátorságot, szabadságában álljon, patronus uraimék is reá ígérék magukat s annuálának.

9no. Végezteték, hogy ha valaki az deákok közül az skólai törvényeknek nem engedelmeskednének, azok ellen autoritása legyen az mesternek, hogy incaptiválja, convocalván az patronusokat, lássanak törvényt, és ha az dolog morat patial ‘halasztást tűr, elhalsztható’, referálják az kolozsvári tiszteletes Consistoriumnak, mint főnek, ha pedig veszedelem vagyon az haladékban,

adhibeálják ‘felhatalmazzák’ az reverendus domunus seniort egy vagy két assessorral, s úgy vegyék az dolgot executióba.

10mo. Végezteték, hogy az tiszteletes tordai mester atyánkfia akár honnan abveniáljon valami alamizsna, de ha az tekintetes patrónus az ki conferálja ‘adományozza’ abban repartitiót térszen, elégedjék meg azzal, az mi neki külön conferáltatik ‘adatik’, particeps az coetuséban ‘a cötuséban részes’ ne legyen, ha pedig az collátum repartiale nem léssen, tehát az régi bévött szokás szerint, mint két deák, annyit vegyen az mester magának.

Constitutionibus his taliter peractis anno die locoque supranotatis die 12. mensis Maii ecclesiam supramemoratam membraque ejus Deo et favori ejus recommendantes valedictione facta itineri nos accinximus profeciscentes Járám. ‘Ezeket így elhatározván a felül mondott év május 12-dik napján az eklézsiát Isten kegyelmébe ajánlván elindultunk Járárba.’

Anno 1719 Die 12. Maii Generalis Visitatiót instituálván tiszteletes püspök Almási Mihály uram adjunctusival, iszetletes Ekárt Gergely esperes, tiszteletes. Pákei János kolozsvári unitária prédikátor és az Alsó-Járai Eklézsia prédiktora, tiszteletes Hévízi Mihály uraimékkal együtt, jelen lévén más részről azon Járai Eklézsia becsületes patronusi nemzetes Pápai György és Zsigmond uraimék az eklézsiának becsületes tagjaival együtt, mely vizitáció alkalmatosságával elsőbben is az nemesség írásban adá bé holmi difficultásokat az közrend ellen, melyek bizonyos punktumokból állanak ez szerént:

1mo. Nem kevés prejudiciumára és injuriájára ‘kárára és igazságtalanságára, bántására’ vagon az Alsó-Járai Unitária Eklézsiában levő nemességnek, hogy azon eklézsiában levő közrendű nép, minden ok nélkül semminemű eklézsiái dolgokban az nemességet admittálni és adhibeálni ‘csatlakozni és részt venni’, sőt velek consentiálni ‘egyét érteni’ nem akarnak, hanem inkább csak magokat akarják eklézsiának tartani, és ha magok között találkozik is olyan, az ki némelyek gonosz inventiójokat ‘ötleteiket’ nem javalják, azokat exulálják ‘elűzik’ és csúfsággal illetik.

2do. Az régi megerősített és jó szokásba ment rendtartást penitus tollálni ‘teljesen kiiktatni’ akarja ezen közrendű nép, tudniillik soha papot s mestert annak idejében nem marasztanak, sőt ha veszik észre, hogy az nemességnek vagon kedve valamely tanítóhoz, annak mindjárt ellene munkálkodnak és propria autoritate ‘saját jogon, hatáskörben’ papot, mestert turbálni ‘elmozdítani’ akarnak és titkon gyűléseket csinálván azoknak béreket limitálják és magoknak majd minden esztendőnként más-más tanítókat keresvén, azoknak hírek s akaratjok ellen az nemességnek hivatalt adnak.

3tio. Hogy az nemességnek az mi kevés collatiója és beneficiuma ‘adománya és pénzbeli segítsége’ lehet, azt az parasztság magok tartozó és szokott bérekben az tanítóknak imputálni akarják ‘akarják beszámítani’, sőt ami nagyobb ami collecta ‘gyűjtés’, és együnnen s másunnan régtől fogva,

jobb része pedig az nemességtől proveniálván ‘származván’ összegyűjtetett, azt magok autoritásokból ‘maguk jogán, hatáskörében’ kezekben erőszakosan kivevén dissipálták ‘megsemmisítették’ és magok között felosztván semmit befizetni nem akarnak, hanem inkább kézzől-kézre adják egymásnak.

Verte duo folia et videbis signum. ‘Fordíts két fóliót és meglátod a pecsétet.’

[151], [152], [153]⁴

[154 üres]

[155]

4to. Fő patronusunk halála után az kurátorság megszűnván egyházfiség interesben való rendtartásnak ‘kamatokról szóló rendtartás’ végezését felbontották contractusokat violálták ‘a szerződéseket megsértették’ és annihilálni ‘megsemmisíteni’ akarják, sőt azon eklézsia földjén levő házaknak privilégiumit ‘kiváltságait’ elrontották, és azon helyekből magok autoritásokkal ‘maguk jogán, hatáskörében’ akarnak disponálni ‘rendelkezni’.

5to. Az eklézsia földjeit, sokakat, kiket magok urainak számokra, kiket magok számokra foglalják, amelyek az protocollumban is fel vannak téve, sőt hatalmasul megszántván dézsmát is róla adni nem akarnak.

6to. Némely eklézsia kaszáló réteinek régiektől meghatározott köveit helyekből kihányván, máshová rakják, és az eklézsia kaszálójából, melyet az papságnak conferáltak ‘adományoztak’ volt régi dicséretes patrónusok, vagyis matrónák, darabonként magokéhoz foglalni akarják.

7mo. Régi jó rendtartás és törvény szerént az határról valami jövedelme volt ezen eklézsiának, azt most egészen kivált az mostani Bírálók magoknak derineálják, és magok consumálják ‘viszik véghez’, hasonlóképpen ha mi füvet taxa szerént kaszálnak is, azt denegálják ‘letagadják’ és az templom számára nem conserváltatják ‘tartják meg’, úgy akik korcsomárolnak is szabott és rendelt taxáját befizetni nem akarják.

8vo. Mindezekre jóllehet az egyháziaknak hitek és kötelességek szerént kellene invigilálni ‘vigyázni’ és róla számot adni, de most már egyházfit sem akarnak tenni, resolváltak ‘határoztak’, melyekből kitetszik ezen községnek gonosz szándékjok.

9no. Mestert semmiképpen tartani nem akarnak, hanem az nemességre akarják vetni, melyet ugyan az nemesség nem controvertál ‘kifogásol’, de hogy az nemesség mestert is tartson, azonban ami collatioja ‘adománya’ vagy az is papnak bérbe imputáltassék ‘beszámítottassék’, nem férhet össze és nem leválhatják ‘nem vállalhatják magukra’.

---

⁴ A 151., 152. és 153. oldalra a vizitációs törvények vannak beírva, amelyeket a jegyzőkönyv végére tettünk át. A főszöveg a 155. oldalon folytatódik.

10mo. Az papot nem marasztván és bért sem ígervén az papnak, mégis azt kívánják, hogy ha mikor halottjak esik, ha csak gyermek is, prédikációt tegyen és szintén úgy szolgáljon, mintha tartoznék.

Mindezeknek megorvoslására jövődöbeli emlékezetnek okáért bizonyos punctumok tétetének, melyek rendszerént így következnek:

1mo. Minthogy minden jó adományok és tökéletes ajándékok Istentől vannak és Őfelsége áldása nélkül minden munkája az embereknek haszontalan, akartuk mi is az mi kötelességünket megmutani abban, hogy elsőben is az Istennek házán úgy mint az templomon kezdjük munkánkat, mint hogy pedig az templomnak tornya rujnára 'omladozásnak' indult, végeztük, hogy az jövő ősszel, ha csak sátéval is megfedtessék az ki pedig ebben nem engedelmeskednek fl. 3. büntetessék, hasonlóképpen az papság házánál is csűr építtessék sub eadem poena 'ugyanannyi büntetés mellett'.

2do. Mox et defacto 'azon nyomban' egyházfiak választassanak ketten, kiknek is nemzetes Pápai György uram assistentiával legyen, mind tanácsával, mind egyéb aránt is legyen segítséggel mint eklézsiáját szerető patronus, ha kik az választott egyházfiaknak engedetlenkednének különkülön valaki leszen fl. 1. poena 'büntetés' maradjon, melynek két része az executoroké 'behajtóké' legyen, harmada az eklézsia ládájába tétessék, minthogy pedig még ládája nincsen az ekléziának, annak minden haladék nélkül való megcsináltatása serio imponáltatik 'komolyan meghagyatik'. Becsületes egyházfiak választatának ketten, egyik Imreh István, az másik László János, mindketten ekléziabeli emberek, kik is hütöt adának, mind azoknak előmozdítására, valamelyek nézik az ekléziát.

3tio. Minden ekléziát néző dolgokban az közrend az nemességgel szép harmóniát egyezséget tartson, ha pedig valaki szakadásra való alkalmatosságot moliálni comperiáltatik 'keresni találtatik' fl. 3. büntetessék, melynek két része az executoroké 'behajtóké', harmada menjen az eklézsia ládájába.

[156]

4to. A megerősítetett és jó szokásba ment rendtartást az köznép az nemességgel egyetértvén sancte et illibate 'szent és sérthetetlen módon' megtartsák papok és mestereknek idejében való megmarasztásokban vagy nemmarasztásokban béreknek fogyatkozás nélkül való bészolgáltatásában, és egyéb eklézsia ügyes-bajos dolgainak igazgatásában, egyszóval mindenekben.

5to. Minden collatió és beneficium 'adomány és pénzbeli segítség' valami együnnenmásunnan corradáltathatik, senki azzal való szabados élését, abból való dipositióját 'igazgatását' se külön, se közönségesen magának ne praesumálja 'fedezze', annál is inkább azt magok közt fel ne osszák, amint eddig igen vétkesen esett és mostan is megvilágosodott az ilyen corradált collatióknak 'adománynak' egymás közt való felosztása, amely pénz azért mostan ki vagyon, ad tempus 'időlegesen' még azoknak kezeknél hagyatik tali conditione 'olyan feltétellel', hogy annak interessét

ad terminum 'kamatait határidőre' beszolgáltassák, summáját is pediglen mikor az közönséges szükség kívánja. Mely pénzről és egyéb eklézsia javairól az letött egyházfiak számot adván, az mostan választott egyházfiaknak adják kezekre igazságosan és annak terminusakor 'idejekor' hűségesen felszedjék s beszolgáltassák.

6to. Az eklézsia földjei, fundusai más helységekben megtartott usus szerént immunitásban 'adómentességben' tartassanak secus 'másképp', ha valaki azoknak privilegiumot bontogatná, háborgatná vagy elrontaná tekintetes főtisztelendő uraimék erejek által articulanter 'törvény szerint' megbüntettetik.

7mo. Az eklézsia földjeinek, rétjeinek sem egy úton, sem más úton való elfoglalásában senki ne munkálódjék, határköveit ne háborgassa, egy helybül más helybe ne collocálja 'ne helyezze át' sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 3., akiknek kezeknél pedig olyan eklézsia földi leend, annak dézsmáját igazán administrálja sub poena articulari de talibus emanata 'az ilyenekre fenntartott büntetés terhe mellett'.

8vo. Az régi jó rendtartás és törvény szerént az határról bejövendő bonumokat 'javakat', melyek nézik a Szentegyházat, úgy mint fű, korcsoma, házbér és egyéb az mi proventus 'jövedelem' lehetne, választott egyházfiak mind az ki elmaradt szorgalmatosan kikeressék, és mind most, mind ezután beszolgáltassák oda az hova illik.

9no. Ezen Járai Eklézsiaiban mivel eleitől fogva pap is, mester is tartatott, mostan is az mester semmiképpen nem amoveáltathatik 'távolítható el', mindazonáltal mivel az közönséges szükség annyira megterhelte az szegénységet, hogy magát teljességgel elégtelennek ítéli lenni, <ha> mind pap, mind mester tartásra, azért az pap bérinek beszolgáltatását az eklézsia magára vállalá, az nemesség is Istenes jó indulatjából obligálá 'kötelezi' magát, hogy ebben az jelen való esztendőben az mestert amivel lehet tehetsége szerint segíti, úgy mindazonáltal, hogy jövendőben az mestertartás felől új determináció 'határozás' legyen.

10mo. Lévén egy Benedek Márton nevű atyafi az Járai Unitária Eklézsiajának egy ideig kurátora, holmi boszúságtól viseltetvén kurátori tisztit, tiszteletes püspök és esperes uraimék hitek s akaratjok nélkül letötte, okát tudakozván, okozá holmi controversiában forgó pénznek, úgymint fl. 5 // den 40 rajta való keresését, melyből mostan magát enodalá 'megfosztotta' az tiszteletes eklézsia is hozzá való praetensióját 'követelését' lehangyá, hanem marada fen őkegyelmén ad solvendum 'kifizetésre' fl. 1 // den 64. 2szor Ugyan az említett atyafinak eklézsiajától való elszakadása felől tudakozódánk, okozá tiszteletes Hévízi Mihály prédikátor atyánkfiának rendeletlen cselekedésit, melyet az fiának gyülekezetből való kitiltásával cselekedett, hogy tudniillik nem egyházfi által lött az kitiltás, hanem az katedrából, mely dolog compositióra 'egyezségre jut' mene tiszteletes Hévízi

[157]

Mihály uram is rendeletlen cselekedetiről említett Benedek Mártont megkövetvén, kézbéadás és egymásnak áldás kívánással megbékéllének.

11mo. Nemzetes Pápai Zsigmondné asszony Istenes jó indulatjából ennek előtte conferált 'adományozott' volt az eklézsiának számára holmi kevés búzát, mostan is ígéré s obligálá 'kötelezi' magát, hogy Isten éltetvén ősszel anni huius 'ebben az évben' 1719 minden fogyatkozás nélkül megadja fl. 100. Erről való legátum 'végredeletti hagyomány' íratott ki ifjú Pápai Zsigmond uram könyvecskéjéből.

Peracta est visitatio haec generalis supra scriptis modis et punctis valedictione facta a Reverendus Domino Superintendente Anno die locoque supra notatis hicque recessimus Deo opitulante. 'Lezárult a vizitáció a fent leírt pontok és mód szerint, s elköszönnvén a püspökkel egyetemben, Isten segítségével a mondott időben eltávoztunk.'

Csegez

Anno 1725. 31 Januarii. In nomine Domini post vocationem Reverendi Domini Suparintendentis Cl. Sigismundi Pálfi deVárfalva, ab ecclesia **Csegeziensi** in incluta Sede Aranyos factam sancta Generalis Visitatio ibidem instituitus praesentibus dictae sedis seniore R. D. Gregorio Ekárt, nec non S. Generalis Consistorio Notario Michaele Szentábrahámi. Absoluta eaque concione in templo per loci ministrum habita et censura in templo pastoris et rectoris instituta, nullo vero accusati sunt. '1725. január 31-én az aranyosszéki Csegez ekléziában Várfalvi Pálfi Zsigmond püspöké való kinevezése után az ő vezetésével lezajlott a generális vizitáció, amelyben részt vett még Ekárt Gergely a mondott kör esperese és Szentábrahámi Mihály főjegyző is. A prédikációt követően a templomban lezajlott a lelkész és a tanító megvizsgálása, akiket semmiben sem találtak vétkesnek.'

Ellenben pedig mind az pap, mind az mester atyafiak panaszkodának, hogy kevés fizetésecskéjek, vagy annak idejében bé nem szolgáltatik vagy ugyan sokaktól más esztendőre is elhalad. Ergo deliberatum. 'Ezért határoztak.'

Búzabéli jövedelmeket a papnak és mesternek administráltassák az egyházfiak Szent Mihály-naptól fogva karácsonyig, az fát Gál-nap tájban, az pénzt kétszer esztendőben, mint eddig is arra rendeltetett volt üdő, ha kik pedig nem cselekednék ország törvénye szerint szedettessék fel annak idejére, egyik esztendőről más esztendőre ne maradjon kevés fizetésecskéjek.

Az templomból kimenvén az parókiában, jóllehet itt ezelőtt kurátor nem volt egyező akarathból, mindazonáltal az eklézsia választá kurátorának Aranyaszéknek mostani egyik vice királybíráját Csegezi János uramot, melynek alkalmatosságával végeztetett:

1mo. Az kurátornak tisztí az legyen, hogy az eklézsia dolgait folytassa az egyházfiak által.

2do. Az eklézsia ládája álljon az kurátornál vagy egyházfiaknál, de akinél fog lenni a láda, annak kulcsa annál ne álljon. A ládához is pedig <kurátor> pap, kurátor és egyházfiak jelenlétekben kell nyúlni.

3tio. Valamely kurátor vagy egyházfiak adnak ki pénzt kölcsön, ugyanazok tartozzanak felszedni, vagy ha nem akarnák s nem is lehetne, együtt tarozzanak megfizetni az eklézsianak.

Bona huius ecclesiae interna ‘Ennek az eklézsianak a belső javai’

Buzer György uram az anyjával együtt conferáltanak ‘adományoztak’ az eklézsianak egy virágos ónkannát, tányérral együtt, mindeniken lévén ilyen inscriptio B. G. F. K. 1715. Ugyan őkegyelmek conferáltak ‘adományoztak’ egy török kilimet.

[158]

Ezen eklézsianak pénze is jócskán volt, de igen elkölt, mindazért, hogy az falu szükségét eklézsia szükségének tartozván, falu adósságát fizettek vele, mindazért, hogy ami maradott is, igen kiadták az egyházfiak kölcsönbe, azért végeztetett, hogy kurátor uram előtt azon pénzbeli adósság igazítottassák el, három quindenak ‘háromszor tizenöt nap’ alatt, és tiszteletes püspök urunk tudósítassék sine mora ‘azonnal’.

Bona externa ‘Külső javak’

Thuri Jobbágy Benedek uram Istenes indulatjából perpetuo jure ‘örökjogon’ testált két hold szántóföldet az alsó szentmihályfalvi határon az Akasztófa-szeriben. Az Nádas felé való fordulóban Tatár Mihálytól pro fl. 4. zálogosított egy föld Tatár Ferenc és a közönséges út szomszédságában.

Az Hidas felé való fordulóban az Ligeten vagyon egy zálogosított föld pro fl. 8. az eklézsia földje végében, Simándi Mihály adta zálogban.

Kolozsvári Csegezi Mihály uram pap és mester számára adott az Nádas-patakában egy szántóföldet. Mást is adott az Csomor nevű helyben az Hidas felé való fordulóban, maga Csegezi Mihály és Csegezi János uram földje szomszédságában.

Az eklézsia Rápothi Jánostól zálogosított pro fl. 8. egy darab földet az Csomor-patakában, az Hidas felé való fordulóban.

Harasztosi Pataki Mártontól az eklézsia egy darab szántóföldet az Nádas felé való fordulóban az Nyárlón. Ugyan ő tőle az Hidas felé való fordulóban is a Nyárason egyet, mely két földek 5 forintban vannak zálogban.

Ismét adott Szász Mihály uram az Nádas felé való fordulóra az Búza-Bükkin egy földet zálogban pro fl. 4., az Tar fiak földjök szomszédságában. Ismét Pál-szénafüvében vagyon egy körtvély- és egy almafa, az pap és mester számokra.

Az eklézsia Anno 1715 építettett az skólaház mellé egy házat, pitvarostól és kamarástól, melynek jövedelme esztendőnként fl. 5.

Alia bona interna et externa vide supra in visitationibus anno 1692. nec non anno 1711. 2. Martii habitis. 'A további belső és külső javak felsorolását lásd az 1692-ben és 1711. március 2-án elvégzett vizitációban.'

Deliberatum 'Határozat'

Olyan vigyázás legyen az eklézsia erdejére, hogy az kecskéket meg ne engedjék ott járnai, ha ott találtak, bé kell hajtani.

Insuper 'ezenkívül': Üdösbik Tatár Ferenc uram panaszlá, hogy még addig az feleségének a templomba helye nem lévén, csak az ajtó előtt ült, azért kívána egy széket, melyet elei bírtanak, melyről lévén különb-külömbféle ítéletek hagyaték az eklézsiára, hogy netalán azon praetendált 'követelt' székből, akik csak jus nélkül 'jogtalanul' járnak belé, talán másuva ülnek, és a praetendensnek 'követelőknek' kívánsága végben mehet.

[159]

Kolos

1725. 18. Martii. In **Kolos** R. Superintendens generalem instituitur visitationem cum S. Generalis Consistorii Notario Michaelae Szentábrahámi, ubi pastor Joannes Mihály post censuram non nisi laudem reportavit, rector domino Petrus Kobátfalvi nimis serenitatis contra discipulos praestitae acussatus, admonitus est '1725. március 18-án a püspök [Várfalvi Pálfi Zsigmond] generális vizitációt tartott Kolozson, melyen részt vett Szentábrahámi Mihály, a Főkonzisztórium jegyzője. A lelkész Mihály János dicséretet kapott, míg Kobátfalvi Péter tanító megintetett, mert túlságosan szigorú a diákokkal.'

Querelae ministrorum contra ecclesiam. 'A lelkész panasza az eklézsia ellen.' 1. Az parókiára rossz gondviselés vagyon, de presentis az kert nem jó. 2. Kevés salariumokat annak idejében be nem szolgáltatják.

Deliberatum 'Határozat'

Eleitől fogva sokat panaszolkodtanak az itt Kolozson lakó pap és mester atyafiak, hogy az kevés fizetésecskéjüket annak idejében meg nem adták az eklézsiában levő atyafiak, márpedig tetszett az eklézsiának is, hogy az pénzt kántoronként fizessék a papnak és mesternek, azért a Szent Vizitációnak tetszett, hogy mind kurátor, mind egyházfiak hivataljokban szorgalmatosan eljárjanak, és kántoronként az egyházfiak megkeresvén az atyafiakat, ha kik akkor meg nem adták vagy bizonyos napra kézhez nem küldenék, amivel tartoznak, két forint büntetésen maradjanak. Az bűzát is <pedig> nem néha-néha vigyék meg, hanem míg az dézsma bétakarodik, addig mind hozzák bé, két forint büntetés alatt, melyre is az egyházfiak szorgalmatos gondot viseljenek, az büntetésnek pedig harmada legyen az executor 'behajtó' kurátor és egyházfiaké, két része az eklézsiáé. Az pap kamarája Szent György-napig és egyéb rujnák 'omladozások' az háznál pünkösdig restituáltassanak sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12.

Voltnak kurátor Kassai János, egyháziak Morvai Márton és Butyka György uramék.

Bona Ecclesiae vide supra in visitatione Anno 1693. 12. Aprilii. 'Az eklézsia javait lásd fentebb az 1693. április 12-i vizitációnál.' Ezek felett sunt:

Bona interna Belső javak'

Anno 1710. Ajándékoztak egy zöld virágos fedelet az prédikálósziékre, mely most is rézszegekkal vagyon rászegezve.

Item vagyon egy székely festékes.

Item Anno 1721. esztendőben kurátor Kassai János csináltatott egy singes ládát.

Bona externa 'Külső javak' Vagyon az Mónos-tónál az reformata eklézsia vicinitásában egy 8 vékás föld. Ismét más két föld 12 vékás, az Fiscus-tava mellett, az reformata eklézsia földje van közte.

Ismét: az Surjánban egy 7 vékás föld, üdösbik Hajós Márton mellett. Ismét: az Szennyesben egy 6 vékás föld, szomszédja az reformata eklézsia. Ismét: Bál-telekben egy 8 vékás föld, Kutas Márton és Berkesz Jánosék között. Ismét: az Gyepús alatt 6 vékás föld vicinusi Kotsó[?] István és a reformata eklézsia. Ismét: a Szőlösben egy szénafű, vicinusa Butyka György és Váradi György. Ismét: az Heski-hegyben papság szőlője.

Ezek felett tiszteletes. püspök urunk ily két projectumokat tón: 1. minthogy az eklézsianak reditussa 'jövedelme, bevétele' nincsen, egyezne meg az eklézsia, és esztendőnként az közönséges szükségre közönségesen bár csak 10 véka búzát vetnének el és takarítanak meg. 2. minthogy az kolozsvári skólának sehol annak jövedelme nincsen, minden gazdaember esztendőnként annak szükségére vetne el 4 véka búzát és takarítaná az pap házához, de ezeket magok szabad jó akaratjokra és indulatjokra hagyá a tiszteletes püspök urunk.

[160]

Jára

Anno 1725. 23. Junii. Reverendus ac Clarissimus Dominus Superintendens Sigismundus Pálfi de Várfalva cum notario Michaelae Szentábrahámi Generalem Visitationem ingreditus Ecclesiae in Incluta sede siculicali Aranyas, nec non in Incluto comitatus Thordensi sitad[?], ac preinde 24 ejusdem Generalis Visitatio instituitus in Ecclesia **Járaiensi**, ubi censura ministrorum instituta etsi verbi divini minister accusatus fuerit negligentiae in visitandis aegrotis, satis probabiliter tamen se expedivit. '1725. június 23-án Várfalvi Pálfi Zsigmond püspök generális vizitációt tartott Szentábrahámi Mihály főjegyzővel az aranyosszéki körbe, valamint Torda vármegyében, majd 24-én generális vizitáció volt Járában, ahol a pap vizsgálása során megállapították, hogy elhanyagolja a betegek látogatását, de különben megfelelően végzi munkáját.'

Pastor conqueritus de salarii 7 annorum restantia, nec non de ruina parochiae. 'A pap panaszkodik, hogy hét éve adósok a fizetésével és a parókia omladozik.'

Deliberatum 'Határozat'

Az pap restantiáját 'hátrálékát', mely egyházfiak idejében esett, tartozzanak felszedni és beadni Kisasszony napjára sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12. Úgy az papság háza és az körül való kert is építtessék meg.

Bona Ecclesiae vide in Generali Visitatione anno 1692. 'Az eklézsia javait lásd az 1692-es generális vizitációnál.' Insuper bona interna Anno 1696. 'Ezenkívül a belső javak 1696 évben.' Pápai Zsigmond uram csináltatott fl. 52. dénár 50. egy lábas, fedeles aranyas pohárt, rajta lévén írva az esztendő szám.

Ismét: ökegyelme csináltatott egy gömbölyeg ezüstnyelű, tonkahegyű kést, hüvelyestől, az Úrvacsorájához. Esztendő szám rajta 1702, az végén eklézsia neve. Csinálásáért adott fl. 1. dénár 02.

Két ónkannát cserélt nemzetes Pápai Zsigmond uram és az kannagyártó adott érette egyejteles tölcséresszájú ónkannát, melyen vagyon fazék címer, az eklézsia neve és esztendő szám 1702.

Egy síma óntányér fazék címer rajta és esztendő szám 1702. Egy vastag régi sáhos <keszkenő> és rojtos keszkenő, az két végén kék fejtővel varrva.

Egy Graduálé és Passionális. Egy vasas láda, singesnél nagyobb, in Anno 1699.

Egy régi tarkás selymes, az szegeletin varrott potyolat keszkenő.

Az toronyban egy öreg harang cum inscriptione 'ilyen felirattal': Szilvási András, Kállai Gergely, Pápai Balázs, Márton Deák, Kerekes Márton, Bíró. Esztendő szám 1622. Az kisebbik harangon ez van írva: Ave Maria, Gratia Plena 'Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes', barát betűkkel. Az prédikálószéken és pap székin minden napra való tarka szőnyeg vagy festékes, melyeket adott Barla Lőrincné Rác Kata.

Egy keresztelő ónkannácska, rákosi prédikátor Ekárt János adta. Az prédikálószéken három sing fekete posztó, Henter Gáborné Balogh Erzsébet asszony adta. Ugyan ökegyelme adott az pulpitusra 5 singes fekete, fejez és kék selyemmel elegy tarkázott selyemkendőt. Barla Lőrincné adott az Úrasztalára egy sujtásos formán szőtt tarka szörkárpitot és az pulpitusra egy fekete virágoson nyomtatott kendőt, varrott betűk vannak rajta.

Pápai György uram adott egy kockás fejéressel varrott abroszt.

Bona externa 'Külső javak'

Felső-Járai Szénahordó nevű helyben, Kisbánya felől vagyon két darab föld, melyet Zanicula bír, Kisbánya felől Kisbányai határ az vicinusa, másfelől Henter és Jósika Gábor urak földjei.

[161]

Ugyanott abban az helyben két darab szántóföld, az egyiket bírta Balás Thoma, az másikat Zopota Thoma, ezeknek vicinusa egyfelől kisbányai határ, másfelől Pápai Zsigmond uram. Ugyanott észak felől egy darab szántóföld, melynek vicinusa egyfelől egy darab gyeplő, másfelől Henter és

Jósika Gábor urak. Ugyanott elébb az Párkányos-oldalon két darab föld, egyiket bírta Vintilla Gabrielle, másikat Szőke András, ezek rúgnak az felhagyott kúthoz.

A Miriszló-völgyében egy darab szántóföld, felül vicinusa Lukács István, másfelől Ferencz Péter.

A pap számára vagyon azon völgyben más, melynek egyfelől vicinusa Pápai Zsigmond uram, másfelől egy darab oldal. Az Akasztó-bércen egy szántóföld, vicinusa létai országútja és Ferencz Péter. Ugyanott egy darab, vicinusa az erdő és az létai országútja. Az Keresztmezőn 5 szántóföldek, vicinus egyfelől az erdő, másfelől Keresztúri Mihály földje. Az Akasztófánál egy darab szántóföld, kétfelől vicinusa Bethlen rész. Az Keresztmezőn az alájáróban, melynek vicinusi Ferencz Péter és Huszár Mihály. Az Egeres-patakban szántóföld, most kaszálják, egyik felől vicinusa az erdő, másfelől az Szurdoki-erdő. Ez pap számára való most, de ekléziáé, az pap taxát ad dénár 68. Más fordulóra. Az Ebhajtó-dombon, melyet zálogosítottak volt el, mostan pedig kiváltatott az eklézsia szükségére, erről tartozik az pap dézsmálni az ekléziának. 12 vékás föld az Almásra menő útra lábbal járó földek között Imrefi Miklós és Thoroczka István szomszédságokban. Ezt az eklézsia szántja pap számára, mint papét. A Keresztmezőn papság földje melynek mindkét felől vicinusa Ferencz Péter. A Keresztmezőn egy keskeny föld, melynek vicinusa Balás földje és az eklézsia földje, melyet Benedek István bírt. Egy föld az Csonkásban az eklézsia erdeje mellett, és ugyan feljebb egy vékás. Az Almás-pataka mellett egy kis föld, vicinusi Bethlen rész és az Almás-pataka. Az fel-járai házhelyken alól az víz szélén egy darab sátés és kaszáló, az mesteré. Ismét más az Felső-Telek fejében, melyeket adtanak az eklézsia földjén levő embereknek, külön-külön árendája dénár 12. *Ezen vagyon a ványoló.* Az Medgyesben az Göncz-kútján felül egy darab szénarétecske, melynek taxája esztendőnként 60 pénz, ezt most szántja Aradi Ferenc. Az Keresztbük széliben az kisbányai és istvánfalvi határok közt egy darab föld, dézsmájában adják és szénafü, melyben minden buglyának taxája dénár 5. Két örökség az falu végén Szurdok felől, melyeken van két ház, taxája mindeniktől esztendőnként az eklézsia részére, másfél forint. *Anno 1759. találtatott még kettő.* Az falunak felső végén az Boér uram malmával által ellenben az víz mellett egy örökség, melyen ház is vagyon, és ha idegen bírja fl. 3., ha az eklézsia tagja bírja, másfél forint. *Ennek jobb részét a víz elmosta, anno 1759.*

Aediles juramento constituti 'egyházfi esküt tett': Bonda András, Bányai István, ki is az eklézsia földjén lakik.

[162]

Abrugbánya

Anno 1725. 27 Junii. Generali Visitatione in libera civitatae montana **Abrugbányaiensi**, ministri Michael Raphaj és Andreas Sebestyén licet censurae subjecti, ut tamen novi nulla virga censoria notati sunt. '1725. június 27-én generális viziáció volt Abrudbánya szabad hegyi városban, ahol Raphai Mihály új papnál és Sebestyén András [tanítónál], semmi kifogásolnivalót sem találtak.'

Kurátor Szabó Simon uram, egyházi Fikker János uram.

Az pap fizetése rendszerént fl. 80., melyet az eklézsia pénze interesséből 'kamatából' ad, ha nem telik abból, egymáson felszedik az restantiát 'hátrálékot'.

Temetésért egy forint. Esketésért egy forint. Keresztelésért mit az komák adnak, minden ember az papnak két ló tereh fával tartozik.

Az mester fizetése rendszerént fl. 35. Item az vásár vámnak fele. Temetési harangozásért való fizetéseknek fele, azaz dénár 50. Az estvéli harangozásért és vásár szabadításért az várostól fl. 2., az óra jártatásért fl. 8. Minden ember egy ló tereh fával tartozik.

Bona interna 'Belső javak'

Mely pohárt Marczy István adott volt, elcseréltetett egy három meszelyes ezüst trebellet kívül aranyas, füles és fedeles hosszúkö kannáért.

Egyejteles ónkannát az harangba öntöttek, helyette vagyon kétejteles kanna, melyet ajándékozott ifjú Fikker Márton uram cum inscriptione: Anno 1680.

Egy ezüst kül-belül aranyas pohár, Szörös Erzsébet ajándéka cum inscriptione 'ilyen felirattal': Fodor György Anno 1668, címere egy merő serpenyő az olosz koszorúban.

Egy trebellet 'domborított mintás' lábás, testállásos, kívül-belül aranyas ezüstpohár, három apró ezüst oszlop maga és a lába között.

Egy ezüst, belül aranyas tángyér, cum inscriptione 'ilyen felirattal': Anno 1711 die 18 Dec. Helena Rákosi offert Ecclesiae Unitariae Abruqbányaiensi. 'Az Abruqbányai Unitárius Eklézsianak ajándékozta Rákosi Heléna 1711. december 18.'

Egy óntányér, belül cifrázott, kívül az fenekén láttatik G betű.

Egy keresztelő ónkanna, félejteles és csatornás, cum inscriptione 'ilyen felirattal': Joannes Tana Bölöni loci minister offert Ecclesiae Unitariae Abruqbányaiensi Anno Domini 1710. 2. Mens. Febr. 'Az Abruqbányai Unitárius Eklézsianak ajándékozta Bölöni Tana János helybéli pap 1710. február 2.' Szörös Erzsébet asszony ajándékozott egy keszkenőt, fejéres varrással és csipkével körülvéve.

Sáhos abrosz, merő szövés. Item egy keszkenő, szélén virággal szőtt.

Egy arannyal varrott, arany galanddal kívül peremezett gyolcs keszkenő, Fodor Sámuelné asszonyom adta.

Egy potyolat abrosz skófiummal szőtt. Item egy abrosz, oroslán figurák vannak rajta.

Pulpitusra való potyolat kendő, virágokkal szöve, nagy fejr csipke az két végén.

Az pulpituson ismét más kendő, melyet Marczy Sámuelné asszonyom adott.

Vagyon két szőnyeg. Ezekon kívül egy viseltes az prédikátor asztalán, az többi az bányában elrothadott.

Elégvén az Isten nyila miatt tavalyi esztendőben az templom tornyával és harangokkal együtt, azután az eklézsia maga költségével öntetett két harangot, az nagyobbik hat mázsás, öntéséért 66 forintokat adtak cum inscriptione 'ilyen felirattal': In honorem unius veri Dei, et Filii ejus Jesu Christi sumptibus Ecclesiae Unitariae Abrughbányaiensis Curatore Simone Szabó Anno 1724. 'Az egy igaz Isten és fia a Jézus Krisztus dicsőségére az Abrudbányai Unitárius Eklézsia költségén. Kurátor Szabó Simon 1724.' A másik harang három mázsás cum inscriptione 'ilyen felirattal': In honorem unius veri Dei, et Filii ejus Christi sub cura Ecclesiae Unitariae Abrughbányaiensis Curatore Simone Szabó Aedili Joanne Fikker 1725. 'Az egy igaz Isten és Fia Krisztus dicsőségére az Abrudbányai Unitárius Eklézsia gondozásával. Kurátor Szabó Simon, egyházfi Fikker János 1725.' Öntéséért adtanak fl. 33. Ez még nem volt feltéve. *Most már Anno 1731. fel van téve. Anno 1731 találtatott még egy kis harang.*

[163]

Az templom rujnában 'romos' lévén az tornyot most kezdték építeni. *Már megépült Anno 1731.*

Vagyon két parókiális ház. Az papság házának vicinusa Szilágyi Andrásné Paczkó Sára asszony egyfelől, másfelől az utca.

Egy arannyal varrott, az szélén is arannyal beszegett, ki adta, a neve bele van varrva.

Az mester házának vagy skólának vicinusa Rácz Farkasné és reformata skóla, mely parókiális házakot az eklézsia maga aquirált 'szerezte' és épített.

Egy sáhos abrosz körül csipkés.

Adóssága másoknál: Városi embereknél vagyon fl. 414. Ezenkívül vagyon 50 kiadva, melyért két rétek vannak zálogban.

Éneklő virgára[!] 'vessző' készítettett ezüst dirib-darabban. Eklézsia ezüst pecsétnyomója. Pulpitusra való virágos csályán potyolat kendő, a végén széles csipke. Úrvacsorájához való keszkenő, rajta van neve, aki adta.

Bona externa 'Külső javak'

Az Porgolát-kapun belül az Malom-árka és a vízárók között egy rét, alulfelül az Fodor Sámuel uram rétje fele az vicinusa, az papnak adta az eklézsia bírni.

Egy rét az Szuroposz alatt az Sebessi uram és Janoki György uram rétei vicinusiban. Ezt az pap és mester ketten bírják.

Egy rét az Habádon, vicinusi az János Deák uram réti fele és az Mákos-erdeje, ezt a pap bírja.

Az Frátyásán egy rét, melyet Borbély Kis Anna conferált 'adományozott', egyfelől vicinusa az Rákosi familia, másfelől az erdő, az eklézsia árendába szokta adni, taxája az fűnek mivoltához képest vigyen.

Vagyon két kerék örökös stomp, egyik derékvízzel, másik szabadvízzel jár. Fodor György uram testálta, az kettőnek árendája fl. 50. Vagyon harmadik stomp zálogos in fl. 100 árendája, fl. 15. esztendőnként. *Ezen stomp már 180 már 180 forintokban vagyon zálogban.*

Thorockószentgyörgy

Continuata Generale Visitatione in Ecclesia **Torockószentgyörgyiensi** 30 Junii. Ministri Michael Székely et Thomas Árkosi recenter non accusantus, neque ipsa Ecclesia. 'A generális vizitáció [1725.] június 30-án Torockószentgyörgyön folytatódott. Nem vádoltatik sem Székely Mihály pap, sem Árkosi Tamás [tanító], sem pedig az ekézsia.'

Bona interna 'Belső javak'

Harmadfél ejteles ónkanna, két óntányér. Egy fekete selymes gyolcsabrosz. Veresses gyapottvászon abrosz. *NB. Az két óntányért harangban öntötték.*

Három harangok cum inscriptionibus.

Adóssága vagyon ki az eklézsiában levő embereknél fl. 138. dénár 75.

Végeztetett, hogy Szabó György adósságát igazítsa el az eklézsia.

Anno 1724. 16. Julii Végeztetett volt az szentgyörgyi eklézsiától: Az falunak bírása Rosda Márton és az eklézsiában levő becsületes személyek megemlékeznek arról, hogy ennek alótte az ifjú házasok, amely egyházfiúnak idejében megházasodtanak, annak idejében, annak idejében nem adtanak pap bért, de az következőnek megadták. Most in praesenti 'jelenleg' konfirmálják 'igazolják' ismét közönségesen, hogy az ifjú házas akár kevesebb, akár több üdővel házasodjék Szent György-nap előtt az akkori egyházfiú ne szedhessen rajta papbért, de az következő egyházfiúnak adja meg az egész bért, mely végezését az eklézsiának az Szent Vizitáció is helyben hagyja, és az ifjú házasok közül Kozma János uram maga önkénjén ennek megadására ígéré magát, melyet tartoznak az őkegyelme után megházasodtak is megadni, ezt pedig az mostani egyházfiak szedjék fel.

Az templombéli székek iránt lévén az atyafiak között egyenetlenség mostan kéz beadással ugyanazok megbékélének, de az asszonyok

[164]

mind jelen nem lévén imponáltatik 'meghagyatik' az eklézsiának, hogy az asszonyokat is békéltesse meg, Tiszteletes prédikátor atyánkfia pedig ebben munkás legyen.

Ezek felett deliberatum 'határozat'. Ki-ki amely székben szokott járni, bemehet, de üressége lévén az székeknek akárkit tartozzék bébocsátani, és aki későn talál járni, bár maga székét béülték is, azért senkivel ne ellenkezzék, hanem az hol helyet talál, üljön bé sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12. És ennek nem engedő fél az külső magistrátus 'világi hatóság' által zaboláztassék meg.

Bona externa ‘Külső javak’

Az falun alól az Hidasra menő út mellett az Rövid-lábban egy darab szántóföld, circiter 8 vécás, az prédikátor szántja. Az más fordulón az Gyertyánosi út mellett a Kerek-egerben egy darab szántóföld, circiter 6 vécás, Vargha György szomszédságában.

Ismét, felül az úton uyanott az Kerek-egerben egy kis rétecske. Ismét, a Magyarós alatt egy rét, Szekeres István és Takács János szomszédságokban, ezeket a pap bírja. Az mesternek semmije nincs.

Azok az földek melyek in Visitatine anno 1692 voltak, oda vannak, tudakozni kell felőlök, tudniillik, amelyek árendások voltak vide supra pag. 125.

Vargha <János> *Mátyás* földje Gesztegben a patak mellett vagyon az ekléziánál zálogban in fl. *Most ezen embernek unokája colálja ‘műveli’, lévén az ekléziának szabadságában, kinek akarja szántani adni, de esztendőnként bizonyos számú pénzig.*

Vargha János régen dékán, adott volt ki Szocsvaiaknak fl. 60. mostan pedig az Szocsvai határon successori ‘örökösei’ Flora Gabrilla rétit bírják, gyaníttatik, hogy az eklézia pénzéért deveniált ‘származott’ volna rájuk, melyről inquiráltasson ‘nyomoztasson’ az bíró és egyházfiak, úgy végeztetett.

Thoroczkó Anno 1725

1. Julii Continuata Visitatione in oppido **Thoroczkó** R. Ejusdem Dioceseos Senior Gregorius Ekárt, ut vir exemplaris nullis occusari potuit, nisi quod officii ratio jubeat tempora funeris intendum abesse. ‘[1725] július 1-én Torockón lefolytatott vizitáció Ekárt Gergely ezen egyházkör esperesénél semmi kifogásolni valót nem talált, csak azt, hogy igyekezzék időben ott lenni a temetéseken’ Azért végeztetett: ha halott történvén, az pap hon nem talál lenni, az keresvén pedig oda való pap után, vagy másért el nem küldhet, az mester tartozzék elküldeni egy tanítványát prédikátor után. Rector Joannes Ajtoni accusatur a quibusdam quod negligenter instruat suos et maxima in scriptura cujus officii ratio jubet se enendare. ‘Ajtoni János tanítónál egyesek kifogásolták, hogy hanyagul tanítja a gyermekeket, különösön az írás tanítása során.’

Egy malomból járt az első vám az mesternek, most nem jár, munkálkodni kell annak újólag való kiadását.

Az eklézia részéről most defacto volt két dékán, Kelemen István és Takács István egyházfiak pediglen Vernes Mihály és Brotár Imre.

Bona interna ‘Belső javak’

Egy másfél singes zöld láda, cum inscriptione: Mat. 6. 5. et 1725. Más egy singes cum inscriptione ‘ilyen felirattal’ 2. Sam 6. 4. 6. 1712.

Egy lábas, aranyas és fedeles ezüstpohár.

Egy három lábú másfél ejteles ónkanna, szász inscriptio vagy rajta.

Egy három lábú kétejteles virágos ónkanna, cum inscriptione 'ilyen felirattal': Totius Ecclesiae Christi in Thoroczko. 1724. 'Krisztus egész egyháza Torockón 1724.'

Két gyöngyházás <kéz> kés zöld hüvelyben.

Egy skófiummal varrott keszkenő, Thoroczkai László ajándéka.

[165]

Egy abrosz, kötés vagy az közepin.

Egy dufla szőnyeg, Dimién Andrásné ajándéka.

Egy új Passió lamentációkkal együtt.

Az pap fizetése fl. 60. az mesteré fl. 40. Erre az végre pedig minden emberen szednek dénár 60. és a mi abból megmarad, az eklézsia pénze szaporodik véle, és ismét jövedelme az eklézsianak az egyházi erdőből vagy.

Három harangok cum inscriptionibus.

Várfalva

Continuata visitatione 2. Julii in Várfalva eo convocatis ministris curatoribus atque Aedituis Ecclesia **Rakosiensis** et **Singfalviensis**. '[1725.] július 2-án vizitáció volt Várfalván, odarendelvén a rákosi és a sinfalvi eklézsia papjait, kurátorait és egyházfiat.'

Ecclesiae Várfalviensis pastor Andreas Tót Árkosi, rector Stephanus Vásárhelyi, aediles Stephanus Vagyas et Gregorius Pálfi. 'A várfalvi eklézsia papja Árkosi Tót András, tanító Vásárhelyi István, egyházfik Vagyas István és Pálfi Gergely.'

Bona interna 'Belső javak'

Az küsebb harangra ez vagy írva: Gloria in excelsis Deo 'Dicsőség a magasságban Istennek'.

Egy arany csipkés, arany színű virágos keszkenő, Pálfi Jánosné Kozma Ilona adta.

Egy keszkenő, zöld selymes, kevés skófiu közte, Barducz Kis Anna testálta.

Egy kendő veressel szőtt, körül fejez csipke, Fodor Györgyné Gadó Anna adta.

Egyejteles ónkanna. Reliqua vide in visitatione Anno 1692. *et Protocolo Senioris.* 'A relikviát lásd az 1692-es vizitációnál és az esperesi jegyzőkönyvben.'

Késpénz fl. 100. Az egyházfiaknak pedig imponáltatik 'meghagyatik', hogy Szent Mihály napjára minden adósságot felszedjenek, sub poena 'büntetés terhe alatt' fl. 12.

Bona externa vide in Protocolo Senioris. 'A külső javakat lásd az esperesi jegyzőkönyvben.'

Rákos

Ministri Georgius Thordai, Stephanus Gálfalvi non accusati. 'A lelkész Tordai György és a [tanító] Gálfalvi István nem vádoltatnak.' Curator G. Joannes Fodor, inclutae sedis notarius. 'Kurátor Fodor G. János, az ünnepélyes ülés jegyzője.' Aediles Andreas Philep senior et Michael Kis. Egyházfik idős Filep András és Kis Mihály.'

Bonam internam externam series videatur in libro vel Protocolo Senioris. 'A belső és külső javakat lásd az esperes könyvében vagy jegyzőkönyvében.'

Imponáltatott 'meghagyatik' az egyháziaknak, hogy az eklézsia adósságát ügyekezék felszedni.

Singfalva

Ministri Samuel Szentmártoni et Petrus Szentpéterei, aedilis Paulus Hajdu. 'Lelkész Szentmártoni Sámuel, [tanító] Szentpéterei Péter, egyházi Hajdú Pál.'

Pastor ob neglectam institutionem puellarum graviter increpatus vix poenam effugit. 'A lelkészt erősen megrótták a leányok hanyag tanítása miatt, csaknem büntetést kapott.'

Bona ecclesiae videantur in Protocolo Senioris. 'Az eklézsia javait lásd az esperes jegyzőkönyvében.'

Kövend

3. Julii Generalis Visitatio presente etiam R. Seniore Gregorio Ekárt, ut et in Várfalva et sequentibus locis in quibus visitatio peracta fuit sicut etiam notarius quisdem S. Sedis R. Jacobus Ajtai interfuit ut plurimum visitatio jam itaque sequitur **Kövend**. Ubi novi ministri Martinus Fekete et Franciscus Ádámosi censentur sed non accusantur, neque ab his Ecclesia. Aediles Stephanus Thordai et Michael Szász. '[1725] július 3-án Ekárt Gergely esperes jelenlétében lezajlott a generális vizitáció Várfalván és további helyeken. Jelen volt ezeken a köri jegyző Ajtai Jakab, aki részt vett a legtöbb vizitáción, tehát most Kövend következik, ahol az új pap Fekete Márton és [a tanító] Ádámosi Ferenc semmivel sem vádoltatnak, az eklézsia sem. Egyházfik Thordai István és Szász Mihály.'

Bona interna aucta A nagyobb belső javak

Az iskolában egy csengettyű. Egy óncsésze.

Zöld selyemmel varrott keszkenő, skófiomos, Barducz Anna testamentuma. Egy <tenger szín> *zöld* selymes keszkenő, adta Kis Andrásné reformata.

Bona externa videantur in Protocolo R. Senioris. 'A külső javakat lásd az esperes jegyzőkönyvében.'

Hoc addito 'ez a kiegészítés': Az cinterem mellett vagyon egy köz, Dali Miklós öröksége szomszédságában. Jövedelme az eklézsianak vetésből és az singfalvi malomból.

Imponáltatik ‘meghagyatik’, az eklézsia erdeje falu szükségére ne fordíttassék és az falu szüksége az eklézsiaéval ne confundáltassék ‘ne tévesszék össze’.

[166]

Panaszolkodik kisebbik Égei Mihály, hogy megbüntette az egyházfiú az pap béréért, holott már megfizette. Deliberatum ‘határozat’: aki ok nélkül megbüntette, adja vissza. Panaszolkodik nagyobbik Égei Mihály is, hogy ennek előtte megbüntettetett az pap béréért, holott eddig bért nem adott és sine ulla admonitione ‘megintés nélkül’ csak megbírságotatott. Deliberatum ‘határozat’: jelen nem lévén az akkori egyházfiú, Égei Mihály az eklézsia előtt mutassa meg jussát és praetensióját ‘követelését’, s az szerént abszolváttassék ‘mentesítsék’ vagy az bírságot szenvedje.

Bágyon

3. Julii. Ministri Jacobus *Ajtai* et Michael Köpeczi non accusantur ac rector conuenitur de salario non administrato suo tempore ‘[1725] július 3-án Ajtai Jakab lelkész és Köpeczi Mihály [tanító] esetében nincs kifogásolni való. A tanító panaszolkodik, hogy nem kap fizetést.’, azért végeztetett, hogy Szent Miklós napjára minden ember beszolgáltatassa az búza bérít esztendőnként, ha kik pedig addig bé nem szolgáltatják ki kell az egyházfiaknak adni az restantiát ‘hátrálék’, kik is tartoznak megfizettetni.

Aedilis ‘egyházfi’: Csegezi Márton és kisebb Balogh Zsigmond.

Fordulván elé: aki bért nem adott az papnak, tartozék-e az pap 25 pénzért, mint másokat eltemetni. Conclusum ‘döntés’. Egy forint alól nem tartozik a pap prédikállani, ha béradó nem volt, az mesternek pedig tartoznak adni dénár 24.

Helyben hagyatik az 1693. eszendőbeli Szent Vizitációban iratott végzés nro. 1., az pap és mester mustja beszolgáltatása iránt.

Bona interna Belső javak

Ezen eklézsianak bonumi oda lettek volt az égés mián. Most vagyon egy sáhos abrosz, két szál vászonabrosz, egyike veresses. Kendő kettő, egyik gyolcs, az végén varrott, másik vászon, veressel szőtt. *Ismét egy vászonkendő.*

Egy keszkenő zölddel és skófiummal varrott, Barducz Kis Anna collátuma ‘adománya’. Más zöldes és skófiumos, de viseltesebb. Egy kendő Váró Zsigmondné asszonyom adott, fekete selyemmel vagyon varrva, és Bosla Anna név vagyon rajta. *Kolozsvárról Illyefalvi Istvánné Anno 1728. egy zölddel, veressel varrott négy csüpkéjű gyolcskendőt. Egy virágos óntányért és egy sáhos új nagy abroszt.*

Adósság fl. 199.

Bona externa ‘Külső javak’

Az Jordoán-kútja folyamájánál mint egy fél hold föld. Eddig az eklézsia erdeje az falu szükségére fordított tovább, hogy ne legyen, végezetetett.

Az eklézsia jövedelme collectából ‘gyűjtésből’, szántás-vetésből és interesből ‘kamatból’ vagyon és erdőből.

Mészkő

4. Julii. Convocatis Pagis **Szentmihályfalva** et **Szind** ad **Mészkő** sequenti modo peragitur visitatione. In **Mészkő** ministri Daniel Karátsonfalvi et Georgius Szentmártoni. ‘[1725] július 4-én lezajlott a szentmihályfalvi és szindi vizitáció, amit a mészkői követett. Mészkői pap Karátsonfalvi Dániel és a [tanító] Szentmártoni György.

Accusantur utrique succinte ‘mindkettő vádoltatik a következővel’: Az pap vasárnap az déleesti tanítást későre halasztja, holott az szegény embereknek sok felé való kapása vagyon. Hetedszaka sok könyörgést múlat el. Az ifjúságot vasárnaponként nem tanítja. Az mester is nem tanít. Utrique admonetur et pastor vix effugit pecuniariam animadversionem querelae pastoris, de non soluto salario admonetur ecclesia et imponitur sub poena fl. 12. ‘Mindkettő figyelmeztetést kapott, a lelkész alig kerülte el a bírságot. Ugyanakkor figyelmeztetést kapott az eklézsia, hogy adja meg a papnak a bérét és 12 forint büntetés terhe mellett’, hogy az mester háza fedettessék meg.

Curator Joannes Pálfi ‘kurátor Pálfi János’, aedilis Gabriel Jakab ‘egyházfi Jakab Gábor’ református.

Az egyházfiak jó darab üdőtől fogva számadóknak lévén, tartoznak számot adni minél hamarébb az Nemes Szék nótáriusa Fodor János uram előtt.

Imponáltatik ‘meghagyatik’ az eklézsiának, amely szénarét Árkosi urammal szindi posszeszonnal controversiában vagyon, jártassa ki az kurátor és egyházfiú az határát.

Végezetetett az is, senki egyházfiségától ne absolválodjék, lese tehesse valamíg mindenekről nem ratiocinál ‘nem ad számot’.

Reditus ecclesiae ex Mola, a G. Andrea Szilágyi aedificata. ‘Az eklézsia bevétele a malomból, amelyet Szilágyi G. András épített.’

[167]

Vádoltatott az mészkői prédikátor, hogy az singfalviaktól <hogy> az szőlőjük barázdája elkapáltatta, de nem convincaltathatott ‘nem büntethették meg’, magát kimentette.

Szentmihályfalva

4. Julii. **Szentmihályfalva.** Ministri Georgius Dersi, Samuel Ajtai 'Lelkész Dersi György, [tanító] Ajtai Sámuel. Curator Thomas Tar 'kurátor Tar Tamás'. Aediles Samul Simándi senior et Daniel Bálint 'egyházfik idős Simándi Sámuel és Bálint Dániel'.

Sigmond Lőrinc panszolkodik az mester ellem, úgy az papné is, templomba nem járt az mesterre és mesternére való nehézségért, de mind megbékéltetnek.

Az mester vádoltatik az bágyoniaktól, hogy az bágyoni házát, oly helyre és oly ususra localta 'használatra', melyből az bágyoni eklézsianak nagy botránkozása vagyon, ezért végeztetett, hogy azon botránkozást minél hamarabb tollálja 'szüntesse meg' az mester.

Szind

4. Julii. **Szind.** Ministri Joannes Ürmösi et Joannes Ajtai. Az pap vádoltatik, hogy nem katekizál, azért most mint új ember megintetett.

Curator Stephanus Nagy. Aedilis Gregorius Bíró. 'Kurátor Nagy István. Egyházfi Bíró György.'

Megengedetett az szindieknek, hogy az papság háza körül való kertet közönségesen és ne ki-ki különösön darabokban állítsák fel az eklézsia pénzéből, de az eklézsia pénzét csak arra költvén, amit szekerekkel és munkájokkal véghez nem vihetnek.

Ezen eklézsianak reditussa 'jövedelme, bevétele' az collecta 'gyűjtés' és szántás-vetés.

Kide

Anno 1725. 29. Julii. R. ac Cl. D. Superintendens Sigismundus Pálfi de Várfalva Generalem instituit Visitationem in **Kide** Incluti Comitatus Dobocensis, adjuncto sibi Generali notario Michaele Szentábrahám, ubi deprehensus pastor Nicolaus Kidei non accusatur. '1725. július 29-én Várfalvi Pálfi Zsigmond püspök, Szentábrahám Mihály főjegyző társaságában generális vizitációt tartott a Doboka megyei Kideben. Kidei Miklós lelkésznél nem találtak kifogásolni valót.'

Bona interna Belső javak

Egy aranyas 6 szegű srófon járó lábos pohár, cum inscriptione 'ilyen felirattal': Anno 1701. Rákosi Boldisárné Árva Szörös Borbára attá az Unitária Ecclesiában.

Egy virágos óntányér, német írás van rajta. Egy rongyos keszkenő. Egy viseltes sáhos abrosz. Egy félejteles ónkanna, a füle leszegett. Az ref. eklézsia adós az eklézsianak 272 zsendejjel.

Sárközi Jánosnál Losárdon vagyon 8 véka búza adósság. Kisjenőn, Bara Lászlónál is 8 véka. *Ezeket adta volt Kun István uram és elengedte nekik.* Illyés István uramnál is Kidei Eklézsia kurátoránál vagyon 20 véka búza, melyet Kun István uram adott, *ezt pénzé csinálta az úr Kun István uram.

Egy sáhos abrosz, cum inscriptione: Tatár Mosesné Szász Borbára. Egy skófiummal és fejeér selyemmel elegy varrott keszkenő, Tasnádon lakó Molnár Jánosné adta. Egy sáhos abrosz, Boldisár Dersi.*

Bona externa ‘Külső javak’

Újfalú felé fordulóra vagyon két szántóföld, egyiknek egyfelől szomszédja Illyés István, másfelől Sárközi Márton, ez fog in fl. 2. dénár 25. zálogban lenni. Másik föld 7 vécás decsei útban, az is zálogos in fl. 4., vicinusi Laposi Máté és Máthé Imre. Más fordulóra Báldog felé két kis darab föld, egyiknek vicinusa Illyés Gáspár és Nagy Zsigmond, az másiknak Máthé Imre és Illyés János.

Egy darab kaszáló az küs feljáromban, Illyés János és Bakoviczi István szomszédságokban.

Beka-hídjánál egy buglyára való kaszáló, Luka Márton, Nagy Zsigmond és Csákány familia földje között. *Ezt kiváltották dénár 60., s az papság házépületire költötték.*

Az Csipkésben egy darab föld, Macskási rész és Bukoviczi Ádám szomszédságokban.

Illyés István uram mellett az Kőlyuk felett egy darab erdő széle 32 rúd. Ezen pap erdő tartassék tilalomba. Az Kidei Eklézsiának adott Kidei Miklósné egy magyar könyvet Félegyházi Tamás munkáját az keresztényi hitről írt [...] gondot viselni.

[168]

NB.

Verespatak

Verespatakban in Generali Visitatione Anno 1725. 28 Junii volt egy fungens Szentiváni Berde Pál nevű. Egy templomocska deszkából építve. Egy csengettyű, mellyel az kultuszra eddig harangoztanak. Ezenkívül egy harang, mely még fel nem csináltatott.

Azon verespataki eklézsiának állapotja pedig az szerént vagyon:

1. Az Abrugányai Unitária Eklézsia jövedelme, melyből papot és mestert tartanak Verespatakban ne fordítassék, hanem ezután is abból tartsanak papot és mestert az városban.

2. Az Verespatakban lakó s commoráló ‘tartózkodó’ atyafiai, ha Verespatakban szent gyülekezetet akarnak tartani, egymást megróják és abból fizessenek közöttök levő fungenseknek.

3. Verespatakban kandidátus pap ne legyen, hanem az városi pap ott is az esketést, keresztelést és Úrvacsorája osztást vigye végbe, mint ennelötte való esztendőben, salariumát megadván.

4. Minden karácsony és húsvét második napján Verespatakban Úrvacsoráját osszon az városi tiszteletes prédikátor.

5. Mindenkor az városi pap és verespataki fungens (akár kik legyenek) egyességben éljenek, egymást megértsék, hogy így mindenek jól föllyanak és legyenek az eklézsiában.

6. Az verespataki fungens, akárki legyen, sub hoc praetextu ‘azzal az ürüggyel’, hogy nem kandidátus pap, adó alá, porció ‘adó’ alá ne vonattassék.

Kide

1735. 26. Junii. **Kide.** Generalis Visitatio per reverendissimum ac Clarissimum D. Sigismundum Pálfi Superintendentem instituta presente etiam Generali Notario Michaele Szentábrahámi. Pastor Nicolaus Kidei multis accusatur perinde deliberatum. '1735. június 26-án Pálfi Zsigmond püspök Szentábrahámi Mihály főjegyzővel együtt generális vizitációt tartott Kideben. Kidei Miklós lelkész ellenében több vád hangzott el, s a következő határozat született.'

Mivel, hogy tiszteletes. Kidei Miklós prédikátor atyánkfia igen nagy egyenetlenségben élt, kevés számból álló hallgatóival is hivatalában úgy, amint kívántatott volna, el nem járt, feleséges szitkozódásával igen nagy botránkozató dolgokra adott alkalmatosságot, melyekben még az idegenek is megütköztenek, őkegyelme convincaltatik 'büntettetik' fl. h. 12.

Egyházfinak eskettetik Thoroczka János.

Ennek előtte harangra koldultanak bizonyos számú pénzt, de Istenben elnyugodt Illyés László elköltötte, fogadta az atyja Illyés István uram, hogy megfizeti, úgymint fl. 33. amint maga Illyés István uram tekintetes. Orbán Ferenc uramnak erről recognoscalván Orbán Ferenc atyánkfia is itt Kolosvárt az 1738 die 29. Maii celebrált Parciálisban recognoscal.

*Pap béri

Szántó-vető ember három kalongya búzát ad. Illyés István uram többet. Vagy két szekér fát, vagy két sustákat ad egy ember. Minden házigazda dénár 24. Illyés István uram vinni 'veder bor' 12. Aki nem szánthat két véka búzát, idem est 'ugyanannyit', aki cséppel, fonással keresi kenyerét. Exscriptum Protocolo Visitationis Anno 1713.* 'Az 1713-as vizitációs jegyzőkönyv másolatában.'

[151]

Ordo in Visitatione Ecclesiarum observandus ‘Az egyházi vizitáció megtartandó rendje’

Hospitium in Aedibus Parochialibus est habendum, si locus Pastore non caret, si autem divertendum erit, in domum Aeditui divertendum est, quenquam hic consilium est captandum, debeamusne pagos omnes aut saltem eos, quibus certus aliquis praesit minister, salutare. ‘A vizitációt a parókia épületében kell tartani, ha az adott településen van lelkész. Ha viszont máshol kell megtartani, akkor a templomőr házában kell megtartani, ahol határozatot kell arról hozni, hogy szükséges-e minden települést meglátogatni, vagy csak azokat, amelyek élén valamiféle egyházi tisztviselő áll.’

2. Statim salutato Pastore, Judex Primarius, vici cuiusvis cum juratis concivibus suis et Aedituis in domum Parochialem conventur, quibus serio committatur a visitatoribus, ut ad crastinum (vel si tempus patietur eodem die) ad horam proximam conveniant una cum alijs civibus in Templum ob causas ad eorum salutem valde necessarias. ‘Rögtön, miután a lelkész üdvözölve lett, a főbíró ennek a helynek az esküdt polgáraival és az egyházfikkal a parókia épületébe menjen, ahol is a vizitátorok figyelmeztessék őket, hogy másnap (vagy ha ez lehetséges, még aznap) megfelelő időre a templomba jöjjenek más polgárokkal együtt, az ő üdvösségükre vonatkozó szükséges okok miatt.’

3. Hic primum interroganda est Ecclesia emisso tamen Pastore. ‘Itt, miután a lelkész el lett küldve, meg kell kérdezni az egyházközséget.’

1. Utrum Pastor diligens sit in docendo et an Statutis diebus tam Festis, quam Profestis atque adeo per totam hebdomadam concionetur et quoties contionetur, et an etiam singulis diebus bis preces instituat. ‘Vajon a lelkész szorgalmas-e a tanításban, és az elrendelt napokon (úgy az ünnep, mint a hétköznapiakon, vagyis egész héten) tart-e istentiszteletet, és hányszor tart, és naponta kétszer van-e imádkozás.’

2. Utrum Catechezet, diebus praesertim Dominicis suo tempore? ‘Katekizál-e különösen vasárnap a megfelelő időben?’

3. Utrum honeste conversetur inter oves suas, et sitne sobrius? ‘Vajon tisztességesen beszél-e a gyülekezet tagjaival, és józan-e?’

4. Distribuatne coenam Dominicam et uteturne tum ipse, tum familia ipsius eadem? ‘Kiosztja-e az úrvacsorát, és ő maga és a családja él-e azzal?’

5. Baptistetne et quomodo? ‘Keresztel-e és milyen módon?’

6. Utrum vocatus ad consolandum aegrotos veniat, nec ne, et utrum paratus veniat et prompte? ‘Ha beteghez hívják, eljön-e vagy sem, és készségesen és szívesen jön-e?’

7. An possessiones ministerio deputatas colet fideliter? ‘Az irányítására bízott birtokokat hűségesen műveli-e?’

8. Resideatne domi, an vicitim, vel per tabernas oberret subinde? ‘Otthon ül-e, avagy faluról falura kóborolva kocsmákban időzik?’

9. An habeat decentes habitus? In summa sitne bono exemplo tum ipse, tum sua familia Auditoribus, nec ne? ‘Megfelelő-e az öltözete? Összességében jó például szolgál-e ő maga, valamint a családja a hallgatóknak vagy sem?’

10. An plures simul pascat Ecclesias, et qua fide singulis perlustret? ‘Több egyházat igazgat-e egyszerre, és hűségesen látogatja-e azokat?’

11. Quomodo familiam suam regat? <Et contra de Ecclesia utrum officium suum in his omnibus praestiterit?> ‘Milyen módon irányítja a saját családját? <Ezzel szemben az egyházzal kapcsolatos feladatait mindezekben ellátja-e>’

IV. Dum haec aguntur in Templo, interim aliquis ex civibus Ecclesiae in proximum vicum mittatur, qui tam Pastorem, quam Judicem vel Aedituum illius loci admoneat, ut se ad excipiendos visitatores praeparent. ‘Miközben ezek történnek a templomban, valaki a gyülekezetből küldessék el a szomszéd településre, hogy az a lelkészt vagy bírót vagy az egyházfit figyelmeztesse, hogy készüljenek fel a vizitátorok fogadására.’

V. Mox Pastore invocato examinandus is est, quomodo functionem suam et qualibus formulis praesertim in coena Domini et Baptismo peregerit, idque audiente Ecclesia si res ita postulet. *Et utrum etiam Ecclesia in superioribus illis omnibus officium suum praestituit.* ‘Miután a lelkész be lett hívva, ki kell kérdezni, hogy miféle funkciót lát el, és milyen formulákkal, különösen az úrvacsora és a keresztelés vonatkozásában. És ki kell kérdezni a gyülekezetet, amely mindezt hallja, hogy így van-e. *A gyülekezet abban is megkérdezendő, hogy a fentebb felsorolt dolgokban is ellátja a feladatát.*’

VI. Interroganda et Ecclesia utrum ita semper ipsos Pastor docuerit, nec ne! Item: ‘Meg kell kérdezni a gyülekezetet, hogy így tanítja-e őket a lelkész vagy sem? Hasonlóképpen:’

VII. Interrogandum, utrum proventus Pastori debitos integre et fideliter Ecclesia persolverit. ‘Meg kell kérdezni, hogy a lelkésznek a szükséges járandóságot a gyülekezet épen és hűségesen megadja-e.’

VIII. Utrum possessiones ministerio deputatae et bona quaevis Ecclesiae sint abalienata nec ne? ‘Hogy a lelkészre bízott birtokok és egyéb egyházi javak közül el lett-e valami idegenítve vagy sem?’

[152]

Quibus inique vel ab eiusdem loci Civibus, vel Patronis, vel quibuslibet aliis occupatis locus patebit et usus erit Literarum Regiarum, sed in abalientoribus ad reddendam rationem occupationis provocandis, quis processus fieri debet, ante visitationem erit consultandum. ‘Ha pedig valami, akár ezen hely polgárai által, akár patrónusok által, akár valaki más által el lett véve, helyénvaló a királyi

adománylevélre hivatkozni, de az elidegenítőkkal szembeni számonkéréskor, hogy milyen eljárásra van szükség, arról a vizitáció előtt kell határozni.

IX. Si Pastor in obeundo munere fuerit depraehensus negligens, vel moribus dissolutis vel Commessor, vel Litigiosus, castigandus erit coram populo. Si correptionem suscipere noluerit, invitare debet in vicum proximum ad diem a Dominis visitoribus praefixum sub poena ab inobedientibus iure exigere solita. ‘Ha a lelkész a feladata ellátását illetően hanyagnak találtatik, avagy nem kellő módon erkölcsösnek avagy kötekedőnek, akkor meg kell inteni a gyülekezet előtt. Ha a feddést nem akarja magára venni, meg kell idézni a következő településre, a vizitátorok által kijelölt napra, az engedetleneknek járó büntetés terhe alatt.’

X. Si Populus proventum Pastori debitum nondum reddidisset, cogendus est ad satisfaciendum, ad dies satisfactioni praefigendus sub poena Florenorum 12. ‘Ha a gyülekezet a lelkésznek még nem adta meg a járandóságát, akkor erre rá kell venni, a megadás napját ki kell jelölni 12 forint büntetés terhe mellett.’

XI. Minister debitam obedientiam et hospitalitatem non praestans in primo ingressu et ante visitationem, et populus post visitationem habeat poenam a Synodo constitutam. ‘Az az egyházi szolga és az a gyülekezet, amelyik nem tanúsít kellő engedelmességet és vendéglátószereket legelőször és a vizitáció után, az legyen megbüntetve a zsinat által kijelölt módon.’

XII. Post egressum e templo Primarii Ecclesiae Cives, vel si res ita postulet, etiam omnes admoneantur, ut in domum Parochialem ingrediantur, ubi fiat inquisitio de bonis Ecclesiae, ecquid nimirum pecuniae Ecclesia habeat, et quid erogatum sit, et quid etiam vasorum argenteorum vel rerum quarumlibet, ut agrorum, pratorum, sylvarum etc. ‘A templomból való kijövetel után a gyülekezet vezető polgárai, vagy ha a dolog úgy kívánja, az összes polgár, legyenek felszólítva arra, hogy menjenek a parókiára, aholis történjék meg az egyházi javakkal kapcsolatos vizsgálat, hogy tudniillik, mennyi pénze van az egyháznak, miféle kiadások vannak, miféle ezüst edények vannak, és miféle egyéb dolgok, úgymint szántók, rétek, erdők stb.’

XIII. Coniuges dissoluti, rixosi, intemperantes, tumultuosi temulenti tam a suo legitimo pastore, quam a Dominis visitoribus serio corripiantur. ‘A szétvált házastársak, a veszekedők, a mértéktelenek, a zajongók, a részegesek, úgy a saját legitim lelkészüktől, mint a vizitátoroktól komolyan intessenek meg.’

XIV. Quicumque ex Fratibus congregationi Synodali proxima elapsae non interfuerint, si fuerint Rectores, ternis, si Pastores, senis, si Seniores, duodenis mulctentur florenis, nisi justam excusationem habuerint. ‘Mindazok, akik a testvérek közül a legutóbbi zsinaton nem voltak jelen, ha rektorok 3, ha lelkészek 6, ha szeniorok 12 forinttal büntetessenek, hacsak nem megfelelő módon ki tudják magukat menteni.’

De Rectoribus ‘A rektorokról’

1. Ludi rectores sui officij in Ecclesiastica Disciplina praescripti admonendi, sedulo examinandi, corrigendi et mulctandi sunt. ‘A rektorokat figyelmeztetni kell egyházi kötelezettségeikre, ki kell őket vizsgálni, ki kell őket javítani, és meg kell őket büntetni.’

2 Ex Salario duos vel ad minimum unum alam puerum a se erudiendum, praesertim in Ecclesiis majoribus, quod si facere neglexerint, poenam arbitratum subire cogantur. ‘A fizetésből kettő vagy legalább egy gyereket ki kell tanítania, különösen a nagyobb egyházakban, amit, ha elmulaszt, meg kell büntetni.’

3. Sicubi Scholae fuerint desolatae, ad eas erigendas et ad Rectores conducendos cogantur Ecclesiae sub poena florenorum 12. ‘Ha valahol el van hagyatva az iskola, akkor azt rendbehozni, és oda rektort vezetni tartozik a gyülekezet, 12 forint büntetés terhe mellett.’

4. Pastor Rectorem conducere negligens, et proventum apud se servans mulctetur florenorum 12. ‘Az a lelkész, aki nem akar rektort alkalmazni, és annak jövedelmét magának megtartja, az 12 forinttal büntetendő.’

[153]

5. Antequam alio discedant Domini visitatores, Ministrum, quam possunt diligentissime, cohortentur Paulino more (Actorum 20.): ut vigilet, sobrius sit, assidue orationi incumbat, opusque faciat Evangelistae. Sic etiam populus erit extimulandus ad verbi vitae aeternae studium, ad sustentationem Pastorum et Rectorum et ad debitum honorem utriusque extriendum. ‘Mielőtt a vizitátorok más helyre mennének, a lelkészt, amennyire csak lehet, a lehető legszorgalmasabban Szent Pál módjára bíztassák (ApCsel. 20.), hogy virrasszon, józan legyen, örökösen imádkozzon, és tegye az evangélista dolgát. Így a gyülekezet ösztönözve lesz az örök élet szavának stúdiumára, a lelkésznek és a rektornak a fenntartására, és arra, hogy minkettőnek megadja a kellő tiszteletet.’

6. Actio tota breviter et summatim in unaquaque Ecclesia describatur, et gratiis tam Pastori, quam Ecclesiae pro hospitalitate actis Domini visitatores in proximam Ecclesiam proficiscantur. ‘Az egész eljárás röviden és összefoglalólag minden egyes egyházban legyen feljegyezve, és miután köszönet nyilvánítatik úgy a lelkésznek, mint a gyülekezetnek a vendéglátásért, a vizitátorok menjenek a következő gyülekezetbe.’

Decreta Synodalia ‘Zsinati határozatok’

1. Scholarum Rectores teneantur militem et indecentem habitum mutare tam investibus, quam in capitis rasura. ‘A rektoroknak a katonai vagy nem megfelelő külsejüket meg kell változtatniuk úgy öltözetük, mint frizurájuk tekintetében.’

2. In studijs sint seduli et diligentes, convivia et instrumenta Musica vitent serio, et suis Pastoribus obedientiam praestent sub poena florenorum 3. ‘A tanulásban legyenek szorgalmasak és gondosak, a lakomázást és a zenélést kerüljék el, engedelmeskedjenek a lelkészüknek 3 forint büntetés terhe mellett.’

3. Si qui ex scholarum Rectoribus idonei fuerint ad instituendas conciones, teneantur ter in anno ad minimum concionem instituere, absente vero Pastore gravi de causa tam preces, quam conciones instituere teneantur sub poena florenorum 3. Si vero Pastor, metuens sibi laudem a Rectore praecipui, nollet permittere, mulctetur florenorum 12. 'Ha valaki a rektorok közül alkalmas istentisztelet végzésére, akkor az minimum háromszor egy évben istentiszteletet végezni köteles. Ha pedig a lelkész valami súlyos okból távol van, akkor úgy a közös imákat, mint az istentiszteletet köteles megtartani 3 forint büntetés terhe mellett. Ha pedig a lelkész nem akarja engedni ezt, félvén attól, hogy a dicsőséget a rektor elveszi tőle, akkor 12 forintra kell büntetni a lelkészt.'

4. Domini Pastores bis in anno scholam ingredi et examen per Rectorem instituere docendique methodum et diligentiam experiri tum docentium, tum discentium teneantur sub poena florenorum 6. Si vero Rectores officium suum facere nollent, poenam incurrant florenorum 3. 'A lelkészeknek évente kétszer kell az iskolába látogatniuk, és a rektor által végzett vizsgát megsejmelniük, a tanításnak módját és szorgalmasságát kikutatniuk, úgy a tanárokat illetően, mint a tanulókat illetően 6 forint terhe mellett. Ha pedig a rektorok a feladatukat nem akarják rendesen végezni, 3 forintra büntetessenek.'

5. Quicumque Fratrum sive Pastorum sive Rectorum tubaco usi fuerint, Pastores priventur florenorum 6., Rectores florenorum 3. 'Ha a testvérek közül valaki, akár a lelkészek, akár a rektorok dohányoznak, a lelkészek 6 forintra, a rektorok 3 forintra büntetessenek.'

Posset etiam quaeri in visitatione 1. An bene convenient Pastor et Rector eorumque uxores. 2. An auditores frequentent Templum et quomodo? 3. An sint in Ecclesia discordiae? 4. An sit aliquod malum, quod emendari deberet et posset? 'A vizitáció alkalmával meg lehet kérdezni 1. Jól kijönnek-e egymással a lelkész és a rektor, valamint az ő feleségeik? 2. A tanulók látogatják-e a templomot, és mi módon? 3. Vannak-e ellentétek a gyülekezetben? 4. Van-e valami olyan probléma, amit megoldani kellene vagy lehetne?'

Helynévmutató

Abásfalva	56	Gyepes	53, 54
Abosfalva	97, 98, 132	Harangláb.....	99, 131
Abrudbánya.....	118, 155, 156, 165	Harasztkerék	82
Ádámos	98, 103, 105, 127	Homoródmás.....	51
Ágostonfalva.....	30	Homoróddaróc	59
Alsójára	2, 146, 149, 153	Homoródjánosfalva.....	59
Alsórákos	30, 31, 46	Homoródkarácsonyfalva.....	51, 52
Andrásfalva	72	Homoródkeményfalva	56
Aranyosrákos	16, 119, 122, 161	Homoródszentpál	50, 56, 57
Árkos.....	37, 39	Homoródszentpéter.....	57
Backamadaras	84	Homoródszentmárton	53
Bágyon	9, 125, 126, 141, 162	Homoródújfalv.....	49, 58
Bencéd.....	65	Ikland	91, 92
Betfalva.....	61	Illyefalva	34, 44
Bethlenszentmiklós	108	Iszló.....	89
Boldogasszonyfalva.....	61, 62, 135	Jobbágyfalva.....	85, 86, 139
Bordos.....	76, 77, 132, 136, 137	Kadács.....	65, 67
Bos	85	Kál.....	90, 139
Bögöz	87	Kálnok.....	34, 35, 36, 37
Böln.....	45	Kalyán.....	114
Bözöd	73, 94, 133	Kányád.....	60
Bözödújfalv.....	74, 132	Kebele	85
Bún.....	134	Kede	135
Búzaháza	87, 89, 139	Kend.....	77
Cikefalva	52	Kénos	54
Csegez.....	8, 15, 119, 150	Kide.....	164, 165, 166
Csehétfalva.....	66, 67, 135	Kilyén	41
Csekefalva.....	72	Kisadorján.....	87
Csikszentmárton.....	85, 86, 87, 139	Kisbánya	154
Csokfalva	80, 133, 139	Kisjenő.....	164
Csöb	77	Kissáros.....	29, 99, 101, 128
Csüdötélke.....	132	Kissolymos	73
Datk.....	27	Kiskede	64
Désfalva	29, 97, 98, 100, 130, 132	Kutyfalva	130
Dicsőszentmárton.....	101, 128	Kobátfalva.....	65
Dombó.....	105, 127	Kolozs	109, 111, 152
Énlaka	71, 136	Kolozsszentpéter.....	119
Ernye	92	Kolozsvár.....	20, 92, 109, 110, 114, 118, 120, 125, 132, 140, 141, 142, 143, 166
Felsőrákos	47	Korond	70
Fiatfalva	61, 135	Kökös.....	44
Firtosmartonos	71	Körispatak.....	36, 74, 132
Firtosváralja	69	Kőröspatak.....	35
Gagy.....	75	Kövend.....	11, 123, 161
		Küküllősárd.....	79

Küküllővár	130	Székelyszentmihály	65, 67, 136
Lozsárd.....	164	Székelyszentmiklós.....	63, 64, 135
Lókod	53	Székelyudvarhely.....	54
Magyarszentbenedek.....	106, 126	Székelyzsombor.....	59
Magyarzsákod.....	72, 78, 133, 136	Szind	21, 124, 163, 164
Marosszentkirály.....	140	Szovát	110, 111
Medesér.....	63, 68	Szőkefalva.....	98, 99, 130
Mészkő.....	119, 122, 163	Tarcsafalva.....	67
Mócs.....	112	Tasnád.....	165
Nagyajta	31, 34, 36	Torda.....	19, 141, 142, 143, 144, 146
Nagyernye	140	Tordatúr	18
Nagyteremi.....	96, 132	Tordátfalva.....	63, 67, 69, 135
Nyárádgálfalva.....	82, 83, 88, 97, 139	Torockó.....	3, 115, 117, 118, 145, 159, 160
Nyárádszentlászló	82, 83, 84, 139	Torockószentgyörgy ..	5, 7, 115, 116, 118, 158
Nyomát.....	84	Újszékely	61, 62
Oklánd.....	49, 50	Uzon.....	41, 45
Olthévíz.....	24	Ürmös	29
Oroszhegy	60	Vadad.....	86
Pálos.....	23	Vajdakamarás	113
Pálpatak.....	42	Vargyas	47, 48, 49, 51, 52, 53, 137
Peterd	21	Várfalva	15, 16, 119, 120, 160, 161
Pipe	78, 134	Városfalva.....	49
Rava	77, 133	Verespatak	165
Recsenyéd	56, 57	Vécke	78, 134, 136
Sárpatak.....	22	Zsombor	49
Segesvár	69		
Sepsiszentgyörgy	39		
Sepsiszentiván.....	42		
Sepsiszentkirály	39, 42		
Siménfalva	62		
Sinfalva	13, 119, 121, 161		
Sövényfalva.....	104		
Szabéd.....	94, 95, 140		
Szemerja.....	39, 40		
Szentábrahám.....	72		
Szentdemeter.....	77		
Szentgerice.....	81, 138		
Szentmihályfalva.....	18, 124, 163, 164		
Szentrontás.....	87, 88, 138		
Székelydália	57, 58		
Székelyderzs	59		
Székelykeresztúr	61, 132, 133, 134		
Székelymuzsna.....	60, 138		
Székelypálfalva	70		
Székelyszállás	76, 78, 137		

Személynévmutató

Adorján György	33	Árkosi Tamás.....	158
Agh István.....	40	Árkosi Tót András	160
Agh Mihály	40	Árkosi Thót András	120
Ajtai Balázs.....	31	Árkosi Tsakan László	39
Ajtai Benedek.....	43	Árkosi úr	163
Ajtai György	140	Árkosiné.....	105
Ajtai Jakab	123, 141, 161, 162	Árva Szőrös Borbára.....	164
Ajtai János.....	164		
Ajtai Mihály	2	Babos Jakab	16
Ajtai Sámuel.....	164	Babos Mártoné.....	17
Ajtoni János	159	Baczoni István Deákné	29
Ajtoni Jánosné.....	See Gergelyfi Margit	Bakczi László.....	31
Alá Kelemen	62	Bakó Imre	86, 87
Albert György	49	Bakó Imréné.....	87
Albert János	49	Bakó Péter.....	82
Albert Tamás.....	26	Bakoviczi István	165
Albertfi István	21	Bala István	93
Albertfi Péterné.....	21	Balás Ferenc.....	48
Almási András	102	Balás Gyögy.....	35
Almási Ferenc	62	Balás István.....	3, 129
Almási Gergely Mihály.2, 22, 23, 30, 31, 109, 111, 115, 140, 141, 146		Balás János.....	66
Almási György.....	54	Balás Mihály.....	35
Almási János	125, 126	Balás Pál	52
Almási József.....	51	Balás pap.....	40
Almási Ötves Andrásné	52	Balás Tamás.....	66
Ambrus.....	128	Balás Thoma	154
Ambrus György	66	Balási István.....	80
András Mihály	70	Balási Istvánné.....	80
Andrásfalvi József.....	72	Balog István	11
Antal Ilona	125	Balogh András	113
Antal Mihály	93	Balogh Erzsébet.....	154
Aradi Ferenc.....	155	Balogh Mihály	92
		Balogh Péter.....	10
Ádám Pál.....	133	Balogh Zsigmond.....	101, 162
Ádám Sára.....	136	Baló Tamás	16
Ádámosi Ferenc	161	Baly Nikola.....	3
Ádámosi György.....	141	Bara Dániel	49
Ádámosi Mihály.....	69	Bara László	164
Ádámosi, tanító.....	135	Barcsa András.....	130
Ákosfalvi Veres János.....	82	Bardats Sámuel	17
Árkosi András	115, 118	Barducz Anna	161
Árkosi Dániel	62	Barducz Kis Anna.....	160, 162
Árkosi Ferenc.....	127	Barla András	3
Árkosi János.....	104, 105	Barla Lőrincné	See Rác Kata
Árkosi Lukács	133	Barrabás András.....	38
Árkosi Mihály	31, 37, 80, 135	Barta István.....	7
Árkosi Mihály András.....	45	Barta János.....	60
		Barta Miklós	15

Barta Tamás	25	Bereczk István	33, 87
Bartha András	130	Bereczki György	109, 110
Bartha Annok	21	Bereczki János	93
Bartha István	142, 144	Bereczki Máté	88, 93
Batás János	129	Bereczi László	33
Bathi Kádár Mihály	27	Berkesz János	153
Batói János	106	Bertalan Péter	77
Batóti András	14	Berzenczei István	91
Batzó István	51	Bethlen Elekné	See Nagy Klára
Bágyoni Csegezi György	125	Bethlen János	57
Bálint András	58	Bethlen Mihály	108
Bálint Dániel	164	Bethlen Sámuelné	132
Bálint Deák	33	Béla Mihály	57
Bálint Ferenc	70	Béres János	114
Bálint György	90	Béres Márton	114
Bálint István	51	Bihari János	132
Bálint Mihály	67, 71	Bihari József	42
Bánfi Mihály	131	Bihari Miklósné	44
Bányai István	155	Birtalan János	50
Becze László	7	Birtalan Márton	68
Bedő István	35	Birtalan Miklós	78
Bedő János	35, 36	Birtalan Péter	77
Bedő László	35	Birtok Gáspár	90
Bedő Miklós	35	Bitsak Bálint	58
Bedőházi Gábor	38	Bitsak Péter	59
Bedőházi Gergely	38	Bitsak Tamás	57
Bek Borbára	125	Bíró Bálintné	53
Beke Dániel	60	Bíró Gergely	17, 138
Beke Györgyné	20	Bíró György	26, 164
Beke Mihály	66	Bíró István	53
Belényesi Mihály	130	Bíró Márton	124
Belényesi Nika Mihály	98	Bíró Pál	53
Bellér Ferenc	110	Bodos István	33
Bencédi István	68	Boér András	50
Bencze György	53	Boér János	91
Benczédi Gergely	67	Boér Márton	130
Benczédi János	134	Boér Mihály	49
Benczédi Mihály	67	Boér Miklós	91
Benczér János	68	Boér Péter	61
Benedek Ferenc	67	Bogdán Borbára	109
Benedek György	3	Boldisár György	30, 58
Benedek István	56, 155	Boldisár Mihály	40
Benedek Márton	149, 150	Boldog András	6
Benedekfi János	80	Boncza Ferenc	131
Benefi Mihály	80	Bonda András	155
Benke István	138	Borbély György	8, 9
Benke Mihály	43	Borbély János	118
Benke Tamás	25	Borbély Kis Anna	157
Benkő Klára	42	Borbély Mihály	118
Benkő Mihály	38, 41	Borbereki Péter	35
Benkő Péter	41, 73	Bordó Gábor	34
Berbenczei János	94	Boronyai Gergely	87

Boronyai István.....	132	Cseke György	57
Boronyai úr	6	Csete János.....	111
Boros D.	138	Csép Bálint.....	115
Boros Gergely	68, 82	Csid Mihály	132
Boros Zsigmond.....	84	Csikai János	14
Bortos Lőrincz	91	Csipkés István.....	20
Bosla Anna.....	162	Csíki Bálint	61
Bota István	7	Csíki fiak.....	84
Bota Mihály	7	Csíki István	85
Botos István	28	Csíki János	86
Botos János	88	Csíki Mihály	99
Botos Péter.....	110	Csízser István.....	78
Bottyáni János.....	110	Csokfalvi Dániel	134
Böjte János	45	Csokfalvi Péter.....	74
Bölöni Gergely.....	46	Csolkán Márton	See Koczán Márton
Bölöni György	139	Csore István	76
Bölöni János.....	134, 136	Csók Tamás	86
Bölöni Mihály	20, 78	Csukor Ferenc.....	59
Bölöni Miklós	120		
Bölöni Tana János.....	156	Dacsi Gáspár.....	93
Brotár Imre.....	159	Daniel Deák	87
Budai János	9	Daczó	38
Budai Márton	11	Daczó János	39
Buk István	4	Dajka István	83
Bukoviczi Ádám	165	Dali Miklós	161
Butyka György.....	153	Damokos Gáborné	46
Buzer György.....	151	Damokos Mihályné.....	42
Buzogány Zsigmond	62	Daner Mihály	40
Buzogány Benedek	62	Daniel Deákné	11
Bú István	61, 62	Daniel István.....	33
Búzaházi Kis György.....	86	Daniel Istvánné	35, 47
		Daniel János.....	67
Calepino, Ambrogio.....	104	Darabos István	20
Círják Mihály	92	Dálnoki István.....	80, 138
Czászár György.....	25	Dálnoki Zsigmond	107
Czerei János	33	Dállyai István.....	130
Czírják István	140	Dávid Ferenc.....	140
Czuczi Gergelyné.....	35	Dávid János.....	78
Czupor Gergelyné	118	Deák Gáspárné.....	85
Csapai András	102	Deák János	43
Csapai József.....	105	Demeter István.....	9
Csatlós Mártonné	115	Demeter János.....	119
Csáka István.....	58	Demeter Jánosné.....	80
Csákány familia	165	Demeter Péter	86, 87
Csáki Zsigmondné	105	Dersi Boldizsár	165
Csébi Nagy András	76	Dersi Éneás	135, 136
Csegezi Ferenc	119, 126	Dersi Gergely.....	48, 80
Csegezi János	150, 151	Dersi György	47, 65, 164
Csegezi Márton	162	Dersi István.....	141, 145
Csegezi Mihály	120	Dersi János.....	140
Cseh Mihály	88	Dersi Mihály	119, 122
Cseh Tamás.....	88	Dersi Simó Pál	22, 30, 80, 96

Derzsi Nagy Veres János	60	Farkas András	40
Deső János	93, 111	Farkas Bálint	17
Deső Tamás	93	Farkas Mihály	138
Décsei úr	107	Farkas Péter	70
Décsei István	106	Fazakas Márton	138
Décsei Judit	18	Fazakas Mihály	83, 131
Dékány János	87	Fábián Bálintné	44
Dénes Lőrinc	52	Fejes Ferencné	12
Désfalvi Belényesi Mihályné	97	Fejes György	43
Désfalvi Simon János	127, 132	Fejér János	11
Désfalvi Simon Mihályné	See Horváth Krisztina	Fejér Judith	12
Dési István	125	Fejérvári György	145
Dienes Márton	19	Fekete István	83
Dimen Péterné	12	Fekete Istvánné	103
Dimián Andrásné	160	Fekete Márton	84, 161
Dimjén Ferenc	56	Fekete Pálné	84
Dipsei István	14	Felházi István	52
Dobolyi János	74, 79	Felvinci úr	91
Dobos György	91	Ferdinánd, III.	125
Dobos István	16	Ferenc, jobbagy	60
Dobrai György	88	Ferencz András	58
Doce György	53	Ferencz Barnabás	46
Dolgos Márton	76	Ferencz György	59
Dolgos Máté	76	Ferencz János	44
Dombai Bálint	132	Ferencz Mihály	25, 53
Dombai Mihály	136, 137	Ferencz Péter	3, 155
Dombói János	111	Ferenczi András	68
Domokos István	75	Ferenczi János	93
Donáth István	33	Ferenczi Mihály	68
Donáth László	33	Ferentz András	40
Draghi Mihály	110	Félegyházi Tamás	165
Dusa István	21	Fiatfalvi György	66
		Fikker János	156, 157
		Fikker Márton	156
		File Ádám	71
Egri Péter	14	Finta Gergely	15
Ekárt András	4	Flora Gabrilla	159
Ekárt Gergely	115, 117, 121, 122, 146, 150, 159, 161	Fodor Antalné	14
Ekárt István	4	Fodor G. János	161
Ekárt János	154	Fodor György	156, 158
Enyedi Sámuel	140	Fodor Györgyné	See Gadó Anna
Erdélyi István	81	Fodor István	107, 120, 121
Erdő Péter	29	Fodor János	19, 27, 163
Ernyei István	140	Fodor Márton	17
Ernyei Kis Mihály	140	Fodor Menyhárt	17
Esztány István	110	Fodor Mihály	14
Égei István	123	Fodor Miklós	16
Égei Mihály	162	Fodor Sámuelné	156
Ékárt György	141	Fodor Tamás	14
Érsek András	108	Fodor Zsigmond	84
		Foris Tamás	54
Faluvéghi Mihály	81	Forrai Márton	88

Fülöp Péter.....	77, 79	György Deák.....	50, 107
Fúzi András.....	47	György Ferenc.....	136
Fúzi János.....	47	György Kovács.....	80
Gadó Anna.....	160	György Margit.....	92
Gadó Márton.....	15	Györgyfi György.....	90, 94
Gagy Gergely.....	73, 133	Györgyfi Mihály.....	136
Gagy Miklós.....	72	Györgyfi Miklós.....	94
Gagy Péter.....	81	Györgyfi Pál.....	90, 94
Galaci Kata.....	93	Györgyfi Tamás.....	61
Galatsi István.....	19	Györke György.....	7
Gazdag Bálint.....	45	Györke János.....	7
Gazdag János.....	45	Györke Márton.....	7
Gábor Deák.....	43	Györfi János.....	61
Gábor Menyhárt.....	95	Györfi Mihály.....	61
Gál Ferenc.....	14	Gyulai Mártonné.....	12
Gál Péter.....	82, 94	Hadnagy Pál.....	80
Gálfalvi István.....	161	Hagyó Gergely.....	47
Gálfalvi Márton.....	139	Hajdú Pál.....	161
Gálfalvi Ózdi György.....	83	Hajós Márton.....	110, 153
Gálfi István.....	94	Hajós Mártonné.....	109
Gálfi Mátyás.....	94, 95	Haller István.....	22
Gálfi Mihály.....	135	Harasztkereki Farkas István.....	83
Gall György.....	89	Harasztosi Pataki Márton.....	151
Gall Márton.....	89	Hatos György.....	133
Gál Ferenc.....	19	Havadi János.....	77
Gálúti Barbara.....	137	Haydu Márton.....	11
Gáspár Mihály.....	40	Hegedüs Gergely.....	91, 134
Gegő János.....	61	Hening Györgyné.....	119
Geller Gáspár.....	93	Henter Benedek.....	33
Gergely András.....	30	Henter Gábor.....	154
Gergely Gergely.....	116	Henter Gáborné.....	See Balogh Erzsébet
Gergely István.....	114	Henter Istvánné.....	112
Gergely János.....	116	Henter Miklós.....	33
Gergely Mihály.....	67, 68	Henter Pálné.....	89
Gergely Miklós.....	65	Hermányi Tamás.....	107
Gergely papné.....	14	Hévízi György.....	75
Gergely Tamás.....	71	Hévízi Máté.....	25
Gergelyfi Gergely.....	14, 15, 17, 19	Hévízi Mihály.....	24, 146, 149
Gergelyfi Margit.....	15	Hévízi Tamás.....	106
Gidófalvi Gábor.....	39	Hidas András.....	80
Gidófalvi Gábor Deák.....	35	Hideghkúti György.....	82
Gidófalvi István.....	40	Hieronimus.....	105
Godó Sára.....	71	Homoródszentmártoni János.....	23, 31
Gombos Mihály.....	69	Horanczki mester.....	123
Göndölné.....	118	Horváth Klára.....	76
Gyarmati János.....	61	Horváth Krisztina.....	97
Gyerkó György.....	78	Horváth László.....	18
Gyepesi György.....	70	Horváth Zsigmond.....	134
Gyergyai Zsigmond.....	98	Hosszú János.....	114
Gyerkó Görgy.....	78	Huszár Gergely.....	133
		Huszár István.....	111

Huszár Mihály.....	3, 155	Jósa János.....	18, 19
Husztai Ferenc	42	Jósika Gábor	17, 154
Illyefalvi Istvánné	162	Jövedécsi András	2, 20, 109, 111
Illyés Gáspár	165	Kabok István.....	95
Illyés István.....	164, 165, 166	Kadátsi György.....	56
Illyés János.....	165	Kadácsi úr	105
Illyés László.....	166	Kalos István	28
Illyés Márton.....	89	Kalos János	28, 27
Illyés Péter	77	Kalyáni Mihály	114
Imre András	66	Kamarási János	8
Imre János	60	Kanász Pál	76
Imrefi Miklós	155	Kandos Györgyné	33
Imreh István	148	Kalos Péter.....	27, 28
Imreh Mihály	135	Kapusi Miklós.....	128
Incze Balázs	27	Karátsonfalvi András	50
Incze János	28	Karátsonfalvi Dániel.....	126, 163
Ingós Gáspár	19	Karátsonfalvi Ferenc.....	122
Isák Mihály	77	Karátsonfalvi György	56
Istók János.....	54	Karátsonfalvi János.....	61
István Deák	25, 28, 35, 43	Kardos Péter.....	90
Iszalai Miklós.....	89	Karsai Gáspár.....	80
Iszlai György.....	90	Kassai János.....	153
Jakab Gábor	163	Katsó Pál.....	83
Jakab Györgyné	57	Kazdag Pál	91
Jakab István.....	58	Kádár György	25
Jakab János.....	25, 66, 83, 88	Kádár János.....	71
Jakab Mihály	77	Kádár Mihály	82, 134
Jakab Miklós	82	Káldi Ábel.....	37
Jakab Péter	74	Káli György	74
Jakab Tamás.....	65	Káli Nagy Miklós	139
Jakabházi Ádám.....	112	Káli Nagy Pál.....	91
Jakabházi Györgyné.....	See Székely Erzsébet	Kállai Ferenc.....	122
Janka Mihály	84	Kállai Gergely.....	154
Janka Miklós	86	Kállai Péter	8
Janka Péter	83	Kálmán András	50
Jankó György	27, 87	Kálnoki Bedő Miklós.....	37
Jankó Mihály.....	43	Kálnoki Farkas.....	38
Jankó Miklós.....	43	Kálnoki István.....	37
Janoki György	157	Kálnoki János.....	38
János Deák	88, 89, 93, 157	Kálnoki Sámuel	35, 37
Jánosfalvi György	66	Kása István.....	78
Járai György.....	116	Kászoni János	96
Járai Kelemen.....	8	Kászoni János, ifj.....	132
Járai Mártoné	6	Káthai Lőrinc	110
Járai Mihályné.....	3	Kedei György.....	69
Jármi György	96	Kelemen András	134, 136, 137
Jármi Miklós	105	Kelemen István	71, 117, 159
Jelen István.....	57	Kelemen Istvánné	75
Jenei István.....	51	Kelemen János	71
Jobbágy András.....	19	Kelemen Kata	72
		Kelemen Mihály	50, 118

Kelemen Miklósné.....	133	Kodori Mihály	113
Kelementelki Borbála	131	Kolosi István.....	7
Kelende Iván	3	Kolozsvári Csegezi Mihály.....	125, 151
Kenyeres István.....	90	Kolozsvári Dimjén Pál.....	112
Kenyeres János.....	94	Kolozsvári Gyula Mártonné	See Godó Sára
Kenyeres Péter	110	Kolozsvári János	73
Kerekes Istvánné.....	105	Kolozsvári Mihály	132
Kerekes Márton.....	154	Komjátszegi	139
Kerekes Mihály.....	93, 125	Komjátszegi Andrásné.....	20
Kereső fiak	61	Koncz Boldizsár.....	127
Kerestély Birtalan	94, 95	Koronkai István	118
Keresztes Gergely	53	Kotsis János	57
Keresztély András.....	66	Kotsis Máté.....	79
Keresztély Antal.....	89	Kotsó István.....	153
Keresztély János.....	95	Kovácz Andrásné.....	26
Keresztély István.....	71	Kovácz György.....	25
Keresztély Istvánné.....	66	Kovácz Jakab.....	25
Keresztély Péter	89, 90	Kovácz János	33
Keresztúri Mihály	3, 155	Kovács fiak	80
Keresztúri úr.....	3	Kovács Gergely	88
Keszeleczki Szilvási Ersébet.....	89	Kovács János	89
Ketskés István	133	Kovács Péter	74
Kénosi Ferenc	74	Kovács Zsigmond.....	70
Kénosi György.....	139	Kováts Ambrus.....	8
Kénosi Zsigmond.....	58	Kováts András	7, 51, 66
Kézdi István	83	Kováts Anna	82
Kidei Miklós	164, 166	Kováts Bálint	50
Kidei Miklósné.....	165	Kováts Ferenc	7, 117
Kién Péter.....	133	Kováts Gergely	116
Killyéni Tamás.....	42	Kováts István	7, 16, 17, 81, 117, 127
Kis Andrásné.....	161	Kováts János	19, 57, 81
Kis Balázs	95	Kováts Lőrinc	110
Kis Boldizsár.....	22	Kováts Mártonné	115
Kis Ferenc	11	Kováts Máté.....	94
Kis Gál János	82	Kováts Mihály	8, 17, 19
Kis Gál Jánosné.....	82	Kováts Miklós.....	50
Kis Gergely	86	Kováts Péter.....	74, 116
Kis György.....	40	Kozma György.....	84
Kis István	86, 94, 106	Kozma Ilona.....	160
Kis János	93	Kozma Istvánné	16
Kis Mártoné	86	Kozma Péter.....	77
Kis Mihály	40, 91, 94, 140, 161	Kozma Zsigmond.....	43
Kis Miklós.....	40, 125	Kósa István	14
Kis Pál Istvánné	87	Kósa János	50
Kis Pálfi István.....	67	Kökösi Mihály	44, 59
Kiskendi Miklós Jánosné	74	Köntés Imre	38
Kobátfalvi Péter	152	Köpeczi Mihály	162
Koczkán Márton.....	See Csolkán Márton	Köpeczi Sámuel.....	140
Kocsis Bálint.....	86	Körhenyei Györgyné	17
Kocsis György	106	Körispataki Tibodi István	132
Kocsis Márton.....	87	Kövendi János.....	92
Kodori András.....	114	Kövendi Mihály	59

Kövendi Péter.....	138	Magyarosi István	6, 23, 31, 92, 139
Kövér Tamás.....	8	Mahuly Miklós.....	15, 17
Kőházi Kádár Margit	52	Makai Márton	59
Kun László.....	87	Marai György.....	92
Kun István.....	164	Marczi István	156
Kutas Márton	153	Markodi Péter	139
Kutasi Márton	91	Maróti György	61
Kuti Miklós	43	Mattias Mihály.....	44
Kuti András.....	129	Maurer Mihály	30
Küs Ferenc	16, 17	Maurer Péter	50
Küs Gergely	7	Mauricz Mihály	116
Küs György.....	87	Maxai András.....	130
Küs Inczés.....	37	Maxai Ferenc	96
Küs István	7, 17	Májai Istvánné	91
Küs Máté.....	13	Márkos János	80
Küs Mihály.....	7	Márton Bálint.....	41
Küs Miklós.....	17	Márton Benedek.....	41
Küs Pál Jánosné	43	Márton Benedekné.....	42
Küs Péter.....	19, 108	Márton Boldizsár	39
Laposi Máté	165	Márton Deák	26, 154
Lakatos István	19	Márton Deső Bertalan.....	93
Laskai Mihály	20	Márton Ferenc.....	56
László János.....	35, 130, 148	Márton Mihály	41
László Mihály	65	Máté György.....	47
Lászlófi Péter	16	Máté Mihály.....	54, 86
Lázár Ferenc.....	84	Máthé Imre.....	165
Lázár János.....	22, 63, 87	Máthé Péter.....	50
Lengyel János.....	128	Máthéfi Péter	73
Létai István.....	17	Mátyási Márton.....	90
Lippai András.....	18	Mátyási Mihály	90
Literatus Péter	51	Mátyus Márton.....	18
Literatus S. Pál.....	54	Menyhárt András	62
Lókodi Demeter István	54	Mesterné Kövendi Jánosné.....	110
Lókodi Mihály	53	Meyerel, Georgius	19
Lőrincz András.....	62	Mihály Deák	85
Lőrincz Dániel	68	Mihály Deákné.....	See Peczi Kata, See Peczi Kata
Lőrincz István	68	Mihály Ferenc.....	15
Lőrincz János	56	Mihály János.....	86, 152
Lőrinczi András	59	Mihály Tamás	38
Lőrinczi Ferenc	131	Mikes Mihály.....	107
Lőrinczi György.....	72	Mikesné.....	4
Lőrinczi Mihály	131	Miklós György.....	75, 76
Lucson Pál.....	88	Miklós János	33
Lugosi Nagy János.....	88	Miklósi Zsigmond.....	76
Luka Márton.....	165	Mikola úr	106
Lukács István	155	Miska szolgál.....	117
Lutson Ferenc.....	88	Mohátsi Kus Máthé.....	14
Lyre, Nicolas de.....	104	Molduvai János.....	33
Magyari István	132	Molnár György	67, 68, 119
Magyarországi Mihály	79	Molnár Jánosné.....	165
		Molnár Miklós	116

Molnár pap.....	49	Oklándi Mihály.....	78, 132
Molnárok.....	116	Oláh Erzsók.....	111
Morvai Márton.....	153	Oláh János.....	111
Mos András.....	7	Orbán Balázs.....	54
Mos Bálint.....	8	Orbán Balint.....	57
Mosa János.....	93	Orbán Ferenc.....	166
Mosa.....	92	Orbán István.....	54
Moses István.....	29	Orbán Mihályné.....	54
Moses Laszló.....	29	Orbók István.....	44, 45
Móricz Miklós.....	7	Orbók Sámuel.....	44
Musnai András.....	60	Orros Miklós.....	92, 93
Musnai Dániel.....	70, 76	Osvát István.....	6
Musnai István.....	137	Osvát János.....	76
Musnai János.....	56	Osvát Pál.....	65
Musnai Márton.....	126	Osváth Ferenc.....	63
Musnai Mihály.....	54, 127, 137	Ózdi György.....	83
Musnai Mózes.....	71, 77, 135, 136	Ózdi István.....	83
Mutka Péter.....	107	Ózdi Miklós.....	83, 85
		Ózdi Zsigmond.....	83
Nagy Albert.....	88	Paczkó Sára.....	157
Nagy András.....	33	Paczolai Borbára.....	4, 32, 107
Nagy Bálint.....	80	Palatka Péter.....	79
Nagy Borbára.....	27	Pap András.....	63
Nagy Demeter.....	82, 88	Paska Nikola.....	3
Nagy Ferenc.....	9, 94, 95	Pataki Boldizsár.....	129
Nagy György.....	44, 82, 93, 113	Patkó Gergely.....	8
Nagy Helén.....	123	Patkó János.....	16
Nagy István.....	7, 11, 88, 164	Pákei János.....	141, 146
Nagy János.....	41, 76, 85, 88	Pál András.....	58, 67
Nagy Jónás.....	91	Pál Gergely.....	74
Nagy József.....	66, 67, 91	Pál György.....	54, 139
Nagy Klára.....	26	Pál Péterné.....	60
Nagy Kelemenné.....	See György Margit	Pálfi András.....	14
Nagy Márton.....	11, 77, 86, 88	Pálfi Ferenc.....	67, 68, 75
Nagy Mártonné.....	17, 77	Pálfi Gergely.....	160
Nagy Mihály.....	19, 90, 91, 110	Pálfi György.....	67, 145
Nagy Péter.....	82	Pálfi István.....	67, 75, 76
Nagy Tamásné.....	See Toroczka Kata, See Toroczka Kata	Pálfi János.....	163
Nagy Zsigmond.....	165	Pálfi Jánosné.....	See Kozma Ilona
Nádudvari Péter.....	112	Pálfi Miklós.....	75
Nekkel Györgyné.....	12	Pálfi Zsigmond.....	69, 92
Nemes János.....	22, 135	Pálfi Zsigmondné.....	66
Nemes Jánosné.....	42	Pálffi Miklós.....	15
Nemes Mihályné.....	81	Pápai Balázs.....	154
Nemes Tamás.....	42	Pápai György.....	146, 148, 154
Nescitz.....	14	Pápai Mózes.....	20
Némai István.....	130	Pápai úr.....	3
Nyújtódi János.....	61	Pápai Zsigmond.....	146, 150, 154
		Pápai Zsigmondné.....	150
Oklándi Ferenc.....	61, 135, 136	Pásint János.....	79
Oklándi János.....	49, 78	Páter János.....	122

Peczi Kata	14, 20	Salati Sámuel	85
Pesti Sámuel.....	128, 130	Salló István	45
Petki János	105	Sas Mihály	76
Péter Deák.....	20, 111	Sámuel Deák.....	94
Péter Ferenc	65	Sándor Gergely.....	52, 82
Péter János	66	Sándor Gergelyné	See Horváth Klára
Péterfi Boldizsár.....	76	Sándor Mihály	59
Péterfi János.....	75, 76	Sándor Miklós.....	101
Péterfi Péter.....	103	Sándor Péter.....	59
Philep András.....	161	Sánta Ferenc.....	25, 26
Philep István.....	16, 17	Sánta Jakab István.....	25
Philep János	17, 41, 134	Sárpataki Zsigmond.....	22
Philep Márton.....	17, 76	Sárdi Tamás	59
Philep Menyhárt.....	14	Sárközi János	164
Philep Mihály.....	136	Sárközi Márton	165
Philep Pál	86	Sárosi István.....	101
Philepp Mihály.....	85	Sárosi János 26, 45, 82, 83, 86, 89, 98, 99, 133	
Ponta Márton.....	131	Sárosi kisasszony	132
Pribék András.....	62	Sebe Gergely.....	72
		Sebe János.....	77
Rácz Farkasné	157	Sebessi úr.....	157
Rácz István.....	56	Sebestyén András.....	155
Rácz Kata	154	Semjén Kata.....	53
Rácz Mihály	7	Sepsiszentiváni Zsigmond	84
Rafael Anrdrás	38	Serester András	68
Rafai Boldizsár.....	80	Serester János.....	128
Rafai Gáspár.....	80	Serestély István.....	68
Rafai Tamás	80	Siga György	28
Raffai József.....	38	Siga Mihály.....	27
Raphai Mihály.....	155	Sigmond Benedek.....	41
Ravasz Györgyné.....	66	Sigmond István	139
Rákosi Boldisárné... See Árva Szőrös Borbára		Sigmond János	83, 85
Rákosi familia	157	Sigmond Lőrinc	164
Rákosi Fodor János	125	Sigmond Mihály	19
Rákosi Heléna	156	Sigmond Péter.....	19
Rápothi János	151	Siketfalvi Bakó Péter	82
Redai Ferenc	57	Simándi András	8, 120
Régeni Mihály.....	23, 31	Simándi István	8
Rhener Istvánné	125	Simándi János	119, 120
Rhener Szóts István.....	125, 134	Simándi Miklós.....	8, 9
Rigó György.....	52	Simándi Mihály	151
Rigó Imre	52	Simándi Pál.....	9
Righó János.....	71	Simándi Sámuel.....	164
Rofai Boldizsár	81	Simjén Istvánné	53
Rósa István.....	79	Simó Balázs	76
Rósa Mihály	25	Simó György.....	76
Rósás Miklós.....	15	Simó Mihály	76
Rosda István.....	116	Simon András	101
Rosda Márton.....	158	Simon György.....	100
Rend Márton	95	Simon János	79, 128, 132
		Simon Mihály	14, 97, 122
		Simon Miklós.....	91

Simonfi Péter	11	Szentabrámi György	65
Simonfi Sámuel.....	125	Szentábrahámi Lombárd Mihály	150, 152, 153, 164, 166
Sipos Márton.....	78	Szentgyörgyi István	124, 135
Sirlöster György.....	44	Szentgyörgyi János	57
Solymosi János.....	117	Szentgyörgyi Miklós Péter	45
Solymosi Koncz Boldizsár.....	128, 132, 141	Szentgyörgyi úr.....	121
Solymosi Mihály.....	127	Szentiváni Berde Pál.....	165
Solymosi Tamás.....	73	Szentiváni Sámuel	84
Solyom László	84	Szentkirályi András	42
Somodi András.....	87	Szentkirályi Máté.....	26
Sófalvi András	85	Szentmártoni Dániel	56
Sós János.....	53	Szentmártoni Ferenc	124
Sós Ferenc.....	48	Szentmártoni György.....	120, 163
Sós Miklós	84, 85	Szentmártoni István	113, 119, 140
Strucz Ferenc	14	Szentmártoni János	48, 96
Sükösd Márton.....	40	Szentmártoni Pál.....	127, 138
Sükefalvi Gálfalvi Gergely	87	Szentmártoni Sámuel.....	161
Sükös Tamás	140	Szentmártoni Tamás	58, 137
Szabados Ferenc.....	131	Szentmihályi András.....	69
Szabó András	16, 82	Szentmihályfali Péter.....	119
Szabó Ferenc.....	103	Szentmihályfalvi István	119, 122
Szabó Gergely.....	116	Szentmihályfalvi Szász Gergely	122
Szabó György.....	7, 93, 158	Szentpáli István.....	2
Szabó István.....	75, 132	Szentpáli János.....	127
Szabó Jakab.....	16	Szentpáli Mihály.....	138
Szabó János.....	93, 132	Szentpáli úr	6
Szabó Jánosné	42	Szentpéteri Péter	161
Szabó József.....	131	Szentrontási Tökés István.....	83
Szabó Lajos.....	140	Szenyves Miklós.....	120
Szabó Márton.....	88	Szereda András	89
Szabó Máté.....	101, 104	Székely Albert	7
Szabó Mihály	129, 138	Székely András	57, 105
Szabó Simon	156, 157	Székely Bálint.....	41
Szántó Máté	37	Székely Erzsébe	112
Szakál István	106, 127	Székely György	70, 114
Szaniszló Zsigmond.....	20	Székely Györgyné.....	14
Szántó András	80	Székely István.....	9
Szántó Gergely.....	3	Székely Mihály	94, 158
Szántó István.....	80	Székely Péter	17
Szás Imre.....	93	Székely Zsigmond	20
Szász Balázs.....	91	Szél András.....	62
Szász Borbára.....	165	Szél Mihály.....	92
Szász Gergely.....	122	Szén Balázs.....	27
Szász György	93	Szén István.....	28
Szász István.....	16, 17, 80, 133	Szén János.....	28
Szász János.....	53, 95	Szén Mihály	28
Szász Mihály.....	119, 151, 161	Szép Gyögné.....	37
Szathmári István.....	99, 132	Szilágyi Andrásné.....	See Paczkó Sára
Szederjesi Ferenc	67	Szilágyi G. András.....	163
Szegedi Mihály	119	Szilágyi Mihály.....	70
Szekeres István.....	7, 118, 159	Szilágyi István	129

Szilvási András	14, 154	Torda Zsigmond.....	3
Szoboszlai uram	19	Tordai András	139
Szocsvai	159	Tordai Borbély István	54
Szokoly Zsigmond	110	Tordai György	161
Szolga Mihály	50	Tordai Sámuel.....	122
Szolga Miklós	48	Tordai Székely Ferenc	117
Szögő Gáspár	89	Torma György	82
Szőke András	155	Torma Györgyné.....	82
Szőke Gergely.....	3	Toroczkai András.....	131
Szőke Mihály	86	Toroczkai György.....	25
Szőke Tamás	93	Toroczkai Kata.....	26, 28
Szőke Tamásné	93	Toroczkai Mihály.....	8
Szörös János, ifj.	130	Tóbis János	142, 144
Szörös Erzsébet.....	156	Tót István	87
Szörös János.....	73	Tót János	87
Szöts István	115	Tót Márton	80
 		Tót Mihály	83
Takács István	159	Tót Miklós	89
Takács János	159	Tót Zsigmond.....	78
Takáts János	See Györke János	Tóth Borbála	86
Tamok György	44	Tóth Miklós	129
Tana János.....	45	Tömösvári Borbély István	90
Tar fiak.....	151	Török István.....	110
Tar Gyergely	8	Török Sámuel.....	98
Tar Mihály	9, 119	Tövissi Csipássi Mihály.....	94
Tar Tamás	164	Tőkés István.....	88
Tarcsafalvi Zsigmond	65	Tsapai András	129
Tatár Ferenc	13, 151, 152	Tsegezi Ferenc	9, 11
Tatár Mihály.....	151	Tsegezi Gergely	11
Tatár Mozesné.....	See Szász Borbára	Tsegezi György.....	10
Tánczos Mihály.....	129	Tsegezi János	16
Tegző Mária.....	44	Tsegezi Lajos	9
Tegző Sámuel.....	38	Tsegezi Márton	11
Telmán Bálint.....	45	Tserai Farkas.....	46
Thamási Benedek.....	84	Tsép János.....	17
Thamási György.....	61	Tsipkés András	15
Tholdalagi András.....	6, 27, 114	Tsipkés Zsigmond.....	16
Tholgalagi János	96	Tsongai György	8
Thordai István	161	Túri András	69
Thoroczkai Ferenc	7	Túri Csegezi János.....	120
Thoroczkai István.....	7, 155	Túri Márton.....	134
Thoroczkai János	7, 166	 	
Thoroczkai László.....	7, 117, 160	Uzoni István.....	53
Thoroczkai Mátyásné.....	7	Újfalvi Ferenc	134
Thoroczkai Mihály.....	6	Újfalvi Kováts Péter	74
Thoroczkai Miklós.....	7	Újfalvi Szabó Pál	74
Thúri Jobbágy Benedek	12, 16, 119, 151	Újfalvi Mihály	73
Tibald Mihály.....	36, 37	Újvári Mihály.....	19
Tiboldi András	62	Ürmösi János	59, 164
Tiboldi György.....	64	Ürmösi Márton.....	50
Tiboldi Péter.....	75	 	
Tolvaj István	20	Varga Gergely.....	33

Varga Ilona.....	118	Veres András	138
Varga István.....	11, 33	Veres György.....	60
Varga János.....	16, 62	Veres István	83
Varga Péter.....	7	Veres László	7
Vargha György.....	159	Veres Lőrinc	57
Vargha János.....	159	Veres Márton	138
Vargha Mátyás	159	Veres Sámuel.....	45
Vargyasi Ambrus	47	Veres Tamás	38
Vargyasi Balázs	49, 74	Vernel Borbára.....	109
Vadadi Ferenc	89	Verner György	142
Vadász István	72	Vernes György.....	144
Vagyas György	14	Vernes Mihály	159
Vagyas István.....	160	Végh Ferenc.....	97
Vagyas Jánosné.....	17	Végh István.....	105
Vagyas Zsigmond	125	Vida Istvánné.....	40
Vajas István.....	25	Vince György.....	127
Vajda István	62	Vince István.....	127
Vajda Márton	76	Vincze András	107
Vas András.....	59	Vincze Lakatos Gáspár.....	66
Vas Péter	59	Vincsi György.....	20
Váradí György	153	Vintilla Gabrielle	155
Váraljai Ferenc.....	139	Vitályos Mihály	64
Várfalvi Gáspár.....	16	Vitályus Péter.....	72
Várfalvi Kósa Mátyás	120	Volkai János.....	33
Várfalvi Pálfi Zsigmond ...	115, 150, 152, 153, 164, 166	Zabolainé	129
Váró István.....	126	Zanicula	154
Váró Mihályné	107	Zayta András	18
Váró Sámuel.....	123	Zágoni Péter.....	57
Váró Zsigmondné.....	162	Zollya Ferenc	56
Városfalvi Ferenc.....	72	Zopota Thoma.....	154
Vásárhelyi István	160	Zsakó Mártonné	45